

М. А. Кун

Легенди і міфи Давньої Греції

ам!
альма
серія
матер

- Боги і герої
- Давньогрецький епос

Серія заснована
в 1999 році

аМ
альма
матер

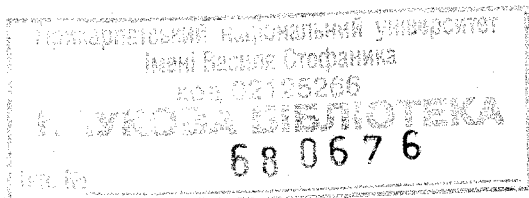
М. А. Кун

**Легенди і міфи
Давньої Греції**

Київ
Видавничий центр «Академія»
2005

ББК 84Р7
К91

Давньогрецька міфологія є одним із найяскравіших феноменів світової цивілізації. Вона не тільки засвідчила самобутність мислення, пізнання давніми греками закономірностей, що панують у світі, місця людини в ньому, а й сформулювала універсальний кодекс людської честі, виміри шляхетної поведінки. У ній вкорінені духовність, етичні принципи, культура багатьох європейських народів. Без знання її не пізнати глибин історії, багатьох релігійних систем, вершинних надбань літератури, музики, живопису, архітектури, кіно- та театрального мистецтва. Саме тому вона вивчається студентами гуманітарних факультетів, популярна серед людей, небайдужих до свого духовного розвитку і рівня особистої культури.

Друкується за виданням: Кун М. Легенди і міфи Давньої Греції: — Тернопіль: АТ «Тарнекс», 1993.

Зміст

Боги і герої

Боги	
Походження світу і богів	11
Зевс	
Народження Зевса	13
Зевс скидає Крона. Боротьба богів-олімпійців з титанами	14
Боротьба Зевса з Тіфоном	15
Олімп	16
Посейдон і божества моря	19
Царство похмурого Аїда (Плутона)	21
Гера	23
Іо	24
Аполлон	
Народження Аполлона	25
Боротьба Аполлона з Піфоном і заснування дельфійського оракула	26
Дафна	27
Аполлон в Адмета	28
Аполлон і музи	29

Сини Алоєя	30
Марсій	31
Асклепій (Ескулап)	32
Артеміда	33
Актеон	34
Афіна Паллада	
Народження Афіни	35
Арахна	37
Гермес	
Гермес викрадає корів Аполлона	39
Арес, Афродіта, Ерот і Гіменей	
Арес	42
Афродіта	44
Пігмаліон	45
Нарцис	46
Адоніс	49
Ерот	50
Гіменей	50
Гефест	51
Деметра і Персефона	
Викрадення Персефони Аїдом	53
Тріптолем	58
Ерісіхтон	59
Ніч, місяць, зоря і сонце	60
Фаєтон	61
Діоніс	
Народження і виховання Діоніса	65
Діоніс і його почит	67
Лікурґ	68
Дочки Мінія	68
Тірренські морські розбійники	69
Ікарій	70
Мідас	71

Пан	72
Пан і Сірінга	73
Змагання Пана з Аполлоном	74
Герої	
П'ять віків	75
Девкаліон і Пірра (Потоп)	77
Прометей	79
Пандора	88
Еак	89
Данаїди	91
Персей	
Народження Персея	94
Персей убиває горгону Медузу	95
Персей і Атлас	98
Персей врятовує Андромеду	99
Весілля Персея	101
Повернення Персея на Серіф	103
Персей в Аргосі	103
Сізіф	104
Беллерофонт	105
Тантал	108
Пелопс	111
Європа	114
Кадм	116
Зет і Амфіон	120
Ніоба	122
Геракл	
Народження і виховання Геракла	124
Геракл у Фівах	128
Геракл на службі в Еврісфея	128
Геракл в Адмета	136
Геракл рятує Гесіону, дочку Лаомедонта	142

Геракл і Евріт	150
Геракл і Деяніра	151
Геракл в Омфали	153
Геракл здобуває Трою	154
Геракл б'ється з богами проти гігантів	156
Смерть Геракла і прийняття його до сонму олімпійських богів	157
Геракліди	163
Кекроп, Еріхтоній і Ерехтей	164
Кефал і Прокріда	166
Прокна і Філомела	169
Борей і Оріфія	172
Дедал та Ікар	173
Тесей	
Народження і виховання Тесея	175
Подвиги Тесея по дорозі до Афін	176
Тесей в Афінах	179
Подорож Тесея на Крит	181
Тесей і амазонки	184
Тесей і Пейріфой	185
Викрадення Єлени. Тесей і Пейріфой зважаються викрасти Персефону.	
Смерть Тесея	186
Мелеагр	187
Кипарис	190
Орфей і Еврідіка	
Орфей у підземному царстві	191
Смерть Орфея	194
Гіацинт	195
Поліфем, Акід і Галатея	197
Діоскури, Кастор і Полідевк	198
Атрей і Фієст	200
Есак і Гесперія	202

Давньо-грецький епос

Аргонавти	
Фрікс і Гелла	204
Народження й виховання Ясона	205
Ясон в Іолку	206
Ясон збирає супутників і готується до походу в Колхиду	207
Аргонавти на Лемносі	209
Аргонавти на півострові Кізіку	210
Аргонавти в Мізії	211
Аргонавти у Віфінії (Амік)	212
Аргонавти у Фінея	214
Сімплегади	215
Острів Аретіда і прибуття в Колхиду	216
Гера й Афіна в Афродіті	218
Ясон в Еста	219
Аргонавти звертаються по допомогу до Медеї	221
Ясон виконує доручення Еста	224
Медея допомагає Ясону викрасти золоте руно	226
Повернення аргонавтів	227
Ясон і Медея в Іолку. Смерть Пелія	231
Ясон і Медея в Коринфі. Смерть Ясона	233
Троянський цикл	
Єлена, дочка Зевса і Леди	237
Пелей й Фетіда	238
Суд Паріса	240
Паріс повертається до Трої	241
Паріс викрадає Єлену	242
Менелай готується до війни проти Трої	243
Ахілл	245

Троя	247
Герої Греції в Мізії	248
Греки в Авліді	249
Плавання греків до берегів Трої. Філоктет	253
Перші дев'ять років облоги Трої	255
Сварка Ахілла з Агамемноном	259
Народні збори. Терсит	265
Герць Менелая з Парісом	269
Пандар порушує клятву. Битва	272
Гектор у Трої. Прощання Гектора з Андромахою	278
Продовження битви. Герць Гектора з Аяксом	280
Перемога троянців	283
Агамемнон робить спробу примиритися з Ахіллом	285
Одісей і Діомед вирушають вивідачами в табір троянців. Коні Реса	287
Бій біля грецького табору	289
Бій біля кораблів	293
Подвиги і смерть Патрокла	298
Бій за тіло Патрокла	303
Федіта у Гефеста. Озброєння Ахілла	308
Примирення Ахілла з Агамемноном	310
Ахілл стає до бою з троянцями	312
Герць Ахілла з Гектором	318
Похорон Патрокла	321
Пріам у шатрі Ахілла. Поховання Гектора	324
Битва з амазонками. Пенфесілія	328
Бій з ефіопами. Мемнон	330

Смерть Ахілла	331
Смерть Аякса Теламоніда	333
Філоктет. Останні дні Трої	335
Падіння Трої	338
Повернення греків на батьківщину	343
Одіссея	
Одіссею у Німфи Каліпсо	346
На Ітаці під час відсутності Одіссея женихи бенкетують, розкрадаючи його майно	347
Телемах у Нестора і в Менелая	350
Женихи готують загибель Телемахові, коли він повернеться до Ітаки	353
Одіссею покидає острів німфи Каліпсо	354
Одіссею і Навсікая	357
Одіссею у царя Алкіноя	359
Одіссею розповідає про свої пригоди Кікони і лотофаги	364
Одіссею на острові циклопів. Поліфем	365
Одіссею на острові Еола	369
Одіссею у лестригонів	370
Одіссею на острові чарівниці Кірки	370
Одіссею сходить у царство Аїда	372
Плавання Одіссея повз острів Сирен та повз Сціллу і Харібду	375
Одіссею на острові Трінакрії. Загибель корабля Одіссея	376
Повернення Одіссея в Ітаку	379
Одіссею в Евмея	381
Повернення Телемаха в Ітаку	383
Телемах приходять до Евмея. Одіссею і Телемах	385
Одіссею приходять під виглядом мандрівника до свого палацу	388

Одіссей і Пенелопа	394
Одіссей розправляється з женихами	397
Одіссей відкривається Пенелопі	402
Душі женихів у царстві Аїда	404
Одіссей у Лаерта	405
Повстання громадян і примирення їх з Одіссеєм	407
Агамемнон і син його Орест	
Смерть Агамемнона	409
Орест мстить за вбивство батька	411
Аполлон і Афіна Паллада рятують Ореста від переслідування Еріній	413
Орест їде в Тавріді по священне зображення Артеміди	415
Фіванський цикл	
Едіп. Його дитинство, юність і повернення до Фів	418
Едіп у Фівах	421
Смерть Едіпа	424
Семеро проти Фів	431
Антигона	439
Похід Епігонів	443
Алкмеон	444

1.

Боги і герої

Боги

Походження світу і богів

Міфи про богів та їх боротьбу з гігантами і титанами подано в основному за поемою Гесіода «Теогонія» («Походження богів»). Деякі сказання запозичені також із поем Гомера «Іліада» та «Одіссея» і поеми римського поета Овідія «Метаморфози» («Петрорення»).

Спочатку існував тільки вічний, безмежний, темний Хаос. У ньому було джерело життя світу. Все виникло з безмежного Хаосу — весь світ і безсмертні боги. З Хаосу походить і богиня Земля-Гея. Широко розкинулась вона, могутня, і дає життя всьому, що живе й росте на ній. А далеко під Землею, так далеко, як далеко від нас неосяжне ясне небо, в незмірній глибині народився похмурий Тартар — жаклива безодня, повна вічної п'янки. З Хаосу, джерела життя, народилась і могутня сила, всеоживляюча Любов — Ерос. Почав творитися світ. Безмежний Хаос породив вічний Морок — Ереба і темну Ніч — Нюкту. А від Ночі й Мороку постали вічне Світло — Ефір і радісний світлий День — Гемера. Світло розлилося по світу, і почали змінювати одне одного ніч і день.

Могутня благодатна Земля породила безмежне блакитне Небо — Урана, і розкинулось Небо над Зем-

лею. Гордо піднялися до нього високі Гори, народжені Землею, і широко розлилося вічношумливе Море. Мати-Земля породила Небо, Гори і Море, і немає в них батька.

Уран-Небо запанував у світі. Він узяв собі за дружину благодатну Землю. Шість синів і шість дочок — могутніх, грізних титанів — мали Уран і Гея. Їх син, титан Океан, що обтікає, наче безмежна ріка, всю землю, і богиня Фетіда породили на світ усі ріки, що котять хвилі свої до моря, і морських богинь — Океанід. А титан Гіперіон і Теія дали світові дітей: Сонце — Геліоса, Місяць — Селену і рум'яну Зорю — рожевоперсту Еос (Аврора). Від Астрея і Еос походять усі зірки, які горять на темному нічному небі, і всі вітри: бурхливий північний вітер Борей, східний Евр, вологий південний Нот і західний пестливий вітер Зефір, що несе багаті на дощ хмари.

Крім титанів, породила могутня Земля трьох велетнів — циклопів з одним оком у лобі — й трьох величезних, як гори, п'ятдесятиголових велетнів — сторуких (Гекатонхейрів), названих так тому, що сто рук мав кожен з них. Проти їх жахливої сили ніщо не може встояти, їх стихійна сила не знає меж.

Зненавидів Уран своїх дітей-велетнів, у надрах богині Землі замкнув він їх у глибокій темряві і не дозволив їм виходити на світ. Страждала мати їх Земля. Її давив цей страшний тягар, замкнений в її надрах. Викликала вона дітей своїх, титанів, і переконувала їх повстати проти батька Урана, але вони боялися зняти руку на батька. Тільки наймолодший з них, підступний Крон¹, хитрощами скинув свого батька і відняв у нього владу.

Богиня Ніч народила на покару Кронові цілий сонм жахливих божеств: Таната — смерть, Еріду — розбрат, Апату — обман, Кер — знищення, Гіпноса — сон з роєм похмурих тяжких примар, нещадну Немесиду — відплату за злочини, і багато інших. Жах, чвари, обман, боротьбу і нещастя принесли ці боги в світ, де посів трон свого батька Крон.

¹ Крон — всепоглинаючий час (хронос — час).

Зевс¹

Народження Зевса

Крон не був певний, що влада назавжди залишиться в його руках. Він боявся, що й проти нього повстануть діти і приречуть його на таку саму долю, на яку прирік він свого батька Урана. Він боявся своїх дітей. І наказав Крон дружині своїй Реї приносити йому народжуваних дітей і безжалісно ковтав їх. Жахалася Рея, бачачи долю дітей своїх. Уже п'ятох проковтнув Крон: Гестію², Деметру³, Геру, Аїда (Гадеса) і Посейдона⁴.

Рея не хотіла втратити й останню свою дитину. За порадою своїх батьків Урана-Неба і Геї-Землі віддалилася вона на острів Крит і там, у глибокій печері, народився в неї молодший син Зевс. У цій печері Рея заховала свого сина від жорстокого батька, а йому дала проковтнути замість сина довгий камінь, загорнений у пелюшки. Крон не підозрював, що його обдурила дружина.

А Зевс тим часом ріс на Криті. Німфи Адрастея та Ідея леліяли маленького Зевса, вони вигодували його молоком божественної кози Амалфеї. Бджоли носили мед маленькому Зевсові зі схилів високої гори Дікти. А

¹ Зевс — римський Юпітер. Картину життя богів на Олімпі дано за творами Гомера «Іліадою» та «Одіссеєю», які прославляють родоплеменну аристократію і басилевсів, що її очолювали, як найкращих людей, які стоять набагато вище від усієї маси населення. Боги Олімпу відрізняються від аристократії і басилевсів тільки тим, що вони безсмертні, могутні і можуть творити чудеса. Бог Зевс — той же басилевс, що править, спираючись на аристократію богів, усією землею і небом. Посейдон — такий же ідеалізований басилевс, як Зевс. Він править морем, оточений аристократією морських богів. Отже, серед богів, як і серед людей, ми бачимо басилевсів, які правили кожен своєю сферою. Зевс править небом і землею, Посейдон — морем, а Аїд — підземним царством. Класовий характер яскраво виявлений в релігії Греції.

² Богиня жертовного вогню і вогню родинного вогнища, покровителька міст і держави. В Римі згодом з Гестією була ототожнена Веста, богиня родинного вогнища.

³ Велика богиня родючості землі, яка дає ріст усьому, що росте на землі, дає родючість нивам, благословляє працю землероба. Римляни назвали богиню Деметру ім'ям своєї давньої богині родючої ниви Церери. Міф про Деметру див. нижче.

⁴ У римлян їм відповідали Юнона, Плутон і Нептун.

при вході в печеру юні Курети¹ били в щит мечами щоразу, коли маленький Зевс плакав, щоб не почув його плачу Крон і щоб не спіткала Зевса доля його братів і сестер.

Зевс скидає Крона. Боротьба богів-олімпійців з титанами

Виріс і змужнів прекрасний і могутній бог Зевс. Він повстав проти свого батька і примусив його повернути знов на світ поглинутих ним дітей. Одного за одним викинув з уст Крон своїх дітей-богів, прекрасних і ясних. Почали вони боротьбу з Кроном і титанами за владу над світом.

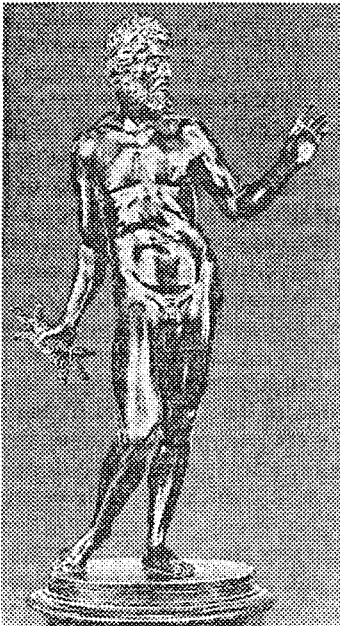
Жахлива і завзята була ця боротьба. Діти Крона укріпилися на високому Олімпі. На їх бік стали й деякі з титанів, а першими — титан Океан і дочка його Стікс із дітьми Завзяттям, Міццю та Перемогою. Небезпечна була ця боротьба для богів-олімпійців. Могутні і грізні були їх супротивники титани. Але Зевсові на допомогу прийшли циклопи. Вони викували йому громи і блискавки, їх метав Зевс у титанів. Боротьба тривала вже десять років, але перемога не схилялася ні на той, ні на другий бік. Нарешті вирішив Зевс визволити з надр землі сторуких велетнів-гекатонхейрів; він покликав їх на допомогу. Жахливі, величезні, як гори, вийшли вони з надр землі і кинулись у бій. Вони відривали від гір цілі скелі й кидали їх у титанів. Сотнями летіли скелі назустріч титанам, коли вони підступили до Олімпу. Стогнала земля, гуркіт наповнив повітря, все навкруги хиталося. Навіть Тартар здригався від цієї боротьби. Зевс метав одну по одній полум'яні блискавки й оглушливі громи. Вогонь охопив усю землю, моря кипіли, дим і сморід заволікали все густою пеленою.

Нарешті могутні титани подалися, їх сила була зломлена, вони були переможені. Олімпійці скували їх і скинули в похмурий Тартар, у віковичну пітьму. Біля мідних незламних воріт Тартара на варті стали сторукі гекатонхейри, і стережуть вони, щоб не вирвалися знову на волю з Тартара могутні титани. Влада титанів у світі минулася.

¹ Півбоги, охоронці і захисники Зевса. Пізніше куретами називали на Криті жерців Зевса і Реї.

Боротьба Зевса з Тіфоном

Та не скінчилася на цьому боротьба. Гея-Земля розгнівалася на олімпійця Зевса за те, що він так суворо повівся з її переможеними дітьми-титанами. Вона одружилася з похмурих Тартаром і породила на світ жахливу стоголову потвору Тіфона.

Зевс

Скульптура Я. Сансовино. Бронза.
1550—55. Відень, Музей історії
мистецтв

Величезний, із сотнею драконових голів, піднявся Тіфон з надр землі. Диким виттям сколихнув він повітря. Гавкіт собак, людські голоси, рев розлютованого бика, рикання лева чулися в цьому витті. Бурхливе полум'я клубочилося навколо Тіфона, і земля хиталася під його важкими кроками. Боги здригнулися від жаху. Але сміливо кинувся на нього Зевс-громовержець, і зчинився бій. Знову заблищали блискавки в руках Зевса, загуркотіли громи. Земля і небозвід потряслись до самих основ. Яскравим полум'ям спалахнула знову земля, як і під час боротьби з титанами. Моря кипіли від самого наближення Тіфона. Сотнями сипалися вогненні стріли-блискавки громовержця Зевса; здавалося, що від їх вогню горить

саме повітря, палають темні грозові хмари. Зевс спопелив Тіфонові всі його сто голів. Звалився Тіфон за землю; від тіла його йшов такий жар, що плавалося все навколо. Зевс підняв тіло Тіфона і скинув у похмурий Тартар, що породив його. Але і в Тартарі загрожує ще Тіфон богам і всьому живому. Він викликає бурі і виверження; він породив з Східною, напівжінкою-напівзмією, жахливого двоголового пса Орфо, пекельного пса Кербера, лернейську гідру та Химеру; часто хитає Тіфон землю.

Перемогли боги-олімпійці своїх ворогів. Ніхто більше не міг опиратися їх владі. Вони могли тепер спокійно пра-

вити світом. Наймогутніший з них громовержець Зевс узяв собі небо, Посейдон — море, а Аїд — підземне царство душ померлих. Земля ж лишилася в спільному володінні. Хоч і поділили сини Крона між собою владу над світом, але все ж над усіма ними царює повелитель неба Зевс; він править людьми і богами, він відає всім на світі.

Олімп

Високо на світлому Олімпі царює Зевс, оточений сонмом богів. Тут і дружина його Гера¹, і золотокудрий Аполлон з сестрою своєю Артемідою¹, і золота Афродіта¹, і могутня дочка Зевсова Афіна¹, і багато інших богів. Три прекрасні Ори охороняють вхід на високий Олімп і здіймають густу хмару, що закриває ворота, коли боги спускаються на землю або підносяться до світлих чертогів Зевса. Високо над Олімпом широко розкинулося блакитне бездонне небо, ллється з нього золоте світло. Ні дощу, ні снігу не буває в царстві Зевса; вічно там ясне, радісне літо. А нижче клубочаться хмари, часом закривають вони далеку землю. Там, на землі, весну і літо змінюють осінь і зима, радість і веселощі чергуються з нещастям і горем. Правда, і боги зазнають печалі, але вона швидко минає, і знову настає радість на Олімпі.

Бенкетують боги у своїх золотих чертогах, збудованих сином Зевса Гефестом². Цар Зевс сидить на високому золотому троні. Величчю і гордо-спокійною свідомістю влади і могутності віє від мужнього, божественно прекрасного обличчя Зевса. Біля трону його богиня миру Ейрена і повсякчасна супутниця Зевса крилата богиня перемоги Ніке. Ось входить прекрасна велична богиня Гера, дружина Зевса. Зевс шанує свою дружину; пошаною оточують Геру, покровительку шлюбу, всі боги Олімпу. Коли, сяючи своєю красою, в розкішному вбранні велика Гера входить до бенкетної зали, всі боги встають і схиляються перед дружиною громовержця Зевса. А вона, горда своєю могутністю, йде до золотого трону і сідає поруч царя богів і людей — Зевса. Коло трону Гери стоїть її посланниця, богиня райдуги, легкокрила Іріда, завжди готова швидко нестися на райдуш-

¹ У римлян їм відповідали Юнона, Діана, Венера та Мінерва.

² У римлян — Вулкан.

них крилах виконувати веління Гери в найдальші краї Землі.

Бенкетують боги. Зевсова дочка, юна Геба, і син царя Трої Ганімед, улюбленець Зевса, який дістав від нього безсмертя, підносять їм амброзію і нектар — їжу й напій богів. Прекрасні харити ¹ і музи потішають їх співами і

Геба

Скульптура А. Канови. 1801.
Санкт-Петербург, Ермітаж

танцями. Взявшись за руки, водять вони танки, а боги милуються їх легкими рухами й чудовою, вічною вродою. Веселішає бенкет олімпійців. На цих бенкетах вирішують боги всі справи, на них визначають вони долю світу і людей.

З Олімпу розсилає людям Зевс свої дари і стверджує на землі порядок і закони. В руках Зевса доля людей: щастя і нещастя, добро і зло, життя і смерть. Дві великі посудини стоять біля воріт палацу Зевса. В одній посудині дари добра, в другій — зла. Зевс черпає з них добро і зло й посилає людям. Горе тій людині, якій громовержець черпає дари тільки з тієї посудини, в якій зло. Горе і тій, що порушує встановлений Зевсом порядок на землі і не додержує його законів. Грізно насупить Кронів син свої густі брови, чорні хмари закриють тоді небо. Розгнівається великий Зевс, і страшно підійметься волосся в нього на голові, очі спалахнуть нестерпним блиском; махне він своєю десницею — удари грому покотяться по

¹ У римлян — грації.

всьому небу, блисне вогненна блискавка — і здригнеться високий Олімп.

Не сам Зевс охороняє закони. Біля його трону стоїть охоронниця законів богиня Феміда. Вона скликає з наказу громовержця збори богів на світлому Олімпі і народні збори на землі, пильнуючи, щоб не порушувався порядок і закон. На Олімпі й дочка Зевсова, богиня Діке стежить за правосуддям. Суворо карає Зевс несправедливих суддів, коли Діке доносить йому, що не додержують вони законів, даних Зевсом. Богиня Діке — захисниця правди і ворог обману.

Зевс охороняє лад і правду в світі і посилає людям щастя й горе. Та хоч і посилає Зевс людям щастя і нещастя, все ж долю людей визначають неблаганні богині долі — Мойри¹ які живуть на світлому Олімпі. Доля самого Зевса в їхніх руках. Панує фатум над смертними і над богами. Нікому не втекти від велінь неблаганного фатуму. Нема такої сили, такої влади, яка могла б змінити хоч що-небудь у тому, що призначено богам і смертним. Тільки смиренно схилитися можна перед фатумом і скоритися йому. Тільки мойри знають веління фатуму. Мойра Клото пряде життєву нитку людини, визначаючи строк її життя. Обірветься нитка — і скінчиться життя. Мойра Лахесіс виймає, не дивлячись, жереб, який випадає людині в житті. Ніхто не має сили змінити визначеної мойрами долі, бо третя мойра, Атропос, все, що призначили в житті людині її сестри, заносить у довгий сувій, а що вже занесено в сувій долі, те неминує. Неблаганні величні й суворі мойри.

Є ще на Олімпі богиня долі — це богиня Тюхе², богиня щастя і благоденства. З рога достатку, рога божественної кози Амалфеї, молоком якої було вигодувано самого Зевса, сипле вона дари людям, і щаслива та людина, яка зустрине на своєму життєвому шляху богиню щастя Тюхе; але як рідко це буває, і яка нещаслива та людина, від якої відвернеться богиня Тюхе, яка тільки що давала їй свої дари!

Так панує оточений сонмом світлих богів на Олімпі великий цар людей і богів Зевс, охороняючи лад і правду в усьому світі.

¹ У римлян — парки.

² У римлян — Фортуна.

Посейдон і божества моря

Глибоко в безодні моря стоїть чудовий палац великого брата громовержця Зевса землетрясця Посейдона. Панує над морями Посейдон, і хвилі моря слухаються найменшого руху його руки, озброєної грізним тризубцем.

Посейдон

*Римська мармурова копія.
З грецького оригіналу 2-ої
половини 4 ст. до н. е. Рим.
Ватиканські музеї*

Там, у глибині моря, живе з Посейдоном і його прекрасна дружина Амфітрита, дочка морського віщого старця Нерейя, яку викрав великий володар морської глибини Посейдон в її батька. Одного разу він побачив, як водила вона танок зі своїми сестрами nereїдами на березі острова Накосу. Захопився бог моря прекрасною Амфітритою і хотів вивести її на своїй колісниці. Але Амфітрита заховалася в титана Атласа, який тримає на своїх могутніх плечах небозвід. Довго не міг Посейдон знайти прекрасну дочку Нерейя. Нарешті відкрив йому її притулок дельфін; за цю послугу Посейдон помістив дельфіна серед небесних сузір'їв. Посейдон викрав в Атласа прекрасну дочку Нерейя й одружився з нею.

З того часу Амфітрита живе з чоловіком своїм Посейдоном у підводному палаці. Високо над палацом шумлять морські хвилі. Сонм морських божеств оточує Посейдона, покірний його волі. Серед них син Посейдона Трітон, який громовим звуком своєї сурми з раковини викликає грізні бурі. Серед божеств і прекрасні сестри Амфітрити — nereїди. Посейдон панує над морем. Коли він на своїй колісниці, запряженій чудовими кінями, мчить по морю, тоді розступаються вічношумливі хвилі й дають дорогу володареві Посейдону. Рівний своєю вродою самому Зевсові, швидко мчить він по безбережному морю, а навколо нього грають дельфіни, риби

впливають з морської глибини і товпляться навколо його колісниці. Коли ж махне Посейдон своїм грізним тризубцем, тоді, неначе гори, здіймаються морські хвилі, вкриті білими гребенями піни, і лютує на морі буря. Б'ються тоді з шумом морські вали об прибережні скелі і стрясають землю. Але простягає Посейдон свій тризубець над хвилями — і вони заспокоюються. Вщухає буря, знову море спокійне, рівне, як дзеркало, і ледве чути плюскочеться біля берега — сине, безкрає.

Багато божеств оточують великого Зевсового брата Посейдона; серед них віщий морський старець Нерей, який відає про всі глибокі таємниці майбутнього. Нерееві чужі неправда й обман; тільки правду відкриває він богам і смертним. Мудрі ті поради, які дає віщий старець. П'ятдесят прекрасних дочок у Нерей. Весело хлюпочуться юні нереїди в хвилях моря, сяючи серед них своєю божественною вродою. Побравшись за руки, впливають вони з морської пучини і водять танок на березі під ласкавий плескіт хвиль спокійного моря, що тихо набігають на берег. Луна прибережних скель повторює тоді звуки їх ніжних співів, подібних до тихого шуму моря. Нереїди охороняють мореплавця і дають йому щасливе плавання.

Серед божеств моря і старець Протей, який змінює, неначе море, свій образ і обертається за бажанням на різних тварин і потвор. Він також віщий бог, треба тільки вміти захопити його несподівано, оволодіти ним і примусити його відкрити таємницю майбутнього. Серед супутників землетрясця Посейдона і бог Главк, покровитель моряків та рибалок, і він має дар віщування. Часто, впливаючи з глибини моря, відкривав він майбутнє і давав мудрі поради смертним. Могутні боги моря, велика їх влада, але панує над усіма ними великий брат Зевса Посейдон.

Усі моря і всі землі обтікає сивий Океан¹ — бог-титан, рівний самому Зевсові пошаною і славою. Він живе далеко на границях світу, і не тривожать його серце справи землі. Три тисячі синів, річкових богів, і три тисячі дочок Океанід, богинь струмків і джерел, має Океан. Сини й дочки великого бога Океана дають благоденство і радіщі смертним своєю вічнорухливою живлющою водою, вони напоюють нею всю землю і все живе.

¹ Греки твердили, що всю землю кругом обтікає потік, який котить свої води у вічному вирі.

Царство похмурого Аїда (Плутона)¹

Глибоко під землею панує невблаганний, похмурий брат Зевса Аїд. Повне мороку й страхіть його царство. Ніколи не проникає туди радісне проміння ясного сонця. Бездонні прірви ведуть з поверхні землі в сумне царство Аїда. Темні ріки течуть у ньому. Там протікає священна ріка Стікс, яка все леденить і водами якої присягаються самі боги.

Котять там свої хвилі Коцит і Ахеронт; душі померлих наповнюють своїм сумним стогоном їхні похмурі береги. В підземному царстві струменіють води джерела Лети², що дають забуття всього земного. Похмурими полями царства Аїда, що позаростали блідими квітами асфодела³, витають безтілесні, легкі тіні померлих. Вони нарікають на своє безрадісне життя без світла і без бажань. Тихо лунає їхній стогін, ледве вловимий, подібний до шелесту зів'ялого листя, гнаного осіннім вітром. Немає нікому вороття з цього царства смутку. Триголовий пекельний пес Кербер⁴, на шиї якого плазують з грізним шипінням змії, вартує при виході. Суворий старий Харон, перевізник душ померлих, не повезе через темні води Ахеронту жодної душі назад, туди, де яскраво світить сонце життя. На вічне, безрадісне існування приречені душі померлих у похмурому царстві Аїда.

У цьому царстві, до якого не доходять ні світло, ні радість, ні печалі земного життя, править Зевсів брат Аїд. Він сидить на золотому троні зі своєю дружиною Персефоною. Йому слугують невблаганні богині помсти Ерінії. Грізні, з бичами і зміями, переслідують вони злочинця: не дають йому ні хвилини спокою і мучать його докорами сумління; ніде не можна сховатися від них, всюди знаходять вони свою жертву. Біля трону Аїда сидять судді царства померлих — Мінос і Радаманф. Тут же, коло трону, бог смерті Танат з мечем у руках, у чорному плащі, з ве-

¹ Давні греки уявляли собі царство Аїда, царство душ померлих, похмурим і страшним, а «загробне життя» — лихом. Недарма тінь Ахілла, викликана Одисеем з підземного царства, говорить, що краще бути останнім батраком на землі, ніж царем у царстві Аїда.

² Звідси вислів «кануло в Лету», тобто забуто назавжди.

³ Асфодел — дикий тюльпан.

⁴ Інакше — Цербер.

личезними чорними крилами. Могильним холодом віють ці крила, коли прилітає Танат до ложа вмираючого, щоб зрізати своїм мечем пасмо волосся з його голови і вирвати душу. Поряд з Танатом і похмурі Кери. На крилах своїх носяться вони, несамовиті, полем бою. Кери радіють, бачачи, як один за одним падають убиті герої; своїми криваво-червоними губами припадають вони до ран, жадібно п'ють гарячу кров убитих і виринають з тіла їхні душі.

Тут же, біля трону Аїда, і прекрасний юний бог сну Гіпнос. Він нечутно носить на своїх крилах над землею з маківками в руках і лле з рога снодійний напій. Ніжно дотикається він своїм чудесним жезлом до людських очей, тихо склеплює повіки і занурює смертних у солодкий сон. Могутній бог Гіпнос, не можуть опиратися йому ні смертні, ні боги, ні навіть сам громовержець Зевс: і йому Гіпнос склеплює грізні очі і занурює його в глибокий сон.

Витають у похмурому царстві Аїда і боги сновидінь. Є серед них боги, які дають віщі й радісні сновидіння, але є боги і страшних, гнітючих сновидінь, що лякають і мучать людей. Є боги і облудних снів, вони вводять людину в оману і часто ведуть її до загибелі.

Царство неблаганного Аїда повне мороку й страхіть. Там бродить у пільмі жахливий привид Емпуса з осличими ногами; він, заманивши хитроцями в нічній темряві людей у відлюдне місце, випиває всю кров і пожирає їх ще трепетне тіло. Там бродить і потворна Ламія; вона вночі пробирається у спальню щасливих матерів і викрадає в них дітей, щоб напитися їхньої крові. Над усіма привидами й потворами панує велика богиня Геката. Три тіла й три голови має вона. Безмісячної ночі блукає вона у глибокій пільмі по шляхах і біля могил з усім своїм жахливим почтом, оточена стігійськими собаками¹. Вона посилає страхіття і тяжкі сні на землю і губить людей. Гекату прикликають як помічницю в чаклунстві, але вона ж таки і єдина помічниця проти чаклування для тих, які шанують її та приносять їй на роздоріжжях, де розходяться три дороги, у жертву собак.

Жахливе царство Аїда, і ненависне воно людям².

¹ Потворні собаки підземного царства Аїда, з берегів підземної ріки Стіксу.

² Підземні боги втілювали головним чином грізні сили природи; вони значно старші за богів-олімпійців. У народних віруваннях вони відігравали більшу роль.

Гера¹

Велика богиня Гера, дружина егідодержавного Зевса, сприяє шлюбові й пильнує святість та непорушність шлюбних союзів. Вона посиляє подружжю численних нащадків і благословляє матір під час народження дитини.

Гера

Фрагмент розпису килика.
Сер. 5 ст. до н. е. Мюнхен,
Музей античного прикладного
мистецтва

Велику богиню Геру, після того як її та її братів і сестер виверг зі своїх уст переможений Зевсом Крон, мати її Рея віднесла на край землі до сивого Океану; там виховала Геру Фетіда. Гера довго жила далеко від Олімпу в тиші й спокої. Великий громовержець Зевс побачив її, покохав і викрав у Фетіди. Боги пишно справили весілля Зевса і Гери. Іріда і харити прибрали Геру в розкішні шати, і вона сяяла своєю юною величною красою серед сонму богів Олімпу, сидючи на золотому троні поруч із великим царем богів і людей Зевсом. Всі боги підносили дари володарці Гері, а богиня Земля-Гея виростила з надр своїх у подарунок Гері чудову яблуню із золотими плодами. Все в природі славило царицю Геру й царя Зевса.

¹ Гера (у римлян — Юнона) — богиня неба, покровителька шлюбу, охоронниця матері під час роботи; особливо шанована була в Спарті, Корінфі, Олімпії та в Агросі, де був її знаменитий храм. У міфах про Геру відбилосся і становище жінки в Греції. Як грецька жінка не була рівноправною з чоловіком і значною мірою підкорялася чоловікові, так і Гера підкоряється своєму чоловікові Зевсу. В культурі Гери збереглися сліди тотемізму; ми маємо відомості, що її іноді зображали, наприклад, з головою коня. Вже це вказує на те, що Гера — одна з найдавніших богинь Греції.

Гера царює на високому Олімпі. Панує вона, як і чоловік її Зевс, над громами й блискавками, за словом її темні дощові хмари вкривають небо, помахом руки здійсмає вона грізні бурі.

Прекрасна велика Гера, волоока, лілейнорука, з-під вінця її спадають хвилею чудові кучері, владою і спокійною величчю горять її очі. Боги шанують Геру, шанує її і чоловік, хмарогонець Зевс, і часто радиться з нею. Але нерідкі й сварки між Зевсом і Герою. Часто заперечує Гера Зевсові й сперечається з ним на радах богів. Тоді гнівається громовержець і погрожує своїй дружині карами. Замоває тоді Гера, стримуючи гнів. Вона пам'ятає, як катував її Зевс, як скував золотими ланцюгами і повісив між небом і землею, прив'язавши до її ніг два важких ковадла.

Могутня Гера, нема богині, рівної їй владою. Велична, у довгих розкішних шатах, витканих самою Афіною, в колісниці, запряженій двома безсмертними кінями, з'їжджає вона з Олімпу. Вся зі срібла колісниця, з чистого золота колеса, а спиці їх виблискують міддю. Чудові пахощі сповнюють землю там, де проїжджає Гера. Все живе схиляється перед нею, великою царицею Олімпу.

Іо

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Часто зазнає образ Гера від чоловіка свого Зевса. Так було, коли Зевс полюбив прекрасну Іо, і щоб сховати її від дружини своєї Гери, обернув на корову. Але цим громовержець не врятував Іо. Гера побачила білосніжну корову Іо і зажадала в Зевса, щоб він подарував її їй. Зевс не міг відмовити в цьому Гері. Гера ж, заволодівши Іо, віддала її під охорону стоокому Аргусу¹. Страждала нещасна Іо, нікому не могла вона розповісти про свої страждання; обернена на корову, вона була позбавлена мови. Невсипущий Аргус стеріг Іо, не могла вона сховатися від нього. Зевс бачив її страждання. Покликавши свого сина Гермеса, він звелів йому викрасти Іо.

Швидко примчав Гермес на вершину тієї гори, де стеріг стоокій сторож Іо. Він приспав своїми розмовами Аргуса. Як тільки склепилися його сто очей, вихопив Гермес свій зігнутий меч і одним ударом відтяв Аргусу голову. Іо була визволена. Але й цим Зевс не врятував Іо

¹ Стоокій Аргус — уособлення зоряного неба.

від гніву Гери. Вона послала дивовижного овода. Своїм жахливим жалом овід гнав з країни в країну збожеволілу від мук, нещасну страдницю Іо. Ніде не знаходила вона собі спокою. В шаленому бігу неслася вона все далі й далі, а овід летів за нею, щохвилини впинаючи в тіло її своє жало; жало овода пекло Іо, як розпечене залізо. Де тільки не пробігала Іо, в яких тільки країнах не побувала вона! Нарешті по довгому блуканні досягла вона в країні скіфів (на крайній півночі) скелі, до якої був прикований титан Прометей. Він провістив нещасній, що тільки в Єгипті позбудеться вона своїх мук. Помчала далі гнана оводом Іо. Багато мук зазнала вона, багато бачила небезпек, перш ніж досягла Єгипту. Там, на берегах благодатного Нілу, Зевс повернув їй її попередній образ, і народився в неї син Епаф. Він був першим царем Єгипту і родоначальником великого покоління героїв, до якого належав і найбільший герой Греції — Геракл.

Аполлон ¹

Народження Аполлона

Бог світла, золотокудрий Аполлон, народився на острові Делосі. Мати його Латона, гнана гнівом богині Гери, ніде не могла знайти собі притулку. Переслідуюва-

¹ Аполлон — один з найдавніших богів Греції. В його культурі яскраво збереглися сліди тотемізму, так, наприклад, в Аркадії поклонялися Аполлону, зображеному у вигляді барана. Спочатку Аполлон був богом, який охороняв стада. Поступово він дедалі більше ставав богом світла. Пізніше його стали вважати за покровителя переселенців, покровителя засновуваних грецьких колоній, а потім — покровителя мистецтва, поезії та музики. Тому і в Москві на Великому академічному театрі стоїть статуя Аполлона з лірою в руках, який їде на колісниці, запряженій четвіркою коней. Крім того, Аполлон був богом, що провіщає майбутнє. В усьому давньому світі славилось його святилище в Дельфах, де жриця-піфія давала провіщення. Провіщення ці, звичайно, складали жерці, які добре знали все, що робилося в Греції, і складали їх так, що їх можна було тлумачити по-різному. Відомо було за стародавніх часів провіщення, дане в Дельфах цареві Лідії Крезу під час його війни з Персією. Йому було сказано: «Якщо ти перейдеш ріку Галіс, то погубиш велике царство», але яке царство, своє чи перське, цього не було сказано.

на посланим Герою драконом Піфоном, вона блукала по всьому світу і нарешті сховалася на Делосі, що носився в ті часи по хвилях бурхливого моря. Тільки ступила Латона на Делос, як з морської безодні піднялися величезні стовпи й зупинили цей безлюдний острів. Він став непохитно на тому самому місці, де стоїть і досі. Навколо Делосу шуміло море. Сумно підносилися скелі Делосу, голі, без найменшої рослинності. Лише чайки морські знаходили притулок на цих скелях і наповнювали їх своїм сумним криком. Та ось народився бог світла Аполлон, і всюди розлилися потоки яскравого світла. Як золотом, залили вони скелі Делосу. Все навколо зацвіло, заблискотіло: і прибережні скелі, і гора Кінт, і долина, і море. Гучно славили народженого бога богині, які зібралися на Делос, підносячи йому амброзію і нектар. Вся природа навколо раділа разом з богинями.

Боротьба Аполлона з Піфоном і заснування дельфійського оракула

Юний світлосяйний Аполлон полинув по блакитному небу з кіфарою¹ в руках, зі срібним луком за плечима; золоті стріли гучно дзвеніли в його сагайдаку. Гордий, тріумфуючий, нісся Аполлон високо над землею, загрожуючи всьому злому, всьому породженому мороком. Він прямував туди, де жив грізний Піфон, який переслідував його матір Латону; він хотів помститися йому за все зло, яке той їй заподіяв.

Швидко досягнув Аполлон темної ущелини, житла Піфона. Навколо височіли скелі, підносячись високо в небо. Морок панував в ущелині. По дну її стрімко нісся сивий від шумовиння гірський потік, а над потоком клубочилися тумани. Виповз із свого лігвища жахливий Піфон. Величезне тіло його, вкрите лускою, звивалося поміж скель незчисленими кільцями. Скелі й гори дрижали від ваги його тіла і зрушувалися з місця. Лютий Піфон усе спустошував, смерть сіяв він навколо. З жахом тікали німфи і все живе. Підвівся Піфон, могутній, розлютований, розкрив свою жахливу пащу і вже готовий був поглинути золотокудрого Аполлона. Тоді почувся дзвін тятиви срібного лука, немов іскра блиснула в по-

¹ Давньогрецький струнний музичний інструмент, подібний до ліри.

вітрі золота стріла, що б'є без промаху, за нею друга, третя; стріли дощем сипалися на Піфона, і він мертвий упав на землю. Гучно залунала тріумфуюча переможна пісня (пеан) золотокудрого Аполлона, переможця Піфона, і вторували їй золоті струни кіфари бога. Аполлон закопав у землю тіло Піфона там, де стоять священні Дельфи, і заснував він у Дельфах святилище й оракул, щоб провіщати в ньому людям волю батька свого Зевса.

З високого берега далеко в морі Аполлон побачив корабель критських моряків. Обернувшись на дельфіна, кинувся він у синє море, наздогнав корабель і променистою зіркою злинув з морських хвиль на корму його. Аполлон привів корабель до пристані міста Кріси¹ і через родючу долину повів критських моряків, граючи на золотій кіфарі, в Дельфи. Він зробив їх першими жерцями свого святилища.

Дафна

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

І світлий радісний бог Аполлон зазнає суму, і його спіткало горе. Він зазнав горя незабаром після перемоги над Піфоном. Коли Аполлон, гордий зі своєї перемоги, стояв над убитою його стрілами потворою, він побачив коло себе юного бога кохання Ерота, який натягував свій золотий лук. Сміючись, сказав йому Аполлон:

— Навіщо тобі, дитя, така грізна зброя? Залиш краще мені посилати разючі золоті стріли, якими я зараз убив Піфона. Чи тобі рівнятися славою зі мною, стріловержцем? Чи не хочеш ти, часом, досягти більшої слави, ніж я?

Ображений Ерот гордо відповів Аполлонові:

— Стріли твої, Феб-Аполлоне, не знають промаху, всіх разять вони, але моя стріла поразить тебе.

Ерот змахнув своїми золотими крильцями і вмить злетів на високий Парнас. Там вийняв він із сагайдака дві стріли: одну, що ранить серце і викликає кохання, — нею пронизав він серце Аполлона, а другу, що вбиває кохання, пустив він у серце німфи Дафни, дочки річкового бога Пенея.

¹ Місто на березі Коринфської затоки, що було гаванню для Дельф.

Зустрів якось прекрасну Дафну Аполлон і покохав її. Але тільки-но побачила Дафна золотокудрого Аполлона, як зі швидкістю вітру кинулася тікати, адже стріла Ерота, що вбиває кохання, пронизала її серце. Побіг навздогін їй срібнолукий бог.

— Стий, прекрасна німфо, — благав Аполлон, — чому біжиш від мене, немов овечка, переслідувана вовком? Немов голубка, яка рятується від орла, тікаєш ти! Адже я не ворог твій! Дивись, ти поранила ноги об гострі колючки тернику. О, почекай, спинися! Адже я Аполлон, син громовержця Зевса, а не звичайний смертний пастух.

Але все швидше бігла прекрасна Дафна. Мов на крилах, мчить за нею Аполлон. Все ближче він. Ось зараз наздожене! Дафна відчуває його дихання. Сили покидають її. Почала благати Дафна батька свого Пеней:

— Батьку Пенею, допоможи мені! Розступися швидше, земле, і поглинь мене! О, відніміть у мене цей образ, він завдає мені лише страждань!

Тільки сказала вона це, як одразу ж зацімліло її тіло. Кора вкрила її ніжне тіло, волосся обернулося на листя, а руки, піднесені до неба, перетворились на віти. Довго стояв сумний Аполлон перед лавром і нарешті промовив:

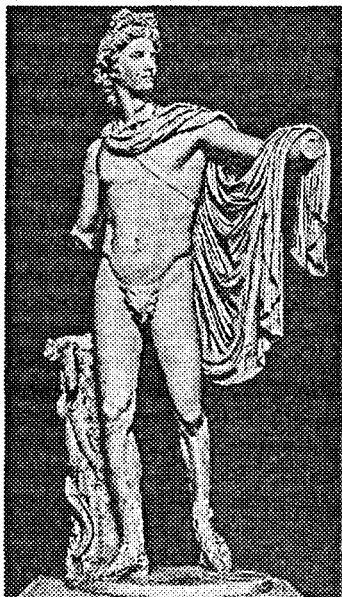
— Нехай же вінок тільки з твоєї зелені прикрашає мою голову, нехай віднині прикрашатимеш ти своїм листям і мою кіфару, і мій сагайдак! Хай ніколи не в'яне, лавре, твоя зелень! Стий же вічно зеленим!

А лавр тихо шелестів у відповідь Аполлону своїми густими вітами і, немовби на знак згоди, схилив своє зелене верхів'я.

Аполлон в Адмета

Аполлон повинен був очиститись від гріха проливої крові Піфона. Адже і сам він очищає людей, які вчинили вбивство. Пішов він, за присудом Зевса, у Фессалію до прекрасного і благородного царя Адмета. Там пас він стада царя і цією службою спокутував свій гріх. Коли Аполлон грав на пасовищі на очеретяній флейті або на золотій кіфарі, дикі звірі виходили з лісових хащ, зачаровані його грою. Пантери й люті леви мирно ходили серед стад. Олені й сарни збігалися на звуки флейти. Мир і радість панували навкруги. Благоденство вселилось у дім Адмета; ні в кого не було таких плодів, його коні й

стада були найкращими на всю Фессалію. Все це дав йому золотокудрий бог. Аполлон допоміг Адметові одружитися з дочкою царя Іолка Пелією Алкестією. Батько обіцяв віддати її за дружину лише тому, хто спроможеться запрягти в свою колісницю лева і ведмедя. Тоді Аполлон наділив свого улюбленця Адмета непереможною силою, і той виконав це завдання Пелією. Аполлон служив в Адмета вісім років і, відбувши строк своєї спокутної служби, повернувся в Дельфи.

Аполлон

Римська копія.

З грецького бронзового оригіналу

Леохара (350-330 до н.е.).

Мармур. Ватиканські музеї

Весну і літо живе Аполлон у Дельфах. Коли ж настає осінь, в'януть квіти і листя на деревах жовкне, коли наближається вже холодна зима, яка вкриває снігом вершину Парнасу, тоді Аполлон на своїй колісниці, запряженій білосніжними лебедями, лине до країни гіпербореїв, де не буває зими, до країни вічної весни. Там живе він цілу зиму. Коли ж знову зазеленіє все у Дельфах, коли під живлющим подихом весни розпукуються квіти і різнобарвним килимом укривають долину Кріси, повертається на лебедях своїх золотокудрий Аполлон у Дельфи провіщати людям волю громовержця Зевса. Тоді в Дельфах святкують повернення бога-провісника Аполлона з країни гіпербореїв. Всю весну і літо живе він у Дельфах, відвідує він і батьківщину свою Делос, де він має теж розкішне святилище.

Аполлон і музи

Навесні та влітку на схилах лісистого Гелікону, там, де таємничо дзюрчать священні води джерела Гіппокреї, і на високому Парнасі, біля чистих вод Кастальсько-

го джерела, Аполлон водить танки з дев'ятьма музами. Юні прекрасні музи, дочки Зевса і Мнемосини¹, — повсякчасні супутниці Аполлона. Він керує хором муз і супроводить їх спів грою на своїй золотій кіфарі. Величаво йде Аполлон попереду хору муз, увінчаний лавровим вінком, за ним ідуть усі дев'ять муз: Калліопа — муза епічної поезії, Евтерпа — муза лірики, Ерато — муза пісень про кохання, Мельпомена — муза трагедії, Талія — муза комедії, Терпсіхора — муза танців, Кліо — муза історії, Уранія — муза астрономії, Полігімнія — муза священних гімнів. Урочисто гримить їх хор, і вся природа, немов зачарована, слухає їх божественний спів.

Коли ж Аполлон у супроводі муз з'являється в сонмі богів на світлому Олімпі і лунають звуки його кіфари і спів муз, тоді все замовкає на Олімпі. Забуває Арес про гук кривавих битв, не блискає блискавка в руках хмарогонця Зевса, боги забувають чвари, мир і тиша настають на Олімпі. Навіть орел Зевса опускає свої могутні крила і заплющує свої очі, не чути його грізного клекоту, він тихо дрімає на жезлі Зевса. У повній тиші урочисто бринять струни кіфари Аполлона. Коли ж Аполлон весело вдаряє по золотих струнах кіфари, тоді радісний сяючий танок рухається в бенкетному залі богів. Музи, харити, вічно юна Афродіта, Арес із Гермесом — усі беруть участь у веселому танку, а попереду всіх іде велична діва, сестра Аполлона, прекрасна Артеміда. Залиті потоками золотого світла, танцюють юні боги під звуки кіфари Аполлона.

Сини Алоєя

Грізний далекоразячий Аполлон у своєму гніві, і не знають тоді пощади його золоті стріли. Багатьох уразили вони. Від них загинули горді своєю силою сини Алоєя От і Ефіальт, які не хотіли нікому коритися. Вже в ранньому дитинстві славилися вони своїм величезним зростом, своєю силою і хоробрістю, що не знала перепон. Будучи ще юнаками, От і Ефіальт почали погрожувати богам-олімпійцям.

— О, дайте нам тільки змужніти, дайте тільки дійти повної міри нашої надприродної сили. Ми згромадимо тоді одну на одну гори Олімп, Пеліон і Оссу² і зйдемо по них на

¹ Богиня пам'яті.

² Найвищі гори в Греції на узбережжі Егейського моря, у Фессалії.

небо. Ми викрадемо тоді у вас, олімпійці, Геру і Артеміду.

Так, як колись титани, погрожували олімпійцям непокірні сини Алоєя. Вони здійснили б свою погрозу. Адже скували вони ланцюгами грізного бога війни Ареса: повних тридцять місяців мучився він у мідній в'язниці. Довго б ще мучився ненаситний битвами Арес у полоні, коли б не викрав його, знесиленого, спритний Гермес. Могутні були От і Ефіальт. Аполлон не стерпів їхніх погроз. Напнув далекоразячий бог свій срібний лук; немов іскри полум'я, блиснули в повітрі його золоті стріли, і впали пронизані стрілами От і Ефіальт.

Марсій

Жорстоко покарав Аполлон і фригійського сатира Марсія за те, що Марсій насмілювався змагатися з ним у музиці. Кіфаред¹ Аполлон не стерпів такого зухвальства. Одного разу, блукаючи по полях Фригії, Марсій знайшов очеретяну флейту, її кинула богиня Афіна, помітивши, що гра на винайденій нею самою флейті спотворює її божественно прекрасне обличчя. Афіна прокляла свій винахід і сказала:

— Хай же люто буде покараний той, хто підніме цю флейту.

Нічого не знаючи про те, що сказала Афіна, Марсій підняв флейту і незабаром навчився так добре грати на ній, що всі заслуховувались цією невигадливою музикою. Марсій загордився і викликав самого покровителя музики Аполлона на змагання.

Аполлон з'явився на виклик у довгій пишній хламиді, в лавровім вінку і з золотою кіфарою в руках.

Яким мізерним здавався перед величним, прекрасним Аполлоном житель лісів і полів Марсій зі своєю жалюгідною очеретяною флейтою! Хіба міг він видобути з флейти такі чарівні звуки, які злітали з золотих струн кіфари привідця муз Аполлона! Переміг Аполлон. Розгніваний викликом, він звелів повісити за руки нещасного Марсія і здерти з нього живого шкіру. Так поплатився Марсій за свою сміливість. А шкіру Марсія повісили в гроті біля Келен у Фригії і розповідали потім, що вона завжди починала рухатися, нібито танцювала, коли долітали у грот звуки фригійської очеретяної флейти, і лишалася нерухомою, коли лунали величаві звуки кіфари.

¹ Тобто той, що грає на кіфарі.

Асклепій (Ескулап)

Але не тільки месником є Аполлон, не тільки загибель шле він своїми золотими стрілами — він лікує хвороби. Син Аполлона Асклепій — бог лікарів і лікарської справи. Мудрий кентавр Хірон виховав Асклепія

Асклепій
Неаполь, Національний музей

на схилах Пеліону. Під його керівництвом Асклепій став таким умілим лікарем, що перевершив навіть свого вчителя Хірона. Асклепій не тільки зціляв усі хвороби, а навіть померлих повертав до життя. Цим прогнівив він володаря царства померлих Аїда і громовержця Зевса, бо порушив закон і порядок, встановлений Зевсом на землі. Розгніваний Зевс метнув свою блискавку і поразив Асклепія. Але люди обожествили Аполлонового сина як бога-зцілителя. Вони спорудили йому багато святилиць і серед них знамените святилище Асклепія в Епідаврї.

По всій Греції шанували бога Аполлона. Греки вшановували його як бога світла, бога, який очищає

людину від скверни пролитої крові, як бога, що прорікає волю батька його Зевса, бога, що карає, насилає хвороби і зціляє їх. Його шанували грецькі юнаки як свого покровителя. Аполлон — покровитель мореплавства, він допомагає заснуванню нових колоній і міст. Художники, поети, співці та музиканти перебувають під особливим покровительством проводиря хору муз Аполлона-кіфареда. Аполлон рівний самому Зевсу-громовержцю по тому поклонінню, яке віддавали йому греки.

Артеміда¹

Вічно юна, прекрасна богиня народилася на Делосі одночасно з братом своїм, золотокудрим Аполлоном. Вони близнята. Найщиріша любов, найміцніша дружба єднає брата і сестру. Глибоко люблять вони і матір свою Латону.

Артеміда з ланню

Римська копія. З грецького оригіналу Леохара (кінець 4 ст. до н. е.). Мармур. Париж, Лувр

врятуватися від її стріл, що б'ють без промаху, ні положливому оленю, ні боязкій лані, ні розлютованому кабану-

Всім дає життя Артеміда. Вона піклується про все, що живе на землі і росте в лісі та в полі. Піклується вона про диких звірів, про стада свійської худоби та про людей. Вона викликає ріст трав, квітів і дерев, вона благословляє народження, весілля та шлюб. Багаті жертви приносять грецькі жінки славетній дочці Зевса Артеміді, яка благословляє і дає щастя в шлюбі і зцілює та насилає хвороби.

Вічно юна, прекрасна, як ясний день, богиня Артеміда з луком і сагайдаком за плечима, зі списом мисливця в руках весело полює в тінистих лісах і залитих сонцем полях. Гомінкий натовп німф супроводжує її, а вона, велична, в короткому одязі мисливиці, що доходить лише до колін, швидко несеться по лісистих схилах гір. Не

¹ Артеміда (у римлян — Діана) — одна з найдавніших богинь Греції. Як можна гадати, Артеміда — богиня-мисливиця — спочатку була покровителькою тварин, як свійських так і диких. Сама Артеміда в найдавніші часи зображалась іноді у вигляді тварин, наприклад, ведмедиці. Так зображалась Артеміда брауронська в Аттиці, недалеко від Афін. Потім Артеміда стає охоронницею матері під час народження дитини, даючи благополучні пологи. Як сестра Аполлона, бога світла, вона вважалася також богинею місяця і ототожнювалася з богинею Селеною. Культ Артеміді — один з поширених у Греції. Знаменитий був її храм у місті Ефесі (Артеміда Ефеська).

ві, який ховається в заростях очерету. За Артемідією поспішають її супутниці німфи. Веселий сміх, крики, гавкіт зграї собак далеко розлягаються в горах, і відповідає їм гучно гірська луна. Коли ж стомиться богиня на полюванні, то поспішає вона з німфами в священні Дельфи, до улюбленого брата, стріловержця Аполлона. Там відпочиває вона. Під божественні звуки золотої кіфари Аполлона водить вона танки з музами і німфами. Попереду всіх іде в танку Артеміда, струнка, прекрасна; вона прекрасніша від усіх німф і муз і вища за них на цілу голову. Любить відпочивати Артеміда і в повитих зеленню гротах, де віє прохолодою, вдалині від очей смертних. Горе тому, хто порушує спокій її. Так загинув і юний Актеон, син Автоної, дочки фіванського царя Кадма.

Актеон

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Одного разу полював Актеон зі своїми товаришами в лісах Кіферону. Настав жаркий південь. Стомлені мисливці розташувалися на відпочинок у затінку густого лісу, а юний Актеон, відділившись від них, пішов шукати прохолоди в долинах Кіферону. Вийшов він на зелену квітучу долину Гаргафію¹, присвячену богині Артеміді. Буйно розрослись у долині платани, мирти та смереки, як темні стріли, височіли на ній стрункі кипариси, а зелена трава рясніла квітами. Прозорий струмок дзюрчав у долині. Всюди панувала тиша, спокій і прохолода. На крутому схилі гори побачив Актеон чудовий грот, увесь повитий зеленню. Він пішов до цього грота, не знаючи, що в гроті часто відпочиває Зевсова дочка Артеміда.

Коли Актеон підійшов до грота, туди щойно ввійшла Артеміда. Вона віддала лук і стріли одній з німф і готувалася до купання. Німфи зняли з богині сандалі, волосся зав'язали вузлом і вже хотіли йти до струмка набрати холодної води, як біля входу в грот з'явився Актеон. Голосно скрикнули німфи, побачивши Актеона, що входив. Вони оточили Артеміду, вони хочуть сховати її від очей смертного. Подібно до того, як пурпуровим вогнем запалюють хмари проміння сонця, що сходить, так запалилося гнівом обличчя богині, гнівом блиснули її

¹ Долина в Беотії з однойменним джерелом, від якого через усю долину протікає струмок.

очі, ще прекраснішою стала вона у своєму гніві. Розгнівалася на те Артеміда, що Актеон порушив її спокій, і обернула нещасного Актеона на стрункого оленя.

Гіллясті роги вирости на голові Актеона. Ноги й руки обернулися на ноги оленя. Витяглася його шия, загострилися вуха, плямиста шерсть покрила все тіло. Лякливий олень кинувся швидко втікати. Побачив Актеон своє відображення в струмку. Він хоче крикнути: «О, горе!» — та немає в нього дару мови. Сльози покотилися у нього з очей — але з очей оленя. Лише розум людини зберігся в нього. Що робити йому? Куди бігти?

Собаки Актеона почули слід оленя; вони не впізнали свого господаря і з лютим гавкотом кинулися за ним. Через долини по ущелинах Кіферону, по стрімчастих скелях гір, через ліси і поля, як вітер, мчав прекрасний олень, закинувши на спину гіллясті роги, а за ним мчали собаки. Все ближче й ближче собаки, ось вони наздогнали оленя і їх гострі зуби вп'ялися в тіло нещасного Актеона-оленя. Хоче крикнути Актеон: «О, згляньтеся! Адже це я, Актеон, ваш господар!» — та тільки стогін виривається з грудей оленя, і чутно в цьому стогоні звук голосу людини. Впав на коліна олень-Актеон. Скорбота, жах і благання видно в його очах. Неминуча загибель — рвуть його тіло на шматки розлютовані пси.

Актеонові товариші шкодували, що нема його з ними при такому щасливому лові. Чудового оленя зацькували собаки. Не знали вони, хто цей олень. Так загинув Актеон, який порушив спокій богині Артеміді, єдиний зі смертних, що бачив небесну красу дочки громовержця Зевса і Латони.

Афіна Паллада ¹

Народження Афіні

Самим Зевсом народжена була богиня Афіна Паллада. Зевс-громовержець знав, що богиня розуму Метіс матиме двоє дітей: дочку Афіну і сина незвичайного ро-

¹ Афіна (у римлян Міневра) — одна з найшанованіших богинь Греції; відіграла велику роль у грецькому народному епосі. Афіна — охоронниця міст. У гомерівській Трої була статуя Афіні, яка ніби впала з неба, так званий паладіум; вважалося, що вона охороняє Трою. З ростом грецької культури Афіна стала також і покровителькою науки.

зуму й сили. Мойри, богині долі, відкрили Зевсові таємницю, що син богині Метіс скине його з престолу і відніме в нього владу над світом. Злякався великий Зевс. Щоб уникнути грізної долі, яку віщували йому мойри, він, приспавши богиню Метіс ласкавими словами, проковтнув її, перш ніж у неї народилася дочка, богиня

Афіна. Через деякий час відчув Зевс страшенний біль у голові. Тоді він покликав свого сина Гефеста і наказав розрубати собі голову, щоб позбутися нестерпного болю і шуму в голові. Махнув Гефест сокирою, сильним ударом розколов Зевсові череп, не пошкодивши його, і вийшла на світ з голови громовержця могутня войовниця, богиня Афіна Паллада. В повному озброєнні, в блискучому шоломі, зі списом і щитом стала вона перед здивованими очима богів-олімпійців. Грізно потрясла вона своїм блискучим списом. Войовничий поклик її розкотився далеко по небу, і до самих основ потрясся світлий Олімп. Прекрасна, велична, стояла вона перед богами. Блакитні очі Афіни горіли божественною мудрістю, вся вона сяяла чудовою, небесною, могутньою красою. Славили боги народжену з голови батька-Зевса улюблену дочку його, захисницю міст, богиню мудрості й знання, непереможну войовницю Афіну Палладу.

Афіна — покровителька героїв Греції, дає їм свої сповнені мудрості поради й допомагає їм, непереможна під час небезпеки. Вона

Афіна

Римська копія. З оригіналу Фідія
(бл. 450 до н.е.). Мармур.
Дрезден, Скульптурне зібрання

охороняє міста, фортеці та їх мури. Вона дає мудрість і знання, вчить людей мистецтв і ремесел. І дівчата Греції шанують Афіну за те, що вона вчить їх рукоділля. Ніхто зі смертних і богинь не може перевершити Афіну в умінні ткати. Знають усі, як небезпечно змагатися з нею в цьому, знають, як поплатилась Арахна, дочка Ідмона, яка хотіла перевищити Афіну в цьому мистецтві.

Арахна

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

На всю Лідію¹ славилась Арахна своїм мистецтвом. Часто збиралися німфи зі схилів Тмолу і з берегів золотоносного Пактолу милуватися її роботою. Арахна пряла з ниток, подібних до туману, тканини, прозорі, як повітря. Пишалася вона, що немає їй рівної в світі в умінні ткати. Якось вигукнула вона:

— Нехай приходить сама Афіна Паллада змагатися зі мною! Не переможе вона мене, не боюсь я цього.

І от, прибравши вигляду сивої згорбленої бабусі, яка спиралася на палицю, стала перед Арахною богиня Афіна і сказала їй:

— Не саме зло несе з собою, Арахно, старість; роки несуть з собою досвід. Послухайся моєї поради: прагни перевершити лише смертних у своєму мистецтві. Не викликай богиню на змагання. Смирено благай її простити тобі за гордовиті слова. Благаючих прощає богиня.

Арахна випустила з рук тонку пряжу; гнівом спалахнули її очі. Впевнена у своєму мистецтві, сміливо відповіла вона:

— Ти нерозумна, стара! Старість позбавила тебе розуму. Повчай так своїх невісток і дочок, а мені дай спокій. Я зумію й сама дати собі раду. Що я сказала, так хай і буде. Чому ж не йде Афіна, чого не хоче вона змагатися зі мною?

— Я тут, Арахно! — вигукнула богиня, прибравши свого справжнього вигляду.

Німфи і лідійські жінки низько схилюлися перед улюбленою дочкою Зевса і славили її. Одна лише Арахна мовчала. Подібно до того, як червоною загравою зай-

¹ Держава в Малій Азії, розгромлена персами в VI ст. до н.е.

мається рано-вранці небосхил, коли злітає в небо на своїх блискучих крилах рожевоперста Зоря-Еос, так спалахнуло гнівом обличчя Афіни. Стоїть на своєму Арахна, як і раніше, палко бажає вона змагатися з Афіною. Вона не передчуває, що загрожує їй швидка загибель.

Почалося змагання. Велика богиня Афіна виткала на своєму покривалі посередині величний Афінський акрополь, а на ньому зобразила свою суперечку з Посейдоном за владу над Аттикою. Дванадцять світлих богів Олімпу, а серед них батько її, Зевс-громовержець, сидять як судді в цій суперечці. Підняв землетрясець Посейдон свій тризубець, ударив ним об скелю, і вдарило солоне джерело з безплідної скелі. А Афіна в шоломі, зі щитом і в егіді потрясла своїм списом і глибоко встромила його в землю. Із землі виросла священна олива. Боги присудили перемогу Афіні, визнавши її дар Аттиці ціннішим¹. По кутах зобразила богиня, як карають боги людей за непокірність, а навколо виткала вінок з листя оливи. Арахна ж зобразила на своєму покривалі багато сцен з життя богів, у яких боги виявляють себе слабкими, з людськими пристрастями. Навколо ж виткала Арахна вінок з квітів, перевитих плющем. Найвищої досконалості була робота Арахни, вона не поступалася в красі роботі Афіни, але в зображеннях її було видно неповагу до богів, навіть презирство. Страшенно розгнівалася Афіна, вона розірвала роботу Арахни і вдарила її човником. Нещасна Арахна не знесла ганьби: вона зсукала вірвовку, зробила петлю і повісилася. Афіна звільнила з петлі Арахну і сказала їй:

— Живи, непокірна. Але ти вічно висітимеш і вічно ткатимеш, і триватиме ця кара і в твоїх нащадках.

Афіна окропила Арахну соком чарівного зілля, і раз же тіло її стислося, густе волосся впало з голови, і обернулася вона на павука. З того часу висить павук-Арахна в своїй павутині і вічно ~~тче її~~, як ткала за життя.

¹ Сцена суперечки Афіни з Посейдоном була зображена на фронтоні храму Парфенона в Афінах відомим грецьким скульптором Фідієм (V ст. до н. е.); в дуже пошкодженому вигляді фронтон зберігся до нашого часу.

Гермес¹

У гроті гори Кіллени в Аркадії народився син Зевса і Майї бог Гермес, посланець богів. З швидкістю думки переноситься він з Олімпу на найдальший край світу в своїх крилатих сандалях, з жезлом-кадуцеєм у руках. Гермес охороняє шляхи, і присвячені йому герми² можна бачити край доріг, на перехрестях і біля входів у будинки всюди в Давній Греції. Він допомагає мандрівникам у подорожах за життя, він веде душі померлих в їхню останню путь — до сумного царства Аїда. Своім чарівним жезлом склеплює він очі людей і навіває на них сон. Гермес — бог-покровитель шляхів і мандрівників, бог торгових зносин і торгівлі. Він дає в торгівлі зиск і посилає людям багатство. Гермес винайшов і міри, і числа, і азбуку, він навчив усього цього людей. Він і бог красномовства, а разом з тим — спритності й обману. Ніхто не може перевершити його в спритності, хитрощах і навіть у злодійстві, бо він незвичайно спритний злодій. Це він одного разу жартома викрав у Зевса його скіпетр, у Посейдона — тризубець, у Аполлона — золоті стріли і лук, а в Ареса — меч.

Гермес викрадає корів Аполлона

Ледве народився Гермес у прохолодному гроті Кіллени, як уже замислив першу свою витівку. Він вирішив викрасти корів у срібнолукого Аполлона, який пас

¹ Гермес (у римлян — Меркурій) — один з найдавніших богів Греції; спочатку був богом-покровителем отар, його зображали іноді з бараном на руках. У гомерівському епосі Гермес насамперед посланець богів і провідник душ померлих у підземне царство Аїда, Гермес — покровитель мандрівників; з розвитком торгівлі Гермес стає богом-покровителем торгівлі, а також спритності, обману і навіть злодійства. Крім того, Гермес — покровитель юнацтва, атлетів, бог гімнастики; його статуї ставилися в палестрах і гімназіях — закладах, де навчали боротьби, кулачного бою, метання диска, бігу, стрибків і т.д. Після завоювання Александром Македонським усієї папської держави (кінець IV ст. до н. е.), коли в Азії і Єгипті виникають грецькі держави, Гермес ототожнюється з єгипетським богом науки і магії Тотом і стає також богом магії й астрології (тобто ворожіння по зірках); його починають називати богом Гермесом тричі найвеличнішим.

² Кам'яні стовпи, на яких зверху вирізьблювалась голова Гермеса.

на той час череди богів у долині Піерії, в Македонії. Тихенько, щоб не помітила мати, вибрався Гермес із пелюшок, вистрибнув з колиски і прокрався до виходу з грота. Біля самого грота він побачив черепаха, зловив її і з щита черепахи та трьох гілок зробив першу ліру, натягнувши на неї солодкозвучні струни. Потай повернувся Гермес у грот, сховав ліру в своїй колисці, а сам знову пішов і швидко, неначе вітер, понісся в Піерію. Там він викрав з череди Аполлона п'ятнадцять корів, прив'язав до їхніх ніг очерет і гілля, щоб замести слід, і швидко погнав корів через Беотію. Він зустрів старого діда, який працював у своєму винограднику.

— Візьми собі одну з цих корів, — сказав йому Гермес, — тільки нікому не розповідай, що бачив, як я прогнав тут корів.

Старий, зрадівши щедрому подарунку, дав слово Гермесові мовчати і не показувати нікому, куди той погнав корів. Гермес пішов далі. Але він відійшов ще недалеко, як йому захотілося випробувати старого: чи додержить він даного слова. Сховавши корів у лісі і змінивши свій вигляд, повернувся він назад і спитав діда:

— Скажи, чи не проганяв тут хлопчик корів? Якщо ти мені вкажеш, куди він їх прогнав, я дам тобі бика й корову.

Недовго вагався старий, сказати чи ні, дуже вже хотілося йому дістати ще бика й корову, і він показав Гермесу, куди погнав хлопчик корів. Страшенно розгнівався Гермес на старого за те, що він не додержав слова, і в гніві обернув його на німу скелю, щоб вічно мовчав він і пам'ятав, що треба додержувати даного слова.

Після цього вернувся Гермес до корів і швидко погнав їх далі. Нарешті пригнав він їх у Пілос. Двох корів приніс він у жертву богам, потім знищив усі сліди жертвоприношення, а корів, що лишилися, сховав у печері, вводячи їх до неї задом, щоб сліди корів вели не в печеру, а з неї.

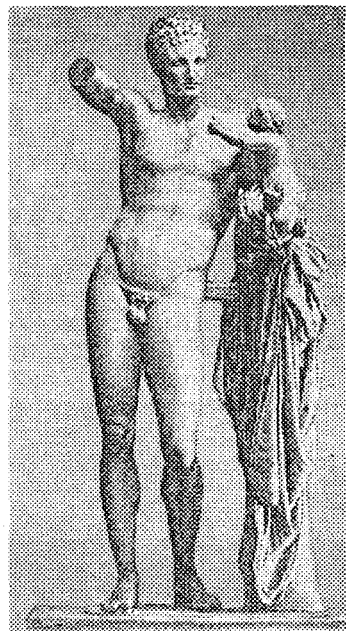
Зробивши все це, Гермес спокійно повернувся в грот до матері своєї Майї і ліг тихенько в колиску, загорнувшись у пелюшки.

Але Майя помітила відсутність свого сина. Вона дорікнула йому:

— Погане замислив ти діло. Навіщо викрав ти корів Аполлона? Розгнівається він. Адже ти знаєш, який грізний у гніві своєму Аполлон. Хіба ти не боїшся його стріл, що б'ють без промаху?

— Не боюсь я Аполлона, — відповів матері Гермес, — нехай собі гнівається. Якщо він надумає скривдити тебе або мене, то я, щоб помститися йому, розграбую все його святилище в Дельфах, викраду всі його триножники, золото, срібло й одяг.

А Аполлон уже помітив, що пропали корови, і подався їх розшукувати. Він ніде не міг їх знайти. Нарешті віщий птах привів його в Пілос, але й там не знайшов своїх корів золотокудрий Аполлон. В печеру ж, де були сховані корови, він не ввійшов — адже сліди вели не в печеру, а з неї.

Гермес з малим Діонісом
Статуя Праксителя. Мармур.
Бл. 340 до н. е. Олімпія, музей

Нарешті після довгого марного шукання прийшов він до грота Майї. Зачувши наближення Аполлона, Гермес ще глибше забрався в свою колиску і щільніше загорнувся в пелюшки. Розгніваний Аполлон увійшов у грот Майї і побачив, що Гермес із невинним виглядом лежить у своїй колисці. Він почав докоряти Гермесові за крадіжку корів і вимагав, щоб він повернув їх йому, але Гермес від усього відрікався. Він запевняв Аполлона, що й не думав красти в нього корів і зовсім не знає, де вони.

— Послухай, хлопчику, — скрикнув у гніві Аполлон, — я скину тебе в похмурий Тартар, і не врятують тебе ні батько, ні мати, якщо ти не повернеш мені корів.

— О сину Латони! — відповів Гермес, — не бачив я, не знаю і від інших не чув про твої корови. Хіба цим я займаюся — інша тепер у мене справа, інший клопіт. Я дбаю лише про сон, молоко матері та свої пелюшки. Ні, присягаюсь, я навіть не бачив злодія твоїх корів.

Хоч як сердився Аполлон, він нічого не міг добитися від хитрого, спритного Гермеса. Нарешті золотокудрий бог витяг з колиски Гермеса і примусив його йти в пелюшках до батька їхнього Зевса, щоб той розв'язав су-

перечку. Прийшли обидва боги на Олімп. Хоч як викручувався Гермес, хоч як хитрував, все ж Зевс звелів йому віддати Аполлону вкрадених корів.

З Олімпу повів Гермес Аполлона в Пілос, узявши по дорозі зроблену ним зі щита черепахи ліру. В Пілосі він показав, де сховані корови. Поки Аполлон виганяв корів із печери, Гермес сів коло неї на камені і загравав на лірі. Чудові звуки сповнили долину і піщаний берег моря. Здивований Аполлон із захопленням слухав гру Гермеса. Він віддав Гермесу за його ліру вкрадених корів — так полонили його звуки ліри. А Гермес, щоб бавитися, коли пастиме корів, винайшов собі сопілку¹, яку так люблять пастухи Греції.

Меткий, спритний, прекрасний син Майї і Зевса, що носить по світу зі швидкістю думки і який уже в ранньому дитинстві своєму довів свою хитрість і спритність, був також втіленням юнацької сили. Скрізь у палестрах² стояли його статуї. Він бог молодих атлетів. Його закликали вони перед боротьбою і змаганнями в швидкому бігу.

Хто тільки не шанував Гермеса в Давній Греції: і мандрівник, і оратор, і купець, і атлет, і навіть злодій.

Арес³, Афродіта, Ерот і Гіменей⁴

Арес

Бог війни, несамовитий Арес, — син громовержця Зевса і Гери. Не любить його Зевс. Часто говорить він своєму синові, що він найненависніший йому серед богів

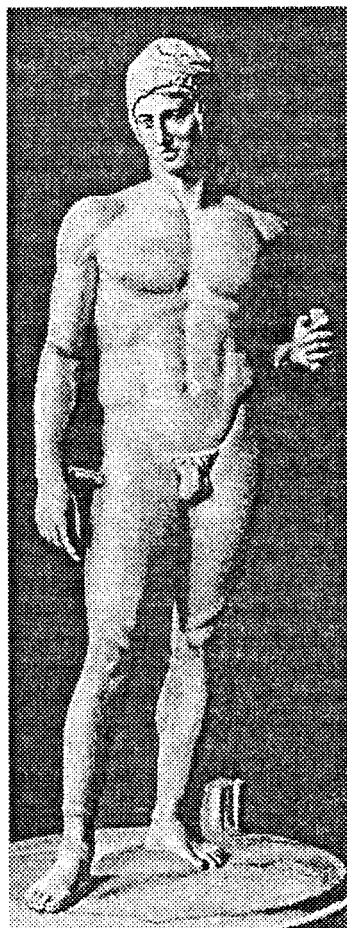
¹ Музичний духовний інструмент, що складається з семи різної довжини очеретяних дудочок, зв'язаних одна з одною.

² В античній Греції існували, переважно при школах, особливі майданчики, оточені часто колонами, на яких навчали фізичних вправ, боротьби, кулачного бою і т.ін. Такі майданчики звалися палестрами.

³ Арес (у римлян — Марс) — бог війни, який несе загибель і руїни, давньогрецький ідеал хороброго воїна. Він порівняно з іншими богами Греції користувався меншою пошаною. Це позначається і в тому, що сам бог Зевс, за словами греків, недолюблює свого сина Ареса, який весь час зводить чвари, губить людей і радіє, коли під час бою рікою ллється людська кров.

⁴ У римлян Афродіта — Венера; Ерот — Амур, або Купідон; Гіменей — бог шлюбу.

Олімпу. Зевс не любить сина за його кровожерність. Якби Арес не був його сином, він давно скинув би його в похмурий Тартар, туди, де томляться титани. Серце лютого Ареса радують тільки жорстокі битви. Несамовитий, він носиться серед гуркоту зброї, криків та стогону битви поміж бійцями, в блискучому озброєнні, з величезним щитом.

Слідом за ним несуться його сини, Деймос і Фобос — жах і страх, а поряд з ними богиня розбрату Еріда і богиня Енюо, яка сіє вбивства. Кипить, гуркоче бій; радіє Арес; із стогоном падають воїни. Триюмфує Арес, коли уб'є своїм жахливим мечем воїна і хлине на землю гаряча кров. Не перебираючи, разить він і направо, і наліво: купа тіл навколо жорстокого бога.

Лютий, несамовитий, грізний Арес, але перемога не завжди супроводить його. Часто доводиться Аресові поступатися на полі битви войовничій дочці Зевса Афіні Палладі. Перемагає вона Ареса мудрістю і спокійною свідомістю сили. Нерідко й смертні герої здобувають перемогу над Аресом, особливо якщо їм допомагає ясноока Афіна Паллада. Так уразив Ареса мідним списом герой Діомед під мурами Трої. Сама Афіна спрямувала удар. Далеко рознісся по війську троянців і греків жахливий крик пораненого бога. Немов десять тисяч воїнів скрикнули враз, стаючи до завзятого бою, — так закричав від болю вкритий мідними обла-

Арес

Римська копія.
З грецького оригіналу,
(бл. 430 до н. е.). Мармур. Париж,
Лувр

дунками Арес. Жахнулися греки і троянці, а несамо-
витий Арес понісся, оповитий темною хмарою, закри-
вавлений, із скаргами на Афіну до батька свого Зевса.
Але батько Зевс не став слухати його скарг. Він не лю-
бить свого сина, якому приємні лише чвари, битви та
вбивства.

Якщо навіть дружина Ареса, найвродливіша з бо-
гинь Афродіта, приходить на поміч своєму чоловікові,
коли він у розпалі бою зустрінеється з Афіною, і тоді пе-
ремагає улюблена дочка громовержця Зевса. Войовни-
ця Афіна одним ударом кидає на землю прекрасну боги-
ню кохання Афродіту. Зі сльозами підіймається на
Олімп вічно юна, дивно прекрасна Афродіта, а вслід їй
лунає триумфуючий сміх і глузування Афіни.

Афродіта ¹

Не зніженій, легковажній богині Афродіті втручати-
ся в криваві битви. Вона пробуджує в серцях богів і
смертних любов. Завдяки цій владі вона панує над усім
світом.

Ніхто не може втекти від її влади — навіть боги.
Тільки войовниця Афіна, Гестія та Артеміда не підко-
ряються її могутності. Висока, струнка, з ніжними ри-
сами обличчя, м'якою хвилею золотого волосся, що як
вінець, лежить на її прекрасній голові, Афродіта — вті-
лення божественної краси і нев'янучої юності. Коли во-
на йде у сяйві своєї краси, в запашних шатах, тоді яск-
равіше світить сонце, пишніше розцвітають квіти. Дикі
лісові звірі біжать до неї з лісових хащ, до неї зграями
злітаються птахи, коли вона проходить лісом. Леви,
пантери, барси та ведмеді лагідно лащуться до неї. Спо-
кійно йде серед диких звірів Афродіта, горда зі своєї
променистої краси; її супутниці Ори і Харити, богині
краси і грації, прислужують їй. Вони одягають богиню
в розкішні шати, зачісують її золоте волосся, вінчають
її голову блискучою діадемою.

Коло острова Кіфери народилась Афродіта, дочка
Урана, з білосніжного шумовиння морських хвиль.

¹ Афродіта — спочатку була богинею неба, яка посилає дощ,
а також, мабуть, і богинею моря. На Афродіті і її культурі дуже
позначився східний вплив, головним чином культ фінікійської
богині Астарти. Поступово Афродіта стає богинею кохання. Бог
кохання Ерот (Амур) — її син.

Легкий, пестливий вітрець приніс її на острів Кіпр¹. Там оточили юні Ори створену з морських хвиль богиню кохання. Вони прибрали її в золототкані шати і увінчали вінком із запашних квітів. Де тільки ступала Афродіта, там буйно виростали квіти. Все повітря було сповнене чудовими пахощами. Ерот і Гімерот² повели

прекрасну богиню на Олімп. Гучно вітали її боги. З того часу завжди живе серед богів Олімпу золота Афродіта, вічно юна, найвродливіша з богинь.

Афродіта
З грецького оригіналу Каллимаха
(440—430 до н.е.). Париж. Лувр

Пігмаліон

Викладено за поемою
Овідія «Метаморфози»

Афродіта дарує щастя тому, хто вірно служить їй. Так дала вона щастя і Пігмаліонові, великому кіпрському митцеві. Пігмаліон ненавидів жінок і жив самотньо, уникаючи шлюбу. Одного разу зробив він з блискучої білої слонової кістки статую дівчини незвичайної краси. Немов жива, стояла ця статуя в майстерні художника. Здавалося, вона дихає; здавалося, що ось-ось вона ворухнеться, піде і заговорить. Цілими годинами милувався художник своїм витвором і покохав нарешті створену ним самим статую. Він дарував статуї дорогоцінне

намисто, зап'ястя і серги, одягав її в розкішний одяг, прикрашав голову вінками з квітів. Як часто шепотів Пігмаліон:

¹ За назвою острова Кіпру Афродіту часто називали Кіпрідою.

² Гімерот — бог жагучого кохання.

— О, якби ти була жива, якби могла відповідати на мої слова, о, який би був я щасливий!

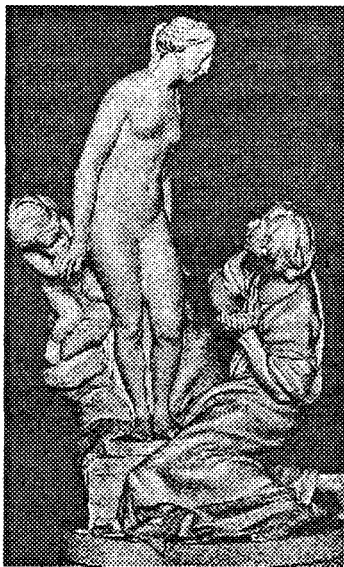
Але статуя була німа.

Настали дні святкувань на честь Афродіти. Пігмаліон приніс богині кохання в жертву білу телицю з визолоченими рогами. Він простяг до богині руки і з молитвою прошепотів:

— О, вічні боги, і ти, Афродіто! Якщо ви можете дати все благаючому, то дайте мені дружину, таку ж прекрасну, як та статуя дівчини, що зробив я сам.

Пігмаліон не наважився просити богів оживити його статую, він боявся прогнати такою просьбою богів-олімпійців. Яскраво спалахнуло жертвне полум'я перед зображенням богині кохання Афродіти. Цим богиня нібито давала зрозуміти Пігмаліонові, що боги почули його благання.

Повернувся художник додому. Він підійшов до статуї, і, о щастя, о радість! Статуя ожила! Б'ється її серце, в її очах світиться життя. Так дала богиня Афродіта красуню-дружину Пігмаліонові.

Пігмаліон і Галатей
Скульптурна група Е. М. Фальконе.
1763. Париж. Лувр

Нарцис

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Але хто не шанує золотосяйної Афродіти, хто відкидає дари її, хто повстає проти її влади, того нещадно карає богиня кохання. Так покарала вона сина річкового бога Кефіса і німфи Лавріони, прекрасного, але холодного, гордого Нарциса. Нікого не любив він, крім самого себе, лише себе вважав гідним любові.

Одного разу, коли він заблудився у густому лісі під час полювання, побачила його німфа Ехо. Німфа не могла сама заговорити з Нарцисом. На ній тяжіла кара боги-

ні Гери: мовчати повинна була німфа Ехо, а відповідати на запитання вона могла, лише повторюючи їх останні слова. З захопленням дивилась Ехо на стрункого красеня-юнака, схована від нього лісовою гущавиною. Нарцис оглянувся навколо, не знаючи, куди йому йти, і голосно крикнув:

— Ей, хто тут?

— Тут! — почувалась голосна відповідь Ехо.

— Іди сюди! — крикнув Нарцис.

— Сюди! — відповіла Ехо.

З подивом оглядається прекрасний Нарцис довкола. Нікого немає. Здивований, він голосно вигукнув:

— Сюди, швидше до мене!

І радісно відгукнулася Ехо:

— До мене!

Простягаючи руки, поспішає до Нарциса німфа з лісу, але гнівно відштовхнув її прекрасний юнак. Пішов він поспішно від німфи і сховався у темному лісі.

Сховалась у лісовій непрохідній гущавині і знехтувана німфа. Вона страждає від кохання до Нарциса, нікому не показується і тільки сумно відгукується на кожний поклик нещасна Ехо.

А Нарцис лишився, як і раніше, гордим, самозакоханим. Він відкидав кохання всіх. Багатьох німф зробила нещасними його гордість. І якось одна із знехтуваних ним німф вигукнула:

— Покохай же і ти, Нарцисе! І хай не відповідає тобі на твою любов людина, яку ти покохаєш!

Здійснилося побажання німфи. Розгнівалася богиня кохання Афродіта на те, що Нарцис відхиляє її дари, і покарала його. Одного разу, навесні, під час полювання Нарцис підійшов до струмка і захотів напитися холодної води. Ще ні разу не торкалися вод цього струмка ні пастух, ні гірські кози, ні разу не падала в струмок зламана гілка, навіть вітер не заносив у струмок пелюсток пишних квітів. Вода його була чиста і прозора. Як у дзеркалі, відбивалося в ній усе навколо: і кущі, що розрослися на березі, і стрункі кипариси, і блакитне небо. Нагнувся Нарцис до струмка, спершись руками на камінь, що виступав з води, і віддзеркалився в струмку весь, в усій своїй красі. Отут-то і спіткала його кара Афродіти. З подивом дивиться він на своє відображення у воді, і сильне кохання опановує його. Повними любові очима дивиться він на своє відображення у воді, воно манить його, кличе, простягає до нього руки. Нахиля-

ється Нарцис; він не йде від струмка; не відриваючись, милується самим собою. Він не їсть, не п'є, не спить. Нарешті, повний відчаю, вигукнув Нарцис, простягаючи руки до свого відображення:

— Ох, хто страждав так жорстоко! Нас розділяють не гори, не моря, а тільки смужка води, і все ж не можемо ми бути з тобою разом. Вийди ж зі струмка!

Замислився Нарцис, дивлячись на своє відображення у воді. Раптом жахлива думка прийшла йому в голову, і тихо шепоче він своєму відображенню, нахилиючись до самої води:

— О, горе! Я боюсь, чи не покохав я самого себе! Адже ти — я сам! Я люблю самого себе. Я почуваю, що небагато лишилося мені жити. Ледве розцвівши, зів'яну я і зйду в похмуре царство тіней. Смерть не лякає мене; смерть принесе кінець моїм мукам кохання.

Залишають сили Нарциса, блідне він і відчуває вже наближення смерті, але все ж не може відірватися від свого відображення. Плаче Нарцис. Падають його сльози в прозорі води струмка. По дзеркальній поверхні води пішли кола, і зникло прекрасне відображення. З жахом вигукнув Нарцис:

— О, де ти! Вернись! Залишся! Не покидай мене, адже це жорстоко. О, дай хоч дивитися на тебе!

Але ось знову спокійна вода, знову з'явилося відображення, знову, не відриваючись, дивиться на нього Нарцис. Тане він мов роса на квітах у промінні гарячого сонця. Бачить і нещасна німфа Ехо, як страждає Нарцис. Вона, як і раніше, любить його; страждання Нарциса болем стискають її серце.

— О, горе! — вигукує Нарцис.

— Горе! — відповідає Ехо.

Нарешті, змучений, слабнучим голосом скрикнув Нарцис, дивлячись на своє відображення:

— Прощай!

І ще тихше, ледве чутно, пролунала відповідь німфи Ехо:

— Прощай!

Схилилась голова Нарциса на зелену прибережну траву, і темрява смерті вкрила його очі. Вмер Нарцис. Плакали в лісі молоді німфи, і плакала Ехо. Приготували німфи юному Нарцисові могилу, але коли прийшли по його тіло, то не знайшли його. На тому місці, де схилилася на траву голова Нарциса, виросла біла запашна квітка — квітка смерті; нарцисом називають її.

Адоніс¹

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Але богиня кохання, яка так покарала Нарциса, знала й сама муки кохання. Вона любила сина царя Кіпру Адоніса. Ніхто зі смертних не був рівний йому красою, він був навіть кращий від богів-олімпійців. Забула через нього Афродіта і Патмос, і квітучу Кіферу. Адоніс був їй миліший навіть від світлого Олімпу. Весь час проводила вона з юним Адонісом. З ним полювала вона в горах і лісах Кіпру, подібно до діви Артеміди. Забула Афродіта про свої золоті оздоби, про свою красу. Під пекучим промінням і в негоду полювала вона на зайців, лякливих оленів і сарн, уникаючи полювання на грізних левів і вепрів. І Адоніса просила вона уникати небезпек полювання на левів, ведмедів і вепрів, щоб не трапилося з ним нещастя. Рідко покидала богиня царського сина, а покидаючи його, кожного разу благала пам'ятати про її прохання.

Одного разу, коли не було Афродіти, собаки Адоніса під час полювання натрапили на слід величезного вепра. Вони підняли звіра і з лютим гавканням погнали його. Адоніс радів такій багатій здобичі; він не передчував, що це його останнє полювання. Все ближче гавкіт собак, ось уже промайнув величезний кабан серед кущів. Адоніс уже готується пронизати розлютованого кабана своїм списом, як раптом кинувся на нього кабан і своїми величезними іклами смертельно поранив улюбленця Афродіти. Вмер Адоніс від страшної рани.

Коли Афродіта дізналася про смерть Адоніса, то, повна невимовного горя, сама пішла вона в гори Кіпру шукати тіло улюбленого юнака. По стрімких гірських кручах, серед похмурих ущелин, по краях глибоких прірв ішла Афродіта. Гостре каміння і колючки тернини поранили ніжні ноги богині. Краплі її крові падали на землю, лишачи слід усюди, де проходила богиня. Нарешті знайшла Афродіта тіло Адоніса. Гірко плакала вона над загиблим прекрасним юнаком. Щоб завжди зберігалася пам'ять про нього, звеліла богиня вирости з крові Адоніса ніжно-

¹ Міф про Адоніса і Афродіту греки запозичили у фінікійців. Ім'я Адоніс не грецьке, а фінікійське і означає «пан». Фінікійці ж запозичили цей міф у вавилонян, в яких був міф про богиню кохання Іштар і прекрасного Тамуза — бога, який вмирає і кожної весни воскресає.

му анемону. А там, де падали з поранених ніг богині краплі крові, вирости пишні троянди, ясно-червоні, мов кров Афродіти. Зглянувся Зевс-громовержець на горе богині кохання. Звелів він братові своєму Аїду і дружині його Персефоні відпускати щороку Адоніса на землю із смутного царства тіней померлих. З того часу півроку залишається Адоніс у царстві Аїда, а півроку живе на землі з богинею Афродітою. Вся природа радіє, коли повертається на землю до ясного проміння сонця юний, прекрасний улюбленець золотосяйної Афродіти Адоніс.

Ерот

Прекрасна Афродіта панує над світом. У неї, як і в Зевса-громовержця, є посланець; через нього виконує вона свою волю. Цей посланець Афродіти — син її Ерот, веселий, жвавий, пустотливий, підступний, а часом і жорстокий хлопчик. Ерот носить на своїх блискучих золотих крилах над землями і морями, швидкий і легкий, як подув вітерця. В руках його маленький золотий лук, за плечима — сагайдак зі стрілами. Ніхто не захищений від цих золотих стріл. Без промаху влучає в ціль Ерот, він як стрілець не поступається навіть самому стріловержцю золотокудруму Аполлону. Коли влучає в ціль Ерот, очі його світяться радістю, він з триумфом закидає свою кучеряву голівку і голосно сміється.

Стріли Ерота несуть із собою радість і щастя, але часто приносять вони страждання, муки кохання і навіть загибель. Самому золотокудруму Аполлонові, самому хмарогонцеві Зевсу немало страждань завдали ці стріли.

Зевс знав, як багато горя і лиха приносить з собою у світ син золотосяйної Афродіти. Він хотів, щоб умертвили його ще при народженні. Але хіба могла допустити це мати? Вона сховала Ерота в непрохідному лісі, і там у лісових нетрях вигодували маленького Ерота молоком своїм дві люті левиці. Виріс Ерот, і от носить він по всьому світу, юний, прекрасний, і сіє своїми стрілами в світі то щастя, то горе, то добро, то зло.

Гіменей

Є ще один помічник і супутник Афродіти — це юний бог шлюбу Гіменей. Він летить на своїх білосніжних крилах попереду весільних процесій. Яскраво горить

полум'я його шлюбного факела. Дівочі хори кличуть під час весілля Гіменея, бажаючи його благословити шлюб молодих і послати їм радість у їхньому житті.

Гефест¹

Гефест, син Зевса і Гери, бог вогню, бог-коваль, з яким ніхто не може рівнятися в умінні кувати, народився на світлому Олімпі. Він народився кволою і кульгавою дитиною. Розгнівалася велика Гера, коли показали їй, богині, негарного, кволового сина. Вона схопила його і кинула з Олімпу вниз на далеку землю.

Довго неслася в повітрі нещасна дитина і впала нарешті у хвилі безкрайого моря. Зглянулися на нього морські богині — дочка великого Океану Еврінома і дочка віщого морського старця Нереея Фетіда. Вони підняли маленького Гефеста, який упав у море, і понесли його з собою глибоко під води сивого Океану. Там у лазуровому гроті виховали вони Гефеста. Виріс бог Гефест невродливим, кульгавим, але з могутніми руками, широкими грудьми і мускулястою шиєю. Яким він був чудовим митцем у своєму ковальському ремеслі! Багато викував він прекрасних оздоб із золота і срібла своїм вихователькам — Евріномі і Фетіді.

Довго ховав Гефест у своєму серці гнів на матір свою, богиню Геру, нарешті вирішив їй помститися за те, що вона скинула його з Олімпу. Він викував золоте крісло незвичайної краси і послав його на Олімп у подарунок матері. В захопленні була дружина Зевса-громовержця, побачивши чудовий подарунок. Справді, тільки цариця богів і людей могла сидіти в кріслі такої надзвичайної краси. Але — о, жах! Тільки-но Гера сіла в крісло, як обвили її незламні пута, і Гера була прикута до крісла. Кинулися боги їй допомагати. Даремно, ніхто з них не був спроможний визволити царицю Геру. Боги зрозуміли, що тільки Гефест, який викував крісло, може звільнити свою велику матір.

Негайно послали вони бога Гермеса, вісника богів, по бога-ковалю. Вихором помчав Гермес на край світу,

¹ Гефест (у римлян Вулкан) — спочатку бог вогню; з розвитком ремесел, і особливо ковальського ремесла, стає богом-покровителем металургії тих часів. Особливо шанували Гефеста в Афінах, де ремесла досягли найбільшого в Греції розвитку.

до берегів Океану. Мов вихор, пронісся Гермес над землею і морем і з'явився в гроті, де працював Гефест. Довго просив він Гефеста іти з ним на високий Олімп — звільнити царицю Геру, але рішуче відмовив бог-коваль: він пам'ятав зло, яке зробила йому мати. Не допомогли ні просьби, ні благання Гермеса. На допомогу йому з'явився Діоніс, веселий бог вина. З голосним сміхом підніс він Гефестові келих запашного вина, за ним другий, а потім ще й ще. Захмелів Гефест, тепер можна було з ним зробити все — вести куди завгодно. Бог вина Діоніс переміг Гефеста. Гермес і Діоніс посадили Гефеста на осла і повезли на Олімп. Похитуючись, їхав Гефест. Навколо Гефеста неслись у веселому танці повиті плющем менади¹ з тирсами² в руках. Незграбно стрибали сп'янілі сатири. Диміли факели, гучно лунали дзвін тимпанів³, сміх, гриміли бубни. А попереду йшов великий бог Діоніс у вінку з винограду і з тирсом. Весело посувалася процесія. Нарешті прийшли на Олімп. Гефест в одну мить звільнив свою матір, тепер уже він не пам'ятав кривди.

Гефест залишився жити на Олімпі. Він побудував там богам величні золоті палаци і собі збудував палац із золота, срібла і бронзи. В ньому живе з дружиною своєю, прекрасною, привітною Харітою, богинею грації і вроди.

В цьому ж палаці міститься і кузня Гефеста. Більшу частину часу Гефест проводить у своїй повній чудес кузні. Посередині стоїть величезне коваadlo, в кутку — горно з палаючим вогнем і міхи. Дивні ці міхи — їх не треба приводити в рух руками, вони покірні слову Гефеста. Скаже він — і працюють міхи, роздмухуючи вогонь у горні в яскравопашуче полум'я. Вкритий потом, увесь чорний від пороху і кіптяви, працює бог-коваль у своїй кузні. Які чудові вироби виготовляє в ній Гефест: незламну зброю, оздоби з золота і срібла, келихи і кубки, триножники, що самі котяться на золотих колесах, немов живі.

Скінчивши працювати, обмивши в запашній ванні піт і кіпоть, Гефест іде, накульгуючи і похитуючись на своїх слабких ногах, на бенкет богів, до батька свого,

¹ Менади — супутниці Діоніса; в перекладі українською мовою менади — значить шаленіючі; менади — те ж, що й вакханки.

² Тирс — палиця, обвита плющем або виноградом з кедровою шишкою на кінці.

³ Тимпан — ударний музичний інструмент, що мав форму двох бронзових чашок, якими ударили одна об одну.

громовержця Зевса. Привітний, добродушний, часто припиняє він готову розпалитися сварку Зевса і Гери. Без сміху не можуть боги дивитися, як Гефест шкутильгає навколо бенкетного стола, розливаючи богам запашний нектар. Сміх примушує богів забути сварки.

Але бог Гефест може бути і грізним. Багато хто зазнав сили його вогню і страшних, могутніх ударів його величезного молота. Навіть хвилі бурхливих рік Ксанфу і Сімоїсу смирив під Троєю своїм вогнем Гефест. Грізний, разив він своїм молотом і могутніх гігантів.

Великий бог вогню, найвправніший божественний коваль Гефест дає тепло і радість, він ласкавий і привітний, але він же і грізно карає.

Деметра ¹ і Персефона

Могутня велика богиня Деметра. Вона дає родючість землі і без її благодотворної сили ніщо не зростає ні в тінистих лісах, ні на лугах, ні на буйних ланах.

Викрадення Персефони Аїдом ²

Мала велика богиня Деметра юну прекрасну дочку Персефону. Батьком Персефони був сам великий син Крона громовержець Зевс. Одного разу прекрасна Персефона разом зі своїми подругами, океанідами, безтурботно гуляла на квітучій Нісейській долині ³. Подібно до легкокрилого метелика перебігала юна дочка Деметри від квітки до квітки. Вона рвала пишні троянди, запашні фіалки, білосніжні лілії і червоні гіацинти. Безжурно гуляла Персефона, не відавши тієї долі, яку призначив їй батько Зевс. Не думала Персефона, що не скоро побачить вона знову ясне світло сонця, не скоро

¹ Деметра (у римлян Церера) — одна з найбільш шанованих богинь Греції. Це богиня родючості і землеробства, яку особливо шанували землероби. На честь її повсюдно в Греції справлялися численні свята. Характерно, що в поемах Гомера богиня Деметра якби відсунута на задній план. Це свідчить про те, що шанувати її як велику богиню греки стали тоді, коли землеробство було їх головним заняттям, а скотарство втратило колишнє значення.

² Викладено за гомерівським гімном.

³ Долина в області Мегари на березі Саронічної затоки.

буде милуватися квітами і вдихати їхні солодкі пахощі. Зевс віддав її за свого похмурого брата Аїда, володаря царства тіней померлих, і з ним мала жити Персефона в п'їтьмі підземного царства, позбавлена світла гарячого південного сонця.

Аїд бачив, як гуляла Нісейською долиною Персефо-

Деметра

Статуя круга Бриаксиса. Мармур.
340—330 до н. е. Лондон,
Британський музей

на, і вирішив зараз же викрасти її. Він упросив богиню землі Гею виростити надзвичайної краси квітку. Погодилася богиня Гея, і виросла чудова квітка у Нісейській долині; її п'яний аромат далеко розлився в усі боки. Персефона побачила квітку; ось вона простягла руку і схопила її за стебельце, ось уже зірвана квітка. Раптом розступилася земля, і на чорних конях з'явився з землі у золотій колісниці володар царства тіней померлих похмурий Аїд. Він схопив юну Персефону, підняв її на свою колісницю і миттю зник на своїх швидких конях у надрах землі. Тільки скрикнути встигла Персефона. Далеко рознісся жахливий крик юної дочки Деметри; він донісся і до морських глибин, і до високого світлого Олімпу. Ніхто не бачив, як викрав Персефону похмурий Аїд, бачив це тільки бог Геліос-Сонце.

Богиня Деметра почула крик Персефони. Вона попішила до Нісейської долини, скрізь шукала дочку, питала подруг її, океанід, але ніде не було її. Океаніди не бачили, куди зникла Персефона.

Тяжка скорбота від втрати єдиної улюбленої дочки охопила серце Деметри. Одягнена в темний одяг, дев'ять днів, нічого не тямлячи, ні про що не думаючи, блукала велика богиня Деметра по землі, проливаючи гіркі сльози. Вона всюди шукала Персефону, всіх просила вона про допомогу, але ніхто не міг зарадити її го-

рю. Нарешті, вже на десятий день, вона прийшла до бога Геліоса-Сонця і стала слізно благодіяти його:

— О світлосяйний Геліосе! Ти об'їжджаєш на золотій колісниці високо по небу всю землю і всі моря, ти бачиш усе, ніщо не може сховатися від тебе; якщо ти маєш хоч трохи жалю до нещасної матері, то скажи мені, де моя донька Персефона, скажи, де мені шукати її! Я чула крик, її викрадено в мене. Скажи, хто викрав її! Я скрізь шукала її, але ніде не можу знайти!

Відповів Деметрі світлосяйний Геліос:

— Велика богине, ти знаєш, як я шаную тебе, ти знаєш, як уболіваю за тебе, бачачи твоє горе. Знай, великий хмарогонець Зевс віддав дочку твою за дружину своєму похмурому братові, володарю Аїду. Він викрав Персефону і повіз її до свого царства, повного страхіть. Побори ж свою тяжку журбу, богине; адже великий чоловік твоєї дочки, вона стала дружиною могутнього брата великого Зевса.

Ще дужче засмутилася богиня Деметра. Розгнівалася вона на громовержця Зевса за те, що він віддав без її згоди Персефону за дружину Аїдові. Вона покинула богів, покинула світлий Олімп, прибрала вигляду простої смертної і, одягнувшись у темний одяг, довго блукала між смертними, проливаючи гіркі сльози,

Усе на землі припинило свій ріст. Листя на деревах зів'яло і попадало. Ліси стояли голі. Трава поблякла; квіти попускали свої барвисті віночки і повсихали. Не було плодів у садах, посохли зелені виноградники, не стигли в них важкі соковиті грона. Колись родючі ниви опустіли, ані билиночки не росло на них. Завмерло життя на землі. Голод панував усюди; скрізь чувся плач і стогін. Загибель загрожувала всьому людському родові. Але нічого не бачила, не чула Деметра, заглиблена у ту-гу за ніжно коханою дочкою.

Нарешті Деметра прийшла до міста Елевсіна. Там, біля міських мурів, сіла вона в затінку оливи на «камінь скорботи» біля самої «криниці дів». Нерухома сиділа Деметра, неначе статуя. Прямими складками спадав до самої землі її темний одяг. Голова її була опущена, а з очей одна по одній текли сльози і падали їй на груди. Довго сиділа так Деметра, одна, безутішна.

Побачили її дочка царя Елевсіна Келетіа. Вони здивувалися, помітивши біля джерела заплакану жінку в темному одязі, підійшли до неї і зі співчуттям спитали,

хто вона. Але богиня Деметра не відкрилася їм. Вона сказала, що її зовуть **Део**, що родом вона з Криту, що її украли розбійники, але вона втекла від них і після довгих блукань прийшла до Елевсіна. Деметра просила дочок Келея відвести її в дім їхнього батька, вона погодилась бути за служницю їхній матері, виховувати дітей і працювати в домі Келея. Дочки Келея привели Деметру до матері своєї Метанейри.

Дочки Келея не думали, що вводять у дім батька свого велику богиню. Але коли вводили вони Деметру в дім батька, то доторкнулася богиня головою верху дверей, і весь будинок осяяло дивне світло. Метанейра встала назустріч богині, вона зрозуміла, що не просту смертну привели до неї її дочки. Низько схилилася дружина Келея перед невідомою і просила її сісти на її місце цариці. Відмовилась Деметра; вона мовчки сіла на простому стільці служниці, як і раніше, байдужа до всього, що робилося навколо неї. Служниця Метанейри, весела Ямба, бачачи глибокий сум невідомої, намагалася розвеселити її. Вона весело прислужувала їй і своїй господині Метанейрі; голосно лунав її сміх і сипалися жарти. Посміхнулася Деметра вперше з того часу, як викрав у неї Персефону похмурий Аїд, і вперше погодилася вона попоїсти.

Деметра залишилась у Келея. Вона почала виховувати його сина Демофонта. Богиня вирішила дати Демофонтові безсмертя. Вона тримала немовля біля своїх божественних грудей, на своїх колінах; немовля дихало безсмертним диханням богині. Деметра натирала його амброзією¹, а вночі, коли всі в будинку Келея спали, вона, загорнувши Демофонта в пелюшки, клала його в яскраво палаючу піч. Але Демофонт не дістав безсмертя. Побачила раз Метанейра свого сина, який лежав у печі, страшенно злякалась і стала благати Деметру не робити цього. Деметра розгнівалася на Метанейру, вийняла Демофонта з печі і сказала:

— О нерозумна, я хотіла дати безсмертя твоєму синові, зробити його невразливим. Знай же, я — Деметра, яка дає силу і радість смертним і безсмертним.

Деметра відкрила Келею і Метанейрі, хто вона, і прийняла свій звичайний вигляд богині. Божественне світло розлилося по покоях Келея. Богиня Деметра стояла, велична і прекрасна, золотисте волосся спадало на її плечі, очі палали божественною мудрістю, від одягу її

¹ Амброзія — їжа богів, яка дає безсмертя.

лилися чудові пахощі. Впали на коліна перед нею Метанейра та її чоловік.

Богиня Деметра звеліла побудувати храм в Елевсіні, біля джерела Калліхори, і залишилася жити в ньому. При цьому храмі Деметра сама встановила свята.

Сум за ніжно коханою дочкою не покинув Деметру, не

Персефона — Кора

Римська мармурова копія.
З грецького оригіналу сер. 6 ст. до
н. е. Рим, вілла Альбані

забула вона і гніву свого на Зевса. Як і раніше, не родила нічого земля. Голод ставав дедалі сильнішим, бо на полях землеробів не сходило жодної білинки. Даремно тягли бики землероба важкий плуг по ріллі — марна була їхня праця. Гинули цілі племена. Зойки голодних неслися до неба, але не зважала на них Деметра. Нарешті, перестали куритися на землі жертви безсмертним богам. Загибель загрожувала всьому живому. Не хотів загибелі смертних великий хмарогонець Зевс. Він послав до Деметри вісницю богів Ірідю. Швидко помчала вона на своїх дужих крилах в Елевсін до храму Деметри, кликала її, благала повернутися на світлий Олімп до сонму богів. Деметра не зглянулася на її благання. Посилав й інших богів великий Зевс до Деметри, але богиня не хотіла повернутися на Олімп, перш ніж поверне їй Аїд дочку Персефону.

Послав тоді до свого похмурого брата Аїда великий Зевс швидкого, як думка, Гермеса. Гермес спустився в

повне страхіть царство Аїда, став перед володарем душ померлих, який сидів на золотому троні, і оповів йому про волю Зевса.

Аїд погодився відпустити Персефону до матері, але спочатку дав їй проковтнути зерно плоду гранати, сим-

вол шлюбу. Зійшла Персефона на золоту колісницю чоловіка з Гермесом; помчали безсмертні коні Аїда, ніякі перепони не були їм страшні, і миттю досягли вони Елевсіна.

Забувши про все від радощів, кинулася Деметра назустріч своїй доньці і ніжно обняла її. Знов була з нею її улюблена дочка Персефона. З нею повернулася Деметра на Олімп. Тоді великий Зевс вирішив, що дві третини року житиме з матір'ю Персефона, а на одну третину вертатиметься до чоловіка свого Аїда.

Велика Деметра повернула родючість землі, і знову все зацвіло, зазеленіло. Ніжним весняним листям укрилися ліси; зарясніли квіти на смарагдовій мураві лук. Незабаром заколосилися хлібородні ниви; зацвіли і сповнилися пахощами сади; заблищала на сонці зелень виноградників. Прокинулася уся природа. Все живе раділо і славало велику богиню Деметру і дочку її Персефону.

Але щороку покидає свою матір Персефона, і кожного разу Деметра поринає в сум і знову вбирається в темний одяг. І вся природа сумує за тією, що відійшла. Жовкне на деревах листя, і зриває його осінній вітер; відцвітають квіти, лани пустіють, настає зима. Спить природа, щоб прокинутись у радісному сяйві весни тоді, коли повернеться до своєї матері з безрадісного царства Аїда Персефона. Коли ж повертається до Деметри її дочка, тоді велика богиня родючості щедрою рукою сипле дари свої людям і благословляє працю землероба багатим урожаєм.

Тріптолем

Велика богиня Деметра, яка дає родючість землі, сама навчила людей, як обробляти хлібородні лани. Вона дала юному синові царя Елевсіна Тріптолему насіння пшениці, і він перший тричі зорав плугом рарійське поле біля Елевсіна і кинув у темну землю насіння. Багатий урожай дало поле, що благословила сама Деметра. На чудовій колісниці, запряженій крилатими зміями, Тріптолем з ведіння Деметри облітав усі країни і всюди навчав людей землеробства.

Був Тріптолем і в далекій Скіфії у царя Лінха. Його теж навчив він землеробства. Але гордий цар скіфів захотів відняти у Тріптолема славу вчителя землеробства, він захотів привласнити цю славу собі. Лінх вирішив

убити під час сну великого Тріптолема. Але Деметра не допустила, щоб стався злочин. Вона вирішила покарати Лінха за те, що він, порушивши звичай гостинності, підняв руку на її обранця.

Коли Лінх уночі прокрався до покою, де мирно спав Тріптолем, Деметра обернула царя скіфів на дику рись саме в ту мить, коли він заніс над сплячим кинджал.

Сховався в темних лісах обернений на рись Лінх, а Тріптолем покинув країну скіфів, щоб, переносячись із країни в країну на своїй чудовій колісниці, вчити людей великого дару Деметри — землеробства.

Ерісіхтон

Не одного царя скіфів Лінха покарала богиня Деметра, вона покарала і царя Фессалії Ерісіхтона. Пихатий і нечестивий був Ерісіхтон, ніколи не шанував він богів жертвами. В своїй нечестивості він насмілювався зухвало образити велику богиню Деметру. Він вирішив зрубати у священному гаю Деметри столітнього дуба, що був житлом дріади, улюблениці самої Деметри. Ніщо не спинило Ерісіхтона.

— Хай би це була не улюблениця Деметри, а сама богиня, — вигукнув нечестивець, — все ж зрубаю і цього дуба!

Ерісіхтон вирвав з рук слуги сокиру і глибоко увігнав її в дерево. Тяжкий стогін почувся всередині дуба, і линула кров з його кори. Вражені стояли перед дубом слуги царя. Один з них насмілювався зупинити його, але розгніваний Ерісіхтон убив слугу, вигукнувши:

— Ось тобі нагорода за твою покірність богам!

Ерісіхтон зрубав столітнього дуба. З шумом, подібним до стогону, впав дуб на землю і вмерла дріада, яка жила в ньому.

Одягнувши темний одяг, дріади священного гаю прийшли до богині Деметри і благали її покарати Ерісіхтона, який убив їхню дорогу подругу. Розгнівалася Деметра. Вона послала по богиню голоду. Послана нею дріада швидко помчала на колісниці Деметри, запряженій крилатими зміями, в Скіфію, до гір Кавказу, і там знайшла на безплідній горі богиню голоду, з запаленими очима, бліду, розпатлану, з грубою шкірою, що обтягла самі кістки. Послана переказала волю Деметри богині голоду, і та послухала наказу Деметри.

З'явилася богиня голоду в будинок Ерісіхтона і вдихнула йому неситимий голод, що спалював йому всі нутрощі. Чим більше їв Ерісіхтон, тим сильніші ставали муки голоду. Все своє майно витратив він на різні їства, які тільки сильніше збуджували в Ерісіхтона неситимий, гнітючий голод. Нарешті, нічого не лишилося в Ерісіхтона — тільки одна дочка. Щоб здобути грошей і насититись, він продав свою дочку в рабство. Але дочка його дістала від бога Посейдона дар приймати будь-який образ і щоразу визволятися від тих, хто її купував, то під виглядом птаха, то коня, то корови. Багато разів продавав свою дочку Ерісіхтон, але мало йому було грошей, які вторгував він від цього продажу. Голод мучив його дедалі сильніше, все нестерпнішими ставали його страждання. Нарешті, Ерісіхтон почав рвати зубами своє тіло і загинув у страшених муках.

Ніч, місяць, зоря і сонце

Поволі їде по небу в своїй колісниці, запряженій чорними кінями, богиня Ніч-Нюкта. Своїм темним покровом закрила вона землю. Питьма огорнула все навколо. Навкруг колісниці богині Ночі товпляться зірки і ллють на землю своє непевне мерехтливе світло — це юні сини богині Зорі-Еос і Астрея. Багато їх, вони всіяли все вічне темне небо. Ось ніби легка заграва з'явилася на сході. Розгоряється вона дедалі більше й більше. Це сходить на небо богиня Місяць-Селена. Круторогі бики поволі везуть її колісницю небом. Спокійно, велично їде богиня Місяць по небу в своєму довгому білому одязі, з серпом місяця на головному уборі. Вона мирно світить на сплячу землю, заливаючи все сріблястим сяйвом. Об'їхавши небозвід, богиня Місяць спускається в глибокий грот гори Латма в Карії. Там лежить занурений у вічну дрімоту прекрасний Ендіміон¹. Кохає його Селена. Вона схиляється над ним, милує його і шепоче слова кохання. Але не чує її занурений у дрімоту Ендіміон, тому така сумна Селена, і сумне світло її, яке лле вона на землю вночі.

¹ Вважався іноді сином царя Карії Ефлія, іноді сином Зевса. Можливо, що Ендіміон — давній карійський бог сну. Карія — країна в Малій Азії на узбережжі Середземного моря.

Все ближчає ранок. Богиня Місяць уже давно спустилася з небозводу. Ледве посвітлів схід. Яскраво загорівся на сході передвісник зорі Еосфорос — вранішня зірка. Подув легенький вітерець. Все яскравіше розгортається схід. Ось відчинила рожевоперста богиня Зоря-Еос ворота, з яких скоро виїде осяйний Сонце-Геліос. В яскравошафранному вбранні, на рожевих крилах злітає богиня Зоря на проясніле небо, залите рожевим світлом. Лле богиня з золотої посудини на землю росу, і роса обсипає траву і квіти блискучими, немов алмази, краплями. Сповнене пахощами все на землі, всюди куряться аромати. Пробуджена земля радісно вітає бога Сонця-Геліоса, що сходить.

Четвериком крилатих коней у золотій колісниці, яку викував бог Гефест, виїжджає на небо з берегів Океану світлосяйний бог. Проміння сонця, яке сходить, золотить вершини гір, і вони височать, ніби залиті вогнем. Зірки зникають з небозводу при появі бога Сонця, одна по одній ховаються вони в лоні темної ночі. Все вище підіймається колісниця Геліоса. В осяйному вінці і в довгих блискучих шатах їде він по небу і лле своє живлюще проміння на землю, дає їй світло, тепло і життя.

Закінчивши свій денний путь, бог сонця спускається до священних вод Океану. Там чекає його золотий човен, в якому він пливе назад на схід, у країну сонця, де стоїть його чудовий палац. Бог сонця вночі там відпочиває, щоб другого дня зійти в тому ж сяйві.

Фаетон

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Тільки раз порушений був заведений у світі лад, і не виїжджав бог сонця на небо, щоб світити людям. Це сталося так. Був син у Сонця-Геліоса від Клімени, дочки морської богині Фетіди, ім'я йому було Фаетон. Одного разу родич Фаетона, син громовержця Зевса Елаф, глукуючи з нього, сказав:

— Не вірю я, що ти — син світлосяйного Геліоса. Мати твоя говорить неправду. Ти — син простого смертного.

Розгнівався Фаетон, зашарілося від сорому його обличчя; він побіг до матері, кинувся до неї на груди і з сльозами скаржився на образу. Але мати його, простягаючи руки до променистого сонця, вигукнула:

— О, сину! Присягаюся тобі Геліосом, який нас бачить і чує, якого і ти сам зараз бачиш, що він — твій батько! Нехай позбавить він мене свого світла, якщо я говорю неправду. Піди сам до нього, палац його недалеко від нас. Він підтвердить мої слова.

Фаетон зараз же відправився до свого батька Геліоса. Швидко дійшов він до палацу Геліоса, що сяяв золотом, сріблом і дорогоцінним камінням. Увесь палац ніби іскрився всіма барвами райдуги, так чудово оздобив його сам бог Гефест. Фаетон увійшов до палацу і побачив там Геліоса, який сидів у пурпурних шатах на троні. Але Фаетон не міг наблизитися до світлосяйного бога, його очі — очі смертного — не зносили сяйва, що виходило від вінця Геліоса. Бог сонця побачив Фаетона і спитав його:

— Що привело тебе до мене в палац, сину мій?

— О світло всього світу, о батьку Геліосе! Тільки чи смію я називати тебе батьком? — вигукнув Фаетон. — Дай мені доказ того, що ти — мій батько. Благаю тебе, розвій мій сумнів.

Геліос зняв світлосяйний вінок, покликав до себе Фаетона, обійняв його і сказав:

— Так, ти — мій син; правду сказала тобі мати твоя, Клімена. А щоб ти не мав сумніву більш, проси в мене, що хочеш, і, присягаюся водами священної ріки Стіксу, я виконаю твоє прохання.

Ледве сказав це Геліос, як Фаетон став просити дозволити йому поїхати по небу замість самого Геліоса в його золотій колісниці. Жах пройняв світлосяйного бога.

— Безумний, чого ти просиш! — вигукнув Геліос. — О, коли б міг я порушити мою клятву! Ти просиш неможливого, Фаетоне. Адже це тобі не під силу. Адже ти смертний, а хіба це справа смертного? Навіть і безсмертні боги не можуть устояти на моїй колісниці. Сам великий Зевс-громовержець не може правити нею, а хто ж могутніший від нього! Подумай тільки: спочатку дорога така крута, що навіть мої крилаті коні ледве піднімаються по ній. Посередині вона йде так високо над землею, що навіть мене проймає страх, коли я дивлюсь униз на моря і землі, що розстилаються піді мною. А в кінці дорога так стрімко спускається до священних берегів Океану, що без мого досвідченого керування колісниця стрімголов полетить униз і розіб'ється. Ти думаєш, може, зустріти в дорозі багато чудесного. Ні, серед небезпек, страхіть і диких звірів лежить шлях. Вузкий він: якщо ти збочиш, то чекають тебе там роги грізного тельця, там загрожують тобі лук кентавра, лютий лев, потворні скорпіон і

рак¹. Багато страхіть на шляху по небу. Повір мені, не хочу я бути причиною твоєї загибелі. О, якби ти міг поглядом своїм проникнути мені в серце і побачити, як я боюся за тебе! Подивися навколо себе, поглянь на світ, як багато в ньому прекрасного! Проби все, що хочеш, я ні в чому не відмовлю тобі, тільки не проби ти цього. Адже ти пробиш не нагороди, а страшної кари.

Але Фаетон нічого не хотів слухати; обвивши руками шию Геліоса, він просив виконати його прохання.

— Гаразд, я виконаю твою просьбу. Не турбуйся, адже я присягався водами Стіксу. Ти дістанеш, що пробиш, але я думав, що ти розумніший, — сумно відповів Геліос.

Він повів Фаетона туди, де стояла його колісниця. Замилувався нею Фаетон; вона була вся золота і виблискувала різнобарвними самоцвітами. Привели крилатих коней Геліоса, нагодованих амброзією і нектаром. Запрягли коней в колісницю. Рожевоперста Еос відкрила ворота сонця. Геліос натер обличчя Фаетонові священною маззю, щоб не обпалило його полум'я сонячних променів, і поклав йому на голову світлосяйний вінець. Зітхаючи, сповнений суму, дає Геліос останні поради Фаетонові:

— Сину мій, пам'ятай мої останні напутні слова, виконай їх, якщо зможеш. Не жени коней, держи якомога сильніше віжки. Самі побіжать мої коні. Важко стримувати їх. Шлях же ти ясно побачиш по коліях, вони йдуть через усе небо. Не піднімайся дуже високо, щоб не спалити небо, але й низько не спускайся, а то спалиш усю землю. Не збочуй, пам'ятай, ні вправо, ні вліво. Шлях твій саме посередині між змією і жертовником². Все інше я доручаю долі, на неї лише я сподіваюсь. Але час, ніч уже покинула небо; вже зійшла рожевоперста Еос. Бери міцніше віжки. Та, може, ти зміниш іще своє рішення — адже воно загрожує тобі загибеллю. О, дай мені самому світити землі! Не губи себе!

Але Фаетон швидко скочив на колісницю і схопив віжки. Він радіє, тріумфує, дякує батькові своєму Геліосу і поспішає в путь. Коні б'ють копитами, полум'я пашисть з їх ніздрів, легко підхоплюють вони колісницю і крізь туман швидко несуться вперед по крутій дорозі на небо. Незвично легка для коней колісниця. Ось коні мчать уже по небу, вони залишають звичайний шлях Геліоса і несуться вже без дороги. А Фаетон не знає, де ж до-

¹ Сузір'я Тельця, Кентавра, Скорпіона, Рака.

² Два сузір'я, що звалися у греків Змія і Жертвник.

рога, не має він сил правити кіньми. Глянув він з вершини неба на землю і зблід від страху — так далеко під ним була вона. Коліна в нього затремтіли, темрява заслала його очі. Він уже шкодує, що вблагав батька дати йому керувати його колісницею. Що він має робити? Уже багато проїхав він, але попереду ще довгий шлях. Не може справитися з кіньми Фаетон, він не знає їхніх імен, а стримати їх віжками немає в нього сили. Навколо себе він бачить страшних небесних звірів і лякається ще дужче.

Є місце на небі, де розлігся страхітливий, грізний скорпіон, — туди несуть Фаетона коні. Побачив нещасний юнак вкритого темною отрутою скорпіона, який загрожував йому смертоносним жалом, і, збожеволівши від страху, випустив віжки. Ще швидше понесли тоді коні, зачувши волю. То звиваються вони до самих зірок, то, спустившись, мчать майже над самою землею. Сестра Геліоса, богиня місяця Селена, з подивом дивиться, як летять коні її брата без дороги, ніким не керовані, по небу. Полум'я від колісниці, що близько спустилась, охоплює землю. Гинуть великі, багаті міста, гинуть цілі племена. Горять гори, вкриті лісом: двоголовий Парнас, тинистий Кіферон, зелений Гелікон, гори Кавказу, Тмол, Іда, Пеліон, Осса¹. Дим застилає все навколо; не бачить Фаетон у густому димі, де він їде. Вода в ріках і струмках закипає. Німфи плачуть і, жахаючись, ховаються в глибоких гротах. Киплять Євфрат, Оронт, Алфей, Еврот² та інші ріки. Від жару тріскається земля, і промінь сонця проникає в похмуре царство Аїда. Моря починають пересихати, і страждають від спеки морські божества. Тоді підвелася велика богиня Гея-Земля і голосно вигукнула:

— О найвеличніший з богів, Зевсе-громовержцю! Невже мушу я загинути, неville загинути повинно царство твого брата Посейдона, неville повинно загинути все живе? Дивися! Атлас ледве витримує вже тягар неба. Адже небо і палаци богів можуть повалитися. Невже все повернеться до первісного Хаосу? О, врятуй від огню те, що ще лишилося!

Зевс почув благання богині Геї, грізно махнув він правицею, кинув свою вогненну блискавку і її вогнем загасив вогонь. Зевс блискавкою розбив колісницю. Ко-

¹ Кіферон — між Аттікою і Беотією; Гелікон — на південному заході; Тмол — в Лідії; Іда — у Фрігії, в Малій Азії; Пеліон і Осса — у Фессалії, на узбережжі Егейського моря.

² Оронт — в Сирії; Алфей — на заході Пелопоннесу, Еврот — у Лаконії; на березі Евроту стояла Спарта.

ні Геліоса розбіглись у різні боки. По всьому небу порозкидані уламки колісниці і упряж коней Геліоса.

А Фаетон пронісся, як падаюча зірка, в повітрі, і впав у хвилі ріки Ерідану¹, далеко від своєї батьківщини. Там гесперійські німфи підняли його тіло і поховали. У глибокій скорботі батько Фаетона Геліос закрив своє лице і цілий день не з'являвся на блакитному небі. Тільки вогонь пожежі освітлював землю.

Довго нещасна мати Фаетона Клімена шукала тіло свого загиблого сина. Нарешті, знайшла вона на берегах Ерідану не тіло сина, а його гробницю. Гірко плакала безутішна мати над гробницею сина, з нею оплакували загиблого брата і дочки Клімени, геліади. Скорбота їх була безмежна. Плачучих геліад великі боги обернули на тополі. Стоять тополі-геліади, схилившись над Еріданом, і падають їх сльози-смола в холодну воду. Смола застигає й перетворюється на прозорий янтар.

Уболівав за загиблим Фаетоном і друг його Кікн. Його тужіння далеко лунало по берегах Ерідану. Бачачи нерозважну тугу Кікна, боги обернули його на білосніжного лебедя. З того часу лебідь-Кікн живе на воді, в ріках і широких світлих озерах. Він боїться вогню, що згубив його друга Фаетона.

Діоніс²

Народження і виховання Діоніса

Зевс-громовержець кохав прекрасну Семелу, дочку фіванського царя Кадма. Одного разу він обіцяв їй виконати будь-яку її просьбу, яка б вона не була, і запрягся

¹ У греків цю назву мали: 1) річка в Аттіці; 2) ріка на півночі, можливо Зах. Двіна; 3) ріка По.

² Діоніс (у римлян Вакх) — бог виноробства, бог вина, в Греції «зайшлий» бог, принесений з Фракії. Свята на честь Діоніса важливі були тим, що з них розвинулись в Афінах театральні вистави. Під час свят в Афінах (великі Діонісії) виступали хори одягнених в козячі шкури співців і виконували особливі гімни — дифірамби; їх починав заспівувач, а хор йому відповідав; спів супроводжувався танцем. З цих дифірамбів створилася трагедія (саме слово можна пояснити як «пісня цапів»). На сільських святах на честь Діоніса (сільські Діонісії) виконували жартівливі пісні, які теж починав заспівувач; вони також супроводжувалися танцями; з них виникала комедія.

їй в цьому незламною клятвою богів — священними водами підземної ріки Стіксу. Але зненавиділа Семелу велика богиня Гера і захотіла її згубити. Вона сказала Семелі:

— Преси Зевса з'явитися тобі в усій величі бога-громовержця, царя Олімпу. Якщо він тебе справді любить, то не відмовить у цій просьбі.

Діоніс

Фрагмент розпису червонофігурної амфори «майстра Клеофрада». Бл. 500 до н. е. Мюнхен, Музей античного прикладного мистецтва

нездатна до життя дитина. Здавалося, він теж приречений був на загибель у вогні. Але хіба міг загинути син великого Зевса? Із землі з усіх боків, немов від помаху чарівного жезла, виріс густий зелений плющ. Він прикрив від вогню своєю зеленню нещасну дитину і врятував її від смерті.

Зевс узяв врятованого сина, а тому, що він був ще такий малий і кволий, що не міг би жити, зашив його собі у стегно. В тілі батька свого, Зевса, Діоніс зміцнів і, зміцнівши, вдруге народився із стегна громовержця Зевса. Тоді цар богів і людей покликав сина свого, бистрого посланця богів, Гермеса, і наказав йому віднести маленького Діоніса до сестри Семели Іно та її чоловіка Атаманта, царя Орхомена¹, вони мали виховати його.

Переконала Гера Семелу, і та попросила Зевса виконати саме цю просьбу. Зевс же не міг ні в чому відмовити Семелі, адже він клявся водами Стіксу. Громовержець з'явився їй в усій величі царя богів і людей, в усьому сяйві своєї слави. Вогненна блискавка блищала в руках Зевса; удари грому потрясли палац Кадма. Спалахнуло все навколо від блискавки Зевса. Вогонь охопив палац, усе кругом хиталося і валилося. Пройнята жахом, упала Семела на землю, полум'я палило її. Вона бачила, що немає їй рятунку, що згубила її просьба, на яку намовила Гера.

І народився в умираючої Семели син Діоніс, квола,

¹ Місто в Беотії, на березі Капаїдського озера.

Богиня Гера розгнівалася на Іно й Атаманта за те, що вони взяли на виховання сина ненависної їй Семели, і вирішила їх покарати. Наслала вона на Атаманта божевілля. В припадку божевілля вбив Атамант свого сина Леарха. Ледве встигла втечею врятуватися від смерті Іно з другим сином Мелікертом. Чоловік погнався за нею і вже наздоганяв її. Попереду крутий скелястий морський берег, внизу шумить море, позаду настагає божевільний чоловік — порятунку нема в Іно. У відчаї кинулася вона разом із сином у море з прибережних скель. Прийняли в морі Іно і Мелікерта nereїди. Вихователька Діоніса і її син були обернені на морські божества, і живуть вони з того часу в морській безодні.

А Діоніса врятував від божевільного Атаманта Гермес. Він переніс його миттю в Нісейську долину і там віддав на виховання німфам. Діоніс виріс прекрасним, могутнім богом вина, богом, який дає людям сили і радощі, богом, що дає родючість. Виховательки Діоніса, німфи, були взяті Зевсом у нагороду на небо, і світять вони в темну зоряну ніч під назвою Гіад¹ серед інших сузір'їв.

Діоніс і його почет

З веселою юрбою уквітчаних вінками менад і сатирів ходить веселий бог Діоніс по всьому світу, з країни в країну. Він іде попереду в вінку з винограду з прикрашеним плющем тирсом в руках. Навколо нього у швидкому танці кружляють зі співом і криками молоді менади; скачуть сп'янілі від вина незграбні сатири з хвостами й цапиними ногами. За процесією везуть на ослі старого Сілена, мудрого вчителя Діоніса. Він дуже захмелів, ледве сидить на ослі, спираючись на міх з вином, що лежить коло нього. Вінок з плюща сповз набік на його лисій голові. Похитуючись, їде він, добродушно усміхаючись. Молоді сатири йдуть біля осла, який ступає обережно, і дбайливо підтримують старого, щоб він не упав. Під звуки флейт, сопілок і тимпанів шумлива процесія весело посувається в горах, серед тінистих лісів, по зелених галявинах. Весело йде по землі Діоніс-Вакх, усе підкоряючи своїй владі. Він учить людей розводити виноград і робити з його важких стиглих грон вино.

¹ Гіадами зветься скупчення зір (зоряна купа) в сузір'ї Оріона, одному з найяскравіших сузір'їв на небі.

Лікурґ

Не всюди визнають владу Діоніса. Часто доводиться йому зустрічати й опір; часто силою доводиться йому підкоряти країни і міста. Але хто зможе боротися з великим богом, сином Зевса? Суворо карає він тих, хто чинить опір йому, хто не хоче визнавати його і шанувати як бога. Перший раз довелося Діонісу зазнати переслідувань у Фракії, коли він на тінистій долині з супутницями своїми менадами весело бенкетував і танцював, захмелівши від вина, під звуки музики і співів; тоді напав на нього жорстокий цар едонів¹ Лікурґ. Охоплені жахом, порозбігалися менади, покидавши на землю священний посуд Діоніса; навіть сам Діоніс кинувся тікати. Рятуючись від переслідувань Лікурґа, він кинувся в море; там сховала його богиня Фетіда. Батько Діоніса Зевс-громовержець жорстоко покарав Лікурґа, який насмілювався образити юного бога: Зевс осліпив Лікурґа і вкоротив йому віку.

Дочки Мінія

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

І в Орхомені, в Беотії не хотіли відразу визнати бога Діоніса. Коли з'явився в Орхомен жрець Діоніса-Вакха і кликав усіх дівчат і жінок в ліси і гори на веселе свято на честь бога вина, три дочки царя Мінія не пішли на свято; вони не хотіли визнати Діоніса богом. Всі жінки Орхомена пішли з міста в тінисті ліси і там співами і танцями шанували великого бога. Обвиті плющем, з тирсами в руках, вони носилися з гучними криками, немов менади, по горах і славили Діоніса. А дочки царя Орхомена сиділи вдома і спокійно пряли й ткали; не хотіли й чути вони нічого про бога Діоніса. Настав вечір, сонце сіло, а дочки царя все ще не кидали роботи, поспішаючи, що б там не було, закінчити її. Раптом чудо з'явилося їх очам. Залунали в палаці звуки тимпанів і флейт, нитки пряжі обернулися на виноградні лози, і важкі грона повисли на них. Ткацькі верстати зазеленіли, і всіх їх густо обвив плющ. Скрізь розлилися пахощі мирта і квітів. З подивом дивилися

¹ Фракійське плем'я, що жило по берегах ріки Стрімону (сучасна Струма, або Карасу).

царські дочки на це чудо. Раптом по всьому палацу, огорненому вже вечірніми сутінками, заблищало лиховісне світло факелів. Почулося рикання диких звірів. У всіх покоях палацу з'явилися леви, пантери, рисі та ведмеді. Грізно виючи, бігали вони по палацу і люто блискали очима. Охоплені жахом, царівни намагалися сховатись у найдаальших, найтемніших приміщеннях палацу, щоб не бачити блиску факелів і не чути рикання звірів. Але все даремно, ніде не можуть вони сховатися. Кара бога Діоніса цим не обмежилася. Тіла царівен почали стискатися, вкрилися темною мишачою шерстю, замість рук виростили крила з тонкою перетинкою — вони обернулися на кажанів. З того часу ховаються вони від денного світла в темних вогких руїнах і печерах. Так покарав їх Діоніс.

Тірренські морські розбійники ¹

Викладено за гомерівським гімном і поемою Овідія «Метаморфози»

Діоніс покарав і тірренських морських розбійників, але не так за те, що вони не визнавали його богом, як за те зло, якого вони хотіли завдати йому як простому смертному.

Одного разу стояв юний Діоніс на березі блакитного моря. Морський вітрець ласкаво грався його темними кучерями і ледве ворушив зборки пурпурного плаща, який спадав зі струнких плечей юного бога. В далечині моря показався корабель: він швидко наближався до берега. Коли корабель був уже близько, побачили моряки — це були тірренські морські розбійники — гарного юнака на безлюдному морському березі. Вони швидко причалили, зійшли на берег, схопили Діоніса і повели його на корабель. Розбійникам і на думку не спадало, що вони захопили в полон бога. Раділи розбійники, що така багата здобич потрапила їм до рук. Вони були певні, що багато золота вторгують за такого прекрасного юнака, продавши його в рабство. Прийшовши на корабель, розбійники хотіли закувати Діоніса у важкі кайдани, але вони спадали з рук і ніг юного бога. Він же сидів і дивився на розбійників зі

¹ Тірренські, або тірсенські, тобто етрусські морські розбійники; етруски — народ, що жив у найдавніші часи на Заході Італії, в сучасній Тоскані.

спокійною усмішкою. Коли керманіч побачив, що кайдани не тримаються на руках юнака, він з острахом сказав своїм товаришам:

— Нещасні! Що ми робимо! Чи не бога хочемо ми скувати? Дивіться — навіть наш корабель ледве тримає його! Чи не сам це Зевс, чи не срібнолукий Аполлон або землетрясець Посейдон? Ні, не схожий він на смертного! Це один із богів, які живуть на світлому Олімпі. Відпустіть його швидше, висадіть його на землю! Коли б не скликав він буйних вітрів і не зняв на морі грізної бурі!

Але капітан злісно відповів мудрому керманічеві:

— Презрений! Дивися, вітер попутний! Швидко понесеться корабель наш по хвилях безкрайого моря. А про юнака ми подбаємо потім. Ми припливемо до Єгипту, або на Кіпр, або в далеку країну гіпербореїв і там продамо його; нехай пошукає там цей юнак своїх друзів і братів. Ні, нам послали його боги!

Спокійно підняли розбійники вітрила, і корабель вийшов у відкрите море. Раптом сталося чудо: по кораблю заструмувало запашне вино, і все повітря сповнилося пахощами. Розбійники заціпеніли з подиву. Та ось на вітрилах зазеленіли виноградні лози з важкими гронами; темно-зелений плющ обвив щоглу; всюди з'явилися чудові плоди; кочети весел обвили гірлянди квітів. Коли побачили все це розбійники, вони почали благодіти мудрому керманіча правити швидше до берега. Але пізно! Юнак обернувся на лева і з грізним риканням став на палубі, люто блискаючи очима. На палубі корабля з'явилася волохата ведмедиця; страшно вишкірила вона свою пащу. Охоплені жахом, кинулися розбійники на корму і стовпилися навколо керманіча. Величезним стрибком лев кинувся на капітана і розірвав його.

Втративши надію на порятунок, розбійники один по одному кинулись у морські хвилі, а Діоніс обернув їх на дельфінів. А керманіча пощадив Діоніс. Він прийняв свій попередній образ і, привітно усміхаючись, сказав керманічеві:

— Не бійся! Я полюбив тебе. Я — Діоніс, син громовержця Зевса і дочки Кадма Семели!

Ікарій

Нагороджує Діоніс людей, які шанують його як бога. Так він нагородив Ікарія в Аттіці, коли той гостинно прийняв його. Діоніс подарував йому виноградну лозу, і

Ікарій був першим, хто розвів в Аттіці виноград. Але сумна доля Ікарія.

Одного разу він дав вина пастухам, а вони, не знаючи, що таке сп'яніння, вирішили, що Ікарій отруїв їх, і вбили його, а тіло закопали в горах. Дочка Ікарія Ерігона довго шукала батька. Нарешті з допомогою своєї собаки Майри знайшла вона гробницю батька. В розпачі повісилася нещасна Ерігона на тому самому дереві, під яким лежало тіло її батька. Діоніс узяв Ікарія, Ерігону та її собаку Майру на небо. З того часу горять вони на небі ясної ночі — це сузір'я Волопаса, Діви і Великого Пса.

Мідас

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Одного разу веселий Діоніс із шумливою юрбою менад і сатирів блукав по лісистих скелях Тмолу у Фрігії¹. Не було в почті Діоніса лише Сілена. Він відстав і, спотикаючись на кожному кроці, сильно захмелілий, брів по фрігійських полях. Побачили його селяни, зв'язали гірляндами з квітів і відвели до царя Мідаса. Мідас відразу впізнав учителя Діоніса, з пошаною прийняв його у своєму палаці і дев'ять днів ушановував розкішними бенкетами. На десятий день Мідас сам одвів Сілена до бога Діоніса. Зрадів Діоніс, побачивши Сілена, і дозволив Мідасу в нагороду за ту пошану, яку він віддав його вчителю, вибрати собі перший-ліпший дар. Тоді Мідас вигукнув:

— О, великий боже Діонісе, звели, щоб усе, до чого я доторкнуся, перетворювалось на щире, блискуче золото!

Діоніс здійснив бажання Мідаса; він пожалкував лише, що не вибрав собі Мідас кращого дару.

Радіючи, пішов Мідас. Радий одержаному дарові, зриває він зелену гілку з дуба — на золоту перетворюється гілка в його руках. Зриває він у полі колоски — золотими стають вони, і золоті в них зерна. Зриває він яблуко — яблуко стає золотим, неначе воно з садів Гесперід. Усе, до чого доторкався Мідас, відразу перетворювалося на золото. Коли він мив руки, вода стікала з них золотими краплями. Радіє Мідас. Ось прийшов він до свого палацу, слуги приготували йому розкішний

¹ Країна на північному заході Малої Азії.

бенкет, і щасливий Мідас приліг до столу. Отут-то він зрозумів, який жахливий дар випросив він у Діоніса. Від одного дотику Мідаса все перетворювалося на золото. Золотими ставали у нього в роті і хліб, і всі їства, і вино. Отоді зрозумів Мідас, що доведеться йому загинути з голоду. Простягнув він руки до неба і вигукнув:

— Зглянься, зглянься, о Діонісе! Прости! Я благаю тебе про ласку! Візьми назад цей дар! З'явився Діоніс і сказав Мідасові:

— Іди до джерел Пактолу ¹, там у його водах змий з тіла оцей дар і свою провину.

Відправився Мідас, як велів Діоніс, до джерел Пактолу і опустився там у його чисті води. Золотом заструменіли води Пактолу і змили з тіла Мідаса дар, одержаний від Діоніса. З того часу золотоносним став Пактол.

Пан ²

Серед почту Діоніса часто можна було бачити і бога Пана. Коли народився великий Пан, то мати його, німфа Дріопа, глянувши на сина, з переляку кинулась тікати. Він народився з папирними ногами і рогами і з довгою бородою. Але батько його, Гермес, зрадив народженню сина; він узяв його на руки і відніс на світлий Олімп до богів. Усі боги голосно раділи народженню Пана і сміялися, дивлячись на нього.

Бог Пан не залишився жити з богами на Олімпі. Він пішов у тінисті ліси, в гори. Там пасе він стада, граючи на дзвінкій сопілці. Як тільки почують німфи чудові звуки сопілки Пана, зараз же юрбами поспішають вони до нього, оточують його, і незабаром веселий танок рухається по зеленій відлюдній долині під звуки музики Пана. Пан і сам любить брати участь у танцях німф. Коли Пан розвеселиться, тоді веселий шум зчиняється в

¹ Ріка в Лідії, що впадає в ріку Герм (сучасну Гедіс).

² Бог Пан, хоч і був одним із найдавніших богів Греції, в гомерівську епоху і пізніше, аж до II ст. н. е., мав невелике значення. Вже те, що бог Пан зображався як напівлюдина—напівцап (пережиток тотемізму), вказує на давність цього бога. Спочатку Пан — бог лісу, бог пастухів, охоронець стад. Навіть в Аркадії і в Аргосі, де Пана більше шанували, його не включали в число богів-олімпійців. Але поступово бог Пан втрачає свій первісний характер і стає богом-покровителем усієї природи.

лісах по схилах гір. Весело граються німфи і сатири разом з шумливим цапоногим Паном. Коли ж настає жаркий полудень, Пан іде в гущавину лісу або в прохолодний грот і там відпочиває. Небезпечно турбувати тоді Пана: він запальний, він може в гніві наслати тяжкий гнітючий сон, він може, несподівано з'явившись, злякати подорожнього, який його потривожив. Нарешті, він може наслати і панічний страх, такий жах, що людина прожогом кидається бігти, не розбираючи дороги, через ліси, через гори, по краю безодень, не помічаючи, що втеча щохвилини загрожує їй загибеллю. Траплялося, що Пан цілим військам вселяв такий страх і примушував їх чимдуж тікати. Не слід дратувати Пана — коли скипить, він грізний. Але якщо Пан не гнівається, то милостивий він і добродушний. Багато благ посилає він пастухам. Береже і плекає стада греків великий Пан, веселий учасник танців несамовитих менад, частий супутник бога вина Діоніса.

Пан і Сірінга

І великого Пана не минули стріли золотокрилого Ерота. Покохав він прекрасну німфу Сірінгу. Горда була німфа і відкидала любов усіх. Як і для дочки Латони, великої Артеміди, так і для Сірінги полювання було улюбленим заняттям. Часто навіть приймали Сірінгу за Артеміду — такою прекрасною була юна німфа у своєму короткому одязі з сагайдаком за плечима і з луком у руках. Немов дві краплини води, схожа вона була тоді на Артеміду, тільки лук її був з рога, а не золотий, як у великої богині.

Пан побачив якось Сірінгу і хотів підійти до неї. Глянула на Пана німфа і в страху кинулась тікати. Ледве встигав за нею Пан, прагнучи наздогнати її. Та ось шлях перетяла річка. Куди тікати німфі? Простягла до ріки руки Сірінга і стала благати бога ріки врятувати її. Бог ріки почув благання німфи і обернув її на очерет. Підбіг Пан і хотів уже обняти Сірінгу, але обняв тільки гнучкий очерет, що тихо шелестів. Стоїть Пан, сумно зітхаючи, і чується йому в ніжному шелесті очерету прощальний привіт прекрасної Сірінги. Зрізав кілька очеретинок Пан і зробив з них солодкозвучну сопілку, скріпивши нерівні колінця очерету воском. Назвав Пан на пам'ять про німфу сопілку си-

рингою. З того часу великий Пан любить грати в лісовій самоті на сопілці-сиринзі, наповнюючи її ніжними звуками навколишні гори.

Змагання Пана з Аполлоном

Пан пишався своєю грою на сопілці. Одного разу викликав він самого Аполлона на змагання. Це було на схилах гори Тмолу. Суддею був бог цієї гори. В пурпурному плащі, з золотою кіфарою в руках і в лавровому вінку з'явився Аполлон на змагання. Пан перший почав змагання. Залунали прості звуки його пастушої сопілки, ніжно неслися вони по схилах Тмолу. Скінчив Пан. Коли замовк відгомін його сопілки, Аполлон ударив по золотих струнах своєї кіфари. Полилися величні звуки божественної музики. Всі, хто стояв навколо, немов зачаровані, слухали музику Аполлона. Урочисто гриміли золоті струни кіфари, вся природа стояла в глибокій мовчанці, і серед тиші широкою хвилею лилася мелодія, повна чарівної краси. Скінчив Аполлон; замерли останні звуки його кіфари. Бог гори Тмолу присудив Аполлонові перемогу. Всі славили великого бога-кіфареда. Тільки один Мідас не захоплювався грою Аполлона, а хвалив просту гру Пана. Розгнівався Аполлон, схопив Мідаса за вуха і витягнув їх. З того часу у Мідаса ослині вуха, які він старанно ховає під великим тюрбаном. А засмучений Пан, переможений Аполлоном, подався глибше в гущавину лісів; часто лунають там сповнені суму ніжні звуки його сопілки, і з любов'ю слухають їх юні німфи.

Герої

П'ять віків¹

Викладено за поемою Гесіода «Труди і дні»

Безсмертні боги, які живуть на світлому Олімпі, перший рід людський створили щасливим; це був золотий вік. Бог Крон правив тоді на небі. Як блаженні боги, жили за тих часів люди, не знаючи ні турбот, ні праці, ні смутку. Не знали вони і немічної старості; завжди були дужі й міцні їхні ноги і руки. Безболісне і щасливе життя їхнє було вічним бенкетом. Смерть, що наставала після довгого життя, подібна була до спокійного, тихого сну. Вони мали за життя все в достатку. Земля сама давала їм багаті плоди, і не доводилось їм витрачати працю на оброблювання ланів і садів. Численні були їх-

¹ Поет Гесіод розповідає, як сучасні йому греки розуміли походження людини і зміну віків. У давнину все було краще, але поступово життя на землі гіршало і найгірше жилося за часів Гесіода. Це зрозуміло для Гесіода, представника селянства, дрібних земельних власників. За часів Гесіода дедалі більше поглиблювалось розшарування на класи і посилювалась експлуатація бідноти багатими, тому бідному селянству справді жилося тяжко під гнітом багатих землевласників. Звичайно, і після Гесіода життя бідняків у Греції краще не стало, як і раніше, експлуатували їх багаті.

ні стада, і спокійно паслися вони на буйних пасовищах. Безтурботно жили люди золотого віку. Самі боги приходили до них радитись. Але золотий вік на землі скінчився, і нікого не лишилося з людей цього покоління. Після смерті люди золотого віку стали духами, покровителями людей нових поколінь. Огорнені туманом, вони носяться по всій землі, захищаючи правду і караючи зло. Так нагородив їх Зевс після їх смерті.

Другий людський рід і другий вік уже не були такими щасливими, як перший. Це був срібний вік. Не були рівні ні силою, ні розумом люди срібного віку людям золотого. Сто років росли вони нерозумними в домах своїх матерів, тільки змужнівши, покидали вони їх. Коротке було їхнє життя в дозрілому віці, а через те, що вони були нерозумні, багато нещастя і горя бачили вони в житті. Непокірні були люди срібного віку. Вони не слухалися безсмертних богів і не хотіли спалювати їм жертви на вівтарях. Великий син Крона Зевс знищив рід їх на землі. Він розгнівався на них за те, що не корилися вони богам, які живуть на світлому Олімпі. Зевс поселив їх у підземному похмурому царстві. Там і живуть вони, не знаючи ні радощів, ні смутку; їм теж віддають пошану люди.

Отець Зевс створив третій рід і третій вік — вік мідний. Не подібний він до срібного. З ратища списа створив Зевс людей — страшних і могутніх. Полюбили люди мідного віку гордість і війну, багату на страждання. Не знали вони землеробства і не їли плодів землі, які дають сади й ниви. Зевс дав їм величезний ріст і незламну силу. Невгамовне, мужнє було їх серце і непереможні їх руки. Зброя їх була викута з міді, з міді були їх будинки, мідним знаряддям працювали вони. Не знали ще в ті часи темного заліза. Своїми власними руками знищували одні одних люди мідного віку. Швидко зійшли вони в похмуре царство жакливого Аїда. Хоч які вони були сильні, все ж чорна смерть забрала їх, і покинули вони ясний світ сонця.

Як тільки цей рід зійшов у царство тіней, зараз же великий Зевс створив на всеживлючій землі четвертий вік і новий рід людський, благородніший, справедливіший, рівний богам рід напівбогів-героїв. І вони всі загинули в лихих війнах і жакливих кровопролитних битвах. Одні загинули біля семибрамних Фів, у країні Кадма, б'ючись за спадщину Едіпа. Інші полягли під Троєю, куди з'явилися вони за прекраснокудрою Єленою, переп-

ливши на кораблях широке море. Коли всіх їх забрала смерть, Зевс-громовержець оселив їх на краю землі, далеко від живих людей. Напівбоги-герої живуть на островах блаженних біля бурхливих вод Океану щасливим, безжурним життям. Там родюча земля тричі на рік дає їм плоди, солодкі, як мед.

Останній, п'ятий вік і рід людський — залізний. Він триває й тепер на землі. Уночі і вдень, не перестаючи, губить людей смуток і виснажлива праця. Боги посилають людям тяжкі турботи. Правда, до зла боги домішують і добро, але все ж зла більше, воно панує всюди. Не шанують діти батьків; друг не вірний другові; гість не бачить гостинності; нема любові між братами. Не додержують люди даної клятви, не цінять правди й добра. Одні в одних руйнують міста. Всюди панує насильство. Ціняться тільки гордість та сила. Богині Совість і Правосуддя покинули людей. У своїх білих шатах злинули вони на високий Олімп до безсмертних богів, а людям лишилися тільки тяжкі біди, і не мають вони захисту від зла.

Девкаліон і Пірра (Потоп) ¹

Багато злочинів зробили люди мідного віку. Пихаті й нечестиві, не корилися вони богам-олімпійцям. Громовержець Зевс розгнівався на них; особливо прогнівив Зевса цар Лікосури в Аркадії ², Лікаон. Одного разу Зевс під виглядом простого смертного прийшов у Лікосуру. Щоб жителі знали, що він бог, Зевс дав їм знамення, і всі попадали ниць перед ним і шанували його, як бога. Один лише Лікаон, не хотів віддати Зевсові божеської шани і глузував з усіх, хто шанував Зевса. Лікаон вирішив перевірити, чи Зевс бог. Він убив заложника, який був у нього в палаці, частину тіла його зварив, частину засмажив і подав як трапезу великому громовержцю. Страшенно розгнівався Зевс. Ударом блискавки він зруйнував палац Лікаона, а його самого обернув на кровожерного вовка.

¹ В цьому міфі подається оповідання про всесвітній потоп і про те, як Девкаліон і Пірра рятуються у величезній скрині. Міф про потоп існував і в Давньому Вавилоні: це міф про Пірнапштіма, або Утнапштіма, який запозичили і давні євреї. У них — це біблійський міф про всесвітній потоп і Ноя.

² Край у центрі Пелопоннесу.

Дедалі нечестивіші ставали люди, і вирішив великий хмарогонець, егідодержавний Зевс, знищити весь людський рід. Він вирішив послати на землю таку велику зливу, щоб усе було затоплено. Він заборонив дуті всім вітрам, лише вологий південний вітер Нот гнав по небу темні дощові хмари. Злива ринула на землю. Вода в морях і ріках піднімалася все вище й вище, затоплюючи все навколо. Сховалися під водою міста зі своїми мурами, будинками і храмами, не видно було вже й башт, які високо підносилися на міських мурах. Поступово вода вкрила все — і порослі лісом горби, і високі гори. Вся Греція сховалася під бурхливими хвилями моря. Самотньо підносилась серед хвиль вершина двоголового Парнасу. Там, де раніше селянин обробляв свою ниву і де зеленіли багаті стиглими гронами виноградники, плавали риби, а в лісах, вкритих водою, гралися табуни дельфінів.

Так загинув рід людський мідного віку. Тільки двоє врятувалося серед цієї загальної загибелі — Девкаліон, син Прометея, і дружина його Пірра. За порадою батька свого Прометея, Девкаліон збудував величезну скриню, поклав у неї харч і увійшов туди з дружиною своєю. Дев'ять днів і ночей носилася скриня Девкаліона по хвилях моря, що вкрило всю сушу. Нарешті хвилі пригнали його до двоголової вершини Парнасу. Злива, послана Зевсом, припинилася. Девкаліон і Пірра вийшли зі скрині і принесли подячну жертву Зевсу, який зберіг їх серед бурхливих хвиль. Вода спала, і знову з'явилася з-під хвиль земля, спустошена, подібна до пустині.

Тоді егідодержавний Зевс послав до Девкаліона вісника богів Гермеса. Швидко понісся над спустілою землею вісник богів, став перед Девкаліоном і сказав йому:

— Володар богів і людей Зевс, знаючи твоє благочесття, звелів тобі вибрати нагороду; вислови своє бажання, і виконає його син Крона.

Девкаліон відповів Гермесу:

— О великий Гермесе, про одне лиш благаю я Зевса: нехай знову населить він землю людьми.

Швидкий Гермес понісся назад до світлого Олімпу і переказав Зевсові благаання Девкаліона. Великий Зевс звелів Девкаліонові і Піррі набрати каміння і кидати його, не оглядаючись, через голову. Девкаліон виконав веління могутнього громовержця, і з каміння, яке ки-

дав він, утворилися чоловіки, а з каміння, кинутого дружиною його Піррою, — жінки. Так земля після потопу знову була заселена. Її заселив новий рід людей, що походять з каменю.

Прометей

Міф про те, як Прометей був прикований з веління Зевса до скелі, викладено за трагедією Есхіла «Прикований Прометей»¹

Безплідна, дика місцевість на самому краю землі в країні скіфів. Суворі скелі заходять за хмари своїми гострими вершинами. Навколо — ніякої рослинності, не видно ні билинки, все голе й похмуре. Всюди височать темні купи каміння, що відірвалося від скель. Море шумить і гуркоче, б'ючись своїми валами об підніжжя скель, і високо злітають солоні бризки. Морським шумовинням укрите прибережне каміння. Далеко за скелями видніються снігові вершини Кавказьких гір, повиті легким маревом. Поволі застилають далечінь грізні хмари, ховаючи гірські вершини. Все вище й вище здіймаються хмари і закривають сонце. Ще похмуріше стає навколо. Безрадісна, сувора місцевість. Ніколи ще не ступала тут нога людини. Сюди, на край землі, приведи слуги Зевса скованого титана Прометея, щоб прикувати його незламними ланцюгами до вершини скелі. Непереможні слуги громовержця Сила й Влада ведуть Прометея. Величезні тіла їх ніби витесані з граніту. Не знають серця їхні жалю, в їхніх очах ніколи не світиться співчуття, їхні обличчя суворі, як скелі, що стоять навколо. Сумний, низько схиливши голову, іде за ними бог Гефест зі своїм важким молотом. Жахливу справу має виконати він. Він повинен своїми руками прикувати друга свого Прометея. Глибока скорбота за долю друга гнітить Ге-

¹ Есхіл розповідає про те, як Зевс, що править усім світом як жорстокий тиран, карає повсталого проти нього титана Прометея. Могутній титан всупереч волі Зевса вкрав з Олімпу вогонь і дав його людям; він дав їм знання, навчив землеробства, ремесел, кораблебудування, читання й письма; цим Прометей зробив життя людей щасливішим і підірвав владу Зевса і його помічників — олімпійських богів. Але головна провина Прометея в тому, що він не хоче відкрити Зевсову тайну, від кого народиться у Зевса син, який буде могутніший від нього і скине його з престолу.

феста, але не сміє він не послухатись батька свого, громовержця Зевса. Він знає, як неблаганно карає Зевс за непокірність.

Сила і Влада звели Прометея на вершину скелі і підганяють Гефеста братися за роботу, їх жорстокі слова примушують Гефеста ще більше страждати за друга.

Прикований Прометей
Картина Я. Йорданса 1618—20.
Кельн, музей Вальраф-Ріхарц

Неохоче береться він за свій величезний молот, тільки необхідність змушує його коритися. Але квапить його Сила;

— Швидше, швидше бери окупи! Прикуй могутніми ударами молота до скелі Прометея. Даремний твій жаль до нього, адже ти вболіваєш за ворогом Зевса.

Сила пригрожує гнівом Зевса Гефестові, якщо він не прикує Прометея так, щоб ніщо не могло звільнити його. Гефест приковує до скелі незламними ланцюгами руки і ноги Прометея. Як ненавидить він тепер своє вміння — через нього він мусить прикувати друга на довгі муки. Неблаганні

служителі Зевса весь час пильнують за його роботою.

— Дужче бий молотом! Міцніше стягуй окупи! Не смій їх послабляти! Хитрий Прометей, уміє вправно він знаходити вихід і з непереборних перешкод, — говорить Сила, — міцніш прикуй його, нехай тут узнає він, як обманювати Зевса.

— О, як підходять жорстокі слова до всього твого суворого вигляду! — вигукує Гефест, беручись до роботи.

Скеля здригається від важких ударів молота, і з краю в край на землі лунає гуркіт могутніх ударів. Прикований, нарешті, Прометей. Та це ще не все, треба ще прибити його до скелі, проколовши йому груди сталевим, незламним вістряем. Зволікає Гефест.

— О, Прометею! — вигукує він, — як тужу я, бачачи твої муки!

— Знову ти зволікаєш! — гнівно говорить Гефестові Сила, — ти все ще вболіваєш за ворогом Зевса! Дивись, як би не довелось тобі вболівати за самим собою!

Нарешті, все скінчено. Все зроблено так, як звелів Зевс. Прикований титан, а груди його проколото стальним вістрям. Знущаючись над Прометеєм, говорить йому Сила:

— Ну от, тут ти зможеш бути скільки хочеш гордим: пишайся, як і раніш! Давай тепер смертним дари богів, викрадені тобою! Подивимося, чи спроможні будуть допомогти тобі твої смертні. Доведеться тобі самому подумати про те, як звільнитися з кайданів.

Але Прометей гордо мовчить. За весь час, поки приковував його Гефест до скелі, він не сказав ні єдиного слова, навіть тихий стогін не вирвався у нього, — нічим не виявив він своїх страждань.

Пішли слуги Зевса Сила і Влада, а з ними пішов і сумний Гефест. Один лишився Прометей; чути його могли тепер лише море та темні хмари. Тільки тепер тяжкий стогін вирвався з пробитих грудей могутнього титана, тільки тепер почав він нарікати на свою лиху долю. Голосно крикнув Прометей. Невимовним стражданням і скорботою звучали його нарікання:

— О, божественний ефіре, і ви, бистровійні вітри, о джерела рік і невгамовний рокоте морських хвиль, о земле, прамати всього, о всевидюче сонце, що оббігаєш все коло землі, — всіх вас кличу я за свідків! Дивіться, що терплю я! Ви бачите, якої ганьби маю зазнавати я незчисленні роки! О, горе, горе! Стогнати му від мук я тепер і багато-багато віків! Як знайти мені кінець моїм стражданням? Але що ж це говорю я! Адже я знав усе, що буде. Муки ці не спіткали мене несподівано. Я знав, що неминучі є веління грізної долі. Я мушу терпіти ці муки! За віщо ж? За те, що я дав великі дари смертним, за це я мушу страждати так нестерпно, і не минути мені цих мук. О, горе, горе!

Та ось почувся тихий шум, нібито від помахів крил, немов літ легких тіл сколихнув повітря. З далеких берегів сивого Океану, з прохолодного грота, з легким повівом вітерця примчали на колісниці до скелі океаніди. Вони чули удари Гефестового молота, донісся до них і стогін Прометея. Сльози заволокли, немов пеленою, прекрасні очі океанід, коли вони побачили прикутого до скелі могутнього титана. Рідним був він океанідам. Батько його, Япет, був братом батька їхнього, Океана, а дружина Прометея, Гесіона, була їхньою сестрою. Оточили скелю океаніди. Глибока їх скорбота за Прометеєм. Але слова його, якими кляне він Зевса і всіх богів-олім-

пійців, лякають їх. Вони бояться, щоб Зевс не зробив ще тяжчими страждання титана. За що спіткала його така кара — цього не знають океаніди. Сповнені співчуття, просять вони Прометея розповісти їм, за що покарав його Зевс, чим прогнівив його титан.

Прометей розповідає їм, як допоміг він Зевсові в боротьбі з титанами, як переконав він матір свою Феміду і велику богиню землі Гею стати на бік Зевса. Зевс переміг титанів і скинув їх, за порадою Прометея, в надра жахливого Тартару. Здобув владу Зевс над світом і поділив її з новими богами-олімпійцями, а тим титанам, які допомогли йому, не дав громовержець влади в світі. Зевс ненавидить титанів, боїться їх грізної сили. Не довіряв Зевс і Прометею і ненавидів його. Ще дужче розгорілася ненависть Зевса, коли Прометей почав захищати нещасних смертних людей, які жили ще в той час, коли правив Крон, і яких Зевс хотів погубити. Але Прометей пожалів людей, що не мали ще розуму; він не хотів, щоб зійшли вони нещасними в похмуре царство Аїда. Він вдихнув їм надію, якої не знали люди, і викрав для них божественний вогонь, хоч і знав, яка кара чекає його за це. Страх жахливої карі не спинив гордого, могутнього титана від бажання допомогти людям. Не спинили його і перестороги його віщої матері, великої Феміди.

З трепетом слухали океаніди розповідь Прометея. Та ось на бистрокрилій колісниці принісся до скелі сам віщий старець Океан. Океан намагається умовити Прометея підкоритися владі Зевса: адже повинен він знати, що марно боротися з переможцем жахливого Тіфона. Океанові шкода Прометея, він сам страждає, бачачи ті муки, яких зазнає Прометей. Віщий старець готовий поспішати на світлий Олімп, щоб благати Зевса помилувати титана, хоча навіть благанням за нього він накликав би на себе самого гнів громовержця. Він вірить, що мудре слово захисту часто пом'якшує гнів. Але даремні всі благання Океана, гордо відповідає йому Прометей:

— Ні, дбай про те, щоб урятувати самого себе. Боюсь я, щоб співчуття до мене не пошкодило тобі. До дна вичерпаю я все зло, яке послала мені доля. Ти ж, Океане, бійся накликати гнів Зевса благанням за мене.

— О, бачу я, — сумно відповідає Океан Прометееві, — що цими словами змушуєш ти мене повернутися назад, не досягши нічого. Вір же мені, о Прометею, що привела мене сюди лише турбота про твою долю і любов до тебе!

— Ні! Йди! Швидше, швидше поспішай звідси! Залиш мене! — вигукує Прометей.

З болем у серці залишив Океан Прометея. Він помчав на своїй крилатій колісниці, а Прометей далі розповідає океанідам про те, що зробив він для людей, як він облагодіяв їх, порушивши волю Зевса. В горі Мосхе, на Лемносі, з горна свого друга Гефеста викрав Прометей вогонь для людей. Він навчив людей мистецтв, дав їм знання, навчив їх лічби, читання й письма. Він ознайомив їх з металами, навчив, як у надрах землі видобувати їх і обробляти. Прометей приборкав для смертних дикого бика і наклав на нього ярмо, щоб могли користуватися люди силою биків, обробляючи свої поля. Прометей впріг коня в колісницю і зробив його слухняним людиною. Мудрий титан збудував перший корабель, оснастив його і розгорнув над ним льняний парус, щоб швидко ніс людину корабель по безкрайому морю. Раніше люди не знали ліків, не вміли лікувати хвороб, безпорадні були проти них люди, але Прометей відкрив їм силу ліків, і ними приборкали вони хвороби. Він навчив їх всього того, що полегшує горе і робить життя щасливішим і радіснішим. Цим і прогнівив він Зевса, за це й покарав його громовержець.

Але не вічно страждатиме Прометей. Він знає, що лиха доля спіткає і могутнього громовержця. Не мине він своєї долі! Прометей знає, що царство Зевса не вічне: буде він скинутий з високого царственного Олімпу. Знає віщий титан і велику тайну, як уникнути Зевсові цієї злої долі, але не відкриє він цієї таємниці Зевсу. Ніяка сила, ніякі погрози, ніякі муки не вирвуть її з уст гордого Прометея.

Скінчив Прометей свою розповідь. З подивом слухали його океаніди. Дивувалися вони великій мудрості й незламній силі духу могутнього титана, який насмілювався повстати проти громовержця Зевса. Знову охопив їх жах, коли почули вони, якою долею погрожує Зевсові Прометей. Вони знали, що коли ці погрози дійдуть до Олімпу, то ні перед чим не спиниться громовержець, аби тільки дізнатися про фатальну таємницю. Повними сліз очима дивляться на Прометея океаніди, вражені думкою про неминучість велінь суворої долі. Глибока мовчанка запанувала на скелі, її порушував лише невгамовний шум моря.

Раптом вдалині почувся тихий, ледве вловимий стогін скорботи й болю. Ось знову донісся він до скелі. Все

ближчас, все голоснішає цей стогін. Гнана величезним оводом, посланим Герою, вся в крові, вкрита піною, мчить у нестямному, шаленому бігу обернена на корову нещасна Іо, дочка річкового бога Інаха, першого царя Арголіди. Стомлена, знесилена блуканням, замучена жалом овода, спинилася Іо перед прикованим Прометеем. Голосно стогнучи, розповідає вона, чого довелося зазнати їй, і благає віщого титана:

— О Прометею! Тут, на цій межі моїх блукань, відкрий мені, благаю тебе, коли ж скінчаться мої муки, коли ж, нарешті, знайду я спокій?

— О, вір мені, Іо! — відповів Прометей, — краще не знати тобі цього, ніж знати. Багато ще країн перейдеш ти, багато зустрінеш страхіть на своєму шляху. Твій тяжкий шлях лежить через країну скіфів, через високий сніжний Кавказ, через країну амазонок до протоки Босфору, так назвуть її на твою честь, коли ти переплинеш її. Довго будеш ти потім блукати по Азії. Ти пройдеш повз країну, де живуть Горгони, що несуть смерть; на їхніх головах звиваються, сичачи, змії замість волосся. Остерігайся їх! Остерігайся грифів¹ і однооких ари-маспів² — і їх зустрінеш на своєму шляху. Нарешті досягнеш ти Біблійських гір, з них скидає свої благодатні води Ніл. Ось там-то, в країні, яку зрошує Ніл, біля його гирла знайдеш ти нарешті спокій. Там поверне тобі Зевс твій попередній прекрасний образ, і народиться в тебе син Епаф. Він пануватиме над усім Єгиптом і буде родоначальником славного покоління героїв. З цього роду вийде і той смертний, який визволить і мене з кайданів. Ось що, Іо, розповіла мені про долю твою мати моя, віща Феміда. Голосно вигукнула Іо:

— О горе, горе! О, скільки страждань має послати мені ще зла доля! Серце тремтить у грудях моїх із жаху! Знову опановує мною безумство, знову впивається вогненне жало в моє змучене тіло, знову позбавляюсь я дару мови! О горе, горе!

Нестямно водячи очима, в шаленому бігу помчала геть від скелі Іо. Немов підхоплена вихором, мчала вона в далечінь. З голосним дзижчанням нісся за нею овід, і, як вогнем, пекло його жало нещасну Іо. Сховалася вона

¹ Грифи — потвори з орлиними крилами і головою та з левовим тілом, що стерегли на крайній півночі Азії золоті розсипи.

² Аримаспи — міфічний народ, який жив по сусідстві з грифами і вів з ними боротьбу, що не припинялася.

в хмарах куряви з очей Прометея і океанід. Все тихше, тихше доносилися до скелі крики Іо, і завмерли вони нарешті вдалині, немов тихий стогін скорботи.

Мовчали Прометей і океаніди, вболіваючи за нещасною Іо, та ось вигукнув гнівно Прометей:

— Хоч як муч ти мене, громовержцю Зевсе, але все ж настане день, коли й тебе повергнуть у ніщо. Позбудешся ти царства і скинутий будеш у морок. Здійсниться тоді прокляття батька твого Крона! Ніхто з богів не знає, як відвернути від тебе цю злу долю! Тільки я знаю це! Ось сидиш ти тепер, могутній, на світлому Олімпі і мечеш громи і блискавки, але вони тобі не допоможуть, вони безсилі проти неминучої долі. О, повалений у прах, знатимеш ти, яка різниця між владою і рабством!

Страх затуманив очі океанід, і блідий жах зігнав рум'янець з їх прекрасних ланіт. Нарешті, простягаючи до Прометея свої руки, білі, як морська піна, вигукнули вони:

— Безумний! Як не боїшся ти погрожувати так цареві богів і людей Зевсові? О Прометею, ще тяжчі муки пошле він тобі! Подумай про долю свою, пожалій себе!

— На все готовий я!

— Але ж схиляється мудрий перед невблаганним фатумом!

— О, благайте, просіть ви пощади! Повзіть на колінах до грізного владики! А мені — що мені громовержець-Зевс? Чого боятися мені його? Не судилося мені померти! Нехай робить, що хоче, Зевс. Недовго йому панувати над богами!

Ледве промовив ці слова Прометей, як у повітрі швидко, неначе падаюча зірка, пронісся посланець богів Гермес і грізний став перед Прометеем. Його послав Зевс зажадати, щоб титан відкрив таємницю: хто скине Зевса і як уникнути веління долі? Гермес погрожує жакливою карою Прометееві за непокору. Але могутній титан непохитний; глузуючи, відповідає він Гермесові:

— Хлопчиськом був би ти, і дитячим був би розум твій, коли б ти сподівався дізнатися хоч що-небудь. Знай, що я не проміняю своїх скорбот на рабське служіння Зевсові. Мені краще бути тут прикованим до цієї скелі, ніж стати вірним слугою тирана Зевса. Нема такої кари, таких мук, якими міг би Зевс налякати мене і вирвати з уст моїх хоч єдине слово. Ні, не дізнається він, як урятуватися йому від долі, ніколи не дізнається тиран Зевс, хто відніме в нього владу!

— Так слухай же, Прометею, що буде з тобою, коли ти відмовишся виконати волю Зевса,— відповідає титанові Гермес.— Ударом своєї блискавки він кине цю скелю з тобою разом у темну безодню. Там, у кам'яній темниці, багато-багато віків, позбавлений сонячного світла, будеш мучитись ти в глибокій пільмі. Минуть віки, і знову підійме тебе Зевс на світ з безодні, але не на радість підійме він тебе. Кожного дня прилітатиме орел, якого пошле Зевс, і гострими пазурами і дзьобом буде рвати він твою печінку; знов і знов буде відростати вона, і дедалі жахливішими будуть твої страждання. Так висітимеш ти на скелі до того часу, поки інший погодиться добровільно зійти замість тебе в похмуре царство Аїда. Подумай, Прометею, чи не краще скоритися Зевсові! Адже ж ти знаєш, що Зевс ніколи не погрожує марно!

Непохитним лишився гордий титан. Хіба могло щонебудь настрашити його серце? Раптом задрижала земля, все навколо здригнулось; заgrimів оглушливий грім, і блиснула нестерпним світлом блискавка. Забушував шалено чорний вихор. Немов громаддя гір, знялися на морі піністі вали. Захиталася скеля. Серед реву бурі, серед грому й гуркоту землетрусу пролунав жахливий зойк Прометея:

— О, який удар спрямував проти мене Зевс, щоб викликати жах у моєму серці! О, високошановна мати Фемідо, о ефіре, що струмуєш усім світло! Дивіться, як несправедливо карає мене Зевс!

Завалилась із страшенним гуркотом скеля з прикованим до неї Прометеем у незмірну безодню, у віковічну темряву¹.

Минули віки, і знову підняв Зевс на світ з пільми Прометея. Але страждання його не скінчилися; ще тяжчі стали вони. Знов лежить він, розпростертий на високій скелі, прикований до неї, опутаний кайданами. Пече його тіло палюче проміння сонця, проносяться над ним бурі, його знесилене тіло періщать дощі і град, а взимку лапатай сніг падає на Прометея, і крижаний холод сковує його тіло. І цих мук мало! Щодня величезний орел прилітає, шугаючи могутніми крилами, до скелі. Він сідає на груди Прометея і роздирає їх гострими, як сталь, пазурами. Орел рве своїм дзьобом печінку титанові. Потоками ллється кров і червонить скелю; червоними згустками застигає кров біля підніжжя скелі; во-

¹ Цим закінчується трагедія Есхіла «Прикований Прометей».

на розкладається на сонці й нестерпним смородом заражає навкруги повітря. Кожного ранку прилітає орел і береться до своєї кривавої трапези. За ніч загоюються рани, і знов відростає печінка, щоб удень дати нову поживу орлу. Роками, віками тривають ці муки. Стомився могутній титан Прометей, але не зломив його гордий дух страждання.

Титани давно примирилися з Зевсом і підкорилися йому. Вони визнали його владу, і Зевс звільнив їх з похмурого Тартару. Тепер вони, величезні, могутні, прийшли на край землі до скелі, де був прикований Прометей. Вони оточили скелю і переконають Прометея підкоритися Зевсові. Прийшла і мати Прометея Феміда і благає сина упокорити свій гордий дух і не противитися Зевсові. Вона благає сина зглянутися на неї — адже так нестерпно страждає вона, бачачи муки сина. Сам Зевс забув уже свій колишній гнів. Тепер держава його сильна, ніщо не може похитнути її, ніщо не страшне йому. Та й править він уже не як тиран, він охороняє держави, додержується законів. Він захищає людей і правду серед них. Тільки одне ще турбує громовержця — це та таємниця, яку знає один Прометей. Зевс готовий, якщо Прометей відкриє йому фатальну таємницю, помилувати могутнього титана. Близький уже час, коли скінчаться муки Прометея. Вже народився і змужнів великий герой, якому доля судила визволити з кайданів титана. Непохитний Прометей, як і раніше, ховає таємницю, знемагаючи від мук, але і його починають покидати сили.

Нарешті, великий герой, якому судилося визволити Прометея, під час своїх мандрів приходить сюди, на край землі. Герой цей — Геракл, найдужчий з людей, могутній, як бог. З жахом дивиться він на муки Прометея, і жаль охоплює його. Титан розповідає Гераклові про злу долю свою і пророкує йому, які ще великі подвиги має він зробити. Повний уваги, слухає титана Геракл. Але ще не весь жах страждання Прометея бачив Геракл. Здалека чується шум могутніх крил — це летить орел на свій кривавий бенкет. Він кружляє високо в небі над Прометеєм, готовий спуститися до нього на груди. Геракл не дав йому терзати Прометея. Він схопив свій лук, вийняв із сагайдака смертоносну стрілу, приликав стріловержця Аполлона, щоб певніше спрямував він літ стріли, і пустив її. Голосно задзвеніла тятива лука, злетіла стріла, і пронизаний орел упав у бурхливе море біля самого підніжжя скелі. Мить визволення нас-

тала. Прилинув з високого Олімпу бистрий Гермес. З ласкавими словами звернувся він до могутнього Прометей і обіцяв йому негайне звільнення, якщо відкриє він таємницю, як уникнути Зевсові лихої долі. Погодився нарешті могутній Прометей відкрити Зевсові таємницю і сказав:

— Нехай не одружується громовержець із морською богинею Фетідою, бо богині долі, віщі мойри, вийняли такий жереб Фетіді: хто б не був її чоловіком, від нього народиться у неї син, який буде могутніший від батька. Нехай боги віддадуть Фетіду за героя Пелея, і буде син Фетіди і Пелея найвидатнішим зі смертних героїв Греції.

Прометей відкрив велику таємницю. Геракл розбив своєю важкою палицею його кайдани і вирвав з грудей його незламне сталеве вістря, яким прибитий був титан до скелі. Скінчилися його муки. Так здійснилося його провіщення, що смертний визволить його. Гучними, радісними покликами вітали титани визволення Прометей.

З того часу носить Прометей на руці залізний перстень, в який вправлений камінь від тієї скелі, де терпів він стільки віків невимовні муки.

А замість Прометей в підземне царство душ померлих погодився зійти мудрий кентавр Хірон. Цим врятувався він від страждань, які спричинила йому невігояна рана, що її завдав йому ненавмисно Геракл.

Пандора

Коли Прометей викрав для смертних божественний вогонь, навчив їх мистецтв і ремесел, дав їм знання, щасливішим стало життя на землі. Зевс, розгніваний вчинком Прометей, жорстоко покарав його, а людям наслав на землю зло. Він звелів славетному богові-ковалю Гефесту змішати землю і воду і зробити з цієї суміші прекрасну дівчину, яка мала б силу людей, ніжний голос і погляд очей, подібний до погляду безсмертних богинь. Дочка Зевса Афін Паллада повинна була виткати для неї прекрасне вбрання, богиня кохання, золотосяйна Афродіта, повинна була дати їй чарівну красу, Гермес — хитрий розум і спритність.

Одразу ж боги виконали веління Зевса. Гефест зробив із землі надзвичайно вродливу дівчину. Ожили її боги. Афін-Паллада з харитами вбрали дівчину в сяючий, як сонце, одяг і наділи на неї золоте намисто. Ори покла-

ли на її пишні кучері вінок з весняних запашних квітів. Гермес уклав в її уста брехливі і повні лестощів слова. Назвали боги її ~~Пандорою~~ Пандорою, бо від усіх їх дістала вона дари¹. Пандора мала принести з собою людям нещастя.

Коли це зло для людей було готове, Зевс послав Гермеса віднести Пандору на землю до брата Прометея Епіметея. Мудрий Прометей багато разів застерігав свого нерозумного брата і радив йому не приймати дарунків від громовержця Зевса. Він боявся, що ці дарунки принесуть з собою людям горе. Але не послухав Епіметей поради мудрого брата. Зачарувала його своєю вродою Пандора, і він узяв її собі за дружину. Незабаром Епіметей дізнався, скільки зла принесла з собою Пандора людям.

В будинку Епіметея стояла велика посудина, щільно закрита важкою кришкою; ніхто не знав, що в цій посудині, і ніхто не наважувався відкрити її, бо всі знали, що це загрожує бідами. Цікава Пандора потай зняла з посудини кришку, і розлетілися по всій землі ті біди, які були колись у ній закриті. Тільки одна Надія лишилася на дні величезної посудини. Кришка посудини знову закрилась, і не вилетіла Надія з будинку Епіметея. Цього не побажав громовержець Зевс.

Щасливо жили раніше люди, не знаючи зла, тяжкої праці і згубних хвороб. Тепер міриади бід розповсюдилися серед людей. Тепер злом наповнилися і земля, і море. Незваними і вдень, і вночі приходять до людей зло і хвороби, страждання несуть вони з собою людям. Нечутною ходою, мовчки приходять вони, бо позбавив їх Зевс дару мови: він створив зло і хвороби німими.

Еак²

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Зевс-громовержець, викравши прекрасну дочку річкового бога Асопа, поніс її на острів Ойнопію, який став зватися з того часу за іменем дочки Асопа Егіною. На цьому острові народився син Егіни і Зевса Еак. Коли

¹ Пандора означає — наділена всіма дарами.

² Міф про Еака особливо цікавий тим, що в ньому яскраво відбитий пережиток тотемізму. В міфі розповідається про те, як з мурашок виникло плем'я мірмідонян. Віра в те, що люди можуть походити від тварин, властива первісній релігії.

Еак виріс, змузнів і став царем острова Егіни, то ніхто не міг зрівнятися з ним у всій Греції ні любов'ю до правди, ні справедливістю. Самі великі олімпійці шанували Еака і часто обирали його суддею в своїх суперечках. Після смерті ж Еак, як і Мінос і Радаманф, став з волі богів суддею в підземному царстві.

Тільки велика богиня Гера ненавиділа Еака. Гера наслала велике лихо на царство Еака. Оповив густий туман острів Егіну, чотири місяці стояв цей туман. Нарешті розігнав його південний вітер. Але не визволення від лиха, а загибель приніс своїм подихом вітер. Від згубного туману безліч отруйних змій наповнили стави, джерела і струмки Егіни, всіх потруїли вони своєю отрутою. Почався жахливий мор на Егіні. Вимерло на ній усе живе. Залишилися здоровими Еак та його сини. В розпачі підняв Еак руки до неба і вигукнув:

— О, великий, егідодержавний Зевсе, якщо ти справді був чоловіком Егіни, якщо ти справді мій батько і не соромишся свого потомства, то поверни мені мій народ або ж і мене сховай у темряві могили!

Дав знак Еаку Зевс, що він почув його благання. Блиснула блискавка, і прогуркотів грім по безхмарному небу. Зрозумів Еак, що почута його молитва. Там, де молився Еак отцю Зевсу, стояв могутній, присвячений громовержцю дуб, а біля його коріння був мурашник. Випадково упав погляд Еака на мурашник, повний тисяч працюючих мурашок. Еак довго дивився, як поралися мурашки і будували своє мурашине місто, і сказав:

— О, милостивий отче Зевсе, дай мені стільки працюючих громадян, скільки мурашок у цьому мурашнику.

Тільки-но промовив це Еак, як дуб при повному безвітрі зашелестів своїм могутнім віттям. Ще один знак послав Зевс Еакові.

Настала ніч. Чудовий сон побачив Еак. Він побачив священний дуб Зевса, віти його були вкриті безліччю мурашок. Заколихалися віти дуба, і дощем посипалися з них мурашки. Впавши на землю, мурашки ставали все більшими і більшими, ось підвелися вони на ноги, випросталися, зник їх чорний колір і худина, вони поступово оберталися на людей. Прокинувся Еак, він не вірить віщому сну, він навіть нарікає на богів, що вони не посилають йому допомоги. Раптом почувся сильний шум. Еак чує кроки, голоси людей, яких він давно вже не чув. «Чи не сон це», — думає він. Коли вбігає син його Теламон, кидається до батька і, радісний, говорить:

— Вийди швидше, батьку! Ти побачиш велике чудо, якого ти й не сподівався.

Вийшов Еак з покою і побачив живими тих людей, яких бачив у сні. Проголосили люди, які раніше були мурашками, Еака царем, а він назвав їх мірмідонянами¹. Так знову була заселена Егіна.

Данаїди

*В основному викладено за трагедією Есхіла
«Благаючі захисту»*

У сина Зевса і Іо Епафа був син Бел, а в Бела було два сини — Єгипт і Данай. Всією країною, яку зрошує благодатний Ніл, володіє Єгипт, від нього країна ця дістала й свою назву. Данай же правив у Лівії. Боги дали Єгипту п'ятдесят синів, а Данаю — п'ятдесят прекрасних дочок. Полонили своєю красою Данаїди синів Єгипта, і захотіли вони одружитися з прекрасними дівчатами, але відмовили їм Данай і Данаїди. Зібрали сини Єгипта велике військо і пішли війною на Даная. Перемогли Даная його племінники, і довелося йому позбутися свого царства і втікати. З допомогою богині Афіни-Паллади збудував Данай перший п'ятдесятивесловий корабель і рушив на ньому зі своїми дочками у безбережне вічношумливе море.

Довго плів по морських хвилях корабель Даная і нарешті приплив до острова Родосу. Тут Данай зупинився; він вийшов з дочками на берег; заснував святилище своїй покровительці богині Афіні і приніс їй багаті жертви. Данай не залишився на Родосі. Боячись переслідування синів Єгипта, він поплив з дочками своїми далі, до берегів Греції, в Арголіду² — батьківщину його прародительки Іо. Сам Зевс охороняв корабель під час небезпечного плавання по безкрайому морю. Після довгої дороги пристав корабель до благодатних берегів Арголіди. Тут сподівалися Данай і Данаїди знайти захист і рятунок від ненависного їм одруження з синами Єгипта.

Під виглядом благаючих захисту, з маслиновими гілками в руках, Данаїди зійшли на берег. Нікого не було видно на березі. Нарешті вдалині показалася хмара пи-

¹ Від слова мірмекс — мурашка.

² Область у центрі Пелопоннесу.

лу. Швидко наближалася вона. Ось уже в хмарі пилу виблискують щити, шоломи і списи. Чується гуркіт коліс бойових колісниць. Це наближається військо царя Арголіди Пеласга, сина Палехтона. Сповідений про прибуття корабля, Пеласг з'явився до берега моря зі своїм військом. Не ворога зустрів він там, а старого Даная і п'ятдесят його прекрасних дочок. З гілками в руках зустріли вони його, благаючи захисту. Простягаючи до нього руки, з очима, повними сліз, благають його прекрасні дочки Даная допомогти їм проти гордих синів Єгипта. Іменем Зевса, могутнього захисника благаючих, заклинають Данаїди Пеласга не видавати їх. Адже не чужі вони в Арголіді — це батьківщина їх прародительки Іо.

Пеласг все ще вагався — його лякає війна з могутніми володарями Єгипту. Що діяти йому? Але ще більше боїться він гніву Зевса, якщо, зламавши його закони, відштовхне він тих, що благають його іменем громовержця про захист. Нарешті Пеласг радить Данаєві самому піти в Аргос і там покласти на вівтарі богів маслинові гілки на знак благання про захист. А сам він вирішує зібрати народ і порадитися з ним. Пеласг обіцяє Данаїдам докласти всіх старань, щоб умовити громадян Аргоса захистити їх.

Відходить Пеласг. З трепетом чекають Данаїди рішення народних зборів. Вони знають, які нестримні сини Єгипта, які грізні вони в бою; вони знають, що загрожує їм, коли пристануть до берега Арголіди кораблі єгиптян. Що робити їм, беззахисним дівам, якщо позбавлять їх притулку і допомоги жителі Аргоса? Близьке вже нещастя. Вже прийшов посланець синів Єгипта. Він погрожує силою відвести на корабель Данаїд, він ухопив за руку одну з дочок Даная і велить рабам своїм схопити й інших. Але тут знов приходиться цар Пеласг. Він бере під свій захист Данаїд, його не лякає і те, що посланець синів Єгипта погрожує йому війною.

Загибель принесло Пеласгу і жителям Арголіди рішення подати захист Данаєві і його дочкам. Переможений у кровопролитній битві, змушений був тікати Пеласг на крайню північ своїх просторих володінь. Правда, Даная обрано царем Аргоса, але, щоб купити мир у синів Єгипта, він мусив усе ж віддати їм за дружин своїх прекрасних дочок.

Пишно справили весілля своє з Данаїдами сини Єгипта. Вони не знали, яку долю несе їм з собою цей шлюб. Скінчився гучний весільний бенкет; замовкли

весільні гімни; погасли шлюбні факели; темрява ночі оповила Аргос. Глибока тиша панувала в огорнутому сном місті. Раптом у тиші почувся передсмертний стогін, ось ще один, ще й ще. Страшний злочин вчинили Данаїди під покровом ночі. Кинджалами, що дав їм батько Данай, попронизували вони своїх чоловіків, як тільки сон склепив їм очі. Так загинули жахливою смертю сини Єгипта. Врятувався тільки один з них, прекрасний Лінкей. Юна дочка Данаєва Гіпермнестра зглянулася на нього. Вона не мала сили проколоти груди свого чоловіка кинджалом. Розбудила вона його і таємно вивела з палацу.

Шаленим гнівом запалав Данай, коли дізнався, що Гіпермнестра не послухалася його веління. Данай закував свою дочку у важкі кайдани і кинув у темницю. Зібрався суд старців Аргоса, щоб судити Гіпермнестру за непослух батькові. Данай хотів скарати свою дочку на смерть. Але на суд з'явилася сама богиня кохання, золотосяйна Афродіта. Вона захистила Гіпермнестру і врятувала її від жорстокої кари. Жаліслива, любляча дочка Даная стала дружиною Лінкея. Боги благословили цей шлюб численним потомством великих героїв. Сам Геракл, безсмертний герой Греції, належав до роду Лінкея.

Зевс не хотів загибелі інших Данаїд. Очистили з веління Зевса Афіна і Гермес Данаїд від гріха пролитої крові. Цар Данай влаштував на честь богів-олімпійців великі ігри. Переможці в цих іграх дістали як нагороду за дружин дочок Даная.

Але Данаїди все ж не уникли кари за вчинений злочин. Вони відбувають її в похмурому царстві Аїда після своєї смерті. Данаїди повинні наповнювати водою величезну посудину без дна. Вічно носять вони воду, черпаючи її в підземній річці, і виливають у посудину. Ось, здається, вже повна посудина, але витікає з неї вода, і знову вона порожня. Знову беруться за роботу Данаїди, знову носять воду і ллють її в посудину без дна. Так триває без кінця їх марна робота.

Персей¹

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Народження Персея

У царя Аргоса Акрісія, внука Лінкея, була дочка Даная, яка славилася своєю неземною красою. Акрісію було провіщено оракулом, що він загине від руки сина Данаї. Щоб уникнути такої долі, Акрісій збудував глибоко під землею з бронзи і каменю просторі покої і там замкнув свою дочку Данаю, щоб ніхто не бачив її.

Але великий громовержець Зевс покохав її, проник у підземні покої Данаї у вигляді золотого дощу, і стала дочка Акрісія дружиною Зевса. Від цього шлюбу народився у Данаї чудовий хлопчик. Мати назвала його Персеєм.

Недовго прожив маленький Персей зі своєю матір'ю в підземних покоях. Одного разу Акрісій почув голос і веселий сміх маленького Персея. Він спустився до своєї дочки, щоб дізнатися, чому чутний в її покоях дитячий сміх. Акрісій здивувався, побачивши маленького чудового хлопчика. Як злякався він, довідавшись, що це син Данаї і Зевса. Відразу згадалося йому провіщення оракула. Знов довелося йому думати, як уникнути долі. Нарешті Акрісій звелів зробити велику дерев'яну скриню, замкнув у неї Данаю і сина її Персея, забив скриню і наказав кинути в море.

Довго носилася скриня по бурхливих хвилях солонного моря. Загибель загрожувала Данаї і її синові. Хвилі кидали скриню то в один, то в другий бік, то високо здіймали її на своїх гребенях, то спускали в безодню моря. Нарешті хвилі пригнали скриню до острова Серіфу². В той час на березі ловив рибу рибалка Діктіс. Він тільки-но закинув у море сіті. Заплуталася скриня в сітях, і разом з ними Діктіс витяг її на берег. Він відкрив скриню і, на своє здивування, побачив у ній надзвичайної краси жінку і маленького чудового хлопчика. Діктіс відвів їх до свого брата, царя Серіфу, Полідекта.

¹ Персей — один з найпопулярніших героїв Греції. Про нього збереглося багато міфів, які оповідали не скрізь однаково. Цікаво, що ряд осіб, які діють у цих міфах, давні греки перенесли на небо. І тепер ми знаємо такі сузір'я, як: Персей, Андромеда, Касіопея (мати Андромеди) і Кефей (батько її).

² Один з Кікладських островів в Егейському морі.

Виріс при дворі царя Полідекта Персей і став сильним, струнким юнаком. Як зоря, сяяв він серед юнаків Серіфу своєю божественною красою, ніхто не був рівний йому ні вродою, ні силою, ні вправністю, ні мужністю.

Персей убиває горгону Медузу

Полідект замислив насильно взяти собі за дружину прекрасну Данаю, але Даная ненавиділа суворого царя Полідекта. Персей заступився за свою матір. Розгнівався Полідект, і з цього часу він думав тільки про одне — як згубити йому Персея. Кінець кінцем жорстокий Полідект вирішив послати Персея по голову горгони Медузи. Він прикликав Персея і сказав йому:

— Якщо ти справді син громовержця Зевса, то не відмовишся зробити великий подвиг. Серце твоє не здригнеться ні перед якою небезпекою. Доведи ж мені, що Зевс — твій батько, і принеси мені голову горгони Медузи. О, вірю я, Зевс допоможе своєму синові!

Гордо глянув Персей на Полідекта і спокійно відповів:

— Добре, я здобуду тобі голову Медузи.

Вирушив Персей в далеку путь. Йому треба було досягти західного краю землі, тієї країни, де панували богиня Ніч і бог смерті Танат. У цій країні жили і жахливі горгони. Все тіло їхнє вкривала блискуча й міцна, як сталь, луска. Жоден меч не міг розрубати цю луску, тільки вигнутий меч Гермеса. Величезні мідні руки з гострими сталевими пазурами були у горгон. На головах у них замість волосся ворушилися з шипінням отруйні змії. Обличчя горгон з їх гострими, як кинджали, іклами, з губами, червоними, як кров, із палаючими люттю очима, були повні такої злості, були такі жахливі, що на камінь обернеться кожний, хто хоч раз поглянув на горгон. На крилах із золотими блискучими перами горгони швидко носились у повітрі. Горе людині, яку вони зустрічали! Горгони розривали її на шматки своїми мідними руками і пили її гарячу кров.

Тяжкий, надлюдський подвиг мав зробити Персей. Боги Олімпу не могли дати загинути Персею, синові Зевса. На допомогу йому з'явився бистрий, як думка, посланець богів Гермес і улюблена дочка Зевсова — воївниця Афіна. Афіна дала Персею мідний щит, такий блискучий, що в ньому, немов у дзеркалі, відбивалося все; а Гермес дав Персеєві свій гострий меч, що рубав,

як м'який віск, найтвердішу сталь. Вісник богів указав юному героєві, як знайти горгон.

Довгий був шлях Персея. Багато країн пройшов він, багато бачив народів. Нарешті дійшов він до похмурої країни, де жили старі граїї. Одне тільки око і один зуб мали вони на всіх трьох. По черзі користувалися вони ними. Поки око було, в однієї з грай, дві інші були сліпі, і видюща грайя вела сліпих безпорадних сестер. Коли ж, вийнявши око, грайя передавала його по черзі другій, всі три сестри були сліпі. Ось ці граїї охороняли шлях до горгон, тільки вони самі знали його. Тихо підкрався до них (за порадою Гермеса) в п'їтми Персей і вирвав в однієї з грай чудесне око саме в ту мить, коли вона передавала його своїй сестрі. Скрикнули граїї з жаху. Тепер вони всі три були сліпі. Що мали робити вони, сліпі й безпорадні? Почали вони благати Персея, закликаючи його всіма богами, віддати їм око. Вони ладні були зробити все для героя, тільки б він повернув їм їхній скарб. Тоді Персей зажадав у них за те, що поверне їм око, вказати йому шлях до горгон. Довго вагалися граїї, та довелося їм, щоб повернути собі зір, вказати цей шлях. Так узнав Персей, як потрапити йому на острів горгон, і швидко рушив далі. Прийшов Персей до німф. Від них дістав він три дарунки: шолом володаря підземного царства Аїда, який робив невидимим кожного, хто його одягав, сандалі з крилами, за допомогою яких можна було швидко літати в повітрі, і чарівну торбину: ця торбина то розширялася, то стискалася, залежно від розміру того, що в ній лежало. Взув Персей крилаті сандалі, надів шолом Аїда, перекинув через плече чарівну торбину і швидко понісся в повітрі до острова горгон.

Високо в небі нісся Персей. Під ним стелилася земля з зеленими долинами, де срібними стрічками вилися ріки. Міста виднілися внизу, в них ясно виблискували білим мармуром храми богів. Вдалині височіли гори, вкриті зеленню лісів, і, як алмази, горіли в променях сонця їх снігові вершини. Вихором несеться Персей все далі й далі. Він летить так високо, як не злітають і орли на своїх могутніх крилах. Ось блиснуло вдалині, як розтоплене золото, море. Тепер над морем летить Персей, і шум морських валів ледве вловимим шелестом доносяться до нього. Ось уже не видно землі. На всі боки, скільки сягає зір Персея, розкинулася під ним рівнина вод. Нарешті в блакитній даліні моря чорною смужкою

з'явився острів. Це острів горгон. Щось нестерпним блиском сяє в променях сонця на цьому острові. Нижче спустився Персей. Мов орел, ширяє він над островом і бачить: на скелі сплять три жахливі горгони. Вони розкинули свої мідні руки, вогнем горять на сонці їхня сталева луска і золоті крила. Змії на їхніх головах ледве ворухнуться у сні. Швидше відвернувся Персей від горгон. Боїться побачити він грізні обличчя — адже один погляд, і на камінь обернеться він. Узяв Персей щит Афіни-Паллади — як у дзеркалі, відбилися в ньому горгони. Яка ж із них Медуза? Мов дві краплі води, схожі одна на одну горгони. З трьох лише Медуза смертна, тільки її можна вбити. Задумався Персей. Тут допоміг Персеєві швидкий Гермес. Він показав Персеєві Медузу і тихо шепнув йому на вухо:

— Швидше, Персею! Сміливіше спускайся вниз. Он, крайня від моря — Медуза. Відрубай їй голову. Не дивись на неї! Один погляд — і ти загинеш. Поспішай, поки не прокинулися горгони!

Як падає з неба орел на намічену жертву, так кинувся Персей до сплячої Медузи. Він дивиться в ясний щит, щоб певніше завдати удару. Змії на голові Медузи зачули ворога. З грізним шипінням піднялися вони. Поворухилась у сні Медуза. Вона вже трохи розплющила очі. В цю мить, як блискавка, блиснув гострий меч. Одним ударом відтяв Персей голову Медузи. І темна кров потоком ринула на скелю, а з потоками крові з тіла Медузи піднявся до неба крилатий кінь Пегас і велетень Хрісаор. Швидко схопив Персей голову Медузи і сховав її в чарівну торбину. Звиваючись у корчах смерті, тіло Медузи впало зі скелі в море. Від шуму його падіння прокинулися сестри Медузи Стейно і Евріала. Махнувши могутніми крилами, вони звилися над островом і очима, що горіли люттю, дивилися навколо. Горгони з шумом носяться в повітрі, але безслідно зник убивця сестри їх Медузи. Жодної живої душі не видно ні на острові, ні далеко в морі. А Персей швидко нісся, невидимий у шоломі Аїда, над шумливим морем. Ось уже несесться він над пісками Лівії. Крізь торбину просочилася кров з голови Медузи і падала важкими краплями на пісок. З цих крапель крові породили піски отруйних змій. Все кругом кишіло ними, все живе кидалося тікати від них; змії перетворили Лівію в пустелю.

Персей і Атлас

Все далі несеться Персей від острова горгон. Неначе хмара, яку гонить бурхливий вітер, мчить він по небу. Нарешті він досяг тієї країни, де царював син титана Япета, брат Прометея, велетень Атлас. Тисячі отар тонкорунних овець, черід корів і биків круторогих паслися на ланах Атласа. Розкішні сади росли в його володіннях, а серед садів стояло дерево з золотими гілками й листям, і яблука, що росли на цьому дереві, були теж золоті. Атлас охороняв, як зіницю ока, це дерево, воно було його найбільшим скарбом. Богиня Феміда провістила йому, що настане день, коли прийде до нього син Зевса і викраде в нього золоті яблука. Боявся цього Атлас. Він загородив сад, в якому росло золоте дерево, високим муром, а біля входу поставив на варті дракона, що вивергав з пащі полум'я. Атлас не допускав чужоземців у свої володіння — він боявся, що серед них з'явиться син Зевса. Ось до нього і прилетів у своїх крилатих сандалях Персей і звернувся до Атласа з такими привітними словами:

— О Атласе, прийми мене, як гостя, у своєму домі. Я — син Зевса, Персей, який убив горгону Медузу. Дай мені відпочити в тебе від мого великого подвигу.

Коли Атлас почув, що Персей — син Зевса, відразу згадав він провіщення богині Феміди і тому грубо відповів Персеєві:

— Забирайся звідси геть! Тобі не допоможе твоя брехня про великий подвиг і про те, що ти — син громовержця.

Атлас уже хоче вигнати за двері героя. Персей, бачачи, що не може він боротися з могутнім велетнем, сам поспішає вийти з будинку. Гнів бушує в серці Персея; його розгнівав Атлас тим, що відмовив йому в гостинності та ще назвав брехуном.

У гніві Персей каже велетневі:

— Добре, Атласе, ти проганяєш мене! Ну, так прийми ж, принаймні, від мене подарунок!

З цими словами швидко вийняв Персей голову Медузи, і, відвернувшись, показав її Атласові. Зараз же обернувся на гору велетень. Його борода й волосся обернулися на густолисті ліси, руки й плечі — на високі скелі, голова — на вершину гори, що досягла до са-

мого неба. З того часу підтримує гора Атлас увесь небозвід з усіма його сузір'ями.

А Персей, тільки зійшла на небо вранішня зоря, понісся далі.

Персей врятовує Андромеду

Після довгої дороги Персей досяг царства Кефея, що лежало в Ефіопії¹ на березі Океану. Там, на скелі, біля самого берега моря він побачив приковану прекрасну Андромеду, дочку царя Кефея. Вона повинна була спокутувати провину своєї матері Кассіопеї. Кассіопея прогнівила морських німф. Пишаючись своєю красою, вона сказала, що від усіх найвродливіша вона, цариця Кассіопея. Розгнівалися німфи і вблагали бога морів Посейдона покарати Кефея і Кассіопею. Посейдон послав, за просьбою німф, потвору, подібну до велетенської риби. Вона впливала з морської глибини і спустошувала володіння Кефея. Плачем і стогоном сповнилося царство Кефея. Він звернувся, нарешті, до оракула Зевса Аммона² і спитав, як позбутися йому цього нещастя. Оракул дав таку відповідь:

— Віддай свою дочку Андромеду на поталу потворі, і скінчиться тоді кара Посейдона.

Народ, дізнавшись про відповідь оракула, примусив царя прикувати Андромеду до скелі біля моря. Бліда від жаху стояла біля підніжжя скелі у важких кайданах Андромеда; з невимовним страхом дивилася вона на море, чекаючи, що ось-ось з'явиться потвора і розірве її. Сльози котилися з її очей, вона жахалася самої думки, що мусить загинути в розквіті прекрасної юності, повною сил, не зазнавши радощів життя. Її саме й побачив Персей. Він прийняв би її за чудову статую з білого пароського мармуру, коли б морський вітер не розвівав її волосся і не падали б з її прекрасних очей рясні сльози. З захопленням дивиться на неї юний герой, і могутнє почуття кохання до Андромеди спалахує в його серці. Персей швидко спустився до неї і ласкаво запитав її:

— О, скажи мені, прекрасна діво, чия це країна, назви мені своє ім'я! Скажи, за що прикована ти тут до скелі?

¹ Ефіопія — країна, що лежала за уявленнями греків на крайньому півдні землі. Ефіопією греки, а потім римляни називали всю країну, що лежить в Африці на південь від Єгипту.

² Знаходиться в оазисі Лівійської пустелі, на захід від Єгипту.

Андромеда розповіла, за чію провину доводиться їй страждати. Не хоче прекрасна діва, щоб герой подумав, ніби покутує вона власну провину. Ще не скінчила своєї розповіді Андромеда, як заклекотіла морська безодня, і серед бурхливих хвиль з'явилася потвора. Вона високо підняла свою голову з розкритою величезною пащею. Голосно скрикнула від жаху Андромеда. Збожеволівши від горя, прибігли на берег Кефей і Кассіопея. Гірко плачуть вони, обіймаючи дочку. Нема їй рятунку!

Тоді заговорив син Зевса Персей:

— Ще багато буде у вас часу лити сльози, мало часу тільки для порятунку вашої доньки. Я — син Зевса, Персей, який вбив обвиту зміями горгону Медузу. Віддайте за мене вашу доньку Андромеду, і я врятую її.

З радістю погодилися Кефей і Кассіопея. Вони ладні були зробити все для рятівника дочки. Кефей обіцяв йому навіть усе царство своє в придане, аби він врятував Андромеду. Вже близько потвора. Вона швидко наближається до скелі, широкими грудьми розсікаючи хвилі, неначе корабель, що несеться по хвилях, як на крилах, від помахів весел могутніх юних гребців. Не далі, як на політ стріли, була потвора, коли Персей злетів високо в повітря. Тінь його впала в море, і люто кинулася потвора на тінь героя. Персей сміливо кинувся з висоти на потвору і глибоко встромив їй у спину вигнутий меч. Відчувши тяжку рану, високо піднялася у хвилях потвора; вона б'ється в морі, немов кабан, якого з несамовитим гавкотом оточила зграя собак; то поринає вона глибоко у воду, то знову випливає. Шалено б'є по воді потвора своїм риб'ячим хвостом, і тисячі бризок злітають до самих вершин прибережних скель. Піною покритися море. Роззявивши пащу, кидається потвора на Персея, але із швидкістю чайки злітає він на своїх крилатих сандалях. Раз по раз завдає він їй ударів. Кров і вода ринули з пащі потвори, ураженої на смерть. Крила сандаля Персея намокли, вони ледве тримають його в повітрі. Швидко понісся могутній син Данаї до скелі, що виступала з моря, обхопив її лівою рукою і тричі встромив свій меч у широкі груди потвори. Скінчено жажливий бій. Радісні крики лунають з берега. Всі славлять могутнього героя. Знято кайдани з прекрасної Андромеди, і, триумфуючи, веде Персей свою наречену до палацу батька її Кефея.

Весілля Персея

Багаті жертви приніс Персей батькові своєму Зевсу, Афіні-Палладі і Гермесу. Веселий весільний бенкет почався в палаці Кефея. Гіменей і Ерот запалили свої запашні факели. Весь палац Кефея обвитий зеленню і вітами. Гучно лунають звуки кіфар і лір, гримлять весільні хори. Двері палацу відкриті навстіж. Бенкетний зал сяє золотом. Кефей і Кассіопея бенкетують з нареченими, бенкетує й весь народ.

Весело й радісно навколо. На бенкеті розповідає Персей про свої подвиги. Раптом грізний брязкіт зброї почувся в бенкетному залі. У палаці пролунав воєнний клич, подібний до шуму моря, коли воно, здіймаючись, б'ється своїми гнаними бурхливим вітром хвилями об високий скелястий берег. Це прийшов перший жених Андромеди — **Фіней** із великим військом.

Увійшовши до палацу і потрясаючи списом, голосно крикнув Фіней:

— Горе тобі, викрадцю наречених! Не врятують тебе від мене ні твої крилаті сандалі, ні навіть сам Зевс-громовержець!

Фіней хотів уже кинути списа в Персея, але цар Кефей зупинив його, кажучи:

— Що ти робиш! Що примушує тебе так шаленіти? Так хочеш ти нагородити подвиг Персея? Це буде твоїм весільним подарунком? Хіба викрав Персей у тебе твою наречену? Ні, вона була викрадена в тебе тоді, коли її вели прикувати до скелі, коли вона йшла на загибель. Чому ж ти тоді не прийшов до неї на допомогу? Ти хочеш тепер відняти у переможця його нагороду? Чому ж не прийшов ти сам по Андромеду, коли вона була прикована до скелі, чому ж тоді не відняв її в потвори?

Нічого не відповів Кефею Фіней, гнівно дивився він то на Кефея, то на прекрасного сина Зевса, і раптом, напруживши всі сили, кинув списа в Персея. Мимо пролетів спис і встромився в ложе Персея. Вирвав його могутньою рукою юний герой, скочив зі свого ложа і грізно замахнувся списом. Він уразив би на смерть Фінея, але той сховався за жертovníк, і спис попав у голову героя Рета, і він упав мертвий. Закипів жажливий бій. Швидко примчала з Олімпу войовниця Афіна на допомогу своєму братові Персею. Вона прикрила його своєю егідою і вдихнула йому непереможну мужність. Кинувся в бій Персей. Як блискавка, блищить у нього в руках

смертоносний меч, яким він убив Медузу. Одного за одним разить він на смерть героїв, які прийшли з Фінеєм. Гора тіл, залитих кров'ю, росте перед Персеєм. Він схопив обома руками величезну бронзову чашу, в якій змішували вино для бенкету, і метнув її в голову героя Еврітоя. Як громом уражений, упав герой, і відлетіла душа його в царство тіней. Один по одному падають герої, але багато привів їх з собою Фіней. А Персей — чужоземець у царстві Кефея, небагато товаришів у нього в бою, майже одному доводиться боротись йому з безліччю ворогів. Багато соратників Персея вже впали в цій шаленій битві. Загинув від списа і співець, який солодкозвучним співом тішив бенкетуючих, граючи на золотострунній кіфарі. Падаючи, співець зачепив струни кіфари, і сумно, як передсмертний стогін, задзвеніли струни, але брязкіт мечів і стогін умираючих заглушили дзвін струн. Немов град, гнаний вітром, летять стріли. Ставши плечима до колони і прикрившись блискучим щитом Афіни, б'ється з ворогами Персей. А вони з усіх боків оточили героя; бій навколо нього шаленіє все більше. Бачачи, що йому загрожує неминуча загибель, скрикнув голосно могутній син Данай:

— У ворога, вбитого мною, знайду я допомогу! Самі ви примусили мене шукати в нього захисту! Скоріш одверніться всі, хто друг мені!

Швидко вийняв з чарівної торбини Персей голову горгони Медузи і підняв її високо над головою. Один за одним обертаються на кам'яні статуї герої, які нападають на Персея. Одні з них скам'яніли, замахнувшись мечем, щоб пробити груди ворога, другі — потрясаючи гострими списами, треті — прикрившись щитами. Один погляд на голову Медузи обернув їх на мармурові статуї. Весь бенкетний зал наповнився мармуровими статуями. Страх охопив Фінея, коли побачив він, що всі друзі його обернулися на камінь. Упавши на коліна і простягаючи руки з благанням до Персея, вигукнув Фіней:

— Ти переміг, Персею! О, сховай скоріше жахливу голову Медузи, благаю тебе — заховай її. О, великий сину Зевса, все візьми, володій усім, тільки життя саме лиши мені!

З насмішкою відповів Персей Фінею:

— Не бійся, жалюгідний боягузе! Не вразить тебе мій меч. На вічні часи дам я тобі нагороду! Довіку стоятимеш ти тут, у палаці Кефея, щоб дружина моя втішалася, дивлячись на зображення свого першого жениха.

Простяг до Фінея герой голову Медузи, і, хоч як намагався Фіней не дивитися на жахливу горгону, все ж погляд його впав на неї, і вмить обернувся він на мармурову статую. Стоїть обернений на камінь Фіней, схилившись, як раб, перед Персеєм. Навіки зберігся в очах статуї-Фінея вираз страху і рабського благання.

Повернення Персея на Серіф

Недовго залишався Персей після цієї кривавої битви в царстві Кефея. Узявши з собою прекрасну Андромеду, він повернувся на Серіф до царя Полідекта. Персей застав свою матір Данаю у великому горі. Рятуючись від Полідекта, їй довелося шукати захисту в храмі Зевса. Не сміла вона й на мить покинути храм. Розгніваний Персей прийшов до палацу Полідекта і застав його з друзями за розкішним бенкетом. Полідект не чекав, що Персей повернеться, він був певний, що герой загинув у боротьбі з горгонами. Здивувався цар Серіфу, побачивши перед собою Персея, а той спокійно сказав цареві:

— Твій наказ виконано, я приніс тобі голову Медузи.

Полідект не повірив, що Персей вчинив такий великий подвиг. Він почав глузувати з богорівного героя і назвав його брехуном. Глузували з Персея і друзі Полідекта. Гнів закипів у грудях Персея, він не міг простити образи. Грізно блиснув очима, Персей вийняв голову Медузи і вигукнув:

— Якщо ти не віриш, Полідекте, то ось тобі доказ!

Полідект глянув на голову горгони і враз обернувся на камінь. Цієї ж долі зазнали й друзі царя, які бенкетували з ним.

Персей в Аргосі

Персей передав владу над Серіфом братові Полідекта Діктісу, який колись урятував його з матір'ю, а сам з Данаєю і з Андромедою вирушив в Аргос. Коли дід Персея Акрісій довідався про прибуття внука, то, згадавши провіщення оракула, втік далеко на північ в Ларіссу. Персей же став правити в рідному Аргосі. Він повернув шолом Аїда, крилаті сандалі і чарівну торбину німфам, повернув і Гермесу його гострий меч. А голову Медузи віддав він Афіні Палладі, вона прикріпила її в себе на

грудях, на своєму блискучому панцирі. Щасливо правив Персей в Аргосі.

Дід його Акрісій не минув того, що визначив йому невблаганний фатум. Одного разу справляв Персей пишні грища. Багато героїв зібралося на них. Серед глядачів був і старий Акрісій. Під час змагання в метанні важкого диска Персей кинув могутньою рукою бронзовий диск. Високо, аж до хмар, злетів важкий диск і, падаючи на землю, попав зі страшною силою в голову Акрісія і вбив його на смерть. Так здійснилося провіщення оракула. Повний скорботи, Персей поховав Акрісія, сумуючи, що став мимовільним убивцем діда. Персей не захотів правити в Аргосі, царстві вбитого ним Акрісія; він пішов у Тірінф¹ і царював там багато років. Аргос Персей віддав у володіння своєму родичеві Мегапенту.

Сізіф

Викладено за поемами «Іліада» Гомера і «Героїні» Овідія

Сізіф, син бога повелителя всіх вітрів Еола, був засновником міста Корінфа, який за найдавніших часів звався Ефірою.

Ніхто в усій Греції не міг зрівнятися підступністю, хитрістю і спритністю розуму з Сізіфом. Сізіф, завдяки своїй хитрості, зібрав незліченні багатства у себе в Корінфі; далеко йшла слава про його скарби.

Коли прийшов до нього бог смерті похмурий Танат, щоб звести його в сумне царство Аїда, Сізіф, який уже відчув наближення бога смерті, підступно обманув бога Таната і закував його в кайдани. Перестали тоді на землі вмирати люди. Ніде не справлялися більше пишні похорони; перестали приносити їй жертви богам підземного царства. .Порушився на землі лад, заведений Зевсом. Тоді громовержець Зевс послав до Сізіфа могутнього бога війни Ареса. Він звільнив Таната з кайданів, а Танат вирвав душу Сізіфа і відвів її в царство тіней померлих.

Але й тут зумів зарадити собі хитрий Сізіф. Він сказав дружині своїй, щоб вона не ховала його тіла і не приносила жертви підземним богам. Послухалася чоловіка дружина Сізіфа. Аїд і Персефона довго чекали похорон-

¹ Одне з найдавніших міст Греції, знаходилося в Арголіді.

них жертв. Усе нема їх! Нарешті, наблизився до трону Аїда Сізіф і сказав володареві царства померлих Аїду:

— О, володарю душ померлих, великий Аїде, рівний могутністю Зевсові, відпусти мене на світлу землю. Я звелю дружині моїй принести тобі багаті жертви і повернуся назад у царство тіней.

Так обманув Сізіф владика Аїда, і той відпустив його на землю. Сізіф не повернувся, звичайно, в царство Аїда. Він залишився в пишному палаці своєму і весело бенкетував, радіючи, що один з усіх смертних зумів вернутися з похмурого царства тіней.

Розгнівався Аїд, знову послав він Таната по душу Сізіфа. З'явився Танат до палацу найхитрішого зі смертних і застав його за розкішним бенкетом. Вирвав душу Сізіфову богам і людям ненависний бог смерті; назавжди відлетіла тепер душа Сізіфа в царство тіней.

Тяжку кару відбуває Сізіф у загробному житті за всю підступність, за всі обмани, які вчинив він на землі. Його засуджено викочувати на високу круту гору величезний камінь. Напружуючи всі сили, працює Сізіф. Піт заливає йому очі від тяжкої праці. Все ближче вершина; ще зусилля — і скінчена буде праця Сізіфа; але виринається з рук його камінь і з шумом котиться вниз, здіймаючи хмари пилу. Знову береться Сізіф до роботи.

Так вічно котить камінь Сізіф і ніколи не може досягти вершини гори.

Беллерофонт ¹

Викладено за поемою Гомера «Іліада» і віршами Піндара

Був у Сізіфа син, герой Главк, який правив у Корінфі після смерті батька. А Главк мав сина Беллерофонта, одного з великих героїв Греції. Прекрасний, як бог, був Беллерофонт і рівний безсмертним богам мужністю. Беллерофонта, коли він був ще юнаком, спіткало нещастя: він убив випадково одного громадянина Корінфа і мусив тікати з рідного міста. Він утік до царя Тірінфа

¹ Багато що в цьому міфі вказує на те, що Беллерофонт був місцевим сонячним богом; він несеться по небу на крилатому коні, він убив своїми стрілами потворну Химеру, яка втілює в собі бурю, землетрус і вулканічні сили землі. Міфи про героїв, подібних до Беллерофонта, зустрічаємо в багатьох народів земної кулі.

Пройта. З великою пошаною прийняв цар Тірінфа героя і очистив його від гріха пролитої ним крові. Недовго довелося Беллерофонтові пробути в Тірінфі. Зачарувалася його вродою дружина Пройта, богорівна Антея. Але Беллерофонт відкинув її кохання. Запалала тоді ненавистю до Беллерофонта цариця Антея і вирішила згубити його. Пішла вона до свого чоловіка і сказала йому:

— О царю! Тяжко ображає тебе Беллерофонт. Ти повинен убити його. Він переслідує мене, твою дружину, своїм коханням. Ось як віддячив він тобі за гостинність!

Розгнівався Пройт; сам він не міг зняти руку на свого гостя, бо боявся гніву Зевса, покровителя гостинності. Довго думав Пройт, як занапастити Беллерофонта, і нарешті вирішив послати його з листом до батька Антеї Іобата, царя Лікії¹. В цьому листі, написаному на подвійній складеній і запечатаній таблиці, Пройт написав Іобату, як тяжко образив його Беллерофонт, і просив помститися йому за образу. Беллерофонт вирушив з листом до Іобата, не підозрюючи, яка небезпека загрожує йому.

Після довгої подорожі Беллерофонт прибув у Лікію. З радістю прийняв Іобат юного героя і дев'ять днів шанував його бенкетами. Нарешті запитав його Іобат про мету прибуття. Спокійно подав Беллерофонт цареві Лікії лист Пройта. Іобат узяв подвійну запечатану табличку і розкрив її. Страх пройняв його, коли він прочитав, що було в ній написано. Він повинен був убити юного героя, якого встиг уже полюбити за ці дев'ять днів. Але сам Іобат, як і Пройт, не наважився порушити священного звичаю гостинності. Щоб згубити Беллерофонта, він вирішив послати героя на подвиг, що загрожував неминучою смертю. Іобат доручив Беллерофонтові вбити грізну потвору Химеру. Її породили жажливий Тіфон і велетенська Єхидна. Спереду левом була Химера, середина її — гірська дика коза, а ззаду вона — дракон. Вогонь вивергала вона з трьох пац. Ніхто не міг врятуватися від грізної Химери. Саме наближення її несло з собою смерть.

Беллерофонта не спинила небезпека цього подвигу — сміливо взявся могутній герой за виконання його. Він знав, що тільки той може перемогти Химеру, хто володіє крилатим конем Пегасом², який вилетів з тіла вбитої Персеєм горгони Медузи, знав він і де знайти цього див-

¹ Країна на південному заході Малої Азії.

² Іменем Пегаса названо сузір'я. Пізніше Пегас став і конем поетів. На ньому поети підносяться на Парнас до бога Аполлона і муз.

ного коня. Пегас часто спускався на вершину Акрокорінфу¹ і пив там воду з джерела Пірени. Туди й вирушив Беллерофонт. Він прийшов до джерела саме тоді, коли Пегас, що спустився з-за хмар, гасив свою спрагу холодною, прозорою, немов кристал, водою джерела Пірени. Беллерофонт хотів зараз же піймати Пегаса. Дні і ночі переслідував він його, але все марно, не допомагали ніякі хитрощі. Пегас не давався до рук Беллерофонтові. Тільки-но юний герой наближався до крилатого коня, як, махнувши своїми могутніми крилами, зі швидкістю вітру нісся кінь за хмари і ширяв у них, немов орел. Нарешті, за порадою провісника Полііда, Беллерофонт ліг спати біля джерела Пірени, біля жертovníка Афіни Паллади, на тому місці, де побачив він уперше Пегаса. Беллерофонт хотів пізнати уві сні відкриття богів. Справді, уві сні з'явилася йому улюблена дочка громовержця Зевса Афіна, навчила, як піймати Пегаса, дала золоту вуздечку і звеліла принести жертву богові моря Посейдону. Прокинувся Беллерофонт. З подивом побачив він, що золота вуздечка лежить коло нього. В палкій молитві подякував Беллерофонт великій богині. Він знав тепер, що заволодіє Пегасом.

Незабаром до джерела Пірени прилетів на своїх біло-сніжних крилах дивний кінь. Сміливо скочив на нього Беллерофонт і накинув на голову золоту вуздечку. Довго швидше від вітру носив Пегас у повітрі героя, нарешті вгамувався і з того часу вірно служив Беллерофонтові.

Швидко помчав герой на Пегасі до гір Лікії, туди, де жила потвора Химера. Химера почула наближення ворога і виповзла з темної печери, могутня, грізна. Палючий вогонь вилітав з трьох її пащ, клуби диму оповили все кругом. Високо злетів Пегас з Беллерофонтом, і з вишини Беллерофонт одну по одній посилав свої стріли на Химеру. Шалено билася вона об скелі і перекидала їх; несамовита, носилася вона по горах. Все гинуло навколо від її полум'я. Всюди літав за нею Беллерофонт на своєму крилатому коні. Химера ніде не могла сховатися від влучних стріл героя, смертоносні стріли скрізь наздоганяли її. Убив грізну потвору Беллерофонт і з великою славою повернувся до царя Іобата.

Але Іобат дав йому друге доручення. Він послав героя проти войовничих солімів². Багато героїв загинуло

¹ Гора, на якій була кріпость (акрополь) Корінфу.

² Плем'я, яке жило на північному кордоні Лікії.

в боях із солімами, але переміг їх Беллерофонт. І цього подвигу було мало Іобату, адже він намагався згубити героя. Тому послав він героя проти непереможних амазонок. І з цієї війни вийшов переможцем Беллерофонт. Тоді вислав Іобат назустріч героєві, який повертався в славі перемоги, найсильніших мужів Лікії, щоб вони вбили непереможного Беллерофонта, напавши на нього несподівано. Лікійці заманили в засідку героя, але й тут не загинув він. Всі найсильніші мужі Лікії загинули від руки могутнього героя. Зрозумів тоді Іобат, якого великого героя прийняв він у себе як гостя. З великою пошаною зустрів він славетного переможця. Віддав за нього Іобат дочку свою, а з нею півцарства в придане. А лікійці виділили Беллерофонтові в дар із своїх ланів найродючішу землю і дали її йому у володіння.

З того часу Беллерофонт залишився в Лікії і жив там, оточений шаною і славою. Але нещасливо закінчив життя своє Беллерофонт. Загордився великий герой. Він захотів стати рівним богам-олімпійцям — так засліпила його велика слава. Беллерофонт вирішив злетіти на світлий Олімп до безсмертних богів на своєму крилатому коні Пегасі. За таку зарозумілість Зевс скарав Беллерофонта. Громовержець наслав на крилатого Пегаса шалену лютість, Пегас скинув Беллерофонта на землю, коли той сів на нього, щоб вилетіти на Олімп. Від падіння на землю могутній герой позбувся розуму. Довго блукав він, безумний, по «долині блукань», поки не прилетів на чорних крилах своїх похмурий бог смерті Танат і не вирвав йому душу. Так зійшов у сумне царство тіней великий герой Беллерофонт.

Тантал¹

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

В Лідії, біля гори Сіпілу, було багате місто, що звалося за назвою гори Сіпілом. У цьому місті правив улюбленець богів син Зевса Тантал. Усім у великій кількості нагородили його боги. Не було на землі нікого, хто

¹ В цьому міфі вражає нас жорстокість Тантала. Він убиває свого сина лише для того, щоб пересвідчитись чи всезнаючі олімпійські боги. У цьому вчинку Тантала виразно позначається пережиток тих часів, коли греки приносили в жертву людей.

був би багатший і щасливіший за царя Сіпіла Тантала. Незліченні багатства давали йому найбагатші золоті рудні на горі Сіпілі. Ніхто не мав таких родючих ланів, нікому не давали таких прекрасних плодів сади й виноградники. На луках Тантала, улюбленця богів, паслися величезні отари тонкорунних овець, череди круторогих биків, корів і табуни швидких, як вітер, коней. Цар Тантал мав достаток у всьому. Він міг би жити в щасті й розкошах до глибокої старості, але згубили його надмірна гордість і злочинства.

Боги дивилися на свого улюбленця Тантала, як на рівного собі. Олімпійці часто приходили в сяючі золотом чертоги Тантала і весело бенкетували з ним. Навіть на світлий Олімп, куди не сходить жоден смертний, не раз сходив на поклик богів Тантал. Там він брав участь у раді богів і бенкетував з ними в палаці свого батька, громовержця Зевса. Від такого великого щастя загордів Тантал. Він вважає себе рівним навіть самому хмарогонцеві Зевсу. Часто, повертаючись із Олімпу, Тантал брав з собою їжу богів — амброзію і нектар — і давав їх своїм смертним друзям, бенкетуючи з ними у себе в палаці. Навіть про ті рішення, які приймали боги, радячись на світлому Олімпі про долю світу, Тантал розповідав людям, він не ховав таємниць, які повіряв йому батько його Зевс. Одного разу під час бенкету на Олімпі великий син Крона звернувся до Тантала і сказав йому:

— Сину мій, я виконаю все, що ти забажаєш, проси у мене всього, що хочеш. З любові до тебе я виконаю всяку твою просьбу.

Але Тантал, забувши, що він тільки смертний, гордо відповів батькові своєму, егідодержавному Зевсові:

— Я не потребую твоїх милостей. Мені нічого не потрібно. Жереб, що випав мені на долю, кращий від жеребу безсмертних богів.

Громовержець нічого не відповів синові. Він насупив грізно брови, але стримав свій гнів. Він ще любив свого сина, незважаючи на його зарозумілість. Незабаром Тантал двічі жорстоко образив безсмертних богів. Тільки тоді Зевс покарав зарозумілого сина.

На Криті, батьківщині громовержця, був золотий собака. Колись він охороняв новонародженого Зевса і чудесну козу Амалфею, яка його годувала. Коли ж Зевс виріс і відняв у Крона владу над світом, він залишив цього собаку на Криті охороняти своє святилище. Цар Ефесу Пандарей, спокушений красою і силою цього со-

баки, таємно приїхав на Крит і вивіз його на своєму кораблі з Криту. Але де ж заховати чудесну тварину? Довго думав про це Пандарей, плывучи морем, і нарешті вирішив віддати золотого собаку на схов Танталові. Цар Сіпілу заховав від богів чудесну тварину. Розгнівався Зевс. Покликав він сина свого, вісника богів Гермеса, і послав його до Тантала зажадати від нього, щоб той повернув золотого собаку. Миттю примчав з Олімпу в Сіпіл швидкий Гермес, став перед Танталом і сказав йому:

— Цар Ефесу Пандарей викрав на Криті зі святилища Зевса золотого собаку і віддав його на схов тобі. Все знають боги Олімпу, нічого не можуть заховати від них смертні! Поверни собаку Зевсові. Остерігайся накликаєти на себе гнів громовержця!

Тантал так відповів вісникові богів:

— Даремно погрожуєш ти мені гнівом Зевса. Не бачив я золотого собаки. Боги помиляються, немає його в мене.

Страшною клятвою заприсягнувся Тантал у тому, що говорить правду. Цією клятвою ще більше розгнівив він Зевса. Така була перша образа, заподіяна Танталом богам. Але й тепер не покарав його громовержець.

Кару богів накликав на себе Тантал іншою, другою образою богів і страшним злочином. Коли олімпійці зібралися на бенкет у палаці Тантала, то він задумав вивірити їхнє всевідання. Цар Сіпілу не вірив у всевідання олімпійців. Тантал наготував богам жахливу трапезу. Він убив свого сина Пелопса і його м'ясо під виглядом чудової страви подав богам під час бенкету. Боги зараз же збагнули злий замір Тантала, ніхто з них не доторкнувся до жахливої страви. Лише богиня Деметра, сповнена скорботи за викраденою в неї дочкою Персефоною, думаючи тільки про неї і в своєму горі нічого не помічаючи навколо, з'їла плече юного Пелопса. Боги взяли жахливу страву, поклали все м'ясо й кістки Пелопса в казан і поставили його на яскраво палаючий вогонь. А Гермес своїми чарами знов оживив хлопчика. Став він перед богами ще кращий, ніж був раніше, не вистачало йому тільки того плеча, що з'їла Деметра. З веління Зевса великий Гефест зараз же зробив Пелопсу плече з блискучої слонової кості. З того часу в усіх нащадків Пелопса яскраво-біла пляма на правому плечі.

Злочин Тантала переповнив чашу терпіння великого царя богів і людей Зевса. Громовержець скинув Тантала в похмурі царство брата свого Аїда, там він і відбуває страшну кару. Змучений спрагою й голодом, стоїть він у

прозорій воді. Вода доходить йому до самого підборіддя. Треба йому тільки нахилитися, щоб загасити свою нестерпну спрагу. Та ледве нахилиться Тантал, як зникає вода, і під ногами його лише суха чорна земля. Над головою Тантала схиляються віти родючих дерев; соковиті фіги, рум'яні яблука, гранати, груші та оливи висять низько над його головою; майже торкаються його волосся важкі стиглі грона винограду. Зморений голодом, Тантал простягає руки за чудовими плодами, але налітає бурхливий вітер і відносить плодоносні віти. Не тільки голод і спрага мучать Тантала, вічний страх стискає його серце. Над його головою нависла скеля, ледве тримається вона, загрожує щохвилини впасти і роздавити своєю вагою Тантала. Так мучиться цар Сіпілу, син Зевса Тантал у царстві жахливого Аїда вічним страхом, голодом і спрагою.

Пелопс ¹

Викладено за поемою «Метаморфози» Овідія і віршами Піндара

Після смерті Тантала в місті Сіпілі став правити син його Пелопс, так чудесно врятований богами. Недовго правив він у рідному Сіпілі. Цар Трої Іл пішов війною на Пелопса. Нещасна була для Пелопса ця війна. Могутній цар Трої переміг його. Пелопсові довелося покинути батьківщину. Він повантажив усі свої скарби на швидкохідні кораблі й вирушив із своїми вірними супутниками в далеку подорож морем до берегів Греції. Доплив Пелопс до півострова на крайньому півдні Греції й оселився на ньому. З того часу цей півострів став зватися за іменем Пелопса Пелопоннесом.

Одного разу побачив Пелопс на своїй батьківщині прекрасну Гіпподамію, дочку царя міста Піси ² — Еномая. Героя полонила дочка Еномая своєю красою, і він вирішив здобути її собі й одружитися з нею.

¹ У міфах про Пелопса багато рис найглибшої давнини. В них ми зустрічаємося з пережитками — викрадення нареченої, так зване умикання нареченої. На грецьких вазах Пелопса зображено часто на колісниці з Гіпподамією, дочкою Еномая, наче він вивозить її.

² Піса — місто на заході Пелопоннесу в долині ріки Алфею.

Важко було дістати руку Гіпподамії. Еномаєві було провіщено оракулом, що загине він від руки чоловіка своєї дочки. Щоб відвернути таку долю, Еномай вирішив не видавати своєї дочки заміж. Але як бути йому? Як відмовити всім женихам, що просили руки Гіпподамії? Багато героїв приходило до Еномая і сваталося за його дочку. Він ображав би їх, відмовляючи їм усім без будь-якої причини. Нарешті Еномай знайшов вихід. Він оголосив, що віддасть Гіпподамію лише за того героя, який переможе його в змаганні на колісниці, але якщо він буде сам переможцем, то переможений мусить поплатитися життям. Еномай вирішив так зробити через те, що не було рівного йому в усій Греції в умінні правити колісницею, та й коні його були прудкіші від бурхливого північного вітру Борея. Цар Піси міг бути певний у тому, що ні один герой не переможе його. Проте страх втратити життя, загинувши від руки жорстокого Еномая, не зупиняв багатьох героїв Греції. Один за одним приходили вони до його палацу, готові змагатися з ним, аби здобути за дружину Гіпподамію — така була вона прекрасна. Всіх їх спіткала лиха доля, всіх їх убив Еномай, а голови їх прибив до дверей свого палацу, щоб кожний герой, який приходив знову, побачивши, як багато славних героїв загинуло від руки Еномая, наперед знав, яка доля чекає його. Не зупинило це й героя Пелопса. Він вирішив за всяку ціну здобути Гіпподамію і відправився до жорстокосердного царя Еномая.

Суворо прийняв Еномай Пелопса і сказав йому:

— Ти хочеш здобути в дружини дочку мою Гіпподамію? Хіба не бачив ти, скільки славних героїв загинуло за неї в небезпечному змаганні? Дивися, не минути й тобі їх долі!

— Не лякає мене доля загиблих героїв, — відповів цареві Пелопс. — Я вірю, допоможуть мені боги Олімпу! З їх допомогою візьму я за дружину Гіпподамію.

Жорстока усмішка заміїлася на устах Еномая: багато разів чув він такі слова.

— Слухай же, Пелопсе, — сказав він, — ось умови змагання: шлях лежить від міста Піси через увесь Пелопоннес до самого Істму¹, кінчається він біля жертовника володаря морів Посейдона; цей жертовник знаходиться недалеко від Корінфа. Якщо ти перший досяг-

¹ Істм — Істмійський перешийок, що сполучає Пелопоннес з середньою Грецією.

неш жертovníка, то ти переміг, але горе тобі, коли я наздожену тебе в дорозі! Тоді пониже тебе мій спис, як пронизав він уже багатьох героїв, і ти безславно зійдеш у похмуре царство Аїда. Я дам тобі лише одну полегкість, її давав я і всім іншим: ти вирушиш у путь раніш від мене, я ж спочатку принесу жертву великому громовержцеві і тільки тоді зійду на мою колісницю. Поспішай же проїхати якомога більше шляху, поки я принеситиму жертву.

Пелопс пішов від Еномая. Він бачив, що тільки хитрощами вдасться йому перемогти жорстокого царя. Пелопс зумів знайти собі помічника. Він таємно пішов до Еномайового візничого Міртіла, сина Гермеса, і прохав його, обіцяючи багаті подарунки, не вставляти втулок в осі, щоб зіскочили колеса з колісниці Еномая і затримало б це царя в дорозі. Довго вагався Міртіл, але нарешті Пелопс спокусив його багатими подарунками, і Міртіл обіцяв йому зробити те, про що просив він.

Настав ранок. Позолотила східна рожевоперста Еос небозвід. Ось уже з'явився на небі і світлосяйний Геліос на своїй золотій колісниці. Зараз почнеться змагання. Помолився Пелопс великому землеколивателеві Посейдону, просячи його допомогти, і скочив на колісницю. Цар Еномай підійшов до жертovníка Зевса і подав знак Пелопсові, що він може вирушати в путь. Пелопс погнав коней з усієї сили. Гримлять по камінню колеса його колісниці. Немов птахи, несуться коні. Швидко зникає в хмарах куряви Пелопс. Жене його кохання до Гіпподамії і страх за своє життя. Ось далеко за ним почувся гуркіт колісниці Еномая. Дедалі яснішає гуркіт. Наздоганяє цар Піси сина Тантала. Як буря, несуться цареві коні, вихором кружляє пил від коліс колісниці. Ударив хлистом по конях Пелопс — ще швидше помчали вони. Повітря свистить у вухах Пелопса від шаленого бігу коней, та хіба може втекти він від коней Еномая, адже коні царя швидші, ніж північний вітер! Все ближче й ближче Еномай. Пелопс уже чує за спиною гаряче дихання коней Еномая, вже бачить, ледве оглянувшись, як з торжествуючим сміхом цар замахнувся списом. Почав благати Пелопс Посейдона, і володар безкрайого моря почув його. Колеса з осей колісниці Еномая зіскочили, колісниця перекинулася і впав на землю жорстокий цар Піси. На смерть розбився Еномай, п'ятьма смерті повила йому очі.

З тріумфом повернувся Пелопс до Піси, взяв за дружину Гіпподамію і заволодів усім царством Еномая. Ко-

ли ж прийшов до Пелопса Міртіл, візничий Еномая, і почав вимагати собі в нагороду півцарства, то шкода стало Пелопсові розлучатися з половиною царства. Підступний син Тантала хитрощами заманив Міртіла на берег моря і зіпхнув його з високої скелі в бурхливі хвилі. Падаючи зі скелі, прокляв Міртіл Пелопса і всіх його нащадків. Хоч як намагався зм'якшити гнівну душу Міртіла син Тантала, хоч як намагався зм'якшити й гнів батька його, Гермеса, все було марно. Справдилось прокляття Міртіла. З того часу зазнавали незчисленних бід нащадки Пелопса, своїми злочинами вони накликali на себе кару богів.

Європа¹

Викладено за поемою Мосха «Дилії»

У царя багатого фінікійського міста Сідона Агенора було троє синів і дочка, прекрасна, як безсмертна богиня. Звали цю юну красуню Європа. Приснився раз сон дочці Агенора. Вона побачила, як Азія і той материк, що відділений від Азії морем, в образі двох жінок боролися за неї. Кожна жінка хотіла володіти Європою. Переможена була Азія, і їй, що виховала й вигодувала Європу, довелося уступити її другій. В страху Європа прокинулася, не могла вона збагнути значення цього сну. Смирено почала благати юна дочка Агенора, щоб відвернули від неї боги нещастя, якщо сон загрожує ним. Потім, одягшись у пурпурний одяг, затканий золотом, пішла вона зі своїми подругами на зелені, вкриті квітами луки, до берега моря. Там, граючись, збирали сідонські діви квіти в свої золоті кошики. Вони збирали пахучі, білосніжні нарциси, барвисті крокуси, фіалки й лілії. Сама ж дочка Агенора, сяючи красою своєю серед подруг, ніби Афродіта, оточена харитами, збирала у свій золотий кошичок самі лише червоні троянди. Набравши квітів, діви почали зі сміхом водити веселий танок. Їхні молоді голоси далеко лунали по квітучих луках і по блакитному морю, заглушаючи його тихий лагідний плескіт.

¹ Міф про викрадення Європи Зевсом розповідає про викрадення нареченої. Обернення ж Зевса на бика — пережиток тотемізму.

Недовго довелося втішатися прекрасній Європі безтурботним життям. Побачив її син Крона, могутній хмарогонець Зевс, і вирішив викрасти. Щоб не злякати своєю появою юної Європи, він обернувся на чудесного бика. Вся шерсть бика-Зевса виблискувала, як золото, тільки на лобі в нього світилася, немов сяйво місяця, срібна пляма, золоті роги бика були вигнуті, неначе місяць-молодик, коли вперше бачиш його в промінні пурпурного заходу. Чудовий бик з'явився на галявині і легкою ходюю, ледве торкаючись трави, підійшов до дів. Сідонські діви не злякалися його, вони оточили чудесну тварину і пестливо гладили її. Бик підійшов до Європи, він лизав їй руки і лащився до неї. Дихання бика пахло амброзією, все повітря було напоєне цими пахощами. Європа гладила бика своєю ніжною рукою по золотій шерсті, обіймала його голову і цілувала. Бик ліг біля ніг прекрасної діви, він ніби просив її сісти на нього.

Сміючись, сіла Європа на широку спину бика. Хотіли й інші дівчата сісти з нею поруч. Раптом бик скочив і швидко помчав до моря. Викрав він ту, яку хотів. Голосно скрикнули від страху сідонянки. А Європа простягала до них руки і кликала їх на допомогу, та не могли допомогти їй сідонські діви. Як вітер, нісся золоторогий бик. Він кинувся в море і швидко, неначе дельфін, поплив його блакитними водами. А хвилі моря розступалися перед ним, і бризки їх збігали, ніби алмази, з його шерсті, не змочивши її. Випливли з морської глибини прекрасні nereїди; вони товпляться навколо бика і пливуть за ним. Сам бог моря Посейдон, оточений морськими божествами, пливе попереду на своїй колісниці, своїм тризубцем приборкує він хвилі, рівняючи путь по морю своєму великому братові Зевсу. Тремтячи від страху, сидить на спині бика Європа. Однією рукою тримається вона за його золоті роги, а другою підбирає край свого пурпурного одягу, щоб не замочили його морські хвилі. Даремно боїться вона; море ласкаво шумить, і не долітають до неї його солоні бризки. Морський вітер колише кучері Європи і розвиває її легке покривало. Все далі берег, ось уже зник він у голубій далині. Навколо тільки море та синє небо. Незабаром показалися в морській далечині береги Криту. Швидко приплив до нього зі своєю дорогоцінною ношею бик-Зевс і вийшов на берег. Європа стала дружиною Зевса, і жила вона з того часу на Криті.

Три сини народилися в неї і Зевса: Мібос, Радаманф і Сарпедон. По всьому світу гриміла слава про цих могутніх і мудрих синів громовержця Зевса.

Кадм¹

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Коли Зевс під виглядом бика викрав Європу, засмутився її батько, цар Сідона, Агенор. Ніщо не могло його втішити. Він покликав трьох синів своїх — Фойнікса, Кілікса та Кадма — і послав їх відшукувати Європу. Він заборонив своїм синам під загрозою смертної кари повертатися додому без сестри. Вирушили сини Агенора на шукання. Фойнікс і Кілікс незабаром покинули Кадма. Вони заснували два царства: Фойнікс — Фінікію², а Кілікс — Кілікію², і залишились у них.

Кадм один вирушив далі шукати сестру. Довго мандрував він по світу, всюди розпитуючи про Європу. Хіба він міг знайти сестру, коли сам Зевс заховав її від усіх! Нарешті, і втративши надію знайти сестру, і побоюючись вернутися додому, вирішив Кадм назавжди залишитися на чужині. Він пішов у священні Дельфи і запитав там в оракула стріловержця Аполлона, в якій країні оселитися йому і заснувати місто. Так відповів Кадмові оракул Аполлона:

— На відлюдній галявині побачиш ти корову, яка ніколи не знала ярма. Іди слідом за нею і там, де ляже вона на траву, споруди мури міста, а країну назви Беотія.

Одержавши таку відповідь, покинув Кадм священні Дельфи. Тільки вийшов він за браму, як побачив білосніжну корову, яка паслася, ніким не доглядана, на галявині. Кадм пішов за нею слідом зі своїми вірними сідонськими слугами, славлячи великого Аполлона. Вже минув він долину Кефісу³, коли раптом зупинилася корова, підняла голову до неба, голосно замукала, подивилася на воїнів, що йшли слідом за нею, і спокійно лягла на траву. Сповнений подяки Аполлонові, впав Кадм на коліна, поцілував землю своєї нової батьківщини і закликав благословення богів на неznані гори й долини. Кадм зараз же склав з каміння жертовник, щоб принес-

¹ В міфі про Кадма ми знову зустрічаємося з пережитками тотемізму — це воїни, що походять від дракона, точніше, що вирости з його зубів. Та й сам Кадм з його дружиною перетворюються на змії.

² Фінікія — на східному узбережжі Середземного моря. Найбільші її міста — Тір і Сідон. Кілікія — на півдні Малої Азії.

³ Ріка в Беотії, впадає в Копайдське озеро.

ти жертву егідодержавному Зевсові, а тому що в нього не було води для жертви, то послав він своїх вірних сідонців по воду.

Недалеко був віковий гай, якого ще ніколи не торкалася сокира дроворуба. Серед цього гаю був глибокий грот, увесь зарослий чагарником, навколо нього лежали нагромаджені в безладді величезні камені. З цього грота витікало, дзюркочучи між камінням, джерело з кришталево-прозорою водою. А в гроті жив величезний змій, присвячений богу війни Аресові. Його очі горіли вогнем, з пащі, обсадженої трьома рядами отруйних зубів, висувалося потрійне жало, золотий гребінь грізно колихався на голові змія. Коли слуги Кадма підійшли до джерела й опустили вже посуд в його студену воду, виповз із грота з грізним шипінням змій, звиваючись між камінням своїм величезним тілом. Зблідли від страху слуги Кадма, випав у них з рук посуд, крижаний жах скував їх члени. Піднявся на хвості змій, вищий, ніж вікові дерева лісу. Перш ніж хтось із сідонян міг подумати про втечу або захист, кинувся на них жахливий змій. Загинули слуги Кадма.

Кадм довго чекав повернення слуг. Уже сонце було на заході, довші стали тіні на землі, а слуг усе нема. Дивується син Агенора, де ж пропали його сідоняни, чого вони загаялись. Нарешті, пішов він їх слідами до гаю, прикрившись, мов панциром, шкурою лева, оперезаний гострим мечем і зі списом у руках, а ще надійнішим захистом була героєві його мужність. Кадм увійшов у гай і побачив там роздерті тіла своїх вірних слуг, на тілах їх лежав величезний змій. В горі і гніві вигукнув Кадм:

— О, вірні слуги, я буду вашим месником! Або я помщуся за вас, або зійду разом з вами в похмуре царство тіней!

Схопив Кадм камінь завбільшки, як скеля, і, розмахнувшись, кинув його в змія. Від удару цього каменя перекинулась би кріпосна башта, але неушкодженим лишився змій — захистила його тверда, як сталь, луска, що вкривала все його тіло. Потряс тоді своїм списом син Агенора і, зібравши всю свою силу, увігнав його в спину потвори. Від Кадмового списа не захистила змія його сталева луска. По саме ратище встромився спис у тіло змія. Звиваючись, схопив змій зубами спис і хотів його вирвати з рани. Марні були його зусилля; вістря списа залишилося глибоко в рані, лише ратище обломив змій Ареса. Від чорної отрути й люті здулася шия

змія, піна ринула йому з пащі, люте шипіння рознеслося далеко по всій країні, все повітря наповнилося смородом його дихання. То звивається змій величезними кільцями по землі, то, шалено крутячись, високо здіймається вгору. Він валить дерева, вириваючи їх з корінням, і на всі боки розкидає хвостом своїм величезне каміння. Він хоче схопити своєю отруйною пащею Кадма, але, прикрившись, як щитом, лівовою шкурою, герой відбиває змія своїм мечем. Гризе змій зубами гострий меч, та тільки тупить зуби об його сталь.

Нарешті могутнім ударом проколов син Агенора шию змія і прибав його, немов цвяхами, до дуба, — такий сильний був удар могутнього героя.

Зігнувся столітній дуб під тягарем тіла потвори. З подивом дивиться Кадм на забитого ним змія, дивуючись його величині. Раптом почувся невідомий голос:

— Чого стоїш ти, сину Агенора, і дивишся на вбитого тобою змія? Скоро й на тебе, оберненого на змія, з подивом дивитимуться люди!

Дивиться навколо Кадм, не знає він, звідки залунав таємничий голос. Здрігнувся герой від страху, почувши таке провіщення; волосся піднялося дибом на його голові. Ледве не зомлівши, стоїть він перед убитим змієм. Тоді з'явилася Кадмові улюблена дочка Зевса Афіна Паллада. Вона звеліла йому вирвати зуби змія і посіяти їх, як насіння на зораному полі.

Кадм зробив, що звеліла йому совоока богиня-воїниця. Ледве посіяв він зуби змія, як — о чудо! — із землі повипиналися спочатку вістря списів; ось піднялися над ріллею гребені шоломів, потім голови воїнів, їхні плечі, заковані в панцири груди, руки зі щитами, нарешті, виріс із зубів дракона цілий загін озброєних воїнів. Побачивши нового невідомого ворога, захопився за меч Кадм, але один із воїнів, породжених землею, вигукнув:

— Не хапайся за меча! Бережись втручатися з міжусобний бій!

Страшна, кривава битва почалася між воїнами. Вони разили один одного мечами і списами і падали один за одним на землю, яка тільки що їх породила. Їх залишилося уже тільки п'ятеро. Тоді один з них з веління Афіни Паллади кинув на землю свою зброю на знак миру. Уклали воїни тісну братерську дружбу. Ці воїни, породжені землею із зубів дракона, і були помічниками Кадма, коли він будував Кадмею — кріпость семибрамних Фів.

Кадм заснував велике місто Фіви, дав громадянам закони і впорядив усю державу. Боги Олімпу дали в дружини Кадмові прекрасну дочку Ареса й Афродіти Гармонію. Пишний був весільний бенкет великого засновника Фів.

Усі олімпійці зібрались на це весілля і принесли багаті подарунки молодим.

З того часу Кадм став одним з наймогутніших царів Греції. Незліченні були його багатства. Численне і непереможне було його військо, на чолі якого стояли воїни, породжені землею із зубів змія. Здавалося б, вічна радість і щастя мали панувати в домі сина Агенора, але не саме щастя послало йому олімпійці. Багато горя довелося зазнати йому. Його дочки Семела й Іно загинули на очах у батька. Правда, після смерті їх було прийнято в сонм олімпійських богів, але все ж утратив Кадм своїх ніжно коханих дочок. Актеон, онук Кадма, син його дочки Автоної, став жертвою гніву Артеміди. Довелося Кадмові оплакувати і внуків своїх.

На старості літ, пригнічений тяжким горем, Кадм покинув семибрамні Фіви. Зі своєю дружиною Гармонією довго блукав він по чужині й прийшов, нарешті, в далеку Іллірію¹. З болем у серці Кадм згадував усі нещастя, що спіткали його дім, згадав він свою боротьбу із змієм і ті слова, які промовив невідомий голос.

— Чи не був той змій, — сказав Кадм, — якого вбив я своїм мечем, присвячений богам? Якщо за його загибель карають мене так тяжко боги, краще б мені самому обернутися на змія.

Тільки промовив це Кадм, як тіло його витягнулось і вкрилося лускою, ноги його зрослися і стали довгим звивистим зміїним хвостом. Жахаючись, він простягає зі сльозами на очах до Гармонії ще не зниклі руки і кличе її:

— О, прийди до мене, Гармоніє! Доторкнись до мене, діткнись до моєї руки, поки не обернувся я весь на змія!

Він кличе Гармонію, багато ще хоче сказати їй, але язик його роздвоюється, і вже коливається у нього в роті зміїне жало, і з уст його вилітає тільки шипіння. Біжить до нього Гармонія:

— О Кадме! — вигукує вона, — звільнись же швидше від цього образу! О боги, чом не обернули ви й мене на змію!

¹ Країна, яка лежить на східному узбережжі Адріатичного моря.

Обвився навколо своєї вірної дружини обернений на величезного змія Кадм, він лиже їй обличчя своїм роздвоєним жалом. Із сумом гладить Гармонія вкриту лускою спину змія. І Гармонію боги обернули на змію, і ось уже дві змії — Гармонія і Кадм.

Під виглядом змій скінчили життя своє Кадм і дружина його.

Зет і Амфіон

У місті Фівах жила дочка річкового бога Асопа¹ Антіопа. Її полюбив Зевс-громовержець. У Антіопи народились два сини-близнята, їх назвала вона Зет і Амфіон. Боючись гніву батька свого за те, що вона таємно одружилася із Зевсом, Антіопа поклала своїх маленьких синів у кошик і віднесла їх у гори. Антіопа була певна, що Зевс не дасть загинути своїм синам. Справді, Зевс подбав про своїх синів. Він послав до того місця, де лежали Зет і Амфіон, пастуха. Пастух знайшов маленьких синів Зевса і Антіопи, взяв до себе додому і виховав їх. Так і росли брати в домі пастуха. Вже в дитинстві Зет і Амфіон різнилися вдачею один від одного: Зет був сильним хлопчиком, рано почав він допомагати пастухові пасти стада, Амфіон же мав лагідну, привітну вдачу, ніщо не вабило його так, як музика. Коли ж обидва брати вирости, Зет став могутнім воїном і відважним мисливцем. Ніхто не перевершував його силою і спритністю, його радував тільки брязкіт зброї під час бою і полювання на диких звірів. Амфіону ж, улюбленцеві бога Аполлона, одне лише давало радість — гра на золотострунній кіфарі, яку подарував йому сам срібнолукий син Латони Аполлон. Амфіон так чудово грав на кіфарі, що зворушував своєю грою навіть дерева й скелі.

Як і раніше жили юнаки у пастуха, не знаючи, хто їх батько й мати. А мати їх Антіопа томилась у цей час під владою суворого царя Фів Ліка та дружини його Дірки. Закута в тяжкі кайдани, замкнена була Антіопа до темниці, в яку не проходив промінь сонця, але Зевс визволив її. Спали з неї самі собою кайдани, відімкнулися двері темниці, вона втекла в гори й заховалася в хатині того пастуха, який виховав її синів.

¹ Назва ріки в Беотії.

Тільки прийняв її під свій захист пастух, як з'явилася до нього жорстока Дірка; вона з іншими фіванками справляла в горах веселе свято Діоніса. Блукаючи по горах, у вінку з плюща і з тирсом у руках, вона прийшла випадково до хатини пастуха. Побачила Дірка Антіопу, і вся ненависть до неї спалахнула нестримно в серці жорстокої цариці. Вона вирішила згубити нещасну Антіопу. Дірка покликала Зета й Амфіона, обмовила Антіопу та переконала юнаків прив'язати невинну дочку Асопа до рогів дикого бика, щоб він розірвав її. Зет і Амфіон уже готові були послухатися Дірки; вони піймали бика й схопили Антіопу, але тут, на щастя Антіопи, прийшов пастух. Побачивши, що хочуть власні сини прив'язати Антіопу до рогів розлютованого бика, пастух вигукнув:

— Нещасні, який жахливий злочин хочете ви вчинити! Ви хочете, самі не знаючи, що робите, віддати на страшну смерть вашу рідну матір. Адже це ваша мати.

Жахнулися Зет і Амфіон, коли зрозуміли, який страшений злочин могли вони вчинити з вини жорстокої Дірки. В гніві схопили вони Дірку, яка обмовила їх матір, і прив'язали її до рогів дикого бика, кажучи:

— Загинь же сама тією смертю, на яку ти прирекла нашу матір! Хай буде ця смерть твоєю заслуженою карою і за жорстокість, і за обмову!

Тяжкою смертю загинула Дірка. Помстилися за матір Зет і Амфіон і на Лікові: вони вбили його й заволоділи владою над Фівами.

Ставши царями Фів, вирішили брати укріпити своє місто. Тільки висока Кадмея, фортеця Фів, побудована Кадмом, була захищена мурами, а решта міста була незахисна. Брати самі збудували стіну навколо Фів. Яка різна була їх праця! Могутній, як титан, Зет носив величезні глиби каменю, напружуючи всі свої сили, і нагромаджував їх одна на одну. Амфіон же не носив камінних глиб; покірні звуку його золотострунної кіфари, самі рухались камені і склалися у високий незламний мур. Далеко розійшлася слава про великих героїв Зета і Амфіона, їх знали навіть далеко за межами Греції. Сам Тантал, улюбленець богів, віддав Амфіонові за дружину дочку свою Ніобу. Зет одружився з Аедоною, дочкою царя Ефеса Пандарея. Ніоба і Аедона й накликали нещастя на дім синів Антіопи.

Ніоба

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

У дружини царя Фів Амфіона — Ніоби, було сім синів і сім дочок. Пишалася своїми дітьми дочка Тантала. Прекрасні, як юні боги, були її діти. Щастя, багатство й прекрасних дітей дали боги Ніобі, але не була вдячна їм дочка Тантала.

Одного разу дочка сліпого віщуна Тіресія віща Манто, проходячи вулицями семибрамних Фів, закликala всіх фіванок принести жертви Латоні та її дітям-близням: золотокудруму, далекоразячому Аполлону й незайманій Артеміді. Послушні покликові Манто, фіванки пішли до вівтарів богів, прикрасивши голови лавровими вінками. Одна лише Ніоба, горда зі своєї могутності й посланого їй богами щастя, не хотіла йти приносити жертви Латоні.

Збентежили фіванок гордовиті слова Ніоби. Але все ж принесли вони жертви. Смиренно благали жінки Фів велику Латону не гніватися.

Почула богиня Латона зарозумілі речі Ніоби. Вона покликala дітей своїх Аполлона й Артеміду і, скаржачись на Ніобу, сказала:

— Тяжко образила мене, вашу матір, горда дочка Тантала. Вона не вірить, що я богиня! Мене не визнає Ніоба, хоч тільки перед великою дружиною Зевса Герою поступаюь я могутністю і славою. Невже ви, діти, не помститеь за цю образу? Адже коли ви залишите Ніобу без відплати, то перестануть люди шанувати мене і зруйнують мої вівтарі. Адже й вас образила дочка Тантала. Вона рівняє вас, безсмертних богів, із своїми смертними дітьми. Вона така ж зневажлива, як і її батько Тантал!

Перебив свою матір стріловержець Аполлон:

— О, закінчуй швидше! Не говори більше нічого! Адже своїми скаргами ти віддаляєш кару!

— Буде! Не говори! — вигукнула й гнівна Артеміда. Повиті хмарою, гнівні брат і сестра швидко понеслися з вершини Кінту¹ до Фів. Золоті стріли зловісно гриміли в їхніх сагайдаках. Примчали вони до семибрамних Фів. Аполлон невидимим зупинився на рівному полі біля міських мурів, де фіванські юнаки вправлялися у войовничих іграх. Коли далекоразячий Аполлон, повитий хмарою, став біля фіванських мурів, два сини Ніоби, Ісмен і Сіпіл,

¹ Гора на острові Делосі.

мчали на гарячих конях, одягнені в пурпурні плащі. Раптом скрикнув Ісмен, пронизала йому золота стріла Аполлона груди. Випустив він золоті поводи й мертвим упав на землю. Почув Сіпіл грізний дзвін тятиви Аполлонового лука, він хоче врятуватися на швидкому коні від грізної небезпеки. Несеться щодуху Сіпіл по полю, як несеться по морю, розпустивши всі паруси на кораблі, моряк, рятуєчись від грізної хмари. Наздогнала сина Ніоби смертоносна стріла, вона вп'ялася йому в спину біля самої шиї. Сини Ніоби, Файдім і Тантал, боролися, міцно обхопивши один одного руками. Блиснула в повітрі стріла й пронизала обох. Зі стогоном упали вони. Смерть одночасно погасила в їхніх очах світло життя, одночасно випустили вони свій останній віддих. Поспішає до них брат їх Альпенор, він хоче підняти їх, він обіймає їх похололі тіла, але глибоко вп'ялася і йому в серце стріла Аполлона, і впав він трупом на тіла своїх братів. Дамасіхтона вразив Аполлон у стегно біля самого коліна, хоче вирвати з рани золоту стрілу син Ніоби, раптом із свистом впивається друга стріла йому в горло. Здійняв до неба руки останній із синів Ніоби — юний Іліонен, він благає богів:

— О, олімпійські боги, згляньтеся, помилуйте!

Зворушило його благання грізного Аполлона. Але пізно! Уже злетіла з тятиви золота стріла, не можна вернути її. Пронизала вона серце й останньому синові Ніоби. Швидко донеслася чутка про велике нещастя до Ніоби. Зі сльозами розповідають слуги і Амфіону про загибель його синів.

Не переніс їх утрати Амфіон, він сам пробив собі груди гострим мечем.

Схилившись над тілами синів і чоловіка, ридає Ніоба. Вона цілує їх похололі вуста. Розривається від страждання серце Ніоби. В розпачі простягає нещасна руки до неба. Але не про милість благає вона. Горе не зм'якшило її серця. Гнівno вигукує вона:

— Радій, жорстока Латоно! Веселися, поки не насититься твоє серце моєю скорботою! Ти перемогла, супернице! О, ні, що кажу я, не перемогла ти! У мене, нещасної, все ж більше дітей, ніж у тебе, щасливої! І хоч багато навколо мене мертвих тіл моїх дітей, все ж я перемогла тебе, все ж більше залишилося дітей у мене, ніж у тебе.

Тільки замовкла Ніоба, як пролунав грізний дзвін тятиви. Жах охопив усіх. Тільки Ніоба лишалася спокійною, нещастя додало їй сміливості. Недаремно рознісся дзвін тятиви лука Артеміди. Одна з дочок Ніоби, які стояли в глибокому смутку навколо тіл братів, па-

дає, вбита стрілою. Ось знову дзвенить тятива — і падає друга дочка Ніоби. Шість золотих стріл одна за одною злетіли з тятиви лука Артеміди, і мертвими лежать шість прекрасних юних дочок Ніоби. Лишилася тільки наймолодша дочка. Вона кинулася до матері й сховалася до неї в колінах, у зборках її вбрання.

Горе зломило горде серце Ніоби.

— Лиши мені хоч наймолодшу доньку, велика Латоно! — благає Ніоба, сповнена скорботи, — хоч одну залиш мені!

Але не зглянулася богиня, і пронизує стріла Артеміди й наймолодшу дочку.

Стоїть Ніоба, оточена тілами дочок, синів і чоловіка. Немов заціпеніла вона з горя. Не колише вітер її волосся. В її обличчі немає й кровинки, не світяться життям її очі, не б'ється в грудях серце, тільки сльози скорботи ллються їй з очей. Холодним каменем скувало її тіло. Знявся бурхливий вихор і переніс Ніобу на її батьківщину, в Лідію. Там, високо на горі Сіпілі, стоїть обернена на камінь Ніоба й вічно лле сльози скорботи.

Геракл ¹

Міфи про Геракла викладено за трагедіями Софокла («Трахінянки») і Евріпіда («Геракл»), а також за сказаннями, що згадуються в «Описі Еллади Павсанія»

Народження і виховання Геракла

У Мікенах ² правив цар Електріон. У нього викрали телебої ³ під проводом синів царя Птерелая стада. Телебої вбили синів Електріона, коли вони хотіли відбити

¹ Геракл (у римлян Геркулес) — найбільший герой Греції. Спочатку він вважався за сонячного бога, що разив своїми стрілами, які б'ють без промаху все темне і зле, був богом, який зціляв і насилав хвороби. Він мав багато спільного з богом Аполлоном. Але Геракл — бог і герой, що зустрічається не тільки у греків; таких героїв-богів ми знаємо багато. З них особливо цікаві вавилонський Гільгамеш і фінікійський Мелькарт, міфи про яких мали вплив на міфи про Геракла. В зоряну ніч ми можемо бачити Геракла (під римською його назвою Геркулеса) на небі, бо його ім'ям зветься одне з сузір'їв, а поряд з сузір'ям Геркулеса ми бачимо сузір'я Гідри, тієї потворної багатоголової гідри, яку вбив Геракл.

² Одне з найдавніших міст Греції, знаходилося в Арголіді.

³ Плем'я, яке жило на заході середньої Греції, в Аркананії.

викрадене. Цар Електріон оповістив тоді, що він віддасть свою красуню-дочку Алкмену за того, хто поверне йому стада і помститься за смерть синів. Героеві Амфітріону вдалося без бою повернути стада Електріону, тому що цар телебоїв Птерелай доручив охороняти викрадені стада царю Еліді¹ Поліксенові, а той віддав їх Амфітріону. Повернув Амфітріон Електріонові його стада і одружився з Алкменою. Недовго залишався Амфітріон у Мікенах. Під час весільного бенкету, сперечаючись про стада, Амфітріон убив Електріона, і довелося йому з дружиною Алкменою тікати з Мікен. Алкмена пішла за своїм молодим чоловіком на чужину тільки з тією умовою, що він помститься на синах Птерелая за вбивство її братів. Тому, прибувши у Фіви до царя Креонта, в якого знайшов собі пристановище Амфітріон, він вирушив з військом проти телебоїв. Під час його відсутності Зевс, полонений вродою Алкмени, з'явився до неї, прибравши образу Амфітріона. Незабаром повернувся і Амфітріон. І от: від Зевса і Амфітріона мали народитися в Алкмени двоє синів-близнят.

Того дня, коли повинен був народитися великий син Зевса і Алкмени, зібрались боги на високому Олімпі. Радіючи, що скоро народиться в нього син, егідодержавний Зевс сказав богам:

— Вислухайте, боги і богині, що я скажу вам: велить мені сказати це моє серце! Сьогодні народиться великий герой; він пануватиме над усіма своїми родичами, які ведуть свій рід від сина мого, великого Персея.

Але дружина Зевса, царственна Гера, яка гнівалася, що Зевс одружився із смертною Алкменою, вирішила хитрощами позбавити влади над усіма персеїдами сина Алкмени — вона вже перед народженням ненавиділа Зевсового сина. Тому, заховавши в глибині серця свою хитрість, Гера сказала Зевсові:

— Ти говориш неправду, великий громовержцю! Ніколи не дотримаєш ти свого слова! Дай мені велику, незламну клятву богів, що той, який народиться сьогодні першим у роді персеїдів, буде панувати над своїми родичами.

Опанувала розумом Зевса богиня обману Ата, і, не підозрюючи хитрощів Гери, громовержець дав незламну клятву. Зараз же покинула Гера світлий Олімп і на своїй золотій колісниці понеслася в Аргос. Там приско-

¹ Край на північному заході Пелопоннесу.

рила вона народження сина у богорівної дружини персеїда Сфенела, і з'явилася на світ цього дня в роді Персея квола, хвора дитина, син Сфенела Еврісфей. Швидко повернулася Гера на світлий Олімп і сказала великому хмарогонцеві Зевсу:

— О, Зевса-отче, що мечеш блискавицями, вислухай мене. Зараз народився в славному Аргосі у персеїда Сфенела син Еврісфей. Він першим народився сьогодні і повинен панувати над усіма нащадками Персея.

Засмутився великий Зевс, тільки тепер зрозумів він усю підступність Гери. Він розгнівався на богиню обману Ату, що оволоділа його розумом; у гніві схопив її Зевс за волосся і скинув із світлого Олімпу. Повелитель богів і людей заборонив їй з'являтися на Олімп. З того часу богиня обману Ата живе серед людей.

Зевс полегшив долю свого сина. Він уклав з Герою непорушний договір, що син його не все своє життя перебуватиме під владою Еврісфея. Лише дванадцять великих подвигів зробить він з доручення Еврісфея, а потім не тільки звільниться з-під його влади, а навіть дістане безсмертя. Громовержець знав, що багато великих небезпек доведеться подолати його синові, тому він наказав своїй улюбленій дочці Афіні Палладі допомагати синові Алкмени. Часто доводилося потім сумувати Зевсові, коли він бачив, як син його несе великі труди на службі у кволого і боягузливого Еврісфея, але не міг він порушити даної Гери клятви.

В один день з народженням сина Сфенела народились і в Алкмени близнята: старший — син Зевса, названий при народженні Алкідом, і молодший — син Амфітріона, названий Іфіклом. Алкід і був найбільшим героєм Греції. Його назвала пізніше віщунка піфія Гераклом. Під цим ім'ям прославився він, дістав безсмертя і був прийнятий у сонм світлих богів Олімпу.

Гера почала переслідувати Геракла з найпершого дня його життя. Дізнавшись, що Геракл народився і лежить, сповитий у пелюшки, з братом своїм Іфіклом вона, щоб згубити новонародженого героя, послала дві змії. Була вже ніч, коли вповзли, блискаючи очима, до покою Алкмени змії. Тихо підповзли вони до колиски, де лежали близнята, і вже хотіли, обвившись навколо тіла маленького Геракла, задушити його, як прокинувся син Зевса. Він простяг свої маленькі рученята до змії, схопив їх за шиї і здавив з такою силою, що відразу задушив їх. Вжахнувшись, скочила Алкмена зі свого ложа;

побачивши змії у колісці, голосно закричали жінки, що були в покоях. Всі кинулися до коліски Алкіда. На крик жінок з видобутим мечем прибіг Амфітріон. Обступили всі коліску й побачили надзвичайне диво: маленький новонароджений Геракл держав двох величезних задушених змії, які ще слабо звивалися в його манюсінських ручках. Вражений силою свого прийманого сина, Амфітріон покликав віщуна Тіресія і запитав його про долю новонародженого. Тоді віщий старець повідав, скільки великих подвигів зробить Геракл, і провістив, що він стане в кінці свого життя безсмертним.

Дізнавшись, яка велика слава чекає старшого сина Алкмени, Амфітріон дав йому виховання, гідне героя. Не тільки про розвиток сили Геракла дбав Амфітріон, він клопотався і про його освіту. Його вчили читати, писати, співати та грати на кіфарі. Та далеко не такі успіхи мав у науках і музиці Геракл, яких досягав він у боротьбі, стрільбі з лука і вмінні володіти зброєю. Часто доводилося вчителеві музики, брату Орфея Лінові, гніватися на свого учня і навіть карати його. Одного разу під час уроку Лін ударив Геракла, роздратований тим, що він не хоче вчитися. Розгніваний Геракл схопив кіфару і вдарив нею Ліна по голові. Не розрахував сили удару юний Геракл. Удар кіфари був такий сильний, що Лін упав мертвим на місці. Покликали до суду Геракла за це вбивство. Виправдовуючись, сказав син Алкмени:

— Адже каже найсправедливіший із суддів Радаманф, що кожний, кого вдарять, може відповісти ударом на удар.

Виправдали судді Геракла, але вітчим його Амфітріон, боючись, щоб не сталося ще чогось подібного, послав Геракла в лісистий Кіферон пасти стада.

Геракл у Фівах

Виріс у лісах Кіферону Геракл і став могутнім юнаком. Він був на цілу голову вищий від усіх на зріст, а сила його далеко перевищувала силу людини. З першого погляду можна було впізнати в ньому сина Зевса, особливо по очах, які світилися якимсь незвичайним божественним світлом. Не було рівного Гераклові спритністю у військових вправах, а луком і списом володів він так досконало, що ніколи не давав промаху.

Ще юнаком, Геракл убив грізного кіферонського лева, що жив на верхів'ях гір. Юний Геракл напав на нього, вбив і здер з нього шкуру. Цю шкуру одяг він на себе, накинувши її, як плащ, на свої могутні плечі. Лапами зав'язав її у себе на грудях, а шкура з лев'ячої шкіри була йому шоломом. Геракл зробив собі величезну палицю з вирваного ним з корінням у Немейському гаю твердого, як залізо, ясена. Меч Гераклові подарував Гермес, лук і стріли — Аполлон, золотий панцир зробив йому Гефест, а Афіна сама виткала для нього одяг.

Змужнівши, Геракл перемиг царя Орхомена Ергіна, якому Фіви платили щороку велику данину. Він убив під час битви Ергіна, а на мінійській Орхомен наклав данину, яка була вдвоє більшою, ніж та, що платили Фіви. За цей подвиг цар Фів Керонт віддав Гераклові в дружини свою дочку Мегару, а боги послали йому трьох прекрасних синів.

Щасливо жив Геракл у семибрамних Фівах. Але богиня Гера, як і раніш, палала ненавистю до сина Зевса. Вона наслала на Геракла жакливу хворобу. Втратив розум великий герой, божевілля опанувало ним. В припадку нестямності Геракл убив усіх своїх дітей і дітей свого брата Іфікла. Коли ж минув припадок, глибока скорбота пройняла Геракла. Очистившись від гріха вчиненого ним мимовільного вбивства, Геракл покинув Фіви і вирушив у священні Дельфи запитати бога Аполлона, що йому робити. Аполлон звелів Гераклові вирушити на батьківщину його предків у Тірінф і дванадцять років служити Еврісфееві. Устами піфії син Латони провістив Гераклові, що він дістане безсмертя, якщо зробить з наказу Еврісфея дванадцять великих подвигів.

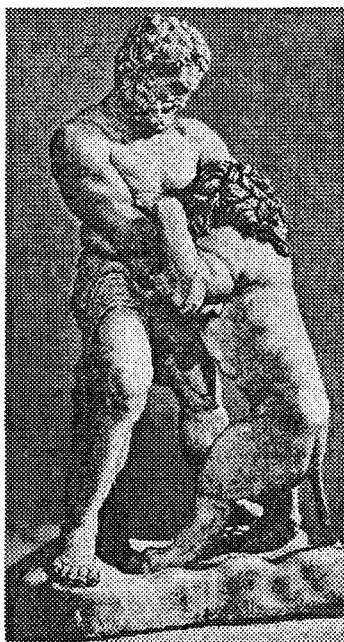
Геракл на службі в Еврісфея

Геракл оселився в Тірінфі і став слугою кволого, богузливого Еврісфея. Еврісфей боявся могутнього героя і не пускав його в Мікени. Всі накази свої передавав він синові Зевса в Тірінф своїм вісником Копреем.

Немейський лев (перший подвиг)

Гераклові недовго довелося чекати першого доручення царя Еврісфея. Він доручив Гераклові вбити немейського лева. Цей лев, породжений Тіфоном і Східною,

був дивовижної величини. Він жив біля міста Немеї¹ і спустошував усі околиці. Геракл сміливо вирушив на небезпечний подвиг. Прибувши до Немеї, зараз же пішов він у гори, щоб розшукати лігвище лева. Вже був південь, коли герой дійшов до схилів гір. Ніде не видно було жодної живої душі: ні пастухів, ні землеробів. Усе

Геракл у боротьбі з левом

Римська копія.

З грецького оригіналу Лисиппа

4 ст. до н. е. Мармур, Санкт-Петербург, Ермітаж

живе повтікало з цих місць зі страху перед жахливим левом. Довго шукав Геракл по лісистих схилах гір та по ущелинах лігвище лева, нарешті, коли вже сонце почало схилятися на захід, знайшов Геракл у темній ущелині лігвище; воно знаходилось у величезній печері, що мала два виходи. Геракл завалив один з виходів величезними каменями і став чекати лева, сховавшись за камінням. Перед самим вечором, коли вже насувалися сутінки, з'явився дивовижний лев з довгою кошлатою гривною. Напнув тятиву свого лука Геракл і пустив одну за одною три стріли в лева, але стріли відскочили від його шкіри — вона була тверда, як сталь. Грізно заричав лев, ричання його розкотилося, немов грім, по горах. Озираючись на всі боки, лев стояв в ущелині і шукав очима, що палали лютістю, того, хто

насмівся пускати в нього стріли. Та ось він побачив Геракла і кинувся величезним стрибком на героя. Мов блискавка, мигнула палиця Геракла і громовим ударом упала на голову лева. Лев звалився на землю, приголомшений страшним ударом; Геракл кинувся на лева, обхопив його своїми могутніми руками і задушив. Взявши на свої могутні плечі вбитого лева, Геракл повернувся в Не-

¹ Місто в Арголіді, на північному сході Пелопоннесу.

мею, приніс жертву Зевсові і встановив на пам'ять про свій перший подвиг немейські ігри¹. Коли Геракл приніс убитого ним лева в Мікени, Еврісфей зблід від страху, глянувши на дивовижного лева. Цар Мікен зрозумів, яку нелюдську силу має Геракл. Він заборонив йому навіть наближатися до воріт Мікен; коли ж Геракл приносив докази своїх подвигів, Еврісфей з жахом дивився на них з високих мікенських мурів.

Лернейська гідра (другий подвиг)

Після першого подвигу Еврісфей послав Геракла вбити лернейську гідру. Це була потвора з тілом змії і дев'ятьма головами дракона. Як і немейський лев, гідра була породжена Тіфоном і Єхидною. Жила гідра в болоті коло міста Лерни², і виповзаючи зі свого лігвища, нищила цілі стада і спустошувала всі околиці. Боротьба з дев'ятиголовою гідрою була небезпечна, тому що одна з голів її була безсмертна. Вирушив у дорогу до Лерни Геракл з сином Іфікла Іолаєм.

Прибувши до болота біля міста Лерни, Геракл залишив Іолая з колісницею в ближчому гаї, а сам пішов шукати гідру. Він знайшов її в оточеній болотом печері. Розпикши до червоного жару свої стріли, почав Геракл пускати їх одну за одною в гідру. Розлютували гідру стріли Геракла. Вона виповзла, звиваючись покритим блискучою лускою тілом, з п'ятьма печери, грізно піднялася на своєму величезному хвості і хотіла вже кинути-ся на героя, але наступив їй син Зевса ногою на тулуб і притис до землі. Своїм хвостом гідра обвилася навколо ніг Геракла і силкувалася звалити його. Як непохитна скеля, стояв герой і помахами своєї важкої палиці одну за одною збивав голови гідри. Мов вихор, свистіла в повітрі палиця; злітали голови гідри, але гідра все-таки була жива.

Тут Геракл помітив, що в гідри на місці кожної збитої голови виростають дві нові. Прийшла їй допомога

¹ Немейські ігри — загально грецьке свято, яке відбувалося кожні два роки в Немейській долині в Арголіді. Справлялися вони на честь Зевса в середині літа. Під час ігор, що тривали кілька днів, змагалися в бігу, боротьбі, кулачному бою, метанні диска і списа, а також у перегонах колісниць. Під час ігор оголошувався загальний мир у всій Греції.

² Місто на березі Арголійської затоки в Арголіді.

гідри. З болота виповз потворний рак і впився своїми клішнями в ногу Геракла. Тоді герой покликав на допомогу свого друга Іолая. Іолай убив потворного рака, запалив частину ближчого гаю і палаючими стовбурами дерев припікав гідри шиї, з яких Геракл збивав своєю пащею голови. Нові голови перестали виростати в гідри. Дедалі слабше опиралася вона синові Зевса. Нарешті й безсмертна голова злетіла в гідри. Потворна гідра була переможена і впала мертвою на землю. Глибоко закопав її безсмертну голову переможець Геракл і навалив на неї величезну скелю, щоб не могла вона знову вийти на світ. Потім великий герой розтяв тіло гідри і занурив в її отруйну жовч свої стріли.

З того часу рани від стріл Геракла стали невігійними. З великим тріумфом повернувся Геракл у Тірінф. Але там чекало його вже нове доручення Еврісфея.

Стімфалійські птахи (третій подвиг)

Еврісфей доручив Гераклові перебити стімфалійських птахів. Мало не на пустелю обернули ці птахи всі околиці аркадського міста Стімфала. Вони нападали і на тварин, і на людей і розривали їх своїми мідними пащурами й дзьобами. Але найстрашніше було те, що пера цих птахів були з твердої бронзи, і птахи, злетівши вгору, могли пускати їх, як стріли, на того, хто здумав би напасти на них.

Важко було Гераклові виконати це доручення Еврісфея. На допомогу йому прийшла войовниця Афіна Паллада. Вона дала Гераклові два мідні тимпани, їх викував бог Гефест, і звеліла Гераклові стати на високому горбі біля того лісу, де гніздилися стімфалійські птахи, і вдарити в тимпани; коли ж птахи підіймуться — перестріляти їх з лука. Так і зробив Геракл. Зійшовши на горб, він ударив у тимпани, і знявся такий страшений дзвін, що сполохані птахи величезною зграєю злетіли над лісом і почали кружляти над ним. Вони дощем сипали свої гострі, як стріли, пера на землю, але не влучали пера в Геракла, який стояв на горбі. Схопив свій лук герой і почав разити птахів смертоносними стрілами. Охоплені страхом, знялися вгору за хмари стімфалійські птахи і зникли з очей Геракла. Відлетіли птахи геть за межі Греції на береги Евксінського Понту ¹ і

¹ Так називали греки Чорне море.

більше ніколи не поверталися в околиці Стімфала. Так виконав Геракл це доручення Еврісфея і повернувся в Тірінф, але зараз же довелося йому вирушити на ще важчий подвиг.

Керинейська лань (четвертий подвиг)

Еврісфей знав, що в Аркадії живе чудесна керинейська лань, послана богинею Артемідою на кару людям. Лань ця спустошувала поля. Саме її піймати і послав Еврісфей Геракла і звелів йому живою приставити її в Мікени. Ця лань була надзвичайно гарна, роги в неї були золоті, а ноги мідні. Наче вітер, носилася вона по горах і долинах Аркадії, не знаючи ніколи втоми.

Цілий рік переслідував Геракл керинейську лань. Вона мчала через гори, через рівнини, стрибала через прірви, перепливала ріки. Все далі й далі на північ тікала лань. Не відставав від неї герой, він гнався за нею, не спускаючи її з очей.

Нарешті, Геракл досяг у погоні за ланню крайньої півночі — країни гіпербореїв і джерел Істру¹. Тут лань зупинилася. Герой хотів схопити її, але вислизнула вона і, як стріла, понеслася назад, на південь. Знов почалась погоня. Гераклові вдалося тільки в Аркадії наздогнати лань. Навіть після такої довгої погоні не втратила вона сил. Втративши надію впіймати лань, Геракл удався до своїх стріл, що б'ють без промаху. Він поранив золоторогу лань стрілою в ногу, і тільки тоді вдалося йому впіймати її. Геракл звалив чудесну лань на плечі і хотів уже нести її в Мікени, як стала перед ним розгнівана Артеміда і сказала:

— Хіба не знав ти, Геракле, що лань ця моя? Навіщо образив ти мене, поранивши мою улюблену лань? Хіба не знаєш, що не прощаю я образ? Чи ти гадаєш, що ти могутніший від богів-олімпійців?

З побожністю схилився Геракл перед прекрасною богинею і відповів:

— О, велика дочко Латони, не винуй ти мене. Ніколи не ображав я безсмертних богів, що живуть на світлому Олімпі; завжди шанував я небожителів багатими жертвами і ніколи не вважав себе за рівного їм, хоч і сам я — син громовержця Зевса. Не зі своєї волі перес-

¹ Сучасний Дунай. Греки, погано знаючи північ Європи, думали, що Дунай бере свій початок на крайній півночі землі.

лідував я твою лань, а з наказу Еврісфея. Боги самі звеліли мені служити йому, і не смію я не послухатись Еврісфея!

Артеміда простила Гераклові його провину. Великий син громовержця Зевса приніс живою в Мікени керинейську лань і віддав її Еврісфею.

Ериманфський кабан і битва з кентаврами (п'ятий подвиг)

Після полювання на мідноногу лань, що тривало цілий рік, недовго відпочивав Геракл. Еврісфей знову дав йому доручення. Геракл повинен був убити ериманфського кабана. Цей кабан, що мав дивовижну силу, жив на горі Ериманфі і спустошував околиці міста Псофіса¹. Він не щадив і людей і вбивав їх своїми величезними іклами.

Геракл пішов до гори Ериманфу. По дорозі відвідав він мудрого кентавра Фола. З пошаною прийняв Фол великого сина Зевса і влаштував для нього бенкет. Під час бенкету кентавр відкрив велику посудину з вином, щоб якнайкраще почастувати героя. Далеко рознеслися пахощі чудесного вина. Почули ці пахощі й інші кентаври. Страшенно розгнівалися вони на Фола за те, що він відкрив посудину. Вино належало не самому лише Фолові, а було власністю всіх кентаврів.

Кентаври кинулися до житла Фола і напали несподівано на нього й Геракла, коли вони вдвох весело бенкетували, прикрасивши голови вінками з плюща. Геракл не злякався кентаврів. Він швидко скочив із свого ложа і почав кидати в нападників величезні димучі головешки. Кентаври кинулися тікати, а Геракл разив їх своїми отруйними стрілами. Герой переслідував їх до самої Малей. Там сховалися кентаври у Гераклового друга Хірона, наймудрішого з кентаврів. Слідом за ними в печеру Хірона увірвався Геракл. У гніві нап'яв він свій лук, блиснула в повітрі стріла і вп'ялася в коліно одного з кентаврів. Не ворога поразив Геракл, а свого друга Хірона. Велика скорбота охопила героя, коли він побачив, кого поранив. Геракл поспішає обмити і перев'язати рану другому, але ніщо не може допомогти. Знав Геракл, що рана від стріли, отруєної жовцю гідри, невигойна. Знав і Хі-

¹ Гора й однойменне місто в Аркадії на Пелопоннесі, там же і місто Псофіс.

рон, що загрожує йому тяжка смерть. Щоб не страждати від рани, він згодом добровільно зійшов у похмуре царство Аїда.

У глибокому смутку Геракл покинув Хірона і скоро дійшов до Ериманфу. Там у густому лісі знайшов він грізного кабана і вигнав його криком з хаців. Довго переслідував кабана Геракл і, нарешті, загнав його у глибокий сніг на вершині гори. Кабан загруз у снігу, а Геракл, кинувшись на нього, зв'язав його і відніс живим у Мікени. Коли Еврісфей побачив дивовижного кабана, то від страху сховався у велику бронзову посудину.

Скотний двір царя Авгія (шостий подвиг)

Незабаром Еврісфей дав нове доручення Гераклові. Він повинен був очистити від гною весь скотний двір Авгія, царя Еліди¹, сина світлосяйного Геліоса. Бог сонця дав своєму синові незчисленні багатства. Особливо численні були стада Авгія. Серед його стад були триста биків з білими, як сніг, ногами, двісті биків були червоні, мов сідонський пурпур, дванадцять биків, присвячених богові Геліосу, були білі, наче лебеді, а один бик, що відзначався незвичайною красою, сяяв, мов зірка.

Геракл запропонував Авгієві очистити за один день весь його величезний скотний двір, якщо він погодиться віддати йому десяту частину його стад. Авгій погодився. Йому здавалося, що неможливо виконати таку роботу за один день. Але Геракл повалив з двох протилежних сторін стіну, що оточувала скотний двір, і відвів у нього воду двох рік — Алфея і Пенея. Вода цих рік в один день винесла весь гній зі скотного двору, а Геракл знову склав стіни. Коли герой прийшов до Авгія вимагати нагороди, то гордий цар не віддав йому обіцяної десятої частини стад, і довелося Гераклові ні з чим повернутися у Тірінф.

Страшенно помстився великий герой цареві Еліди. Через кілька років, уже звільнившись від служби Еврісфееві, Геракл вторгся з великим військом в Еліду, переміг у кровопролитній битві Авгія і вбив його своєю смертоносною стрілою. Після перемоги зібрав герой військо і всю багату здобич біля міста Піси, приніс жертви олімпійським богам і започаткував олімпій-

¹ Край на північному заході Пелопоннесу.

ські ігри¹, які й справлялися з того часу всіма греками кожні чотири роки на священній рівнині, обсаженій самим Гераклом присвяченими богині Афіні Палладі олівами.

Геракл помстився і всім союзникам Авгія. Особливо ж поплатився цар Пілоса Нелей. Геракл, прийшовши з військом до Пілоса, здобув місто і вбив Нелея й одинадцять його синів. Не врятувався і син Нелея Періклімен, якому дав володар моря Посейдон дар обертатися на лева, змію і бджолу. Геракл убив його, коли, обернувшись на бджолу, Періклімен сів на одного з коней, запряжених у колісницю. Один тільки син Нелея Нестор лишився живим. Згодом прославився Нестор серед греків своїми подвигами і своєю великою мудрістю.

Критський бик (сьомий подвиг)

Щоб виконати сьоме доручення Еврісфея, Гераклові довелося покинути Грецію і вирушити на острів Крит. Йому доручив Еврісфей привести в Мікени критського бика. Цього бика цареві Криту Міносу, синові Європи, послав землетрясець Посейдон; Мінос повинен був принести бика в жертву Посейдонові. Але Міносу шкода стало жертвувати такого чудового бика — він залишив його у своєму стаді, а в жертву Посейдонові приніс одного із своїх биків. Посейдон розгнівався на Міноса й наслав на бика, що вийшов з моря, шаленство. По всьому острову носився бик і знищував усе на своєму шляху. Великий герой Геракл зловив бика і приборкав його. Геракл сів на

¹ Олімпійські ігри — найважливіше з загально грецьких свят, під час якого оголошувався по всій Греції загальний мир. За кілька місяців до ігор по всій Греції і грецьких колоніях розсилалися послани, які запрошували на ігри до Олімпії. Ігри справлялися раз на чотири роки. На них відбувалися змагання в бігу, боротьбі, кулачному бою, метанні диска і списа, а також у перегонах колісниць. Переможці в іграх діставали в нагороду оливковий вінок і мали велику шану. Греки вели літочислення на олімпійських іграх, вважаючи за перші ті, що відбулися у 776 р. до н.е. Існували олімпійські ігри до 393 р.н.е., коли вони були заборонені імператором Феодосієм як несумісні з християнством. Через тридцять років імператор Феодосій II спалив храм Зевса в Олімпії і всі розкішні будівлі, які прикрашали те місце, де відбувалися олімпійські ігри. Вони обернулися на руїни і поступово були знесені піском ріки Алфею. Тільки розкопки, що проводилися на місці Олімпії в XIX ст. н.е., здебільшого з 1875 по 1881 р., дали нам можливість скласти точне уявлення про колишню Олімпію і про олімпійські ігри.

широку спину бика і переплив на ньому через море до Криту на Пелопоннес. Геракл привів бика в Мікени, але Еврісфей побоявся залишити Посейдонового бика в своєму стаді і пустив його на волю. Зачувши знову волю, понісся шалений бик через увесь Пелопоннес, на північ, і, нарешті, прибіг в Аттику на Марафонське поле. Там його вбив великий афінський герой Тесей.

Коні Діомеда (восьмий подвиг)

Після приборкання критського бика Гераклові, за дорученням Еврісфея, довелося вирушити у Фракію до царя бістонів Діомеда. У цього царя були незвичайної краси і сили коні. Вони були приковані залізними ланцюгами в стійлах, бо ніякі пута не могли вдержати їх. Цар Діомед годував цих коней людським м'ясом. Він кидав їм на поталу всіх чужоземців, які гнані бурею, приставали до його міста. До цього фракійського царя і з'явився зі своїми супутниками Геракл. Він заволодів кіньми Діомеда і повів їх на свій корабель. На березі наздогнав Геракла сам Діомед зі своїми войовничими бістонами. Доручивши охорону коней своєму улюбленцеві Абдеру, синові Гермеса, Геракл став до бою з Діомедом. Небагато було супутників у Геракла, але все ж переможений був Діомед і загинув у бою. Геракл повернувся до корабля. Який великий був його розпач, коли він побачив, що дикі коні розірвали на шматки його улюбленця Абдера. Геракл влаштував пишний похорон своєму улюбленцеві, насипав над його тілом високу могилу, а поряд з могилою заснував місто і назвав його на честь свого улюбленця Абдерою. А коней Діомеда Геракл привів до Еврісфея, і той звелів випустити їх на волю. Дикі коні побігли в гори Лікейона¹, вкриті густим лісом, і були там розтерзані дикими звірами.

Геракл в Адмета

В основному викладено за трагедією Евріпіда «Алкестіда»

Коли Геракл плив на кораблі по морю до берегів Фракії за кіньми царя Діомеда, то вирішив він відвідати свого друга царя Адмета, бо шлях лежав повз місто Фер², де правив Адмет.

¹ Гори на Пелопоннесі.

² Найдавніше місто в Фессалії.

Тяжкий час для Адмета вибрав Геракл. Велике горе панувало в домі царя Фер. Його дружина Алкестіда повинна була померти. Колись богині долі, великі мойри, за проською Аполлона, визначили, що Адмет може позбутися смерті, якщо в останній час його життя хтось добровільно погодиться зійти замість нього в похмуре царство Аїда. Коли настав час смерті, Адмет просив своїх дуже старих батьків, щоб хто-небудь з них погодився вмержи замість нього, але батьки відмовилися. Не погодився ніхто і з жителів Фер умирати добровільно за царя Адмета. Тоді молодша прекрасна Алкестіда вирішила пожертвувати своїм життям за улюбленого чоловіка. В той день, коли повинен був померти Адмет, приготувалася до смерті його дружина. Вона обмила тіло і вдягла погребний одяг і оздоби. Підійшовши до домашнього вогнища, звернулася Алкестіда до богині Гестії, що дає щастя в домі, з палкою молитвою:

— О, велика богине! Востаннє схиляю я тут перед тобою коліна. Я благаю тебе, захисти моїх дітей-сиріт, адже я мушу сьогодні зійти в царство похмурого Аїда. О, не дай ти їм померти, як умираю я, передчасно! Хай щасливе і багате буде їхнє життя тут, на батьківщині.

Потім обійшла Алкестіда всі вівтарі богів і прикрасила їх миртом.

Нарешті, пішла вона в свої покої і впала в сльозах, на своє ложе. Прийшли до неї її діти — син і дочка. Гірко ридали вони на грудях матері. Плакали й служниці Алкестіди. В розпачі Адмет обняв свою молоду дружину і благав її не покидати його. Вже готова до смерті Алкестіда, вже наближається нечутною ходою до палацу царя Фер ненависний богам і людям бог смерті Танат, щоб зрізати мечем пасмо волосся з голови Алкестіди. Сам золотокудрий Аполлон прохав його віддалити час смерті дружини його улюбленця Адмета, але невблаганний Танат. Почуває Алкестіда наближення смерті. З жахом вигукує вона:

— О, наближається вже до мене двовесловий човен Харона, і грізно кричить мені перевізник душ померлих, керуючи човном: «Чого ж ти гаєшся? Спіши, спіши! Не терпить час! Не затримуй нас. Готове все! Спіши ж!», О, пустить мене! Слабнуть мої ноги. Наближається смерть. Чорна ніч повиває мені очі! О, діти, діти! Нежива вже ваша мати! Живіть щасливо! Адмете, твоє життя мені було дорожче над власне моє життя. Хай краще тобі, а не мені світить сонце. Адмете, ти любиш не менше за мене наших дітей. О, не бери ти в дім їм мачухи, щоб не кривдила вона їх!

Страждає нещасний Адмет.

— Всю радість життя забираєш ти з собою, Алкестідо, — вигукує він. — Все життя тепер тужитиму я за тобою. О боги, боги, яку дружину відбираєте ви в мене!

Ледве чутно говорить Алкестіда:

— Прощай! Уже навек закрились мої очі. Прощайте діти! Тепер ніщо я. Прощай, Адмете!

— О, поглянь же ще хоч раз! Не покидай дітей! О, дай і мені вмерти! — зі сльозами вигукнув Адмет.

Закрились очі Алкестіди, холоне її тіло, померла вона. Безутішно ридає над померлою Адмет і гірко нарікає на свою долю. Він велить приготувати дружині своїй пишній похорон. Вісім місяців наказує він усім у місті оплакувати Алкестіду, найкращу з жінок. Усе місто сповнене скорботи, бо всі любили добру царицю.

Вже збиралися нести тіло Алкестіди до її гробниці, як у місто Фери приходять Геракл. Він іде до палацу Адмета і зустрічає свого друга біля воріт палацу. З пошаною зустрів Адмет великого сина егідодержавного Зевса. Не бажаючи засмутити гостя, силкується сховати Адмет від нього своє горе. Але Геракл відразу помітив, що тяжко засмучений друг його, і запитав про причину його суму. Адмет дає неясну відповідь Гераклові, і він вирішує, що в Адмета померла далека родичка, якій Адмет дав притулок у себе після смерті батька. Наказує своїм слугам Адмет провести Геракла в кімнату для гостей і влаштувати для нього багатий бенкет, а двері на жіночу половину замкнути, щоб не долітав до вух Геракла скорботний стогін. Не підозрюючи, яке нещастя спіткало його друга, Геракл весело бенкетує в палаці Адмета. Келих за келихом випиває він. Тяжко слугам прислуговувати веселому гостю, адже вони знають, що немає вже серед живих їх улюбленої господині. Хоч як намагаються вони з наказу Адмета заховати своє горе, все ж Геракл помічає сльози в їхніх очах і сум на обличчях. Він кличе одного із слуг бенкетувати з ним, він говорить, що вино дасть йому забуття і розгладить на чолі зморшки смутку, але слуга відмовляється. Тоді здогадується Геракл, що тяжке горе спіткало дім Адмета. Він починає розпитувати слугу, що сталося з його другом, і, нарешті, слуга говорить йому:

— О, чужоземцю, дружина Адмета зійшла сьогодні в царство Аїда.

Засмутився Геракл. Йому стало боляче, що бенкетував він у вінку з плюща й співав у домі друга, якого спіткало таке велике горе. Геракл вирішив віддячити благородному Адметові за те, що, незважаючи на горе, яке його спіткало, він все-таки гостинно прийняв його.

Швидко визріло у великого героя рішення відняти в похмурого бога смерті Таната його здобич — Алкестиду.

Дізнавшись від слуги, де знаходиться гробниця Алкестиди, він спішить швидше туди. Сховавшись за гробницею, Геракл чекає, коли прилетить Танат напитися біля могили жертвовної крові. Ось почувлися помахи чорних крил Таната, повіяло могильним холодом; прилетів до гробниці похмурий бог смерті і жадібно припав губами до жертвовної крові. Геракл вискочив із засідки і кинувся на Таната. Обхопив він бога своїми могутніми руками, і почалася між ними жахлива боротьба. Напружуючи всі свої сили, бореться Геракл з богом смерті. Здушив своїми кістлявими руками груди Геракла Танат, він дихає на нього своїм льодяним подихом, а від крил його віє на героя холод смерті. Все ж могутній син громовержця Зевса переміг Таната. Він зв'язав Таната і зажадав як викуп за звільнення, щоб повернув бог смерті до життя Алкестиду. Танат подарував Гераклові життя дружини Адмета, і повів її великий герой назад до палацу її чоловіка.

Адмет же, повернувшись до палацу після похорону дружини, гірко оплакував свою незамінну втрату. Йому тяжко було залишатись у порожньому палаці. Куди йти йому? Він заздрить померлим. Йому ненависне життя. Смерть кличе він. Все його щастя викрав Танат і поніс у царство Аїда. Що може бути тяжче для нього від утрати коханої дружини! Шкодує Адмет, що не допустила Алкестіда, щоб він помер з нею, тоді б з'єднала їх смерть. Дві вірні одна одній душі дістав би Аїд замість однієї. Разом би переплили ці душі Ахеронт. Раптом перед скорбним Адметом з'явився Геракл. Він веде за руку жінку, вкриту покривалом. Геракл просить Адмета залишити цю жінку, що дісталась йому після тяжкої боротьби, в палаці до його повернення з Фракії. Відмовляється Адмет; він просить Геракла відвести до кого-небудь іншого жінку. Тяжко Адметові бачити в палаці своєму іншу жінку, коли втратив він ту, яку так любив. Геракл наполягає і навіть хоче, щоб Адмет сам увів у палац жінку. Він не дозволяє Адметовим слугам доторкнутися до неї. Нарешті, Адмет, не маючи сили відмовити своєму другові, бере жінку за руку, щоб ввести її в свій палац. Геракл каже йому:

— Ти взяв її, Адмете! Так охороняй же її! Тепер ти можеш сказати, що син Зевса — вірний друг. Поглянь же на жінку! Чи не схожа вона на твою дружину Алкестиду? Годі тужити! Будь знову задоволений життям.

— О, великі боги! — вигукнув Адмет, піднявши покривало жінки, — дружина моя, Алкестіда! О ні, це

тільки тінь її! Вона стоїть мовчки, ні слова не промовила вона!

— Ні, не тінь це! — відповів Геракл, — це Алкестіда. Я здобув її в тяжкій боротьбі з повелителем душ Танатом. Вона мовчатиме, поки не звільниться від влади підземних богів, принісши їм викупні жертви; вона мовчатиме, поки тричі не змінить ночі день; тільки тоді заговорить вона. А тепер прощай, Адмете! Будь щасливий і завжди додержуй великого звичаю гостинності, освяченого самим батьком моїм — Зевсом!

— О, великий сину Зевса, ти дав мені знову радість життя! — вигукнув Адмет. — Чим я можу віддячити тобі? Залишся в мене гостем. Я звелю по всіх моїх володіннях святкувати твою перемогу, звелю принести богам великі жертви. Лишися зі мною!

Не залишився Геракл в Адмета; його чекав подвиг: він повинен був виконати доручення Еврісфея і здобути йому коней царя Діомеда.

Пояс Іпполіти (дев'ятий подвиг)

Дев'ятим подвигом Геракла був його похід у країну амазонок за поясом цариці Іпполіти. Цей пояс подарував Іпполіті бог війни Арес, і вона носила його як знак своєї влади над всіма амазонками. Дочка Еврісфея Адмета, жриця богині Гери, хотіла неодмінно мати цей пояс. Щоб виконати її бажання, Еврісфей послав за поясом Геракла. Зібравши невеликий загін героїв, великий син Зевса відправився в далеку путь на одному тільки кораблі. Хоч і невеликий був загін Геракла, але багато славних героїв було в цьому загоні, був у ньому і великий герой Аттики Тесей.

Далекий шлях був перед героями. Вони мали досягти найдальших берегів Евксінського Понту, бо там знаходилася країна амазонок з столицею Феміскірою. По дорозі Геракл пристав із своїми супутниками до острова Паросу¹, де правили сини Міноса. На цьому острові сини Міноса вбили двох супутників Геракла. Геракл, розгніваний цим, зараз же почав війну з синами Міноса. Багатьох жителів Паросу він перебив. Інших же, загнав у місто, тримав в облозі до того часу, поки не послали обложені послів до Геракла і не почали просити його, щоб

¹ Один з Кікладських островів у Егейському морі, що славився за давній часів своїм мармуром.

він взяв двох з них замість убитих супутників. Тоді зняв облогу Геракл і замість убитих узяв онуків Міноса — Алкея і Сфенела.

Із Паросу Геракл прибув у Мізію¹ до царя Ліка, який прийняв його з великою гостинністю. Несподівано напав на Ліка цар бевриків. Геракл переміг із своїм загоном царя бевриків і зруйнував його столицю, а всю землю бевриків віддав Лікові. Цар Лік назвав цю країну на честь Геракла Гераклеєю. Після цього подвигу вирушив Геракл далі й, нарешті, прибув у місто амазонок Феміскіру.

Слава про подвиги Зевсового сина давно вже досягла країни амазонок. Тому, коли корабель Геракла пристав до Феміскіри, вийшли амазонки з царицею назустріч героєві. Вони з подивом дивилися на великого сина Зевса, який виділявся, мов безсмертний бог, серед своїх супутників-героїв. Цариця Іпполіта запитала великого героя Геракла;

— Славний Зевсів сину, скажи мені, що привело тебе до нашого міста? Мир несеш ти нам чи війну?

Так відповів цариці Геракл:

— Царице, не зі своєї волі прийшов я сюди з військом, зробивши велику путь по бурхливому морю; мене прислав володар Мікен — Еврісфей. Дочка його, Адмета, хоче мати твій пояс, подарунок бога Ареса. Еврісфей доручив мені здобути твій пояс!

Не мала сили ні в чому відмовити Гераклові Іпполіта. Вона вже була готова добровільно віддати йому пояс, але велика Гера, бажаючи згубити ненависного їй Геракла, прийняла образ амазонки, змішалася в натовпі й почала переконувати войовниць напасти на військо Геракла.

— Неправду говорить Геракл, — сказала Гера амазонкам, — він прийшов до вас із підступним наміром: герой хоче викрасти вашу царицю Іпполіту і привести її рабинею у свій дім.

Амазонки повірили Гері. Схопилися вони за зброю і напали на військо Геракла. Попереду війська амазонок неслася швидко, мов вітер, Аелла. Першою напала вона на Геракла, немов бурхливий вихор. Великий герой відбив натиск і змусив її до втечі. Аелла гадала врятуватися від героя швидкою втечею. Не допомогла їй вся її швидкість. Геракл наздогнав її і вбив своїм блискучим мечем. Загинула в бою і Протоя. Сім героїв з числа су-

¹ Країна на західному березі Малої Азії з головним містом Пергамом.

путників Геракла вбила вона власною рукою, але не минула її стріла великого сина Зевса. Тоді напали на Геракла відразу сім амазонок; вони були супутницями самої Артеміді: ніхто не був їм рівний в умінні володіти списом. Прикрившись щитами, вони пустили свої списи в Геракла, але списи пролетіли цього разу повз нього. Всіх їх убив герой своєю зброєю. Амазонку Меланіппу, яка вела до бою військо, Геракл узяв у полон, а разом з нею полонив й Антіопу. Переможені були грізні воївниці. Їхнє військо кинулося тікати, багато з них загинуло від руки героїв, які їх переслідували. Уклали мир амазонки з Гераклом. Іпполіта купила волю могутньої Меланіппи ціною свого пояса. Антіопу герої повезли з собою. Геракл віддав її в нагороду Тесеєві за його велику хоробрість. Так здобув Геракл пояс Іпполіти.

Геракл рятує Гесіону, дочку Лаомедонта

Повертаючись назад у Тіринф з країни амазонок, Геракл прибув на кораблях із своїм військом до Трої. Тяжке видовище побачили герої, коли вони пристали до берега недалеко від Трої. Побачили вони прекрасну дочку царя Трої Лаомедонта — Гесіону, приковану до скелі біля самого морського берега. Вона була приречена, подібно до Андромеди, на поталу потворі, що виходила з моря. Цю потвору послав як кару Лаомедонтові Посейдон за відмову сплатити йому й Аполлонові плату за збудування мурів Трої. Гордий цар, якому, за присудом Зевса, повинні були служити обидва боги, погрожував їм навіть обрізати вуха, якщо вони вимагатимуть плати. Тоді розгніваний Аполлон наслав на всі володіння Лаомедонта жахливу пошесть, а Посейдон — потвору, яка спустошувала, нікого не щадячи, околиці Трої. Тільки пожертвувавши життям дочки, міг Лаомедонт урятувати свою країну від страшного лиха. Проти волі довелося йому прикувати до скелі біля моря свою дочку Гесіону.

Побачивши нещасну дівчину, Геракл узявся врятувати її, а за врятування Гесіони зажадав він у Лаомедонта в нагороду тих коней, яких дав цареві Трої громовержець Зевс як викуп за сина його Гамінеда. Його колись викрав орел Зевса й заніс на Олімп. Лаомедонт погодився на пропозицію Геракла. Великий герой звелів троянцям насипати на березі моря вал і заховався за ним. Ледве Геракл сховався за валом, як з моря виплила

потвора і, роззявивши величезну пащу, кинулася на Гесіону. З голосним криком вибіг з-за валу Геракл, кинувся на потвору і встромив їй глибоко в груди свій двогострий меч. Геракл урятував Гесіону.

Коли ж син Зевса зажадав від Лаомедонта обіцяну нагороду, то стало шкода цареві розлучатися з чудовими кіньми, він не віддав їх Гераклові й навіть прогнав його, погрожуючи, з Трої. Покинув Геракл володіння Лаомедонта, затаївши глибоко в серці свій гнів. Зараз він не міг помститися цареві, який його обдурив, бо дуже нечисленне було його військо, і герой не міг сподіватися швидко оволодіти неприступною Троєю. А лишатися довго під Троєю великий син Зевса не міг — він повинен поспішати з поясом Іпполіти до Мікен.

Корови Геріона (десятий подвиг)

Незабаром після повернення з походу до країни амазонок Геракл вирушив на новий подвиг. Еврісфей доручив йому пригнати в Мікени корів велетня Геріона, сина Хрісаора і океаніди Каллірої. Далекий був шлях до Геріона. Гераклові треба було дійти до найдальшого краю землі, до тих місць, де спускається на заході з неба світлосяйний бог сонця Геліос. Геракл один вирушив у далеку путь. Він пройшов через Африку, через безплідні пустелі Лівії, через країни диких варварів, і, нарешті, досяг границь землі. Тут поставив він по обидві сторони вузької морської протоки два велетенські кам'яні стовпи як вічний пам'ятник про свій подвиг¹.

Ще багато довелося після цього мандрувати Гераклові, поки досяг він берегів сивого Океану. Роздумуючи, сів герой на березі біля вічно шумливих вод Океану. Як досягнути йому острова Еріфеї, де пас свої череди Геріон? День уже хилився до вечора. Ось з'явилася і колісниця Геліоса, що спускалася до вод Океану. Яскраве проміння Геліоса осліпило Геракла, і охопила його нестерпна, палюча спека. В гніві скочив Геракл і схопився за свій грізний лук, але не розгнівався світлий Геліос, він привітно посміхнувся героєві, сподобалася йому надзвичайна мужність великого сина Зевса. Геліос сам запропонував Гераклові переправитися на Еріфею в золотому човні, в якому пропливав щовечора бог сонця зі

¹ Стовпи Геракла, або Геркулесові стовпи. Греки вважали, що скелі по берегах Гібралтарської протоки поставив Геракл.

своїми кіньми із західного на східний край землі у свій золотий палац. Зраділий герой сміливо скочив у золотий човен і швидко досяг берегів Еріфеї.

Тільки пристав він до острова, як почув його грізний двоголовий пес Орфо і з гавкотом кинувся на героя. Одним ударом своєї важкої палиці вбив його Геракл. Не сам Орфо охороняв череди Геріона. Довелося ще битися Гераклові й з пастухом Геріона, велетнем Еврітіоном. Швидко справився з велетнем син Зевса і погнав корів Геріона до берега моря, де стояв золотий човен Геліоса. Геріон почув мукання своїх корів і пішов до череди. Побачивши, що пес його Орфо і велетень Еврітіон убиті, він погнався за викрадачем корів і наздогнав його на березі моря. Геріон був дивовижним велетнем: він мав три тулуби, три голови, шість рук і шість ніг. Трьома щитами прикривався він під час бою, три величезних списи кидав він відразу у ворога. З таким велетнем довелося битися Гераклові, але допомогла йому велика войовниця Афіна Паллада. Ледве побачив його Геракл, як зразу ж пустив у велетня свою смертоносну стрілу. Влучила стріла в око однієї з голів Геріона. За першою стрілою полетіла друга, за нею третя. Грізно змахнув Геракл своєю всерозтрощуючою палицею, мов блискавкою, вразив нею герой Геріона, і бездушним трупом упав на землю тритілий велетень. Геракл перевіз із Еріфеї на золотому човні Геліоса корів Геріона через бурхливий Океан і повернув човен Геліоса. Половина подвигу була скінчена.

Багато праці було ще попереду. Треба було пригнати худобу в Мікени. Через усю Іспанію, через Піренейські гори, через Галлію і Альпи, через Італію гнав корів Геракл. На півдні Італії, біля міста Регіума, вирвалася одна з корів із череди і через протоку переплила в Сицилію. Там побачив її цар Ерікс, син Посейдона, і взяв корову до своєї череди.

Геракл довго шукав корову. Нарешті, він попросив бога Гефеста охороняти череду, а сам переправився в Сицилію і там знайшов у череді царя Ерікса свою корову. Цар не схотів повернути її Гераклові; покладаючись на свою силу, він викликав Геракла на єдиноборство. Нагородою переможцеві мала бути корова. Не під силу Еріксові був такий противник, як Геракл. Зевсів син, стиснув царя в своїх могутніх обіймах і задушив. Вернувся Геракл з коровою до своєї череди і погнав її далі. На берегах Іонійського моря богиня Гера наслала сказ на всю череду. Скажені корови порозбігалися в усі сто-

рони. З великим зусиллям переловив Геракл більшу частину корів уже у Фракії і пригнав, нарешті, їх до Еврісфея в Мікени. А Еврісфей приніс їх у жертву великій богині Гері.

Кербер ¹ (одинадцятий подвиг)

Тільки Геракл повернувся в Тірінф, як уже знову послав його на подвиг Еврісфей. Це був уже одинадцятий подвиг, який повинен був зробити Геракл на службі в Еврісфея. Неймовірні труднощі довелося перебороти Гераклові під час цього подвигу. Він мусив спуститись у похмуре, повне страхіть підземне царство Аїда і привести до Еврісфея охоронця підземного царства, жакливого, пекельного пса Кербера. Три голови було в Кербера, на шії в нього звивалися змії, хвіст його закінчувався головою дракона з величезною пащею. Геракл вирушив у Лаконію і через темну прірву біля Тенару ² спустився в пійтму підземного царства. Біля самих воріт підземного царства Аїда побачив Геракл прирослих до скелі героїв Тесея і Періфоя, царя Фесалії. Їх покарали так боги за те, що вони хотіли викрасти в Аїда дружину його Персефону. Почав благати Тесея Геракла:

— О, великий сину Зевса, визволь мене. Ти бачиш мої муки! Один лиш ти спроможний врятувати мене від них!

Простяг Геракл Тесеєві руку і звільнив його. Коли ж він хотів визволити і Періфоя, то здригнулася земля, і зрозумів Геракл, що боги не хочуть його звільнення. Геракл скорився волі богів і пішов далі в темряву вічної ночі. В підземне царство Геракла ввів вісник богів Гермес, провідник душ померлих, а супутницею великого героя була сама улюблена дочка Зевса Афіна Паллада. Коли Геракл увійшов у царство Аїда, з жаху розлетілися тіні померлих. Не втікала тільки, побачивши Геракла, тінь героя Мелеагра. З благанням звернулася вона до великого сина Зевса:

— О, великий Геракле, про одне благаю я тебе в пам'ять нашої дружби: зглянься на осиротілу сестру мою, прекрасну Деяніру! Беззахисною залишилася вона після моєї смерті. Візьми її за дружину собі, великий герою! Будь її захисником!

¹ Інакше — Цербер.

² Мис на півдні Пелопоннесу.

Геракл обіцяв виконати просьбу друга і пішов далі за Гермесом. Назустріч Гераклові підвелася тінь жакливої горгони Медузи, вона грізно простягала свої мідні руки і махнула золотими крилами, на голові її заворушилися змії. Схопився за меч безстрашний герой, але Гермес зупинив його, говорячи:

— Не хапайся за меч, Геракле! Адже це тільки безтілесна тінь! Вона не загрожує тобі загибеллю!

Багато страхіть бачив на шляху своєму Геракл; нарешті, він став перед троном Аїда. З захопленням дивилися володар царства померлих і дружина його Персефона на великого сина громовержця Зевса, який безстрашно спустився в царство темряви і смутку. Він, величний, спокійний, стояв перед троном Аїда, спершись на свою величезну палицю. У левовій шкурі, накинутій на плечі, і з луком за плечима. Аїд милостиво вітав сина свого великого брата Зевса і запитав, що примусило його покинути світ сонця і спуститися в царство темряви. Схилиючись перед Аїдом, відповів Геракл:

— О, володарю душ померлих, великий Аїде, не гнівайся на мене за мою просьбу, всесильний! Адже ти знаєш, що не зі своєї волі прийшов я в твоє царство, не зі своєї волі проситиму я тебе. Дозволь мені, владико Аїде, відвести в Мікени твого триголового пса Кербера. Наказав мені це зробити Еврісфей, якому служу я з веління світлих богів-олімпійців.

Аїд відповів героєві:

— Я виконаю, сину Зевса, твою просьбу, але ти мушиш без зброї приборкати Кербера. Якщо ти приборкаєш його, то я дозволю тобі відвести його до Еврісфея.

Довго шукав Геракл Кербера по підземному царству. Нарешті, знайшов він його на берегах Ахеронту. Геракл обхопив своїми руками, міцними, мов сталь, шию Кербера. Грізно завив Аїдів пес; усе підземне царство наповнилося його виттям. Він силкувався видертись з обіймів Геракла, та тільки міцніше стискали могутні руки героя шию Кербера. Обвив хвіст свій Кербер навколо ніг героя, вп'ялася голова дракона своїми зубами йому в тіло, але все даремно. Могутній Геракл все дужче стискав йому шию. Нарешті, напівзадушений пес Аїда впав до ніг героя. Геракл приборкав його і повів із царства темряви в Мікени. Злякався денного світла Кербер; весь покритися він холодним потом, отруйна піна капала з його трьох пащ на землю; всюди де капнула хоч краплина піни, виростало отруйне зілля.

Геракл привів до мікенських мурів Кербера. Злякався боягузливий Еврісфей, як тільки поглянув на страшного пса. Мало не на колінах благав він Геракла відвести Кербера назад у царство Аїда. Геракл виконав його просьбу і повернув Аїдові його страшного охоронця Кербера.

Яблука Гесперід (дванадцятий подвиг)

Найважчим подвигом Геракла на службі в Еврісфея був його останній, дванадцятий подвиг. Він повинен був піти до великого титана Атласа, який держить на плечах небозвід, і дістати з його садів, за якими доглядають дочки Атласа Гесперіди, троє золотих яблук. Яблука ці росли на золотому дереві, вирощеному богинею землі Геєю як подарунок великій Гері в день її весілля з Зевсом. Щоб вчинити цей подвиг, треба було насамперед дізнатися про шляхи до садів Гесперід, що охоронялися драконом, який ніколи не склепляв очей своїх сном.

Ніхто не знав шляху до Гесперід і Атласа. Довго блукав Геракл по Азії і Європі, пройшов він і всі країни, які проходив раніше по дорозі по корови Геріона; всюди Геракл розпитував про шлях, але ніхто не знав його. У своїх шуканнях зайшов він на крайню північ, до ріки Ерідану¹, що вічно котить свої бурхливі безмежні води. На берегах Ерідану з пошаною зустріли великого сина Зевса прекрасні німфи і дали йому пораду, як знайти шлях до садів Гесперід. Геракл повинен був напасти несподівано на морського віщого старця Нерея, коли той вийде на берег з морської безодні, і дізнатися від нього шлях до Гесперід; крім Нерея ніхто не знав цього шляху. Геракл довго шукав Нерея. Нарешті, вдалося йому знайти Нерея на березі моря. Геракл напав на морського бога. Важка була боротьба з морським богом. Щоб визволитися з залізних обіймів Геракла, Нерей прибирав різних образів, але все ж не випускав його герой. Нарешті, він зв'язав стомленого Нерея, і морському богові довелося, щоб вернутися на волю, відкрити Гераклові таємницю шляху до садів Гесперід. Дізнавшись про цю таємницю, син Зевса відпустив морського старця і вирушив у далеку путь.

Знову довелось йому йти через Лівію. Тут зустрів він велетня Антея, сина Посейдона, бога морів, і богині землі Геї, яка його породила, вигодувала і виховала. Антей

¹ Міфічна ріка.

примушував усіх подорожніх боротися з ним і всіх, кого перемагав в боротьбі, немилосердно вбивав. Велетень зажадав, щоб і Геракл боровся з ним. Ніхто не міг перемогти Антея в єдиноборстві, не знаючи таємниці, звідки велетень діставав під час боротьби все нові й нові сили. А таємниця була така: коли Антей почував, що починає

Гесперіди

Фрагмент розпису апулійської вази. 4 ст. до н. е. Неаполь, Національний музей

втрачати силу, він доторкався до землі, своєї матері, і поновлювалися його сили; він черпав їх у своєї матері, великої богині землі. Але треба було тільки відірвати Антея від землі і підняти його в повітря, як зникали його сили. Довго боровся Геракл з Антеєм, кілька разів він валив його на землю, але тільки додавалися сили в Антея. Раптом під час боротьби підняв могутній Геракл Антея високо в повітря, виснажились сили в сина Геї, і Геракл задушив його.

Далі пішов Геракл і прийшов у Єгипет. Там,

стомлений довгою дорогою, заснув він у затінку невеликого гаю на березі Нілу. Побачив сплячого Геракла цар Єгипту, син Посейдона і дочки Епафа Лісіанасси, Бусіріс, і звелів зв'язати сплячого героя. Він хотів принести Геракла в жертву батькові його Зевсу. Дев'ять років був неврожай в Єгипті; провістив прибулий з Кіпру віщун Фрасій, що припиниться неврожай тільки тоді, якщо буде Бусіріс щороку приносити в жертву Зевсові чужоземця. Бусіріс наказав схопити провісника Фрасія і першого приніс його в жертву. З того часу жорстокий цар приносив у жертву громовержцеві всіх чужоземців, які приходили в Єгипет. Привели до жертвовника і Геракла, але розірвав великий герой мотузки, якими він був зв'язаний, і вбив біля жертвовника самого Бусіріса і сина його Амфідаманта. Так був покараний жорстокий цар Єгипту.

Багато ще довелося зустріти Гераклові на своєму шляху небезпек, поки дійшов він до краю землі, де стояв великий титан Атлас. З подивом дивився герой на могутнього титана, який тримав на своїх широких плечах увесь небозвід.

— О, великий титане Атласе! — звернувся до нього Геракл, — я син Зевса Геракл. Мене прислав до тебе Еврісфей, цар багатих золотом Мікен. Еврісфей звелів мені дістати в тебе троє золотих яблук із золотого дерева в садах Гесперід.

— Я дам тобі троє яблук, сину Зевса, — відповів Атлас, — а ти, поки я ходитиму по них, повинен стати на моє місце і тримати на плечах своїх небозвід.

Геракл погодився. Він став на місце Атласа. Неймовірний тягар спустився на плечі Зевсового сина. Він напружив усі свої сили і вдержав небозвід. Страшенно давив тягар на могутні плечі Геракла. Він зігнувся під тягарем неба, його м'язи здулися, мов гори, піт укрив усе його тіло від напруження, але нелюдські сили і допомога богині Афіни дали йому змогу тримати небозвід, поки вернувся Атлас з трьома золотими яблуками. Повернувшись, Атлас сказав героєві:

— Ось троє яблук, Геракле, якщо хочеш, я сам віднесу їх у Мікени, а ти потримай до мого повернення небозвід, потім я стану на твоє місце. Геракл зрозумів хитрість Атласа, він зрозумів, що хоче титан зовсім позбутися своєї тяжкої праці, і на хитрощі відповів хитрощами.

— Добре, Атласе, я згоден! — відповів Геракл, — тільки дозволь мені перше зробити собі подушку, я покладаю її на плечі, щоб не давив їх так жахливо небозвід.

Атлас став знову на своєму місці й звалив на плечі тягар неба. А Геракл підняв лук свій і сагайдак із стрілами, взяв свою палицю й золоті яблука і сказав:

— Прощай, Атласе! Я держав небозвід, поки ти ходив по яблука Гесперід, а вічно нести на плечах своїх увесь тягар неба я не хочу.

З цими словами Геракл пішов від титана, і знов довелося Атласові тримати, як і раніш, на могутніх плечах своїх небозвід. А Геракл повернувся до Еврісфея і віддав йому золоті яблука. Еврісфей подарував їх Гераклові, а він подарував яблука своїй покровительці, великій дочці Зевсовій Афіні Палладі. Афіна повернула яблука Гесперідам, щоб вічно залишалися вони в їх садах.

Після свого дванадцятого подвигу Геракл звільнився від служби в Еврісфея. Тепер він міг повернутися до семибрамних Фів. Але недовго залишався там син Зевса. Чекали його нові подвиги. Він віддав дружину свою Мегару за дружину другові своєму Іолаєві, а сам пішов знову у Тірінф.

Але не самі перемоги чекали його, чекали Геракла і тяжкі біди, бо, як і раніш, переслідувала його велика богиня Гера.

Геракл і Евріт

На острові Евбеї, в місті Ойхалії, правив цар Евріт. Далеко рознеслася по всій Греції слава про Евріта як про найумілішого стрільця з лука. Сам стріловержець Аполлон був його вчителем, навіть подарував йому лук і стріли. Колись, в юності, вчився в Евріта стріляти з лука і Геракл. Ось цей цар і оголосив по всій Греції, що віддасть свою прекрасну дочку Іолу за того героя, який переможе його в змаганні у стрільбі з лука. Геракл, який тільки що закінчив службу в Еврісфея, вирушив до Ойхалії, куди зібралось багато героїв Греції, і взяв участь у змаганні. Геракл легко переміг царя Евріта і зажадав, щоб він віддав йому за дружину дочку свою Іолу. Але Евріт не виконав своєї обіцянки. Забувши священний звичай гостинності, він почав знущатися з великого героя. Він сказав, що не віддасть своєї дочки тому, хто був рабом Еврісфея. Нарешті Евріт і його пихаті сини вигнали захмелілого під час бенкету Геракла з палацу і навіть з Ойхалії. Пішов Геракл з Ойхалії. Сповнений глибокого суму покинув він Евбею, бо покохав великий герой прекрасну Іолу. Затаївши в серці злобу на Евріта, який образив його, він повернувся в Тірінф.

Через деякий час в Евріта викрав стадо найхитріший з греків Автолік, син Гермеса. Евріт же обвинуватив у цій крадіжці Геракла. Цар Ойхалії думав, що герой викрав його стадо, хотівши помститися за образу. Тільки Іфіт, старший син Евріта, не хотів вірити, що міг великий Геракл викрасти стадо його батька. Іфіт навіть згодився піти розшукувати стада, аби тільки довести невинність Геракла, з яким зв'язувала його найтісніша дружба. Під час розшуків прийшов Іфіт у Тірінф. Геракл радо прийняв свого друга. Одного разу, коли вони вдвох стояли на високих мурах фортеці Тірінфа, збудованій на високій скелі, несподівано опанував Гераклом несамовитий гнів, насланий на нього великою богинею Герою. Згадав Геракл у гніві ту образу, якої завдали йому Евріт та його сини; не володіючи більше собою, схопив він Іфіта і скинув його з мурів фортеці. На смерть розбився нещасний Іфіт. Цим убивством, вчиненим

проти волі, прогнівив Геракл Зевса, бо він порушив священний звичай гостинності й святість уз дружби. Як кару наслав на сина свого великий громовержець тяжку хворобу.

Довго страждав Геракл, нарешті, знесилений хворобою, вирушив він у Дельфи, щоб запитати Аполлона, як позбутися йому цієї кари богів. Але віщунка піфія не дала йому відповіді. Вона вигнала навіть Геракла з храму як такого, що заплямував себе вбивством. Розгніваний цим, Геракл викрав з храму триножник, з якого давала провіщення піфія. Цим він прогнівив Аполлона. З'явився золотокудрий Аполлон до Геракла і зажадав у нього, щоб він повернув триножник, але відмовив йому Геракл. Зав'язалася жорстока боротьба між синами Зевса — безсмертним богом Аполлоном і смертним — найбільшим з героїв — Гераклом. Зевс не хотів загибелі Геракла. Він кинув з Олімпу свою вогненну блискавку між своїми синами і, роз'єднавши їх, припинив боротьбу. Помирилися брати. Тоді піфія дала таку відповідь Гераклові:

— Ти зцілишся тільки тоді, коли будеш проданий на три роки в рабство цариці Лідії, дочці Іардана, Омфалі. Сам Гермес відніс Еврітові вторговані за Геракла гроші. Але не прийняв їх гордий цар Ойхалії, він, як і раніше, лишився ворогом Геракла.

Геракл і Деяніра

Після того, як Евріт прогнав Геракла з Ойхалії, великий герой прийшов у Калідон, місто Етолії. Там правив Ойней. Геракл прийшов до Ойнея просити руки його дочки Деяніри, бо він обіцяв у царстві тіней Мелеагрові одружитися з нею. В Калідоні Геракл зустрів грізного суперника. Багато героїв домагались руки прекрасної Деяніри, а серед них і річковий бог Ахелой. Нарешті, вирішив Ойней, що руку Деяніри дістане той, хто вийде переможцем у боротьбі. Всі женихи відмовилися боротися з могутнім Ахелоем. Зостався один Геракл. Довелося йому боротися з богом ріки. Бачучи рішучість Геракла поміряти з ним силою, Ахелой сказав йому:

— Ти кажеш, що народжений Зевсом і Алкменою? Брешеш ти, що Зевс — твій батько!

І почав Ахелой знущатися з великого сина Зевса і ганьбити матір його Алкмену. Насупивши брови, суво-

ро глянув Геракл на Ахелоя; вогнем гніву блиснули його очі, і сказав він:

— Ахелюю, мені краще служать руки, ніж язик! Будь переможцем на словах, а я буду переможцем на ділі.

Твердим кроком підійшов Геракл до Ахелоя і обхопив його могутніми руками. Твердо стояв величезний Ахелой; не міг звалити його великий Геракл; даремні були всі його зусилля. Так стояв Ахелой, як стоїть непорушна скеля, і не хитають її морські хвилі, б'ючись об неї з громовим шумом. Наполягаючи грудьми один на одного, борються Геракл і Ахелой, немов ті бики, що зчепилися своїми кривими рогами. Три рази нападав Геракл на Ахелоя, на четвертий раз, вирвавшись з рук Ахелоя, обхопив його ззаду герой. Немов важка гора, придавив він річкового бога до самої землі. Ахелой ледве міг, зібравши свої сили, звільнити руки, вкриті потом; та хоч як напружував він всі свої сили, все дужче й дужче тиснув його до землі Геракл. Із стогоном схилився Ахелой, коліна його зігнулись, а головою торкнувся він самої землі. Щоб не бути переможеним, Ахелой вдався до хитроців, він обернувся на змію. Тільки обернувся Ахелой на змію і вислизнув з рук Геракла, як, сміючись, вигукнув Геракл:

— Ще в колисці навчився я боротися зі зміями! Правда, ти дужчий від інших змій, Ахелюю, але не зрівнятися тобі з лернейською гідрою. Хоч і виростали в неї замість відтятої голови дві нові, все ж я переміг її.

Схопив Геракл руками шийку змії і здавив її, немов залізними кліщами. Силкувався вирватися з рук героя Ахелой, але не міг. Тоді обернувся він на бика і знову напав на Геракла. Геракл схопив бика Ахелоя за роги і повалив на землю. З такою страшною силою повалив Геракл його, що зламав йому один ріг. Переміг Геракл Ахелоя, і віддав Ойней Деяніру за дружину Гераклові.

Після весілля Геракл залишився в палаці Ойнея, але недовго пробув він у нього. Одного разу під час бенкету Геракл ударив сина Архітела Евнома за те, що хлопчик злив йому на руки воду, приготувану для обмивання ніг. Удар був такий сильний, що хлопчик упав мертвий. Засмутився Геракл, і хоч простив йому Архітел мимовільне вбивство сина, все ж покинув герой Калідон і подався з дружиною своєю Деянірою в Тірінф.

Під час подорожі Геракл прийшов з дружиною до ріки Евену¹. Через цю бурхливу ріку перевозив за плату

¹ Ріка в Еталії — області на заході середньої Греції.

подорожніх на своїй широкій спині кентавр Несс. Несс запропонував перенести Деяніру на той берег, і Геракл посадив її на спину кентавра. А сам герой перекинув палицю і лук на той бік і переплив бурхливу ріку. Тільки вийшов на берег Геракл, як раптом почув він голосний крик Деяніри. Вона кликала на допомогу свого чоловіка. Кентавр, полонений її красою, хотів її викрасти. Грізно крикнув син Зевса Нессові:

— Куди ти біжиш? Чи може думаєш ти, що врятують тебе твої ноги? Ні, не врятуєшся ти! Хоч як би швидко мчав ти, моя стріла все-таки наздожене тебе!

Напнув свій лук Геракл, і злетіла з тугої тятиви стріла. Смертоносна стріла наздогнала Несса, вп'ялася йому в спину, а вістря її пройшло крізь груди кентавра. Упав на коліна смертельно поранений Несс. Струмом ллється з його рани кров, що змішалася з отрутою лернейської гідри. Не хотів умирати, не помстившись, Несс, він зібрав свою кров і дав її Деянірі, сказавши:

— О, дочко Ойнея, тебе останню переніс я через бурхливі води Евену! Візьми ж мою кров і бережи її! Якщо розлюбить тебе Геракл, ця кров поверне тобі його любов, і ні одна жінка не буде йому дорожча від тебе, натри тільки нею одяг Геракла.

Взяла кров Несса Деяніра і сховала її. Помер Несс. А Геракл з Деянірою прибули в Тірінф і жили там до того часу, поки не примусило їх покинути славне місто мимовільне вбивство Гераклом друга Іфіта.

Геракл в Омфали

За вбивство Іфіта продано було Геракла в рабство цариці Лідії Омфалі. Ніколи ще не зазнавав Геракл таких знегод, як на службі в гордої лідійської цариці. Найбільший з героїв терпів від неї повсякчас приниження. Здавалося, що Омфала знаходить насолоду в знуцанні над сином Зевса. Прибравши Геракла в жіночий одяг, вона примушувала його прясти і ткати із своїми служницями. Герой, який забив на смерть своєю важкою палицею лернейську гідру, герой, який привів з царства Аїда жахливого Кербера, який задушив руками немейського лева і тримав на плечах своїх тягар небозводу, герой, при згадці імені якого тремтіли його вороги, повинен був сидіти, зігнувшись за ткацьким верстатом, або прясти вовну руками, що звикли володіти гострим ме-

чем, напинати тятиву тугого лука й разити ворогів важкою палицею. А Омфала, одягнувши на себе левову шкуру Геракла, що вкривала її всю і волочилася за нею по землі, в його золотому панцирі, оперезавшись його мечем і насилу зваливши собі на плече важку палицю героя, ставала перед сином Зевса і знущала з нього — своїм рабом. Омфала ніби поставила собі мету згасити у Гераклові всю його непоборну силу. Мусив усе терпіти Геракл, адже він був у повному рабстві в Омфали, і це мало тривати цілих три довгих роки.

Тільки зрідка відпускала героя із свого палацу Омфала. Одного разу, покинувши палац Омфали, Геракл заснув у затінку гаю в околицях Ефеса¹. Під час сну підкралися до нього карлики керкопи і хотіли викрасти в нього його зброю, але прокинувся Геракл саме в той час, коли керкопи схопили його лук і стріли. Переловив їх герой і зв'язав їм руки й ноги. Геракл нанизав керкопів за зв'язані ноги на велику жердину і поніс їх до Ефеса. Але керкопи так розсмішили Геракла своїм кривлянням, що великий герой відпустив їх.

Під час рабства в Омфали прийшов Геракл в Авліді², до царя Сілея, який примушував усіх чужоземців, що приходили до нього, працювати, неначе рабів, у виноградниках. Примусив він працювати й Геракла. Розгніваний герой повіривав усі лози в Сілея і вбив самого царя, який не шанував священного звичаю гостинності. Під час рабства в Омфали взяв Геракл участь у поході аргонавтів. Але, нарешті, скінчився строк кари, і знову вільний був великий син Зевса.

Геракл здобуває Трою

Як тільки звільнився Геракл від рабства в Омфали, зараз же зібрав він велике військо героїв і вирушив на вісімнадцяти кораблях до Трої, щоб помститися цареві Лаомедонту, який обдурив його. Прибувши до Трої, він доручив охорону кораблів Оїклові з невеликим загоном, а сам з усім військом вирушив до мурів Трої. Тільки відійшов з військом від кораблів Геракл, як напав на Оїкла Лаомедонт, убив Оїкла і перебив майже весь його загін. Почувши шум битви біля кораблів, Геракл повернувся,

¹ Місто на західному березі Малої Азії.

² Місто в Бестії.

змусив Лаомедонта до втечі і загнав його в Трою. Недовго тривала облога Трої. Вдерлися, вилізши на високі мурі, в місто герої. Першим увійшов у місто герой Теламон. Геракл, найбільший з героїв, не міг стерпіти, щоб хтось перевершив його. Вихопивши свій меч, він кинувся на Теламона, який його випередив. Побачивши, що неминуча загибель загрожує йому, швидко нагнувся Теламон і почав збирати каміння. Здивувався Геракл і запитав:

— Що ти робиш, Теламоне?

— О, найвеличніший сину Зевса, я споруджую жертovníк Гераклові-переможцеві! — відповів хитрий Теламон і своєю відповіддю смирив гнів Зевсового сина.

Під час здобуття міста Геракл убив своїми стрілами Лаомедонта і всіх його синів; тільки наймолодшого з них, Подарка, пощадив герой. Прекрасну дочку Лаомедонта Гесіону Геракл віддав за дружину Теламону, який відзначився своєю хоробрістю, і дозволив їй вибрати одного з полонених і відпустити його на волю. Гесіона вибрала свого брата Подарка.

— Він раніш від усіх полонених мусить стати рабом! — вигукнув Геракл, — тільки якщо ти даси за нього викуп, буде він відпущений на волю.

Гесіона зняла з голови покривало і віддала його як викуп за брата. З того часу почали звати Подарка — Пріамом (тобто купленим). Віддав йому Геракл владу над Троєю, а сам вирушив із своїм військом на нові подвиги.

Коли Геракл плив по морю із своїм військом, повертаючись з-під Трої, богиня Гера, бажаючи згубити ненависного сина Зевса, наслала велику бурю. А щоб не бачив Зевс, яка небезпека загрожує його синові, упросила Гера бога сну Гіпноса приспати егідодержавного Зевса. Буря занесла Геракла на острів Кос¹.

Жителі Косу прийняли корабель Геракла за розбійницький і, кидаючи в нього каміння, не давали йому пристати до берега. Вночі висадився Геракл на острів, перемиг жителів Косу, вбив їх царя, сина Посейдона, Евріпіла і спустошив увесь острів.

Зевс страшенно розгнівався, коли, прокинувшись, дізнався, яка небезпека загрозувала його синові Гераклу. В гніві закував він Геру в золоті незламні кайдани і повісив її між землею і небом, прив'язавши до її ніг два важких ковадла. Кожного з олімпійців, які хотіли до-

¹ Один із Спорадських островів біля берегів Малої Азії.

помогти Гері, скидав з високого Олімпу грізний у гніві Зевс. Довго шукав він і Гіпноса, скинув би і його з Олімпу повелитель богів і смертних, якби не заховала його, бога сну, богиня Ніч.

Геракл б'ється з богами проти гігантів

На острів Кос послав до Геракла батько його Зевс свою улюблену дочку Афіну Палладу покликати великого героя на допомогу в їх боротьбі з гігантами. Гігантів породила богиня Гея з крапель крові скиненого Кроном Урана. Це були дивовижні велетні із зміями замість ніг, з кошлатим довгим волоссям на голові й бороді.

Гіганти мали страшенну силу, вони пишалися своєю могутністю і хотіли відняти у світлич богів-олімпійців владу над світом. Вони стали до бою з богами на Флегрейських полях, що лежали на Халкідському півострові Паллені. Боги Олімпу були їм не страшні. Мати гігантів Гея дала їм цілюще зілля, яке робило їх невразливими для зброї богів. Лише смертний міг убити гігантів; від зброї смертних не захистила їх Гея. По всьому світу шукала Гея цілющого зілля, яке мало захистити гігантів і від зброї смертних, але Зевс заборонив світити богині зорі Еос і богині місяця Селені та світлосяйному богові сонця Геліосу і сам зрізав цілюще зілля.

Не боячись смерті від руки богів, гіганти кинулись у бій. Довго тривав бій. Гіганти кидали в богів величезні скелі і палаючі стовбури вікових дерев. По всьому світу розлігся грім битви.

Нарешті, з'явився Геракл з Афіною Палладою. Задзвеніла тятива грізного лука Зевсового сина, блиснула стріла, напоєна отрутою лернейської гідри, і вп'ялася в груди наймогутнішого з гігантів Алкіонея. Упав на землю гігант. Не могла спіткати його смерть на Паллені, тут він був безсмертний, — упавши на землю, вставав він через деякий час ще могутнішим, ніж раніш, Геракл швидко скинув його на свої плечі і поніс із Паллени; за межами її помер гігант. Після загибелі Алкіонея на Геракла й Геру напав гігант Порфіріон, зірвав він з Гері її покривало і хотів уже схопити її, але звалив його Зевс на землю своєю блискавкою, а Геракл позбавив його життя своєю стрілою. Аполлон проколов своєю золотою стрілою ліве око гігантові Ефіальту, а Геракл убив його, влучивши йому стрілою в праве око. Гіганта Евріта вра-

звив своїм тирсом Діоніс, гіганта Клітія — Гефест, кинувши на нього цілу брилу розпеченого заліза. Афіна Паллада навалила на гіганта Енкелада, що тікав, весь острів Сицилію.

А гігант Полібот, рятуючись морем від переслідування грізного землетрясця Посейдона, втік на острів Кос. Відколов своїм тризубцем частину Косу Посейдон і навалив і на Полібота. Так утворився острів Нісірос. Гермес вразив гіганта Іпполіта, Артеміда — Гратіона, великі мойри — гігантів Агрія і Фоона, які билися мідними палицями. Всіх інших гігантів убив своєю вогненною блискавкою громовержець Зевс, але смерть прислав їм усім великий Геракл своїми стрілами, що б'ють без промаху.

Смерть Геракла і прийняття його до сонму олімпійських богів

Викладено за трагедією Софокла «Трахінянки»

Коли Геракл за вбивство Іфіта був проданий у рабство Омфалі, Деянірі з дітьми довелося покинути Тірінф. Дружині Геракла дав притулок цар фессалійського міста Трахіни Кеїк. Минуло вже три роки і три місяці, як покинув Геракл Деяніру. Дружина Геракла турбувалася про долю свого чоловіка. Не було звістки від Геракла. Деяніра навіть не знала, чи живий ще чоловік. Тяжкі передчуття мучили Деяніру. Покликала вона свого сина Гіллу і сказала йому:

— О, улюблений сину мій! Ганьба, що ти не шукаєш свого батька. Ось уже п'ятнадцять місяців, як він не дає про себе звістки.

— Якщо тільки можна вірити чуткам, — відповів матері Гілл, — то кажуть, що після того, як три роки пробув батько рабом в Омфали, він, коли скінчився строк його рабства, відправився з військом за Евбею до міста Ойхалії, щоб помститися цареві Евриту за образу.

— Сину мій! — перебила Гілла мати, — твій батько Геракл ніколи не покидав мене раніш, йдучи на великі подвиги, в такій тривозі, як останнього разу. Він залишив мені навіть при прощанні табличку з записаним на ній старим провіщенням, даним йому в Додоні¹. Сказа-

¹ Місто в Епірі — на заході північної Греції із знаменитим у старовину оракулом Зевса.

но там, що коли три роки і три місяці пробуде Геракл на чужині, то або спіткала його смерть, або ж, повернувшись додому, житиме він радісним і спокійним життям. Покидаючи мене, залишив мені Геракл і розпорядження, що із земель його батьків, на випадок його смерті, мали дістати у спадщину його діти. Тривожить мене доля чоловіка. Адже говорив він мені про облогу Ойхалії, що він або загине під містом, або ж, здобувши його, житиме щасливо. Ні, сину мій, іди, благаю тебе, розшукай свого батька.

Гілл, покірний волі матері, вирушив у далеку путь на Евбею, в Ойхалію, шукати батька.

Через деякий час після того, як Гілл покинув Трахіну, прибігає до Деяніри вісник. Він повідомляє їй, що зараз прийде від Геракла посол Ліхас. Радісну звістку принесе Ліхас. Геракл живий. Він переміг Евріта, здобув і зруйнував місто Ойхалію і незабаром повернеться до Трахіни в славі перемоги. Слідом за вісником приходить до Деяніри і Ліхас. Він веде полонених і серед них Іолу, дочку Евріта. Радісно зустрічає Деяніра Ліхаса. Посол Геракла розповідає їй, що Геракл, як і раніш, могутній і здоровий. Він збирається справляти свою перемогу й готується принести бататі жертви, перш ніж покине Евбею. Деяніра дивиться на полонених; помітивши серед них прекрасну жінку, запитує Ліхаса:

— Скажи мені, Ліхасе, хто ця жінка? Хто її батько й мати? Найдужче горює вона. Чи не дочка це самого Евріта?

Але Ліхас відповідає дружині Геракла:

— Не знаю я, царице, хто вона. Напевне, до знатного евбейського роду належить ця жінка. Ні слова не сказала вона в дорозі. Весь час лле вона сльози скорботи, відколи покинула рідне місто.

— Нещасна! — вигукнула Деяніра, — до цього горя не додаю тобі нових страждань! Веди ж, Ліхасе, в палац полонених, я зараз прийду слідом за вами!

Ліхас пішов з полоненими в палац. Тільки-но пішов він, як наблизився до Деяніри слуга і сказав їй:

— Почекай, царице, вислухай мене. Не всю правду сказав тобі Ліхас. Він знає, хто ця жінка, це дочка Евріта Іола. З любові до неї змагався колись Геракл з Еврітом у стрільбі з лука. Гордий цар не віддав йому, переможцеві, дочки за дружину, як обіцяв, — образивши, він прогнав великого героя з міста. Заради Іоли здобув

тепер Ойхалію Геракл і вбив царя Евріта. Не як рабу прислав сюди Іолу син Зевса — він хоче взяти її за дружину.

Засмутилася Деяніра. Вона докоряє Ліхасові за те, що він заховав від неї правду. Зізнається Ліхас, що справді Геракл, полонений красою Іоли, хоче одружитися з нею. Горює Деяніра. Забув її Геракл під час довгої розлуки. Тепер кохає він іншу. Що має діяти вона, нещасна? Вона любить великого сина Зевса і не може віддати його іншій. Згадує горем убита Деяніра про кров, яку дав їй колись кентавр Несс, і те, що він сказав їй перед смертю. Деяніра зважується використати кров кентавра. Адже він сказав їй: «Натри моєю кров'ю одяг Геракла, і вічно кохатиме він тебе, жодна жінка не буде йому дорожча від тебе». Боїться вдатися Деяніра до чарівного способу, але любов до Геракла і страх втратити його перемагають, нарешті, її побоювання. Дістає вона кров Несса, яку так довго зберігала в посудині, щоб не впав на неї промінь сонця, щоб не зігріло її полум'я вогнища. Деяніра натирає нею розкішний плащ, який виткала вона в подарунок Гераклові кладе його в скриню, що щільно закривається, кличе Ліхаса і говорить йому:

— Поспішай, Ліхасе, на Евбею і віднеси Гераклові цю скриню. В ній лежить плащ. Нехай одягне цей плащ Геракл, коли буде приносити жертву Зевсові. Скажи йому, щоб жоден смертний не одягав цього плаща, крім нього, щоб навіть промінь світлого Геліоса не діткнувся плаща, перш ніж він одягне його. Поспішай же, Ліхасе!

Пішов Ліхас з плащем. Коли він зник, Деяніру опанував неспокій. Пішла вона до палацу і, охоплена жахом, бачить, що та вовна, якою натирала, вона плащ кров'ю Несса, зотліла. Деяніра кинула цю вовна на підлогу. Промінь сонця упав на вовну, а на підлозі, де лежала вовна, з'явилася отруйна піна. Вжахнулася Деяніра; вона боїться, що загине Геракл, одягнувши отруєний плащ. Дедалі дужче мучить дружину Геракла передчуття непоправної біди.

Небагато пройшло часу, відколи пішов на Евбею з отруєним плащем Ліхас. До палацу входить Гілл, який повернувся в Трахіну. Він блідий, очі його повні сліз. Глянувши на матір, вигукує він:

— О, як хотів би я бачити одне з трьох: або щоб не було тебе серед живих, або щоб інший звав тебе матір'ю, а не я, або ж щоб кращий розум мала ти, ніж тепер! Знай, ти згубила власного чоловіка, мого батька!

— О, горе! — з жахом вигукнула Деяніра. — Що говориш ти, сину мій? Хто з людей сказав тобі це? Як можеш ти звинувачувати мене в такому злочині!

— Я сам бачив батькові страждання, не від людей дізнався я про це!

Розповідає Гілл матері, що трапилося на горі Канейоні, поблизу міста Ойхалії: Геракл, спорудивши жертovníки, готувався вже принести жертви богам і насамперед батькові своєму Зевсу, як прийшов Ліхас з плащем. Син Зевса одягнув плащ — подарунок дружини — і приступив до відправи жертв. Спочатку приніс він дванадцять добірних биків у жертву Зевсові, а всього герой заколов сто жертв богам-олімпійцям. Яскраво спалахнуло полум'я на вівтарях. Геракл стояв, побожно знявши свої руки до неба, і закликав богів. Вогонь, що палахкотів на жертovníках, зігрів тіло Геракла, і виступив на тілі піт. Раптом прилип до тіла героя отруєний плащ. Корчі пробігли по тілу Геракла. Відчув він страшенний біль. Жахливо страждаючи, покликав герой Ліхаса і запитав його, навіщо приніс він цей плащ. Що міг відповісти йому невинний Ліхас? Він міг тільки сказати, що з плащем прислала його Деяніра. Геракл, не тямлячи нічого від страшного болю, схопив Ліхаса за ногу і вдарив його об скелю, навколо якої шуміли морські хвилі. На смерть розбився Ліхас. А Геракл упав на землю. Він бився в невимовних муках. Крик його розлягався далеко по Евбеї. Геракл проклинав свій шлюб з Деянірою. Великий герой покликав сина і з тяжким стогоном сказав йому:

— О, сину мій, не покидай мене в нещасті, — якщо навіть загрожуватиме тобі смерть, не покидай мене! Підними мене! Віднеси мене звідси! Віднеси туди, де не бачив би мене жоден смертний. О, якщо почуваш ти до мене жаль, не дай мені померти тут!

Підняли Геракла, поклали на ноші, віднесли на корабель, щоб перевезти його в Трахіну. Ось що розповів Гілл матері і закінчив розповідь такими словами:

— Зараз ви всі побачите тут великого Зевсового сина, може, ще живим, а може, вже мертвим. О, нехай скарають тебе, мати, суворі Ерїнії і месниця Діке¹! Ти згубила найкращого з людей, яких будь-коли носила земля. Ніколи не побачиш ти такого героя!

Мовчки пішла до палацу Деяніра, не сказавши жодного слова. Там, у палаці, схопила вона двогострий меч.

¹ Богиня справедливості.

Побачила Деяніру стара няня. Вона кличе скоріше Гілла. Поспішає Гілл до матері, але простромила вже вона мечем свої груди. Ридаючи, кинувся до матері нещасний син, він обіймає її і вкриває поцілунками її похолоділе тіло.

У цей час приносять до палацу вмираючого Геракла. Він забувся в сні під час дороги, але коли опустили ноші на землю біля входу в палац, Геракл прокинувся. Від лютого болю нічого не тямив великий герой.

— О, великий Зевсе! — вигукує він, — в якій країні я? О, де ви, мужі Греції? Допоможіть мені! Заради вас я очистив землю і море від потвор і зла, а тепер ніхто з вас не хоче визволити мене вогнем або гострим мечем від тяжких страждань! О, Зевсів брате, великий Аїде, приспи, приспи мене, нещасного, приспи бистролітною смертю!

— Батьку, вислухай мене, благаю тебе, — просить слізю Гілл, — мимоволі зробила цей злочин мати. Навіщо прагнеш ти помсти? Дізнавшись, що сама вона — причина твоєї загибелі, проколола вона серце вістрям меча!

— О боги, померла вона, і я не міг помститися їй! Не від моєї руки загинула підступна Деяніра!

— Батьку, не винна вона! — говорить Гілл. — Побачивши в домі своїм Іолу, дочку Евріта, мати моя хотіла чарами вернути твою любов. Вона натерла плащ кров'ю убитого своєю стрілою кентавра Несса, не знавши, що отруєна ця кров отрутою лернейської гідри.

— О горе, горе! — вигукує Геракл. — Так, ось як справдилося провіщення батька мого Зевса! Він сказав мені, що не помру я від руки живого, що судилося мені загинути від підступів того, хто зійшов у похмуре царство Аїда. Ось як згубив мене вбитий мною Несс. Так ось який обіцяв мені спокій оракул у Додоні — спокій смерті! Так, правда, — мертві не мають тривоги! Виконай же мою останню волю, Гілле! Віднеси з моїми вірними друзями мене на високу гору, на її вершині склади погребне вогнище, поклади мене на вогнище і підпали його. Зроби це швидше, припини мої страждання!

— Зглянься, батьку, невже ти примусиш мене бути твоїм убивцею! — благає Гілл батька.

— Ні, не вбивцею будеш ти, а цілителем моїх страждань! Є ще в мене бажання, виконай і його! — благає сина Геракл. — Візьми собі за дружину дочку Евріта Іолу.

Але відмовляється Гілл виконати просьбу батька і говорить:

— Ні, батьку, не можу я взяти за дружину ту, яка була причиною загибелі моєї матері!

— О, покорися моїй волі, Гілле! Не викликай у мене знов затихлих страждань! Дай мені вмерти спокійно! — наполегливо благає сина Геракл.

Смирився Гілл і покійно відповідає батькові:

— Добре, батьку. Я буду покійний твоїй передсмертній волі.

Квапить Геракл сина, благає швидше виконати його останнє прохання.

— Поспішай же, сину мій! Поспішай покласти мене на вогнище, перше ніж знову почнуться ці нестерпні муки. Несіть мене! Прощай, Гілле!

Друзі Геракла і Гілл підняли ноші і віднесли Геракла на високу Оету. Там зложили вони величезне вогнище і поклали на нього найбільшого з героїв. Страждання Геракла дедалі дужчають, все глибше проходить в його тіло отрута лернейської гідри. Рве з себе Геракл отруєний плащ, щільно прилип він до тіла; разом з плащем Геракл вириває шматки шкіри, і ще нестерпніші стають страшні муки. Один тільки рятунок від цих людських мук — це смерть. Легше загинути в полум'ї вогнища, ніж терпіти їх, але ніхто з друзів героя не наважується підпалити його. Нарешті, прийшов на Оету Філоктет, його умовив Геракл підпалити вогнище і в нагороду за це подарував йому свій лук і стріли, отруєні отрутою гідри. Підпалив багаття Філоктет, яскраво спалахнуло полум'я вогнища, але ще яскравіше заблищали блискавки Зевса. Прогриміли по небу громи. На золотій колісниці примчали до вогнища Афіна Паллада¹ із Гермесом, і підняли вони на світлий Олімп найбільшого з героїв Геракла. Там зустріли його великі боги. Став безсмертним богом Геракл. Сама Гера, забувши свою ненависть, віддала Гераклові за дружину дочку свою, вічно юну богиню Гебу. Живе з того часу на світлому Олімпі в сонмі великих безсмертних богів Геракл. Це була нагорода йому за всі його великі подвиги на землі, за всі його великі страждання.

¹ За деякими варіантами міфа на колісниці була не Афіна, а богиня перемоги — Ніке.

Геракліди

Викладено за поемою Евріпіда «Геракліди»

Після смерті Геракла його діти і мати його Алкмена жили в Тірінфі у старшого сина Геракла Гілла. Недовго прожили вони там. Через ненависть до Геракла Еврісфей прогнав дітей найбільшого героя з володінь їхнього батька і переслідував їх усюди, де тільки намагалися вони заховатися. Діти Геракла довго мандрували по всій Греції; нарешті, дав їм притулок у себе старий Іолай, племінник і друг Геракла. І в нього спостигла нещасних ненависть Еврісфея, і довелося їм з Іолаєм тікати в Афіни, де правив тоді сини Тесея Демофонт.

Узнавши, що діти Геракла заховалися в Афінах, Еврісфей послав свого вісника Копрея зажадати від Демофонта видачі гераклідів. Демофонт відмовив Копреєві, не злякала його й погроза, що Еврісфей з великим військом нападе на Афіни і зруйнує місто. Демофонт не хотів порушувати звичаю гостинності.

Незабаром Еврісфей вторгся з великим військом в Аттику. Афіняни мали битися з численними ворогами. Запитали вони богів про долю битви, і боги відкрили їм, що афіняни переможуть лише в тому разі, якщо буде принесена в жертву богам дівчина. Макарія, старша дочка Геракла і Деяніри, добровільно прирекла себе на жертву богам, вона вирішила пожертвувати життям заради врятування своїх братів і сестер.

Зустрілись обидва війська на полі битви, прийшов і Гілл з загоном воїнів; він знайшов допомогу проти Еврісфея. Перед початком битви принесена була в жертву Макарія. Запеклий і кровопролитний був бій. Перемогли афіняни. Еврісфей пустився тікати, і Гілл кинувся на колісниці переслідувати ворога свого батька.

Побачив це Іолай. Він ублагав Гілла уступити йому колісницю — старий соратник Геракла сам хотів помститися за всі біди, яких завдав Еврісфей його другові. Іолай швидко помчав на колісниці навздогін. Він уже майже наздогнав Еврісфея. Тоді Іолай почав благати богів-олімпійців. Він благав їх вернути йому лише на один день його юність і його колишню силу. Почули благання Іолая боги. Дві яскраві зірки скотилися з неба, темна хмара спустилася на колісницю Іолая. Коли розійшлася хмара, то Іолай стояв на колісниці в усьому блиску своєї юності, могутній і прекрасний. Наздогнав Іолай Еврісфея і взяв його в полон.

Іолай з торжеством привіз зв'язаного Еврісфея в Афіни. Люто розгнівалася Гераклова мати Алкмена, побачивши ворога свого великого сина. Незважаючи на те, що хотіли захистити Еврісфея і Гілл, і Демофонт, вирвала Алкмена своїми руками очі Еврісфееві і вбила його. Так загинув Еврісфей. Афіняни не залишили без поховання переможеного ворога, він був похований в Аттіці біля святилища палленської Афіни.

Кекроп ¹, Еріхтоній ² і Ерехтей ³

Засновником великих Афін та їх Акрополя був народжений землею Кекроп. Земля породила його напівлюдиною-напівзмією. Тіло його закінчувалося величезним зміїним хвостом. Кекроп заснував Афіни в Аттіці в той час, коли змагалися за владу над усією країною землетрясець, бог моря Посейдон, і войовниця, богиня Афіна, улюблена дочка Зевса. Щоб розв'язати цю суперечку, усі боги зібрались на чолі з самим великим громовержцем Зевсом на Афінському акрополі. На суд володар богів і людей покликав і Кекропа, щоб він вирішив, кому ж повинна належати влада в Аттіці. Змієногий Кекроп прийшов на суд. Боги постановили віддати владу над Аттікою тому, хто принесе країні найцінніший дар. Ударив землетрясець Посейдон своїм тризубцем об скелю — і з неї забило джерело солоної морської води; Афіна ввіткнула в землю свій блискучий спис — і виросла із землі плодоносна олива. Тоді Кекроп сказав:

— Світлі боги Олімпу, всюди шумлять солоні води безкрайого моря, але ніде немає оливи, яка дає багаті плоди. Афіні належить олива, вона дасть багатство всій країні й спонукатиме жителів до праці землеробів і обробітку родючого ґрунту. Велике благо дала Афіна Аттіці, нехай же їй належить влада над усією країною.

Боги-олімпійці присудили Афіні Палладі владу над містом, заснованим Кекропом, і над усією Аттікою. З

¹ Кекроп, засновник Афінського акрополя, — напівлюдина-напівзмія.

² Еріхтоній, народжений землею, також має вигляд змії. Афіняни називали себе кекропідами, тобто нащадками Кекропа. Отже, це був час, коли афіняни вірили в своє походження від змії або від предка змії. Це вказує на давність міфа.

³ Ерехтей — спочатку синогнім Еріхтонія. Лише з кінця V ст. до н.е. в творах Еврипіда Ерехтей згадується як самотсійний герой.

того часу стало зватися місто Кекропа Афінами на честь улюбленої дочки Зевса. Кекроп заклав в Афінах перше святилище богині Афіні, захисниці міста, і батькові її Зевсу. Дочки Кекропа були першими жрицями Афіни. Кекроп дав афінянам закони і впорядкував усю державу. Він був першим царем Аттики.

Наступником Кекропа був Еріхтоній, син бога вогню Гефеста. Як і Кекроп, він був теж народжений землею. Повне таємниць було його народження. Коли він народився, богиня Афіна взяла його під своє покровительство, і він ріс в її святилищі. Афіна поклала новонародженого Еріхтонія в плетений кошик, щільно закритий кришкою. Дві змії мали охороняти Еріхтонія. Охороняли його й дочки Кекропа. Афіна суворо заборонила їм підіймати кришку з кошика, вони не повинні були бачити таємничо народженого землею немовляти. Цікавість мучила Кекропових дочок, їм хотілося хоч раз глянути на Еріхтонія.

Одного разу Афіна відлучилась із свого святилища на Акрополі, щоб принести від Паллени гору, яку вона вирішила поставити біля Акрополя для його захисту. Коли богиня несла гору до Афін, назустріч їй прилетіла ворона і сказала, що дочки Кекропа відкрили кошик з Еріхтонієм і побачили таємниче немовля. Страшенно розгнівалася Афіна, вона кинула гору і вмить з'явилася у своє святилище на Акрополі. Афіна суворо покарала дочок Кекропа: їх охопило безумство, вони вибігли з святилища, в божевіллі кинулися зі стрімких скель Акрополя і розбилися на смерть. З того часу сама Афіна охороняла Еріхтонія. Гора, яку кинула Афіна, так і залишилася на тому місці, де сповістила ворона богині про вчинок Кекропових дочок; тому ця гора стала зватися Лікабетом. Еріхтоній, змужнівши, став царем Афін, де й правив довгі роки. Ним були встановлені найдавніші свята на честь Афіни — Панафінеї¹.

¹ Панафінеї — головне свято Афін; справлялося протягом кількох днів у місяці Гекатомбайоні, першому місяці року, за нашим числення — в кінці липня і на початку серпня. Раз на чотири роки справлялися великі Панафінеї, що відзначалися особливою урочистістю. Починалися свята вночі урочистим бігом з факелами. Вранці споряджався пишний похід на Акрополь, в якому несли багато затканий новий пеплос (верхній одяг) богині. Його надягали на статую Афіни, що стояла в храмі Парфеноні. Відбувалися ще змагання з бігу, боротьбі, метанні диска і т.д. У гімнастичних змаганнях і в особливому врочистому танці при повній зброї брали участь хлопчики, юнаки й дорослі громадяни. Звичайно, найближчу участь у святі могли брати тільки заможні громадяни, бо це вимагало значних витрат.

Еріхтоній перший запряг коней в колісницю і перший запровадив перегони на колісницях в Афінах.

Нащадком Еріхтонія був цар Афін Ерехтей. Йому довелося вести тяжку війну з містом Елевсіном, якому прийшов на допомогу син фракійського царя Евмолпа Іммарад.

Нещаслива була ця війна для Ерехтея. Дедалі більше тиснули його Іммарад і фракійці. Нарешті Ерехтей вирішив звернутися до оракула Аполлона в Дельфи, щоб узнати, якою ціною може він здобути перемогу. Жахливу відповідь дала піфія. Вона сказала Ерехтеєві, що тільки в тому разі він переможе Іммарада, якщо принесе в жертву богам одну з своїх дочок. Ерехтей повернувся з Дельф із жахливою відповіддю. Юна дочка царя Хтонія, сповнена любові до батьківщини, дізнавшись про відповідь піфії, заявила, що готова пожертвувати життям за рідні Афіни. Глибоко вболіваючи за долю своєї дочки, Ерехтей приніс її в жертву богам; лише бажання врятувати Афіни примусило його зважитися на таку жертву.

Незабаром після того, як принесена була Хтонія в жертву, відбулася битва. В запалі бою зустрілись Ерехтей та Іммарад і стали на герць. Довго билися герої. Вони не поступались один одному ні силою, ні вмінням володіти зброєю, ні хоробрістю. Нарешті, переміг Ерехтей і вбив своїм списом Іммарада. Засмутився батько Іммарада Евмолп: він ублагав бога Посейдона помститись Ерехтеєві за смерть сина. Швидко примчав на своїй колісниці по бурхливих хвилях моря Посейдон в Аттику. Махнув він своїм тризубцем і вбив Ерехтея. Так загинув Ерехтей, захищаючи свою вітчизну. Загинули і всі діти Ерехтея. Лише одна дочка його Креуса лишилася живою, її одну пощадила лиха доля.

Кефал і Прокріда

Викладено за трагедією Софокла «Філоктет»

Кефал був сином бога Гермеса і дочки Кекропа Херси. Далеко по всій Греції славився Кефал своєю чудовою вродою, славився він і як невтомний мисливець. Рано, ще до схід сонця, залишав він свій палац і юну дружину свою Прокріду і вирушав на полювання в гори Гімета. Одного разу побачила прекрасного Кефала рожевопер-

ста богиня зорі Еос, викрала його і понесла далеко від Афін, на самий край землі. Кефал кохав лише одну Прокриду, тільки про неї думав він, ім'я її не сходило з його уст. Сумував він у розлуці з дружиною і благав богиню Еос відпустити його назад в Афіни. Розгнівалась Еос і сказала Кефалові:

— Добре, повертайся до Прокриди, перестань скаржитися на долю! Колись ти сам пошкодуєш, що Прокрида — твоя дружина, пошкодуєш навіть, що спізнав її! О, я передбачаю, що це станеться!

Відпустила Еос Кефала. Прощаючись з ним, вона переконала його перевірити вірність дружини. Богиня змінила зовнішній вигляд Кефала, і він повернувся ніким невпізнаний в Афіни. Хитрощами проник Кефал у свій дім і застав дружину свою в глибокому сумі. І сумуючи, була прекрасна Прокрида. Кефал заговорив з дружиною і довго намагався переконати її забути чоловіка, піти від нього і стати його дружиною. Не впізнала Прокрида чоловіка. Довго не хотіла вона й слухати незнайомця і все твердила:

— Одного лише Кефала кохаю я і лишуся йому вірною. Де б він не був, живий він чи помер, я навек буду йому вірною!

Нарешті, похитнув її багатими подарунками Кефал. І вона вже готова була схилитися до його благань. Тоді, прийнявши свій справжній образ, вигукнув Кефал:

— Зрадлива! Я чоловік твій, Кефал! Сам свідок твоєї зради!

Жодного слова не сказала Прокрида чоловікові. Низько схиливши від сорому голову, покинула вона дім Кефала і пішла в укриті лісом гори. Там стала вона супутницею богині Артеміди. Від богині одержала в подарунок Прокрида чудесний спис, який завжди влучав у ціль і сам повертався до того, хто його кинув, і собаку Лайлапа, від якого не міг врятуватися ні один дикий звір.

Недовго мав сили Кефал жити в розлуці з Прокридою. Він розшукав у лісах свою дружину і умовив її повернутися. Вернулась Прокрида до чоловіка, і довго жили вони щасливо. Свій чудесний спис і собаку Лайлапа Прокрида подарувала чоловікові, який, як і раніш, до світанку йшов на полювання. Один, без помічників, полював Кефал, йому не потрібно було помічників — адже з ним був чудесний спис і Лайлап. Одного разу рановранці пішов на полювання Кефал; опівдні, коли наста-

ла велика спека, став він шукати захисту в затінку від спеки. Поволі йшов Кефал і співав:

— О, солодка прохолодо, прилинь швидше до мене! Оповий мої відкриті груди! Швидше прийди до мене, прохолодо, сповнена млості, і розвій палючу спеку! О, небеса, ти — моя відрада, ти оживляєш і зміцнюєш мене! О, дай мені вдихнути твій солодкий подув!

Хтось із афінян почув спів Кефала і, не зрозумівши змісту його пісні, сказав Прокріді, що чув, як чоловік її кличе в лісі якусь німфу Прохолоду. Засмутилася Прокріда, вона вирішила, що Кефал вже не любить її, що він забув її для іншої. Раз, коли Кефал був на полюванні, Прокріда таємно пішла в ліс і, сховавшись у кущах, що розрослися густо навколо, стала чекати, коли прийде її чоловік. Ось з'явився серед дерев і Кефал. Голосно співав він:

— О, сповнена ласки прохолодо, прийди і розжени мою втому!

Раптом зупинився Кефал — йому почулося тяжке зітхання. Прислухався Кефал, але все тихо в лісі, не ворухнеться жоден листочок у південну спеку. Знову заспівав Кефал:

— Поспішай же до мене, бажана прохолодо!

Тільки прозвучали ці слова, як тихо зашелестіло щось у кущах. Кефал, думаючи, що в них сховався якийсь дикий звір, кинув у куці списа, що не знав промаху. Голосно скрикнула Прокріда, поранена в груди. Впізнав її голос Кефал. Він кинувся в куці й знайшов там свою дружину. Груді її були залиті кров'ю; смертельною була жахлива рана. Спішить Кефал перев'язати рану Прокріди, але все марно. Вмирає Прокріда. Перед смертю сказала вона чоловікові:

— О, Кефале, я заклинаю тебе святістю наших шлюбних уз, богами Олімпу й підземними богами, до яких я йду тепер, я заклинаю тебе й моєю любов'ю, не дозволяй входити у наш дім тій, яку ти зараз кликав!

Зрозумів Кефал із слів умираючої Прокріди, що привело її до помилки. Поспішає він пояснити Прокріді її помилку. Слабне Прокріда, затуманилися смертю її очі, ніжно посміхаючись Кефалові, вмерла вона на його руках. Із останнім поцілунком відлетіла її душа в похмуре царство Аїда.

Довго був невтішний Кефал. Учинивши вбивство, покинув він рідні Афіни і пішов у семибрамні Фіви. Тут допоміг він Амфітріонові в полюванні на невловиму

тавтесейську лисицю. Її послав як кару фів'янам Посейдон. Щомісяця приносили лисиці в жертву хлопчика, щоб як-небудь вгамувати її лютість. Кефал випустив на лисицю свого собаку Лайлапа. Вічно переслідував би Лайлап лисицю, коли б не перетворив їх громовержець Зевс на два камені — і лисицю, і Лайлапа. Після полювання на тевтесейську лисицю Кефал взяв участь у війні Амфітріона з телебоями і досяг, завдяки своїй хоробрості, влади над островом Кефаленією, названим так за його ім'ям, — там і жив він до самої своєї смерті.

Прокна і Філомела

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Цар Афін Пандіон, нащадок Еріхтонія, вів війну з варварами, які обложили його місто. Важко було б йому захистити Афіни від численного варварського війська, якби на допомогу йому не прийшов цар Фракії Терей. Він переміг варварів і прогнав їх за межі Аттики. В нагороду за це Пандіон віддав Тереві за дружину дочку свою Прокну. Повернувся Терей зі своєю молодою дружиною у Фракію. Там народився незабаром у Терей і Прокни син. Здавалося, що щастя віщували мойри Тереві та його дружині.

Минуло п'ять років з дня шлюбу Терей. Одного разу Прокна почала просити чоловіка:

— Якщо ти ще кохаєш мене, то відпусти мене побачитися з сестрою або ж привези її до нас. Поїдь в Афіни за сестрою моєю, попроси батька відпустити її і обіцяй, що вона скоро повернеться додому. Побачити сестру буде для мене найбільшим щастям.

Спорядив Терей кораблі у далеке плавання і незабаром відплив із Фракії. Щасливо досяг він берегів Аттики. З радістю зустрів свого зятя Пандіон і повів його у свій палац. Не встиг ще сказати Терей про причину свого приїзду в Афіни, як увійшла Філомела, сестра Прокни, рівна красою прекрасним німфам. Вразила Терей врода Філомели, і він палко покохав її. Він став просити Пандіона відпустити Філомелу погостювати в сестри її, Прокни. Любов до Філомели робила ще переконливішою мову Терей. Сама Філомела, не знаючи, яка загрожує їй небезпека, теж просила батька відпустити її до

Прокни. Нарешті, погодився Пандіон. Відпускаючи свою дочку в далеку Фракію, він говорив Терееві:

— Тобі доручаю я, Терее, дочку мою. Безсмертними богами заклинаю я тебе, захищай її, як батько. Швидко пришли назад Філомелу, адже вона єдина втіха моєї старості.

Пандіон просив і Філомелу:

— Доню моя, якщо ти любиш старого батька, повертайся швидше, не залишай мене одного.

З сльозми попросився Пандіон з дочкою; хоч тяжкі передчуття пригнічували його, все ж не міг він відмовити Терееві й Філомелі.

Зійшла прекрасна дочка Пандіона на корабель. Дружно вдарили веслами гребці, швидко понісся корабель у відкрите море, все далі берег Аттики. Триумфує Терей. Радіючи, вигукнув він:

— Я переміг! Зі мною тут на кораблі обраниця мого серця, прекрасна Філомела.

Не зводить очей з Філомели Терей і не відходить від неї під час усього плавання. Ось і берег Фракії, закінчена подорож. Не веде в свій палац Філомелу цар Фракії, він веде її силоміць у темний ліс, у хатину пастуха, і тримає там у неволі. Не зворушують його сльози і благання Філомели. Страждає Філомела в неволі, часто кличе вона сестру і батька, часто кличе богів-олімпійців, але марні її благання і скарги. Філомела рве у відчай волосся, ламає руки і скаржиться на свою долю.

— О, суворий варваре, — вигукує вона, — тебе не зрушили ні просьби батька, ні його сльози, ні турботи про мене моєї сестри! Ти не зберіг святості свого домашнього вогнища! Візьми ж, Терее, моє життя, але знай: бачили твій злочин великі боги, і якщо є ще в них сила, то зазнаєш ти заслуженої кари. Сама розповім я про все, що ти зробив! Сама піду я до народу! Якщо ж не пустять мене піти ліси, які стоять тут навколо, я всі їх наповню своїми скаргами; хай чує мої скарги вічний Ефір небесний, хай чують їх боги!

Страшний гнів опанував Терее, коли почув він погрози Філомели. Вихопив він свій меч, схопив за волосся Філомелу, зв'язав її і вирізав їй язик, щоб нікому не могла розповісти нещасна дочка Пандіона про його злочин. А сам Терей вернувся до Прокни. Вона запитала чоловіка, де ж сестра, але Терей сказав дружині, що сестра її померла. Довго оплакувала Прокна начебто померлу Філомелу.

Минув цілий рік. Нудиться Філомела в неволі, не може вона дати знати ні батькові, ні сестрі, де тримає її відлюдно Терей. Нарешті, знайшла вона спосіб сповістити Прокну. Вона сіла за ткацький верстат, виткала на покривалі всю свою жахливу історію і послала таємно це покривало Прокні. Розгорнула Прокна покривало і, жахаючись, побачила на ньому виткану страшну історію своєї сестри. Не плаче Прокна, мов у забутті блукає вона, як безумна, по палацу і думає лише про те, як помститися Терееві.

Були саме ті дні, коли жінки Фракії справляли свято Діоніса. З ними пішла в ліси і Прокна. На схилах гір, у густому лісі розшукала вона хатину, в якій тримав її чоловік у неволі Філомелу. Звільнила Прокна сестру і привела її таємно в палац.

— Не до сліз тепер, Філомело, — сказала Прокна, — не допоможуть нам сльози. Не сльозами, а мечем повинні ми діяти. Я готова на найстрашніший злочин, тільки б помститися і за тебе, і за себе Терееві. Я готова заподіяти йому найжахливішу смерть. У той час, як говорила це Прокна, увійшов до неї її син.

— О, як схожий ти на батька, — вигукнула Прокна, глянувши на сина.

Раптом замовкла вона, суворо нахмуривши брови. Жахливий злочин замислила Прокна, на цей злочин штовхнув її гнів, що клекотів у її грудях. А син довірливо підійшов до неї, він обійняв матір своїми ручками і тягся до неї, щоб поцілувати її. В одну мить жаль прокинувся в серці Прокни, на очі їй навернулися сльози; вона поспішно одвернулася від сина, а від погляду на сестру знов спалахнув в її грудях несамопитий гнів. Схопила Прокна сина за руку і повела його в найдавший покій палацу. Там взяла вона гострий меч і, одвернувшись, встромила його в груди сина. Розрізали Прокна і Філомела на шматки тіло нещасного хлопчика, частину його зварили в котлі, а частину засмажили на вертелі й приготували Терееві жахливу трапезу. Прокна сама прислужувала Терееві, а він, нічого не підозрюючи, їв страви, зготовлені з тіла улюбленого сина. Під час трапези згадав про сина Терей і звелів покликати його. Прокна, радіючи зі своєї помсти, відповіла йому:

— В тобі самому той, кого ти кличеш!

Не зрозумів її слів Терей, він став наполягати, щоб покликали сина. Тоді вийшла раптом з-за завіси Філомела і кинула в обличчя Терееві скривавлену голову сина. Здрігнувся від жаху Терей, він зрозумів, яка жахлива

була його трапеза. Прокляв він дружину свою і Філомелу. Відштовхнувши від себе стіл, скочив він з ложа і, видобувши меч, погнався за Прокною і Філомелою, щоб помститися їм своїми руками за вбивство сина, але не може він наздогнати їх. Крила виростають у них, обертаються вони на двох птахів — Філомела на ластівку, а Прокна — на солов'я. Збереглася у ластівки-Філомели на грудях і кривава пляма від крові сина Терeya. Сам же Терей був обернений на одуда, з довгим дзьобом і з великим гребенем на голові. Як у войовничого Терeya на шоломі, так розвівається в одуда на голові гребінь з пір'я.

Борей і Оріфія

Грізний Борей, бог невгамовного, бурхливого північного вітру. Несамовитий, носить він над землями і морями, спричиняючи льотом своїм всеруйнуючі бурі. Побачив раз Борей, пролітаючи над Аттикою, дочку Ерехтея Оріфію, і покохав її. Благов Борей Оріфію стати йому дружиною і дозволити йому понести її з собою в своє царство на далеку північ. Не згоджувалась Оріфія, боялася вона грізного, суворого бога. Відмовив Бореві і батько Оріфії Ерехтей. Не допомагали ніякі просьби, ніякі благання Борeya. Розгнівався грізний бог і вигукнув:

— Я заслужив сам на таке приниження! Я забув про мою грізну, шалену силу! Хіба личить мені смиренно благодати когось? Лише силою повинен я діяти! Я жену по небу грозіві хмари, я здіймаю на морі, мов гори, хвилі, я з корінням вириваю, як сухі билинки, вікові дуби, я бичую градом землю і на твердий, мов камінь, лід перетворюю воду — і я благаю, немов безсилий смертний. Коли я несусь у несамовитому льоті над землею, вся земля хитається, і здригається навіть підземне царство Аїда. І я благаю Ерехтея, неначе його слуга. Я повинен не благодати віддати мені за дружину Оріфію, а відняти її силою!

Махнув Борей своїми могутніми крилами. Буря забушувала по всій землі. Немов очерет, захиталися вікові ліси, грізно заходили по морю вкриті піною вали, темні хмари заволокли все небо. Вище гір розпростерся темний плащ Борeya, і віяло від нього льодяним холодом півночі. Все руйнуючи на своєму шляху, понісся Борей в Афіни, схопив Оріфію, піднявся й полетів з нею до себе на північ.

Там стала Оріфія дружиною Борeya. Вона народила йому двох синів-близнят Зета і Калаїда. Обидва вони бу-

ли крилатими, як і їх батько. Великими героями були сини Борея, обидва вони брали участь у поході аргонавтів по золоте руно в Колхиду і зробили багато великих подвигів.

Дедал та Ікар¹

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Найбільшим митцем, скульптором і зодчим Афін був Дедал, нащадок Ерехтея. Про нього розповідали, що він витесував з білосніжного мармуру такі дивні статуї, що вони здавалися живими; здавалося, що статуї Дедала дивляться і рухаються. Багато інструментів винайшов Дедал для своєї роботи; ним були винайдені сокира і свердел. Далеко йшла слава про Дедала.

У цього великого художника був племінник Тал, син його сестри Пердіки. Тал був учнем свого дядька. Вже в ранній юності вражав він усіх своїм талантом і винахідливістю. Можна було передбачити, що Тал далеко перевищить свого вчителя. Дедал заздрив племінникові і вирішив його вбити. Одного разу Дедал стояв з племінником на високому Афінському акрополі біля самого краю скелі. Нікого не було видно кругом. Побачивши, що вони самі, Дедал зіпхнув племінника зі скелі. Певний був митець, що його злочин залишиться безкарним. Упавши зі скелі, Тал розбився на смерть. Дедал поспішно зійшов з Акрополя, підняв тіло Тала і хотів уже таємно закопати його в землю, але застали Дедала афіняни, коли він копав яму. Злочин Дедала відкрито. Ареопаг засудив його до страти.

Рятуючись від смерті, Дедал утік на Крит до могутнього царя Міноса, сина Зевса і Європи. Мінос охоче прийняв під свій захист великого митця Греції. Багато чудових творів мистецтва виготовував Дедал для царя Криту. Він збудував для нього і знаменитий палац Лабіринт з такими заплутаними ходами, що, раз увійшовши

¹ Міф про Дедала й Ікара вказує на те, що вже в глибоку давнину люди почали думати про те, як оволодіти способом пересуватися не тільки по землі й воді, а й у повітрі. Характерно, ідо найбільшим досягненням міфічного митця Дедала вважалися не його статуї і споруджені ним будинки, а саме зроблені ним крила. Міф про Дедала створено в Афінах — найважливішому центрі торгівлі, промисловості, мистецтва та науки Стародавньої Греції.

в нього, неможливо було знайти вихід. У цьому палаці Мінос замкнув сина дружини своєї Пасіфаї — жахливого Мінотавра, потвору з тілом людини і головою бика.

Багато років жив Дедал у Міноса. Не хотів відпускати його цар з Криту; тільки сам він хотів користуватися мистецтвом великого художника. Немов полоненого, тримав Мінос Дедала на Криті. Дедал довго думав, як утекти йому, і, нарешті, знайшов спосіб визволитися з критської неволі.

— Якщо я не можу, — вигукнув Дедал, — урятуватися від влади Міноса ні сухопуттю, ні морем, то відкрите ж для втечі небо! Ось мій шлях! Усім володіє Мінос, лише повітрям не володіє він!

Узявся до роботи Дедал. Він набрав пер, поскріплював їх льняними нитками й воском і почав виготовляти з них чотири великих крила. Поки Дедал працював, син його Ікар грався біля батька: то ловив він пух, що злітав від подуви вітерця. то м'яв у руках віск. Хлопчик безтурботно грався, його бавила робота батька. Нарешті, Дедал скінчив свою працю; готові були крила. Дедал прив'язав крила за спину, просунув руки в петлі, закріплені на крилах, змахнув ними і плавно піднісся в повітря. З подивом дивився Ікар на батька, який ширяв у повітрі, немов величезний птах. Дедал спустився на землю і сказав синові:

— Слухай, Ікаре, зараз ми полетимо з Криту. Будь обережний під час льоту. Не спускайся дуже низько до моря, щоб солоні бризки хвиль не змочили твоїх крил. Не підіймайся й близько до сонця: спека може розтопити віск, і розлетяться пера. За мною лети, не відставай від мене.

Батько з сином одягнули крила на руки і легко полинули. Ці, хто бачив, як вони високо летіли над землею, думали, що це два боги несуться в небесній блакиті. Часто обертався Дедал, щоб подивитися, як летить його син. Вони минули вже острови Делос, Парос і летять усе далі й далі.

Швидкий політ бавить Ікара, все сміливіше помахує він крилами. Ікар забув поради батька: він не летить уже слідом за ним. Сильно махнувши крилами, він злетів високо, під саме небо, ближче до променистого сонця. Палюче проміння розтопило віск, що скріплював пера крил, повипадали пера і розлетілися далеко в повітрі, гнані вітром. Махнув Ікар руками, але немає на них більше крил. Стрімголов упав він з страшної височини в море й загинув у його хвилях.

Дедал обернувся, дивиться навкруги. Немає Ікара. Голосно почав кликати він сина:

— Ікаре! Ікаре! Де ти? Озвися!

Нема відповіді. Побачив Дедал на морських хвилях пера з крил Ікара і зрозумів, що трапилось. Як зненавидів Дедал своє мистецтво, як зненавидів той день, коли задумав урятуватися з Криту повітряним шляхом.

А тіло Ікара довго носилося по хвилях моря, яке стало називатися за іменем загиблого Ікарійським¹. Нарешті, прибили його хвилі до берега острова; там знайшов його Геракл і поховав.

Дедал же летів далі і прилетів, нарешті, в Сицилію. Там він оселився у царя Кокала. Мінос дізнався, де заховався митець, вирушив з великим військом у Сицилію, і зажадав, щоб Кокал видав йому Дедала.

Дочки Кокала не хотіли втратити такого митця, як Дедал. Вони вдалися до хитроців. Умовили батька погодитися на вимоги Міноса і прийняли його як гостя в палаці. Коли Мінос приймав ванну, дочки Кокала вилили йому на голову котел окропу; помер Мінос у страшних муках. Довго жив Дедал у Сицилії. А останні роки життя провів на батьківщині, в Афінах; там став він родоначальником Дедалідів, славного роду афінських митців.

Тесей²

Викладено за біографією Плутарха «Тесей»

Народження і виховання Тесея

Син Пандіона Егей правив в Афінах після того, як він зі своїми братами вигнав з Аттики своїх родичів, си-

¹ Частина Егейського моря між островами Самосом, Паросом і берегом Малої Азії.

² Тесей — найбільший герой Афін, що мав багато спільного з Гераклом. Тесей — герой військово-родової аристократії, а потім герой правлячої афінської рабовласницької аристократії землевласників, яка приписувала створення всього давнього державною ладу Афін Тесеєві. Йому приписувався насамперед поділ населення на три класи: «евпатридів», або благородних, «геоморів», або землеробів, «деміургів», або ремісників, і надання виключного права на заміщення посад одним благородним. Характерний і такий факт: розповідали, що під час Марафонської битви (490 р. до н. е.), в якій греки здобули перемогу над персами, багато афінян ніби бачили Тесея в шоломі зі списом і щитом, який ішов попереду бойового строю афінян. Цими казковими оповіданнями скористалися аристократи, їхній представник Кімон перевіз із острова Скіросу в Афіни останки Тесея, які насправді, звичайно, не існували, бо й сам Тесей ніколи не існував.

нів Метіона, які захопили не по праву владу. Довго Егей правив щасливо. Засмучувало його тільки одне: не було у нього дітей. Нарешті, вирушив Егей до оракула Аполлона в Дельфі і там запитав світлосяйного бога, чому боги не посилають йому дітей. Оракул дав Егеєві неясну відповідь. Довго думав він, намагаючись розгадати таємний зміст відповіді, але не міг розгадати його. Нарешті, вирішив Егей піти до міста Троїсени¹ до мудрого царя Арголіди Пітфея, щоб той розгадав йому таємницю відповіді Аполлона. Відразу розгадав Пітфей зміст відповіді. Він зрозумів, що в Егея має народитися син, який буде найбільшим героєм Афін. Пітфеєві хотілося, щоб честь бути батьківщиною великого героя належала Троїсени. Тому він віддав за Егея свою дочку Ефру. І ось народився в Ефрі, коли вона стала дружиною Егея, син, але це був син бога Посейдона, а не Егея. Новонародженому дали ім'я Тесеї. Незабаром після народження Тесея цар Егей повинен був покинути Троїсену і повернутися в Афіни. Ідучи, взяв Егей свій меч і сандалі, поклав їх під скелю в горах біля Троїсени і сказав Ефрі:

— Коли син мій Тесеї матиме силу зрушити цю скелю і дістати мій меч і сандалі, тоді пришли його з ними до мене в Афіни. Я впізнаю його по моему мечу і сандалях.

До шістнадцяти років виховувався Тесеї в домі свого діда Пітфея. Знаменитий своєю мудрістю, Пітфей піклувався про виховання онука і радів, бачачи, що онук його перевищує в усьому своїх однолітків. Та ось сповнилося Тесеєві шістнадцять років; уже тоді ніхто не міг зрівнятися з ним ні силою, ні спритністю, ні вмінням володіти зброєю. Прекрасний був Тесеї: високий, стрункий, з ясним поглядом чудових очей, з темними кучерями, що пишними кільцями спадали до плечей; спереду, на чолі, кучері були обрізані, бо присвятив він їх Аполлонові; юне мускулисте тіло героя виразно говорило про його могутню силу.

Подвиги Тесея по дорозі до Афін

Коли Ефра побачила, що її син перевищує силою всіх своїх однолітків, вона привела його до скелі, під якою лежали меч і сандалі Егея, і сказала:

— Сину мій, тут під цією скелею лежать меч і сандалі твого батька, володаря Афін Егея. Зруш скелю і візь-

¹ Місто в Арголіді на Пелопоннесі.

ми меч і сандалі, вони будуть тим знаком, за яким спізнає тебе твій батько.

Штовхнув Тесеї скелю і легко зрушив її з місця. Взяв він меч і сандалі, попрощався з матір'ю й дідом і вирушив у далеку путь, в Афіни. Тесеї не послухав просьб матері й діда вибрати безпечніший морський шлях; він вирішив іти в Афіни сухопуттю, через Істм.

Важкий був цей шлях. Багато небезпек довелося подолати Тесеєві в дорозі, багато довелося зробити йому подвигів. Уже на кордоні Троїсени і Епідавра ¹ герой зустрів велетня Періфета, сина бога Гефеста. Як і бог Гефест, син його, велетень Періфет був кульгавий, але могутні були його руки і величезне тіло. Грізний був Періфет. Жоден мандрівник не проходив через ті гори, в яких жив Періфет, усіх їх убивав велетень своєю залізною палицею, але Тесеї легко переміг Періфета. Це був перший подвиг героя, і як знак цієї перемоги він узяв залізну палицю вбитого ним Періфета.

Далі до самого Істму Тесеї ішов, не наражаючись на небезпеки. На Істмі, в сосновому гаю, присвяченому Посейдонові, Тесеї зустрів Сініда, що згинає сосни. Це був запеклий розбійник. Він заподіював страшну смерть усім подорожнім. Зігнувши дві сосни так, щоб вони торкалися верховіттям, Сінід прив'язував нещасного подорожнього до сосон і пускав їх. Із страшною силою випростувалися сосни і розривали тіло нещасного. Тесеї помстився за всіх, кого згубив Сінід. Він зв'язав розбійника, зігнув своїми могутніми руками дві величезні сосни, прив'язав до них Сініда і пустив сосни. Лютий розбійник загинув тією самою смертю, якою він губив ні в чому не винних подорожніх. Шлях через Істм був тепер вільний. Пізніше, на пам'ять про свою перемогу, Тесеї запровадив на тому місці, де він переміг Сініда, істмійські ігри ².

Дальший путь Тесея йшов через Кроміон ³. Уся місцевість навколо була спустошена величезною дикою свинею, породженою Тіфоном і Східною. Жителі Кроміона благали юного героя врятувати їх від цієї потвори. Тесеї наздогнав свиню і вбив її своїм мечем.

¹ Місто на північно-західному узбережжі Арголіди.

² Істмійські ігри — загально грецьке свято, що справлялося кожні два роки на Коринфському перешийку — Істмі. Під час ігор, що тривали кілька днів, відбувалися змагання в боротьбі, бігу, кулачному бою, метанні диска і списа, також змагання в перегонах колісниць.

³ Місто на Істмі, недалеко від Корінфа.

Рушив Тесеї далі. В найнебезпечнішому місці Істму, біля кордонів Мегари¹, там, де високо до неба здіймалися стрімкі скелі, біля підніжжя яких грізно шуміли пінисті морські вали, Тесеї зустрів нову небезпеку. На самому краю скелі жив розбійник Скірон. Він примушував усіх, хто проходив поблизу, мити собі ноги. Тільки схилився подорожній, щоб вимити ноги Скіронові, як жорстокий розбійник сильним поштовхом ноги скидав нещасного зі скелі в бурхливі хвилі моря, де він розбивався на смерть об гостре каміння, що стриміло з води, а тіло його пожирала жахлива черепаха. Тесеї, коли Скірон хотів зіпхнути і його, схопив розбійника за ногу і скинув його самого в море. Недалеко від Елевсіна Тесеєві довелося боротися з Керкіоном, подібно до того, як Гераклові довелося боротися з Антеєм. Могутній Керкіон багатьох згубив, але Тесеї, обхопивши Керкіона руками, стиснув його, як у залізних лещатах, і вбив. Звільнив цим Тесеї і дочку Керкіона Алопу, а владу над країною Керкіона Тесеї віддав синові Алопи і Посейдо-на Гіппотоонту.

Минувши Елевсін і наближаючись уже до долини ріки Кефісу в Аттіці, Тесеї прийшов до розбійника Дамаста, якого звичайно називали Прокрустом (витягачем). Розбійник цей вигадав особливо тяжкий і болісний спосіб катування для всіх, хто приходив до нього. У Прокруста було ложе, на нього примушував він лягати тих, хто потрапляв йому до рук. Якщо ложе було надто довге, Прокруст витягав нещасного до того часу, поки ноги жертви не доторкались до краю ложа. Якщо ж ложе було коротке, то Прокруст обрубав нещасному ноги. Тесеї повалив Прокруста самого на ложе, але ложе, звичайно, було надто коротке для велетня Прокруста, і Тесеї убив його так, як убивав злочинець подорожніх.

Це був останній подвиг Тесея на шляху до Афін. Тесеї не хотів прийти в Афіни заплямованим² пролітою кров'ю Сініда, Скірона, Прокруста та інших; він просив фіталідів³ особливими релігійними церемоніями очистити його біля вівтаря Зевса-Меліхія⁴. Привітно, як

¹ Область на півночі Істму, що межує на сході з Аттікою.

² Греки вважали, що пролита кров бруднить людину. Тому кожен, хто вбив людину, повинен відбутися особливі очисні обряди біля вівтаря якого-небудь бога.

³ Нащадки героя Фітала, який заснував в Елевсіні містерії — особливий релігійний культ на честь богині Деметри.

⁴ Меліхій — значить милостивий.

гостя, прийняли фіталіди юного героя. Вони виконали його просьбу і очистили його від гріха пролитої крові. Тепер Тесеї міг іти в Афіни, до свого батька Егея.

Тесеї в Афінах

У довгому іонійському одязі, сяючи красою, ішов Тесеї по вулицях Афін; пишні кучері спадали йому на плечі. Юний герой у своєму довгому одязі був швидше схожий на дівчину, ніж на героя, який зробив стільки великих подвигів. Тесеєві довелося проходити повз храм Аполлона, що будувався, на якому робітники виводили вже дах. Робітники побачили героя, прийняли його за дівчину і почали глузувати з нього. Сміючись, кричали робітники:

— Подивіться, он бродить по місту одна, без провожатих, якась дівчина! Дивіться, як розпустила вона на показ своє волосся, а довгим своїм одягом вона здіймає на вулиці куряву.

Розсерджений насміханнями робітників, Тесеї підбіг до воза, запряженого волами, випріг волів, схопив віз і кинув його так високо, що він перелетів через голови робітників, які стояли на даху храму. Вжахнулися робітники, які глузували з Тесея, побачивши, що це не дівчина, а юний герой, який має страшну силу. Вони чекали, що жорстоко помститься їм герой за їх глузування, але Тесеї спокійно продовжував свій шлях.

Нарешті, Тесеї прийшов у палац Егея. Він не відкрив відразу старому батькові, хто він, а сказав, що він чужоземець, який шукає захисту. Егей не впізнав свого сина, але зате впізнала його чарівниця Медея. Вона втекла з Корінфа в Афіни і стала дружиною Егея. Хитра Медея, давши обіцянку Егеєві повернути йому чаклуванням молодість, панувала в домі царя Афін, і сам Егей в усьому корився їй. Відразу зрозуміла владолюбна Медея, яка загрожує їй небезпека, якщо дізнається Егей, хто той прекрасний чужоземець, якого прийняв він у своєму палаці. Щоб не позбутися влади, Медея задумала згубити героя. Вона умовила Егея отруїти Тесея, запевнивши старого царя, що юнак — вивідач, підсланий ворогами. Старезний, слабкий Егей, який боявся, щоб хтось не позбавив його влади, погодився на цей злочин.

Під час бенкету Медея поставила перед Тесеєм келих з отруєним вином. Саме в цей момент Тесеї вийняв на-

віщось свій меч. Егей зразу пізнав той меч, який він сам шістнадцять років тому поклав під скелю біля Троїсени. Він глянув на ноги Тесея і побачив на них свої сандалі. Тепер він зрозумів, хто цей чужоземець. Перекинувши келих з отруєним вином, Егей обняв Тесея — свого сина. Медея була вигнана з Афін і втекла з сином Медоном у Мідію.

Урочисто оповістив Егей усьому афінському народові про прибуття сина і розповів про його великі подвиги, вчинені під час подорожі з Троїсени в Афіни. Раділи афіняни разом з Егеєм і гучними криками вітали свого майбутнього царя.

Чутка про те, що в Афіни прийшов син Егея, дійшли і до синів Палланта, Егейового брата. З прибуттям Тесея зникла їх надія правити в Афінах після смерті Егея — адже тепер у нього був законний наслідник. Суворі паллантиди не хотіли позбутися влади в Афінах. Вони вирішили силою заволодіти Афінами. На чолі зі своїм батьком вирушили всі п'ятнадцять паллантидів проти Афін. Знаючи могутню силу Тесея, вони вдалися до таких хитрощів: частина паллантидів відкрито підійшла до мурів Афін, а частина сховалась у засідці, щоб несподівано напасти на Егея. Але вісник паллантидів Леос відкрив план їх Тесеєві. Юний герой швидко вирішив, як треба йому діяти, він напав на паллантидів, що поховались у засідці, і всіх їх перебив; не врятували їх ні сила, ні хоробрість. Коли паллантиди, які стояли під мурами Афін, дізналися про загибель своїх братів, їх охопив такий страх, що вони ганебно кинулися тікати. Тепер Егей міг спокійно правити в Афінах під охороною свого сина.

Тесеєм не залишився жити бездіяльним в Афінах. Він вирішив звільнити Аттіку від дикого бика, який спустошував околиці Марафона. Цього бика привіз за наказом Еврісфея з Криту в Мікени Геракл і пустив там на волю. Бик утік в Аттіку і був з того часу великим лихом для всіх землеробів. Безстрашно вирушив Тесеєм на цей новий подвиг. По дорозі до Марафона він зустрів стару жінку Гекалу. Вона прийняла героя, як гостя, і порадила йому принести перед новим подвигом жертву Зевсу-Рятівникові, щоб охороняв його Зевс під час небезпечного бою з дивовижним биком. Тесеєм послушався поради Гекали. Скоро Тесеєм знайшов бика: кинувся бик на героя, але той схопив його за роги. Рвонувся бик, але не міг вирватися з могутніх рук Тесея. Тесеєм пригнув до землі голову бика, зв'язав його, приборкав і повів в Афі-

ни. Йдучи назад, Тесеї не застав серед живих старої Гекали; вона вже померла. Вшанував Тесеї померлу великими почестями за ту пораду й гостинність, які подала йому ще так недавно Гекала. Привівши бика в Афіни, Тесеї приніс його в жертву богові Аполлону.

Подорож Тесея на Крит

Коли Тесеї прийшов до Афін, уся Аттика була в тяжкому смутку. Вже втретє прибували послі з Криту від могутнього царя Міноса по данину. Тяжка й ганебна була ця данина. Афіняни повинні були кожні дев'ять років посилати на Крит сім юнаків і сім дівчат. Там їх замикали у величезному палаці Лабіринті, і їх пожирала жахлива потвора Мінотавр з тулубом людини і головою бика. Мінос наклав цю данину на афінян за те, що вони вбили його сина Андрогей. Тепер втретє доводилось афінянам посилати на Крит жахливу данину. Вони вже спорядили корабель з чорними вітрилами на знак жалоби по юних жертвах Мінотавра.

Бачачи загальний смуток, юний герой Тесеї вирішив вирушити з афінськими юнаками і дівчатами на Крит, звільнити їх і припинити сплату цієї жахливої данини. Припинити сплату можна було тільки вбивши Мінотавра. Тому й вирішив Тесеї стати до бою з Мінотавром і або вбити його, або загинути. Старий Егей не хотів і слухати про від'їзд свого єдиного сина, але Тесеї наполіг на своєму. Він приніс жертву Аполлону-Дельфіню — покровителів морських подорожей, а з Дельф перед самим від'їздом було дано йому оракул, щоб покровителькою в цьому подвигу він обрав собі богиню кохання Афродіту. Закликавши на допомогу Афродіту і принісши їй жертву, Тесеї відправився на Крит.

Корабель щасливо прибув до острова Криту. Афіньських юнаків і дівчат відвели до Міноса. Могутній цар Криту відразу звернув увагу на прекрасного юнака-героя. Помітила його й дочка царя Аріадна, а покровителька Тесея Афродіта викликала в серці Аріадни глибоку любов до юного сина Егея. Міносова дочка вирішила допомогти Тесеєві; вона не могла й подумати про те, що юний герой загине в Лабіринті, роздертий Мінотавром.

Перш ніж вирушити на бій з Мінотавром, Тесеєві довелося зробити ще один подвиг. Мінос образив одну з афінянських дівчат. Тесеї заступився за неї, але, гор-

дий своїм походженням, цар Криту почав насміхатися з Тесея; він розгнівався, що якийсь афінянин сміє опиратися йому, синові Зевса. Тесеї гордо відповів цареві:

— Ти пишаєшся своїм походженням від Зевса, але і я не син простого смертного, батько мій — великий коливатель землі, цар моря Посейдон.

— Якщо ти — син бога Посейдона, то доведи це і дистань перстень з морської безодні, — відповів Мінос Тесеєві і кинув у море золотий перстень.

Покликавши батька свого Посейдона, Тесеї безстрашно кинувся з крутого берега в морські хвилі. Високо злетіли солоні бризки, і заховали хвилі моря Тесея. Всі з острахом дивилися на море, що поглинуло героя, і були певні, що не вернеться він назад. Повна розпачу, стояла Аріадна; і вона була певна, що Тесеї загинув.

А Тесея, як тільки зімкнулися над його головою

морські хвилі, підхопив бог Трітон і миттю домчав до підводного палацу Посейдона. Посейдон з радістю вітав у своєму чарівному підводному палаці сина і подав йому перстень Міноса, а дружина Посейдона Амфітріта, захоплена вродою і сміливістю героя, поклала на пишні кучері Тесея золотий вінок. Трітон знов підхопив героя і виніс його з морської безодні до берега на те місце, з якого кинувся герой у море. Тесеї довів Міносові, що він — син Посейдона, повелителя моря. Дочка Міноса Аріадна дуже зраділа, що Тесеї повернувся неушкодженим з морської глибини.

Але Тесея чекав ще небезпечніший подвиг: треба було вбити Мінотавра. Тут на допомогу Тесеєві прийшла Аріадна. Вона дала Тесеєві таємно від батька гострий меч і клубок ниток. Коли відвели Тесея і всіх засуджених на поталу в Лабіринт, Тесеї прив'язав біля входу в Лабіринт кінець нитки клубка і пішов по заплутаних безконечних переходах Лабіринта, з якого не можна було знайти вихо-

Тесеї витягує з лабіринту вбитого ним Мінотавра.
Зліва — Афіна

Фрагмент розпису червонофігурного килика «художника Айсона». Бл. 420 до н. е. Мадрид, Національний археологічний музей

ду; поволі розмотував він клубок, щоб знайти по нитці шлях назад. Все далі йшов Тесеї і, нарешті, прийшов на те місце, де був Мінотавр. З грізним ревом, нахиливши голову з величезними гострими рогами, кинувся Мінотавр на юного героя, і почався страшний бій. Мінотавр, сповнений лютості, кілька разів кидався на Тесея, але він відбивав його своїм мечем. Нарешті, Тесеї схопив Мінотавра за ріг і встромив йому в груди свій гострий меч. Убивши Мінотавра, Тесеї по нитці клубка вийшов з Лабіринта і вивів усіх афінських юнаків і дівчат. Біля виходу їх зустріла Аріадна; вона радісно вітала Тесея. Дуже раділи юнаки й дівчата, врятовані Тесеєм. Уквітчані вінками з троянд, славлячи героя і його покровительку Афродіту, водили вони веселий танок.

Тепер треба було подбати і про врятування від гніву Міноса. Тесеї швидко спорядив свій корабель і, прорубавши дно в усіх витягнутих на берег кораблях крітян, швидко відправився назад до Афін. Аріадна поїхала з Тесеєм, якого вона дуже полюбила.

Вертаючись до Афін, Тесеї вийшов на берег Наксосу. Коли Тесеї і його супутники відпочивали після подорожі, Тесеєві у сні явився бог вина Діоніс і повідав йому, що він повинен покинути Аріадну на пустельному березі Наксосу, бо боги призначили її за дружину йому, богові Діонісу. Тесеї прокинувся і, повний смутку, швидко зібрався в дорогу. Він не смів не послухати волі богів. Богинею стала Аріадна, дружиною великого Діоніса. Гучно вітали супутники Діоніса Аріадну і славили співом дружину великого бога.

А корабель Тесея швидко нісся на своїх чорних вітрилах по блакитному морю. Ось уже з'явився вдалині берег Аттики. Забув Тесеї, засмучений втратою Аріадни, дану Егеєві обіцянку — замінити чорні паруси білими, якщо він, перемігши Мінотавра, щасливо повернеться до Афін. Егей чекав свого сина. Втупивши очі в морську далечінь, він стояв на високій скелі край берега моря. Ось вдалині з'явилася чорна крапка, вона росте, наближаючись до берега. Це корабель його сина. Все ближчає він. Егей дивиться, напружуючи зір, — які на ньому вітрила. Ні, не блищать білі вітрила на сонці, вітрила — чорні. Значить — загинув Тесеї! У розпачі Егей кинувся з високої скелі в море і загинув у морських хвилях; тільки його мертве тіло викинули хвилі на берег. З того часу і зветься море, в якому загинув Егей, Егейським. А Тесеї причалив до берегів Аттики і приносив уже богам по-

дячні жертви, як раптом, на свій жах, дізнався, що став мимовільною причиною смерті батька. З великою пошаною поховав тіло батька убитий горем Тесей, а після похорону прийняв владу над Афінами.

Тесей і амазонки

Тесей мудро правив в Афінах. Але не жив він спокійно в Афінах; часто він залишав їх для того, щоб узяти участь у подвигах героїв Греції. Так, брав участь Тесей в калідонських ловах, у поході аргонавтів по золоте руно і в поході Геракла проти амазонок. Коли було здобуте місто амазонок Феміскіра, Тесей повів із собою в Афіни як нагороду за хоробрість царицю амазонок Антіопу. В Афінах стала Антіопа дружиною Тесея. Пишно відсвяткував герой своє весілля з царицею амазонок.

Амазонки задумали помститися грекам за зруйнування їх міста і вирішили визволити царицю Антіопу від тяжкого, як вони гадали, полону в Тесея. Велике військо амазонок вторглося в Аттіку. Афіняни мусили сховатися від натиску войовничих амазонок за міські мури. Амазонки вдерлися навіть у саме місто і примусили жителів рятуватися в неприступному Акрополі. Амазонки отаборилися на горбі ареопагу і тримали в облозі афінян. Кілька разів робили вилазки афіняни, намагаючись вигнати грізних войовниць. Нарешті, відбувся рішучий бій.

Сама Антіопа билася поряд з Тесеєм проти тих самих амазонок, над якими раніше вона панувала. Антіопа не хотіла покинути героя-чоловіка, якого вона палко любила. В цій грізній битві загибель чекала Антіопу. Блиснув у повітрі кинутий однією з амазонок спис, його смертоносне вістря вп'ялося в груди Антіопи, і вона мертва впала до ніг свого чоловіка. З жахом дивились обидва війська на вбиту Антіопу. Схилився в горі Тесей над тілом дружини. Припинено було кривавий бій. Сповнені скорботи, поховали амазонки й афіняни молоду царицю. Амазонки покинули Аттіку і повернулися до себе на батьківщину. Довго панував смуток в Афінах за передчасно померлою прекрасною Антіопою.

Тесей і Пейріфой

У Фессалії жило плем'я войовничих лапіфів¹, над якими царював могутній герой Пейріфой. Він чув про велику хоробрість і силу непереможного Тесея і хотів помірятись з ним силою. Щоб викликати Тесея на бій, вирушив Пейріфой до Марафона і там на буйних пасовищах викрав череду биків, що належала Тесеєві. Як тільки дізнався про це Тесей, зараз же пустився навздогін за викрадачем і швидко наздогнав його. Зустрілись обидва герої. Одягнені в блискучі обладунки, стояли вони один проти одного, подібні до грізних безсмертних богів. Обидва вони були вражені величчю один одного, обидва однаково сповнені були відваги, обидва були могутні, обидва прекрасні. Вони кинули зброю і, простягнувши один одному руки, уклали між собою союз тісної, непорушної дружби й обмінялися на знак цього зброєю. Так стали друзями два великих герої — Тесей і Пейріфой.

Незабаром після цієї зустрічі вирушив Тесей у Фессалію на весілля свого друга Пейріфоя з Гіпподамією. Пишне було це весілля. Багато славних героїв зібралось на нього з усіх кінців Греції. Були запрошені на весілля і дикі кентаври, напівлюди-напівконі. Багатий був весільний бенкет. Увесь царський палац був повний гостей, які возлежали за бенкетними столами, а частина гостей бенкетувала у великому, прохолодному гроті, бо в палаці не було досить місця для всіх, що зібралися на весілля. Курились пахощі, лунали весільні гімни й музика, голосно розлягалися веселі вигуки бенкетників. Славили всі гості молодого й молоду, яка сяяла серед усіх своєю вродою, мов небесна зірка. Весело бенкетували гості. Вино лилося рікою. Все голосніше лунали бенкетні поклики. Раптом скочив сп'янілий від вина наймогутніший і найдикіший з кентаврів Еврит і кинувся на молоду. Він схопив її своїми могутніми руками і хотів викрасти. Побачивши це, й інші кентаври кинулися до жінок, що були на бенкеті. Кожен з них хотів заволодіти здобиччю. Скочили з-за бенкетних столів Тесей, Пейріфой та грецькі герої і кинулися захищати жінок. Перервано бенкет, почався запеклий бій. Не зброєю билися герої з кентаврами. Неозброєними прийшли вони на бенкет. Все було зброєю в цій битві: важкі келихи, великий посуд для вина, ніжки поламаних столів, триножники, на

¹ Лапіфи — міфічний народ.

яких щойно курилися пахощі, — все пущено в хід. Крок за кроком витісняють герої з бенкетного залу диких кентаврів, але й поза залом триває бій. Тепер б'ються вже грецькі герої із зброєю в руках, прикрившись щитами. Кентаври ж виривають з корінням дерева, цілі скелі кидають вони на героїв. Попереду героїв б'ються Тесеї, Пейріфой, Пелей і Нестор, син Пелея. Кривава гора з тіл кентаврів усе вищою стає біля них. Падають один за одним убиті кентаври. Нарешті, подалися вони, кинулися тікати і поховались у лісах високого Пеліону. Герої Греції перемогли диких кентаврів, небагато врятувалося їх із жахливої битви.

Викрадення Єлени. Тесеї і Пейріфой зважуються викрасти Персефону. Смерть Тесея

Недовго жила прекрасна дружина Пейріфоя Гіпподамія; вона померла у повному розквіті своєї краси. Овдовілий Пейріфой, оплакавши свою дружину, через деякий час надумав знову женитися. Він вирушив до свого друга Тесея в Афіни, і там вирішили вони викрасти прекрасну Єлену. Вона була ще зовсім юною дівчиною, але слава про її красу гриміла далеко по всій Греції. Тамемно прибули друзі до Лаконії і там викрали Єлену, коли вона весело танцювала зі своїми подругами під час свята Артеміди. Тесеї і Пейріфой схопили Єлену і швидко понесли її до гір Аркадії, а звідти через Корінф і Істм привезли в Аттику, до фортеці Афін. Кинулися спартанці в погоню, але не могли наздогнати викрадачів. Заховавши Єлену в місті Афінах, в Аттиці, друзі кинули жереб, кому з них має належати чудова красуня. Жереб випав Тесеєві. Але ще раніш друзі дали одному клятву, що той з них, кому дістанеться прекрасна Єлена, повинен допомагати другому здобути дружину.

Коли Єлена дісталася Тесеєві, Пейріфой зажадав від свого друга, щоб він допоміг йому здобути за дружину Персефону, дружину страшного бога Аїда, володаря царства тіней померлих. Злякався Тесеї, але що ж міг він зробити? Він дав клятву і порушити її він не міг. Довелося йому супроводити Пейріфоя в царство померлих. Через темну розколіну біля селища Колона, недалеко від Афін, спустилися друзі в підземне царство. Там, у царстві страхіть, стали друзі перед Аїдом і зажадали від нього віддати їм Персефону. Розгнівався похмурий володар

царства померлих, але сховав свій гнів і запропонував героям сісти на трон, висічений у скелі коло самого входу до царства померлих. Тільки опустились обидва герої на трон, як приросли вони до нього і не могли більше й ворухнутися. Так покарав їх Аїд за їх нечестиве домагання.

Поки Тесеї залишався в царстві Аїда, брати прекрасної Єлени Кастор і Полідевк всюди шукали свою сестру. Нарешті дізнались вони, де заховав Тесеї Єлену. Зараз же обложили вони Афіни, і неприступна фортеця не встояла. Кастор і Полідевк здобули її, визволили сестру і разом з нею забрали в полон Тесеєву матір Ефру. Владу над Афінами і всією Аттикою Кастор і Полідевк віддали Менесфею, давньому ворогові Тесея. Тесеї довго пробув у царстві Аїда. Тяжких мук зазнав він там, але, нарешті, визволив його найбільший з героїв Геракл.

Тесеї повернувся знову на світ сонця, але не радість принесло йому це повернення. Зруйновані були неприступні Афіни, Єлена визволена, мати його в тяжкому полоні в Спарті, сини Тесея Демофон і Акамонт мусили втекти з Афін, а вся влада була в руках ненависного Менесфея. Покинув Тесеї Аттику і подався на острів Евбею, де він мав володіння. Нещастя супроводило тепер Тесея. Цар Скіросу Лікомед не хотів віддати Тесеєві його володіння; він заманив великого героя на високу скелю і зіпхнув його в море. Так загинув від зрадницької руки найбільший герой Аттики. Тільки багато років по тому, після смерті Менесфея, повернулися в Афіни сини Тесея після походу під Трою. Там, у Трої, знайшли сини Тесея матір його Ефру. Її привіз туди як рабiniu син царя Пріама Паріс, разом з викраденою ним прекрасною Єленою.

Мелеагр ¹

Цар Калідона ² Ойней, батько героя Мелеагра, накликав на себе гнів великої богині Артеміди. Одного разу святкуючи збір плодів у своїх садах і виноградниках, він

¹ У міфі про Мелеагра цікава така риса: мати Мелеагра Алфея, дізнавшись про те, що він у бою вбив її брата, благає богів покарати її сина, і Аполлон убиває Мелеагра. Чому злочин Мелеагра такий великий, що рідна мати проклинає й засуджує на смерть свого єдиного сина? Це можна пояснити лише тим, що цей міф — пережиток часів материнського права, коли брат матері був її найближчим родичем, а за вбивство найближчого родича треба було мстити.

² Місто на березі ріки Евену в Етолії (на заході середньої Греції).

приносив багаті жертви богам-олімпійцям і тільки одній Артеміді не приніс він жертви. Покарала за це Артеміда Ойнея. Вона послала на країну грізного кабана. Лютий, величезний кабан спустошував всі околиці Калідона. Своїми величезними іклами він виривав з корінням цілі дерева, знищував виноградники і вкриті ніжним цвітом яблуні. Кабан не щадив і людей, якщо вони попадалися йому назустріч. Горе панувало в околицях Калідона. Тоді син Ойнея Мелеагр, бачачи загальний смуток, вирішив влаштувати облаву і вбити кабана. Він зібрав на це небезпечне полювання багатьох героїв Греції. Участь у полюванні брали Кастор і Полідевк, які прийшли зі Спарти, Тесей з Афін, цар Адмет із Фер, Ясон з Іолка¹, Іолай з Фів, Пейріфой з Фессалії, Пелей із Фтії², Теламон з острова Саламину³ та багато інших героїв. Прийшла на полювання з Аркадії й Атланта, швидка в бігу, як найбистріший олень. Вона була вихована в горах. Батько Атланти звелів віднести її в гори зараз же після її народження, бо він не хотів мати дочок. Там, в ущелині, вигодувала Атланту ведмедиця, а виросла вона серед мисливців. Як мисливиця була рівна Атланта і самій Артеміді.

Дев'ять днів бенкетували герої, що зібралися у гостинного Ойнея. Нарешті вони вирушили полювати на кабана. Навколишні гори сповнилися гучним гавканням численних собачих зграй. Собаки підняли величезного кабана й погнали його. Ось з'явився гнаний собаками кабан, який мчав вихором. Кинулися до нього мисливці. Кожен з них поспішав влучити в кабана своїм списом, але тяжка була боротьба з величезним кабаном, не один з мисливців пізнав силу його страшних іклів. На смерть убив кабана своїми іклами безстрашного мисливця, аркадця Анкейя, коли він, замахнувшись своєю двогострою сокирою, хотів забити кабана. Тоді Атланта нагнула свій тугий лук і пустила в кабана гостру стрілу. В цю мить підоспів і Мелеагр. Могутнім ударом списа убив він величезного кабана. Скінчилося полювання. Всі раділи удачі.

Але кому ж присудити нагороду? Багато героїв брало участь у полюванні. Багато з них поранило кабана своїми гострими списами. Виникла суперечка за нагороду, а богиня Артеміда, гніваючись на Мелеагра за те, що він убив її кабана, ще дужче роздувала суперечку.

¹ Див. частину II: «Аргонавти».

² Див. частину II: Троянський цикл «Пелей і Фетіда».

³ Острів біля берегів Аттики у Саронічній затоці, знаменитий морським боєм греків з персами в 480 р. до н. е.

Ця суперечка призвела, нарешті, до війни між етолянами, жителями Калідона, і куретами, жителями сусіднього міста Плеврона. Поки могутній герой Мелеагр бився в лавах етолян — на їх боці була перемога.

Якось у запалі бою Мелеагр убив брата своєї матері Алфеї. Засмутилась Алфея, дізнавшись про загибель улюбленого брата. Люто розгнівалася вона, коли довідалася, що брат її загинув від руки її сина Мелеагра. В гніві на сина Алфея благала похмурого царя Аїда і дружину його Персефону покарати Мелеагра. В нестямі закликала вона месниць Еріній почути її благання. Мелеагр розгнівався, дізнавшись про те, що мати накликала загибель на нього, свого сина, і віддалився від бою. Він сидів сумний, схиливши голову на руки, в покої дружини своєї, прекрасної Клеопатри.

Тільки покинув битися Мелеагр у лавах етолян, як перестала супроводити їх перемога. Почали перемагати курети. Вони обложили вже багатий Калідон. Загибель загрожувала Калідону. Даремно благали Мелеагра старі мужі Калідона повернутися в ряди війська. Вони пропонували героєві велику нагороду, але не зважив герой на їхні прохання. Сам старий батько Мелеагра Ойней прийшов до покою дружини Мелеагра Клеопатри; він стукав у замкнені двері й благав Мелеагра забути свій гнів — адже гинуло рідне його місто Калідон. І його не послухався Мелеагр. Благали допомогти Мелеагра і його сестра, і мати, і улюблені друзі, але Мелеагр був непохитний. Курети тим часом уже заволоділи мурами Калідона. Вони вже підпалювали будинки міста, бажаючи все спалити.

Нарешті, стряслися від ударів і стіни покоїв, де перебував Мелеагр. Тоді юна дружина його, охоплена жахом, кинулася перед ним на коліна і почала благати чоловіка врятувати місто від загибелі. Вона благала його подумати про ту лиху долю, яка спіткає місто і переможених, подумати про те, що переможці заберуть жінок і дітей в тяжке рабство. Невже ж він хоче, щоб така доля спіткала і її?

Могутній Мелеагр зглянувся на благання своєї дружини. Він швидко одягся в блискучий панцир, оперезався мечем, узяв у руки свій величезний щит і спис. Кинувся Мелеагр у бій, відбив куретів і врятував рідний Калідон. Але смерть чекала на самого Мелеагра. Почули боги царства тіней померлих благання й прокльони Алфеї. Впав Мелеагр, вбитий на смерть у бою зо-

лотою стрілою далекоразячого бога Аполлона, і відлетіла душа Мелеагра в сумне царство тіней ¹.

Кипарис

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

На острові Кеосі ², в Карфейській долині, був олень, присвячений німфам. Чудовий був цей олень. Гіллясті його роги були визолочені, перлове намисто прикрашало його шию, а з вух спускалися дорогоцінні оздобы. Олень зовсім забув страх перед людьми. Він заходив у будинки селян і охоче простягав шию всякому, хто хотів його погладити. Всі жителі любили цього оленя, але найдужче любив його юний син царя Кеоса Кипарис, улюблений друг стріловержця Аполлона. Кипарис водив оленя на галявини з соковитою травою і до дзвінких дзюркотливих струмків; він прикрашав могутні роги його вінками з запашних квітів; часто, граючись з оленем, заскакував юний Кипарис, сміючись, йому на спину і роз'їжджав на ньому по квітучій Карфейській долині.

Був жаркий літній полудень; сонце пекло; все повітря наповнене було жаром. Олень заховався в холодку від полудневої спеки і ліг у кущах. Випадково там, де лежав олень, полював Кипарис. Не впізнав він свого улюбленця-оленя, бо його прикривало листя, кинув у нього гострим списом і вбив на смерть. Жах пройняв юного Кипариса, коли він побачив, що вбив свого улюбленця. В горі він хоче вмрти разом з ним. Даремно втішав його Аполлон. Горе Кипариса було безутішне, він благав срібнолукого бога, щоб бог послав йому журбу навечно. Почув його Аполлон. Юнак обернувся на дерево. Кучері його стали темно-зеленою

¹ Розповідали ще й таке про смерть Мелеагра. Коли народився Мелеагр, то до його матері Алфеї з'явилися богині долі мойри, і одна з них сказала їй: «Твій син помре тоді, коли згорить ось ця голівешка на вогнищі». Почувши це, Алфея зараз же загасила голівешку, сховала в скриньку і дбайливо переховувала. І от, коли Мелеагр убив у бою брата своєї матері, згадала вона провіщення мойри. Гніваючись на сина, виїняла вона голівешку зі скриньки і запалила її. Тільки-но згоріла голівешка й перетворилася на попіл, як помер герой Мелеагр.

² Один з Кікладських островів в Егейському морі.

хвою, тіло його одяглося в кору. Струнким деревом кипарисом стояв він перед Аполлоном; як стріла, підносилася його вершина до неба. Сумно зітхнув Аполлон і промовив:

— Завжди уболіватиму я за тебе, прекрасний юначе, уболіватимеш і ти за чуже горе. Будь же завжди зі скорботними!

З того часу біля дверей будинку, де є померлий, вішали греки гілку кипариса, його хвоєю прикрашали похоронні вогнища, на яких спалювали тіла померлих, і садили кипариси край могил.

Орфей і Еврідіка

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Орфей у підземному царстві

Великий співець Орфей, син річкового бога Еагра і музи Калліопи, жив у далекій Фракії. Дружиною Орфея була прекрасна німфа Еврідіка. Палко кохав її співець Орфей. Але недовго тишився Орфей щасливим життям з дружиною своєю. Одного разу, незабаром після весілля, прекрасна Еврідіка збирала зі своїми юними жвавами подругами німфами весняні квіти в зеленій долині. Не помітила Еврідіка в густій траві змії і наступила на неї. Вжарила змія юну дружину Орфея в ногу. Голосно скрикнула Еврідіка і впала на руки подруг, що підбігли. Зблідла Еврідіка, склепились її очі. Отрута змії урвала її життя. Жах охопив подруг Еврідіки і далеко рознісся їх скорботний плач. Почув його Орфей. Він поспішає в долину і бачить холодний труп своєї ніжно коханої дружини. В розпачі Орфей. Не міг примиритися він з цією втратою. Довго оплакував він свою Еврідіку, і плакала вся природа, чуючи його сумний спів.

Нарешті, вирішив Орфей спуститися в похмуре царство душ померлих, щоб ублагати владика Аїда і дружину його Персефону повернути йому дружину. Крізь темну печеру Тенару¹ спустився Орфей до берегів священної ріки Стіксу.

¹ Тенар (тепер мис Матапан) знаходиться на півдні Пелопоннесу.

Стоїть Орфей на березі Стіксу. Як переправитись йому на той берег, туди, де лежить похмуре царство владички Аїда? Навколо Орфея товпляться тіні померлих. Ледве чути стогін їх, подібний до шелесту падаючого листу в лісі пізньої осені. Ось почувся здалеку плескіт весел. Це наближається човен перевізника душ померлих Харона. Причалив Харон до берега. Просить Орфей перевезти його разом з душами на той берег, але відмовив йому суворий Харон. Хоч як благав його Орфей, все чує він одну відповідь Харона — «Ні!»

Ударив тоді Орфей по струнах своєї золотої кіфари, і широкою хвилею рознеслися по березі похмурого Стіксу звуки її струн. Своєю музикою зачарував Орфей Харона; слухає він гру Орфея, спершись на своє весло. Під звуки музики ввійшов Орфей у човен, відштовхнув його Харон веслом від берега, і поплив човен через темні води Стіксу. Перевіз Харон Орфея. Вийшов він з човна і, граючи на золотій кіфарі, пішов похмурим царством душ померлих до трону бога Аїда, оточений душами, що позліталися на звуки його кіфари.

Граючи на кіфарі, наблизився до трону Аїда Орфей і схилився перед ним. Дужче вдарив він по струнах кіфари і заспівав; він співав про своє кохання до Еврідіки і про те, яке щасливе було його життя з нею в світлі дні весни. Але швидко минули дні щастя. Загинула Еврідіка. Про своє горе, про муки розбитого кохання, про свою тугу за померлою співав Орфей. Все царство Аїда слухало спів Орфея, всіх зачарувала його пісня. Схиливши на груди голову, слухав Орфея бог Аїд. Припавши головою до плеча чоловіка, слухала пісню Персефона; сльози смутку тремтіли на її віях. Зачарований звуками пісні Тантал забув голод і спрагу, що мучать його. Сізіф припинив свою тяжку, марну працю, сів на той камінь, який він котив на гору, і глибоко-глибоко замислився. Зачаровані співом, стояли Данаїди, забули вони про свою бездонну посудину. Сама грізна трилика богиня Геката закрилася руками, щоб не видно було сліз на її очах. Сльози блищали й на очах Еріній, які не знають жалощів, навіть їх зворушив своєю піснею Орфей. Але ось все тихше бринять струни золотої кіфари, стихає спів Орфея, і завмер він, як ледве чутний подих смутку.

Глибока мовчанка панувала навколо. Порушив цю мовчанку бог Аїд і спитав Орфея, чого прийшов він в його царство, про що він хоче просити його. Заприсягся Аїд незламною клятвою богів — водами ріки Стіксу, що

виконає він просьбу чудового співця. Так відповів Орфей Аїдові:

— О, могутній владико Аїде, всіх нас, смертних, приймаєш ти у своє царство, коли кінчаються дні нашого життя. Не для того прийшов я сюди, щоб дивитися на ті страхіття, які сповнюють царство твоє, не для того, щоб повести з собою, як Геракл, стража твого царства — триголового Кербера. Я прийшов сюди благати тебе, щоб відпустив ти назад на землю мою Еврідіку. Поверни її знову до життя; ти бачиш, як я страждаю за нею! Подумай, владико, коли б відібрали в тебе дружину твою Персефону, адже й ти страждав би. Не назавжди ж повертаєш ти Еврідіку. Вернеться знову вона в твоє царство. Коротке життя наше, владико Аїде. О, дай Еврідіці зазнати радощів життя, адже вона зійшла в твоє царство такою юною!

Замислився бог Аїд і відповів Орфеєві:

— Гаразд, Орфею! Я поверну тобі Еврідіку. Веди її назад до життя, до світла сонячного. Але ти мусиш виконати одну умову, ти підеш уперед слідом за богом Гермесом, він поведе тебе, а за тобою буде йти Еврідіка. Але під час подорожі по підземному царстві ти не повинен оглядатися. Пам'ятай! Оглянешся — і зараз же покине тебе Еврідіка і повернеться назавжди в моє царство.

На все був згоден Орфей. Поспішає він швидше йти назад. Привів швидкий, мов думка, Гермес тінь Еврідіки. З захопленням дивиться на неї Орфей. Хоче Орфей обняти тінь Еврідіки, але зупинив його бог Гермес, промовивши:

— Орфею, адже ти обіймаєш лише тінь. Підемо швидше: важкий наш шлях.

Рушили в дорогу. Попереду йде Гермес, за ним Орфей, а за ним тінь Еврідіки. Швидко минули вони царство Аїда. Перевіз їх через Стікс у своєму човні Харон. Ось і стежка, яка веде на поверхню землі. Важкий шлях. Стежка круто здіймається вгору, і вся вона завалена камінням. Навколо глибокі сутінки. Ледве вимальовується в них постать Гермеса, який іде попереду. Та ось далеко спереду замріло світло. Це вихід. Ось і навколо немов посвітлішало. Коли б Орфей тепер оглянувся побачив би він Еврідіку. А чи йде вона за ним? Чи не залишилася вона у сповненому мороком царстві душ померлих? Можливо, вона відстала, адже дорога така важка! Відстала Еврідіка і буде приречена на вічне блукання в темряві. Орфей притишує ходу, прислухається. Нічого не чути. Та хіба мож-

на чути кроки безтілесної тіні? Все дужче охоплює Орфея тривога за Еврідіку. Все частіше він зупиняється. А навколо дедалі світлішає. Тепер ясно розгледів би Орфей тінь своєї дружини. Нарешті, забувши все, він зупинився і обернувся. Майже поряд себе побачив він тінь Еврідіки. Простяг до неї руки Орфей, але далі, далі тінь і зникла в темряві. Немов скам'янілий стояв Орфей, охоплений розпачем. Йому довелося пережити вдруге смерть Еврідіки, а винуватцем цієї другої смерті був він сам.

Довго стояв Орфей. Здавалося, життя покинуло його, здавалося, що це стоїть мармурова статуя. Нарешті, поворухнувся Орфей, зробив крок, другий, і пішов назад, до берегів темного Стіксу. Він вирішив знову вернутися до трону Аїда, знову благати його повернути Еврідіку. Але не повіз його старий Харон через Стікс у своєму вутлому човні, марно благав його Орфей — не зворушили благання співця неможливого Харона. Сім днів і ночей сидів сумний Орфей на березі Стіксу, проливаючи сльози скорботи, забувши про їжу, про все, нарікаючи на богів похмурого царства душ померлих. Тільки на восьмий день вирішив він покинути береги Стіксу і повернутися до Фракії.

Смерть Орфея

Чотири роки минуло після смерті Еврідіки, але залишився, як і раніше, вірний їй Орфей. Він не хотів одружуватися з жодною жінкою Фракії. Одного разу напровесні, коли на деревах пробивалася перша зелень, сидів великий співець на невисокому горбі. Біля ніг його лежала його золота кіфара. Підняв її співець, тихо вдарив по струнах і заспівав. Уся природа заслухалась дивного співу. Така сила звучала в пісні Орфея, так полонила вона й вабила до співця, що навколо нього, як зачаровані, стовпилися дикі звірі, покинувши навколишні ліси й гори. Птиці злетілися слухати співця. Навіть дерева зрушилися з місця і оточили Орфея; дуб і тополя, стрункі кипариси і широколисті платани, сосни і ялини товпилися навколо і слухали співця, жодна гілка, жоден листок не тремтів на них. Уся природа, здавалося, зачарована була чудовим співом і звуками кіфари Орфея. Раптом залунали вдалині гучні поклики, дзвін тимпанів і сміх. Це кіконські жінки справляли веселе свято шумного Вакха. Все ближчають вакханки, ось побачили вони Орфея, і одна з них голосно вигукнула: — Ось він, ненависник жінок!

Махнула вакханка тирсом і кинула ним в Орфея. Але плющ, що обвивав тирс, захистив співця. Кинула друга вакханка каменем в Орфея, але камінь, переможений чарівним співом упав до ніг Орфея, немов благаючи прощення. Все дужче лунали навколо співця крики вакханок, голосніше звучали флейти і гучіше гриміли тимпани. Шум свята Вакха заглушив співця. Оточили Орфея вакханки, налетівши на нього, мов зграя хижих птахів. Градом полетіли в співця тирси й каміння. Марно благає пощади Орфей, але його, голосу якого корилися дерева й скелі, не слухають несамовиті вакханки. Скривавлений, упав Орфей на землю, відлетіла його душа, а вакханки своїми закривавленими руками розірвали його тіло. Голову Орфея і його кіфару кинули вакханки в бистрі води ріки Гебру¹. І, о диво! струни кіфари, яку відносили хвилі ріки, тихо бринять, мов нарікають на загибель співця, а їм сумно відповідає берег. Уся природа оплакувала Орфея: плакали дерева і квіти, плакали звірі й птахи, і навіть німі скелі плакали, а ріки стали многоводнішими від сліз, які проливали вони. Німфи і дріади на знак жалоби розпустили своє волосся і понадягали темний одяг. Все далі й далі відносив Гебр голову і кіфару співця до широкого моря, а морські хвилі принесли кіфару до берегів Лесбосу². З того часу бринять звуки чарівних пісень на Лесбосі. А золоту кіфару Орфея боги помістили на небі серед сузір'їв.

Душа Орфея зійшла в царство тіней і знову побачила ті місця, де шукав Орфей свою Еввідіку. Знову зустрів великий співець тінь Еввідіки і з любов'ю обійняв її. Відтоді вони могли бути нерозлучні. Блукають тіні Орфея і Еввідіки похмурими полями, зарослими асфоделами. Тепер Орфей безбоязно може обернутися, щоб поглянути, чи йде за ним Еввідіка.

Гіацинт

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Прекрасний, рівний самим богам-олімпійцям своєю красою, юний син царя Спарти Гіацинт був другом бога стріловержця Аполлона. Часто з'являвся Аполлон на

¹ Ріка у Фракії (сучасна Маріца).

² Острів на Егейському морі біля берегів Малої Азії. Родом з Лесбосу були згодом знаменитий поет Давньої Греції Алкей і поетеса Саффо.

береги Евроту в Спарту і там проводив з ним час, полюючи по схилах гір у густо розрослих лісах або розважаючись гімнастикою, в якій були такі вправні спартанці.

Одного разу, коли наближався вже жаркий полудень, Аполлон і Гіацинт змагались у метанні важкого диска. Все вище й вище злітав до неба бронзовий диск. Ось, напруживши сили, кинув диск могутній бог Аполлон. Високо, аж до хмар, злетів диск і, сяючи немов зірка, падав на землю. Побіг Гіацинт до того місця, де мав упасти диск. Він хотів швидше підняти його й кинути, щоб показати Аполлонові, що він, юний атлет, не поступиться перед ним, богом, в умінні метати диск. Упав диск на землю, відскочив від удару і з страшенною силою попав у голову Гіацинту, який саме підбіг. Із стогоном упав Гіацинт на землю. Потокком ринула ясно-червона кров з рани і забарвила темні кучері прекрасного юнака.

Підбіг зляканий Аполлон. Схилився він над своїм другом, підняв його, поклав закривавлену голову собі на коліна і намагався спинити кров, що бігла з рани. Але все марно. Блідне Гіацинт. Тьмяніють завжди такі ясні очі Гіацинта, безсило схиляється його голова подібно до віночка польової квітки, що в'яне від палючого південного сонця. В розпачі вигукнув Аполлон:

— Ти вмираєш, милий друже мій! О, горе, горе! Ти загинув від моєї руки! Навіщо кинув я диск! О, коли б міг я спокутувати мою вину і разом з тобою зійти в безрадісне царство душ померлих. Навіщо я безсмертний, чому не можу піти слідом за тобою!

Міцно тримає Аполлон у своїх обіймах вмираючого друга, і падають його сльози на закривавлені кучері Гіацинта. Помер Гіацинт, відлетіла душа його в царство Аїда. Стоїть над тілом померлого Аполлон і тихо шепоче:

— Завжди житимеш ти в моєму серці, прекрасний Гіацинте. Нехай же пам'ять про тебе вічно живе і серед людей.

І ось, за словом Аполлона, з крові Гіацинта виросла ясно-червона запашна квітка — гіацинт, а на пелюстках її відбився скорботний стогін бога Аполлона. Живе пам'ять про Гіацинта і серед людей, вони шанують його святами в дні гіацинтій¹.

¹ Греки вважали, що на пелюстках дикого гіацинта можна прочитати слова «Ай-ай», що означають «горе, горе». Свята на честь Гіацинта, що був давніше божеством пастухів, так звані гіацинтії, справлялися у липні на Пелопоннесі, в Малій Азії, на півдні Італії, в Сицилії, в Сіракузах.

Поліфем, Акід і Галатея

Прекрасна nereїда Галатея кохала сина Сімефіди юного Акіда, і Акід кохав nereїду. Не один Акід полонився Галатеєю. Величезний циклоп Поліфем побачив якось прекрасну Галатею, коли вона випливала з хвиль блакитного моря, сяючи своєю красою, і запалав він до неї шаленим коханням. О, яка велика могутність твоя, золотосяйна Афродіто! Суворому циклопові, до якого ніхто не смів наблизитись безкарно, який з презирством ставився до богів-олімпійців, і йому дала ти любов! Згорає від полум'я любові Поліфем. Він забув про свої вівці й печери. Дикий циклоп почав навіть дбати про свою красу. Він розчісує своє кудлате волосся киркою, а скупйовджену бороду підрізає серпом. Він навіть став не таким диким і кровожерним.

Саме в цей час приплив до берегів Сицилії віщун Телем. Він провістив Поліфемові:

— Твоє єдине око, що у тебе в лобі, вирве герой Одісей.

Грубо засміявся на це віщуніві Поліфем і вигукнув:

— Найдурніший з віщунів, ти збрехав! Уже інша заволоділа моїм оком!

Далеко в море вдавався скелястий горб, він круто обривався до вічношумливих хвиль. Поліфем часто приходив із своїм стадом на цей горб. Там він сідав, поклавши біля ніг ломаку, що була завбільшки з корабельну щоглу, діставав свою зроблену зі ста очеретин сопілку і починав з усієї сили дути в неї. Дикі звуки сопілки Поліфема далеко розлягалися по морю, по горах і долинах. Долітали вони і до Акіда з Галатеєю, які часто сиділи в прохолодному гроті на морському березі, недалеко від горба. Грав на сопілці Поліфем і співав. Раптом, мов шалений бик, скочив він. Поліфем побачив Галатею і Акіда в гроті, на березі моря, і закричав таким громовим голосом, що на Етні відгукнулася луна:

— Я бачу вас! Добре ж, це буде ваше останнє побачення!

Злякалася Галатея і кинулася швидше в море. Захистили її від Поліфема рідні морські хвилі. Охоплений жахом, шукає порятунку в утечі Акід. Він простягає руки до моря й покликає:

— О, допоможи мені, Галатеє! Батьку, мати, врятуйте мене, захуйте мене.

Наздоганяє Акіда циклоп. Він відірвав від гори цілу скелю, махнув нею і кинув в Акіда. Хоч тільки краєм скелі зачепив Поліфем нещасного юнака, все ж увесь він був покритий цим краєм і роздавлений. Потокотекла з-під краю скелі ясно-червона кров Акіда. Поступово зникає червоний колір крові, дедалі світлішим стає потік. Ось він уже схожий на річку, яку скаламутила бурхлива злива. Все світліший і прозоріший він. Раптом розкололася скеля, що роздавила Акіда. Зазеленів дзвінкий очерет у розколині, і струмує з неї бистрий, прозорий потік. З потоку з'явився по пояс юнак з блакитнуватим кольором обличчя, у вінку з очерету. Це був Акід — він став річковим богом.

Діоскури, Кастор і Полідевк

Дружиною царя Спарти Тіндарея була прекрасна Леда, дочка царя Етолії Фестія. По всій Греції славилася Леда своєю чудовою вродою. Стала дружиною Зевса Леда, і було в неї від нього двоє дітей: прекрасна, мов богиня, дочка Єлена і син, великий герой Полідевк. Від Тіндарея у Леди було також двоє дітей: дочка Клітемнестра і син Кастор.

Полідевк дістав від батька свого безсмертя, а брат його Кастор був смертним. Обидва брати були великими героями Греції. Ніхто не міг перевершити Кастора в умінні правити колісницею, він приборкував найбільш невгамовних коней. Полідевк же був найвправнішим кулачним бійцем, який не знав собі рівних. У багатьох подвигах героїв Греції брали участь брати Діоскури. Завжди були вони разом, найщиріша любов зв'язувала братів.

У Діоскурів було два двоюрідних брати — Лінкей і Ідас — сини мессенського царя Афарея. Могутнім бійцем був Ідас; а брат його Лінкей мав такий гострий зір, що він проникав навіть в надра землі; ніщо не могло схватися від Лінкея. Багато подвигів зробили Діоскури зі своїми двоюрідними братами. Одного разу під час сміливого наскоку загнали вони в Аркадії череду биків і вирішили поділити між собою здобич. Ділити череду мав Ідас. Захотів Ідас заволодіти з братом усією здобиччю і вирішив вдатися до хитрощів. Розрізав Ідас бика на чотири частини, поділив їх між собою, братом і Діоскурами і запропонував віддати одну половину череди тому,

хто з'їсть свою частину першим, а другу половину — тому, хто з'їсть другим. Швидко з'їв Ідас свою частину і допоміг братові Лінкею з'їсти його частину.

Страшенно розгнівалися Кастор і Полідевк, побачивши, що Ідас обдував їх, і вирішили помститися своїм двоюрідним братам, з якими їх зв'язувала досі нерозривна дружба. Вторглися Кастор і Полідевк у Мессенію і викрали не тільки череду, загнану з Аркадії, але й частину череди Ідаса і Лінкея. І цим не вдовольнилися Діоскури, вони викрали ще наречених своїх двоюрідних братів.

Знали Діоскури, що не подарують їм цього Ідас і Лінкей, і вирішили заховатися в дуплі великого дерева і чекати, коли почнуть переслідувати їх Ідас і Лінкей. Брати Діоскури хотіли несподівано напасти на них, бо побоювалися ставати до бою з могутнім Ідасом, який одного разу наважився навіть на боротьбу з самим Аполлоном, коли срібнолукий бог сперечався з ними за прекрасну Марпессу¹. Але не могли сховатись Діоскури від зірких очей Лінкея. З високого Тайгету побачив Лінкей братів у дуплі дерева. Напали на Діоскурів Ідас і Лінкей. Перш ніж вони встигли вийти з засідки, Ідас ударив своїм списом у дерево і пронизав груди Кастора. Кинувся на них Полідевк. Не витримали його натиску Афарейди і кинулися тікати. Біля могили їх батька наздогнав їх Полідевк. Він убив Лінкея і почав смертний бій з Ідасом. Але Зевс припинив цей поєдинок, він кинув вогненну блискавку і нею спопелив і Ідаса, і труп Лінкея.

Повернувся Полідевк туди, де лежав смертельно поранений Кастор. Гірко плакав він, бачачи, що смерть розлучає його з братом. Почав благати тоді Полідевк батька свого Зевса і просив дати і йому померти разом з братом. З'явився громовержець своєму синові і дав йому на вибір: або жити вічно юним у сонмі світлих богів на Олімпі, або ж жити разом з братом один день у похмурому царстві Аїда, другий — на світлому Олімпі. Не захотів Полідевк розлучатися з братом і вибрав спільну з ним долю. З того часу брати один день блукають пох-

¹ Ідас викрав Марпессу на крилатій колісниці, яку дав йому Посейдон. Аполлон хотів відняти Марпессу в Ідаса і став з ним до бою. Зевс припинив цей бій і повелів Марпессі самій обрати собі чоловіка. Марпесса обрала Ідаса: вона знала, що бог Аполлон не кохатиме її до смерті, що забуде її безсмертний бог, коли вона зістаріється.

мурими полями царства тіней померлих, а другий день живуть разом з богами в палаці егідодержавного Зевса. Шанують греки братів Діоскурів, як богів. Вони захисники в усіх небезпеках, вони захищають людей в дорозі як на чужині, так і на батьківщині.

Атрей і Фіест

Синами великого героя Пелопса були Атрей і Фіест. Прокляв колись Пелопса візничий царя Еномая Міртіл¹, по-зрадницькому вбитий Пелопсом, і прирік своїм прокляттям на великі злочини і загибель увесь рід Пелопса. Тяжело прокляття Міртіла і над Атреєм та Фіестом. Багато злочинів зробили вони. Згубили Атрей і Фіест Хрисіппа, сина німфи Аксіони і батька їх Пелопса. Це мати Атрея і Фіеста Гіпподамія умовила вбити Хрисіппа. Вчинивши цей злочин, утекли брати з царства батька, боячись його гніву, і сховалися в царя Мікен Сфенела, сина Персея, який одружений був з сестрою їхньою Нікіппою. Коли ж помер Сфенел і син його Еврісфей, захоплений у полон Іолаєм, загинув від руки матері Геракла Алкмени, почав панувати над Мікенським царством Атрей, бо Еврісфей не лишив після себе нащадків. Заздрив Атреєві брат його Фіест і вирішив будь-що відібрати в нього владу. Він викрав у свого брата з допомогою Атрейової дружини Аеропи подарованого йому богом Гермесом золоторунного овна². Викрав цього овна Фіест тому, що сказано було богами: «Панувати над Мікенами буде той, кому належить золоторунний овен». Викравши овна, Фіест зажадав і влади над царством — адже овен був у нього. Розгнівався на Фіеста Зевс-громовержець, небесними знаками дав він зрозуміти жителям Мікен, що нечестивими засобами намагається захопити Фіест владу. Відмовилися мікенці визнати царем Фіеста, і він, рятуючись від гніву брата, змушений був тікати з Мікен. Помщаючись братові, він таємно вивів з Мікен сина Атрея Полісфена. На чужині виховав Фіест Полісфена, мов рідного сина, і прищепив йому велику ненависть до Атрея. Хотів підступний Фіест використати Полісфена як зброю помсти своєму братові. Коли Полісфен виріс, Фіест послав його в

¹ Див. міф про Пелопса.

² Овен — баран.

Мікени, наказавши йому вбити Атрея. Але юнак загинув сам від руки свого батька. Вжахнувся Атрей, дізнавшись, хто такий юнак, вбитий ним. Поклявся він помститися своєму братові й придумав підступний і звірячий план. Атрей, щоб виконати свій план, удав, що ладен примиритися з Фієстом. Він послав до брата і кликав його повернутися до Мікен. Коли Фієст повернувся в Мікени, він знову з дружиною Атрея Аеропою став умишляти зло проти Атрея, думаючи лише про те, як убити йому брата. Знав про це Атрей, і ще більше зміцніла в ньому рішучість помститися підступному братові. Звелів він таємно схопити синів Фієста, юних Полісфена і Тантала, і вбити їх. З їхніх тіл приготував Атрей жахливу трапезу своєму братові.

Запросив він Фієста на бенкет і поставив перед ним страви з м'яса його синів. Громи Зевса розкотилися по небу. Розгнівався громовержець на Атрея за його злочин. Здрігнувся від жаху і променистий бог Сонця Геліос, повернув він свою колісницю і погнав своїх крилатих коней назад, на схід, щоб не бачити, як батько буде їсти м'ясо своїх синів. А Фієст, нічого не підозрюючи, сів до столу і спокійно їв. Наївся Фієст. Раптом невиразне передчуття великого нещастя опанувало його, і він запитав Атрея про своїх синів. Атрей покликав слуг і наказав їм показати Фієстові голови й ноги Полісфена і Тантала. Заридав Фієст, побачивши, що загинули його сини. Він став благати Атрея видати йому трупи синів, щоб поховати їх. Але Атрей відповів братові, що сини вже поховані ним самим, але не в землі, а в ньому самому. З жахом зрозумів Фієст, що за страви їв він тільки що. Він перекинув стіл і впав з жахливим стогоном на підлогу. Збожеволівши від горя, скочив він, нарешті, і, проклинаючи Атрея і весь його рід, вибіг з палацу. Нічого не пам'ятаючи, нічого не бачачи, біг з Мікен Фієст і сховався в пустелі. Довго ховався він там; нарешті, прийшов до царя Епіру Феспрота, який дав йому пристановище.

Прогнівилися боги на Атрея за зроблені ним злочини. Щоб покарати його, наслали вони неврожай на Арголіду. Нічого не росло на родючих нивах. Голод запанував у володіннях Атрея. Тисячами гинули жителі. Звернувся до оракула Атрей, щоб довідатись про причину лиха. Оракул дав відповідь, що лихо припиниться тільки тоді, коли буде повернений в Мікени Фієст. Довго розшукував по всій Греції Атрей свого брата, але не

міг відкрити його пристановище. Нарешті, знайшов він його малолітнього сина Егісфа. Привіз Атрей Егісфа у свій палац і виховав його як сина.

Минуло багато років. Якось випадково сини Атрея Менелай і Агамемнон відкрили, де ховається Фіест. Їм удалося схопити Фієста і привести його в Мікени. Не примирився Атрей з братом. Він кинув його у в'язницю і вирішив убити його. Прикликав він Егісфа, дав йому гострий меч, наказав піти у в'язницю і вбити там в'язня. Не знав Егісф, на яку страшну справу посилає його Атрей, якого він вважав своїм батьком. Як тільки увійшов Егісф у в'язницю, зараз же впізнав у ньому свого сина Фіест. Він відкрив йому, хто він, і батько з сином тут же у в'язниці склали план, як згубити Атрея. Егісф повернувся в палац і сказав Атрею, що виконав він його наказ і вбив в'язня. Зрадів Атрей, що нарешті-таки вдалося йому згубити брата. Він поспішив на берег моря, щоб принести жертву богам-олімпійцям. Тут під час принесення жертви ударом у спину вразив його на смерть Егісф тим самим мечем, який дав йому Атрей, щоб він убив ним батька. Звільнив Егісф Фієста з в'язниці. Фіест із сином заволоділи владою над Мікенами. Сини Атрея Менелай і Агамемнон змушені були рятуватися втечею. Вони знайшли захист у царя Спарти Тіндарея. Там одружилися вони з дочками Тіндарея: Менелай з прекрасною, мов богиня Афродіта, Єленою, а Агамемнон — з Клітемнестрою. Через деякий час Агамемнон повернувся в Мікени, вбив Фієста і став правити там, де колись правив його батько. А Менелай після смерті Тіндарея став царем Спарти.

Есак і Гесперія

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Есак був сином царя Трої Пріама, братом великого героя Гектора. Його породила на схилах лісистій Іди прекрасна німфа Алексіроя, дочка річкового бога Граніка. Вирісши в горах, не любив Есак міста і уникав жити в розкішному палаці батька свого Пріама. Він любив самотність гір і тінистих лісів, любив простір полів.

Рідко показувався Есак у Трої і в раді троянців. Незважаючи на відлюдне життя Есака, вдачею своєю він не

був дикий і грубий; він був привітливий, а серце його було доступне почуттю любові. Часто зустрічав юний син Пріама в лісах і полях прекрасну німфу Гесперію. Палко любив він її. Ховалася німфа, як тільки побачить Есака.

Одного разу застав на березі ріки Кеброну Есак красуню Гесперію в той час, коли вона сушила на сонці своє пишне волосся. Побачила німфа юнака, злякалась і кинулася втікати від нього. Погнався за нею Есак.

Раптом змія, що сховалася у траві, вжалила німфу в ногу, і отрута зміїних зубів залишилась у рані. Разом з життям скінчилася втеча. Впала на руки підбіглого Есака Гесперія. Обнявши померлу, збожеволівши з горя, вигукнув Есак:

— О, горе, горе! Яке ненависне тепер мені це переслідування! Не думав я перемогти такою дорогою ціною! Ми обидва вбили тебе, Гесперіє! Смертельну рану заподіяла тобі змія, а я винен у цьому. Я буду підступніший від змії, якщо не спокутую своєю смертю твою смерть!

Кинувся Есак з високої скелі в пінисті хвилі моря, що билися з шумом об скелю. Зглянулася на нещасного юнака Фетіда, ласкаво прийняла його у хвилях і вбрала всього в пір'я, коли занурився він у морську безодню. Не спіткала Пріамоваго сина смерть, якої він так бажав. Виплив уже птахом Есак на поверхню моря. Обурюється він, що повинен жити проти волі. Він високо злітає на своїх тільки що вирослих крилах і з розмаху кидається в море, але пір'я захищає його при падінні. Ще й ще кидається в море Есак, він хоче знайти загибель у морській безодні. Нема йому загину! Він тільки поринає у хвилях моря! Худне тіло Есака, ноги його стали сухими й тонкими, витяглася його шия, він обернувся в нурця.

2.

Давньогрецький епос

Аргонавти

Міфи про похід аргонавтів в основному викладені за поемою Аполлонія Родоського «Аргонавтика»

Фрікс і Гелла

У давньому Мінійському Орхомені в Беотії¹ правив син бога вітру Еола цар Афамант. Двоє дітей було в нього від богині хмар Нефели — син Фрікс і дочка Гелла. Зрадив Нефелу Афамант і одружився з дочкою Кадма Іно. Не злюбила Іно дітей від першого шлюбу свого чоловіка і замислила їх згубити. Вона вмовила орхоменянок висушити насіння, заготовлене для посіву. Засіяли орхоменяни поля пересушеним насінням, але нічого не зійшло на їх завжди родючих нивах. Голод загрожував орхоменянам. Тоді вирішив Афамант послати послів до священних Дельф, щоб запитати оракула стріловержця Аполлона про причину неродючості нив. Підступна Іно підкупила послів, і вони, повернувшись з Дельф, принесли брехливу відповідь оракула.

— Ось яку відповідь дала провісниця піфія, — говорили Афамантові підкуплені послі, — принеси в жертву богам твого сина Фрікса, і повернуть боги родючість нивам.

Афамант, щоб уникнути великої біди, яка загрожувала Орхоменові, вирішив пожертвувати своїм улюбленим сином. Тріумфувала Іно: вдався її план згубити Фрікса.

¹ Край у середній Греції з головним містом Фівами.

Усе вже було готове для жертвоприношення. Загнути під ножем жерця мав юний Фрікс, але раптом з'явився золоторунний овен, дарунок бога Гермеса. Послала овна Фріксова мати богиня Нефела, щоб врятувати своїх дітей. Сіли на золоторунного овна Фрікс із сестрою своєю Геллою, і овен поніс їх повітрям далеко на північ.

Швидко нісся овен. Далеко вниз розстилися поля та ліси і сріблом звивалися між ними ріки. Вище гір несесться овен. Ось і море. Лине над морем овен. Злякалася Гелла, від страху не може вона триматися на овні. Упала в море Гелла, і поглинули її вічношумливі морські хвилі. Не міг врятувати Фрікс сестри. Загинула вона. З того часу море, де загинула Гелла, стало зватися Геллеспонтом (море Гелли; сучасна Дарданелльська протока).

Все далі й далі нісся овен із Фріксом і спустився, нарешті, на берегах Фазісу в далекій Колхіді¹, де правив син бога Геліоса, чарівник Еет. Виховав Еет Фрікса, а як він змужнів, оженив його на дочці своїй Халкіопі. А золоторунного овна, що врятував Фрікса, принесли в жертву великому хмарогонцеві Зевсу. Золоте руно² овна Еет повісив у священному гаю бога війни Ареса. Доглядати руно мав страшний вогнедишний дракон, що ніколи не склепляв сном своїх очей.

Чутка про це золоте руно пішла по всій Греції. Знали нащадки Афаманта, Фріксового батька, що порятунок і благоденство їх роду залежать від володіння руном, і хотіли за всяку ціну здобути його.

Народження й виховання Ясона

На березі голубої морської затоки у Фессалії³ брат царя Афаманта Кретей збудував місто Іолк. Розрослося місто Іолк, родючість його полів, торгівля й мореплавання дали йому багатство. Коли помер Кретей, правити в Іолку став його син Есон, але його брат по матері, син Посейдона Пелій відняв у нього владу, і довелось Есонові жити в місті, як звичайному громадянину.

Незабаром в Есона народився син, прекрасне хлоп'я. Боявся Есон, що пихатий і жорстокий Пелій уб'є його

¹ Ріка Фазіс — сучасний Ріон на Кавказі. Колхідою називали греки Чорноморське узбережжя Закавказзя.

² Руно — вовна.

³ Край на сході північної Греції.

сина, якому по праву належала влада над Іолком, і вирішив сховати його. Він оголосив, що немовля померло одразу після народження, і навіть справив по ньому пишні поминки; а сам відніс сина на схил гори Пеліону до наймудрішого з кентаврів Хірона. Там у лісі, в печері, ріс хлопчик, виховуваний Хіроном, матір'ю його Філірою і дружиною Харікло. Мудрий Хірон дав йому ім'я Ясон. Усього навчав Хірон Ясона: володіти мечем і списом, стріляти з тугого лука, музики і всього, що знав сам. Не було рівного Ясонові у вправності, силі й хоробрості, а красою він був рівний небожителям.

До двадцяти років жив Ясон у Хірона. Нарешті, зважився він покинути відлюдні схили Пеліону, іти в Іолк і зажадати від Пелія, щоб повернув він йому владу над Іолком.

Ясон в Іолку

Викладено за віршами Піндара (Піфійська ода)

Коли Ясон прийшов до Іолка, він рушив прямо на майдан, де зібралися усі жителі. З подивом дивилися жителі Іолка на прекрасного юнака. Вони думали, що це або Аполлон, або Гермес — такий він був прекрасний. Він був одягнений не як усі жителі Іолка; на плечі його була накинута шкура пантери, і лише одна права нога була взута у сандалю¹. Пишні кучері Ясона спадали на плечі, увесь він сяяв красою й силою юного бога. Спокійно стояв він серед натовпу громадян, що ним милувалися, стояв, спершись на два списи.

У цей час на багатій колісниці приїхав на майдан і Пелій. Глянув він на юнака і здригнувся, помітивши, що в юнака взута лише одна нога. Злякався Пелій, адже оракул відкрив йому колись, що загрожує йому загибель від людини, яка прийде до Іолка з гір і матиме взуту лише одну ногу; ця людина, Есонів син, мала силою або хитрощами згубити Пелія, і загибель мусить бути неминучою.

Сховав свій переляк Пелій і з пихою запитав невідомого юнака:

— Звідки ти родом, юначе, до якого племені належиш? Та тільки говори правду, не погань себе брехнею, я — ворог ненависної неправди.

¹ Чому Ясон мав взуту тільки праву ногу, див. стор. 208.

Спокійно відповів Пелієві Ясон:

— Мудрий Хірон тільки правди й чесності вчив мене, і я завжди вірний його науці. Цілих двадцять років прожив я в печері Хірона і жодного разу не порушив істини і не провинився нічим. Я повернувся сюди додому, у рідний Іолк, до батька мого Есона. Я хочу зажадати, щоб мені повернули владу над Іолком. Її, як я чув, відняв у батька мого підступний Пелій. Громадяни, відведіть мене у дім моїх великих предків. Не чужий я вам, я народився тут, у Іолку. Я — Ясон, син Есона.

Показали жителі Іолка Ясонові дім його батька. Коли Ясон увійшов, батько відразу впізнав свого сина. Сльози радості потекли з очей старого Есона, він радів, побачивши, що син його став могутнім і прекрасним юнаком.

Швидко донеслася звістка про повернення Ясона до братів Есона Ферета, царя Фер, та Амфаона з Мессенії. Незабаром прибули вони до Есона зі своїми синами Адметом та Меламподом. П'ять днів і ночей шанували їх Есон і син його Ясон бенкетами. Відкрив їм Ясон у розмові своє бажання повернути владу над Іолком. Схвалили вони бажання Ясона і разом з ним пішли до Пелія. Зажадав Ясон, щоб Пелій вернув йому владу, і обіцяв лишити йому всі багатства, які той відняв в Есона. Побоявся Пелій відмовити Ясонові.

— Гарзд, я згоден, — відповів Пелій, — та тільки одну умову поставлю я тобі: ти мусиш раніш умилюстити підземних богів. Тінь Фрікса, померлого в далекій Колхіді, благає, щоб вирушили у Колхиду і заволоділи золотим руном. Відкрила це мені тінь Фрікса уві сні. У Дельфах сам стріловержець Аполлон звелів мені вирушити в Колхиду. Я старий і не можу зважитися на такий великий подвиг; а ти молодий і повний сил, здійсни цей подвиг, і я поверну тобі владу над Іолком.

Так відповів Пелій Ясонові, затаївши злобу в серці. Він вірив, що загине Ясон, якщо зважиться вирушити по золоте руно в Колхиду.

Ясон збирає супутників і готується до походу в Колхиду

Зараз же після розмови з Пелієм почав готуватися Ясон до походу в Колхиду. Він об'їхав усі країни Греції і всюди кликав уславлених своїми подвигами героїв у по-

хід на Колхиду по золоте руно. Всі великі герої відгукнулися на цей його заклик. Погодився взяти участь у поході сам найбільший з героїв, Зевсів син Геракл. Зібралися всі герої в Іолку. Кого тільки не було серед них: тут були і гордість Афін, могутній Тесей, і сини Зевса й Леди Кастор і Полідевк зі своїми друзями Ідасом та Лінкеєм, і крилаті герої Калаїд і Зет, сини Борея й Оріфії, і Мелеагр з Калідона, і могутній Анкей, і Адмет, і Теламон, і багато інших. Серед героїв був і співець Орфей. Ніколи ще не бачила Греція такого збору героїв. Могутні, прекрасні, як боги, привертали вони до себе захоплені погляди всіх жителів Іолка. Які перепони могли зупинити їх, хто міг чинити їм опір, що могло злякати їх?

Готовий був і корабель для героїв. Збудував цей корабель син Арестора Арг; сама богиня Афіна допомагала йому. Вона вправила в корму шматок священного дуба з гаю Зевсового оракула в Додоні. Прекрасний був цей десятивесловий корабель, названий «Арго». Він був легкий і бистрий: ніби чайка, нісся він по хвилях моря. За назвою корабля «Арго» названо й героїв, які взяли участь у поході, аргонавтами (моряки з «Арго»). Не тільки Афіна охороняла аргонавтів — їх прийняла під свій захист і Гера. Вона палала ненавистю до Пелія за те, що він не приносив їй жертв. А Ясон мав особливу ласку Гери. Одного разу вона, щоб випробувати юного героя, з'явилася йому під виглядом старезної бабусі на березі гірської річки і слізно прохала його перенести її на другий берег. Обережно взяв герой бабусю собі на плечі і переніс через бурхливу річку. Тільки сандалю з лівої ноги загубив Ясон, переходячи річку. Відтоді полюбила Гера Ясона і в усьому допомагала йому. Так само і стріловержець Аполлон сприяв аргонавтам: адже він спонукав героїв вирушити в похід, і він же таки провістив їм щастя й удачу.

Зібравшись в Іолку, хотіли герої обрати собі проводирем великого Геракла, але відмовився він і запропонував обрати Ясона. Керманичем на «Арго» обрано було Тіфія, а на носі корабля став Лінкей, від погляду якого ніщо не могло сховатися не тільки на землі, а навіть під землею.

Усе було готове до відплиття. «Арго», спущений на воду, вже тихо гойдався на хвилях; повантажені вже були запаси їжі й прісної води. Принесено останні жертви Аполлонові й усім богам. Щасливі ознаки дало жертвоприношення. Влаштовано було увечері й веселий бенкет. Уже час було вирушати в далеке, повне небезпек плавання.

Тільки-но край неба зайнявся пурпурним світлом вранішньої зорі, як розбудив керманич Тіфій аргонавтів. Зійшли аргонавти на корабель і посідали на весла, по два на кожну лавку. Дружно налягли на весла могутні гребці. Гордо вплив «Арго» з гавані у відкрите море. Підняли плавці білосніжні вітрила. Погідний вітер напнув вітрила, і швидко понісся легкий корабель по привітно-шумливих хвилях. Ось на колісниці, запряженій білосніжними кінями, піднявся на небо світлосяйний бог сонця Геліос. Рожевим світлом заяснів парус на «Арго», і заблискотіли хвилі моря в ранішнім промінні сонця.

Ударив Орфей у струни золотої кіфари, і залунала його чудова пісня на морському просторі. Заслухались піснею герої. А з глибини моря повипливали риби і швидкі дельфіни. Зачаровані співом Орфея плвли вони за швидкоплинним «Арго», подібно до стада, що, слухаючи солодкі звуки сопілки, йде за пастухом.

Аргонавти на Лемносі

Після недовгого щасливого плавання аргонавти припливли до квітучого острова Лемносу. Там правила юна цариця Гіпсіпіла. Жодного мужчини не було на Лемносі. Всіх чоловіків своїх перебили лемніянки за їх зраду. Тільки один цар Фоант, батько Гіпсіпіли, врятувався від смерті. Його врятувала дочка.

Коли аргонавти пристали до берега Лемносу і надіслали вісника в місто, зібралися лемніянки на раду на міський майдан, і юна Гіпсіпіла радила їм не пускати аргонавтів у місто. Вона боялася, що герої довідаються про той злочин, який вчинили лемніянки. Але стара Полуксо стала суперечити цариці. Вона наполягала на тому, що треба пустити аргонавтів у місто.

— Хто буде обороняти вас, — говорила Полуксо, — якщо нападуть на Лемнос вороги? Хто буде дбати про вас, коли ви постарієте, якщо залишитесь ви самотніми? Ні, пустіть у місто чужоземців, нехай залишаться вони тут.

Послухались лемніянки старої Полуксо. Зараз же послали вони одну з лемніянок з вісником, що прийшов з «Арго», до героїв просити їх увійти в місто.

Одягнув Ясон розкішне пурпурове вбрання, виткане для нього самою Афіною Палладою, і пішов у місто. З по-

шаною прийняла його Гіпсіпіла і запропонувала йому оселитись у неї в палаці. Прийшли в місто й інші аргонавти. Лише кілька чоловік з Гераклом лишилися на «Арго».

Весело й радісно стало на острові. Скрізь на вогнищах спалювалися жертви богам, святкування йшли за святкуваннями, бенкети за бенкетами. Здавалось, що герої забули про той великий подвиг, який чекає на них. Безтурботно бенкетували вони на багатому Лемносі. Нарешті Геракл таємно викликав аргонавтів на берег моря, де стояв «Арго». З гнівом дорікав їм найбільший з героїв за те, що вони заради втіх, заради веселого й безтурботного життя забули про подвиги. Засоромлені стояли герої, слухаючи заслужених докорів. Вони вирішили негайно покинути Лемнос. Зараз споряджений був у путь «Арго». Вже готові були зійти на корабель і сісти за весла герої, як на берег натовпом прийшли лемніянки. Вони благали героїв не кидати їх, лишитися з ними. Але невблаганні були герої. Зі сльозами попрощалися з ними лемніянки. Зійшли герої на «Арго». Дружно налягли на весла, спінилися хвилі під ударом весел могутніх гребців і, як птиця, помчав «Арго» у морський простір.

Аргонавти на півострові Кізіку

Коли аргонавти пливли Пропонтідою¹, то по дорозі пристали до півострова Кізіку. Там жили доліони, нащадки Посейдона. Правив ними цар Кізік. Недалеко від Кізіку була Ведмежа гора, на якій жили шестирукі велетні; тільки завдяки захисту Посейдона могли безпечно жити поряд з такими сусідами доліони. З пошаною прийняв аргонавтів цар Кізік, і цілий день провели вони в нього за веселим бенкетом. Ледве почало світати, зібралися в путь аргонавти. Уже зійшли вони на «Арго», як раптом на протилежному березі затоки з'явилися шестирукі велетні. Вони почали кидати в море величезне каміння, відривали цілі скелі і навалювали їх одна на одну, щоб загородити аргонавтам вихід із затоки у відкрите море. Схопився за свій тугий лук Геракл і одну за одною почав посилати свої смертоносні стріли у велетнів. Прикрившись щитами, із списами в руках, кинулися на велетнів аргонавти. Недовго тривав бій,

¹ Сучасне Мармурове море.

один за одним падали велетні на землю і в море, усі вони були перебиті, не врятувався жоден з них.

Рушили в дорогу аргонавти. Попутний вітер напнув вітрила, і цілий день спокійно нісся хвилями «Арго». Надійшов вечір, спустився бог сонця Геліос із неба, ніч огорнула темрявою небо й землю. Перемінився вітер, і вже несе він «Арго» назад до тих берегів, які він ще так недавно покинув. У нічній темряві пристали до Кізіку аргонавти. Не впізнали їх жителі Кізіку, вони вирішили, що це морські розбійники, і напали на них на чолі зі своїм юним царем. Закипів страшний нічний бій. У чорній п'яній б'ються герої зі своїми недавніми друзями. Гострим списом уразив могутній Ясон у груди юного Кізіка, і зі стогоном упав він додолу. Та ось проміння богині зорі Еос забарвило схід ясно-червоним світлом. Настає ранок. Пізнають бійці одні одних і жахаються. Друзі билися з друзями. Три дні справляли тризну¹ аргонавти і жителі Кізіку по вбитих, три дні оплакували вони вбитого юного царя. А дружина його прекрасна Клейто, Мєропова дочка, не перенесла смерті чоловікової, вона сама встромила собі в груди гострий меч.

Аргонавти в Мізії

Після недовгого плавання досягли аргонавти берегів Мізії². Там пристали вони до берега, щоб заpastися водою і їжею. Могутній Геракл пішов у ліс, який ріс неподалік від берега, щоб зробити собі замість зламаного весла нове. Він знайшов високу смєреку, обхопив її могутніми руками і вирвав з корінням. Скинув могутній герой смєреку собі на плече і пішов до берега. Коли це назустріч йому біжить його друг Поліфем і розповідає, що він тільки що чув крик юного Гіласа, який кликав їх. Кинувся Геракл шукати Гіласа, але ніде не міг знайти його. Засмутився Геракл. Разом з Поліфемом скрізь шукає він Гіласа, але все марно.

А аргонавти, як тільки зійшла на небо промениста вранішня зоря, віщуючи близький ранок, рушили в дорогу, не помітивши у передсвітніх сутінках, що немає серед них ні Геракла, ні Поліфема. Посмутилися герої,

¹ Поминальне почтування і військові змагання на честь померлого.

² Край на заході Малої Азії з головним містом Періатом.

побачивши, коли настав ранок, що немає серед них двох найславетніших товаришів. Схиливши голову, сидів засмучений Ясон; він немов не чув тужіння своїх супутників, немов не помічав, що немає Геракла й Поліфема. Вірний друг Гераклів Теламон підійшов до Ясона і, докоряючи йому, сказав:

— Один ти сидиш так спокійно. Ти можеш тепер радіти. Немає серед нас Геракла, і нікому затьмарити тепер твоєї слави. Ні, не поїду я з вами, якщо ви не вернетесь і не відшукаєте Геракла й Поліфема.

Кинувся Теламон до керманича Тіфія і хотів змусити його повернути «Арго» назад. Даремно намагалися заспокоїти його бореади, нікого не хотів слухати розгніваний Теламон, усіх винуватив він, що навмисне покинули вони Геракла й Поліфема в Мізії. Раптом з морських хвиль показалася обвита водоростями голова віщого морського бога Главка. Схопив він «Арго» за кіль рукою, зупинив його й сказав:

— З волі великого громовержця Зевса лишилися Геракл і Поліфем у Мізії. Геракл мусить вернутись у Грецію і на службі в Еврісфея вчинити дванадцять великих подвигів. А Поліфемові судилося заснувати в країні халібів славне місто Кіос. Залишились же герої в Мізії тому, що шукають вони викраденого німфами прекрасного Гіласа.

Сказавши це, знову занурився в море Главк і зник з очей аргонавтів.

Заспокоїлися герої. Теламон примирився з Ясоном. Сіли за весла герої, і швидко помчав по морю «Арго», гнаний дружними помахами могутніх веслярів.

Аргонавти у Віфінії¹ (Амік)

На другий день вранці пристали аргонавти до берега Віфінії. Не зустріли їх так гостинно, як у Кізіку. У Віфінії на березі моря жили бебрики, правив ними цар Амік. Він пишався своєю велетенською силою і славою непереможного кулачного бійця. Усіх чужоземців примушував жорстокий цар битися з ним і без жалю вбивав їх: могутнім ударом кулака.

Глузуванням зустрів Амік аргонавтів, бродягами назвав він великих героїв і викликав найдужчого з них

¹ Край на північному заході Малої Азії.

помірятися з ним силою. Розгнівалися герої. Вийшов з-поміж них юний син Зевса і Леди Полідевк. Спокійно прийняв він виклик царя бєбриків. Немов грізний Тіфон, стояв Амік у своєму чорному плащі й з величезною ломакою на плечах перед Полідевком. Похмурим поглядом зміряв він Полідевка; а той стояв перед Аміком, сяючи, мов зірка, своєю красою.

Приготувались до бою бійці. Кинув Амік на землю кулачне реміння¹. Не вибираючи, підняв найближче реміння Полідевк і об'язав собі руку. Почався бій. Як розлютований бик, кинувся на Полідевка цар бєбриків. Спритно відбивав його удари Полідевк, не відступаючи ні на крок під натиском Аміка. На мить урвався бій, щоб могли перевести подих бійці. Ось уже знов б'ються вони, і сиплються один за одним удари. Замахнувся Амік і хотів уже завдати Полідевкові страшного удару в голову, та ухилився юний герой і завдав Амікові такого удару по вуху, що розтрощив йому черепну кістку. У передсмертних корчах упав Амік на землю. Гучними покличками вітали аргонавти переможця Полідевка.

Коли бєбрики побачили, що їх царя вбито, напали вони на Полідевка. Двох перших звалив на землю сам Полідевк ударами кулака. Схопилися за зброю аргонавти і кинулись до бою з бєбриками. Вихором засвітила важка сокира Анкея в рядах бєбриків, одного за одним вражає їх Кастор блискучим мечем. Як леви, б'ються герої. Кинулись утікати бєбрики. Довго переслідували їх герої. З багатою здобиччю повернулися вони на берег моря. Цілу ніч бенкетували переможці на березі, і голосно лунав переможний спів Орфея. Під звуки своєї золотої кіфари славив він юного переможця царя бєбриків Аміка прекрасного Полідевка, сина громовержця Зевса.

¹ Під час кулачного бою греки обмотували руки до ліктя ремінням, на якому часто прикріплялися мідні опуклі бляхи. Удар через це міг бути смертельним.

Аргонавти у Фінея

Вранці другого дня вирушили аргонавти далі в путь. Незабаром прибули вони до берегів Фракії¹. Вийшли герої на берег, щоб поповнити свої припаси.

На морському березі вони побачили дім і пішли до нього. Назустріч аргонавтам вийшов з дому сліпий старець; він ледве тримався на ногах і трясся всім тілом від кволості. Дійшовши до порога свого дому, старець, знемігшись, сів на землю. Підняли його аргонавти, і почуття жалю пройняло їх.

Зі слів старого довідались вони, що це Фіней, Агенорів син, який був раніше царем Фракії. Та покарав Фінея Аполлон за те, що зловживав він даром віщування, одержаним від Аполлона, і відкривав людям таємниці Зевса. Вразив Аполлон сліпотою Фінея, а боги наслали на Фінея гарпій, напівдів-напівптахів, які, прилітаючи до дому його, пожирали всю їжу і розносили по дому страшний сморід. Боги відкрили Фінеєві, що він збудеться цієї кари божої тільки тоді, коли прибудуть до нього аргонавти, серед яких будуть два крилатих сини Борея Зет і Калаїд. Почав Фіней благодіяти героїв визволити його з біди, він благав Бореадів вигнати гарпій, адже не чужий він Бореадам — він був одружений із сестрою їх Клеопатрою.

Погодилися герої допомогти Фінеєві. Вони приготували багату трапезу, та тільки приліг² Фіней за столом, щоб вгамувати голод, як налетіли гарпії і, незважаючи на крики аргонавтів, пожерли всю їжу, ширячи по всьому дому страшний сморід; потім знялися гарпії і понеслися з Фінейового дому. Погналися за ними на своїх могутніх крилах Бореади. Довго переслідували вони гарпій і, нарешті, наздогнали їх біля Плотійських островів. Видобули з піхов мечі свої Бореади і вже хотіли вразити ними гарпій, як ось прилинула на своїх райдужних крилах з високого Олімпу посланиця богів Ірида. Вона зупинила Бореадів і сказала, що боги звеліли гарпіям не вертатися більше до Фінея. Полетіли назад Бореади у Фракію.

¹ Країна у північно-східній частині Балканського півострова.

² Греки звичайно за столом не сиділи, а напівлежали, спираючись однією рукою на подушку.

З того часу Плотійські острови почали зватися Строфадами¹, тобто островами повороту.

Тільки відлетіли гарпії, переслідувані Бореадами, як аргонавти приготували нову трапезу Фінеєві, і старець міг, нарешті, вгамувати свій жахливий голод. Під час трапези відкрив Фіней аргонавтам, які ще небезпеки чекають їх на шляху до Колхіди, і давав їм поради, як подолати їх. Радив також Фіней героям по прибутті до Колхіди покликати на допомогу золотосіяну Афродіту, бо тільки вона може допомогти Ясонові здобути золоте руно. Уважно слухали віщого старця аргонавти, намагаючись запам'ятати все, що він сказав їм.

Незабаром повернулись і Бореади і розповіли, як переслідували вони гарпій. Радів старий Фіней, дізнавшись, що назавжди збувся він появи гарпій.

Сімплегади²

Недовго пробули аргонавти у Фінея. Вони поспішали далі. Швидко нісся «Арго» по хвилях моря. Раптом почувся десь попереду далекий шум. Щодали чутнішим і голоснішим ставав цей шум. Він схожий був на рев близької бурі, часом заглушуваний ніби гуркотом грому. Ось показалися і Сімплегадські скелі. Герої бачили, як розходяться і знову зі страшним гуркотом ударяються одна об одну скелі. Море навколо клекотіло, бризки високо злітали при кожному стиканні скель. Коли ж знов розходилися скелі, то хвилі між ними неслись і кружляли в несамовитому вирі.

Згадали герої поради Фінея пустити вперед голуба між скелями; якщо пролетить голуб, то і «Арго» пропливе неушкодженим повз Сімплегади. Налягли на весла аргонавти. Ось уже вони біля самісіньких скель. З громом зіткнулися скелі й знов розходяться. Випустив тоді герой Евфем голуба.

¹ Строфади — три невеликих острови, що лежать на півдні Греції проти західного узбережжя Мессенії.

² Сімплегади, або Сімплегадські скелі, в перекладі українською мовою означає «скелі, що стикаються»; вони знаходилися, за уявленнями греків, при вході у Чорне море.

Стрілою лине голуб поміж скелями. Ось знову зішлись скелі з таким громом, що, здавалося, здригнулося небо. Солоні бризки обсіпали аргонавтів, а «Арго» закружляв посеред хвиль, мов підхоплений вихором. Неушкодженим пролинув голуб поміж скелями, лише кінчик хвоста вирвали у нього скелі, що зіткнулися. Радісно скрикнули аргонавти і дружно налягли на весла. Розійшлися скелі. Величезна хвиля з пінистим гребенем враз підхопила «Арго» й кинула його в протоку. А назустріч несеться друга хвиля, вона відкинула назад «Арго». Хвилі киплять і клеочуть навкруги. Гнуться весла. «Арго» тріщить, наче тоне від натиску хвиль. Ось знялася ще хвиля, висока, мов гора; вона завалилася на «Арго», і закружляв він, ніби вутлий човник. Вже зближаються скелі, зараз зіткнуться вони. Загибель неминуча. Тоді прийшла на допомогу аргонавтам найулюбленіша дочка Зевса Афіна Паллада. Могутньою рукою вдержала вона одну із скель, а другою з такою силою штовхнула «Арго», що він стрілою винісся з протоки. Тільки кінець керма розтрощили скелі, що зімкнулися. Знову розійшлися скелі й спинилися, навіки незрушні, по боках протоки. Справдилося веління долі, що аж тоді будуть непорушні Сімплегати, коли пропливе між ними корабель. Раділи аргонавти — вони уникнули найстрашнішої небезпеки. Тепер вони могли бути певні, що щасливо закінчать свій похід.

Острів Аретіда і прибуття в Колхіду

Довго пливли аргонавти вздовж Евксінського Понту¹. Багато країн проминули вони, багато бачили народів. Нарешті вдалині показався острів. «Арго» швидко наближався до острова, берег уже був недалеко. Раптом з острова знявся, виблискуючи в промінні сонця своїми крилами, великий птах; він пролетів над «Арго» і зронив перо своє на одного з героїв — Оїлея. Мов стріла,

¹ Евксінський Понт — тобто гостинне море; так почали греки називати Чорне море, ознайомившись з його родючими, гостинними берегами. А давніше вони звали Чорне море Авксінським, тобто негостинним, бо їх лякали бурі на цьому морі.

вп'ялося перо в плече Оїлея, кров полилася йому з рани, і випало весло з рук пораненого героя. Товариші Оїлея вийняли перо з його рани. З подивом дивляться на перо і бачать, що воно мідне й гостре, мов стріла. Ось над островом знявся другий птах і полетів до «Арго», але на нього вже чекав герой Клітій з луком у руках. Тільки-но підлетів птах до «Арго», як Клітій пустив у нього стрілу, і вбитий птах упав у море. Побачивши цього птаха, вкритого мідним пір'ям, зрозуміли аргонавти, що це птахи-стимфаліди, а острів, де живуть вони, — Аретіада. Амфідамант порадив героям надягти панцири й прикритися щитами.

Перш ніж пристати до берега, аргонавти почали кричати й бити в щити списами й мечами. Величезною зграєю звислися понад островом птахи, вони високо злетіли над «Арго», і посипавсь на героїв дощ перстріл. Від цих стріл герої прикрилися щитами. А птахи, покружлявши над «Арго», скоро сховалися геть за обрієм.

Вийшли на берег Аретіади аргонавти і вже хотіли розташуватись на спочинок, як назустріч їм вийшло чотири юнаки. Юнаки були страшенно виснажені, одяга лахміттям висіла на них, ледве прикриваючи тіло. Це були сини Фрікса. Вони покинули Колхиду, щоб повернутися в Орхомен, але в дорозі серед бурхливої ночі розбився їхній корабель, і тільки завдяки щасливому випадку хвилі викинули їх на Аретіаду, де й знайшли їх аргонавти. Герої зраділи цій зустрічі; особливо радий був Ясон: адже юнаки були йому рідні. Нагодували аргонавти юнаків, дали їм новий одяг і розповіли, що їдуть вони в царство Еета здобувати золоте руно. Старший з юнаків Аргос обіцяв допомагати аргонавтам, але попереджав їх, що цар Еет, син Геліоса, могутній і жорстокий і нікому не дає пощади. Та ніщо не могло вдержати аргонавтів від виконання раз прийнятого рішення — здобути золоте руно.

Другого ранку аргонавти рушили далі в путь. Довго пливли вони. Нарешті, вдалині, мов хмари, що скупчилися на обрії, засиніли вершини Кавказу. Тепер уже недалеко було й до Колхиди.

Швидко нісся гнаний рівномірними помахами весел «Арго». Уже ховається сонце, спускаючись у море. Побігли по хвилях вечірні тіні. Високо над «Арго» почувлись помаху крил. Це летів величезний орел до тієї ске-

лі, до якої прикутий був титан Прометей. Вітер знявся на морі від помахів величезних крил орла. Зник він вдалині, і сумно донісся до аргонавтів тяжкий стогін Прометея; здалека доносився він, заглушуваний часом ударами весел.

Недалеко вже берег. Ось і гирло Фазису. Аргонавти на веслах попливли вгору за течією і стали на якорі в затоці ріки, зарослій густим очеретом. Ясон учинив подячне возливання богам і закликав богів Колхіди й душі померлих героїв допомогти йому в його небезпечній справі. Спокійно послули герої на «Арго». Мети досягнуто, вони в Колхиді, біля столиці царя Еета; але багато ще небезпек було попереду.

Гера й Афіна в Афродіти

Коли аргонавти прибули в Колхиду, велика богиня Гера і богиня Афіна радилися на високому Олімпі, як допомогти Ясонові здобути золоте руно. Нарешті, вирішили богині йти до богині кохання Афродіти і просити її, щоб вона звеліла синові своєму Еротові пронизати золотою стрілою серце Медеї, Еетової дочки, і навіяти їй кохання до Ясона. Знали богині, що тільки чарівниця Медея може допомогти Ясонові в його небезпечнім подвигу.

Коли обидві богині прийшли до Афродіти, вона була сама вдома. Афродіта сиділа на багатому золотому троні й золотим гребенем розчісувала свої пишні кучері. Побачивши богинь, що ввійшли, Афродіта встала їм назустріч і ласкаво привітала їх. Посадивши богинь на золотих лавах, викуваних самим Гефестом, запитала їх богиня кохання, чого вони прийшли. Богині розповіли їй, як хочуть вони допомогти герою Ясонові, і просили Афродіту звеліти Еротові пронизати серце Медеї. Погодилась Афродіта. Попрощалися богині з Афродітою, а вона пішла шукати свого пустотливого сина. Ерот у цей час грався з Ганімедом у кості. Обіграв хитрий Ерот простодушного Ганімеда і голосно сміявся з нього. У цей час підійшла до них Афродіта. Вона обняла свого сина й сказала йому:

— Послухай, пустуне! Я хочу доручити тобі одну справу. Візьми мерщій свій лук та стріли і лети на землю. Там, у Колхиді, пронизь стрілою серце дочки царя Еета Медеї, нехай закохається вона в героя Ясона. Як-

що ти вчиниш це, я подарую тобі ту іграшку, яку колись зробила Адрастея для маленького Зевса. Тільки лети зараз, бо це треба зробити якнайшвидше.

Ерот просив матір дати йому зараз іграшку, але мати, знаючи хитрого хлопчика, не погодилась дати йому іграшку, перш ніж він виконає її доручення. Впевнившись, що нічого не дістане від матері, поки не виконає доручення, Ерот узяв свій лук і стріли й швидко полинув з високого Олімпу на землю до Колхіди, виблискуючи в промінні сонця своїми золотими крильми.

Ясон в Еета

Рано-вранці прокинулись аргонавти. На раді вирішили вони, що Ясон має йти з Фріксовими синами до царя Еета і просити його віддати руно аргонавтам; коли ж відмовить гордий цар, то аж тоді вдаватися до сили.

З посохом миру вирушив Ясон у палац до Еета. Густою хмарою повила Ясона та його супутників богиня Гера, щоб не образили часом колхідці героїв. Коли підійшли герої до Еетового палацу, розступилась хмара, і побачили вони палац Еета. Величний був цей палац. Високі були його мури з безліччю башт, що підносились в небо. Широка брама, оздоблена мармуром, вела до палацу. Ряди білих колон виблискували проти сонця, утворюючи портик.

Усе, що було в палаці Еета, всі багаті його прикраси поробив йому Гефест в подяку за те, що батько Еета, бог сонця Геліос, вивіз знесиленого у битві з гігантами Гефеста з флегрейських полів у своїй золотій колісниці. Багато чертогів оточувало двір. У найрозкішнішому жив цар Еет із своєю дружиною, в другому — його син Абсірт, якого за красу прозвали колхідці Фаетоном (сяючим). В інших чертогах жила Еетова дочка Халкіюпа, дружина померлого Фрікса, і молодша його дочка Медея, велика чарівниця, служителька богині Гекати.

Коли Ясон із своїми супутниками увійшов до двору біля палацу Еета, вийшла зі своїх чертогів Медея. Вона йшла провідати Халкіюпу. Скрикнула від здивування Медея, побачивши чужоземців. На крик її вийшла Халкіюпа і побачила своїх синів. Радіючи їх поверненню, підбігла до них Халкіюпа. Вона обіймає, цілує своїх синів, з якими не думала більше побачитись. На шум вий-

шов і Еет. Він кличе до себе в палац чужоземців і наказує слугам своїм зготувати розкішний бенкет. У той час, коли Ясон обмінювався привітаннями з Еетом, з високого Олімпу спустився на своїх золотих крилах Ерот. Сховавшись за колоною, напнув він тятиву свого лука і вийняв золоту стрілу. Потім, незримий для всіх, Ерот став за спиною Ясона і пустив свою стрілу прямо в серце Медеї. Пронизала стріла її серце, і відразу відчула вона любов до Ясона.

Ясон пішов із своїми супутниками до Еетового палацу. Там запросив їх цар Колхіди за бенкетний стіл. Під час бенкету розповів Еетові Аргос про те, як зазнав він із своїми братами корабельної аварії, як викинули їх бурхливі хвилі на острів Аретіаду і як знайшли їх там, помираючих з голоду, аргонавти. Сказав також Аргос, чого приїхав Ясон з героями в Колхіду. Ледве почув Еет, що Ясон хоче здобути золоте руно, як гнівом блиснули його очі й грізно насупив він брови. Не вірить Еет, що по золоте руно приїхали герої. Він гадав: чи не заволодіти владою над цілою Колхідою задумали Фріксові сини і для цього привели з собою грецьких героїв? Еет увесь час докоряє Ясонові, він хоче прогнати його з палацу і погрожує йому стратою. Готові були вже злетіти гнівні слова з уст Теламона у відповідь на погрози царя, та спинив його Ясон. Він намагається заспокоїти Еета, запевняє його, що тільки по руно прибули вони в Колхіду, і обіцяє цареві відбутися яку завгодно службу, виконати всяке доручення, якщо цар віддасть йому як нагороду золоте руно. Замислився Еет. Нарешті, надумавши згубити Ясона, сказав він йому:

— Добре, ти одержиш руно, але спершу виконай таке моє доручення: розори поле, присвячене Аресові, моїм залізним плугом. А до плуга запряжи мідноногих, огнених биків, засій це поле зубами дракона, а коли повиростають з драконових зубів закуті в панцири воїни, поборися з ними і перебий їх. Якщо ти виконаєш це, матимеш руно.

Ясон не відразу відповів Еетові, нарешті промовив:

— Я згоден, Еете, але й ти здійсни дану обіцянку, адже ти знаєш, що не можу я відмовитись виконати твоє доручення, коли вже з веління долі прибув я сюди, в Колхіду.

Сказавши це, Ясон пішов із своїми супутниками.

Аргонавти звертаються по допомогу до Медеї

Коли Ясон повернувся на «Арго», він розповів своїм товаришам, що сталося в палаці Еета і яке доручення дав йому цар. Замислились аргонавти. Що мають діяти вони, як виконати доручення Еета? Нарешті сказав Аргос:

— Друзі, в палаці Еета живе дочка його, Медея. Вона — велика чарівниця і одна тільки може допомогти вам. Я піду прохати свою матір, щоб вона умовила Медею стати вам у допомозі. Якщо допоможе Медея, то ніякі небезпеки не будуть страшні нам.

Тільки сказав це Аргос, як над «Арго» пролетів білий голуб, переслідуваний шулікою. Голуб підлетів до Ясона і заховався у складках його плаща, а шуліка впав на «Арго».

— Це щасливий знак від богів, — вигукнув провісник Мопс, — самі боги велять нам просити допомоги в Медеї. Дивіться, птах, присвячений Афродіті, врятувавсь на грудях в Ясона! Згадаймо, що казав Фіней. Хіба не радив він нам благодати допомоги в Афродіті? Благаймо ж богиню, вона допоможе нам. Нехай швидше йде Аргос до матері, вона умовить Медею подати нам допомогу.

Послухались віщого Мопса аргонавти: вони принесли жертву Афродіті, і Аргос швидко пішов у палац Еета до своєї матері.

Тим часом Еет зібрав на майдані всіх колхідців. Він сказав народові, що прибули чужоземці, і звелів вартувати біля «Арго», щоб ніхто з аргонавтів не міг врятуватися втечею. Еет надумав спалити «Арго» з усіма героями після того, як загине Ясон на полі, присвяченому Аресові; а Фріксових синів вирішив він стратити тяжким катуванням.

Настала ніч. Поринула в сон Еетова столиця. Спокій запанував усюди. Немає його тільки в чертогах Медеї. Над її головою довгою низкою витають сні, один від одного тривожніший. То сниться Медеї, ніби Ясон бореться з биками, а нагородою за перемогу має стати героєві сама Медея. То сниться їй, що вона сама стає до боротьби з огнедишними биками і легко перемагає їх. То бачить, як відмовляють батьки віддати її за дружину Ясонові, — адже не він подолав биків. Розпалюється спір між Ясоном і Еетом, сама Медея має розв'язати цю суперечку. Коли ж розв'язала вона суперечку на користь

Ясона, розгнівався на неї батько й грізно закричав. Прокинулась уся в сльозах Медея, вона хоче бігти до Халкіопи, але соромиться йти до неї. Тричі вже бралася вона за ручку дверей, але кожного разу поверталася назад. Впала на ложе Медея й заридала. Почула одна з рабинь Медеї її ридання і сказала про це Халкіопі. Поспішає Халкіопа до сестри своєї й бачить, як лежить ридаючи, Медея на своєму ліжку.

— О, моя сестро, — каже Халкіопа, — за чим плачеш ти? Чи не за долею моїх синів ти ллєш сльози? Чи не дізналась ти, що хоче погубити їх наш батько?

І слова не промовила Медея у відповідь Халкіопі, адже не за синами її плакала вона, але, нарешті, сказала:

— Лиховісні сни мені снились, сестро. Загибель грозить твоїм синам і чужоземцеві, з яким вони повернулися. О, коли б боги дали мені сил допомогти їм!

Здригнулася з жаху Халкіопа, почувши слова Медеї, обнявши її, благає вона про допомогу. Знає Халкіопа, що може Медея допомогти Ясонові своїми чарами. І сказала Медея Халкіопі:

— Слухай, сестро, я допоможу чужоземцеві. Нехай прийде він уранці до храму Гекати, я дам йому талісман, який допоможе йому вчинити подвиг. Обіцяй мені тільки зберігати все в таємниці, інакше погубить усіх нас батько.

Пішла Халкіопа. Одна залишилась Медея. Протилежні почуття боролися в її грудях. То боялася вона йти проти волі батька, то знов наважувалась допомогти Ясонові, якого так любила. Вона навіть хотіла заподіяти смерть собі, випивши отрути. Медея вже дістала й скриньку з отрутою, відкрила її, але богиня Гера прищепила їй нестримну жадобу до життя. Відіпхнула Медея ту скриньку з отрутою, забула всі свої сумніви, тільки про Ясона думала вона і вирішила йому допомогти.

Ледве зайнялась зоря й рожевим світлом почали забарвлюватись далекі снігові вершини Кавказу, як прийшов Аргос до аргонавтів і сповістив їм, що Медея погодилась допомогти Ясонові і просить Ясона прийти до храму Гекати. Коли зійшло сонце, Ясон вирушив з Аргосом та провісником Мопсом до храму Гекати. Богиня Гера зробила Ясона таким прекрасним, що навіть аргонавти замилювались, дивлячись на нього.

А тим часом Медея, вставши рано-вранці, дістала скриньку з чарівними мазями і виїняла з неї мазь, яка звалася «масло Прометея». Вона приготовлена була з

соку коріння рослини, що виросла з крові Прометея. Всякий, хто натирався цією маззю, ставав невразливим ні для заліза, ні для міді, ні для вогню; непереможну силу здобував він і на день ставав нездоланим. Цю мазь і вирішила Медея дати Ясонові. Покликала Медея рабинь і поїхала до храму Гекати. Радісно було на серці в Медеї, вона забула всі свої тривоги і думала тільки про побачення з Ясоном.

Ось і храм Гекати. Увійшла в нього Медея. Ясона ще не було. Незабаром прийшов і Ясон. Глянула на нього Медея, і сильно забилось серце в грудях її. Не може й слова вимовити Медея.

Довго стояли мовчки Ясон і Медея; нарешті порушив мовчанку герой. Він узяв за руку Медею і сказав:

— Прекрасна діво, чому опустила ти додолу очі? Чого боїшся ти мене? Невже гадаєш ти, що я приховую лихий намір? Ні, не з лихими намірами я прийшов сюди. Я прийшов благодіяти в тебе допомоги. Тільки, молю тебе, скажи мені правду; пам'ятай, що неправди не потерпить у святилищі своїм Геката, не потерпить її й Зевс, охоронець усіх, що благають допомоги. Скажи, чи допоможеш ти мені? Якщо допоможеш, то прославлять ім'я твоє по всій Греції великі герої, що прийшли зі мною сюди, в Колхиду. Згадай, яка велика слава Міносової дочки Аріадни, що допомогла великому Тесеєві.

Мовчала Медея і тільки дивилась на Ясона очима, повними кохання. Прекрасна була вона в своєму збентеженні. Трепетною рукою дістала вона приготовлену чарівну мазь із-за пояса і подала її Ясонові. Ледве чутним голосом Медея сказала йому:

— Слухай, Ясоне, ось у чому буде моя допомога: вночі обмийся ти у річці, убравшись у чорний одяг, викопай глибоку яму на березі і над нею принеси Гекаті в жертву чорну вівцю, обливши її медом. Потім іди на корабель свій, та гляди — не оглядайся. Почуєш ти голоси і люте гавкання псів, але йди прямо й не бійся. Коли ж настане ранок, намаж собі тіло, спис, щит і меч цією маззю. Нездоланну силу дасть тобі ця мазь, і виконаєш ти доручення Еета. Пам'ятай тільки: коли повиростають із землі воїни, кинь у них камінь, і вони почнуть битись один з одним, тоді напади на них. Візьми ж мазь, з її допомогою здобудеш ти руно. Вези тоді руно, куди хочеш.

Замовкла Медея. Смутком затуманились її очі від самої згадки про розлуку з Ясоном. Похиливши голову, стояла Медея, сповнена суму, і нарешті промовила:

— Ти поїдеш, Ясоне, до себе у рідний край, але не забувай мене, хоч зрідка згадуй Медею — адже ж я врятувала тебе.

Запитала Медея, звідки Ясон родом. Розповів їй Ясон про Іолк, про квітучу долину, де він стоїть. Він кликав Медею поїхати з ним у Грецію. Обіцяв їй велику пошану, обіцяв, що шануватиме її в Іолку, як богиню.

— О, коли б погодився Еет укласти зі мною союз дружби, — вигукнув Ясон. — О, якби відпустив він тебе зі мною на мою батьківщину!

— Ні, цього не буде, — з зітханням, повним жалю, сказала Медея, — суворий і неблаганний мій батько. Вертайся сам на батьківщину, та не забувай мене. О, яка б я була рада, коли б буйний вітер відніс мене на крилах своїх до Іолка, щоб могла я нагадати тобі про себе, коли забудеш ти мене, коли забудеш, що я тебе врятувала.

Сльози навернулися на очі Медеї. Дивиться на неї Ясон і опановує його любов до Медеї. Він благає її потай кинути дім батька і втікати з ним в Іолк. Готова покинути Колхиду Медея, розлука з Ясоном лякає її, вона боїться, що не перенесе цієї розлуки. Плаче Медея від однієї згадки про розлуку з Ясоном. Гера навіяла їй бажання йти всюди слідом за Ясоном. Хоче богиня, щоб поїхала в Іолк Медея; там з її допомогою надумала Гера згубити ненависного їй Пелія.

Попрощалася Медея з Ясоном; він обіцяв їй прийти знову до храму Гекати, щоб іще раз зустрітися з нею й вирішити, що їм робити. Весело їхала додому на своїй колісниці Медея — вона знала, що любить її Ясон.

Ясон виконує доручення Еета

Настала ніч. Убравшись у чорний одяг, Ясон пішов на берег Фазісу і там глухої півночі обмився в його бистрих хвилях. Потім він вирив глибоку яму і приніс над нею, як веліла йому Медея, жертву Гекаті. Тільки-но приніс він жертву, як здригнулась земля і з'явилась велика Геката з димучими факелами в руках. Страшні потвори й огнедишні дракони оточували Гекату, гавкали й вили навколо неї жахливі пекельні пси. Навколишні німфи з гучним криком тікали, побачивши Гекуту. Жсах охопив Ясона, але, пам'ятаючи слова Медеї, не оглядаючись, йшов він до «Арго», де чекали його друзі.

Тільки-но настав ранок, як послали аргонавти Теламона й Мелеагра по зуби дракона до Еета. Дав їм зуби вбитого Кадмом дракона Еет і почав сам збиратись їхати на поле Ареса, щоб поглянути, як виконає Ясон його доручення. Надяг Еет свій панцир, покрити голову сонцесяйним шоломом, узяв у руки спис і щит, які своєю вагою були тільки під силу Гераклові, і зійшов на колісницю; нею правив син його Абсірт. Зібрались і аргонавти їхати на поле Аресове.

Ясон натер спис, меч і щит чарівною маззю, а потім натерся нею сам. Страшенну силу відчув він тоді в усьому своєму тілі. Наче сталеві стали його м'язи, тіло його зробилось таким, ніби воно було викуте з заліза. Коли аргонавти на своєму бистрому «Арго» припливли до Аресового поля, Еет уже чекав їх, а навколо поля по узгір'ях товпились колхідці. Ясон зійшов на берег, виблискуючи, мов промениста зірка, своїм панциром. Пішов полем Ясон, знайшов він на полі залізний плуг і мідне ярмо і, прикрившись щитом, пішов відшукувати огнедишних биків. Раптом вискочили обидва бики з печери і з несамовитим ревом кинулись вони на героя. Клуби вогню вилетіли з їхніх пащ. Прикрившись щитом, чекає їх герой. Ось налетіли на нього бики і з страшною силою вдарили рогами в щит героя. Жодна людина не витримала б цього удару, але непохитно, мов скеля, стояв Ясон. Ще і ще налітають з ревом на нього бики, здіймаючи хмари куряви. Одного за одним схопив Ясон могутніми руками биків за роги і притяг їх до плуга. Рвуться бики, вони палять Ясона вогнем, але нешкоджений він, і не можуть вирватися з рук його люті бики. Запріг їх до плуга Ясон за допомогою Кастора й Полідевка. Поганяючи списом биків, Ясон зорав усе Аресове поле, засіяв його зубами дракона; скінчивши сіяти, випряг биків Ясон, грізно крикнув і вдарив їх своїм списом. Мов шалені, помчали бики і сховалися в глибокій печері. Скінчена була перша половина роботи, тепер треба чекати, коли виростуть на полі воїни. Пішов на берег Фазісу Ясон, зачерпнув шоломом води і вгамував спрагу.

Та недовгим був відпочинок Ясона. Ось на полі показалося із землі вістря списа, за ним друге, ще й ще, і все поле скоро вкрилось наче мідною щетиною. Ось ніби заворушилася земля, і з неї з'явилися шоломи й голови воїнів. Ось уже вкрилося все поле воїнами у блискучих панцирах. Пам'ятаючи слова Медеї, схопив Ясон вели-

чезний камінь; несила було б зрушити його чотирьом найдужчим героям, але Ясон підняв його однією рукою і далеко кинув у натовп породжених із зубів дракона воїнів. Вхопились за зброю воїни, і почалася між ними кривава битва. Кинувся з мечем на воїнів Ясон, одного за одним уражав він їх на смерть, і незабаром все поле було вкрите вбитими воїнами; ні один з них не залишився живий, усі загинули вони від могутньої руки Ясона.

Усе поле вкрили вони, немов постинані гострим серпом колоски, що вкривають родючу землю. Скінчений був подвиг. З великим подивом дивився на Ясона Еет, вражений його надлюдською силою. Грізно насупив брови цар, гнів блищав в його очах. Не промовивши й слова, помчав він на своїй колісниці до міста, думаючи тільки про одно — як згубити йому дивного чужинця. А Ясон, повернувшись на «Арго», відпочивав серед друзів своїх, що славили його великий подвиг.

Медея допомагає Ясону викрасти золоте руно

Повернувшись до палацу, Еет скликав на раду найзнатніших жителів Колхіди. Далеко за північ радився з ними цар про те, як згубити аргонавтів. Здогадувався Еет, що тільки з допомогою Медеї міг здійснити Ясон подвиг. Почувала Медея, що загрожує велика небезпека і їй, і Ясонові. Вона не могла знайти спокою в своїх пишних чертогах. Сон утік від її очей. Встала вона вночі зі свого ложа і тихо покинула палац Еета. Стежками, відомими лише їй одній, іде вона до берега Фазісу, туди, де горить ясне вогнище, розпалене аргонавтами. Підійшовши до вогнища, гукнула вона Ясона і молодшого Фріксового сина Фронтіса. Сказала Медея Ясонові, які лихі передчуття її тривожать, і вмовила його негайно йти з нею по руно. Одяг Ясон свій панцир і пішов до священного гаю Ареса. Все кругом повите було темрявою, тільки в гаю вилискувало золотим блиском руно, що висіло на священному дереві. Коли Медея з Ясоном увійшли до гаю, підвівся страшний дракон, дишучи полум'ям. Прикликала Медея могутнього бога сну Гіпноса. Страшні заклинання шепоче вона і сипле на землю чарівне зілля. Упав на землю дракон, ще підводить він ослаблу голову, але скропила його Медея снадійним зіллям, зак-

рилась паща його, склепилися огнеблискучі очі і, охоплений сном, розтягся він під деревом, на якому висіло золоте руно. Зняв руно Ясон; він поспішав вернутись швидше на «Арго».

З подивом обступили герої Ясона і Медею, розглядаючи золоте руно. Та ніколи було гаятись, треба було покинути Колхиду, перш ніж дізнається Еет про викрадення руна. Пообрубав Ясон канати, якими прив'язаний був «Арго» до берега, вхопились за весла герої, і, мов стріла, помчав «Арго» вниз Фазісом до моря. Ось і море. Налягають на весла герої, птахом лине по хвилях «Арго», все далі й далі Колхіда.

Рано-вранці дізнався Еет, що викрадено золоте руно і що Медея втекла разом з аргонавтами. Шалений гнів охопив Еета. Скликав він колхідців на берег моря, але далеко вже «Арго», не видно його серед хвиль. Звелів Еет зібратись колхідцям і кинутися навздогін. Смертю погрожує він їм, якщо не наздоженуть вони аргонавтів. Поспускали колхідці в море кораблі і з сином Еета Абсіртом на чолі пустились навздогін за аргонавтами.

Повернення аргонавтів

Коли «Арго» вийшов у відкрите море, повіяв попутний вітер. Герої розпустили паруси, і «Арго» швидко понісся хвилями Евксінського Понту. Три дні пливли герої. Нарешті в далечині замаячили береги Скіфії. Аргонавти вирішили пливати Істром вгору по течії, щоб потім спуститись одним з його рукавів в Адріатичне море¹. Коли аргонавти припливли до гирла Істру, побачили вони, що все гирло його і всі острови зайняті військом колхідців, які припливли туди на своїх кораблях найкоротшим шляхом. Побачивши численне військо колхідців, герої впевнились, що вони не переможуть його; їх було занадто мало, щоб зважитися на бій з тисячами прекрасно озброєних войовничих колхідців. Вирішили аргонавти вдатися до хитроців. Вони вступили в переговори з проводирем ворожого війська Абсіртом і обіцяли йому замкнути Медею в храмі й видати її, якщо цар сусіднього

¹ Греки, що погано знали географію Європи, думали, що Істр (сучасний Дунай) сполучається окремим рукавом з Адріатичним морем.

міста вирішить, що Медея має повернутись у Колхиду, а золоте руно повинно залишитися в аргонів, бо Ясон виконав точно подвиг, за який Еет обіцяв йому видати руно. Та всі ці переговори провадилися лише для того, щоб виграти час. А Медея обіцяла Ясонові заманити Абсірта на один з островів у храм.

Послав Ясон до Абсірта, начебто від Медеї, багаті дарунки і наказав прохати його прийти до храму у відлюдній місцевості, щоб побачитися там з Медеєю. Прийшов Абсірт у храм, та тільки показався у дверях храму, як кинувся на нього з оголеним мечем Ясон, і впав Абсірт на землю, уражений на смерть. Жахливий злочин заподіяли Ясон і Медея: вони вбили беззбройного Абсірта в храмі. Порубавши на шматки тіло Абсірта, кинув його Ясон у хвилі Істру. Жах пройняв колхідців, кинулись вони збирати частини тіла свого проводиря, а аргонів швидко попливли далі вгору по Істру.

Довго пливли аргонів, нарешті рукавом Істру спустилися вони в Адріатичне море до берегів Іллірії. Там знялася страшна буря. Як гори, здіймаються вкриті піною вали. Вітри, мовби зірвавшись з ланцюгів, шугають над морем і рвуть парус з «Арго». Стогне «Арго» під тиском хвиль, гнуться борти його, ламаються весла в руках могутніх гребців. Мов тріску, носять хвилі «Арго». Загибель загрожує аргонівтам. Тоді почувся голос з корми. Він виходив із вправленого в корму «Арго» шматка священного дуба, що ріс у Додоні. Голос звелів аргонівтам пливати до чарівниці Кірки, щоб очистила вона Ясона і Медею від убивства Абсірта, яке лягло на них ганьбою. Тільки-но повернули аргонівтам «Арго» на північ, як ущухла буря, і зрозуміли всі, що це є воля богів.

Еріданом, а потім Роданом¹ спустилися аргонівтам у Тірренське море і довго пливли ним, аж поки, нарешті, не припливли до чарівного острова Кірки, сестри Еета. Очистила Кірка Медею і Ясона від гріха вбивства. Вона принесла жертву Зевсові, який очищає від гріха вбивства, облила руки Ясонові жертвовною кров'ю і заклінала біля вітваря Еріній не переслідувати гнівом своїх убивць. Не відмовила Кірка Медеї в очищенні від страшного злочину, бо з блиску її очей впізнала чарів-

¹ Ерідан — сучасна р. По, а Родан — сучасна р. Рона; зрозуміло, що з р. По кораблем до р. Рони дістатися ніяк не можна. Це показує, як погано знали греки в той час, коли творився міф про аргонівтам, географію Європи.

ниця, що Медея, як і сама вона, походить з роду бога сонця Геліоса.

Рушили аргонавти в дальшу путь. Багато ще довелося подолати їм небезпек. Пропливли вони між Сціллою і Харібдою, де чекала б їх неминуча загибель, коли б не допомогла їм велика Зевсова дружина Гера. Проминули вони й острів сирен і чули їх знадливий спів, що з непереможною силою тяг їх до сирен. Але співець Орфей ударив по струнах золотої кіфари, і пісня його перемогла чари пісень сирен. Нарешті припливли аргонавти до Планкт, вузької протоки, над якою склепінням здіймалися величезні скелі. Море билося поміж скелями, хвилі кружляли під склепінням у страшному вирі, часом здіймаючись до самого верху склепіння. Навіть голуби, що приносили Зевсові амброзію, не пролітали неушкодженими попід цим склепінням, і щодня гинув один із них. Але й тут допомогла аргонавтам Гера; вона упросила Амфітріту втихомирити хвилі коло Планкт, і аргонавти живі й здорові минули їх.

Після довгої подорожі прибули аргонавти до острова феаків. Там привітно прийняв їх цар Алкіной. Могли відпочити від дорожніх небезпек аргонавти, але не пробули вони і дня у феакійців, як з'явився біля острова флот колхідців, і зажадали вони видати їм Медею. Почався б кривавий бій, якби Алкіной не розборонив ворогів. Алкіной вирішив, що Медея має бути видана колхідцям, якщо вона не дружина Ясона. Уночі послала вісника Алкіноева дружина Арета до Ясона, щоб сповістити йому про вирок Алкіноя. Тієї ж ночі Ясон і Медея виконали весільні обряди і другого дня Ясон урочисто запрягся перед зібраними феакійцями й колхідцями, що Медея — його дружина. Вирішив тоді Алкіной, що Медея має залишитися з чоловіком, і довелося колхідцям повернутися до Еета, не заволодівши Медесею.

Відпочивши у гостинних феакійців, вирушили далі аргонавти. Довго пливли вони щасливо. Ось замріли вже в блакитній далині моря береги Пелопоннесу. Раптом знявся страшений вихор і помчав «Арго» в море. Довго ніс вихор «Арго» по безкрайому морю і, нарешті, викинув «Арго» на пустельний берег. Глибоко загруз «Арго» у твані затоки, геть укритої водоростями. Відчай охопив аргонавтів. Керманич Лінкей, опустивши голову, сидів на кормі, втративши надію на повернення до Греції. Аргонавти сумні блукали берегом, наче втративши всі сили, всю мужність. Усі бачили перед очима

своїми загибель. На допомогу Ясонові прийшли німфи. Вони відкрили Ясонові, що вихор заніс «Арго» в Лівію¹ і що аргонавти на плечах повинні перенести «Арго» через Лівійську пустелю, піднявши його з мулу тоді, коли Амфітрита випряже коней із своєї колісниці. Але коли ж випрягає Амфітрита з колісниці своїх коней — цього не знали аргонавти. Раптом побачили вони, як з моря вибіг білосніжний кінь і прудко помчав пустелею. Зрозуміли аргонавти, що це кінь Амфітрита. Підняли «Арго» на плечі і дванадцять днів несли його через пустелю, змагаючи від спеки й спраги. Нарешті дійшли вони до країни гесперід. Там указали їм гесперіди джерело, вибите зі скелі Гераклом. Утамували спрагу герої, запаслися водою і вирушили на батьківщину. Але аргонавти ніяк не могли знайти вихід у море. Вони були не в морі, а в озері Трітона. За порадою Орфея присвятили вони богові озера триножник. З'явився перед аргонавтами прекрасний юнак. Він дав герою Евфемові грудку землі як знак гостинності і вказав аргонавтам вихід у море. Принесли в жертву аргонавти барана. Перед «Арго» з'явився бог Трітон і вивів «Арго» повз білі скелі, через вир у відкрите море. З Трітонового озера припливли аргонавти до острова Криту і хотіли заpastися там водою для дальшого плавання. Але не допускав їх на берег Криту мідний велетень Талос, подарований Міносові самим громовержцем Зевсом. Талос охороняв володіння Міноса, оббігаючи увесь острів. Але Медея своїми чарами приспала Талоса. Упав Талос на землю, і випав у нього мідний цвях, що затуляв єдину жилу, якою текла кров Талоса.

Хлинула на землю Талосова кров, подібна до розплавленого свинцю, і вмер велетень. Аргонавти могли тепер безперешкодно пристати до берега й заpastися водою.

По дорозі від Криту до Греції упустив герой Евфем грудку землі, дану йому Трітоном, у море, і з неї утворився острів, названий аргонавтами Каллістою. Цей острів згодом заселили нащадки Евфема, і став він зватися Ферою².

Після цього буря застала аргонавтів у морі. Темної ночі розгулялася буря. Аргонавти боялися щохвилини наткнутися на підводний камінь або розбитись об прибережні скелі. Коли це ясным світлом блиснула над мо-

¹ Лівією греки називали берег Африки на захід від Єгипту.

² Сучасний острів Санторін.

рем золота стріла і осяяла все навколо, за нею блиснула друга, третя. Це бог Аполлон освітлював своїми стрілами дорогу аргонавтам. Вони пристали до острова Анафі¹ і переждали, поки стихне буря. Ущухла нарешті буря, заспокоїлися хвилі моря й повіяв попутний вітер. «Арго» спокійно понісся по блакиті моря. Більш не зустрічали аргонавти небезпек на своєму шляху і незабаром прибули до жаданої гавані Іолка.

Коли аргонавти прибули в Іолк, принесли вони багату жертву богам, що допомагали їм під час небезпечного плавання. Дуже раділи всі в Іолку і святкували повернення аргонавтів; усі славили великих героїв і вождя їх Ясона, що здобув золоте руно.

Ясон і Медея в Іолку. Смерть Пелія

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози»

Підступний Пелій не додержав слова, він не повернув Ясонові влади його предків. Затаїв Ясон образу і надумав жорстоко помститися Пелієві. І тут прийшла йому на допомогу Медея. Незабаром випала й нагода для помсти. Старезний батько Ясона Есон, довідавшись, що Медея — велика чарівниця, забажав, щоб повернула вона йому молодість. Сам Ясон прохав Медею відмолодити його батька. Обіцяла виконати цю просьбу Медея, якщо тільки допоможе їй Геката.

Коли настав повний місяць, опівночі вийшла Медея з дому в темному одязі, боса, з розпущеним волоссям. Усе навколо поринуло в глибокий сон, усюди панувала німа тиша. Мовчки йде залита світлом місяця Медея, Зупинилася Медея там, де сходяться три шляхи, підняла руки й тричі голосно вигукнула. Опустилася вона на коліна і почала шептати заклинання. Вона заклинала ніч, небесні світила, місяць, землю, вітри, гори й ріки. Вона благала богів лісів і ночі явитися їй. Вона прохала велику Гекату почути її і допомогти. Почула її Геката, і з'явилася перед Медеєю колісниця, запряжена крилатими драконами. Дев'ять днів і дев'ять ночей збирала Медея на цій колісниці чарівне зілля й коріння в горах,

¹ Сучасний острів Афані.

у лісах, по берегах річок і моря. Коли ж повернулася вона до Ясонового дому, то поставила два вівтарі: один — Гекаті, другий — богині молодощів. Викопала вона перед вівтарями дві ями і над ними принесла в жертву похмурій богині п'ятьми й чаклунства Гекаті чорні вівці, вчиняючи їй возливання молоком і медом. Звернулась Медея до підземних богів, Аїда й Персефони, і благала їх не віднімати у старого Есона життя. Потім звеліла привести Есона. Чарами своїми приспала вона його і поклала Есона на чарівне зілля. В мідному казані зварила Медея чарівне зілля. Закипіло зілля і вкрилося білою піною. Сухую гілкою з вікового дерева мішала зілля Медея. І гілка зазеленіла, вкрилася листям, і з'явилися на ній зелені плоди. Всюди, де тільки падали краплі з піни зілля, виростали квіти і трави. Побачивши, що зілля готове, Медея мечем перерізала горло старому Есонові і випустила його старечу кров. Через широку рану влила вона в жили Есонові чарівне зілля. І, о чудо! Волосся старого, доти біле, як сніг, потемніло, зникли зморшки на обличчі, щезла стареча худорба, на щоках знову загравав рум'янець. Прокинувся Есон і побачив себе молодим, дужим і бадьорим.

Після того як Медеї вдалося вернути молодість Есонові, вона зважилася, склавши підступний план, помститись старому Пелієві за те, що той одурив Ясона й не повернув йому влади над Іолком.

Умовила Медея Пелієвих дочок вернути їхньому батькові молодість, а щоб іще дужче впевнились вони у її чарах, вона привела барана, заколола його й кинула в казан із зіллям. Тільки-но занурився заколотий баран у казан, як зараз же вискочило з казана жваве ягня. Дивувалися Пелієві дочки на це чудо і погодились вони спробувати вернути їхньому батькові молодість.

Медея приготувала зілля, але не таке, як зготувала вона, щоб вернути молодість Есону. Не мало чарівної сили це зілля. Приспала Медея своїми заклинаннями Пелія, привела в його опочивальню дочок і звеліла їм перерізати горло батькові. Та дочки не зважувались.

— Легкодухі! — гукнула Медея. — Швидше ж оголіть меч, випустіть із жил батька вашого його старечу кров, а я ввіллю йому молоді.

Не зважуються Пелієві дочки завдати сплячому батькові смертельного удару. Нарешті, відвернувшись, одна за одною почали вони завдавати батькові ударів мечем. Прокинувся Пелій, смертельно поранений, під-

вівся він на ложі і, простягаючи слабнучі руки до дочок, зі стогоном сказав:

— О доньки, що ви робите! Що змусило вас зняти руки на вашого батька?

Опустилися з жаху руки в дочок Пелія. Бліді стоять вони, свідомість покидає їх. А Медея підбігла до ложа Пелія, встромила йому в горло свій ніж, розкраяла тіло його на шматки і повкидала їх у киплячий казан. З'явилася у спальні Пелія колісниця, запряжена крилатими драконами, і на ній зникла Медея з очей збожеволілих від жаху дочок Пелія.

Син Пелія, Адраст, справив пишний похорон батька, а після похорону — ігри на честь загиблого. У них взяли участь найбільші герої Греції. Суддею на іграх був сам Гермес. Кастор, Полідевк і Евфем змагалися в перегонах на колісницях, Адмет і Мопс — в кулачному бою. Атлант з Пелеєм — у боротьбі. У бігу всіх переміг Іфікл.

Але не пощастило Ясонові здобути владу над Іолком. Адраст не дозволив йому залишитися в Іолку, він вигнав його з Іолка за вбивство дружиною його, Медеєю, Пелія. Покинув батьківщину Ясон і подався з Медеєю в Корінф.

Ясон і Медея в Корінфі. Смерть Ясона

Викладено за трагедією Евріпіда «Медея»

Після вбивства Пелія вигнані з Іолка Ясон і Медея оселилися у царя Креонта в Корінфі. Двоє синів народилося у Медеї. Здавалося, щасливі мали бути навіть і на чужині Ясон і Медея. Та не судила доля щастя ні Ясонові, ні Медеї. Ясон, полонившись вродою дочки Креонта Главки, зрадив клятвам, даним у Колхіді Медеї ще тоді, коли дістав від неї чарівну мазь. Він зрадив ту, за допомогою якої здійснив великий подвиг. Він вирішив одружитись з Главкою, і цар Креонт погодився віддати свою дочку за дружину знаменитому героєві.

Коли Медея дізналась про зраду Ясона, розпач прийняв її. Як і раніше, любила Медея Ясона. Наче обернувшись у бездушний камінь, сиділа Медея, поринувши в смуток. Вона не їла, не пила, не слухала слів утіхи. Потроху шалений гнів охоплював Медею. Не може змиритися невгамовний дух Медеї. Хіба може стерпіти вона,

дочка царя Колхіди, сина світлосяйного Геліоса, щоб перемогли вороги її, щоб вони знущались з неї? Ні, страшна в гніві Медея, помста її має бути жахлива у своїй жорстокості. О! Медея помститься і Ясонові, і Главці, і батькові її Креонтові.

Усе клене Медея в несамовитому гніві. Вона проклинає дітей своїх, проклинає Ясона. Страждає Медея і благає богів, щоб відібрали вони відразу в неї життя ударом блискавки. Що, крім помсти, залишилося їй у житті? Смерть кличе Медея, це буде кінцем її мук, смерть звільнить її від горя. За що так жорстоко повівся з нею Ясон, з нею, що врятувала його, допомогла, приславши дракона, здобути золоте руно, що заради врятування його заманила у засідку свого брата і вбила заради Ясона Пелія? Кличе Медея Зевса і богиню правосуддя Феміду за свідків того, як несправедливо повівся з нею Ясон. Все дужча й дужча рішучість Медеї помститись Ясонові.

Та ось приходить Креонт. Він заявляє Медеї, що вона мусить негайно покинути Корінф. Боїться Медеї Креонт, він знає, яка страшна Медея в гніві, знає, які могутні чари її; адже вона може згубити і дочку його, і його самого.

А Медея, щоб виграти час для помсти, удає, що скоряється Креонтові, що визнає його право вигнати її, але просить його тільки про одне — дозволити їй залишитися ще на один день у Корінфі. Погодився Креонт, не підозрюючи того, що цим сам прирік себе на загибель; але він погрожує Медеї, що віддасть на страту і її, і її синів, якщо застануть в Корінфі Медею перші промені сонця. Знає Медея, що страти їй нема чого боятися. Швидше від неї загине Креонт, даремно присягалася вона блідоликою богинею Селеною і своєю покровителькою Гекатою згубити своїх ворогів. Ні, не вона, а вони не уникнуть кари. Невже стане вона, онука бога Геліоса, посміховищем нащадків Сізіфа і нареченої Ясона!

Даремно каже Медеї Ясон, що для її добра і для добра дітей одружиться він з Главкою, що сини його знайдуть опору в своїх майбутніх братах, якщо пошлють йому боги дітей у новому шлюбі. Не може Медея вірити щирості Ясонових слів, вона докоряє Ясонові за зраду, погрожує йому гнівом богів, не хоче вона слухати його. Тепер ненависний їй Ясон, якого так кохала вона колись, для якого забула отця, неньку, брата й батьківщину. Розгніваний йде Ясон, а вслід йому несуться насмішки й погрози Медеї.

У цей час приходять до Корінфа, по дорозі з Дельф у Троїсену ¹, Егей, цар Афін. Приязно вітає він Медею і запитує її, чим вона засмучена. Оповідає про своє горе Медея і благає царя Афін дати їй, вигнанниці, забутій чоловіком, притулок в Афінах. Вона обіцяє Егеєві допомогти своїми чарами, що матиме він численних нащадків, не залишиться бездітним, як досі, тільки б дав притулок їй. Присягається Егей дати притулок Медеї. Він присягається богинею землі Геєю, Геліосом, Медеїним дідом, усіма богами Олімпу, що не видасть Медею її ворогам. Тільки одну умову ставить Егей Медеї: вона повинна сама, без його допомоги, прийти до Афін, бо не хоче він сваритися з царем Корінфа.

Забезпечивши себе притулком, Медея починає виконувати задуману помсту. Вона наважується не тільки згубити Креонта й дочку його Главку, а й повбивати своїх дітей, дітей Ясона. Вона посилає свою служницю по Ясона. Приходить Ясон. Покірну удає з себе Медея, ніби примирилася вона зі своєю долею і з рішенням Ясона і просить його тільки про одне: щоб він умовив Креонта залишити в Корінфі її синів. Приходять і діти. Побачивши їх, плаче Медея, вона обнімає, цілує своїх синів, вона любить їх, але жадоба помсти дужча від любові до дітей.

Але як згубити Главку і Креонта? І ось під приводом того, що вона прагне схилити Главку, щоб залишилися її діти в новому домі Ясона, Медея посилає Главці в подарунок дорогоцінне вбрання й золотий вінець. Оцей подарунок і несе з собою загибель. Тільки-но вдягла Главка вбрання і вінець, надіслані Медесю, як отрута, що нею насичені вони були, просочилася в її тіло; як мідний обруч, стискає їй голову вінець. Одяг палить вогнем її тіло. В страшних муках умирає Главка. Поспішає до неї на допомогу батько, він обнімає нещасну дочку, але одяг прилипає й до нього. Він намагається відірвати цей одяг від тіла, але з ним разом відриває й шматки свого тіла. І Креонт загинув від дару Медеї.

З тріумфом чує Медея, стоячи біля свого палацу, про загибель Креонта і Главки, але їхня смерть не заспокоїла жадоби помсти Медеї: адже ж вона наважилася убити своїх дітей, щоб завдати ще дужчих страждань Ясонові. Тепер спонукає Медею зважитися на це вбивство й те, що вона знає, яка доля загрожує її синам, коли Креонтові родичі мститимуться їм за злочин їхньої матері.

¹ Місто в Арголіді на Пелопоннесі.

Швидко пішла Медея до палацу, і зразу почулися там крики і стогін її синів. Рідна мати вбила їх. А Ясон, коли загинули Креонт і дочка його, Главка, від дружини його Медеї, в страху перед тим, що Креонтові родичі, помщаючись, згублять його синів, поспішає до себе в палац. Двері до палацу замкнені, і Ясон хоче зламати їх. Як ось у повітрі на запряженій драконами колісниці, надісланій богом Геліосом, з'являється Медея; біля її ніг лежать вбиті сини. Жах охопив Ясона. Він благає Медею залишити йому хоч би тіла його синів, щоб він сам міг поховати їх. Але й цієї втіхи не дає йому Медея і швидко зникає на чудесній колісниці.

Безрадівне було все даліше життя Ясона. Ніде не знаходив він собі пристановища надовго. Раз проходив він через Істм, повз те місце, де стояв витягнений на берег корабель «Арго», присвячений аргонавтами богу моря Посейдонові. Натомлений Ясон приліг у затінку «Арго» під його кормою, щоб відпочити, і заснув. Коли Ясон спокійно спав, звалилася корма струхлявілого «Арго» й поховала під своїми уламками сплячого Ясона.

Троянський цикл

Міфи троянського циклу викладені за поемою Гомера «Іліада», трагедіями Софокла «Аякс-бичоносець», «Філоктет», Евріпіда «Іфігенія в Авліді», «Андромаха», «Гекуба», поемами Вергілія «Енеїда», Овідія «Героїні» та за уривками з інших творів

Єлена, дочка Зевса і Леди

Колись славетний герой Тіндарей був вигнаний із свого царства Гіппокоонтом. Після довгого блукання знайшов він притулок у царя Етолії¹ Фестія. Полюбив цар Фестій героя і віддав йому за дружину свою прекрасну, як богиня, дочку Леду. Коли великий Зевсів син Геракл переміг Гіппокоонта і вбив його та всіх його синів, повернувся Тіндарей з прекрасною дружиною своєю в Спарту² і почав там правити.

Четверо дітей мала Леда. Прекрасна Єлена і Полідевк були дітьми Леди і громовержця Зевса, а Клітемнестра і Кастор були дітьми Леди і Тіндарея.

Прекрасна була Єлена. Жодна зі смертних жінок не могла зрівнятися з нею красою. Навіть богині заздрили їй. По всій Греції гриміла слава Єлени. Знаючи про її божественну вроду, викрав її у Тіндарея великий герой Аттики Тесей, але Єленині брати, Полідевк і Кастор, визволили сестру і повернули її в батьківський дім. Один за одним приходили до палацу Тіндарея женихи сватати прекрасну Єлену, кожен хотів назвати її, найвродливішу з жінок, своєю дружиною. Не зважувався

¹ Область на заході середньої Греції.

² Головне місто в області Лаконії на Пелопоннесі.

Тіндарей віддати Єлену за когось із героїв, що приходили до нього, він боявся, що інші герої із заздрощів до щасливця почнуть з ним боротьбу і виникнуть великі чвари. Нарешті хитромудрий герой Одиссей дав таку раду Тіндарееві:

— Нехай прекрасна Єлена вирішить сама, чиєю дружиною хоче вона стати. А всі женихи нехай запряжуться в тім, що ніколи не здіймуть вони зброї на того, кого вибере Єлена чоловіком, а всіма силами допомагатимуть йому, якщо покличе він їх у біді собі на допомогу.

Послухався Тіндарей Одисеевої поради. Усі женихи запряглися, а Єлена вибрала одного з них, і цим обранцем був прекрасний син Атрея Менелай.

Одружився з прекрасною Єленою Менелай. Після смерті Тіндарея він став царем Спарти. Спокійно жив він у палаці Тіндарея, не підозрюючи, скільки лиха принесе йому шлюб з прекрасною Єленою.

Пелей й Фетіда

Знаменитий герой Пелей був сином мудрого Бака, сина Зевса і дочки річкового бога Асопа Егіни. Братом Пелея був герой Теламон, друг найбільшого з героїв — Геракла. Довелося тікати з батьківщини Пелеєві і Теламонові, бо вони вбили із заздрощів свого зведеного брата. Пелей подався у багату Фтію¹. Там прийняв його герой Еврітійон і дав йому третю частину своїх володінь, а за дружину дав йому свою дочку Антігону. Та недовго залишався у Фтії Пелей. Під час Калідонського полювання він ненароком вбив Еврітійона. Засмучений цим нещастям, покинув Пелей Фтію і пішов в Іолк. І в Іолку чекало Пелея нещастя. В Іолку полонила його красою дружина царя Акаста і схиляла його забути про дружбу Акаста. Відштовхнув Пелей дружину свого друга, а вона, помщаючись йому, обмовила його перед чоловіком. Повірив дружині Акаст і вирішив згубити Пелея. Якось під час полювання на лісистих схилах Пеліону, коли стомлений полюванням Пелей заснув, Акаст сховав чудодійний меч Пелея, який подарували йому боги. Ніхто не міг устояти в бою з Пелеєм, коли він бився цим мечем. Акаст був пев-

¹ Місто в Фессалії на березі Пегасейської затоки Егейського моря.

ний, що, позбувшись свого чудодійного меча, загине Пелей, роздертий дикими кентаврами. Але на допомогу Пелеєві прийшов мудрий кентавр Хірон. Він допоміг героєві відшукати чудодійний меч. Кинулись на Пелея дикі кентаври, готові роздерти його, але він легко відбив їх своїм чудодійним мечем. Врятувався Пелей від неминучої загибелі. Відомстив Пелей і зрадникові Акастові. Він з допомогою Діоскурів, Кастора і Полідевка здобув багатий Іолк і вбив Акаста та його дружину.

Коли титан Прометей відкрив велику таємницю, що від шлюбу Зевса з богинею Фетідою має народитись син, який буде могутніший від батька і скине його з трону, він порадив богам віддати Фетіду за дружину Пелеєві, бо від цього шлюбу народиться великий герой. Так і вирішили зробити боги; одну тільки умову поставили вони: Пелей повинен був перемогти богиню в єдиноборстві.

Коли бог Гефест повідомив Пелеєві волю богів, Пелей пішов у той грот, в якому часто відпочивала Фетіда, впливаючи з глибини моря. Сховався в гроті Пелей і став чекати. Ось піднялась з моря Фетіда і увійшла в грот. Кинувся на неї Пелей і обхопив своїми могутніми руками. Намагалася вирватись Фетіда. Вона оберталася на левицю, змію, вона перетворювалася на воду, але не випускав її Пелей. Переможена була Фетіда, тепер вона повинна була стати Пелеєвою дружиною.

У просторій печері кентавра Хірона відсвяткували боги весілля Пелея з Фетідою. Розкішний був весільний бенкет. Усі боги Олімпу брали в ньому участь. Гучно лунала золота кіфара Аполлона, під її звуки співали музи про велику славу, що судилася синові Пелея й богині Фетіді. Бенкетували боги. Ори і харити ввели під спів муз і гру Аполлона танок, а серед них вирізнялися своєю величною красою богиня-войовниця Афінa і юна богиня Артеміда, але всіх богинь переважала красою вічно юна богиня Афродіта. Брали участь у танку і бистрий, як мисль, вісник богів Гермес, і шалений бог війни Арес, що забув про криваві битви. Розкішно обдарували боги молодят. Пелеєві подарував Хірон свій спис, ратище якого зроблено було з твердого, як залізо, ясена, що виріс на горі Пеліон; володар морів Посейдон подарував йому коней, а інші боги — чудодійну зброю.

Веселилися боги. Одна тільки богиня розбрату Еріда не брала участі у весільному бенкеті. Самотньо блукала вона біля печери Хірона, глибоко затаївши в серці образ за те, що не покликали її на бенкет. Придумала на-

решті богиня Еріда, як помститися богам, як розпалити чвари між ними. Взяла вона золоте яблуко з далеких садів Гесперід; одне тільки слово було написано на цьому яблуці — «найвродливіший». Тихо підійшла Еріда до бенкетного столу і, для всіх незрима, кинула на стіл золоте яблуко. Побачили боги яблуко, підняли й прочитали на ньому напис. Але яка ж із богинь найвродливіша? Відразу виникла суперечка між трьома богинями: дружиною Зевса — Герою, войовницею Афіною і богинею кохання золотосяйною Афродітою. Кожна з них хотіла дістати це яблуко, жодна не хотіла поступитися ним іншій. Звернулися до царя богів і людей Зевса богині і домагалися розв'язати їхню суперечку.

Відмовився Зевс бути суддею. Він узяв яблуко, віддав його Гермесові і звелів йому вести богинь в околиці Трої, на схили високої Іди. Там мав вирішити прекрасний син царя Трої Пріама Паріс, якій із богинь повинно належати яблуко, яка з усіх них найвродливіша. Так скінчився весільний бенкет Пелея суперечкою богинь. Багато лиха мав принести людям цей спір трьох богинь.

Суд Паріса

Швидко полинули Гермес і три богині на схили Іди до Паріса. Паріс, Пріамів син, пас у цей час стада. Перед народженням Паріса мати його Гекаба бачила страшний сон: вона бачила, як пожежа загрожує знищити всю Трою. Злякалася Гекаба, розповіла вона свій сон чоловікові. Звернувся Пріам до провісника, а той сказав йому, що у Гекаби народиться син, який буде винуватцем загибелі Трої. Тому Пріам, коли народився у Гекаби син, звелів своєму слугі Агелаєві віднести його на високу Іду і кинути там у лісових хащах. Але не загинув син Пріама — його вигодувала ведмедиця. Через рік знайшов його Агелай і виховав як рідного сина, назвавши Парісом. Виріс серед пастухів Паріс і став надзвичайно вродливим юнаком. Він вирізнявся серед своїх однолітків силою. Часто рятував він не тільки стада, а й своїх товаришів від нападів диких звірів та розбійників і так прославився серед них своєю силою й хоробрістю, що вони назвали його Олександром (захисником мужів). Спокійно жив Паріс серед лісів Іди. Він був цілком задоволений своєю долею.

До цього саме Паріса і з'явилися богині з Гермесом. Злякався Паріс, побачивши богинь і Гермеса. Він хотів утекти від них, та хіба міг урятуватись він втечею від бистрого, як мисль, Гермеса? Зупинив Паріса Гермес і ласкаво заговорив з ним, простягаючи йому яблуко:

— Візьми це яблуко, Парісе, — сказав Гермес. — Ти бачиш, перед тобою стоять три богині. Віддай яблуко тій з них, яка найвродливіша. Зевс звелів тобі бути суддею в суперечці богинь.

Зніяковів Паріс. Дивиться він на богинь і не може визначити, яка з них найвродливіша. Тоді почала кожна з богинь умовляти юнака віддати яблуко їй. Вони обіцяли Парісові великі нагороди. Гера обіцяла йому владу над усією Азією, Афіна — воєнну славу й перемоги, а Афродіта обіцяла йому за дружину найвродливішу зі смертних жінок, Єлену, дочку громовержця Зевса й Леїди. Недовго думав Паріс, почувши обіцянку Афродіти: він віддав яблуко їй. Отже, найвродливішою з богинь була визнана Афродіта. З того часу Паріс став улюбленцем Афродіти, і вона в усьому почала йому допомагати, до чого б він не взявся. А Гера й Афіна зненавиділи Паріса, зненавиділи вони й Трою, і всіх троянців і надумали погубити місто й увесь народ.

Паріс повертається до Трої

Після зустрічі з богинями Паріс недовго залишався в лісах Іди. Пріам, бачачи, що дружина його Гекаба не може втішитися і все сумує за втраченим сином, влаштував багаті ігри на честь загиблого, як він думав, сина. Як нагорода переможцеві призначений був найкращий бик із стада царя Пріама. Цей бик був саме в тій череді, яку пас Паріс. Шкода було Парісові розлучатися з биком, якого він дуже любив, і він сам повів його до міста. У Трої побачив Паріс змагання героїв. Розпалилося його серце жадобою перемоги. Він узяв участь і переміг усіх, навіть могутнього Гектора.

Розгнівались Пріамові сини за те, що їх переміг якийсь пастух. Пріамів син Деїфоб вихопив меч і хотів убити Паріса. Зляканий Паріс кинувся до вівтаря Зевса і в нього шукав порятунку. Побачила його біля вівтаря віща дочка Пріамова Кассандра. Відразу зрозуміла вона, хто цей пастух. Зраділи Пріам і Гекаба, що знайшли

втраченого сина, і з великим торжеством повели його до палацу. Даремно Кассандра застерігала Пріама, даремно нагадувала вона йому, що доля призначила Парісові бути причиною загибелі Трої. Ніхто не звернув уваги на слова віщії Кассандри. Адже бог Аполлон прирік Кассандру на сумну долю: ніхто не вірив її провіщанням, хоч здійснювалось усе, що вона провіщала.

Паріс викрадає Єлену

Минуло багато днів відтоді, як повернувся Паріс у дім отця свого Пріама. Здавалося, що та зміна, яка стала в його житті, змусила його забути про дар, обіцяний йому Афродітою за золоте яблуко. Тепер він був царевичем, а не звичайним, нікому не відомим пастухом. Але Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Єлену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель, і він зібрався вже відпливти в Спарту, де жила Єлена. Даремно почав застерігати його віщий син Пріама Гелен. Він пророкував загибель Парісові. Нічого не хотів слухати Паріс. Він зійшов на корабель і вирушив у далеку путь безкраїм морським простором. Розпач охопив Кассандру, коли побачила вона, як швидкохідний корабель Паріса віддалявся від рідних берегів. Простягнувши до неба руки, вигукнула віща Кассандра:

— О горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священний Іліон, скривавлені лежать розбиті вщент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці плачучих троянських жон і дів!

Так вигукувала Кассандра, але ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса.

А він плів усе далі й далі. Знялася на морі страшна буря. Не спинила й вона Паріса. Минув він багату Фтію, Саламін і Мікени, де жили майбутні вороги його, і прибув нарешті до берегів Лаконії. Причалив Паріс у гирлі Евроту і вийшов із своїм другом Енеєм на берег. З ним пішов він до царя як гість, що не замишляв нічого злого.

Радо привітав Менелай Паріса і Енея. На честь гостей приготував він багату трапезу. Під час цієї трапези вперше побачив Паріс прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою.

Полонилася красою Паріса і Єлена, він був прекрасний у своєму багатому східному вбранні. Минуло кілька

днів. Менелаєві треба було їхати на Крит. Від'їжджаючи, просив він Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс зараз же вирішив скористатися з його від'їзду. З допомогою Афродіти він умовив ніжними речами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка і втекти з ним у Трою. Дала згоду Єлена Парісові. Потай повів Паріс прекрасну Єлену на свій корабель; викрав він у Менелая дружину, а з нею і його скарби. Усе забула Єлена — чоловіка, рідну Спарту і дочку свою Герміону заради любові до Паріса.

Покинув корабель Паріса гирло Евроту, повізши з собою багату здобич. Швидко нісся корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс — з ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена. Аж ось, коли корабель плыв далеко від берегів у відкритому морі, зупинив його могутній бог моря Нерей. Він вплив з морської глибини і провістив загибель Парісові і всій Трої. Збентежилися Паріс і Єлена, але Афродіта заспокоїла їх і примусила забути це грізне провіщення. Три дні плыв корабель під охороною Афродіти спокійним морем. Швидко гнав його попутний вітер. Щасливо прибув він до троянських берегів.

Менелай готується до війни проти Трої

Як тільки прекрасна Єлена покинула з віроломним Парісом палац Менелая, боги зараз же послали вісницю богів Ірідю до Менелая на Крит. Швидко полинула на своїх райдужних крилах Іріда з Олімпу, вмить постала вона перед Менелаєм і сповістила про горе, що спіткало його. Зараз же вирушив Менелай додому. Хутко доплив він до Спарти. Страшенно розгнівався він, побачивши, що зрадила його Єлена і що викрадено його скарби. Одразу ж поїхав Менелай до свого брата Агамемнона, щоб порадитися з ним, як помститись Парісові за його віроломство. Агамемнон з повним співчуттям прийняв свого брата і порадив йому зараз же зібрати усіх тих героїв, які колись запряглися всіма силами допомагати йому в нещасті. З цими героями та їхніми військами радив Агамемнон іти війною на Трою. Менелай прийняв

пораду Агамемнона і разом з ним вирушив перш за все до старезного царя Нестора в Пілос.

Одним з наймудріших греків був старець Нестор. Багато бачив він героїв на своєму довгому віку, у багатьох славетних подвигах брав він сам участь. Великий мав досвід Нестор у війсьній справі. Вже третє покоління героїв бачив Нестор.

Радо привітав Нестор Менелая й Агамемнона. Страшенно обурился на Паріса старий Нестор. Він сам вирішив узяти участь у поході проти Трої і надумав узяти з собою синів своїх, Фразімеда та Антілоха. Погодився Нестор об'їхати разом з Атрідами й героїв Греції, щоб спонукати їх усіх до походу.

Багато героїв вирішили взяти участь у поході. Одні з них — через те, що зобов'язувала їх присяга, а інші пішли в похід тому, що велика була їх жадоба війських подвигів. Вирішили вирушити проти Трої: цар Аргоса Діомед, син великого Тідея, рівний силою богу Аресові; мудрий син царя Евбеї Паламед; могутній онук Міноса, цар Криту Ідомей; друг Геракла Філоктет; йому дав стріли свої перед смертю Геракл. Без цих стріл, як провістив оракул, не можна було здобути Трої. Взяли участь у поході і два Аякси: могутній син Гераклогового друга Теламона Аякс, цар Саламіна — рівного йому силою не було серед героїв; і син героя Оїлея Аякс із Локріді¹. Багато й інших героїв взяло участь. Треба було примусити виступити в похід і царя Ітаки, хитромудрого Одиссея, Лаертового сина. Не хотілося кидати Ітаки Одиссеєві. Адже він тільки недавно одружився з прекрасною Пенелопею, і в них тільки що народився перший син Телемах. Невже ж доведеться покинути йому мирне життя і палко люблених дружину й сина і плисти далеко під мури Трої, може, навіть для того, щоб ніколи не повернутися на батьківщину? Тому, коли Одисей дізнався, що Менелай з Агамемноном, Нестором і Паламедом прибули в Ітаку, він надумав одурити їх. Удавши з себе збожеволілого, він почав орати свої лани, запрягши в плуг вола й осла, а засівав він поле сіллю. Першим збагнув хитрощі Одиссея Паламед і вирішив змусити його зізнатися у них. Він узяв сповитого в пелюшки Телемаха і поклав його в борозні, якою йшов Одисей. Спинився Одисей. Хоч яке велике було його бажання залишитись на Ітаці, все-таки не міг він заради

¹ Область в середній Греції між Беотією і Етолією.

цього згубити свого єдиного сина. Так Паламед виявив, що Одісей тільки прикидався божевільним, і довелось Одисеєві покинути рідну Ітаку, дружину й сина і йти на довгі роки аж під мури Трої. З того часу зненавидів Одісей Паламеда і задумав помститися йому за те, що він примусив його взяти участь у поході.

Ахілл

Ще одного героя повинні були заохотити герої до участі в поході. Це був юний Ахілл, син царя Пелея й богині Фетіди. Провісник Калхас провістив Атрідам, що тільки в тому разі здобудуть вони велику Трою, якщо участь у поході братиме Ахілл. Безсмертну славу судила доля Ахіллові. Він мав бути найбільшим з героїв, які битимуться під мурами Трої. Великі будуть подвиги Ахілла, але не повернеться він живим з-під стін Трої, загине він у розквіті сил, уражений стрілою. Знала богиня Фетіда, що судилося її синові. Всіма силами намагалась вона відвернути ту грізну долю. Коли був ще немовлям Ахілл, вона натирала тіло його амброзією і тримала його в огні, щоб зробити сина невразливим і таким чином дати йому безсмертя. Але одного разу вночі, коли Фетіда поклала немовля Ахілла в огонь, прокинувся Пелей. Вжахнувся він, побачивши, що його син в огні. Вихопивши меч, кинувся він до Фетіди. Злякалася богиня, втекла від страху з Пелеєвого палацу і заховалась у безодні моря в чертогах отця свого Нерейя. А Ахілла Пелей віддав на виховання своєму другові, кентавру Хірону. Вигодував Хірон Ахілла мозком недмедів і печінкою левів. Виріс могутнім героєм Ахілл. Мавши всього тільки шість років від роду, він убивав лютих левів і вепрів і без собак наздоганяв оленів, такий бистрий і легкий був у бігу Ахілл. Не було рівного Ахіллові в умінні володіти зброєю. Навчив його також Хірон грати на солодкозвучній кіфарі й співати. Не забувала й Фетіда свого сина, часто впливала вона з морської глибини, щоб побачитись із ним. Скрізь і завжди піклувалася Фетіда про свого сина.

Коли Ахілл виріс і став прекрасним юнаком, по всій Греції рознеслася звістка, що збирає героїв Менелай у похід на Трою. Фетіда, знаючи, яка доля загрожує

Ахіллові, сховала його на острові Скіросі¹, в палаці царя Лікомеда. Там жив серед царських дочок Ахілл, одягнений в жіноче вбрання. Ніхто не знав, де переховується Ахілл. Але провісник Калхас відкрив Менеласу його схованку. Зараз же зібралися у путь Одиссей з Діомедом. Одиссей придумав таку хитрість. Під виглядом

Ахілл

Фрагмент розпису червонофігурної амфори «художника Ахілла». Бл. 440 до н. е. Рим. Ватиканські музеї

купців прибули на Скірос Діомед та Одиссей і пішли до палацу Лікомеда. Вони розклали перед царівнами свій крам: розкішні тканини, золоті намиста, обручки, сережки, гаптовані золотом покривала, а між цим крамом поклали вони меч, шолом, щит, поножі і панцир. Царівни з захопленням розглядали золоті оздобы й багаті тканини, а Ахілл, що стояв серед них, дивився лише на зброю. Раптом біля палацу залунали воєнні поклики, засурмили сурми й забряжчала зброя. Це супутники Діомеда й Одиссея вдарили мечами у щити і подали воєнний клич. Вжахнувшись, розбіглися цареві дочки, а Ахілл, схопивши меч і

щит, кинувся назустріч ворогам. Він думав, що вчинено напад на Лікомедів палац. Так упізнали Ахілла Одиссей і Діомед. З великою радістю погодився Ахілл брати участь у поході проти Трої. З ним вирушили і його вірний друг Патрокл, і мудрий старець Фенікс. Пелей же дав своєму синові ту зброю, яку дістав він колись як дарунок від богів на весіллі своєму з богинею Фетідою, дав йому і спис, подарований Хіроном, і коней, одержаних від Посейдона.

¹ Острів в Егейському морі на північний схід від острова Евбеї.

Троя

Велика й могутня була Троя, проти якої зібралися виступити герої Греції. Заснував Трою Іл, правнук сина Зевса Дардана й плеяди¹ Електри. Дардан прийшов з Аркадії до царя Тевкра. Тевкр віддав за Дардана дочку свою, а в придане дав йому частину своєї землі, на якій і засновано місто Дарданію. Внуком Дардана був Трос, а його сином був Іл. Він у Фрігії взяв раз участь у змаганні героїв і скоро переміг їх одного за одним. В нагороду за цю перемогу одержав він п'ятдесят дів і п'ятдесят юнаків. Дав йому цар Фрігії також перисту корову і сказав, щоб він ішов за коровою і там, де зупиниться вона, заснував місто. Велику славу обіцяв оракул, зі слів царя Фрігії, цьому місту. Іл зробив так, як сказав йому цар Фрігії. Пішов він за коровою, а вона зупинилася саме на горбі богині Ате. На цьому горбі й почав Іл будувати місто. Він зняв руки до неба і благав Зевса послати йому знамення того, що благословив громовержець його справу. Уранці, вийшовши зі свого шатра, Іл побачив перед собою вирізьблений з дерева образ Афін Паллади; це й був той палладій, який мав охороняти нове місто. За царювання Іла тільки та частина Трої була обнесена муром, яка знаходилася на горбі, а підгірна частина міста була незахищена. Мур навколо цієї частини міста побудували Посейдон і Аполлон, які, за велінням богів, мали служити в царя Трої Лаомедонта, Ілового сина. Незламний мур вивели Посейдон і Аполлон навколо Трої. Тільки в одному місці можна було зруйнувати мур — там, де працював герой Еак, що допомагав богам у праці.

В той час, коли герої Греції збиралися в похід на Трою, у ній правив Ілів онук Пріам; тільки він залишився живий з дітей царя Лаомедонта після того, як здобув Трою Зевсів син Геракл. Багатий був Пріам. Розкішний і величний був палац його, в якому жив він з дружиною своєю Гекабою. Разом з Пріамом жили й п'ятдесят його синів та дочок. Серед Пріамових синів особливо славився своєю хоробрістю й силою благородний Гектор.

Могутня була Троя. Великі труднощі мали подолати грецькі герої в їх боротьбі з войовничими троянцями, але зате й велика слава та багатюща здобич чекала тих, хто перемаже троянців і заволодіє Троєю.

¹ Плеяди — богині, їхнім ім'ям названо сузір'я Плеяд.

Герої Греції в Мізії

Усі герої і їхні війська зібрались у гавані Авліді, щобпливти звідти до берегів Трої. Величезна армія стояла на морському березі. Сто тисяч озброєних воїнів¹ було в цьому війську. На 1186 кораблях мали вони пливти під Трою. Перед відплиттям зібрались усі проводирі військ, великі герої, під покровом столітнього платана біля вівтарів, щоб принести жертву богам і благодіяти у них щасливого плавання. Раптом з-під одного з вівтарів виповз жахливий змії, червоний, як кров. Звиваючи кільцями величезне тіло, швидко здерся він на платан до самого майже вершка. Там було гніздо з вісьмома пташенятами й самицею. Червоний змії проковтнув і самицю, й пташенят, а сам обернувся на камінь. Вражені стояли герої під платаном; вони не могли зрозуміти, що означає це знамення богів. Але віщий провісник Калхас відкрив їм зміст цього знамення. Він сказав героям, що дев'ять років доведеться їм облягати Трою, бо дев'ять птахів поглинув змії, аж на десятій рік після тяжких трудів здобудуть вони велику Трою. Зраділи греки словам Калхаса. Сповнені надії на щасливий кінець розпочатого ними походу, спустили вони свої кораблі. Один за одним відпливали кораблі з гавані Авліді. Налягли гребці разом на весла, і швидко поплив величезний флот греків до берегів Азії.

Після недовгого плавання пристали греки до берегів Мізії. Тут правив Гераклів син, герой Телеф. До його володінь і пристали греки. Вони були певні, що допливли до берегів Трої, і почали спустошувати володіння Телефа. Зібрав військо Телеф і рушив на чолі його на захист своїх володінь. Почався кровопролитний бій.

До бою став Ахілл із своїм вірним другом Патроклом. Поранили Патрокла, але, незважаючи на рану, мужньо бився він поруч Ахілла.

Нарешті Ахілл з великими зусиллями все ж змусив до втечі Телефа.

Настала ніч і дала змогу Телефові втекти до свого міста, замкнутися в ньому. Рано-вранці почали збирати

¹ Звичайно, тут повідомляється про таке велике військо, якого не можна було зібрати за тих часів, коли створено легенду про троянську війну. Це звичайна епічна краса, що надає характеру грандіозності війни греків з троянцями.

греки тіла убитих воїнів і тут раптом дізналися, що не з троянцями бились вони, а з мізійцями та їхнім царем Телефом, сином Геракла. Засмутилися греки: вони билися із своїм союзником, а не з ворогом. Уклали греки мир з Телефом, і він обіцяв допомагати їм. Тільки вирушити з ними у похід на Трою відмовився Телеф: він був одружений з дочкою Пріама і не хотів воювати проти батька своєї дружини.

Поховавши загиблих у бою, греки покинули Мізію і попливли далі до берегів Трої. У відкритому морі захопила грецький флот страшна буря. Неначе гори, здіймалися на морі грізні хвилі. Мов легкі тріски, розкидала буря грецькі кораблі. Збилися вони з путі. Довго блукали греки морем і нарешті повернулися в Авліді. Один за одним припливали кораблі греків у ту гавань, яку ще так недавно покинули, щоб пликти до великої Трої. Невдачею скінчився перший виступ їхній у похід.

Після цього флот греків

Греки в Авліді¹

Викладено за трагедією Евріпіда «Іфігенія в Авліді»

Коли всі грецькі кораблі зібралися знову в Авліді, греки витягли їх на берег. На березі утворився величезний військовий табір. Багато героїв залишило Авліді. Вони повернулися додому. Покинув Авліді і проводир всього війська цар Агамемнон. Ніхто не знав, коли ж можна буде знову вирушати в похід у Трою. Але як бути грекам? Потрібен провідник, який указав би їм шлях до берегів Трої. Цей шлях міг указати їм тільки Телеф, з яким недавно билися греки. Під час бою поранив Телефа Ахілл у стегно. Хоч як лікував Телеф свою рану — ніщо не помагало. Рана боліла все дужче, біль ставав нестерпнішим. Нарешті, змучений стражданнями, Телеф рушив у Дельфи і там запитав Аполлона, як загоїти йому рану. Піфія дала відповідь, що зцілити Телефа може лише той, хто його поранив. Одягнений у лахміття, на милицях, під виглядом жебрака прийшов Телеф у Мікени до палацу Агамемнона; він вирішив просити царя Мікен, щоб той умовив Ахілла загоїти рану. Перша

¹ Авліда — місто на березі протоки, що відділяє острів Евбею від середньої Греції.

побачила Телефа дружина Агамемнона Клітемнестра. Він відкрив їй, хто він є, а Клітемнестра дала пораду Телефові, коли увійде Агамемнон, взяти з колиски немовля Ореста, сина Агамемнона, підбігти до жертovníка й погрожувати, що він розтрощить об жертovníк Орестові голову, якщо Агамемнон відмовиться допомогти йому зцілитися від рани. Телеф зробив так, як звеліла йому Клітемнестра. Злякався Агамемнон, що вб'є сина Телеф. Він погодився допомогти йому й зробив це охоче, знаючи, що тільки Телеф може вказати грекам шлях до Трої. Послав Агамемнон послів по Ахілла. Здивований був Ахілл, він не міг зрозуміти, як може він, не знаючи лікарського мистецтва, зцілити Телефову рану. Але наймудріший з героїв, Одиссей, сказав Ахіллові, що не треба йому бути лікарем, що залізом з вістря списа, яким завдано рану Телефові, зцілить Ахілл рану. Зараз же зішкребли заліза з Ахіллового списа, посипали рану Телефа, і рана враз загоїлась. Зрадив Телеф. Він погодився в нагороду за зцілення вести флот греків до троянських берегів, від чого раніше так уперто відмовлявся.

Знайдено було, нарешті, провідника, але все ж не могли відпливти греки з Авліди: на морі весь час був супротивний вітер. Цей вітер послала богиня Артеміда, яка розгнівалася на Агамемнона за те, що вбив він її священну лань. Даремно чекали герої, що вітер зміниться, — він, не вщухаючи, віяв увесь час у тому ж напрямі. Нудилися в бездіяльності герої. Почалися в таборі хвороби, ремствування серед воїнів. Боялися навіть їх повстання. Нарешті провісник Калхас оголосив вождям греків:

— Аж тоді змилюється богиня Артеміда над греками, коли принесуть їй у жертву прекрасну дочку Агамемнона Іфігенію.

Засмутився Агамемнон, коли дізнався про це, вернувшись в Авліду. Він ладен був навіть зректися походу під Трою, аби тільки зберегти життя своїй дочці. Довго вмовляв його Менелай скоритись волі Артеміди; нарешті погодився Агамемнон і послав у Мікени до Клітемнестри гінця, який мав переказати їй, утаївши справжню причину, що Агамемнон велить їй привезти Іфігенію в Авліду — Ахілл нібито хоче, перш ніж виручити в похід, заручитися з Іфігенією. Послав гінця в Мікени Агамемнон, і ще більше стало йому шкода дочки. Потай від усіх послав він другого гінця, якому звелів переказати Клітемнестрі, щоб не везла вона в Авліду Іфігенію. Але цього другого гінця перейняв Менелай. У гніві докоряв

він Агамемнонові за те, що він робить так, як може робити лише той, хто зраджує спільну справу.

Довго докоряв Агамемнонові Менелай. Зчинилася гаряча суперечка між братами. Цю суперечку перервав вісник; він сповістив, що тільки-но прибули до табору греків Клітемнестра з Іфігенією й маленьким Орестом і зупинилися біля джерела коло самого табору.

В розпачі був Агамемнон. Невже йому судилося втратити улюблену дочку Іфігенію, неville сам він муситиме вести її на смерть, вести, щоб заколоти її біля жертovníка Артеміди? Бачачи горе свого брата, ладен навіть і Менелай відмовитися від такої його жертви. Але Агамемнон знає, що Калхас оповістить волю богині Артеміди всьому війську, і тоді змусять його принести в жертву Іфігенію. Навіть якщо Калхас не оголосить про волю богині, скаже всім про це Одісей, адже й він знає волю богині.

Сповнений глибокого смутку, пішов Агамемнон назустріч дружині й дочці. Він намагався вдавати з себе спокійного й веселого. Але це не вдалося йому. Відразу побачила Іфігенія, що батько її чимось глибоко засмучений. Почала вона розпитувати батька, але нічого не сказав він їй. Нічого не сказав і дружині своїй Агамемнон, він тільки умовляв її поїхати в Мікени: не хотів Агамемнон, щоб Клітемнестра була свідком смерті дочки. Нарешті залишив Агамемнон дружину й дочку і пішов до Калхаса: він хотів запитати його, чи не можна якось урятувати дочку.

Тільки-но вийшов з шатра Агамемнон, як прийшов Ахілл. Він хотів бачити царя Мікен, щоб зажадати від нього негайного виступу проти Трої. Набридли Ахіллові сидіти без діла в Авліді, та й його мірмідоняни хвилювались і вимагали, щоб їх або вели в похід, або відпустили додому. Коли Клітемнестра дізналася, хто цей герой, що питає Агамемнона, вона звернулася до Ахілла і вітала його як жениха своєї дочки. Здивувався Ахілл. Адже він ніколи не говорив Агамемнону про те, що хоче взяти за дружину його дочку. Зніяковіла Клітемнестра, довідавшись, що Ахілл ніколи не помишляв про одруження з Іфігенією, і не знала, що сказати Ахіллові. Але тут прийшов той самий раб, якого послав Агамемнон з другою звісткою в Мікени. Відкрив він Клітемнестрі, навіщо викликав її з Іфігенією в Авліді Агамемнон. Вжахнулася Клітемнестра. Вона мала втратити дочку. У кого шукати їй захисту? Уклякла вона перед Ахіл-

лом, ридаючи, обняла його коліна і благала про захист, закликаючи матір'ю його, великою дочкою Нереею Фетідою. Заприсягся Ахілл, бачачи розпач Клітемнестри, віщим морським старцем, богом Нереем допомогти їй. Він клявся, що не дасть нікому навіть доторкнутися до Іфігенії. Швидко пішов Ахілл з шатра Агамемнона, щоб одягтися в панцир.

Коли повернувся в шатро Агамемнон, Клітемнестра почала з гнівом докоряти йому за те, що він наважився згубити власну дочку.

Що міг відповісти їй нещасний Агамемнон? Адже не з своєї волі зважився він принести в жертву богині Артеміді рідну дочку. Несила йому було зробити інакше. Він міг лише сказати, що якби навіть і зважив він на благання дружини й дочки, то розгнівані греки вбили б і його, і всіх його близьких, бо для добра всієї Греції приносять у жертву Іфігенію.

У таборі почалося вже сильне заворушення. Мірмідо-няни ледве не побили камінням Ахілла, коли оповістив він, що не дасть принести в жертву ту, кого обіцяно йому за дружину. Усі воїни під проводом Одисея зі зброєю в руках кинулися до шатра Агамемнона. Ахілл з мечем у руках, прикрившись щитом, став біля входу в шатро, готовий до останньої краплі крові боронити Іфігенію.

Але тут зупинила всіх, готових уже почати кривавий бій, Іфігенія. Голосно сказала вона, що готова сама добровільно йти під жертвний ніж заради спільної справи. Не хоче вона противитися волі великої Зевсової дочки Артеміді. Нехай принесуть її в жертву, вічним пам'ятником їй будуть руїни Трої, коли здобудуть її греки. Умовила вона героя Ахілла не захищати її, не починати міжусобної битви. Скорився волі Іфігенії Ахілл, хоч шкода було йому прекрасної дівки, яку він покохав за її велику рішучість жертвувати собою для загального добра.

Спокійно пішла Іфігенія туди, де споруджений був жертвник на честь богині Артеміді. Прекрасна й велична пройшла посеред незчисленних рядів воїнів Іфігенія і стала біля жертвника. Заплакав Агамемнон, поглянувши на свою юну дочку і, щоб не бачити її смерті, закрити голову своїм широким плащем. Спокійно стояла біля жертвника Іфігенія. Всі зберігали, за велінням оповісника Тальфібія, глибоку мовчанку. Віщий Калхас вийняв з піхов жертвний ніж і поклав його в золотий кошук. На голову дівки надів він вінок, як на жертву, яку ведуть до вітваря. Вийшов з рядів воїнів Ахілл.

Він узяв посудину зі священною водою і жертовне борошно з сіллю, окропив водою Іфігенію й жертовник, посипав борошном голову діви й голосно гукнув богині Артеміді, благаючи її послати війську щасливе плавання до троянських берегів і перемогу над ворогом. Узяв Калхас у руку жертовний ніж. Усі завмерли. Ось заніс він ніж, щоб уразити ним Іфігенію. Ось торкнувся вже ніж діви. Але не впала з передсмертним стогоном біля жертовника Іфігенія. Сталося велике чудо. Богиня Артеміда вихопила Іфігенію, і замість неї біля вівтаря, забризкуючи його кров'ю, билася у передсмертних корчах лань, уражена ножем Калхаса. Вражені чудом, скрикнули усі як один воїни. Голосно й радісно скрикнув і віщий Калхас:

— Ось та жертва, якої вимагала велика дочка громовержця Зевса Артеміда! Радійте, греки, нам обіцяє богиня щасливе плавання і перемогу над Троєю.

І справді, не була ще на жертовнику спалена лань, послана Артемідою, як уже змінився вітер на попутний. Поспішно почали збиратися греки у далекий похід. Усе в таборі тріумфувало. А Агамемнон поспішив до свого шатра переказати Клітемнестрі про те, що сталося біля жертовника, і прискорити її повернення в Мікени.

Богиня Артеміда, вихопивши біля жертовника Іфігенію, перенесла її на береги Евксінського Понту, в дадеку Таврїду¹. Там стала жрицею богині прекрасна дочка Агамемнона Іфігенія.

Плавання греків до берегів Трої. Філоктет

Викладено за трагедією Софокла «Філоктет»

Спокійне було плавання греків до берегів Трої. Весь час віяв попутний вітер. Швидко розсікали морські хвилі кораблі. Уже видно було береги острова Лемносу. Тут, недалеко від Лемносу², був відлюдний острів Хріса. На ньому був жертовник, поставлений на честь покровительки острова німфи Хріси. Греки мали знайти цей жертовник і принести на ньому жер-

¹ Сучасний Крим.

² На півночі Егейського моря.

тву німфі, бо їм провіщено було, що тільки в тому разі здобудуть вони Трою, якщо по дорозі пристануть до берега Хриси і принесуть на ньому жертву. Жертовник на цьому острові поставив ще великий герой Ясон, коли плив він із своїми супутниками-аргонавтами в далеку Колхиду по золоте руно. На цьому жертовнику приніс жертву і великий син Зевса Геракл, коли він пішов походом проти Трої, щоб помститися за образу царю Лаомедонтові. Гераклів друг, Філоктет, знав, де знаходиться жертовник. Він взявся вказати його героям. Пішли за Філоктетом вожді греків. Безлюдний був острів. Увесь заріс він низьким чагарником. Ось, нарешті, і жертовник, уже напівзруйнований. Підійшли до нього герої. Раптом виповзла з кущів велика змія, що охороняла жертовник, і вжалила героя Філоктета в ногу. Скрикнув Філоктет і впав на землю. Підбігли до нього герої, та було вже пізно. Зміїна отрута проникла в рану. Страшенно почала боліти вона. Багато гною витікало з рани, заражаючи повітря страшним смородом. Нестерпні були страждання Філоктета. Не перестаючи, стогнав він і вдень, і вночі. Стогін нещасного Філоктета не давав спокою грекам. Воїни почали ремствувати. Вони не могли зносити смороду, який ішов від рани Філоктета. Нарешті вожді греків постановили, за порадою Одіссея, покинути нещасного Гераклогового друга десь на березі. Під час плавання повз острів Лемнос вожді звеліли винести сплячого Філоктета на безлюдний берег. Там, серед скель, поклали його, залишивши йому його лук і стріли, одяг і їжу. Так покинули греки того героя, без стріл якого не судилося їм здобути Трою. Дев'ять років довелось томитись Філоктетові на безлюдному березі. Але настав час, коли довелося грекам самим послати по Філоктета і прохати в нього допомоги. Це сталося на десятому році облоги Трої.

Покинувши Філоктета, греки рушили далі в путь і нарешті пристали до троянських берегів, де чекало їх стільки трудів, небезпек і великих подвигів.

Перші дев'ять років облоги Трої *(Колуса в дурні підв'яз)*

Викладено за різними творами античних письменників.
 Епізод загибелі Паламеда викладено за поемою
 Овідія «Метаморфози»

Зраділи греки, що скінчено їхнє довге плавання. Та коли наблизились вони до берегів, то побачили, що їх чекало вже сильне військо троянців під проводом Гектора, могутнього сина старого царя Трої Пріама. Як пристати грекам до берега? Як висадитися? Бачили всі герої, що загине той, хто перший ступить на троянський берег. Довго вагалися греки. Серед них був і герой Протесілай, він прагнув подвигів і готовий був перший зіскочити на берег і почати бій з троянцями. Але не зважувався він тому, що знав провіщення: загинути має той з греків, хто перший торкнеться ногою троянської землі. Знав це провіщення і Одісей. І ось, щоб повести за собою героїв, але самому не загинути, Одісей кинув на берег свій щит і спритно стрибнув на нього з корабля. Протесілай бачив, що Одісей зіскочив на берег, але він не бачив, що скочив Одісей не на троянську землю, а на свій щит. Протесілай вирішив, що один із греків уже ступив перший на троянську землю. Жадоба подвигів оволоділа Протесілаєм. Усе забув він: забув про батьківщину, забув і про прекрасну дружину свою, юну Лаодамію. Скочив з корабля на берег Протесілай і з оголеним мечем кинувся на ворогів. Потряс своїм важким списом великий Гектор і на смерть уразив він юного Протесілая. Мертвим упав той на берег. Він перший обagrив своєю кров'ю троянську землю. Греки дружно кинулися з кораблів на ворогів. Закипів кривавий бій, подалися троянці, кинулися тікати і заховалися за неприступними стінами Трої. На другий день було укладено між греками і троянцями перемир'я, щоб підібрати загиблих воїнів і поховати їх.

Поховавши всіх убитих, греки почали влаштовувати укріплений табір. Повитягали вони свої кораблі на берег і розташувалися великим табором вздовж моря від гір Сігейону до гір Ройтейону. З боку Трої вони захистили свій табір високим валом і ровом. На двох протилежних кінцях табору розбили шатра Ахілл і Аякс Теламонід, щоб спостерігати за троянцями і не дати їм напасти несподівано на греків. Посередині табору підносилося

Лаодамія - Протесілай

розкішне шатро царя Агамемнона, обраного греками проводирем всього війська. Тут, коло шатра Агамемнона, був і майдан для народних зборів. Мудрий Одісей поставив своє шатро коло майдану народних зборів, щоб повсякчас мати змогу вийти до зібраних і щоб завжди знати, що відбувається в таборі. Він, незважаючи на те, що раніше так не хотів брати участі в поході, тепер став лютим ворогом троянців і вимагав, щоб греки за будь-яку ціну здобули і зруйнували Трою.

Коли табір греків був упоряджений і укріплений, вони послали в Трою царя Менелая і хитромудрого Одісея для переговорів з троянцями. Грецьких послів прийняв у своєму домі мудрий Антенор і влаштував для них розкішний бенкет. Всією душею бажав Антенор, щоб укладений був мир і задоволені були законні домагання Менелая. Довідавшись про прибуття послів, Пріам скликав народні збори, щоб обговорити домагання Менелая. Прийшли на збори всі троянці і Менелай з Одиссеєм. Менелай у короткій сильній промові зажадав, щоб повернули йому троянці дружину його Єлену і всі скарби, викрадені Парісом. Після Менелая говорив Одісей. Заслухались троянці чудовою промовою мудрого царя Ітаки. Він переконував троянців задовольнити вимоги Менелая. Народ троянський ладен був уже погодитись на всі домагання Менелая. Адже ж і сама прекрасна Єлена розкалася в своєму необачному вчинку і шкодувала, що покинула дім героя-чоловіка заради Паріса. І Антенор умовляв народ задовольнити вимоги Менелая. Він бачив, скільки лиха завдасть війна троянців і греків. Але не хотіли миру з греками сини Пріама і насамперед, звичайно, Паріс. Невже змусять його віддати Єлену? Невже віднімуть у нього всю його здобич? Він не хотів скоритися народному рішення, а його підтримували в цьому брати. Підкуплений Парісом Антімах вимагав навіть, щоб троянці схопили царя Менелая і вбили його. Але цього не допустили Пріам і Гектор, вони не дозволили образити послів, що були під охороною громовержця Зевса. Вагалися народні збори, не знали, яке прийняти остаточне рішення.

Тут устав троянський провісник Гелен, Пріамів син, і сказав, щоб не боялися троянці війни з греками, — боги обіцяють Трої свою допомогу. Повірили троянці Геленові. Вони відмовилися задовольнити домагання Менелая. Посли греків змушені були ні з чим покинути Трою. Тепер мала початись кровопролитна боротьба троянців з греками.

Замкнулись троянці в неприступній Трої; навіть Гектор не насмівся покидати Трою. А греки почали облогу. Вони три рази намагалися здобути штурмом Трою, але це їм не вдалося. Тоді греки почали руйнувати околиці Трої і завойовувати всі міста, які були в союзі з Троєю. Греки ходили на них походами суходолом і морем. В усіх цих походах особливо відзначався великий Ахілл. Греки заволоділи островами Тенелосом, Лесбосом, містами Педасом, Лірнессом та іншими. Багато міст зруйнували вони всередині країни. Оволоділи й містом Фіви¹, де правив батько Гекторової дружини Андромахи Естіон. В один день убив Ахілл сімох братів Андромахи. Загинув і батько її. Але не дав труп Естіона на наругу Ахілл — боячись гніву богів, він поховав його в землі². А мати Андромахи була відведена невільницею у табір греків. Багату здобич здобув Ахілл у Фівах. Він захопив у полон і прекрасну дочку Аполлонового жерця Хріса — Хрісеїду, і прекрасну Брісеїду. Хрісеїду віддали греки цареві Агамемнону.

Усе навколо Трої спустошували греки. Троянці не сміли показуватись за мурами Трої, бо кожному загрожувала смерть або жорстокий полон і продаж у рабство.

Багато горя довелося зазнати троянцям за дев'ять років облоги Трої. Багатьох героїв, що впали в бою, довелося їм оплакувати. Але найтяжчий, десятий рік, був попереду. Попереду було й найбільше горе — падіння Трої.

Багато перетерпіли й греки за дев'ять років війни. Багато й у них було вбитих. Багато героїв загинуло від рук ворогів. Загинув і мудрий герой Паламед, але не від ворожої руки. З ненависті і заздрощів погубив його хитромудрий Одісей. Багато розумних порад давав грекам Паламед, не раз робив він їм неоціненні послуги. Цілющим зіллям вигоював рани, лікував недуги; він збудував маяк для греків, щоб знали ті, що відплили з табору, куди пристати їм темної ночі. Шанували героя Паламеда греки і охоче слухались його порад. За це зненавидів його Одісей. Він бачив, що Паламеда греки слухають охочіше, ніж його. Згадав Одісей і те, як викрив Паламед його хитрощі, коли удав він із себе божевільного, щоб не

¹ Міфічне місто, одноіменне з Фівами, головним містом Беотії в Греції.

² За віруванням греків душі померлих, які не були поховані, засуджувалися на вічне блукання і ніде не знаходили собі спокою. Тому непоховання вважалося найбільшою наругою над померлими.

йти під Трою; цей спогад ще дужче розпалив його ненависть до Паламеда. Довго розмірковував Одіссей, як згубити йому Паламеда. Нарешті скористався він тим, що Паламед почав радити грекам скінчити війну й повернутись на батьківщину. Одіссей придумав підступний план. Уночі він сховав у Паламедовім шатрі мішок із золотом і почав запевняти всіх, що недарма радить Паламед припинити облогу Трої, що ці поради дає він грекам тільки через те, що його підкупив Пріам. Чимало було незадоволених Паламедом і серед греків. Адже якби греки послушали порад Паламеда, то позбулися б вони багатої здобичі, якою б заволоділи, здобувши Трою. Всі ці незадоволені охоче повірили наклепам Одіссея. Бачачи, що вже багато греків починають вірити у зраду Паламеда, Одіссей, щоб переконати всіх у тому, що Паламед справді підкуплений Пріамом, сповістив Агамемнона, що Паламед підтримує зв'язок з Пріамом через полоненого фрігійця і що цього фрігійця, коли він намагався піти з грецького табору в Трою, схопили і вбили Одіссеєві слуги. Написав також Одіссей листа від імені Пріама до Паламеда. В цьому листі було сказано про золото, послане царем Пріамом Паламедові як плату за те, що він умовить греків зняти облогу і пливти на батьківщину. Цей лист Одіссей передав полоненому фрігійцеві і велів віднести його Пріамові. Тільки-но фрігієць вийшов з табору греків, як напали на нього слуги Одіссея, вбили його, а листа принесли своєму цареві. З листом Одіссей поспішив до шатра Агамемнона. Діставши це повідомлення, Агамемнон зараз же скликав до свого шатра всіх грецьких вождів. Покликав він і Паламеда, який і гадки не мав про те, яка небезпека загрожує йому. Тут звинуватив Одіссей Паламеда в зраді. Даремно запевняв Паламед вождів, що і не думав він про зраду. А Одіссей, щоб викрити Паламеда, порадив потрусити в його шатрі. Послали до шатра, і справді знайшли там мішок із золотом. Тепер всі повірили, що Паламед — зрадник. Вчинили суд над Паламедом і засудили його до смертної кари. Паламеда вирішили забити камінням. Закували невинного в тяжкі кайдани і привели на берег моря. Даремно закликав Паламед греків не вбивати його, не карати такою лютою смертю безвинного. Ніхто не хотів слухати, як вважали, зрадника. Приступили до страти. Жодного стогону, жодної скарги не вирвалося з грудей Паламеда. Перед смертю казав він тихо такі слова:

— О істино, мені шкода тебе, ти вмерла раніше, ніж я!

З цими словами вмер найблагородніший і наймудріший із грецьких героїв; не врятували його всі ті послуги, які зробив він грекам. Згодом жорстоко поплатилися греки за вбивство Паламеда. За смерть сина помстився їм Навплій, цар Евбеї, батько Паламеда.

Не тільки на смерть засудив Агамемнон Паламеда, але й душу його прирік на вічне блукання. Не дозволив Агамемнон поховати тіло Паламеда в землі, його залишено було на березі моря дикому звірові й хижому птаству на поталу. Та не допустив цього могутній Аякс Теламонід. Він справив похоронний обряд над тілом Паламеда і з честю поховав його. Аякс не вірив, що Паламед зрадив греків.

Сварка Ахілла з Агамемноном

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Уже дев'ять років тримали в облозі греки Трою. Настав десятий рік великої боротьби. На початку цього року прибув до табору греків жрець стріловержця Аполлона Хріс. Він благав усіх греків і насамперед їх вождів повернути йому за багатий викуп дочку Хрісеїду. Вислухавши Хріса, всі погодилися взяти за Хрісеїду багатий викуп і віддати її батькові. Але розгнівався могутній цар Агамемнон і сказав Хрісові:

— Старий, іди геть і ніколи не смій потрапляти на очі тут, біля наших кораблів, бо не врятує тебе й те, що ти жрець бога Аполлона. Не поверну я тобі Хрісеїду. Ні, цілий вік вона томитиметься в неволі. Остерігайся прогнівити мене, якщо хочеш неушкодженим вернутися додому.

Злякавшись, покинув Хріс грецький табір і пішов засмучений на берег моря. Там, знявши до неба руки, так почав благати він великого сина Латони бога Аполлона:

— О, срібнолукий боже! Вислухай мене, твого вірного служителя! Помстися твоїми стрілами грекам за мою скорботу і образу.

Почув Аполлон скаргу свого жерця Хріса. Швидко полинув він із світлого Олімпу з луком і сагайдаком за плечима. Грізно гриміли в сагайдаку золоті стріли. Мчав Аполлон до грецького табору, палаючи гнівом;

темніше від ночі було його обличчя. Примчавши до табору ахейців, він вийняв із сагайдака стрілу і послав її в табір. Грізно задзвеніла тятива Аполлонового лука. За першою стрілою послав Аполлон другу, третю — градом посипалися стріли в табір греків, несучи з собою смерть. Страшний мор уразив греків. Безліч греків гинуло. Всюди палали похоронні вогнища. Здавалося, настав для греків час загибелі.

Дев'ять днів лютував уже мор. На десятий день за порадою, що її дала Гера, скликав великий герой Ахілл на народні збори всіх греків, щоб вирішити, що їм діяти, як їм умилостивити богів. Коли зібралися всі воїни, першим звернувся з промовою до Агамемнона Ахілл:

— Доведеться пливти нам назад на батьківщину, Атреїв сину, — сказав Ахілл. — Ти бачиш, що гинуть воїни і в боях, і від мору. Але, може, ми спершу запитаємо провісників: вони скажуть нам, чим прогнівили ми срібнолукого Аполлона, за що послав він згубний мор на наше військо.

Тільки мовив це Ахілл, як підвівся провісник Калхас, який уже не раз відкривав грекам волю богів. Він казав, що готовий відкрити, чим прогнівано світлого бога, але відкриє він це лише в тому разі, якщо Ахілл захистить його від гніву царя Агамемнона. Ахілл обіцяв свій захист Калхасові і запрягся в цьому Аполлоном. Тоді тільки сказав Калхас:

— Гнівається великий син Латони за те, що збезчестив цар Агамемнон жерця його Хріса, прогнавши з табору, не прийнявши від нього багатого викупу за дочку. Умилостивити можемо ми бога тільки тим, що повернемо батькові чорнооку Хрісеїду і принесемо в жертву сто телят.

Почувши, що сказав Калхас, запалав страшним гнівом на нього й Ахілла Агамемнон, проте, бачачи, що йому доведеться вернути Хрісеїду батькові, нарешті, погодився, але зажадав собі нагороди за її повернення. Докоряв за користоловство Агамемнону Ахілл. Це ще дужче розсердило Агамемнона. Він почав погрожувати, що своєю владою візьме собі нагороду за Хрісеїду з того, що припало на долю Ахілла, або Аякса, або Одисея.

— Безсоромний, підступний користоловцю! — скрикнув Ахілл. — Ти погрожуєш нам, що віднімеш у нас наші нагороди, хоч ніхто з нас ніколи не мав рівної з тобою частки в нагородах. Але ми прийшли битись не за свою справу; ми прийшли сюди допомогти Менелаєві й тобі. Ти хочеш відняти в мене частину тієї здобичі,

яка припала мені за мої великі подвиги. Так краще ж повернутися мені назад у рідну Фтію, не хочу я збільшувати твою здобич і скарби.

— Що ж, тікай у Фтію! — крикнув у відповідь Ахіллові Агамемнон. — Над усіх царів ненавиджу я тебе! Ти один затіваєш чвари. Не страшний мені твій гнів. Ось що скажу я тобі! Хрісеїду я поверну батькові, коли того бажає бог Аполлон, але за це відніму я в тебе полонянку Брісеїду. Ти дізнаєшся, наскільки більше в мене влади! Нехай кожний боїться вважати себе рівним мені!

Страшний гнів опанував Ахілла, коли він почув цю погрозу Агамемнона. Схопився за свій меч син Фетіди; він уже витяг його наполовину з піхов і ладен був кинутися на Агамемнона. Раптом відчув Ахілл легкий дотик до волосся. Оглянувся він і з жахом відсахнувся. Перед ним, незрима для інших, стояла велика дочка громовержця Афіна Паллада. Гера послала Афіну. Зевсова дружина не хотіла загибелі ні того, ні другого героя, обидва вони — і Ахілл, і Агамемнон — були їй однаково дорогі. З трепетом запитав Ахілл богиню Афіну:

— О, дочко громовержця Зевса, навіщо спустилася ти з високого Олімпу? Невже прийшла сюди, щоб бачити, як шаленіє Агамемнон? О, скоро згубить він себе своєю гордістю!

— Ні, могутній Ахілле, — відповіла ясноока Паллада. — Не для того прийшла я. Прийшла приборкати твій гнів, якщо тільки ти коришся волі богів-олімпійців. Не оголяй меча, вдовольнися самими словами, ними бичуй Агамемнона. Вір мені: скоро тут, на цьому ж місці, заплатять тобі за кривду дарами, які будуть у багато разів багатші. Змирись і скорись волі безсмертних богів.

Скорився волі богів Ахілл; він вклав свій меч у піхви, і Афіна знову полинула на світлий Олімп у сонм богів.

Багато гнівних слів сказав ще Ахілл Агамемнонові, називаючи його пожирачем народу, п'яницею, боягузом, собакою. Кинув свій скіптер на землю Ахілл і поклявся ним, що настане час, коли потрібна буде його допомога проти троянців, але марно благатиме про неї Агамемнон, коли так тяжко образив він його. Даремно мудрий цар Пілосу, старець Нестор, намагався примирити ворогуючих. Не послухався Агамемнон Нестора, не примирився і Ахілл. Гнівний пішов великий син Пелея із своїм другом Патроклем і хоробрими мірмідонянами до своїх шатер. Лютувала шалено в його грудях ненависть до Агамемнона, що образив його.

Тим часом цар Агамемнон звелів спустити швидкохідний корабель на море, віднести на нього жертви богу Аполлонові і відвести прекрасну дочку жерця Хріса. Корабель цей мав пливати під проводом хитромудрого Одіссея у Фіви, місто Естіона, а греки в таборі за велінням Агамемнона мали принести багаті жертви Аполлонові, щоб умилостивити його.

Швидко нісся посланий Агамемноном корабель по хвилях безмежного моря. Нарешті увійшов він у гавань Фів. Спустили паруси греки і причалили до пристані. Зійшов з корабля на чолі загону Одісей на берег, відвів прекрасну Хрісеїду до батька і звернувся до нього з таким привітанням:

— О служителю Аполлона! Я прибув сюди з волі Агамемнона, щоб повернути тобі дочку. Привезли ми і сто биків, щоб умилостивити цими жертвами великого бога Аполлона, який послав тяжке лихо на греків.

Зрадів старий Хріс поверненню дочки і ніжно обняв її. Негайно почали приносити жертви Аполлонові. Блавав Хріс бога-стріловержця:

— О срібнолукий боже, вислухай мене! Зважав ти і раніш на мої благання. Зглянься на мене й тепер! Відверни велику біду від греків, припини згубний мор!

Почув благання Хріса бог Аполлон і припинив мор у грецькому таборі. Коли ж Хріс приніс жертви Аполлонові, влаштований був розкішний бенкет. Весело бенкетували греки у Фівах. Юнаки розносили вино, наливаючи по вінця чари бенкетуючих. Голосно лунали величні звуки гімну на честь Аполлона, що його співали грецькі юнаки. До заходу сонця тривав бенкет, а вранці, освіжені сном, Одісей і його загін вирушили назад до просторого табору. Аполлон послав їм попутний вітер. Немов чайка, мчав корабель по морських хвилях. Швидко доплив він до табору. Витягнули його на берег плавці і розійшлися по своїх шатрах.

Поки плавав Одісей у Фіви, Агамемнон здійснив і те, чим погрожував Ахіллові. Прикликав він оповісників Тальфібія і Еврібата і послав їх по Брісеїду. Неохоче йшли посланці Агамемнона до шатра Ахілла. Коли вони прийшли до нього, він сидів у глибокій задумі біля шатра. Підійшли посланці до могутнього героя, але, зніяковівши, не могли вимовити й слова. Тоді сказав їм син Пелея:

— Привіт вам, оповісники! Я знаю, що ви ні в чому не винні; винен тільки сам Агамемнон. Ви прийшли по Брісеїду.

— Друже мій Патрокле, дай їм Брісеїду. Але хай будуть вони свідками, що настане час, коли я буду потрібен, щоб врятувати від загибелі греків. Не зможе тоді Агамемнон, що втратив уже розум, врятувати греків.

Проливаючи гіркі сльози, покинув Ахілл друзів своїх, пішов на безлюдний берег, простер до моря руки й голосно прикликав матір свою, богиню Фетіду:

— Мамо, якщо вже народила ти мене приреченим на короткий вік, навіщо ж тоді позбавляє мене слави громовержець Зевс! Ні, не дав він мені слави! Цар Агамемнон мене збезчестив, віднявши нагороду за мої подвиги. О моя мамо, почуй же мене!

Почула богиня Фетіда поклик Ахілла. Покинула вона морську глибіню і чудовий палац бога Нерея. Швидко, немов та легка хмарка, виплила з морських, пінистих хвиль. Вийшла Фетіда на берег і, сівши коло улюбленого сина, обняла його.

— Чого ти ридаєш так гірко, сину мій? — спитала вона. — Повідай мені твоє горе.

Розповів матері Ахілл, як тяжко образив його Агамемнон. Почав він прохати матір полинути на світлий Олімп і там благати Зевса, щоб покарав він Агамемнона. Нехай допоможе Зевс троянцям, хай проженуть вони греків аж до кораблів. Нехай усвідомить Агамемнон, як нерозумно вчинив він, образивши найхоробрішого з греків. Ахілл запевняв матір, що не відмовить їй у просьбі Зевс. Адже їй треба тільки нагадати Зевсові, як допомогла вона йому одного разу, коли боги Олімпу замислили скинути Зевса, скувавши його. Тоді покликала Фетіда на допомогу Зевсові сторукого велетня Бріарея; побачивши його, збентежились усі боги і не посміли зняти руку на Зевса. Хай нагадає про це Фетіда великому Зевсові-громовержцю, і він не відмовить їй в її проханні. Так благав Ахілл матір свою Фетіду.

— О мій улюблений сину! — вигукнула, гірко плачучи, Фетіда. — Навіщо народила я тебе на такі нещастя? Так, недовгий буде твій вік, близький уже кінець твій. І ось тепер ти і недовговічний, і нещасніший за усіх! О ні, не тужи так! Я полину на світлий Олімп, там благатиму я громовержця Зевса допомогти мені. А ти залишайся в своєму шатрі і не бери більше участі в битвах. Зараз покинув Зевс Олімп, він з усіма безсмер-

тними рушив на бенкет до ефіопів¹. Та коли через дванадцять днів повернеться Зевс, тоді я припаду до його ніг і, сподіваюсь, ублагаю його.

Покинула Фетіда сумного сина, і він пішов до шатер своїх хоробрих мірмідонян. З того дня не брав участі Ахілл ні в зборах вождів, ні в боях. Смутний сидів він у своєму шатрі, хоч і прагнув військової слави.

Минуло одинадцять днів. Дванадцятого дня рановранці разом із сивим туманом полинула богиня Фетіда з глибини моря на світлий Олімп. Там упала вона до ніг Зевса, обняла його коліна і з благанням простерла до нього руки, торкнувшись його бороди.

— О батьку наш! — благала Фетіда. — Молю тебе, допоможи ти мені помститися за сина! Вволи мою просьбу, якщо коли-небудь зробила я тобі послугу. Посилай доти перемогу троянцям, поки не стануть греки благи мого сина допомогти їм, поки вони не віддадуть йому великої шани.

Довго не відповідав хмарогонець Зевс Фетіді. Але невідступно благала його Фетіда. Нарешті, глибоко зітхнувши, сказав громовержець:

— Знай, Фемідо! Проханням своїм викликаєш ти гнів Гери, гніватись буде вона на мене. Уже й так завжди докоряє мені за те, що допомагаю я троянцям у боях. Але ти залиш тепер високий Олімп так, щоб тебе не побачила Гера. Я обіцяю вдовольнити твоє прохання. Ось тобі знак, що виконаю обіцянку.

Сказавши це, Зевс грізно насупив брови, волосся у нього на голові піднялося, і весь Олімп здригнувся. Заспокоїлась Фетіда. Швидко помчала вона з високого Олімпу і пірнула у безодню моря.

А Зевс пішов на бенкет, на який зібралися боги. Усі вони підвелися назустріч Зевсові, жоден не насмілився вітати його сидячи. Коли цар богів і людей сів на своєму золотому троні, звернулась до нього Гера. Вона бачила, що Фетіда приходила до Зевса.

— Скажи мені, підступний, — сказала Зевсові Гера, — з ким із безсмертних мав ти таємну раду? Завжди ховаєш ти від мене свої помисли й думи.

— Геро, — відповів їй Зевс, — ти й гадки не май, що знатимеш колись усе, про що я думаю. Що можна зна-

¹ Міфічний народ, що жив, за уявленням греків, на самому півдні землі.

ти, те ти знатимеш раніше за всіх богів, але всіх таємниць моїх не пробуй пізнати і не питай про них.

— О хмарогонцю, — відповіла Гера, — ти знаєш, що ніколи не намагалася я дізнатись про твої таємниці. Ти завжди вирішуєш усе без мене. Але я боюсь, що сьогодні умовила тебе Фетіда помститись за сина її Ахілла й погубити безліч греків. Я знаю, що ти обіцяв виконати її просьбу.

Грізно глянув Зевс на Геру, розгнівався він на жінку свою за те, що вічно стежить вона за всім, що він робить. Грізно звелів їй Зевс сидіти мовчки і коритися йому, якщо не хоче вона, щоб він покарав її. Злякалася Гера Зевсового гніву. Мовчки сиділа вона на своєму золотому троні. Налякані були й боги сваркою Зевса з Герою. Встав тоді кривоногий бог Гефест; він докоряв богам за те, що вони починають сварки через смертних.

— Адже якщо ми сваритимемось через смертних, то ніколи не буде веселоців на бенкетах богів, — так говорив бог Гефест і благав матір свою Геру скоритись силі Зевса, бо грізний він у гніві і може повалити з тронів усіх богів-олімпійців.

Гефест нагадав Гері, як скинув на землю його самого Зевс за те, що поспішив він на допомогу матері, коли розгнівався на неї громовержець Зевс. Узяв келих Гефест і, наповнивши його нектаром, підніс Гері. Усмінулась Гера. А Гефест, кульгаючи, почав черпати келихом нектар із чаші і розносити його богам. Засміялись усі боги, дивлячись, як кривий Гефест шкутильгає по бенкетному чертогу. Знов веселоці запанували на бенкеті богів, і безтурботно бенкетували вони до заходу сонця під звуки золотої кіфари Аполлона і під співи муз. Коли ж скінчився бенкет, розійшлись по своїх покоях боги, і весь Олімп поринув у спокійний сон.

Народні збори. Терсіт

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Безтурботно спали на світлому Олімпі безсмертні боги. Поринули у глибокий сон і табір греків, і велика Троя. Але Зевс-громовержець не склепив повіки — він помишляв про те, як помститися за образу Ахілла. Нарешті, надумав хмарогонець Зевс послати оманливий

сон Агамемнонові. Він прикликав бога сну і послав його у грецький табір до Агамемнона, сказавши йому:

— Лети на бистрих крилах, оманливий сон, і стань перед Агамемноном. Звісти йому, щоб він у бій греків. Скажи йому, що сьогодні оволодіє він великою Троєю, бо ублагала Гера всіх богів не помагати троянцям. Загибель загрожує тепер Трої.

Хутко полинув на землю бог сну і, прибравши образ старця Нестора, якого так шанував Агамемнон, з'явився йому в сні і сказав усе, що звелів великий громовержець.

Прокинувся Агамемнон, але все ще лунали в його вухах слова, почуті у сні. Устав цар Мікен і швидко вдягнувся у багатий одяг, взяв у руки золотий скіпетр і пішов туди, де стояли витягнені на берег кораблі греків. В цей час ясно запалала вже зоря, віщуючи схід на небо великого бога сонця Геліоса. Гукнув Агамемнон оповісників і звелів їм скликати усіх воїнів на народні збори. А всіх вождів зібрав могутній цар Мікен до корабля старця Нестора і розповів їм, який сон послав йому Зевс-громовержець.

Вирішили вожді готуватися до бою. Але перш ніж вести в поле під мури Трої війська, захотів випробувати їх Агамемнон; він вирішив запропонувати народним зборам повернутися на батьківщину. Поки радились вожді, воїни йшли на збори. Немов рої бджіл, що вилітають з гірських печер, збиралися незліченні натовпи вояків. Хвилювалися народні збори. Насилу встановили оповісники тишу, щоб могли звернутись до народу царі, вихованці Зевса. Нарешті розмістились юрби народу, і запанувала тиша. Першим звернувся з промовою до народу, вставши зі свого місця із скіпетром у руках, Агамемнон. Він говорив про тягар війни, про те, що марно боролися греки під Троєю, що не здобути їм, мабуть, ніколи неприступної Трої і доведеться ні з чим повернутися на батьківщину. Видно, і самі боги бажають, щоб повернулись греки на батьківщину. Вислухали промову Агамемнона греки. Сколихнувся весь народ, наче море, коли вітри Нот¹ і Евр², налетівши, здіймають на ньому високі хвилі. Усі, голосно вигукуючи, кинулись до кораблів. Земля задрижала від тупоту воїнів, що подались до кораблів. Знялися хмари куряви. Крики розляглись по всьому табору. Всі поспішають спусти-

¹ Нот — південний вітер.

² Евр — східний вітер.

ти скоріш на воду кораблі, всі прагнуть відпливти на батьківщину.

Донеслися вигуки вояків і до великого Олімпу. Гера, побоюючись, щоб не зняли облогу Трої греки, послала до їхнього табору Афіну Палладу, щоб вона спинила їх. Мов буря, помчала Афіна до табору греків з високого Олімпу. Там явилася вона Одиссеєві й сказала йому:

— Благородний сину Лаерта, невже ви всі вирішили тікати звідси на батьківщину? Невже залишите ви на радість Пріамові і всім троянцям тут прекрасну Єлену? Швидше йди, умовляй усіх не покидати Трою!

Почувши грізний голос богині, побіг Одиссей, скинувши свій плащ, до кораблів. Зустрівши Агамемнона, узяв у нього скіпетр, знак верховної влади, і став умовляти всіх, як вождів, так і простих воїнів, не спускати кораблів на воду, і кликав усіх назад на народні збори. Бив скіпетром Одиссей тих воїнів, які надто галасували й поспішали швидше покинути берег Трої. Знову кинулись усі туди, де збирався звичайно народ. З голосними криками йшли натовпи, наче хвилі негмовно-шумливого моря, що з громоподібним шумом б'ються об скелястий берег. Нарешті знову всі посідали на свої місця і замовкли. Тільки один Терсіт продовжував кричати¹. Завжди дозволяв собі Терсіт сміливо виступати проти царів. Особливо ненавидів він Одиссея і великого сина Фетіди Ахілла. Тепер пронизливо кричав Терсіт і ганьбив Агамемнона. Він кричав, що досить одержав Агамемнон здобичі й невільниць, доволі вже він має багатих викупів за знатних троянців, яких беруть у полон прості воїни. Терсіт закликав усіх поспішати мерщій на батьківщину, а Агамемнона радив лишити під Троєю самого. Нехай дізнається Атреїв син, чи допомагали йому воїни в бою, чи були вони вірними слугами. Ганьбив, як тільки міг, Терсіт Агамемнона. Він докоряв йому й за те, що образив він Ахілла, але й Ахілла називав Терсіт легкодухим. Чув цей крик Терсіта і хитромудрий Одиссей. Підійшов він до нього й вигукнув грізно:

— Не смій, дурню, ганьбити царів, не смій говорити про повернення на батьківщину! Хто зна, чим скінчить-

¹ Увесь епізод з Терсітом викладено в «Іліаді» на догоду аристократії, інтереси якої виражав поет. Насправді ж Терсіт виражає інтереси рядових воїнів, які мало були зацікавлені у війні з Троєю. Усі вони тільки про те й думали, як би повернутись їм на батьківщину. Війна провадилася виключно в інтересах вождів-аристократів.

ся справа, розпочата нами. Слухай і запам'ятай, що я виконаю те, що кажу! Коли я ще раз почую, як ти, безумцю, ганьбиш царя Агамемнона, то нехай краще зітнуть мені з могутніх плечей голову, нехай не звуть мене батьком Телемаха, коли не схоплю я тебе, не зірву з тебе весь одяг, і, побивши, не прожену тебе з народних зборів до кораблів.

Так грізно крикнув Одисей. Махнув він скіпетром і вдарив Терсіта по спині. Від болю сльози градом покотилися з очей Терсіта. На спині його здулася червона смуга від удару. Сам він, тремтячи від страху, зморщився й рукою витирав сльози.

Всі голосно сміялися, дивлячись на Терсіта, й говорили ¹:

— Багато славних діл зробив Одисей і в раді, і в бою, але це — найславніший з його подвигів. Як загнуждав він крикуна! Тепер не наважиться він більше ганьбити улюблених Зевсом царів.

Одисей же звернувся з промовою до народу, а поруч нього стояла, прибравши образ вісника, Афіна Паллада. Одисей умовляв греків не знімати облогу Трої, він говорив, що коли повернуться вони на батьківщину, не здобувши Трої, вкриють вони ганьбою і Агамемнона, і себе. Невже вони, як кволі діти або жінки-удовиці, з легкодухості поїдуть на батьківщину, неville забули провіщення Калхаса, чого треба чекати? Невже забули всі і те знамення, яке послав Зевс в Авліді? Адже тільки на десятий рік облоги судилося грекам здобути Трою. Своєю промовою Одисей знову надихнув усіх жадобою подвигів. Гучними криками вітали Одисееву промову греки, і гучною луною відповіли околиці на ці поклики. Але ось підвівся божественний старець Нестор, і все знову стихло. І Нестор радив залишитися й стати до бою з троянцями. Але під час бою він радив вишикувати війська за племенами і родами, щоб племені допомагало плем'я, а родові — рід. Тоді ясно буде, хто з вождів або членів племені боязкий і хто мужній. Тоді ясно буде, чому досі не здобули іще Трої — чи з веління безсмертних богів, чи тому, що не знають військової справи вожді. Погодився на це Агамемнон. Він звелів іти воякам обі-

¹ Звичайно, голосно сміялись і вихваляли Одисея далеко не всі греки, сміялись вожді-аристократи. А рядові воїни, думки яких висловив Терсіт, цілком йому співчували і знали, що вони самі опинилися б у такому становищі, як Терсіт, якби насмілились висловити свої думки.

дати, а потім готуватися до кровопролитної битви, в якій ніхто не матиме відпочинку й на мить, і горе тому, хто залишиться біля кораблів і ухилиться від битви: його кинуть на поталу псам і хижому птаству.

Голосно загукали всі воїни, так голосно, як гуркоче море у велику бурю, коли вітер жене високі, мов гори, хвилі. Швидко розійшлися народні збори. Усі поспішали до шатер. Закурилися вогнища по всьому табору. Греки підкріплялись їжею перед битвою. Кожен приносив жертву богові і благав врятувати його під час кривавого бою. А Агамемнон приніс жертву Зевсові. Він заколов біля жертовника, навколо якого стояли найзнаменитіші герої греків, гладкого бика і благав Зевса дати йому перемогу; благав допомогти йому здобути неприступну Трою й палац царя Пріама, перш ніж ніч опуститься на землю; благав дати йому перемогти Гектора, пробивши списом його панцир. Але не зглянувся великий Зевс-громовержець на Агамемнонові благаання, він готував цареві Мікен багато невдач на цей день. Коли справлена була жертва і скінчене жертовне бенкетування, старець Нес-тор почав квапити вождів вести війська на поле битви.

Поспішили вожді до своїх загонів. Вісники почали гучно скликати воїнів. Вожді вишикували по-бойовому загони і повели їх до мурів Трої. Земля стогнала від тупоту воїнів і коней. Зайняли всю долину Скамандру¹ війська. Усі вони палали бажанням битися з троянцями. Серед військ, як вихор, носилася Афіна Паллада. Вона запалювала до бою воїнів, вселяючи в них непохитну мужність. На колісницях попереду військ їхали вожді. Усіх їх переважав своїм грізним виглядом цар Агамемнон, подібний до громовержця Зевса. Струнко йшли воїни, ряд за рядом, до мурів Трої.

Герць Менелая з Парісом

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Швидко примчала з Олімпу вісниця богів Іріда і сповістила троянців, прибравши образ Пріамоваго сина Політа, що наближається до Трої від грецького табору незчисленне військо. Коли Іріда прилинула в Трою,

¹ Річка, що протікала біля самої Трої.

всі троянці були на народних зборах. Гектор негайно розпустив збори.

Усі громадяни Трої та їхні союзники поспішили озброїтись і вишикуватись у бойовому порядку. Відчинено браму Трої, і з неї почали виходити один за одним загони троянців та їх союзників. З гучним криком йшли троянці, наче журавлині ключі під час перельоту. А греки наближались у грізній мовчанці. Хмари куряви вкривали усе поле.

Зійшлись обидва війська, але не розпочали ще бою. Тоді вийшов з рядів троянців прекрасний Паріс. Через плече його перекинута була шкура леопарда, за спиною — лук та сагайдак із стрілами, при боці — гострий меч, а в руці тримав він два списи. Викликав Паріс когось із грецьких героїв на герць. Тільки-но побачив Менелай Паріса, як швидко скочив з колісниці і, виблискуючи своєю зброєю, вийшов наперед. Радісно йшов проти Паріса Менелай, наче той лев, який несподівано знайшов багату здобич; дуже радів Менелай, що може помститися викрадачеві прекрасної Єлени.

Ледве побачив Паріс Менелая, як здригнулось його серце й сховався він серед друзів своїх, злякавшись смерті. Побачив це Гектор і почав докоряти своєму братові за боягузтво.

— Ти хоробрий тільки на вигляд, — казав Гектор Парісові. — Краще було б не родитися тобі, ніж бути всім нам ганьбою. Хіба не чуєш ти, як глузують з тебе греки? Вистачило в тебе хоробрості тільки на те, щоб викрасти прекрасну Єлену на горе всій Трої. Злякався ти Менелая! Узнав би ти, що за боєць чоловік викраденої тобою Єлени! О, коли б троянці були рішучіші, то давно б уже побили вони тебе камінням за все те лихо, яке ти накликав на них.

— Маєш рацію ганьбити мене, Гекторе, — так відповів Паріс. — Заспокойся. Я стану на герць з Менеласом. Звели тільки зупинитися троянцям. Перед військами зітнемося ми з Менеласом за прекрасну Єлену. Хто з нас переможе, той і поведе в свій дім Єлену.

Почувши таку відповідь, Гектор вийшов на середину троянських рядів і зупинив їх. Греки готові були засипати Гектора стрілами. Деякі вже кинули в нього камінням, але зупинив їх Агамемнон, крикнувши:

— Стійте, греки, стійте, ахейські мужі! Блискучошоломний Гектор має звернутися до нас із словом!

Коли всі замовкли, Гектор оповістив, що Паріс пропонує розв'язати спір за Єлену єдинокорством. Йому відповів Менелай.

— Вислухай мене! Давно час спинити нам криваві чвари. Нехай зітнемося ми з Парісом, і нехай загине той із нас, кому судилося загинути. А ви укладете потім мир. Принесімо ж жертви богам! Покличте старця Пріама; сини його всі підступні, нехай сам заприсягнеться він перед герцем у тому, що виконає цей договір.

Зраділи всі, почувши цю пропозицію. Гектор зараз послав вісників прикликати Пріама.

Тим часом богиня Іріда, прибравши образ Пріамової дочки, прекрасної Лаодіки, з'явилась до Єлени і покликала її зійти на башту біля Скейської брами, де зібралися троянські старці з Пріамом на чолі дивитися на єдинокорство Паріса й Менелая. Убралася прекрасна Єлена в розкішні шати і поспішила за Ірідією в супроводі двох служниць. Згадала про свого першого чоловіка, про батьківщину і дорогу Спарту Єлена, і від цих згадок сльози з'явилися на її очах. Побачили троянські старці Єлену, що підходила. Така красива була вона, що старці з захопленням дивилися на неї і говорили один одному:

— Ні, не можна засуджувати ні греків, ні троянців за те, що ведуть вони кровопролитну боротьбу за таку прекрасну жінку. Вона справді рівна красою богиням. Але хоч яка вона прекрасна, нехай краще повернеться в Грецію, тоді не буде загрожувати загибель ні нам, ні нашим дітям.

А Пріам прикликав прекрасну Єлену і почав розпитувати її про тих героїв, яких бачив з муру. Єлена вказала йому могутнього Агамемнона, хитромудрого Одиссея, Теламоніда Аякса, Ідоменея — царя Криту. Дивувався, дивлячись на цих героїв, Пріам і їхній красі, і їхньому могутньому войовничому виглядові. В цей час прийшли вісники, послані Гектором до Пріама. Поспішно встав Пріам і разом з Антенором виїхав до військ.

Устали назустріч старцеві Пріаму Агамемнон і Одисей. Принесені були жертви богам-олімпійцям. Принесені були клятви додержуватись договору. Тоді звернувся до військ троянців і греків цар Пріам з такими словами:

— О хоробрі мужі, троянці і греки! Я поїду зараз у велику Трою. Не вистачить сил у мене дивитися на герця сина мого Паріса з могутнім царем Менеласом. Відає лише Зевс, кому з них призначить загибель у цьому бою.

Від'їхав Пріам з бойовища. А Гектор з Одисеем відміряли місце для герцю, а потім вкляли жереб у шолом і струснули його, щоб випав жереб тому, хто має перший кинути списа. Випав жереб Парісові.

Озброїлись Паріс і Менелай і вийшли на місце герцю, потрясаючи важкими списами. Грізно блищали їхні очі, в них яскравим полум'ям горіла ненависть до суперника. Махнув Паріс списом і кинув його в Менелая. Влучив його спис у величезний щит Менелая, але не пробив його. Зігнулось вістря списа, вдарившись об мідь, що покривала щит. Голосно покликнув Менелай до Зевса, благаючи його допомогти помститися Парісові, щоб і надалі ніхто не насмілювався злом платити за гостинність. Грізно замахнувся Менелай списом і вдарив ним у щит Паріса. Наскрізь пробив спис щита, пробив він також панцир і розірвав хітон. Паріс урятувався лише тим, що швидко відскочив убік. Вихопив меч Менелай і вдарив ним Паріса по шолому, але меч розлетівся від страшного удару начетверо. Позбувшись меча, кинувся на Паріса Менелай, схопив рукою за шолом і поволик по землі до грецьких рядів. Здавив ремінь шолома горло Парісові. Менелай приволик би Паріса до грецького війська, але тут на допомогу своєму улюбленцеві з'явилась богиня кохання Афродіта. Вона розірвала ремінь, і тільки шолом лишився в руках Менелая. Хотів він уразити на смерть Паріса, поваленого на землю, списом, але богиня Афродіта оповила темною хмарою Паріса і швидко понесла його в Трою. Даремно шукав Менелай Паріса; він, немов дикий звір, ганяв по троянському війську, але ніхто не міг указати йому Пріамового сина, хоч усі троянці ненавиділи його. Голосно вигукнув цар Агамемнон:

— Слухайте, троянці і греки! Усі ви бачили перемогу Менелая. Нехай же повернуть нам Єлену і всі викрадені Парісом скарби, а також заплатять нам данину.

Але без відповіді лишилося слово Агамемнона: не судилося скінчитись битві.

Пандар порушує клятву. Битва

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Коли Менелай з Парісом вирішили стати на герць, безсмертні боги бенкетували в чертогах Зевса. Юна богиня Геба розливала нектар у келихи. Бенкетували боги, дивлячись з високого Олімпу на Трою. Зевс, глузуючи з Гери, почав говорити, що припинить він кровопро-

литні чвари троянців і греків, бо переміг Менелай. Але богиня Гера прохала Зевса послати до війська троянців войовницю Афину, щоб вона підбурила когось зламати дану клятву. Ніби проти своєї волі погодився громовержець Зевс. Швидко ясною зіркою прилинула з Олімпу богиня Афіна і впала серед троянського війська. Дуже здивувалися всі троянці, не знали вони, що значить це знамення: чи знову почнеться кривава січа, чи, може, це знак Зевса, що треба укласти мир? А Афіна в образі Лаодока, Антенорового сина, підійшла до знаменитого стрільця з лука Пандара і умовила його вразити смертною стрілою Менелая. Погодився Пандар. Схопив він свій лук, дістав гостру стрілу, прикликав на допомогу Аполлона і пустив стрілу. Задзвеніла тятива тугого лука, злетіла стріла, і напевне загинув би Менелай, та відхилила її Афіна, і вдарила стріла Менелая в ту частину тіла, яка захищена була подвійною бронею. Пробила стріла панцир і вп'ялася в тіло Менелая. Рана була неглибока, але все-таки полилося з неї багато крові. Вжахнувся Агамемнон, побачивши, що брат його поранений. Але заспокоїв його Менелай. Звелів покликати лікаря, героя Махаона, Агамемнон. Оглянув рану Махаон і присипав її ліками. Поки Агамемнон та інші герої клопоталися з пораненим Менелаем, троянці вже наступали на греків. Поспішив до війська Агамемнон і почав шикувати його ряди й запалювати воїнів до бою.

Лише голоси вождів лунали у війську греків, мовчки йшли воїни. А троянці наступали з голосними покликами. У грецьких військах перед вела Афіна Паллада, а в троянських — бурхливий бог війни Арес. Закипів рукопашний бій. Змішались переможні крики й стогін умираючих.

Почали відступати під тиском греків троянці, ще дружніше напали на них греки. Побачивши це, запалав гнівом бог Аполлон, захисник троянців; голосно вигукнув він:

— Сміливіш уперед, троянці! Не думайте, що з каменю груди греків і з заліза їхні тіла. Дивіться, сьогодні не б'ється серед них і великий Ахілл — гнівний сидить він у своєму шатрі.

Цим покликом піддав духу бог-стріловержець троянцям. Ще кровопролитнішою стала битва. Багато загинуло героїв. Запалювала Афіна Паллада греків. У цій битві дала вона незламну силу цареві Діомеду, синові Тідея. Незабаром подалися троянці.

Побачивши Діомеда, знаменитий стрілець Пандар натягнув свій лук і пустив у нього стрілу. Вп'ялася стріла в плече Діомедові, і залився його панцир гарячою кров'ю. Зрадів Пандар — гадав він, що на смерть поранив Діомеда. Гучним голосом почав підбадьорювати він троянців, говорячи, що на смерть поранений Діомед. А Діомед покликав героя Сфенела і просив його вибрати з рани стрілу. Витягнув стрілу Сфенел. Голосно почав благати Діомед Афіну Палладу дати йому вбити того, хто поранив його стрілою. Стала Афіна Паллада перед Діомедом. Вона наділила його великою силою й неприборканою мужністю. Звеліла Діомедові богиня сміливо кинутись у бій і не нападати лише на безсмертних богів. Тільки богиню Афродіту міг він уразити своїм списом. Ніби поранений лев, що в ньому легка рана лише подесятерила силу і ще дужче розпалила лютістю, кинувся в бій Діомед.

Побачивши, як лютує в бою Діомед, герой Еней швидко пішов по рядах троянських воїнів розшукувати Пандара. Умовив Еней Пандара напасти на Діомеда. Зійшов на колісницю Енея мужній Пандар, і понеслися вони проти Діомеда.

Побачивши на колісниці двох знаменитих героїв, Енея і Пандара, почав радити Діомедові друг його Сфенел ухилитися від боротьби з такими героями. Але з обуренням відкинув цю пораду могутній герой. Швидко наближалася до Діомеда Енеева колісниця. Махнув списом Пандар і кинув ним у щит Діомеда. Пробив спис щита і вдарився в панцир, але панцир захистив Діомеда. А Пандар уже радів, думаючи, що на смерть поранив Тідеевого сина. Метнув свій спис Діомед. Звалився з колісниці мертвим Пандар. Швидко скочив на землю Еней. Прикрившись щитом, з величезним списом у руках, приготувався він захищати труп Пандара. А Діомед схопив величезний камінь, якого не підняли б і двоє людей, і однією рукою кинув його із страшною силою в Енея і влучив йому в коліно. Упав на коліна Еней і напевне загинув би, якби не наспіла йому на допомогу мати його, богиня Афродіта. Вона закрила своїми шатами Енея і хотіла винести його з бойовища.

Кинувся до богині Діомед і поранив її своїм важким списом у ніжну руку. Голосно скрикнула богиня і випустила з своїх обіймів Енея. Але бог Аполлон повив його чорною хмарою. А Діомед грізно крикнув богині Афродіті:

— Зникни, дочко Зевса! Покинь криваву битву! Хіба не досить з тебе того, що ти зводиш слабих жінок!

Покинула богиня кохання бойовище, а Діомед знову напав на Енея. Три рази нападав на нього син Тідея, і три рази відбивав його Аполлон. Коли ж учетверте напав на Енея Діомед, грізно крикнув йому Аполлон:

— Опам'ятайся, сину Тідея! Відступи й не насмілюйся нападати на безсмертних! Ніколи не будуть смертні рівні за силою богам!

Злякався Діомед, почувши голос грізного бога Аполлона, і відступив. А Аполлон переніс Енея в свій храм у Трою. Там зцілили Енея богиня Лета і Аполлонова сестра, богиня Артеміда, а на полі битви Аполлон створив привид Енея, і навколо цього привида закипів упертий бій.

Поранена Діомедом богиня Афродіта тим часом понеслася з поля бою до того місця, де сидів Арес, бурхливий бог війни. Голосно стогнучи від болю, ублагала вона бога дати їй його колісницю: на ній швидко прилинула вона на світлий Олімп. Там припала вона із сльозами до колін матері Діоні і скаржилася їй на те, що поранив її Діомед. Витерла їй рану Діона і зцілила руку. А Афіна і Гера, насміхаючись над Афродітою, говорили великому громовержцеві Зевсу:

— Чи не другу якусь ахеянку умовляла богиня Афродіта втікати з кимсь з її улюблених троянців? Може, вона подряпала собі до крові руку, пестячи цю ахеянку?

Усміхнувся Зевс, покликав до себе Афродіту і сказав їй:

— Доню мила, не твоя справа ті шумливі битви! Відай ти шлюбом і коханням, а битви залиш бурхливому богові Аресу і войовниці Афіні.

А на полі битви й далі кипів бій навколо привида Енея, створеного Аполлоном. Бог Аполлон понісся до Ареса і прохав його вгамувати Діомеда. Послухався Аполлона покритий кров'ю бог битв. Він понісся збудити мужність троянців, прибравши образ героя фракійця Акаманта. Ще лютішим мав стати бій. Повернувся на бойовище і зцілений Еней. Зраділи троянці, побачивши його неушкодженим. Знову вишикувалися троянські ряди, що змішалися було, і почали насувати на греків. Наче надгірні грозові хмари, яких не гонять своїм поривним диханням бурхливі вітри, чекали греки троянців, що наближалися. Запалювали до битви греків обидва герої Аякси, Одиссей і Діомед. Обходив ряди їх і цар Агамемнон, виблискуючи своїм панциром і зброєю. Зно-

ву закипіла битва. Один за одним падали герої, і темрява смерті повивала їхні очі. Попереду троянців бився Гектор. Йому допомагав сам бог війни Арес і грізна богиня битви Енюо. Герой Діомед, побачивши бога Ареса, відступив назад і вигукнув, звертаючись до греків:

— Друзі, чого ми дивуємось, що з такою відвагою б'ється Гектор? Адже поруч нього б'ється і допомагає йому сам бог війни Арес. Відступайте, друзі, не насмілюйтеся ставати до бою з богами.

Дедалі дужче тиснули греків троянці. Упав у бою і юний син Геракла Тліполем, убитий списом сина Зевса Сарпедона. Але й Сарпедон поранений був Тліполемом у стегно. Насилу винесли з битви друзі Сарпедона, не встигши виїняти з його рани списа. Побачивши Гектора, що проходив, почав благодіяти його Сарпедон ущент розбити греків. Знову кинувся в бій Гектор, багатьох героїв на смерть уразив він своїм списом. Ще сміливіше потисли греків троянці.

Побачивши це, богиня Гера покликала богиню Афіну і разом з нею почала швидко споряджатися до бою, щоб угамувати Ареса. Запрягли з допомогою Геби богині в дивну колісницю коней. Афіна одяглась у панцир, наділа на голову важкий свій шолом, через плече перекинула егіду з головою горгони Медузи і зійшла з списом у руках на колісницю богині Гери, і та швидко погнала коней. Коли неслись богині з високого Олімпу, побачили вони Зевса, який один сидів на високому горбі; затримала коней Гера і сказала громовержцеві:

— Невже не гніваєшся ти, Зевсе, на лютого Ареса за те, що губить він стількох героїв? Я бачу, як цьому радіють Аполлон і Афродіта. Невже ти розгніваєшся на мене, якщо вгамую я бога Ареса?

Відповів їй егідодержавний Зевс:

— Іди! Нехай виступить проти Ареса богиня-войниця Афіна Паллада. Ніхто з безсмертних не вміє так, як вона, тяжко засмучувати Ареса.

Швидко погнала коней далі богиня Гера. Коли примчала до стоку двох річок — Сімоїсу і Скамандру — богині зійшли з колісниці, випрягли коней і повили їх чорною хмарою. Гера, прибравши образ Стентора, мужа з могутнім голосом, закликала греків мужньо битися з троянцями. Афіна Паллада підійшла до Діомеда. Він обтирав рану, завдану йому Пандаром. Почала докоряти йому Паллада і за те, що ухилився він від битви, і за те, що боїться він битися з троянцями. Не зробив би так

батько його, славетний войовник Тідей. Але Діомед відповів богині:

— Ні, ясноока дочко громовержця Зевса, не боюся я ставати до бою з героями Трої! Я пам'ятаю тільки, що ти звеліла мені не ставати до бою з безсмертними богами.

Сказала тоді Афіна Діомедові:

— О Тідей сину, улюбленцю Афіни, тепер не бійся ні Ареса, ні будь-кого з інших богів! Я сама буду твоєю помічницею. Іди швидше в бій проти Ареса. Ще недавно він обіцяв допомагати грекам, а тепер, віроломний, допомагає троянцям.

Стала на колісницю Діомеда Афіна Паллада замість Сфенела. Застогнала дубова вісь колісниці під вагою богині. Погнала коней богиня, незрима для Ареса, прямо на нього в ту хвилину, коли він знімав панцир з убитого героя Періфанта. Побачивши Діомеда, що стояв поруч Афіни, Арес залишив труп убитого ним героя Періфанта, з якого знімав він панцир, і кинув спис у сина Тідея. Відхилила спис Афіна, і він пролетів мимо. Подесятерила Афіна сили Діомеда, він уразив Ареса списом і вирвав назад спис із рани. Так страшно скрикнув Арес, наче скрикнуло разом десять тисяч воїнів. Здригнулись усі воїни троянські і грецькі від жахливого крику. Повитий чорними хмарами, швидко знісся бурхливий Арес на світлий Олімп. Там сів він коло Зевса і скаржився йому на Афіну Палладу за те, що допомогла вона Діомедові поранити його. Грізно поглянув на сина Зевс. Ненависний був йому Арес за любов до кривавих битв; і сказав він синові, що якби не був він його сином, давно скинув би він його в похмурий Тартар. Припинив свої скарги невгамовний Арес. Зевс покликав божественного лікаря Паона, і той швидко зцілив Аресову рану. А Геба обмила Ареса і вбрала його в розкішні шати. Повернулись на світлий Олімп і богині Фера з Афіною. Так угамували вони ненаситного битвами бога війни Ареса.

А під мурами Трої й далі кипіла битва. Знов почали тиснути троянців греки. Багато славних троянців повергли в прах Аякс, Діомед, Менелай, Агамемнон та інші герої і зняли з убитих їх розкішну зброю. Бачачи, що недалеко вже повна поразка троянців, син Пріама, провісник Гелен, почав благодати блискучошоломного Гектора і сина Афродіти Енея, щоб підбадьорили вони троянців і поспішили швидше в Трою умилостивити багатими дарами богиню Афіну. Послухав Гектор брата. Він знову піддав духу троянцям, і вони відбили натиск греків.

Гектор у Трої. Прощання Гектора з Андромахою

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Тим часом Гектор увійшов Скейською брамою у Трою. Зараз обступили його жінки і діти й почали розпитувати про своїх чоловіків та батьків. Але нічого не сказав їм Гектор, він звелів їм тільки молитися богам-олімпійцям. Гектор поспішив до палацу Пріама. У палаці зустріла Гектора його мати Гекаба, вона хотіла принести вина Гекторові, щоб він підкріпив свої сили, але відмовився Гектор. Він просив матір скликати троянок, щоб піднесли швидше в дар Афіні Палладі коштовне покривало, справили богині великі жертви і благали її вгамувати лютого Діомеда. Зараз виконала Гекаба просьбу сина. А він швидко вирушив до Парісових чертогів.

Гектор застав Паріса в той час, коли він спокійно оглядав свою зброю: була тут викрадена ним Єлена, вона розподіляла роботу між служницями. Почав докоряти Гектор Парісові за те що байдикує він дома в той час, коли загибель загрожує всім троянцям. Паріс відповів Гекторові, що він готується до бою, що вийти на бойовище, спонукує його і прекрасна Єлена. Звернулася Єлена з привітними словами до Гектора і просила його сісти й відпочити від бойових подвигів, а чоловіку своєму, Парісові, докоряла вона за його безтурботність, за те, що не чуває він сорому. Нарікала Єлена і на те, що стільки бід послано на Трою через неї, але не з її вини, а з вини Паріса. Та відмовився Гектор відпочити в домі Паріса; він поспішав швидше побачити дружину свою і сина, перш ніж повернеться знову до бою. Не знав Гектор, чи пощастить йому ще раз потім побачити дружину і сина, чи повернеться він живим з битви, чи боги присудили йому загинути від руки греків.

Пішов до свого палацу Гектор, але не застав там Андромахи з сином. Служниці сказали Гекторові, що дружина його, дізнавшись, що греки тиснуть троянців, побігла з сином на міські мури і там стоїть, гірко плачучи. Швидко вибіг з палацу свого Гектор і поспішив до Скейської брами. Біля самої брами зустрів він Андромаху, за нею прислужниця несла маленького сина Гектора Астіанакса; подібне до першої вранішньої зірки було прекрасне немовля. Узяла за руку Гектора Андромаха і, ридаючи, сказала:

— О мужу мій! Згубить тебе твоя хоробрість! Ти не жалієш ні мене, ні сина. Скоро вже буду я вдовою, уб'ють тебе греки! Краще не жити мені, Гекторе, без тебе. Адже не маю я нікого, крім тебе. Адже ти для мене все — і отець, і ненька, і чоловік. О, зглянься на мене й сина! Не йди у бій, звели воїнам троянським стати біля смоковниці, адже тільки там можуть бути зруйновані мури Трої.

Але блискучошоломний Гектор так відповів дружині:

— Самого мене непокоїть усе це. Та великий сором був би для мене лишитися за мурами Трої і не брати участі в битві. Ні, повинен я битись попереду всіх на славу отця мого. Я знаю твердо, що настане день, коли загине священна Троя. Але не це засмучує мене, мене смутить твоя доля, те, що поведе тебе в полон який-небудь грек, і там на чужині невільницею ткатимеш ти для чужинки і носитимеш їй воду. Побачать тебе плачучу і скажуть: «Оце дружина Гектора, який переважав силою й хоробрістю усіх троянських героїв», і ще сумніше стане тоді тобі. Ні, нехай краще вб'ють мене раніш, ніж я побачу, як поведуть тебе в полон, ніж почую плач твій.

Сказавши це, підійшов Гектор до сина і хотів його обняти, але з криком пригорнувся до няньчиних грудей маленький Астіанакс, злякався він розвихреної кінської гриви на Гекторовому шоломі. Усміхнулися ніжно немовляті Андромаха й Гектор. Зняв шолом Гектор, поклав його на землю, взяв Астіанакса на руки й поцілував. Високо підняв Гектор сина до неба і так благав громовержця Зевса і всіх богів безсмертних:

— О Зевсе, і ви, безсмертні боги. Благаю вас, щоб син мій був такий же знаменитий серед громадян, як і я. Хай буде він могутній і царює в Трої. Нехай скажуть про нього колись, як вертатиметься з битви, що він перевершує мужністю батька. Нехай крушить він ворогів і радує материне серце.

Так благав богів Гектор. Потім віддав він Астіанакса дружині. Пригорнула Андромаха до грудей сина й крізь сльози усміхалась йому. Розчулився Гектор, лагідно обняв він Андромаху і сказав їй:

— Не сумуй так, Андромахо. Не пошле мене в царство похмурого Аїда проти веління долі ніхто з героїв. Ніхто не втече від своєї долі: ні хоробрий, ні боягуз. Іди ж, кохана, додому, візьмися до ткання, прядіння, наглядай за служницями. А ми, мужі, будемо дбати про воєнні справи, і найбільше дбатиму про них я.

Одяг шолом Гектор і швидко пішов до Скейської брами. Пішла додому і Андромаха, але часто оглядалася вона й дивилась крізь сльози, як віддалявся Гектор. Коли ж повернулася, плачучи, додому, заплакали з нею всі служниці: не сподівалися вони, що повернеться додому неушкоджений Гектор.

У Скейській брамі наздогнав Гектора Паріс. Він поспішав у бій, виблискуючи мідною зброєю.

— Брате мій, — сказав йому Гектор, — я знаю, що жодна справедлива людина не може не цінити твоїх подвигів, але часто неохоче йдеш ти в бій. Часто мучусь я, коли чую, як лають тебе троянці. Та поспішімо до війська.

Продовження битви. Герць Гектора з Аяксом

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Разом вийшли із Скейської брами Гектор і Паріс. Зраділи троянці, побачивши обох героїв. Знову піднеслися вони духом, і почалась запекла битва. Багатьох героїв на смерть покладали Гектор, Паріс і Главк. Почали відступати греки. Побачила це ясноока дочка Зевса й чимдуж помчала до священної Трої. Коли мчала богиня з Олімпу, зустрів її біля столітнього дуба, який ріс край поля, бог Аполлон. Він запитав богиню Афіну, чи не поспішає вона на допомогу грекам, і умовив її допомогти йому припинити битву. Згодилася Афіна. Вирішили боги припинити битву, напоумити Гектора викликати на герць найславнішого з героїв-греків. Тільки вирішили це боги, як зараз прозрів їх рішення віщій син Пріама Гелен. Підійшов він до свого брата Гектора і порадив йому викликати на герць грецького героя. Гелен відкрив Гекторові, що він чув голос небожителів, які веліли так учинити, і що не судилось Гекторові загинути у цьому герці.

Зараз перервав Гектор битву, спинив троянців; те саме зробив і Агамемнон. Заспокоїлося поле битви, і воїни, натомлені боєм, посідали на землю. Афіна Паллада і Аполлон, злетівши, наче хижі яструби, сіли на столітньому дубі, милуючись військами троянців і греків. Коли заспокоїлися всі, Гектор голосно покликав одного з грецьких героїв на герць. Він обіцяв не давати в наругу

трупа вбитого і не знімати з нього панцира і вимагав, щоб це ж обіцяв і герой греків, якщо буде переможцем. Вислухали греки виклик Гектора, але всі мовчали, ніхто не зважувався вийти проти Гектора. Страшенно розгнівався на них Менелай; він сам хотів стати на герць із Гектором, але утримав його Агамемнон; боявся він, що загине брат його від руки Гектора, з яким навіть Ахілл побоювався битися. Соромив греків і старець Нестор. Та тільки стихло його гнівне слово, як відразу виступило наперед дев'ять героїв: цар Агамемнон, Діомед, обидва Аякси, Ідомей, Меріон, Евріпіл, Фоант і Одиссей. За порадою Нестора вирішили кинути жереб між героями. Коли жеребки були покладені в шолом, Нестор почав трусити його, щоб випав чийсь жереб.

Герої благали богів, щоб випав жереб Аякса Теламоніда, Діомеда або Агамемнона. Випав жереб Аякса. Зрадів могутній Теламонід Аякс. Одяг Аякс свій панцир і вийшов уперед на місце герцю. Він ішов, подібний до бога війни Ареса, величезний, могутній і грізний. Перед собою ніс він окутий міддю щит, великий, як башта, і потрясав важким списом. Вжахнулись, побачивши Аякса, троянці, страх проник у груди Гектора. Грізно поглянули один на одного воїни. Першим кинув списа Гектор. Не пробив він щита Аяксового. Метнув свій спис Аякс і наскрізь пробив він щит Гектора. Пробив спис і панцир Гектора і розірвав хітон. Від загибелі врятувався Гектор лише тим, що відскочив убік. Вирвали списи герої і зіткнулись знову. Гектор вдарив списом у щит Теламоніда, але зігнулося вістря його списа. А Аякс ще раз пробив щит Гектора і поранив його легко в шию. Не перервав бою Гектор, він підняв величезний камінь і кинув ним у щит Аякса; загриміла мідь, що вкривала величезний щит, а Аякс схопив ще важчий камінь і з такою силою метнув його в щит Гектора, що пробив щит і поранив Гектора в ногу. Упав Гектор на землю, але бог Аполлон швидко підняв його.

Схопилися за мечі герої, вони порубали б один одного, якби не наспіли оповісники і не простерли б між ними жезлів.

— Скінчіть бій, герої! — гукнули оповісники. — Ми бачимо всі, що ви великі воїни, обох вас однаково любить Зевс. Настає вже ніч, потрібний усім відпочинок.

— Оповіснику, — звернувся Аякс до глашатая троянців, — те, що ти сказав, сказати б мав сам Гектор, адже він викликав на герць... Я готовий припинити боротьбу, коли він побажає.

Зараз відповів Аяксові Гектор:

— О Теламоніде, боги дарували тобі і зріст, і силу, і розум, ти — найславетніший з героїв Греції. Скінчімо сьогодні наш герць. Ми потім зможемо ще зустрітися з тобою на полі бою. Але, розходячись, вшануймо один одного дарунком на пам'ять про наш герць. Нехай згадують воїни Трої й Греції, що билися герої, палаючи один проти одного ворожнечею, але розійшлись примиреними, як друзі.

Сказавши це, Гектор зняв оздоблений сріблом меч і подав Аяксові, а Аякс подарував Гекторові пурпуровий дорогоцінний пояс. Так скінчився герць героїв. Раділи троянці, що неушкодженим вийшов з герцю з могутнім Аяксом Гектор, і урочисто проводжали його в Трою. Тріумфували й греки, побачивши, який могутній герой Теламонід Аякс. А цар Агамемнон влаштував бенкет на честь Аякса, скликавши на нього всіх вождів. До вечора бенкетували вожді.

Коли скінчився бенкет, старець Нестор на зборах грецьких вождів дав пораду припинити на день битву, щоб поховати вбитих героїв і спорудити мур з баштами навколо табору і кораблів, щоб був цей мур захистом грекам, а біля муру викопати глибокий рів. Погодилися з Нестором вожді і розійшлись до ранку по своїх шатрах.

Зібрали раду вождів і троянці. На цій раді Антенор радив видати грекам прекрасну Єлену і викрадені скарби. Але Паріс нізащо не погоджувався видати Єлену, він згоджувався повернути тільки скарби Менелая, додавши до них дарунки від себе. Цар Пріам дав пораду вирядити вранці до греків посланця, який мав переказати їм пропозицію Паріса, коли ж греки не погодяться з цією пропозицією, то битися далі, поки не подарують боги остаточної перемоги тій або іншій стороні. Погодились троянці з пропозицією Пріама. Коли ж настав ранок, послали вісника до греків, але відкинули вони пропозицію Паріса, погодились тільки перервати бій на день, щоб поховати вбитих воїнів.

Ще до сходу сонця взялися до поховання убитих воїнів троянці й греки. Вони звели тіла до вогнищ і спалили їх. Потім греки спорудили за один день навколо табору високий мур з баштами і викопали перед ним глибокий рів. Дивувалися навіть боги-олімпійці, дивлячись на цю роботу греків. Тільки бог Посейдон розгнівався на греків за те, що не принесли вони жертви богам, виводячи мур. Але заспокоїв Посейдона громо-

вержець Зевс. Він порадив йому зруйнувати потім грецький мур і знов укрити берег морським піском.

А греки, скінчивши роботу, почали готувати собі вечерю. В цей час прибули з Лемносу кораблі з вином. Зраділи греки, швидко розкупили вони вино, і почався бенкет у таборі. Неспокійний був бенкет греків. Громовержець Зевс ударами грому віщував їм багато бід. Часто опановував бенкетуючих страх, і вони розхлюпували з келихів вино. Ніхто з греків не насмівся пити, не вчинивши возливання на честь грізного Зевса. Нарешті закінчений був бенкет, і в сон поринув увесь грецький табір.

Перемога троянців

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Рано-вранці, коли на небо злинула богиня зорі Еос і ясно-червоним світлом запалав схід, Зевс-громовержець, зібравши богів на світлому Олімпі, сказав їм:

— Вислухайте мене, безсмертні боги! Нехай ніхто з вас не насмільється сьогодні сходити з високого Олімпу на допомогу чи то грекам, чи то троянцям. Хто ж не послухається, того я кину у глибочезну безодню Тартару, щоб знав він, наскільки я могутніший від богів безсмертних! Якщо хочете випробувати мою силу, то візьміть золотий ланцюг, спустіть його до землі і, ставши на землі, спробуйте стягнути мене з Олімпу. А я візьму однією рукою цей ланцюг і підніму всіх вас і усю землю з морями.

Злякалися боги грізної мови Зевса. Відповіла Зевсові богиня Афіна:

— О великий громовержцю, знаємо всі ми, що безмежна твоя сила, але всі ми сумуємо за греками. Невже засуджені вони на загибель?

— Донько моя, — відповів Зевс, — не маю наміру згубити всіх греків.

Сказавши це, запряг Зевс у колісницю золотогривих коней, узяв у руки золотий бич і, вбраний у золоті шати, став на колісницю. Швидко погнав він коней, і почали вони між землею і небом на високу Іду¹. Там сів Зевс на самій вершині і почав дивитися, як готуються до бою греки й громадяни Трої.

¹ Гора в Малій Азії, на схід від Трої, в південно-західній Фрігії.

Виступили війська в поле і швидко зійшлися. Знов почалася жахлива битва. Настав полудень. Зевс узяв золоті терези і зважив на них жереб троянців і греків. До неба піднявся жереб троянців, обіцяючи їм удачу. А жереб греків спустився аж до землі, загибеллю загрожуючи багатом з них. Загримів грім великого Зевса з Іди, і кинув він сліпучу блискавку у військо греків. Жах охопив воїнів. Усі вони кинулися тікати, поспішаючи сховатись за мурами табору. На полі залишився тільки Нестор. Один з його коней був поранений стрілою Паріса і став дибки. Даремно намагався Нестор обрізати упряж коней; це йому не вдалося. Наближався вже до нього Гектор на своїй колісниці. Загинув би старець Нестор, але наспів йому на допомогу Діомед. Він закликав і Одиссея на допомогу, та не почув його Одиссей. Взяв Нестора до себе в колісницю Діомед і помчав назустріч Гекторові. Кинув списа в Гектора Діомед, але схибив, улучив у груди його візничому і вразив його на смерть. Кинулись убік коні Гектора. Замість візничого став на колісницю герой Архептолем. Може, побачивши подвиг Діомеда, зупинились би втікаючі греки. Але Зевс метнув сліпучу блискавку перед кіньми Діомеда. Жахно спалахнуло полум'я блискавки, і кинулися назад коні. Почав умовляти Діомеда Нестор покинути поле битви, бо не йому віщує Зевс перемогу. Хоч як хотілось Діомедові битися далі, але послухав він Нестора і направив коней до юрб утікаючих греків. А троянці підняли страшний крик і засипали греків хмарою стріл. Насміхався Гектор над Діомедом, що кинувся втікати. Три рази хотів вернутись Діомед, і тричі чувся грізний гуркіт грому Зевса. Зрозумів Гектор, що своїми громами Зевс віщує перемогу троянцям. Він спонукував їх переслідувати греків і нахвалювався, вдершись у їхній табір, спалити кораблі. Прогнівалася Гера, почувши погрози Гектора. Вона почала прохати землетрясця бога Посейдона допомогти грекам, але відмовився великий повелитель морів.

А бій кипів уже біля самого муру, що ним обгороджений був табір греків. Послала Гера Агамемнонові думку піддати духу грекам. Ставши на корабель Одиссея, звернувся Агамемнон до воїнів і закликав їх мужньо захищатися. Благов Агамемнон і Зевса послати допомогу і не дати загинути грекам від рук троянців. Змиловився Зевс і послав знамення грекам. Над жертовником Зевса звився орел і кинув на жертовник оленя, якого тримав у пазурах. Побачивши знамення, піднеслись духом греки й відбили троянців. Найвідважніше бився цар Діомед.

Багатьох уразив він тоді троянських героїв. Хоробро билися й інші герої греків. Та особливо відзначився зведений брат Теламоніда Аякса Тевкр. Із свого лука одного за одним уразив він багатьох троянських героїв. Уразив він і сина Пріама, прекрасного Горгіфіона. Як схилиє під вагою роси мак свою червону квітку, так схилив голову, увінчану шоломом, Горгіфіон і впав додолу. Убив Тевкр і візничого Гектора, його друга Архептолема. Закипів Гектор гнівом і кинувся на Тевкра. Убив би його Гектор, якби не прикрив брата щитом Аякс і не звелів би слугам віднести пораненого до кораблів.

Знову збудив хоробрість троянців Зевс. Аж до кораблів відтиснули греків троянці. Грізно носився по рядах Гектор. Шкода стало Гері греків, вона упросила Афіну поспішити їм на допомогу. Погодилась Афіна. Вдягла вона панцир і разом з Герою понеслася на колісниці з світлого Олімпу. Побачив богинь з високої Іди Зевс. Гнівний, послав він вісницю богів Ірідю зупинити богинь, погрожуючи їм своїм гнівом. Злякались Зевсового гніву богині Гера й Афіна; засмучені повернулися вони на Олімп. Незабаром повернувся на Олімп і Зевс-громовержець. На запитання Зевса, чим так засмучені богині, і на погрози Зевса відповіла Гера, що уболівають вони за греків. Зевс сказав Гері, що доти перемагатимуть троянці, поки Агамемнон не примириться з Ахіллом і не надішле багатих дарунків за ту образу, якої він завдав йому.

Сіло сонце. Ніч огорнула своїм покривом землю. Спилилася кровопролитна битва. За порадою Гектора не повернулися троянці у священну Трою. Вони розташувалися на ніч у полі, а місто звеліли охороняти підліткам і старим. Сподівався Гектор, що вдасться йому наступного дня здобути остаточну перемогу над греками і вигнати їх з Троади. Безліч вогнищ розпалили троянці на полі. Неначе зорі, блищали ці вогнища у темряві ночі.

Агамемнон робить спробу примиритися з Ахіллом

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Агамемнон, засмучений перемогою троянців, розіслав оповісників скликати на нараду вождів. Зібралися вожді, і з сумом почав говорити Агамемнон про те, що

доводиться тепер тікати з Троади в Грецію, бо так, мабуть, бажано Зевсові. Але Діомед заперечив Агамемнону, що він може один, коли того бажає, покинути Троаду, а інші вожді залишаться й битимуться доти, аж поки здобудуть Трою. Не радив і Нестор утікати. Радив старець Агамемнонові влаштувати бенкет і на ньому обговорити, що діяти, а для охорони табору виставити варту.

Зробив Агамемнон так, як радив Нестор. Сімсот юнаків під проводом семи вождів пішли охороняти табір греків. Решта вождів лишилася у шатрі Агамемнона. Під час бенкету Нестор став радити Агамемнону примиритися з Ахіллом. Послухав Агамемнон Нестора. Він сповістив вождів, що великі дарунки дасть він Ахіллові, поверне йому Брісеїду, а коли повернуться всі з перемогою на батьківщину, дасть Ахіллові за дружину одну з своїх дочок, а в придане — велику кількість багатих міст. Схвалили вожді рішення Агамемнона і вирішили послати для переговорів з Ахіллом до нього в шатро Теламоніда Аякса, Одісея і Фенікса, а при них оповісниками Еврібата і Годія. Цих героїв особливо любив Ахілл. Багато напутніх порад дав послам Нестор.

Коли послы Агамемнона прийшли до Ахілла, він грав на лірі і співав славу героям. Біля Ахілла сидів і друг його Патрокл. Привітно зустрів Ахілл героїв і влаштував для них багатий бенкет. Наситившись, Одісей звернувся до сина Пелея і почав умовляти його примиритися з Агамемноном. Розповів Одісей, як тиснуть греків троянці під проводом Гектора, перелічив Одісей і ті дарунки, що їх обіцяє Агамемнон на знак примирення. Нагадав Одісей Ахіллові і те, як повчав сина Пелей, відпускаючи його в похід, як радив уникати чвар. Але Ахілл відмовився примиритися з царем Мікен, він не міг забути образи, якої завдав йому Агамемнон. Ахілл сказав, що навіть тоді відмовився б він примиритися з Агамемноном, коли б він обіцяв йому дати дари, рівні всім багатствам єгипетських Фів. Непохитний був Ахілл і навіть нахвалявся відпливти назад у Фтію. Але Фенікс, сумуючи за долею греків, все умовляв Ахілла примиритися. Він закликав його не робити так, як зробив колись Мелеагр, коли билися курети з етолянами. Та нічого не відповів Феніксові Ахілл. Теламонід Аякс звернувся тоді до Одісея і кликав його покинути швидше Ахіллове шатро і йти переказати вождям відповідь Ахілла. Зробив останню спробу Аякс переконати Ахілла, але, як і раніше, лишився він непохитний і тільки

сказав, що аж тоді виступить проти Гектора, коли той, запаливши кораблі греків, дійде й до його кораблів і шатра.

Мовчки пішли герої, а Фенікс залишився в Ахілла. Повернувшись до Агамемнона, Аякс і Одиссей сказали вождям, що відповів Ахілл. У глибокій мовчанці вислухали їх вожді. Нарешті герой Діомед порадив дати спокій Ахіллові, бо Агамемнон, обіцяючи дари, вдихнув ще більшу гордість у його серце. Запропонував Діомед, підкріпившись винами та їжею, всім лягти спати з тим, щоб наступного дня знову почати криваву битву.

Одиссей і Діомед вирушають вивідачами в табір троянців. Коні Реса

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Увесь табір греків поринув у глибокий сон. Не спав лише Агамемнон. Тяжко зітхав він на своєму ложі, тривожачись від безлічі сумних дум. Дивлячись на полум'я вогнищ, що палали навколо табору троянців, він здивувався з того, що там звучать сопілки й чуються веселі голоси. Коли ж дивився він на табір греків, то з горя рвав на собі волосся, бодем стискалось його серце. Нарешті встав Атреїв син, одягся, накинув на себе шкуру лева і зі списом в руках пішов розшукувати Нестора. Він хотів порадитися з царем Пілосу, як відвернути загибель від греків. Зустрів Менелая Агамемнон. І Менелай не спав, він теж хвилювався, думаючи про грізну долю тих, що прийшли під Трою заради його справи. Вирішили брати скликати на раду вождів. Менелай пішов оповістити героїв, а Агамемнон пішов до Нестора. Нестор почув кроки Агамемнона, що наближався, і, не впізнавши його в нічній темряві, покликав, застерігаючи не підходити до нього мовчки. Назвав себе Агамемнон, підійшов до Нестора, розповів про те, що так його хвилює, і просив піти з ним на раду. Зараз устав Нестор і разом з Агамемноном пішов скликати героїв. Покликали вони Одиссея, потім і Діомеда, який спав, поклавши під голову щит, спис його був устромлений у землю поряд з ним. Зібравши героїв, пішли вони до варті й застали її на чатах. Варта сиділа,

вп'явши очі в нічну темряву, прислухаючись, чи не йдуть троянці. Перейшли вожді через рів і сіли на полі перед муром табору. Нестор запропонував тоді послати вивідачів у троянський табір, щоб дізнатися, що вирішили троянці, — чи знов напасти на греків, чи повернутися до міста. Одразу зголосився йти на це небезпечне діло Діомед і запропонував кому-небудь з героїв йти з ним. Багато героїв захотіли йти з Діомедом. Агамемнон велів Діомедові самому обрати собі товариша. Обрав Діомед Одиссея, улюбленця Афін Паллади. Вірив він, що навіть з палаючого вогню повернуться вони вдвох неушкодженими, бо хитрий і спритний був Одиссей. Озброїлися Діомед і Одиссей. Зброю дали їм вожді, бо самі вони на раду прийшли без зброї.

У той час як греки посилали вивідачів у троянський табір, троянці теж послали вивідача дізнатись, чи добре охороняють свій табір греки. Зголосився йти Долон, син Евмеда, що славився швидкістю свого бігу. Він вирішив підібратися до самих кораблів грецьких і підслухати, що говоритимуть на раді вожді. Озброївся Долон, накинув на себе шкуру вовка і пішов до табору греків. Скоро помітили Долон Діомед і Одиссей. Вони, припавши до землі, дали йому пройти мимо, а потім погналися за ним, як два пси, що переслідують зайця або сарну.

— Стій! — крикнув Долонові Діомед. — А то наздожену я тебе списом, і не втечеш ти від смерті.

Кинув списа Діомед у Долон, але так, що пролетів він над його плечем. Злякався Долон і зупинився, збліднувши від жаху. Схопили його Діомед з Одиссеєм. Почав їх Долон благати про помилування. Розпитали герої Долон, навіщо пішов він до грецького табору, хто послав його і як розташувалися в таборі троянці та їхні спільники. Сподіваючись, що помилують його герої, усе розповів їм Долон. Він указав їм, де стоять і недавно прибулі фракійці з царем Ресом, що мав дивовижних коней і золотий панцир. Та не помилували Діомед і Одиссей Долон. Зняли герої з Долон його шолом і вовчу шкуру, взяли його зброю. Одиссей поклав зброю Долон так, щоб могли вони забрати її, вертаючись, і обидва герої рушили до табору фракійців.

Герої тихо підкрались туди, де лежав серед воїнів цар Рес біля своїх коней. Як лев, що напав на безборонне стадо кіз та овець, кинувся на сплячих фракійців Діомед. Дванадцять фракійських воїнів убив він. Убив Діомед і царя Реса. Одиссей відв'язав коней Реса і вивів їх

з табору. Діомед хотів вивезти й колісницю з золотим панциром, але богиня Афіна Паллада, явившись Діомедові, сказала:

— Подумай про повернення у табір греків, сину Тідея. Час повертатись. Інакше доведеться тобі кинутися навтьоки, коли хто-небудь з небожителів, ворожих тобі, розбудить сплячих троянців.

Послухався поради богині Діомед і скочив на одного з коней Реса. Одиссей скочив на другого, і швидко помчали герої до грецького табору.

Бог Аполлон бачив, як допомагала Афіна Паллада Діомедові і Одиссеєві. Полинув він у троянський табір і розбудив героя Гіппокоонта, родича Реса. Скочив він з ложа і побачив, що порожнє те місце, де стояли коні. Почав він кликати Реса, але ніхто не відповів. Знялася тривога в таборі троянців. З жахом дивились ті, що збіглися, на діло, вчинене Діомедом і Одиссеєм. А вони, захопивши по дорозі зброю Долона, повернулися туди, де чекали їх вожді греків. Розповів Одиссей, як піймали вони Долона, як убив Діомед царя Реса і дванадцять фракійських знаменитих героїв та як здобули вони коней. Славили герої Діомеда й Одиссея. Тріюмфували всі греки, дізнавшись про їхній подвиг. Коней Реса прив'язали біля шатра царя Діомеда, а зброю Долона відніс на свій корабель Одиссей.

Бій біля грецького табору

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Ледве зайнявся схід першими променями, як Зевс послав богиню Ворожнечу в табір греків. Стала богиня на величезному кораблі Одиссея, голосно і страшно крикнула вона і вдихнула нестримну жадобу битися всім воїнам. Голосно заохочував до бою героїв і цар Агамемнон, що вбрався в пишній панцир і потрясав величезним списом. Пішими кинулись у бій герої греків. Хоробро зіткнулись з ними троянці, а їх усіх перевищив своїми подвигами Гектор. Немов люті вовки, носилися по полю бою воїни. Богиня Ворожнеча веселилася, бачачи криваву битву. А боги відійшли від бою на світлий Олімп до своїх чертогів, нарікаючи на те, що Зевс допомагає троянцям. А Зевс, радісний, дивився на битву.

Особливо в цьому бою лютував цар Агамемнон. Багатьох героїв уразив він на смерть важким списом. Убив він і двох синів Пріама — Іса і Антіфа. Разом билися вони з ворогами, стоячи в одній колісниці. Ще недавно бачив їх Агамемнон у таборі греків, куди привів їх Ахілл, узявши обох братів на схилах Іди. Не подали Пріамідам допомоги троянці, обидва загинули вони. Убив і двох синів Антімаха Агамемнон. Даремно благали вони про помилування царя Мікен. Агамемнон мстився їхньому батькові за те, що той, підкуплений Парісом, радив скарати на смерть Менелая, що прийшов у Трою послом. Убивши їх, кинувся Агамемнон туди, де дужче кипів бій. Подібно до того, як вогонь пожирає ліс, і падають повалені бурею дерева, так валив одного за одним героїв троянських син Атрея. З громом носилися по полю бою колісниці, що з них позбивав Агамемнон героїв, які стояли на них, а ці герої лежали мертві в пилюці. Подалися троянці й кинулися тікати, але біля Скейської брами зупинилися вони.

Побачив цю втечу троянців громовержець Зевс і звелів богині Іріді полинати до Гектора і звістити йому, щоб він став до бою тоді, коли побачить, що Агамемнон поранений, що дасть Зевс Гектору велику силу, і він відтисне греків аж до самих їхніх кораблів. Швидко виконала Іріда веління Зевса. Скочив з колісниці Гектор, піддав духу троянцям. Тим часом Агамемнон, як і перед тим, вражав одного за одним героїв троянських. Він убив Іфідаманта, сина Антенора. Хотів помститися за смерть брата старший син Антенора Коонт. Він уразив Агамемнона списом у руку коло ліктя, а цар Мікен ударом меча відтяв йому голову, і впав старший син Антенора мертвий на труп свого брата. Але не міг більше битися Агамемнон, страшенно розболілась його рана, і він покинув бойовище.

Побачивши, що Агамемнон поїхав у своїй колісниці, Гектор гучним голосом почав підбадьорювати воїнів і сам кинувся в бій. Багатьох героїв убив він. Загибель загрожувала грекам. Але покликав Одиссей на допомогу Діомеда, і обидва герої з силою відбили натиск троянців. Діомед, побачивши Гектора, що наближався, кинув у нього списа і вразив його у шолом. Не дав бог Аполлон списові пробити шолом, врятував від неминучої загибелі Гектора, але від сильного удару упав на землю Гектор і знепритомнів. Поки Діомед ішов крізь ряди воїнів підняти спис, отямився Гектор, скочивши на колісницю,

втік від смерті. Страшним гнівом спалахнув Діомед, знову не вдалося йому вразити Гектора. Махнув списом Діомед і вразив на смерть одного з троянських героїв. Нахилився Діомед, щоб зняти панцир з убитого; побачив це Паріс і поранив Діомеда стрілою.

Звеселився Паріс.

А Діомед, коли прикрив його щитом Одиссей, вирвав стрілу з рани, але більше не міг він битися й покинув поле бою.

У цей час оточили Одиссея троянці, немов пси лева, що вийшов з лісу. Стоїть лев і грізно клацає зубами. Так стояв і Одиссей і відбивався списом від троянців, що наступали на нього. Багато троянських героїв знайшли тут смерть від списа Одиссея. Вразив він Харопа, брата царя Сока. Помщаючись за смерть брата, ударив списом у щит Одиссея Сок, пробив щит і поранив у бік Одиссея. Але й поранений змусив до втечі Сока Одиссей, а втікаючого убив ударом списа в спину. Убивши Сока, Одиссей вирвав спис із своєї рани, і вдарила з неї гаряча кров. Побачивши, що Одиссея поранено, кинулись на нього троянці. Голосно почав кликати собі на допомогу цар Ітаки. Поспішив до нього Аякс Теламонід і прикрив Одиссея своїм величезним, як башта, щитом. Менелай вивів Одиссея з гущі бою до колісниці. Покинув і Одиссей битву. А Аякс кинувся в бій і своїм списом уражав троянців. У цей час Паріс поранив стрілою героя Махаона в праве плече. На прохання Ідоменея повіз Нестор пораненого в табір греків. Побачив Гекторів візничий Кебріон, як тіснить Аякс троянське військо, і сказав про це Гекторові. Помчав Гектор на допомогу. А Зевс наслав страх на Аякса.

Закинувши за спину свій величезний щит, почав він поволі відступати. Він відходив, наче лев, якого женуть від стада пси й відважні пастухи.

Помалу відступав він, щоразу зупинявся і, прикрившись щитом, стримував троянців, що тіснили його. Побачив відступаючого Аякса герой Евріпіл і поспішив йому на допомогу. Але і його поранив стрілою Паріс, і довелося Евріпілові покинути бойовище. А до Аякса поспішили греки, і з їхньою допомогою цілим і неушкодженим відступив син Теламона.

У таборі з корми корабля Ахілл спостерігав за битвою. Побачивши, що Нестор привіз пораненого героя, Ахілл покликав свого друга Патрокла, просив його піти до Нестора і дізнатись, чи не Махаона поранено. Швид-

ко пішов до шатра Нестора друг Ахілла. Дійсно, там побачив Патрокл пораненого Махаона, якому готували питво. Уздрівши Патрокла, запросив його сісти з ними цар Пілосу, але відмовився він, бо поспішав назад до свого друга. Нестор розповів Патроклові, як тиснуть троянці греків, кого з героїв поранено, і просив допомогти грекам. Він радив Патроклові упрохати Ахілла дозволити йому, озброївшись бронєю Ахілла, вести до бою мірмідонян; може, троянці, прийнявши Патрокла за Ахілла, припинять бій, і тоді відпочинуть греки від тяжких боїв. Погодився Патрокл і пішов назад до Ахілла з твердим наміром упрохати друга дозволити йому стати до бою. По дорозі зустрів Патрокл пораненого Евріпіла зі стрілою у стегні. Тяжко страждав від болю герой, із рани його струмувала кров. Зглянувся на героя Патрокл. Він допоміг Евріпілові дійти до його корабля, вирізав стрілу з рани і присипав рану цілющим зіллям. Евріпіл теж розповів Патроклові, як тиснуть троянці греків.

Як і до того, гримів бій. Вже не могли мур і рів бути захистом для греків. Але не могли відразу троянці перейти через рів і оволодіти муром, за яким заховалися греки. Гектор хотів переїхати в колісниці через рів, але коні його здибалися і кинулись убік. Тоді за порадою героя Полідаманта троянці поділилися на п'ять великих загонів і під проводом своїх вождів рушили на штурм. Пішими бились вожді троянців, залишивши біля рову свої колісниці. Тільки один герой Асій не покинув колісниці. Він хотів, переслідуючи утікаючих греків, прорватися слідом за ними із своїм загonom у табір і напасти на кораблі греків. Та біля мурів відбили натиск Асія два герої — лапіфи Поліпет і Леонтей. Неначе два могутніх дуби, стояли вони біля муру перед брамою. Відважно билися лапіфи, відбиваючи тих, що наступали, а з мурів на ворогів летів град великих каменів і цілі хмари стріл. Відбили лапіфи Асія, вбивши багатьох троянських героїв. Та наближався вже новий загін до брами, під проводом Гектора й Полідаманта. Тут послав велике знамення Зевс. Над загonom троянців з'явився раптом орел. Він держав у пазурах змію. Звиваючись, ужалила змія орла в груди. Скрикнув голосно орел, упустив змію серед загону троянців і швидко зник з очей. Побачивши цей знак, почав радити Полідамант Гекторові припинити бій, не намагатися заволодіти табором греків. Але Гектор не послухався Полідаманта і рушив з загonom своїм до муру.

Страшну бурю зняв громовержець Зевс. Хмари пилу понесли на грецькі судна. Незважаючи на бурю, хоробро боронили греки мур. Троянці зривали з нього зубці і розхитували колони, на яких були укріплені башти, щоб звалити їх. Камінням, стрілами й списами зустріли греки троянців, що наступали. Обидва Аякси піддавали грекам охоти до стійкого захисту. Прикрившись щитом, з двома списами в руках, підступив до брами могутній Сарпедон, прикликавши собі на допомогу лікійського героя Главка. Захищав браму Менесфей. Він послав кликати на допомогу Аяксів. Прийшли на допомогу Менесфееві Теламонід Аякс, брат його Тевкр і Пандіон. Могутнім ударом величезного каменя скинув Аякс героя Епікла, що зліз був на мур. Тевкр поранив стрілою Главка. Але Сарпедон не відступав. Йому навіть вдалося зруйнувати частину муру, проте відбили і його Аякс і Тевкр. Запалив до нового штурму Сарпедон своїх лікійців. Ще раз кинулись вони на мур, але не дали їм заволодіти ним греки. Не під силу було заволодіти муром, але й греки не в змозі були гнати їх. Ні лікійці, ні греки не могли добитись переваги в битві. Першим вдерся в табір греків могутній Гектор. Він схопив величезний камінь, що його два мужі насилу підняли б тільки підйомами, і гримнув ним у браму. Не встояли проти сили удару ні брама, ні величезний засув, заgrimіла брама і розколосась на частини. Кинувся Гектор у табір, вогнем гніву палали його очі. Вдерлися за ним і троянці. Здобутий був штурмом мур. Кинулись утікати греки й побігли до своїх кораблів. Замішання почалося в таборі.

Бій біля кораблів

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Почався бій біля самих суден. Зевс не дивився більше на битву, бо був певний, що ніхто з богів не зважиться допомагати грекам. Побачивши це, бог Посейдон швидко пішов з гір Фракії, звідки спостерігав за битвою, до свого палацу. Задрижали під ногами розгніваного бога гори. Прийшов до палацу свого Посейдон, запряг морських коней у колісницю і помчав по хвилях моря до Трої. Бурхливо летіли коні, не торкаючись хвиль морських, і скоро примчали бога до Трої. У просторій

печері на березі моря покинув коней з колісницею Посейдон, спутавши коням ноги золотими ланцюгами. Прибравши образ Калхаса, став він перед Аяксами і запалив їх до битви. Доторкнувшись до них жезлом, улив бог в їхні тіла велику силу. Зрозуміли Аякси, що бог в образі Калхаса говорив з ними, і ще відважніше кинулись у бій. Проїшов Посейдон по лавах греків і всіх захочував хоробро битися. Зібралися навколо Аяксів ряди воїнів і, щит до щита, шолом до шолома, повиставлявши списи, чекали троянців, що наступали. Серед громадян Трої наступав і Гектор.

Як котиться з гірської вершини важкий камінь, відірвавшись од скелі, і руйнує усе на своїм шляху, поки не скотиться в долину і не ляже там нерухомо, так нісся Гектор з списом і щитом на ряди греків. Зупинився він перед зімкненими рядами і захочував троянців прорвати ряди грецьких воїнів. Зав'язався упертий бій. Багато полягло в бою греків. Загинув і внук Посейдона Амфібах. Розгнівався бог Посейдон. Він спонукав царя Ідомею помститися за смерть внука. Одягся в блискучий панцир Ідомей, і, сяючи, мов блискавка Зевса, кинувся в бій. Зустрів Ідомей Меріона, який щойно зламав свого списа, ударивши ним у щит сина Пріама Деїфоба, і йшов по новий спис. Дав Ідомей списа Меріонові, і обидва герої пішли на лівий фланг греків.

Побачили троянці Ідомею, як він підходив, і кинулись на нього. Кинувся Ідомей на троянців і змусив їх до втечі. Бачачи, як тисне він троянців, син Пріама Деїфоб покликав на допомогу Енея. Разом напали вони на Ідомею, покликавши ще Паріса й Агенора. Жахливий почався бій навколо Ідомею, до якого на допомогу поспішало багато героїв. Загрімлі на грудях героїв мідні панцири від дужих ударів.

А Гектор бився там, де захищали кораблі обидва Аякси. Уперто билися вони, стоячи один біля одного; так воли, спряжені спільним ярмом, тягнуть полем плуг і дружно йдуть по борозні, глибоко орючи землю. Багато воїнів билосся навколо Аяксів. А позад них локрійці, озброєні луками й пращами, пускали хмари стріл у наступаючих. Уже готові були податися троянці, але герой Полідамант порадив Гекторові покликати на допомогу найхоробріших героїв і вирішити, чи кинутися на грецькі кораблі, чи відступити. Пішов скликати героїв Гектор, але багатьох не знайшов — одні лежали вже блідими трупамі біля грецьких кораблів, інші,

страждаючи від ран, подалися геть від бойовища. Тільки Паріс відбивав натиск греків. З докором звернувся Гектор до Паріса, але несправедливий був цей докір: хоробро бився Паріс — не його була провина, що поранено багатьох героїв, а ще більше вбито. Кликав Паріс Гектора вести в бій троянців. Неначе буря, йшли троянці в бій, але не збентежилися від їх натиску греки. Побачив Аякс Теламонід Гектора і кликав його ближче підійти до рядів грецьких воїнів. З'явився над Аяксом ширяючий орел, і греки радісно скрикнули, побачивши цей знак. Але під проводом Гектора троянці з грізним криком напали на греків. Таким же криком відповіли їм греки, і крик обох військ долинув аж до неба.

Цей крик війська почув Нестор, що сидів у своєму шатрі з Махаоном. Схопив він щит і спис і вийшов з шатра. Пішов старець до царя Агамемнона. Він зустрів царя Мікен Діомеда і Одиссея, що йшли поранені, спираючись на списи. Вони хотіли подивитися на битву. Серця їхні зацеміли, коли побачили вони, що бій іде вже біля кораблів. Сумували вожді, що зруйновано той мур, який спорудили греки, щоб захистити себе від нападу троянців. Не знали вони, як допомогти військам, що зробити для врятування від загибелі. Агамемнон уже ладен був дати наказ спустити кораблі на воду. Але Одиссей утримав його від цього, бо боявся, що, спускаючи кораблі, греки більше думатимуть про втечу, ніж про битву. А Діомед порадив, одягнувшись у панцир, з'явитися перед військом і цим піднести його дух, але участі в бою не брати, щоб не бути пораненими вдруге.

У цей час богиня Гера, побачивши невдачу греків, вирішила допомогти їм хитрощами. Вона надумала навіяти на Зевса глибокий сон, а поки Зевс спатиме, дати перемогу грекам.

З Олімпу хутко полинула богиня Гера на Лемнос і там знайшла бога сну Гіпноса. Довго вмовляла його Гера приспати громовержця Зевса, але відмовлявся Гіпнос, бо боявся гніву Зевса. Нарешті умовила вона Гіпноса. Разом з богом сну швидко примчала Гера на вершину Іди. Гіпнос потай від Зевса сховався на величезній ялині, обернувшись на солодкоголосу пташку, і навів на нього глибокий сон. А потім Гіпнос з високої Іди полинув до землетрясця Посейдона і сказав йому, що Зевс спить. Зрадів Посейдон і ще дужче запалив до бою греків. Агамемнон, Діомед і Одиссей, забувши про рани, самі вишикували ряди грецького війська. Під проводом

Посейдона рушили назустріч троянцям. Закипіло море, з шумом набігали хвилі до самих кораблів і шатер грецьких, і, неначе морські вали, наступали на троянців греки. Знову почався жахливий бій. Гектор кинув списа в Аякса, але не поранив його. А Аякс величезним каменем уразив Гектора в груди. Як падає дуб, розбитий ударом блискавки Зевса, так упав на землю Гектор; випав з рук його спис, величезний щит притиснув його до землі. Кинулися до Гектора греки, але захистили сина Пріама троянські герої і винесли з битви. Поклали вони непритомного Гектора на березі річки Ксанфу і покропили йому обличчя водою. Дихнув Гектор, розплющив очі, підвівся трохи, і з уст його потекла кров. Знову перекинувся навзак Гектор і знову знепритомнів. Побачивши, що Гектор уражений каменем Аякса, дружніше кинулися греки на троянців. Ще лютіший закипів бій. Багато героїв як грецьких, так і троянських знайшло смерть у цьому бою. Кинулись утікати троянці і зупинилися лише тоді, коли були вже за валом, яким оточений був табір греків.

У цей час прокинувся Зевс на вершині Іди. Побачив він утікаючих троянців і греків, які переслідували їх під проводом Посейдона, і охопив його страшний гнів. Він почав докоряти Гері і погрожував зв'язати її золотим ланцюгом і повісити між небом і землею за те, що умовила вона Посейдона допомогти грекам. Але Гера страшною клятвою запевнила Зевса, що не за її порадою допомагає грекам Посейдон.

Із швидкістю мислі помчала на Олімп богиня Гера. Там на бенкеті Гера сама умовляла богів не противитися волі Зевса. Сповістила також Гера бога війни Ареса, що загинув його син Аскалаф, уражений на смерть Деїфобом. Заридав Арес. Грізний, скочив він і, надягнувши панцир, готовий був спішити на бойовище, щоб помститися за смерть сина. Але втримала його Афіна, нагадавши йому про волю великого Зевса. Покликала Гера бога Аполлона і вісницю богів Іріді і сказала, що наказує їм Зевс іти до нього на вершину Іди.

Коли з'явилися на Іду бог Аполлон і Іріді, звелів Іріді Зевс летіти до Посейдона і переказати йому Зевсів наказ покинути бій. Стала вмиль перед Посейдоном Іріді і переказала йому веління Зевса. Не хотів скоритися волі брата Посейдон; він казав, що рівний за силою Зевсові, що Зевс може наказувати своїм синам і дочкам, а не йому. Але врешті-решт скорився Посейдон і пішов з бойо-

вища, погрожуючи, однак, Зевсові, що коли він і далі щадитиме Трою, то вічна ворожнеча почнеться між ним і Зевсом.

А Аполлонові звелів Зевс взяти його егіду і нею налякати греків; звелів йому Зевс поновити й сили Гектора. Коли Аполлон, немов яструб, спустився на землю коло Гектора, той уже починав приходити до пам'яті.

— Встань, Гекторе! — сказав йому Аполлон. — Я, бог Аполлон, посланий тобі на допомогу Зевсом. Іди до війська і звели йому напасти на греків, я сам піду попереду троянців.

Могутню силу вдихнув Аполлон у груди Гектора. Устав він і пішов до троянців. Зраділи вони, побачивши Гектора неушкодженим. Здивувалися греки, побачивши Гектора знов у рядах своїх ворогів. Оговталися від утечі троянці і знову почали тиснути на греків. Щодалі кровопролитнішим ставав бій. Хоробро відбивали греки натиск троянців, та тільки доти, поки не потряс егідою Зевса бог Аполлон. Подалися тоді греки, жах охопив їх, забули вони про хоробрість і кинулися втікати. Троянці переслідували їх, а Аполлон зрівняв путь троянцям, засипавши рів перед муром на віддаль кинутого списа. Тільки біля суден зупинилися греки. Почали благати вони у богів рятунку. Благов Зевса і старець Нестор:

— Згадай, Зевсе, про ті жертви, що їх приносили тобі греки, благаючи дати їм щасливе повернення на батьківщину! Відверни загибель, о Олімпійцю, від греків! Не дай троянцям остаточної перемоги!

Почув Зевс благання Нестора і вдарив громом з високості неба. А троянці прийняли грім за щасливе знамення і, мов грізний морський вал, що здіймається вище корабельного борту, кинулися на греків. Закипів бій біля самих кораблів. Уперто бився Аякс, боронячи кораблі. Поруч Аякса стояв брат його Тевкр і вражав стрілами героїв Трої. Коли ж хотів Тевкр уразити стрілою й Гектора, то захистив Зевс сина Пріамового. Випав лук з Тевкрової руки, обірвалася на ньому тятива, і розсипалися стріли. Вжахнувся Тевкр, він збагнув волю богів. А Аякс порадив братові кинути лук і битися списом.

Дедалі лютіший кипів бій. Кров лилася рікою навколо кораблів. Мідною стіною своїх щитів захистили греки кораблі. Багато подвигів здійснили герої греків, але дедалі сильніше наступали троянці. Здавалося, що б'ється не зморе не боєм військо, а свіже, яке щойно почало бій. З величезною жердиною в руках перестрибу-

вав Аякс з корабля на корабель, відбиваючи троянців. Покликом своїм запалював він героїв до бою. А Гектор, неначе орел, що б'є перелітних птахів, уражав греків. Уже схопився рукою за корму корабля Протесілая Гектор, голосно кликав троянців і велів їм дати факел, щоб підпалити корабель. Не міг устояти проти натиску і сам могутній Теламонід Аякс, насилу відбивав він троянців своїм списом. Засипали його стрілами троянці. Онімїла ліва рука Аяксова від ваги щита. Поривчасто дихав Аякс, піт градом котився по його тілу. Став він відступати. Кинувшись уперед, Гектор ударом меча обрубав вістря списа Аякса.

Бачив Теламонід, що така Зевсова воля, аби запалили кораблі греків, і справді, троянці підпалили корабель Протесілая, і він запалав, але тут надійшла допомога звідти, звідки й не сподівалися вони її.

Подвиги і смерть Патрокла

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Коли вдерлися до грецького табору троянці, Патрокл, що сидів у той час біля пораненого Евріпіла, з жахом скочив, голосно скрикнув і поспішив швидше до шатра Ахілла. Проливаючи гіркі сльози, прийшов до Ахілла Патрокл. Запитав його Ахілл:

— Чого плачеш ти, Патрокле, неначе дівчатко-малютко, яке біжить за матір'ю і просить її, щоб узяла вона його на руки? Чи не дістав часом поганих вістей із Фтії? Чи, може, плачеш ти тому, що гинуть греки біля своїх кораблів? Повідай мені твій смуток, не ховай нічого.

— О сину Пелея! — відповів Патрокл. — Велике горе спіткало греків! Найхоробріших з них поранено. Невже ти не допоможеш грекам? Якщо не хочеш допомогти, то відпусти мене зі своїми мірмідонянами. Дай мені твою зброю. Може, приймуть мене троянці за тебе і припинять бій. Із свіжими силами відіб'ємо ми троянців від кораблів.

Так благав Патрокл Ахілла, не знаючи, що сам випрошує собі смерть.

Бачив Ахілл, як скрутно доводиться грекам. Він чув тільки голос Гектора. Отже, не брав участі в бою жоден великий герой Греції. Не хотів загинуть греків Ахілл.

Погодився він дати Патроклові своє озброєння і дозволив стати до бою з троянцями, та тільки в тому разі, коли буде загроза кораблям; тоді нехай Патрокл відіб'є троянців, не дасть їм спалити кораблі. Але заборонив Ахілл Патроклові вести мірмідонян до троянських мурів, боявся він, що може загинути його улюблений друг.

Так розмовляли друзі. Раптом побачив Ахілл, як запалав один з його кораблів, підпалений Гектором. У гніві скрикнув він:

— Поспішай, Патрокле! Я бачу, вже бурхає полум'я серед кораблів. Озбройся швидше! Я сам вишикую до бою мірмідонян!

Швидко озброївся Патрокл зброєю Ахілла, він не взяв тільки його списа; цим списом міг битися лише Ахілл, такий важкий він був. Запріг в Ахіллову колісницю коней його візничий Автомедонт, а Ахілл вишикував своїх мірмідонян. Вони, неначе ті хижі вовки, готові кинутись на оленя, жадібно прагнули бою. Запалив Ахілл своїх воїнів на ратний подвиг і звелів їм відважно битися, щоб зрозумів цар Агамемнон, як необачно вчинив він, образивши найславнішого з грецьких героїв. Кинулися в бій мірмідоняни з голосним криком, по всьому табору пролунав їх грізний крик. Побачили троянці Патрокла в озброєнні Ахілла і подумали, що це сам Ахілл, забувши про ворожнечу з Агамемноном, спішить на допомогу грекам. Кожен троянець почав уже думати про втечу. А Патрокл кинувся у саму гущу бою і вражав своїм списом троянців, які билися коло корабля Протесілая. Відступили злякані троянці.

Але троянці не покинули відразу табору, вони відійшли спочатку тільки від кораблів. Переслідували греки троянців, і багато загинуло троянських героїв. Але не вдержались у таборі троянці. Мов люті вовки, кинулися на них грецькі герої. Побігли через рів у поле троянці, і багато їх загинуло. Герой Теламонід Аякс палав бажанням уразити Гектора. Гектор, хоч і бачив, що вислизає з рук троянців перемога, але не відступав ще; він намагався всіма силами затримати греків, що переслідували троянців. Нарешті відступив і Гектор, коні швидко перенесли його через рів у поле.

Заохочуючи греків переслідувати утікаючих, Патрокл швидко погнав коней до рову. Перескочили безсмертні коні Пелея з колісницею через рів і помчали полем. Патрокл шукав Гектора, але врятувався той на своїй колісниці. Курява знялася в полі від утікаючих юрб троянських

воїнів. Поспішали заховатися за мурами Трої троянці. Але Патрокл багатьом відрізав відступ. Він погнав їх назад до кораблів і багатьох з них уразив на смерть своїм важким списом. Побачив Сарпедон загибель такої великої кількості героїв від руки Патрокла і звернувся до своїх лікійців, закликаючи їх зупинитись. Хотів Сарпедон зітнутися з Патроклом. Скочив він з колісниці і став чекати Патрокла. Друг Ахілла також зійшов з колісниці. Кинулися один на одного герої, наче два шуліки, що б'ються з криком за здобич на високій скелі. Побачив Зевс цей герць. Шкода йому стало Сарпедона, хотів він урятувати свого сина. Гера почула жалкування Зевса. Вона не радила йому рятувати сина. Нагадала Зевсові, що сини багатьох богів б'ються під Троєю, що багато з них уже загинуло. Якщо врятує Зевс Сарпедона, то побажають і інші боги врятувати своїх синів. Мусить Зевс допустити загибель Сарпедона від руки Патрокла, коли так присудила доля. Зважив на пораду Гери Зевс. Послав він криваву росу на поля троянські, шануючи цим сина, який мав загинути від руки Патрокла.

Перший метнув списа Патрокл і вбив вірного слугу Сарпедона. Кинув списа і Сарпедон, але не влучив у Патрокла; мимо пролетів спис і вбив одного з коней, запряжених у колісницю друга Ахілла. Удруге зітнулися герої. Знову не вцілив Сарпедон. А Патрокл уразив Сарпедона прямо в груди. Упав цар лікійський, як падає дуб, підтятий під корінь дроворубом. Голосно гукнув Сарпедон до друга свого Главка:

— Друже Главку, запали лікійців хоробро битися за царя їх Сарпедона і сам ти бийся за мене. Вічною ганьбою буде тобі те, що здіймуть з мене зброю греки!

Передсмертний стогін вирвався з грудей Сарпедона, і склепив йому очі бог смерті Танат. Жаль охопив Главка, коли він почув голос друга. Тяжко мучився він тим, що не може допомогти йому, бо сам страждав від рани. Звернувся він до бога і благав його зцілити рану. Почув Аполлон благання Главка і зцілив його рану. Зібрав Главк лікійців і героїв Трої — Енея, Агенора, Полідаманта й самого блискучошоломного Гектора битися за тіло Сарпедона. Зібралися герої і поспішили на допомогу Главкові. Покликав на допомогу грецьких героїв і Патрокл; першими прийшли Аякси. Закипів бій навколо тіла Сарпедона. А Зевс розпростер пільму над тілом сина, щоб іще жахливіший був бій.

Знявся такий страшенний гуркіт зброї, неначе юрба дроворубів рубала дерева в нагірних лісах. А труп Сарпедона лежав, припалий пилом та скривавлений, весь засипаний стрілами. Не зводив очей з поля битви Зевс; він розмірковував, чи згубити Патрокла біля тіла сина, чи дати йому ще вчинити великі подвиги і прогнати троянців аж до мурів. Вирішив Зевс продовжити віку Патроклові. Він наслав страх на Гектора. Першим кинувся він утікати, за ним слідом і інші воїни. Зірвали панцир з Сарпедона греки, а Патрокл наказав віднести його до кораблів. Покликав тоді Аполлона громовержець Зевс і звелів йому взяти тіло Сарпедона, обмити його від пилу й крові, умастити запашним маслом і убрати в пишні шати. ~~Потім мали боги-брати — Сон і Смерть — віднести тіло Сарпедона в Лікію, щоб там поховали Сарпедона брати і друзі з великою шаною.~~ Виконав Зевсове веління Аполлон.

Патрокл у цей час гнав троянців до міських мурів. Він мчав назустріч своїй загибелі. Багатьох героїв убив він. Здобув би й Трою Патрокл, якби бог Аполлон, виконавши веління Зевса, не став на високій башті Трої. Три рази підіймався Патрокл на мур, і тричі відбивав його Аполлон. Коли ж у четвертий раз кинувся на мур Патрокл, грізно крикнув йому Аполлон:

— Відступи від муру, хоробрий Патрокле! Не тобі, а Ахіллові судилося зруйнувати велику Трою!

Відступив Патрокл, не насмілився він розгнівити бога Аполлона, що далеко разить своїми золотими стрілами.

Аж біля Скейської брами зупинив Гектор своїх коней; він вагався, чи напасти йому на Патрокла, чи звеліти всім заховатись за мурами Трої. Тут явився йому Аполлон в образі брата Гекаби і порадив напасти на Патрокла в чистім полі. Послухав поради Гектор і звелів своєму візничому Кебріонові повернути коней. Побачивши Гектора на колісниці, зіскочив Патрокл на землю і, схопивши в праву руку величезний камінь, а лівою замахнувшись списом, став чекати його наближення. Коли вже близько був Гектор, метнув Патрокл камінь і поцілив ним у голову візничого Кебріона. Неначе нирець, що кидається в море, стрімголов упав Кебріон з колісниці. Насміхаючись, вигукнув Патрокл:

— Як швидко пірнув Кебріон! Якби це було в морі, він багато здобув би устриць, поринаючи з корабля. Є, я бачу, і між троянцями нирці!

Так вигукнувши, кинувся Патрокл до тіла Кебріона. Скочив Гектор до колісничі і став до бою з Патроком за труп свого візничого. Знову почався кровопролитний бій навколо тіла Кебріона. Греки й троянці бились так, як б'ються східний і південний вітер, Евр і Нот, в лісистій долині; з шумом гнуться тоді дерева, шурхочучи одне об одне віттям, і тріщать дуби, сосни та ялини.

Довго билися троянці і греки. Сонце вже хилилося до заходу. Тричі кидався на троянців Патрокл, тричі вражав він списом по дев'ять героїв, коли ж він кинувся четвертого разу на троянців, виступив проти нього бог Аполлон, огорнутий великою пільмою. Він став позаду Патрокла і вдарив його по плечах. Потьмарилося Патроклові в очах. Здер з голови Патрокла бог Аполлон шолом, який колись сяяв на голові великого Пелея, і покотився шолом по землі. Зламався в руках Патрокла спис, і додолу впав важкий його щит. Розстебнув Аполлон панцир Патрокла, і він, знесилений і беззбройний, стояв перед троянцями. Але й на беззбройного Патрокла не посмів напасти спереду герой Евфорб — він ударив його ззаду списом межі плечі і заховався в натовпі троянців. Утікаючи від загибелі, почав відступати Патрокл до грецьких лав. Побачив Гектор пораненого Патрокла і вразив його списом на смерть. Мов лев, що в змаганні за водопій убиває дикого кабана на березі невеликого струмка, так убив Гектор Патрокла. Зрадив син Пріама; він убив друга Ахілла, який похвалявся зруйнувати велику Трою. Упав на землю Патрокл і, вмираючи, сказав Гекторові:

— Тепер ти можеш пишатися, Гекторе, перемогою! З допомогою Зевса й Аполлона здобув ти її. Боги перемогли мене, вони відібрали в мене зброю. Богам це легко. Але якби двадцять таких, як ти, напали на мене, я б усіх вас повбивав своїм списом. Згубив мене бог Аполлон та Евфорб, а ти — третій з них, що мене повалили. Запам'ятай же, що скажу я тобі: недовго тобі вже жити на білому світі, і близько-близько стоїть біля тебе смерть. Суворя доля присудила тобі загинути від руки Ахілла.

Сказавши це, помер Патрокл. Тихо відлинула душа його в царство похмурого Аїда, тужачи, що покинула вона юне, дуже тіло.

Уже мертвому крикнув Гектор:

— Навіщо ти віщуєш смерть мені, Патрокле? Хто знає: може, спершу розлучиться з життям Ахілл, уражений моїм списом.

Вирвав Гектор з тіла Патрокла свій спис і кинувся на Автомедонта, прагнучи заволодіти Ахілловими кіньми.

Бій за тіло Патрокла

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Побачив цар Менелай труп Патрокла, що лежав у пилюзі, і кинувся до нього: не хотів допустити він, щоб троянці поглумилися над трупом героя, який бився за нього. Наче грізний лев, ходив він коло трупа Патрокла, прикрившись щитом і потрясаючи важким списом.

Троянець Евфорб, що вразив у спину Патрокла, хотів заволодіти трупом. Він підступив до Менелая з жагучим бажанням відняти труп і помститися цареві Спарти за те, що вбив він його брата.

Ударив він списом у щит Менелая, але не міг пробити щита, а Менелай могутнім ударом увігнав свій спис у горло Евфорбові, і впав на землю молодий Евфорб. Почав Менелай знімати з нього дорогоцінну зброю, але стріловержець Аполлон спонукав Гектора напасти на Менелая. Кинувся він на Менелая. Не хотів відступати Менелай від тіла Патрокла, знаючи, що осудять його за це всі греки, але й боявся, що його оточать троянці. Вирішив Менелай покликати на допомогу Аякса. Повільно відступив він під натиском троянців і прикликав Аякса. Уже встиг Гектор схопити труп Патрокла і зняти з нього озброєння Ахілла, як наспів Аякс. Довелося Гекторові покинути труп. Побачивши це, Главк почав докоряти синові Пріама за легкодухість, за те, що боїться він грецьких героїв. Цими словами змусив Главк Гектора знову кинутися у бій. Він покликав назад своїх слуг, яким наказав віднести озброєння Патрокла в Трою, і одягнув його сам. Зевс-громовержець побачив, як озброюється Гектор зброєю Ахілла, і подумав: «Нещасний, ти не відчуваєш, як близько твоя смерть. Ти надягаєш озброєння того героя, якого бояться всі! Тепер я дам тобі перемогу в нагороду за те, що ніколи не прийме з рук твоїх озброєння Ахілла дружина твоя Андромаха». Так подумав Зевс, і на знак того, що так воно й буде, грізно насупив брови.

А Гектор сповнився нестримною силою й хоробрістю. Швидко пішов він до війська і почав заохочувати ге-

роїв до бою. Менелай голосно скликав у цей час героїв на захист тіла Патрокла. Першим прийшов Аякс, син Оїлея, потім Ідоменей, Меріон та інші. Зімкнули свої щити навколо тіла Патрокла герої, але троянці відбили їх. Знову заволодили вони трупом Патрокла. Могутній Аякс Теламонід розсіяв, однак, троянські ряди і відбив у них труп, уразивши того героя, який волік труп за ноги. Знову запалала битва за труп, і подалися було вже троянці. Але Аполлон запалив на битву Енея — він стримав військо від утечі. Ще кровопролитнішим став бій. Залила кров землю, громадилися купами трупи. Як всепоглинаючий вогонь, палала битва. А Зевс розлив півму навколо трупа Патрокла. Можна було подумати, що немає на небі більше ні сонця, ні місяця, так було темно навколо трупа Патрокла. Але тільки навколо цього трупа була півма, решта поля бою залита була сонячним промінням, і на небі не було й хмаринки. У темряві билися герої за труп Патрокла.

Віддалік від битви стояли безсмертні коні Ахілла і проливали гіркі сльози за другом їхнього господаря. Марно намагався візничий Автомедонт зрушити їх з місця — вони стояли нерухомі, опустивши голови. Гриви їхні звисли до самої землі. Побачив коней Зевс і подумав: «О, бідолашні коні! Навіщо подарували ми вас, безсмертних, Пелеєві? Невже для того, щоб ви спізнали горе людей, бо немає жодної істоти на всьому світі, нещаснішої за людину! Але не сумуйте — ніколи не володітиме вами Гектор. Я дам вам силу — винесіть з битви Автомедонта. Троянцям дам ще перемогу, та тільки на цей день, поки не зайде сонце».

Вдихнув коням велику силу Зевс, і вони помчали по бойовищу з Автомедонтом. Візничий Ахілла, схопивши важкий спис, уразив героя Арета. Зняв він з нього озброєння, радіючи, що хоч цим помстився він за смерть Патрокла.

Навколо тіла Патрокла кипіла битва. До грецьких героїв, що билися у багряній хмарі, спустилася богиня Афіна і, прибравши образ героя Фенікса, підбадьорювала їх. Менелай, відповідаючи Феніксові (не впізнав він Афіну), прикликав Афіну на допомогу раніше за інших богів. Зраділа богиня і вдихнула в Менелая непоборну силу. А Аполлон запалював троянців. Дедалі кровопролитнішою ставала битва. Потряс Зевс егідою, і вдарив грім. Жах охопив героїв Еллади. Засмутився Аякс Теламонід, бачачи втечу греків. Почав молити він Зевса,

благаючи його розвіяти пітьму, прохаючи, щоб не губив він греків, або, коли вже така його воля, то нехай губить їх, та тільки при світлі. Почув Зевс благання Аякса. Розвіялася пітьма, і знов засяяло сонце. Аякс просив Менелая знайти Несторового сина Антілоха і послати його до Ахілла з вістю, що вбито Патрокла і що троянці можуть заволодіти його тілом. Виконав просьбу Аякса Менелай, знайшов Антілоха й розповів йому про загибель Патрокла. Вжахнувся Антілох. Він не знав ще, що Патрокла вбито. Проливаючи гіркі сльози, поспішив юний син Нестора до Ахілла. А навколо тіла Патрокла все дужче розгорялася січа. Порадив Аякс Менелаєві і Меріонові підняти тіло і нести його до табору. А сам він став прикривати їх, відбиваючи троянців. Та тільки побачили троянці, що підняли герої тіло Патрокла, як кинулися на них, мов розлютовані пси. Але варто було лише звернутися до них Аяксові, як зупинялися троянці, полотннюючи від жаху. Розпалювався дедалі дужче бій, наче пожежа, що знищує місто, поглинаючи все навколо. Поволі йшов з трупом Патрокла на руках Менелай. Насилу здержував Аякс натиск троянців, попереду яких билися Еней і Гектор.

У цей час Ахілл сидів біля свого шатра і роздумував, чому не вертається Патрокл. Тривожило його те, що знову пустилися втікати греки. Він уже починав підозрювати, що Патрокл загинув. Раптом до нього підійшов, плачучи, син Нестора. Він приніс Ахіллові вість про загибель Патрокла. Невимовна скорбота огорнула Ахілла. Обома руками взяв він попелу з вогнища й посипав ним голову. Розсипався попіл по його одежі. Упав Ахілл на землю і рвав з горя волосся. Плакав і молодий Антілох. Він тримав за руку Ахілла, щоб не заподівав він собі з горя смерть. Голосно ридав Ахілл. Почула плач його Фетіда і теж заридала. Поспішили до неї всі сестри її, нереїди, і заголосили.

— Сестри мої! — вигукнула Фетіда. — Горе мені, горе! О, навіщо породила я на світ Ахілла! Навіщо виховала його, для чого пустила його під стіни Трої! Ніколи вже не побачу я його в світлих чертогах Пелея. Мусить страждати він цілий свій короткий вік. Не можу я допомогти йому! Я піду зараз і дізнаюсь, за чим тужить він так!

Швидко з'явилася перед ридаючим Ахіллом мати його Фетіда зі своїми сестрами. З плачем обняла вона голову свого улюбленого сина і запитала його:

— Чого ти плачеш так голосно? Не приховуй, розкажи мені все. Адже задовольнив Зевс твою просьбу і прогнав військо греків аж до кораблів. Вони тільки одного хочуть — щоб ти допоміг їм.

— Знаю я це, мила мамо, — відповів Ахілл. — Але що за радість у цьому? Я втратив Патрокла. Його я любив над усіх і так цінував його, як власне життя. Убив його Гектор і викрав він те озброєння, яке дарували боги Пелееві. Не хочу я жити серед людей, коли не можу вбити списом своїм Гектора, коли не заплатить він мені життям за смерть Патрокла.

— Але ж і ти мусиш умерти слідом за Гектором! — вигукнула Фетіда.

— О, нехай умру я зараз, якщо не міг я врятувати друга! Він, напевне, кликав мене перед смертю. О, нехай згине ворожнеча, вона й мудрих робить несамовитими. Забуду я гнів на Агамемнона і знову вийду на бій, щоб убити Гектора, а смерті я не боюсь! Ніхто не втече від смерті, не втік і великий Геракл, хоч і любив його Зевс-громовержець, його батько. Я готовий померти там, де судила мені доля, але перш здобуду я велику славу. Ні, не стримувай мене, мамо! Нічим не зупиниш ти мене!

Так відповів матері Ахілл. Про одне лише просила богиня Фетіда: щоб не ставав він до бою доти, аж поки принесе вона йому від бога Гефеста нове озброєння.

Поринули у море прекрасні нереїди. Просила їх Фетіда звістити отцеві їх Нерею, що сталося під мурами Трої. А сама злинула на високий Олімп до бога Гефеста.

Тим часом насилу стримували герої-греки натиск троянців. Уже тричі пробував Гектор, що гнався за греками, немов полум'я, вирвати труп з рук Менелая. Тричі відбивали його Аякси. І заволодів би Гектор трупом Патрокла, коли б не з'явилась до Ахілла послана богинею Герою вісниця богів Іріда. Вона спонукувала Ахілла йти і захистити тіло друга. Та не міг стати до бою Ахіллі, бо не мав він озброєння. Тоді звеліла Іріда Ахіллові стати беззбройним на валу, який оточував табір греків, і налякати наступаючих троянців своєю постаттю.

Пішов до валу Ахілл. Афіна Паллада накинула йому на плечі егіду, голову його оповила золотою хмаркою і дивним сяйвом: блиск від голови Ахілла здіймався аж до неба. Став Ахілл на валу і грізно крикнув, з ним грізно крикнула і Афіна Паллада. Жях пройняв троянців. Коні їхні злякалися крику і самі понесли назад. Вжахнулися візничі на колісницях, побачивши вогонь навколо голови

Ахілла. Тричі скрикував грізно Ахілл, і тричі в страшному замішанні розбігалось усе троянське військо. Серед цього замішання загинуло дванадцять троянських героїв. Частина їх настромилась на списи, частину потоптали коні. А греки винесли тіло Патрокла, поклали його на носі і з голосним плачем понесли до шатра Ахілла. За ним пішов і син Пелея. Голосно ридав він, дивлячись на друга, якого сам послав на кривавий бій.

Звеліла Гера богу сонця Геліосові завчасно спуститися у води Океану. Настала ніч. Скінчився бій, у сон поринув табір греків. А троянці зібралися на раду в полі. Вони радилися стоячи. Жоден з них не насмілювався сісти, боялися вони нападу Ахілла. Дав таку пораду троянцям Полідамант: вернутись у Трою і не чекати тут ранку, коли нападе на них Ахілл. Понищить він багатьох героїв, якщо нападе на троянців у чистому полі. Коли ж усі захищатимуться, стоячи на мурах, то марно Ахілл об'їздитиме на своїх прудких конях Трою, здобути її буде йому не під силу. Але відкинув Гектор пораду Полідаманта; він звелів залишитись у полі троянцям, виставивши перед табором варту. Сподівався Гектор знову напасти на кораблі греків і прогнати їх геть з Троади. Гектор оповістив, що коли вирішить Ахілл знову брати участь у битві, він не ухилитиметься більше від бою з ним. Тоді хтось із них повернеться із славою переможця додому — він або Ахілл. Затьмарила розум троянців Афіна Падлада, і залишилися вони в полі, ставши табором.

А в таборі греків Ахілл оплакував смерть Патрокла, поклавши руки на груди вбитого. Голосно й тяжко стогнав він, наче лев, в якого мисливець викрав левенят. Повернувся з ловів лев, не знайшов у лігві левенят, з гучним ревом ходить він по лісу й шукає слідів того, хто забрав його дітей.

— Боги, боги! — вигукував Ахілл. — Навіщо я обіцяв батькові Патрокла, що вернуся разом з Патроком на батьківщину? Ні, обом нам судилося залити троянську землю нашою кров'ю. Не зустріне мене, коли вертатимуться з походу, ні батько Пелей, ні любя ненька. Нехай умру я, дорогий Патрокле, але не раніше, ніж помщуся Гекторові і справлю тобі пишний похорон.

Звелів Ахілл друзям обмити закривавлене тіло Патрокла і умастити його пахучими маслами. Виконали це Ахіллові друзі. Поклали тіло Патрокла на пишню вбраному ложі і вкрили його тонким полотном, а зверху роз-

кішним покривалом. Цілу ніч оплакували мірмідоняни Патрокла, і плакали разом з ними полонені Ахіллом і Патроклом троянки й дарданянки.

Фетіда у Гефеста. Озброєння Ахілла

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Швидко злинула богиня Фетіда на світлий Олімп до мідного палацу бога Гефеста. Коли прийшла Фетіда в палац Гефеста, він був у кузні. Вкритий потом, виковував він одразу двадцять триногів. Вони були на золотих колесах, самі котилися до богів і самі верталися назад. До цих триногів богові залишалось тільки приробити взірчасті ручки. Бог кував цвяхи для ручок, коли тихо увійшла в палац богиня Фетіда. Побачила богиню прекрасна дружина бога Гефеста Харіта. Взяла вона ласкаво за руку Фетіду і сказала їй:

— Увійди до нас у чертог, Фетідо, рідко ти відвідуєш нас. Що привело тебе?

Покликала Харіта Гефеста, щоб швидше вийшов він до богині Фетіди. Почувши, що до нього прийшла богиня Фетіда, та, що врятувала йому колісь життя, як скинула його з Олімпу Гера, поспішив Гефест на поклик дружини. Він підвівся від ковадла, позбирав усе своє знаряддя і сховав його у сріблоковану скриньку. Обтер Гефест руки, груди, шию і обличчя вогкою губкою, змиваючи піт і кіптяву, одягся, і, спираючись на товсту палицю, вийшов до богині Фетіди. Під руки бога Гефеста вели викуті ним із золота прислужниці, що були немов живі. Узяв за руку Фетіду Гефест і запитав її:

— Скажи мені, богине, чого тобі треба? І коли зможу, то я все готовий зробити для тебе.

Залившись сльозами, Фетіда розповіла, як позбувся син її того озброєння, що дали боги в дар батькові його, Пелею, як убив Гектор Патрокла, як тужить Ахілл за своїм другом і прагне помститись вбивцеві друга, але не має озброєння. Богиня просила Гефеста викувати зброю її синові. Вислухавши Фетіду, зараз погодився Гефест викувати йому таке озброєння, що всі люди дивуватимуться його надзвичайній красі.

Пішов назад до своєї кузні Гефест. Узяв він міхи свої, поставив їх до горна і наказав роздути вогонь. Міхи дихали на вогонь, покірні волі Гефеста, то рівно, то поривчасто, роздмухуючи в горні величезне полум'я. А Гефест кинув у горно мідь, олово, срібло й дорогоцінне золото. Потім поставив він ковадло і узяв свій величезний молот та кліщі. Насамперед викував Гефест щит Ахіллові. Дивними образами оздобив Гефест щит. На ньому зобразив він землю, море і небо, а на небі — сонце, місяць і зорі. Серед зірок зобразив він Плеяди, Гіади, сузір'я Оріона й Воза. На щиті зобразив Гефест і два міста. В одному місті святкують весілля. По вулицях ідуть весільні процесії й хори юнаків, а жінки дивляться на них з порогів своїх домівок. А на площі зібралися народні збори. На них двоє громадян сперечаються про виру¹ за вбивство. Громадяни, поділившись на два табори, підтримують сперечальників. Вісники заспокоюють громадян. Навколо сидять міські старці, і кожен, взявши в руки скіпетр, виголошує свій присуд у спірній справі. А в колі лежать два таланти² золота як нагорода тому, хто справедливіше розсудить позовників. Друге місто облягли вороги. А обложенці, залишивши на захист міста жінок, юнаків і старих, влаштували засідку. Проводирями були в них бог Арес і богиня Афіна Паллада, величні й грізні. Два вивідачі стоять попереду, стежачи за ворогами. Та ось показалися стада, захоплені ворогами. Громадяни, що заховалися у засідці, відбивають корів і овець. Галас почули вороги в таборі і поспішили на допомогу. Почався кровопролитний бій, а в битві між воїнами гасають богині злоби і чвар та грізний бог смерті. Зобразив Гефест і збирання хліба. Одні женці жнуть хліб, другі його в'яжуть, а діти збирають колоски. Господар з радістю дивиться, як збирають багатий урожай. Трохи далі жінки готують обід для женців. А поряд зображено збір винограду. Юнаки й дівчата несуть у кошиках виноград. Прекрасний юнак грає на лірі, а навколо нього кружляє веселий танок. Гефест зобразив і череду волів. Напали на череду два леви. Пастухи силкуються відігнати левів, але собаки бояться напасти на них і тільки гавкають. Поряд зображені були й сріблорунні вівці, що пасуться в долині, стійла, хліви та курені чабанів. Нарешті, Гефест зобразив юнаків і дівчат,

¹ Вира — плата, що її мусив сплатити убивця родичам убитого.

² Міра ваги. Золото цінувалося на вагу, бо монет не було.

що танцюють, побравшись за руки, та селян, які милуються танком. А навколо всього щита змалював Гефест Океан, що омиває землю докруг. Зробивши щит, Гефест викував Ахіллові панцир, що блищить, мов ясне полум'я, важкий шолом із золотим гребенем і поножі з гнучкого олова.

Скінчивши роботу, Гефест узяв усе озброєння і віддав його богині Фетіді. Наче бистрий яструб, полетіла вона з Олімпу на далеку землю, щоб швидше віднести синові озброєння.

Примирення Ахілла з Агамемноном

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Коли рано-вранці ледве зайнялась зоря, принесла Фетіда озброєння синові, він тужив над трупом Патрокла. Намагаючись утішити сина, Фетіда показала йому принесене озброєння. Жоден з мірмідонян не міг поглянути на озброєння це, так сяяло воно. Заблищали очі Ахілла вогнем. Узяв він озброєння і почав ним милуватися. Вирішив син Фетіди негайно йти на бій з троянцями. Одне турбувало його: він боявся, що труп Патрокла буде спотворений тлінням. Але богиня Фетіда заспокоїла сина. Вона обіцяла зберегти труп, уливши в нього нектар та амброзію; ще кращий мав стати від цього померлий Патрокл. А синові порадила вона йти на раду грецьких вождів.

Пішов берегом моря Ахілл, скликаючи всіх на народні збори. Усе військо зібралось коло шатра Агамемнона. Ніхто не залишився при шатрах і кораблях. Прийшли, шкутильгаючи, і Одисей з Діомедом, вийшов і Агамемнон, що страждав від рани. Коли всі зібрались і запанувала тиша, запропонував Ахілл Агамемнонові примиритись; він закликав усіх швидше стати до бою з троянцями. Зраділи греки, почувши, що скінчилась ворожнеча Ахілла й Агамемнона. Встав із свого місця Агамемнон; він визнав свою провину і сказав, що це богиня розбрату осліпила його. Вона, ходячи легкими стопами по головах людей, уловлює їх у свої сіті. Адже й самого Зевса одного разу осліпила вона. Наказав Агамемнон видати Ахіллові негайно всі дарунки, які обіцяв він йо-

му за примирення. Але непотрібні були вже Ахіллові дарунки, він думав тільки про бій, про помсту Гекторові, він кликав усіх швидше до бою. Та хитромудрий Одиссей радив Ахіллові не поспішати. Він говорив, що спочатку повинні воїни наїстися і підкріпитися вином, щоб стати до бою. А в цей час Ахілл мав прийняти дарунки й повернену йому Брісеїду. Агамемнон погодився з порадою Одиссея. Він просив його самого піти з юнаками по дарунки й Брісеїду, а вісника Тальфібія послав по кабана, щоб принести його богам у жертву за примирення. Даремно просив Ахілл усіх не турбуватись про дарунки, а потурбуватись про бій. Він хотів, щоб зараз же йшли до бою греки, і, тільки помстившись за вбитих, увечері сіли б до спільного столу. Відмовлявся Ахілл від бенкету зараз, не йшла йому на думку їжа, коли в його шатрі лежав вірний друг, за якого ще не помстилися. Однак Одиссей умовив Ахілла почекати з початком битви. Одиссей приніс із шатра Агамемнона дарунки, а герої привели невідьниць та Брісеїду.

Всі розійшлися по шатрах. А мірмідоняни, взявши дарунки Агамемнона, пішли до своїх кораблів. З ними пішов і Ахілл. Незабаром прийшли до Ахілла вожді греків, вони просили його підкріпитись їжею, але відмовився Ахілл. Залишилися в Ахілла Агамемнон, Менелай, Одиссей, Нестор, Ідомей і Фенікс; намагалися вони втішити великого героя, але він думав тільки про Патрокла, і, зітхаючи, казав:

— Був час, коли сам ти, Патрокле, давав мені їжу перед боєм, а тепер лежиш ти, пробитий списом. Не було навіть і тоді дужче моє горе, коли б дізнався я про смерть батька мого, або навіть коли б довідався про смерть мого улюбленого сина Неоптолема, залишеного мною на Скіросі. Я сподівався, що один помру на чужині; гадав, що ти повернешся у Фтію і привезеш туди мого юного сина.

Гірко плакав Ахілл. Кругом зітхали герої, кожен з них згадував тих близьких, яких покинув у рідному краї. Побачив з Олімпу Зевс смуток Ахілла і звелів Афіні Палладі іти в шатро до героя і зросити йому груди нектаром та амброзією. Немов орел, злетіла з Олімпу Афіна і зросила Ахіллові груди нектаром та амброзією, щоб не втратив він сил.

Ахілл стає до бою з троянцями

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Озброїлися греки. Один за одним виступали загони греків з табору. Мов сніг, гнаний сильним вітром, ішли вони на битву. Багато їх було. Виблискували проти сонця шоломи, списи й щити. Здригався берег моря під ногами воїнів. Озброївся і син Пелея. Одягся він у панцир, викуваний Гефестом, через плече повісив свій величезний спис, яким тільки він один міг битися. Одяг він і шолом, що саяв, немов зірка, і вийшов із шатра. Гнівом виблискували його очі, а серце, як і раніше, краяла нестерпна туга. Запрягли в колісницю Ахіллових коней. Його візничий Автомедонт зійшов на колісницю і взяв у руки бич і віжки. Зійшов і Ахілл на колісницю. Вирушаючи в бій, гукнув він до коней:

— О Ксанф і Балій, діти божественної Подарги! Внесіть ви мене живим з бою, не так, як Патрокла, не киньте мене мертвого на полі битви!

Раптом звернувся, понуривши морду, до Ахілла Ксанф, якого створила Гера віщим, і сказав людським голосом:

— Сьогодні, великий Ахілле, ми винесемо тебе живим із битви, але близький твій останній день. Не наша вина, що загинув Патрокл. Його вразив стріловержець Аполлон, він дарував перемогу Гекторові. Хоч би ми літали, мов Зефір¹, все ж судилося тобі загинути від руки бога Алоллона і смертного мужа.

Гнівno скрикнув Ахілл:

— Чого пророкуєш мені смерть, Ксанфе! Я сам знаю, що судила доля тут загинути мені, далеко від отця і матері. Але не покину я бою доти, аж поки не напою кров'ю троянців землю, помщаючись за Патрокла!

Так вигукнув Ахілл і погнав коней у битву. А греки вже вишикувалися на полі і наступали на троянців, що зайняли висоту перед Троєю.

У цей час громовержець Зевс звелів богині Фетіді скликати богів на раду. Зібралися у чертогах Зевса всі боги, зібрались навіть боги річок і потоків, зібрались німфи й богині джерел. Сказав бог-громовержець богам, що сам він не втручатиметься в бій, а спостерігатиме

¹ Західний вітер.

битву з вершини Олімпу. А всі боги можуть взяти участь у бою, на якому кожен з них захоче боці. Зевс боявся, що не витримають троянці бурхливого натиску Ахілла, і він може всупереч долі оволодіти Троєю. Зараз же спустились боги на землю. Богиня Гера й Афіна Паллада, боги Посейдон, Гермес і Гефест стали на бік греків, а богиня Афродіта, Артеміда і Латона, боги Арес, Аполлон і річковий бог Ксанф¹ стали на бік троянців.

Тільки-но наблизились боги-олімпійці до військ, як богиня Еріда розпалила битву. Грізно скрикнула Афіна Паллада, пронісшись по військах греків. У відповідь їй розлігся крик бога війни Ареса, немов грізна буря. Зітнулись війська. Загриміли громи Зевса й розкотилися по небу. Потряс усю землю бог Посейдон. Захиталися гори від підніжжя до вершин, здригнулась велика Троя й кораблі греків. Жахнувся володар царства душ померлих Аїд. Він скочив з трону, боячись, що розступиться земля і відкриється його царство страхіть, від яких тремтять навіть безсмертні боги. Почалася жахлива битва. Ахілл жадав тільки зустрічі в бою з Гектором.

Стріловержець Аполлон, прибравши образ Лікаона, сина Пріама, явився Енеєві і сказав, що нічого боятися йому, синові Афродіти, стати до бою з сином нижчої богині Фетіди Ахіллом. Цим надихнув він Енея на бій, і хоробро виступив син Анхіза вперед. Побачила це богиня Гера і злякалася, що Аполлон допоможе у бою Енеєві. А Посейдон порадив богам не втручатись зараз у бій, а сісти на валу, що його колись насипав Геракл на березі моря, і аж тоді стати до бою, коли в нього втрутяться бог Арес і бог Аполлон. Послухались боги, що допомагали грекам, Посейдонової ради і сіли віддалік від бойовища. А боги, що допомагали троянцям, посідали на камінні калліколонських горбів.

Зійшлись Еней з Ахіллом. Насмішкою зустрів Ахілл сина Анхіза: він нагадав йому, як уже раз змусив його до втечі, і радив йому швидше заховатися в рядах воїнів. Але Еней відповів Ахіллові, що даремно лякає він його, наче немовля. Нагадав синові Фетіди Еней, з якого знаменитого героями роду походить він. Еней хотів швидше почати бій. Могутньою рукою кинув він списа в щит Ахілла, але не пробив ним щита. Даремно відхилив щита Ахілл, не подумав він про те, що не може рука смертного пробити щит, зроблений богом. Ахілл ударив

¹ Бог ріки Скамандру.

списом у щит Енея. Спис пробив щита, але Еней нагнувся, і спис пролетів над ним. Потьмарилося в очах Енея від жаху, такий близький був він від смерті. Оголив Ахілл свій меч, а Еней схопив величезний камінь. Загинув би Еней, але бог Посейдон не хотів його загибелі. Швидко з'явився він йому на допомогу. Підняв він спис Ахілла й поклав біля його ніг. Перед очима Ахілла розлив землетрясець густу темряву, а Енея могутньою рукою перекинув далеко за межі кипучого бою. Там Енееві явився Посейдон і заборонив йому виступати в передні лави воїнів, поки живий буде Ахілл. Розвіяв Посейдон темряву перед очима Ахілла. Вражений був син Фетіди, побачивши списа, що лежав біля його ніг, а Енея перед ним уже не було. Зрозумів Ахілл, що боги сприяють Енееві; тепер він був певний, що не насмілиться більше Еней стати з ним до бою.

Люто кинувся в бій Ахілл, багатьох убив він героїв, розшукуючи Гектора. А Гекторові не дозволяв бог Аполлон нападати на Ахілла і велів йому триматись у задніх лавах воїнів. Та ось Ахілл поклав на смерть своїм списом сина Пріама Полідора. Він був молодший із синів царя Трої, що zostалися, ніжно любив його батько. Побачив Гектор загибель брата, забув він напутні слова Аполлона і кинувся туди, де бився Ахілл. Побачив Ахілл Гектора, радістю запалали його грізні очі.

— Ось той, хто глибоким смутком вразив мені серце! — вигукнув Ахілл. — Годі! Не тікаймо більше один від одного по полю битви. Іди ближче, щоб швидше міг я послати тебе в царство Аїда.

Але Гектор відповів Ахіллові:

— Ще невідомо, хто з нас буде вбитий. Хоч я й не такий могутній, як ти, Ахілле, але одні лише боги віддають, кому з нас судилося в бою упасти. Знай, і мій спис гострий.

Кинув спис Гектор. Але Афіна Паллада своїм диханням відхилила спис, і він упав біля ніг Ахілла. Кинувся на Гектора Ахілл, але на допомогу приспів бог Аполлон і оповив темрявою Гектора. Три рази кидався на Гектора Ахілл, але щоразу вражав тільки темряву своїм списом. Налетівши четвертого разу, грізно крикнув він:

— Знов уник ти, псе, смерті! Знову врятував тебе Аполлон! Та скоро наздожену я тебе, якщо тільки маю і я покровителя серед богів.

У гніві кинувся на інших троянських героїв Ахілл, і багато загинуло їх від його згубного списа. Наче страшна

пожежа, лютував він у лавах троянців. Як під ногами волів вимолочуються колоски, коли хлібороб молотить на току ячмінь, так під ногами коней Ахілла дробились тіла, щити й шоломи. Несамовитий Ахілл увесь палав жадою вояцької слави; кров'ю залив він свої руки. Кинулись утікати троянці. Але на берегах Скамандру наздогнав їх Ахілл. Урізавшись в їхні ряди, він поділив утікаючих. Частина їх побігла до Трої, але Гера перепинила їм путь густою темрявою. Друга частина кинулась у річку. Багато троянців шукало рятунку в Скамандрі. Заходили хвилі по річці від воїнів, які кинулись у неї. Одні хотіли врятуватись плавом, інші намагались заховатися під крутими берегами. Ахілл з мечем у руках кинувся у воду Скамандру і почав рубати втікаючих троянців. Він захопив дванадцять троянських юнаків, позв'язував їм руки ремінням і звелів своїм мірмідонянам відвести їх до табору, а сам знову кинувся бити ворогів.

На березі Скамандру наздогнав він і юного сина Пріама Лікаона, того самого, якого колись узяв у полон у виноградниках і продав у рабство на Лемнос. Обняв ноги Ахілла нещасний Лікаон і благав помилувати його, обіцяючи величезний викуп. Але Ахілл, палаючи помстою за друга Патрокла, не пощадив Лікаона. Адже ж помер знаменитий воїн Патрокл, помре й сам уражений ворогом, чого ж має щадити Ахілл Лікаона? Гострим мечем пробив син Пелея Лікаонові шию, і впав він мертвий. Син Фетіди схопив труп за ногу і кинув у Скамандр, щоб риби наситилися ним.

Ще дужче став лютувати Ахілл. Він нахвалявся троянцям, що їх не врятує від його гніву Скамандр, хоч які б приносили вони йому жертви; усіх повбиває він, помщаючись за Патрокла й загиблих греків. Розгнівався бог ріки Скамандру Ксанф на горді слова Ахілла. Тим часом проти Ахілла наважився виступити Астеропей, син річкового бога Аксія. Метнув Астеропей відразу два списи в Ахілла. Одним із списів легко поранив він героя в праву руку біля ліктя. Кинув і Ахілл свого величезного списа в Астеропея. Пронісся спис, минувши Астеропея, і ввігнався глибоко в берег. Пробирав вирвати спис Ахілла Астеропей, але не міг, не вистачило в нього сили навіть підняти його. Налетів з оголеним мечем на нього могутній син Пелея і вразив його на смерть.

Кинув Ахілл труп Астеропея у води Скамандру.

Багатьох героїв уразив ще Ахілл. Голосно вигукнув з глибини бог ріки Скамандру Ксанф:

— Ахілле! Вижени з вод моїх троянців, убивай їх у полі, а не в моїх водах! Трупн троянців перегородили мені шлях до моря. Утримайся вбивати троянців у моему руслі!

— Ксанфе! Не раніше перестану я вбивати троянців,— відповів богові Ахілл,— ніж зажену їх у Трою і зітнуся з Гектором!

Гучно гукнув тоді Ксанф до бога Аполлона:

— О далекорозающий боже! Ти не виконуєш того, що звелів тобі Зевс-громовержець. Чи не тобі він звелів захищати троянців, аж поки ніч укрие пільмою горби й поля?

Забурхали води Скамандру, з грізним ревом почали виносити на берег трупи вбитих, а живих сховав бог річки у печеру. Заклекотали хвилі навколо Ахілла, що кинувся в річку. Не міг він більше триматися на ногах. Схопився Ахілл рукою за високий платан, який ріс на березі річки, але платан упав, підмитий Скамандром, і ліг поперек річки, наче міст. Вискочив з річкових хвиль Ахілл і побіг полем. Слідом за ним котився грізний вал ріки Скамандру, загрожуючи втопити його. Кілька разів пробував Ахілл боротися з цим валом, та хіба міг він, смертний, боротися з безсмертним богом ріки! Заливали його хвилі, бурхливо хлюпотіли вони навколо його пліч, вириваючи з-під ніг землю. Нарешті вигукнув Ахілл, звернувши погляд до неба:

— Зевсе-громовержцю! Невже я, якому судила доля загинути під Троєю тільки від стріл Аполлона, загину безславною смертю, як той молодий свинопас, що потону в бурхливому гірському струмку, намагаючись перейти його вбрід? О, краще вбив би мене Гектор, найславніший із синів великої Трої!

Тільки промовив це син Пелея, як з'явилися перед ним Посейдон і Афіна Паллада. Підбадьорили боги Ахілла і звеліли йому хоробро битися, аж поки прожене він троянців у місто і вб'є Гектора. Зі славою повернеться він після перемоги в табір. Вдихнула Афіна Паллада нездоланну силу в Ахіллові груди. Не міг боротися з ним Скамандр і прикликав собі на поміч бога струмка Сімоїса, свого брата. Ще вище піднявся вкритий багвинням водяний вал, здвигнутий проти Ахілла Скамандром. Мов стіна, почав оточувати він Ахілла. Злякалася богиня Гера, що загине син Пелея. На допомогу Ахіллові в бій проти Сімоїса послала вона сина свого — бога Гефеста. Спалахнуло на полі бурхливе полум'я бога Гефеста. Загорілись трупи вбитих Ахіллом троянців.

Швидко висохло поле, залите хвилями Сімоїса. Запалив і річку Гефест. Зайнялися по берегах платани, буки й верби, загорівся вогкий зелений очерет і лотоси. Риба в воді заметалась на всі боки і намагалася сховатись у глибині річки від всепоглинаючого полум'я. Спалахнув Сімоїс, гучно звернувся він до бога Гефеста:

— О Гефесте! Ніхто з богів не може боротися з тобою! Ніколи не наважусь я на бій з тобою! Погаси вогонь, я ніколи більше не допомагатиму троянцям! Нехай губить їх син Пелея!

Дедалі дужче нагрівалася вода від вогню. Вона клекотала від страшного жару. Зупинилася течія річки, жар виснажив Скамандр. Почав благати бог Ксанф богиню Геру, щоб угамувала вона свого сина. Великою клятвою богів запрягнувся Ксанф не допомагати більше троянцям, навіть тоді, коли спалахне Троя, підпалена греками. Зупинила Гера бога Гефеста, і загасив він огонь.

Розгорілася велика боротьба і між богами. Вони кинулись у бій. Застогнала земля під їхніми стопами. Засміявся Зевс, побачивши, як почали битися один з одним боги. Бог війни Арес напав на богиню Афіну Палладу, прагнучи помститись їй за те, що допомогла вона недавно героєві Діомеду поранити його. Своїм списом уразив Арес богиню в егіду, але не міг пробити її. Схопила величезний камінь Афіна, влучила ним Аресові в шийку й звалила його на землю. Загримів на Аресі панцир, і пилом вкрилося його волосся. На допомогу Аресові явилася богиня кохання Афродіта і намагалася відвести його з бойовища. Але Афіна вразила її в груди своїм списом. І впала Афродіта на землю. Викликав на бій Аполлона бог моря Посейдон. Але не став з ним до бою далекоразящий бог. Боявся Аполлон зняти руку на могутнього Зевсового брата, землетрясця Посейдона. Богиня Артеміда докоряла братові своєму Аполлонові за те, що ухилився він від бою з Посейдоном. Почула це богиня Гера і розгнівалася. Схопила вона Артеміду за руки, вирвала в неї лук і вдарила ним юну богиню. Розсипались стріли Артеміди, і побігла вона вся в сльозах, немов голубка, що рятується від яструба. Зібрала богиня Латона стріли, підняла лук своєї дочки і пішла за нею. А Артеміда полинула на Олімп і гірко скаржилася Зевсові на те, як образила її Гера. Повернулись на Олімп і інші боги: одні — пишаючись своєю перемогою, а інші — сповнені гніву. А Аполлон швидко помчав у Трою: побоювався він, щоб усупереч долі не зруйнували греки мурів Трої.

Побачив з високої башти старець Пріам, як жене Ахілл по полю троянців. Звелів він відчинити міську браму, щоб могли в ній захватись троянці. А Аполлон, навіявши велику мужність герою Агенорові, спонукав його виступити проти Ахілла, а сам, прикрившись густою хмарою, став біля нього, щоб урятувати його від Ахіллового списа. Потрясаючи списом, чекав Агенор Ахілла, що наближався. Дужою рукою кинув він у нього списа. Ударив спис у поножі, але відскочив. Кинувся на Агенора Ахілл. А бог Аполлон оповив мороком Агенора і допоміг йому уникнути неминучої смерті. Прибравши образ Агенора, Аполлон став бігти полем. Почав доганяти його Ахілл, не знаючи, що переслідує бога. Цим урятував троянців Аполлон і дав їм час схватись у священній Трої.

Сховались у місті троянці. Потомлені боєм і втечею, втамовували вони спрагу і обтирали піт, стоячи на мурах. У полі залишився тільки сам Гектор. Неначе скований неминучою долею, стояв він біля Скейської брами.

Герць Ахілла з Гектором

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Довго наздоганяв Ахілл бога Аполлона. Нарешті спинився бог-стріловержець і відкрив Ахіллові, кого він переслідував. Гнів охопив Ахілла. З якою радістю помстився б він Аполлонові, коли б міг. Кинув переслідування син Пелея і знову побіг до мурів Трої. Мчав полем до троянських мурів Ахілл, подібний до блискучої зірки, тієї зірки, що ясно горить на осінньому небі. Сіріус — звать її люди, нещастя приносить вона смертним. Побачив старець Пріам Ахілла, що наближався до мурів Трої, і, злякавшись, почав благати Гектора:

— О, улюблений сину мій! Увійди швидше в місто! Не стинайся з сином Пелея, він могутніший від тебе! Увійди в Трою! Адже ж у тобі вся надія на врятування троянців і троянок. Подумай, скільки синів убив у мене Ахілл. Зглянься хоч на мене, нещасного старого: Зевс послав мені на старість жахливі біди. Я мушу дивитися на загибель моїх синів, побачити, як поведуть у неволю дочок, як убиватимуть невинних немовлят. Самого мене вб'ють на порозі мого дому, а ті пси, яких сам я вигодував, лизатимуть мою кров! Зглянься на мене, Гекторе!

Благала Гектора сховатися за мури Трої й мати його, стара Гекаба. Вона нагадала синові, як годувала його в дитинстві, як пестила. Невже вб'ють у неї на очах Гектора, і не оплаче його ні вона, ні Андромаха, а труп його роздеруть пси біля кораблів мірмідонян?

Але твердо вирішив Гектор чекати Ахілла; спершись щитом на виступ башти, ждав він свого ворога. Не міг Гектор ухилитися від бою з Ахіллом. Боявся син Пріама, що звинуватять його троянці в тому, що він згубив Трою, поклавшись на свою силу. Адже радив йому Полідамант заховатися з військом у Трої, перш ніж стане до бою Ахілл. Тепер одне залишилося Гекторові — стати до бою з Ахіллом і або перемогти, або загинути. Промайнула у Гектора й така думка: іти назустріч Ахіллові без зброї і обіцяти йому повернути прекрасну Єлену і всі скарби, викрадені в Менелая, а з ними дати й половину багатств великої Трої. Зараз же відкинув цю думку Гектор. Він знав, що не стане Ахілл вступати з ним у договір, що беззбройного уб'є він його, як безсилу жінку.

Все ближче підходив Ахілл. Страх охопив Гектора, і кинувся він бігти від грізного сина Пелея навколо Трої. За ним, наче яструб, що женеться за слабою голубкою, летів буйний Ахілл. Три рази обігли герої навколо Трої.

У бурхливому бігу мчали герої навколо Трої. Кілька разів хотів Гектор заховатися біля муру, щоб дати троянцям змогу відбити стрілами сина Пелея, але не підпустив його до муру Ахілл. Уже давно наздогнав би сина Пріама великий Ахілл, коли б не вдихнув сил Гекторові бог Аполлон. Коли вчетверте пробігли герої біля джерел Скамандру, кинув на золоті терези бог-громовержець два жереби смерті: один — Ахіллів, другий — Гекторів. Опустився жереб Гектора до царства похмурого Аїда. Покинув Гектора бог Аполлон, а до Ахілла наблизилась богиня Афін Паллада. Вона звеліла героєві спинитися і обіцяла йому перемогу над Гектором. А сама богиня, прибравши образ Гекторового брата Деїфоба, з'явилася Гекторові. Вона умовила його зітнутися з сином Пелея, обіцяючи перемогу. Зупинився Гектор. Зійшлися герої. Першим вигукнув Гектор:

— Не буду я більше, сину Пелея, шукати рятунку в бігу! Зітнімося ж і подивимось, чи ти вб'єш мене, чи я здобуду перемогу. Але покличмо за свідків богів перед боєм. Я обіцяю не безчестити твоє тіло, коли дасть громовержець мені перемогу. Виконай і ти цей договір.

Але грізно відказав йому Ахілл:

— Ні! Не пропонуй мені договорів, ненависний вороже! Як неможливий договір між левом і людьми або між вовками і вівцями, так неможливий він і між нами. Ні! Збери всі свої сили, згадай усю свою вмiстiсть у ратній справі. Нема тобі рятунку! Ти заплатиш мені за пролиту тобою кров мого друга Патрокла й інших моїх друзів, убитих тобою!

Могутньою рукою Ахілл метнув свій спис у Гектора. Припав до землі Гектор і цим уникнув смертельного удару. Афіна Паллада швидко схопила спис Ахілла і подала його знову героєві. Ударив Гектор списом у середину щита Ахілла. Але, мов легенька палиця, відскочив спис від щита, викуваного богом Гефестом. Не було в Гектора іншого списа. Опустив він очі і голосно почав кликати на допомогу Деїфоба. Але його вже не було. Зрозумів Гектор, що обманула його Афіна Паллада, збагнув він, що судилося йому загинути.

Вихопивши меч, кинувся Гектор на Ахілла. Напав на Гектора й Ахілл; могутньою рукою вразив він його списом у шию. Упав на землю смертельно поранений Гектор. Він міг тільки сказати ще кілька слів триумфуючому Ахіллові:

— Я заклинаю тебе, Ахілле, твоїм життям і твоїми рідними, не віддавай мого тіла на поталу мірмідонським псам, поверни моє тіло отцеві й матері, за нього дадуть вони тобі незліченний викуп!

— Ні! Даремно ти, мерзенний псе, благаєш мене! — відповів Ахілл. — Я б сам роздер твоє тіло, коли б скорився гніву, що палає в мені. Ніхто не віджене від твого тіла псів, хоча б і давали мені за це найпишніші, найкоштовніші дари, коли б навіть запропонували мені стільки золота, скільки важиш ти сам. Ніколи не оплечуть твого трупа Пріам і Гекаба!

Умираючи, сказав останні слова Гектор Ахіллові:

— О, я знав, що тебе не зворушить моє благання! У грудях твоїх залізне серце. Але бійся гніву богів! Він спіткає й тебе! Тоді вразить тебе на смерть стрілою Паріс з допомогою бога Аполлона біля Скейської брами.

Умер з цими словами Гектор. Відлинула, нарікаючи на гірку долю, душа його в царство похмурого Аїда.

Скликав, триумфуючи перемогу, Ахілл усіх греків. Дивувалися вони на могутній зріст і вроду розпростертого на землі Гектора. Кожен з тих, хто підходив, проколював труп Гектора списом. Тепер легко було вразити його; не так було в той час, коли підпалював грецькі кораблі Гектор.

Жахливе діло задумав триумфуючий Ахілл. Проколовши на ногах Гектора сухожилля, просунув він крізь них міцний ремінь і прив'язав труп за ноги до колісниць. Скочив він на неї, високо піднісши панцир, знятий з Гектора, і погнав коней полем. По землі волочилося тіло Гектора за колісницею. Курява знялася на полі. Почорніла прекрасна Гекторова голова від пилу, б'ється вона об землю.

Побачила Гекаба з мурів Трої, як глумиться Ахілл над трупом її сина. У горі рве вона на собі сиве волосся і б'є себе в груди, зірвавши покривало. Гірко ридає Пріам. Він просить пустити його в поле, він хоче благати переможця Ахілла зглянутися на нього, старця, згадати батька Пелея, такого ж старця, як і він. Почула страшні зойки троянців і Андромаха. В страху упустила вона човник з рук. Побігла Андромаха на мури і з них побачила тіло свого мужа, що волоклося в куряві за колісницею Ахілла. Зомлівши, впала на руки троянок нещасна дружина Гектора. Спало з неї дорогоцінне покривало, дар Афродіти, розсипалося її волосся. Опритомнівши, голосно заридала вона. Тепер нікого не зосталося у неї на світі. Осиротів і прекрасний син її Астіанакс. Нещасним сиротою ростиме він, ніхто не захистить його від кривди. Невимовне горе роздирало серце Андромахи. Голосно ридали навколо неї всі троянки. Загинув великий захисник Трої.

Похорон Патрокла

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Повернулися греки до своїх кораблів. Ахілл не велів розходитись по шатрах своїм мірмідонянам. Він наказав їм тричі об'їхати навколо тіла Патрокла на колісницях. З голосним плачем їхали хоробрі мірмідоняни.

Голосно плакав і Ахілл. Поклав він руки на груди вбитого друга, вигукуючи:

— Радій, мужній Патрокле! Я зробив те, що обіцяв тобі! Привіз я сюди, до твого смертного ложа, труп Гектора і віддав його на розтерзання псам. Дванадцять троянських юнаків уб'ю я біля похоронного багаття, помщаючись за твою смерть!

Кинув Ахілл біля ложа, на якому лежав убитий Патрокл, труп Гектора, нічим не прикривши його. Багатий

бенкет справив син Пелея для своїх мірмідонян. А самого його умовили грецькі вожді піти до Агамемнона. Там довго прохали його, обмившись, взяти участь у бенкеті. Відмовився Ахілл. Він просив тільки Агамемнона звеліти грекам запалити похоронне вогнище.

Влаштували бенкет грецькі герої, а після бенкету всі порозходились по своїх шатрах і полягали спати; один тільки Ахілл не спав. Тяжко стогнучи, лежав він на березі вічношумливого моря. Нарешті і він заснув глибоким сном. А уві сні явилася йому тінь Патрокла і благала швидше справити над тілом похоронні обряди, щоб могла заспокоїтись душа його в царстві Аїда. Заповідав Патрокл поховати його кості в тій могилі, де буде похований і Ахілл. В одній урні, даній богинею Фетідою, має бути покладено прах Ахілла і Патрокла. Уві сні простер руки до тіні Патрокла Ахілл, але з сумним стогоном зникла тінь. Прокинувся Ахілл і знову почав голосно оплакувати друга. Плакали з ним і всі мірмідоняни. Плачучими застала їх богиня Еос-Зоря, передвісниця сходу бога Геліоса-Сонця.

Рано-вранці Агамемнон послав на узгір'я високої Іди греків по дрова для похоронного вогнища. Виконали наказ царя греки й запалили на березі моря високе вогнище. В урочистій процесії винесли труп Патрокла мірмідоняни, покривши його своїм зрізаним волоссям, і поклали в багаття. Зрізав Ахілл і своє волосся, що присвячене було річковому богові Сперхею¹, коли б судилося повернутися героєві у рідний край; а тепер уклав він його в руки Патроклові. Потім на прохання Ахілла відпустив Агамемнон усіх воїнів до кораблів, а біля вогнища залишилися самі вожді греків. Багато овець і волів заколото було на честь Патрокла, а їхнім жиром обмащено все його тіло; розставлено також навколо ложа з тілом посудини з медом і маслом. Убито чотирьох коней і двох псів. На вогнище покладено й трупи дванадцятьох троянських юнаків, яких своїми руками вбив Ахілл. А труп Гектора лежав біля вогнища. Його охороняла богиня Афродіта, умастивши запашним маслом, а бог Аполлон розпростер над ним хмару, щоб палюче проміння сонця не висушило труп Гектора.

Коли все було готове для похорону, Ахілл підпалив вогнище, але воно не займалося. Помолився Ахілл богам вітру — Борееві і Зефірові: він благав їх роздмухати

¹ Ріка Сперхей на півдні Фессалії.

полум'я. Хутко помчала вісниця богів Іріда в чертоги Зефіра, де бенкетували всі боги вітру, і покликала їх на допомогу синові Пелея. З грізним шумом пронеслися, звиваючи хмари, Борей і Зефір понад морем. Заходили під їх подихом по морю високі хвилі. Швидко прилинули вони до Трої і роздмухали вогонь. Цілу ніч високо здіймалося вгору полум'я багаття. А Ахілл, черпаючи дводонним келихом вино, чинив возливання, прикликаючи душу Патрокла.

На ранок догоріло величезне вогнище і стало згасати. Зморений Ахілл ліг на землю біля згасаючого вогнища і забувся у непереборнім сні. Його розбудили голоси вождів греків. Загасили на прохання Ахілла вожді тліючі головешки вином, зібрали кістки Патрокла і поклали їх у золоту урну. Потім споруджений був зруб, у нього поставлена урна, а над зрубом насипано високу могилу.

Після похорону Ахілл влаштував на честь померлого пишні похоронні грища. Вони почалися з перегонів на колісницях, в яких брали участь герої Евмел, син Адмета, герой Діомед, цар Менелай, син Нестора Антілох і герой Меріон. Першим пригнав коней своїх до цілі Діомед: йому допомогла богиня Афіна. Трохи відстав від нього син Нестора Антілох. А за ним був Менелай, хитрощами вирвав у нього другу нагороду син Нестора. Останнім був Меріон. А героя Евмела, найзнаменитішого візничого, спіткало нещастя. Богиня Афіна, не бажаючи його перемоги, зламала дишло в його колісниці. Упав Евмел на землю і дуже розбився. Всім учасникам перегонів роздав Ахілл багаті дарунки. Підніс він дарунок і старцеві Нестору; він не міг уже брати участі в змаганнях героїв; старість зробила немічним його тіло, а колись і він здобував на грищах перемоги над могутніми героями. Потім змагались в кулачному бою могутній герой Епей і герой Евріал. Переміг Епей, поваливши на землю ударом кулака Евріала. Аякс Теламонід і цар Одісей змагались у боротьбі. Довго боролись вони. Ні той, ні другий не могли перемогти. Рівноцінна дісталася їм нагорода. У швидкім бігу змагались Аякс, син Оїлея, Одісей і син Нестора Антілох. Попереду, як легкий вітер, біг Аякс, за ним — Одісей. Почав благодати Афіну Одісей дати йому перемогу. Почула героя Афіна. Посковзнувся Аякс і впав. Першим досяг цілі Одісей і здобув першу нагороду. У збройному бою змагались Діомед і Аякс Теламонід. Зітнулись герої, але греки боялися, щоб не вразили вони один одного на смерть. Припинили

бій герої, і обидва дістали рівні нагороди. У метанні важкого диска всіх переміг герой Поліпет. Для змагання у стрільбі з лука до високої жердини прив'язали голубку, стрілець мав пронизати її стрілою. Вийшов герой Тевкр. Напнувши лук, пустив стрілу Тевкр, але вона перетнула тільки тонку мотузку, якою прив'язана була голубка. Злинула в небо голубка, але герой Меріон пробив її своєю стрілою. Йому дісталась нагорода за стрільбу з лука. Нагороду за метання списа віддано цареві Агамемнону; ніхто не міг перевершити його в умінні метати списа.

Скінчилися гриця. Розійшлись герої, і незабаром увесь табір поринув у глибокий сон. Не спав тільки Ахілл. Він, безутішний, оплакував свого друга. Вставши з ложа, довго блукав він берегом моря. Нарешті, коли зоря розгорілася на небі, запряг він коней у колісницю і, прив'язавши труп Гектора, тричі об'їхав навколо високої могили, волочачи по землі труп нещасного сина Пріама. Потім знов кинув він труп, а сам пішов до шатра.

Пріам у шатрі Ахілла. Поховання Гектора

Викладено за поемою Гомера «Іліада»

Бачили зі світлого Олімпу боги, як ганьбив тіло Гектора Ахілл. Гнівався на нього за це бог Аполлон. Хотіли боги, щоб викрав Гермес труп Гектора, але противились цьому богині Гера й Афіна Паллада, а також і бог Посейдон. Уже одинадцять днів лежав труп Гектора, нічим не прикритий, біля шатра Ахілла. Докоряв богам Аполлон за те, що дозволяють вони Ахіллові, який забув жаль і совість, глумитися над тілом Гектора. Спалахнула сварка між Аполлоном і Герою. А Зевс-громовержець припинив цю сварку. Він послав по богиню Фетіду вісницю богів Іріді. Вирішив послати богиню Фетіду син Крона до Ахілла, щоб вона переказала йому веління Зевса видати за багатий викуп тіло Гектора його батькові Пріаму. Серед троянців найдужче любив Зевс великого Гектора.

Бистра, як мисль, Іріда полинула до Фетіди, і вмить стала вона перед нею. Фетіда, оточена морськими богинями, сиділа, проливаючи сльози за сином. Почувши з уст Іріді волю Зевса, вдягла Фетіда чорний одяг жалоби

і злинула на високий Олімп. З пошаною зустріли боги Фетіду. Афіна влаштувала їй місце поруч Зевса, а Гера піднесла їй сама золотий келих з запашним нектаром. Повідав їй свою волю Зевс. Зараз зійшла богиня Фетіда на землю до шатра свого сина. Сіла вона коло смутного Ахілла і, ніжно пестячи його рукою, сказала йому, що гніваються на нього Зевс і всі боги за Гектора і наказують видати труп його Пріамові. Скорився волі богів могутній Ахілл.

Тим часом Зевс-громовержець послав вісницю богів Іріду до Пріама. Коли Іріда прилинула на своїх райдужних крилах до палацу Пріама, нещасний старець лежав розпростертий на землі, проливаючи сльози за загиблим сином. Навколо старця сиділи всі його сини, голосно ридаючи. Наблизилася до старця Іріда і ім'ям Зевса звеліла йому їхати у табір греків до Ахілла з багатим викупом. Обіцяла Іріда, що проведе Пріама в табір бог Гермес.

Почувши слова богині, зараз устав Пріам і пішов до палацу, звелівши синам приготувати віз для дарунків і колісницю. Увійшовши в палац, покликав Пріам свою стару дружину Гекабу і сказав їй, що хоче їхати у табір греків. Злякалася Гекаба. Вона благала чоловіка не йти на видиму смерть, але заспокоїв її Пріам, сказавши, що іде він до Ахілла, скоряючись волі богів-олімпійців. Вибрав коштовні дарунки Пріам і почав збиратися в путь. Докоряв він і синам своїм, що гаються вони. Злякалися сини Пріама батькового гніву і швидко запрягли у віз мулів, поставили на нього велику скриню для дарунків і запрягли в колісницю коней. Зійшов на колісницю Пріам і погнав коней. Попереду ж колісниці мули везли віз із дарунками, а мулами правив візник Ідей. Всі, хто проводжав Пріама, гірко плакали, неначе їхав він на певну загибель.

Коли Пріам виїхав у поле, Зевс-громовержець послав йому назустріч сина свого — бога Гермеса. Під'язав Гермес свої крилаті сандалі, узяв до рук жезл, яким склепляє він повіки смертним, і помчав до Трої. Він з'явився в образі прекрасного юнака Пріамові, коли той напував коней і мулів у річці. Злякався Пріам — він гадав, що юнак уб'є його і викраде дарунки. Але Гермес, назвавшись слугою Ахілла, сказав, що проведе його до табору. Зрадів старий, він запропонував юнакові подарунок — дорогоцінний келих, але Гермес відмовився від нього. Скочив він у колісницю Пріама і швидко погнав коней. Біля брами грецького табору стояла варта, але на

неї Гермес наслав глибокий сон. Відсунув бог засуви брами, відчинив її й потай провів Пріама через табір. Відчинив Гермес ворота й до табору мірмідонян. Коли ж під'їхав Пріам до шатра Ахілла, відкрив Гермес Пріамові, хто він є, і звелів сміливо йти до шатра. Пріам лишив Ідея охороняти дарунки, а сам пішов до шатра. Ахілл щойно скінчив трапезу. Ніким не помічений увійшов Пріам і, впавши на коліна перед Ахіллом, почав благодіяти його такими словами:

— О великий Ахілле! Згадай батька, такого ж старого, як і я! Може, і його місто облягли сусіди і нікому визволити його з біди. А я, нещасний, утратив майже всіх синів. Ти вбив і найзнаменитішого з моїх синів — Гектора. Заради нього прийшов я до кораблів твоїх. Зглянься на моє горе! Прийми багатий викуп. Бачиш, в якому я нещасті. Я переживаю те, чого не переживав жоден із смертних: я змушений цілувати руки вбивці моїх дітей.

Своїми словами викликав Пріам в Ахілла спогад про батька. Гірко заплакав Ахілл, згадавши батька, а Пріам, простершись на землі, плакав за сином. Нарешті встав Ахілл; він підвів Пріама і сказав йому:

— О нещасний! Багато горя бачив ти на віку! Але як зважився ти прийти сюди до того, хто вбив багатьох твоїх синів? О, в твоїх грудях тверде, як криця, серце. Але заспокойся, перестань плакати і сядь тут. Боги судили людям переносити в житті горе, тільки самі вони, безсмертні, не знають смутку. Не лий більше сліз, адже плачем не воскресиш ти загиблого Гектора. Устань, сядь тут!

— Ні, не сяду я, Ахілле, — відповів Пріам, — перш ніж повернеш ти мені Гектора! Прийми дарунки і дай мені глянути на тіло мого сина.

Гнівno поглянув на Пріама Ахілл і сказав:

— Бійся розгнівити мене, старий! Я сам знаю, що повинен повернути тобі тіло Гектора. Це воля Зевса, її звістила мені моя мати, богиня Фетіда. Я знаю, що й тебе привів сюди бог, інакше не насмілюся б ти з'явитися у табір греків. Замовкни ж! Я боюсь, що в гніві порушу завіт Зевса — щадити благаючого.

Сказавши це, вийшов Ахілл. Він покликав друзів своїх, звелів розпрягти коней і мулів Пріама і увести до шатра Ідея. Потім обмили Ахіллові рабині тіло Гектора і вбрали у дорогоцінні шати. Сам Ахілл підняв тіло і поклав на багато озлоблене ложе, а друзі його поставили ложе на віз. Благодіє великий син Пелея душу Патрок-

ла не гніватись за те, що повернув він тіло Гектора батькові. Він обіцяв присвятити Патроклові частину дарів, привезених Пріамом. Зробивши все це, повернувся до шатра Ахілл і сказав старцеві, що вже видано йому тіло Гектора. Приготував Ахілл багату вечерю і запросив Пріама підкріпити сили їжею і питвом. Під час вечері з подивом дивився Пріам на прекрасного, величного, як бог, Ахілла, а Ахілл дивувався на поважний вигляд сивого старця і слухав його мудрих слів.

Коли скінчена була вечеря, Пріам просив Ахілла дозволити йому підкріпитися сном, бо він не спав уже, відколи загинув Гектор. Ахілл звелів приготувати Пріамові та Ідеєві перед шатром два розкішні лежа. Коли ж Пріам готувався лягти спати, запитав його Ахілл, скільки днів потрібно йому на поховання сина, і обіцяв у ці дні не починати битви. Десять днів прохав Пріам на поховання. Ахілл обіцяв йому, що й сам не стане до бою в ці дні, і втримає від битви греків. Лагідно потис Ахілл руку Пріамові, бажаючи тим потиском заспокоїти старця, і попрощався з ним.

Поснули всі воїни, спали й боги на світлому Олімпі, не спав лише бог Гермес. Він явився біля лежа Пріама і, збудивши його, звелів покинути швидше табір греків, бо боявся, що побачить хтось Пріама і спокуситься можливістю дістати за нього багатий викуп. Злякався Пріам, встав з лежа й розбудив Ідея. Гермес запряг коней та мулів і вивів їх потай з табору. Аж біля берегів Скамандру покинув бог Пріама.

На зорі під'їхав Пріам до Трої. Перша побачила його Кассандра і почала голосити за Гектором, скликаючи троянців і троянок. Зібрався величезний натовп біля брами Трої. Попереду всіх стояли Гекаба і Андромаха; голосно ридали вони і рвали на собі волосся. Ридали всі троянці і намагались ближче підійти до воза, на якому лежав убитий Гектор. Але по слову Пріама розступився натовп і дав йому проїхати в Трою.

Голосно ридала Андромаха — вона оплакувала чоловіка, свого єдиного оборонця. Тепер знала вона, що впаде Троя і поведуть греки всіх троянок у тяжку неволю. Вб'ють греки й сина її Астіанакса, помщаючись Гекторові за смерть багатьох героїв. Нарікала Андромаха, що далеко від неї загинув Гектор, не сказавши їй заповітного слова, яке вічно пам'ятала б вона. Ридала й Гекаба, проливаючи потоки сліз за улюбленим сином.

Плакала й прекрасна Єлена за Гектором. Від нього ніколи не чула вона докору, не бачила кривди. Завжди заступався за неї лагідний душею Гектор, і завдяки його заступництву не кривдили її й інші. Тепер загинув її єдиний друг і утішитель у Трої, де всі однаково ненавидять її.

Звелів Пріам приготувати похоронне багаття. Дев'ять днів возили троянці з Іди дрова на багаття. На десятій день поклали вони на багаття тіло Гектора й спалили. Зібрали прах його в золоту урну, поставили її в склеп, закрили склеп кам'яними плитами, зверху насипали високу могилу. Поки троянці насипали могилу, варта пильнувала, щоб не напали несподівано греки. Після похорону Пріам справив у своєму палаці розкішний похоронний бенкет.

Так ховали троянці великого Гектора.

Битва з амазонками.

Пенфесілія

Викладено за поемою Овідія «Героїні» та поемою Вергілія «Енеїда»

Після смерті Гектора важкі часи настали для Трої. Не було в неї більше могутнього захисника. Не сміли троянці виходити за міські мури, щоб зітнутися з греками у відкритому полі. Не було в Трої такого героя, який міг би помірятися силою в герці з Ахіллом. Здавалося, що настають останні дні великого міста. Тут несподівано прийшла допомога троянцям. З далекого Понту¹ з'явилися на прудких конях на допомогу Трої зі своєю царицею Пенфесілією хоробрі войовниці-амазонки. Хотіла битвою з греками спокутувати свою провину Пенфесілія, бо вона ненавмисне вбила на полюванні свою сестру². Могутня дочка Ареса нахвалялася, що вразить на смерть усіх славних героїв Греції, прожене з-під Трої греків і спалить їхні кораблі. З великою радістю зустріли троянці амазонок. Пріам прийняв Пенфесілію, як рідну дочку, і дав на її честь розкішний бенкет.

¹ Чорне море.

² Допомагаючи троянцям, яким сприяла Артеміда, Пенфесілія сподівалася також умилювати цю богиню, що гнівалася на неї за вбивство.

Другого дня виступили амазонки в блискучому озброєнні на чолі троянського війська проти греків. Знявши руки до неба, благав Пріам богів дарувати їм перемогу. Але не почули його боги. Почалась кровопролитна битва. Наче бурхливий вихор, носилася по рядах греків Пенфесілія зі своїми амазонками. Одного за одним вражала вона героїв. Подалися греки й почали було вже відступати. Аж до кораблів відтиснула їх Пенфесілія. Близька була вже остаточна перемога амазонок. Та ось на допомогу прийшли Ахілл і Аякс Теламонід. Вони не брали участі в битві. Розпростершись на землі, лежали обидва біля могили Патрокла, сумуючи за другом. Почувши шум битви, швидко озброїлися герої і, наче два грізні леви, кинулись у бій. Не могли протистояти їм амазонки і троянці. Побачила Пенфесілія могутнього Ахілла й хоробро виступила проти нього. Кинула вона спис в Ахілла, але на скіпки розлетівся він, ударившись об щит сина Пелея. Пустила другий спис цариця амазонок в Ахілла, але знов не поранила його. В страшному гніві кинувся на неї Ахілл і вразив її в груди. Відчула смертельну рану Пенфесілія. Зібравши останні сили, хотіла вона вихопити з піхов меч, але могутній Ахілл проколов її списом разом з конем. Упав на землю кінь, а біля нього розпростерта лежала Пенфесілія. Зняв з неї шолом Ахілл і зупинився, вражений надзвичайною вродою дочки бога війни Ареса. Прекрасна, як богиня Артеміда, лежала мертва Пенфесілія. Стоїть над тілом убитої ним красуні Пенфесілії Ахілл і відчуває, як народжується в ньому любов до загиблої. Коли, засмучений, стояв Ахілл над тілом Пенфесілії, підійшов до нього Терсит і почав лаяти героя, як робив це й раніш. Глузуючи з сумування Ахілла, проколов Терсит списом око прекрасної Пенфесілії. Спалахнув страшним гнівом Ахілл. Розмахнувся він і вдарив Терсита з такою силою по обличчю, що вбив його на місці. Діомед западав гнівом на Ахілла за те, що вбив він його родича. Насилу вдалося грекам примирити двох героїв.

Тихо підняв Ахілл убиту ним Пенфесілію і виніс із битви. Потім видали греки трупи Пенфесілії та дванадцятьох убитих амазонок разом з їхнім озброєнням троянцям, а ті справили пишний похорон, спаливши трупи на багатті.

А Ахілл рушив на острів Лесбос. Там приніс він багаті жертви богу Аполлонові і богині Артеміді та матері їх

Латоні, благаючи їх очистити його від гріха пролітої ним крові Терсіта. За велінням Аполлона очистив Ахілла хитромудрий Одиссей.

Бій з ефіопами. Мемнон

Викладено за поемами Гомера «Одіссея», Гесіода «Теогонія» і Вергілія «Енеїда»

Ще важче стало троянцям відбивати натиск греків після смерті Пенфесілії. Але несподівано ще раз прийшла їм допомога. З берегів сивого Океану, що клубить свою воду навколо всієї землі, прибув з величезним військом ефіопів¹ у Трою Мемнон. Він був сином прекрасної богині зорі Еос і Тіфона й родичем Пріама. Ніхто зі смертних не міг зрівнятися з ним красою. Наче вранішня зоря, сяяв він серед війська троянців у своєму золотому озброєнні, викуваному самим богом Гефестом.

Гідним супротивником Ахіллові був Мемнон, могутній син богині. Знову закипів лютий бій під мурами Трої. Попереду троянців бився Мемнон, на чолі греків — Ахілл. Але він уникав зустрічі з Мемноном. Знав син Фетіди, що коли вб'є він Мемнона, то скоро сам загине від стріли Аполлона. Напав Мемнон на старця Нестора. Хіба міг старий герой битися з юним Мемноном?

Повернув Нестор своїх коней і хотів урятуватися втечею. Але напнув свій лук Паріс і вразив стрілою одного з коней Нестора. Бачачи, що загрожує йому неминуча загибель, Нестор покликав на допомогу сина свого Антілоха. Поспішив на допомогу батькові вірний син. Він вирішив, що краще загине, ніж дасть Мемнонові вбити свого батька. Схопив величезний камінь Антілох і кинув його в Мемнона. Але захистив від удару сина богині Еос шолом, викуваний богом Гефестом. Мемнон ударив списом у груди Антілоха, і впав мертвим на землю син Нестора з пробитим серцем, заплативши своїм юним життям за життя батька. Зарідав старець Нестор, побачивши загибель сина. А Мемнон, незважаючи на те, що напав на нього другий син Нестора, Фрасімед, з другом своїм Фереєм, хотів зняти панцир з убитого Ан-

¹ Міфічний народ, що жив, як гадали греки, на крайньому півдні землі.

тілоха. Сам Нестор кинувся на захист трупа свого сина. Але Мемнон не став битися з старцем, не зняв він на нього руки. Люто билися греки й ефіопи навколо тіла Антілоха. Нестор покликав на допомогу й могутнього Ахілла. Вжахнувся Ахілл, дізнавшись, що загинув Антілох. Адже він любив його над усіх героїв; після Патрокла він був його найкращим другом. Забувши про все, забувши й те, що й сам він мусить загинути слідом за Мемноном, кинувся у бій Ахілл. Побачивши Ахілла, що наближався, Мемнон кинув у нього величезний камінь, але камінь геть відскочив, ударившись об щит. А Ахілл поранив Мемнона списом у плече. Не звернув Мемнон уваги на рану, він сам поранив у руку сина Пелея. Оголили мечі герої і кинулися один на одного. Вони були рівні один одному силою, обидва були синами богинь, на обох них виблискували панцири, викувані богом Гефестом. Прикрившись щитами, билися герої. З високого Олімпу дивились боги на цей герць. Матері героїв, богиня Еос і богиня Фетіда, благали Зевса кожна за свого сина. Узяв Зевс золоті терези, поклав на них жереби героїв і зважив їх. Низько спустився жереб Мемнона, судила йому доля впасти від руки Ахілла. Заридала богиня Еос: вона мусила втратити улюбленого сина. Нарешті махнув своїм важким списом Ахілл і пронизав груди Мемнонові. Темною хмарою на знак смутку повилася богиня Еос. Послала вона на поле битви своїх синів, богів вітру, і віднесли вони тіло Мемнона далеко на береги ріки Есепу¹. Там оплакали його юні німфи і спорудили йому гробницю. А ефіопів обернули боги у птахів. З того часу щороку прилітають вони на береги Есепу до гробниці Мемнона й там оплакують свого царя.

Греки поховали з великою пошаною юного Антілоха. А прах його поклали в урну і згодом поставили її в одному склепі з прахом Ахілла й Патрокла.

Смерть Ахілла

Страшним гнівом палав Ахілл на троянців. Він вирішив жорстоко помститися їм за смерть друзів — Патрокла та Антілоха. Як розлютований лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним героїв Трої. Кинулися поспіш-

¹ Річка в Малій Азії (сучасна Чалталдере).

но втікати троянці, спішили заховатися вони за мурами Трої. Несамовитий Ахілл переслідував їх. Гнала його невблаганна доля на вірну загибель. Аж до Скейської брами переслідував Ахілл троянців.

Він удерся б і в священну Трою, і вона загинула б, коли б не з'явився бог Аполлон. Грізно крикнувши, спинив він Ахілла. Але не послухав його Ахілл. Він сам гнівався на бога за те, що багато разів рятував бог-стріловержець від нього Гектора й троянців. Ахілл погрожував навіть богові, що вразить його списом. Невблаганна доля затьмарила розум Ахіллові. Він готовий був напасти навіть на бога. Розгнівався Аполлон, забув він і те, що обіцяв колись на весіллі Пелея і Фетіди охороняти Ахілла. Повившись темною хмарою, для всіх незримий, скерував він Парісову стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було вразити великого героя¹. Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув наближення смерті Ахілл. Вирвав він з рани стрілу і впав на землю. Гірко докоряв він богу Аполлонові за те, що він згубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг вбити його ніхто із смертних. Ще раз зібрав свої сили Ахілл. Грізний, наче вмираючий лев, підвівся він із землі і вразив ще багатьох троянців. Та ось похололо його тіло. Все ближче смерть. Поточився Ахілл і сперся на спис. Грізно крикнув він троянцям:

— Горе вам, погинете ви! І після смерті мститимусь вам!

Від цього поклику кинулись тікати троянці. Але щодалі слабшав Ахілл. Залишили його останні сили, і впав він на землю. Загримів на ньому його золотий панцир, і здригнулася земля. Помер Ахілл. Але й до мертвого не насмілювалися наблизитись троянці. Вони боялися його й мертвого, такий жах навів він їм за життя. Потроху перебороли вони страх, і запеклий бій закипів навколо тіла найбільшого з героїв. Наймогутніші герої греків і троянців узяли участь у цьому бою. Горами нагромадилися трупи навколо Ахілла, а він лежав, нерухомий, величезний, не чуючи вже бою. Пил вихором кружляв, здіймаючись з-під ніг бійців. Кров лилася рікою. Здавалося, ніколи не скінчиться бій. Коли це вдарив грім Зевса, знялася буря і зупинила троянців. Не хотів Зевс, щоб

¹ Фетіда опускала немовля Ахілла у підземну ріку царства Аїда — Стікс, тримаючи його за п'яту; від цього тіло його стало твердим, як криця, а п'яти вода Стіксу не торкнулася.

заволоділи троянці трупом Ахілла. Підняв могутній Аякс Теламонід труп Ахілла і поніс до кораблів, а його захищав Одиссей, відбиваючи троянців, що наступали. Хмара стріл і списів летіла з рядів троянців в Одиссея, але він все ж мужньо стримував їх натиск, відступаючи крок за кроком.

Приніс Аякс труп Ахілла до кораблів. Обмили труп греки, умастили запашним маслами і поклали на пишно оздобленому ложі. Обступивши ложе, голосно оплакували греки свого найбільшого героя і рвали з горя волосся. Почула їхній плач богиня Фетіда. Піднялася вона з морської глибини зі своїми сестрами-нереїдами. Дізнавшись, що загинув її улюблений син, Фетіда так скорботно скрикнула, що здригнулися усі греки. Вони тікали б, перелякані, до кораблів, якби не зупинив їх старець Нестор. Сімнадцять днів оплакувала Фетіда, нереїди і греки Ахілла. З високого Олімпу спустилися музи. Вони співали на честь загиблого похоронний гімн. Оплакували героя і безсмертні боги на Олімпі. На вісімнадцятий день споруджено було похоронне багаття. На ньому спалено було тіло Ахілла. Багато жертв принесли на честь найбільшого з героїв греки. Всі вони брали участь у похованні, одягнувши розкішні панцири. Коли догоріло вогнище, зібрали кістки Ахілла і поклали їх у золоту урну, яку подарував Фетіді бог Діоніс. У цій саме урні лежали і кістки Патрокла. В одному склепі поховані були Ахілл, Патрокл і Антілох, син Нестора. Високу могилу насипали над ними греки, далеко її видно було з моря, вона свідчила про славу похованих у ній героїв. А після похорону влаштовані були на честь загиблого грища. Дорогоцінні дарунки винесла з моря богиня Фетіда. Вони мали бути нагородою переможцям у грищах. Такі розкішні були ці дари, що самого Ахілла вони б захопили, коли живий був би великий герой.

Смерть Аякса Теламоніда

Викладено за трагедією Софокла «Аякс-бичоносець»

Після смерті Ахілла залишилось його золоте, викуване богом Гефестом, озброєння. Фетіда звеліла віддати його тому, хто найбільше відзначився, захищаючи тіло Ахілла.

Отже, дістати його мав або Аякс, або Одісей. Між ними і розгорілася суперечка за озброєння. Але як можна було розв'язати цю суперечку? Обидва герої були гідні нагороди. Нарешті вирішили, що суддями в цій суперечці мають бути полонені троянці. І тут допомогла Афіна Паллада своєму улюбленцеві Одісею. З її допомогою підмінили Агамемнон і Менелай жереб Аякса та ще й неправильно полічили голоси троянців, і одержав озброєння Одісей. Засмутився могутній Аякс. Пішов він до свого шатра, задумавши помститися синам Атрея й Одісеєві.

Уночі, коли весь табір греків спав глибоким сном, вийшов він з мечем у руках зі свого шатра, маючи намір убити Агамемнона і Менелая. Але богиня Афіна Паллада вразила Аякса безумством. Уже давно гнівалась на нього богиня за те, що відкидав він, покладаючись на свою силу, допомогу богів. Безумний Аякс кинувся на череду биків, в пітьмі почав убивати їх, гадаючи, що вбиває греків. А биків, які залишилися, погнав у своє шатро, уявляючи, ніби жене бранців. Страшенно катував биків Аякс у своєму шатрі. Він радів з їхніх мук і смерті. Адже для нього в його безумстві це були не бики, а сини Атрея. Нарешті потроху став прояснятися розум Аякса. Страшенно вжахнувся він, коли побачив, що все його шатро наповнене вбитими тваринами. З жахом просить Аякс пояснити йому, що сталося. Коли розповіли йому все, невимовне горе пройняло серце великого героя. Він вирішив своєю смертю заплатити за ту ганьбу, що спіткала його. Доручивши сина свого Еврісака захистові свого брата Тевкра й воїнів, які прийшли з ним із Саламіна, він подався на берег моря, взявши з собою меч, який дістав колись у дар від Гектора, сказавши, що йде благати богів зглянутись на нього, а меч свій хоче присвятити Аїдові і богині Ночі.

А в таборі греків розійшлася чутка про те, що вчинив Аякс. Знайшли вбитих ним биків і овець і трупи пастухів. Одісей по кривавих слідах з'ясував, що все це вчинив Аякс. Страшенно розгнівалися Агамемнон і Менелай і вирішили помститися Аяксові.

Тим часом від Тевкра прийшов вісник. Він переказав друзям Аякса, щоб вони оберігали великого героя, бо йому загрожує загибель, але що загибель загрожує йому тільки в цей день, коли ж минеться він щасливо, то вже ніщо не загрожуватиме Аяксові. Незабаром прибув у табір і сам Тевкр. Дізнавшись, що брат його пішов

на берег моря, побіг він його розшукувати. Боявся, що сталося нещастя з Аяксом. І дійсно, не застав він уже живого брата. На березі моря знайшов Тевкр лише труп Аякса: він пронизав себе списом. Так загинув наймогутніший після Ахілла герой греків.

Не хотіли Менелай і Агамемнон дозволити Тевкрові поховати труп брата. Могла б постати одверта ворожнеча між Тевкром і синами Атрея, в таборі греків почалася б міжусобиця, коли б у справу не втрутився Одиссей. Він умовив Агамемнона дозволити Тевкрові поховати великого Аякса, що зробив стільки значних послуг грекам. Нова могила височіла поряд з могилою Ахілла; у цій могилі спочивав прах могутнього сина Теламона — Аякса.

Філоктет. Останні дні Трої

Викладено за трагедією Софокла «Філоктет»

Після смерті Ахілла і Аякса греки уперто вели далі облогу Трої, але не могли силою оволодіти містом. Одного разу Одиссей підслухав із засідки слова провісника Гелена, сина Пріама, і хитрощами взяв його в полон. Таким чином, Одиссей вивідав, що Троя здобута буде лише в тому разі, якщо до війська греків прибуде Філоктет з отруєними стрілами Геракла і юний син Ахілла Неоптолем. Зараз же вирішив Одиссей вирушити в далеку путь по обох героїв.

Зовсім неважко було Одиссеєві, коли він прибув на острів Скірос до царя Лікомеда, умовити юного сина Ахілла взяти участь в облозі Трої. Як і батько його, прекрасний Неоптолем палав жадобою великих подвигів. Негайно вирушив він у путь з Одиссеєм, хоч його слізно умовляла залишитись мати його Дідамія.

Набагато важче було вмовити Філоктета. Він жив на пустельному острові Хрїсі біля Лемносу, всіма покинутий, у печері з двома виходами на схід і на захід. Крізь ці виходи сонце взимку зігрівало печеру, а влітку вітер поменшував у ній спеку. Часто терпів голод Філоктет. Нелегко здобував він собі прожиток, убиваючи своїми стрілами диких голубів. Рана на його нозі страшенно боліла, ледве міг рухатися нещасний, щоб принести собі води. З великим трудом вдавалося йому розпалити вогонь, б'ючи каменем об камінь. Страшні нестатки й

страждання терпів Філоктет на Хрісі цілих десять років. Зрідка приставали до берегів Хріси мореплавці, але ніхто з них не погоджувався взяти з собою в Грецію Філоктета. Причиною всіх цих страждань були сини Атреа і Одісей. Страшною ненавистю палав до них Філоктет. Охоче убив би він їх стрілами зі свого лука.

Знав Одісей, що неминуча загибель загрожує йому, якщо побачить його Філоктет; тому вирішив він піти на хитрощі. Він умовив юного Неоптолема йти до Філоктета і розповісти йому, що йде він з-під Трої, покинувши облогу через те, що образили його вожді греків. Коли ж Філоктет прохатиме взяти його в Грецію, то погодитись і таким чином виманити Філоктета, заволодіти його луком і стрілами і відвести його на корабель. Тоді легко буде привезти Філоктета під Трою. Не хотілося Неоптолемові діяти обманом, але Одісей переконав його, що тільки таким чином можна заманити Філоктета на корабель. Неоптолем погодився.

Коли прибув корабель до Хріси, Неоптолем вийшов з кількома воїнами на берег і пішов до печери. Філоктета в ній не було. Незабаром з'явився і Філоктет.

Голосно стогнучи, йшов він до печери. Страшенно мучила його рана. Зрадив Філоктет, побачивши мадрівників. Ще більша була радість його, коли дізнався він, що перед ним Неоптолем, син Ахілла. Неоптолем розповів нещасному страдникові всю ту вигадану історію, яку придумав Одісей, розповів йому й про смерть Ахілла, Патрокла і Аякса. Засмутився Філоктет, дізнавшись про загибель тих, кого любив він над усіх героїв.

Погодився Філоктет пливати з Неоптолемом у Грецію; він навіть передав сам юному синові Ахілла свої стріли й лук і благав захистити його від підступів лукавого Одісея. Філоктет квапив Неоптолема швидше відпливати в Грецію.

Несподівано приходить воїн і повідомляє, наче герой Фенікс і сини Тесея наближаються, щоб силою завести Філоктета під Трою. Незважаючи на жахливі страждання, від яких він падає непритомний на землю, поспішає Філоктет до берега. Бачить ці страждання Неоптолем. Несила йому більше обманювати і відкриває він всю правду Філоктетові. Неоптолем хотів уже повернути й стріли з луком Філоктетові, але Одісей, вибігши із засідки, не дав йому цього зробити. Філоктет хотів тікати і кинутися з вершини скелі в море, тільки б не бути слухняним знаряддям у руках ненависного йому Одіс-

сея і синів Атрея. Звелів слугам Одиссей схопити Філоктета і силою вести його на корабель. В розпачі був Філоктет. Не міг бачити цього Неоптолем і передав лук і стріли нещасному страдникові. Весь план Одиссея зійшов нанівець. Він навіть поспішив урятуватися втечею, бо знав, яка жахлива смерть від стріли Геракла.

Зробив ще спробу Неоптолем умовити Філоктета їхати з ним в Троаду і допомогти грекам здобути Трою. Але рішуче відмовився Філоктет — він не міг забути тих страждань, на які прирекли його Агамемнон, Менелай і Одиссей. Здавалося, що доведеться їм, не досягши мети, покинути Хрісу або ж знову мав удалися до хитрощів Неоптолем. Раптом перед Філоктетом у сяйві безсмертного бога з'явився Геракл. Він звелів Філоктетові їхати до мурів Трої; там найбільший з героїв обіцяв Філоктетові зцілення від рани і велику славу при здобутті Трої. Скорився волі друга Філоктет. Добровільно зійшов він на корабель Одиссея і відплив у Троаду, туди, де чекали його великі подвиги.

Багато подвигів здійснив Неоптолем, прибувши під мурі Трої. Ніхто не міг зрівнятись силою й хоробрістю з сином Ахілла. Багато троянських героїв загинуло від руки Неоптолема в бою. Убив він у запеклому герці й могутнього нащадка Геракла — Евріпіла, сина Телефа. Його послала на допомогу Пріамові мати його, підкуплена дорогоцінним даром, — золотою виноградною лозою, яку виростив Зевс для прекрасного Ганімеда. Після Мемнона наймогутнішим оборонцем Трої був прекрасний, як бог, Евріпіл. Згубила його користолюбність матері.

Незабаром після прибуття до мурів Трої поранив своєю стрілою Філоктет Паріса, винуватця всієї війни. Філоктет завдав йому отруєною стрілою Геракла невилгоюної рани, від якої в страшних муках мав сконати Паріс. Отрута стріли все глибше проникала в його тіло. Паріс пішов із Трої в ліс і помер там у страшних муках. Він помер там, де колись безпечно жив як звичайний пастух. Знайшли тіло Паріса пастухи. Гірко оплакали вони смерть свого колишнього товариша. Зробили високе вогнище, поклали на нього тіло Паріса і підпалили. Зібрали прах пастухи, поклали в урну і поставили в склеп.

Що не день, то все важче ставало троянцям боронити місто. Все ж не могли відкритою силою оволодіти греки Троєю. Тоді зважився Одиссей на небезпечний подвиг. Він спотворив собі обличчя ударами бича і, одягнувшись у лахміття, ніби жебрак, пішов у Трою,

щоб вивідати все, що замишляють троянці. Бачили всі троянці нещасного жебрака, що збирає по багатолюдних вулицях милостиню. Одна тільки Єлена впізнала Одиссея. Покликавши його в дім свій, обмила його тіло Єлена і запряглася не відкривати троянцям, хто він. Усе вивідав Одиссей і, повбивавши багатьох вартових, щасливо повернувся до табору греків. Ще небезпечніший подвиг здійснили удвох Одиссей і Діомед: вони по-тай проникли в Трою і прокрались у святилище Афіни Паллади; там стояло дерев'яне зображення богині, що впало колись із неба (палладій). Це зображення треба було здобути грекам, бо, поки воно було в Трої, не можна було оволодіти Троєю. З великою небезпекою викрали його хоробрі герої. По дорозі назад перебили вони багато троянців і повернулися до табору.

Падіння Трої

Викладено в основному за поемою Вергілія «Енеїда»

Та все ж ніяк не могли греки оволодіти містом. Тоді Одиссей умовив їх діяти хитрощами. Він порадив спорудити такого величезного дерев'яного коня, щоб у ньому могли сховатися наймогутніші герої греків. Все ж інше військо мало відпливти від берега Троади і заховатися за островом Тенедосом¹. Коли троянці ввезуть коня в місто, тоді вночі вийдуть герої, відкриють браму міста грекам, які таємно вернуться назад. Одиссей запевняв, що тільки таким способом можна здобути Трою.

Віщий Калхас, якому послав знамення Зевс, також умовляв греків вдатися до хитрощів. Нарешті погодились греки на пропозицію Одиссея. Знаменитий митець Епей із своїм учнем за допомогою богині Афіни Паллади спорудив величезного дерев'яного коня. В нього увійшли Неоптолем, Філоктет, Менелай, Ідомей, Діомед, молодший Аякс, Меріон, Одиссей і кілька інших героїв. Усе нутро коня наповнилось озброєними воїнами. Епей так щільно закрив отвір, яким увійшли герої, що не можна було навіть подумати, що в коневі є воїни. Потім греки спалили усі будівлі в своєму таборі, посідали на кораблі і відплили у відкрите море.

¹ Острів в Егейському морі біля узбережжя Троади.

З високих мурів Трої обложені бачили незвичайний рух у грецькому таборі. Довго не могли вони зрозуміти, що там таке діється. Раптом, на велику свою радість, побачили вони, що з табору греків здіймаються густі клуби диму. Збагнули вони, що греки покинули Троаду. Радіючи, повиходили усі троянці з міста й пішли до табору. Табір справді був покинутий, тільки де-не-де догоряли ще будівлі. З цікавістю бродили троянці по тих місцях, де стояли недавно шатра Діомеда, Ахілла, Агамемнона, Менелая та інших героїв. Вони були певні, що скінчилася тепер облога, минули всі біди, і можна взятися до мирної праці.

Раптом у здивуванні спинилися троянці: вони побачили дерев'яного коня. Дивились вони на нього і ніяк не могли здогадатися, що це за дивовижна споруда. Одні з них радили кинути коня в море, а інші — везти в місто й поставити на акрополі. Почалася суперечка. Тут перед сперечальниками з'явився жрець бога Аполлона Лаокоон. Він палко почав умовляти своїх співгромадян знищити коня. Певний був Лаокоон, що в коневі сховані грецькі герої, що це якась воєнна хитрість, вигадана Одисеем. Не вірив Лаокоон, що назавжди покинули греки Троаду. Благав Лаокоон троянців не довіряти коневі. Щоб там не було, а Лаокоон побоювався греків, навіть якби вони приносили дарунки Трої. Схопив величезний спис Лаокоон і кинув ним у коня. Здрігнувся кінь від удару і глухо забряжчала всередині його зброя. Та затьмарили боги розум троянців — вони все-таки постановили везти коня в місто. Мало здійснитися веління долі.

Коли троянці стояли навкруг коня, все тісніше обступаючи його, раптом почувся голосний крик. Це пастухи вели зв'язаного полоненого. Він добровільно віддався їм в руки. Цей полонений був грек Сінон. Обступили його троянці і почали знущатися над ним. Мовчки стояв Сінон, боязко поглядаючи на троянців, що його оточили. Нарешті заговорив він. Тяжко нарікав він, проливаючи сльози, на гірку долю свою. Зворушили Сінонові сльози Пріама і всіх троянців. Почали вони розпитувати його, хто він і чому зостався.

Тоді розповів їм Сінон вигадану історію, яку придумав для нього Одисей, щоб обдурити троянців. Сінон розповів, як задумав згубити його Одисей, бо Сінон був родич того Паламеда, якого так ненавидів цар Ітаки. Тому, коли греки вирішили припинити облогу, Одисей умовив Калхаса оповістити, що ніби боги за щасливе по-

вернення на батьківщину вимагають людської жертви. Довго удавав Калхас, що вагається, на кого вказати як на жертву богам, і нарешті вказав на Сінона. Зв'язали греки Сінона і повели до жертовника. Але Сінон розірвав мотуззя і врятувався від неминучої смерті втечею. Довго переховувався в густих заростях очерету Сінон, вичікуючи відплиття греків на батьківщину. Коли ж вони відплили, вийшов він зі свого сховища і добровільно віддався в руки пастухів. Повірили троянці хитрому грекові. Пріам звелів звільнити його і запитав, що значить цей дерев'яний кінь, залишений греками у таборі. Тільки цього запитання й чекав Сінон. Прикликавши богів за свідків того, що говорить він правду, Сінон сказав, що коня залишили греки для того, щоб уласкавити грізну Афіну Палладу, розгнівану викраденням палладія з Трої. Кінь цей, за словами Сінона, буде могутнім захистом Трої, якщо троянці ввезуть його в місто. Повірили і в цьому троянці Сінонові. Спритно зіграв він ту роль, яку доручив йому Одиссей.

Ще ж дужче переконало троянців у тому, що Сінон говорив правду, велике чудо, послане Афіною Палладою. На морі з'явилися два дивовижні змії. Швидкопливли вони до берега, звиваючись незчисленими кільцями свого тіла на хвилях моря. Високо здіймались червоні, як кров, гребені на їхніх головах. Очі їхні блискали полум'ям. Виповзли змії на берег коло того місця, де Лаокоон приносив жертву богу моря Посейдонові. З жаху розбіглися усі троянці, а змії кинулись на двох синів Лаокоона і обвилися навколо них. Поспішив на допомогу синам Лаокоон, але й його обвили змії. Своїми гострими зубами терзали вони тіла Лаокоона і двох його синів. Силкується зірвати з себе зміїв нещасний і визволити від них дітей своїх, та марно. Отрута проникала все глибше. Усе тіло зводить корчами. Страждання Лаокоона і синів його жахливі. Голосно скрикнув Лаокоон, чуючи наближення смерті. Так загинув Лаокоон, бачачи жахливу смерть своїх ні в чому не винних синів, загинув тому, що хотів, усупереч волі богів, врятувати рідну землю. А змії, зробивши своє жахливе діло, поповзли геть і зникли під щитом статуї Афіни Паллади.

Загибель Лаокоона ще дужче переконала троянців, що вони повинні ввезти дерев'яного коня в місто. Розібрали вони частину міського муру, бо величезного коня не можна було провезти через браму, і з тріумфом, співами й музикою потягли коня канатами у місто. Чотири

рази зупинявся, вдаряючись об мур, кінь, коли тягли його через пролом, і грізно гриміла в ньому від поштовхів зброя греків, але не чули цього троянці. Нарешті притягли вони коня в акрополь. Віща Кассандра вжахнулася, побачивши в акрополі коня. Вона віщувала загибель Трої, але сміхом відповіли їй троянці — адже її провіщенням ніколи не вірили.

У глибокій мовчанці сиділи в коні герої, пильно прислухаючись до кожного звуку, який доносився ззовні. Чули вони, як кликала їх, називаючи на ймення, пишнокудра Елена, наслідуючи голос їхніх дружин. Насилу втримав одного з героїв Одиссей, затиснувши йому рота, щоб він не відповів. Чули герої тріумфування троянців і шум веселих банкетів, що справлялися по всій Трої з нагоди закінчення облоги.

Нарешті настала ніч.

Усе змовкло. Троя поринула в глибокий сон. Біля дерев'яного коня почувся голос Сінона — він дав знати героям, що тепер можуть вони вийти.

Сінон встиг уже розпалити й велике вогнище біля брами Трої. Це був знак грекам, які заховались за Тенедосом, щоб швидше спішили вони до Трої. Обережно, намагаючись не робити шуму зброєю, повиходили з коня герої; першими вийшли Одиссей з Епеем. Розсипалися по заснулих вулицях Трої герої. Запалали будинки, кривавою загравою освітлюючи гинучу Трою. На допомогу героям з'явилися й інші греки. Через пролом вдерлися вони в Трою. Почалася жахлива битва. Троянці захищалися, хто чим міг. Вони кидали в греків палаючі колоди, столи, начиння, билися рожнами, на яких щойно смажили м'ясо для бенкету. Нікого не щадили греки. Із зойками бігали по вулицях Трої жінки й діти. Нарешті підступили греки до палацу Пріама, захищеного муром з вежами. З мужністю відчаю захищалися троянці. Вони перекинули на греків цілу вежу. З іще більшою запеклістю пішли на штурм греки. Вибив сокирою браму палацу син Ахілла Неоптолем і перший вдерся в нього. За ним вдерлися до палацу й інші герої та воїни. Сповнився палац Пріама зойком жінок і дітей. Біля вівтарів богів зібрались дочки й невістки Пріама, вони думали знайти тут захист. Пріам, озброївшись, хотів оборонити їх або загинути й бою, але благала Гекаба старого царя шукати захисту біля вівтаря. Хіба міг він, немічний старець, боротися з могутніми героями!

Раптом вдерся Неоптолем; він переслідував смертельно пораненого сина Пріама Політа. Ударом спис звалив Неоптолем Політа на землю до ніг батька. Кинув списа в Неоптолема Пріам, але він, як слабка тростинка, відскочив від панцира сина Ахілла. Схопив у гніві Неоптолем Пріама за сиве волосся і встромив йому в груди свій гострий меч. Загинув Пріам у тому палаці, де жив стільки років, правлячи великою Троєю. Не врятувався ніхто з синів Пріама. Навіть онук його, син Гектора Астіанакс був убитий: його скинули з високих мурів Трої, вирвавши з рук нещасної Андромахи. Убив Менелай у палаці сплячого Деїфоба, дружиною якого після смерті Паріса стала Єлена. В гніві убив би і прекрасну Єлену Менелай, але стримав його Агамемнон. А богиня Афродіта знову пробудила в грудях Менелая любов до Єлени. З тріумфом повів він її до свого корабля.

Дочка Пріама, віща Кассандра, шукала порятунку в святилищі Афіни Паллади. Там знайшов її син Оїлея Аякс. Припала Кассандра до статуї Афіни, обнявши руками зображення богині. Грубо схопив її Аякс і з такою силою рвонув від статуї, що впала священна статуя на підлогу храму й розбилася. Розгнівались на Аякса греки, розгнівалася і велика богиня. Згодом жорстоко помстилась вона за це Аяксові.

З усіх героїв Трої врятувався тільки Еней, який вніс на руках з Трої свого старого батька Анхіза і маленького сина Асканія. Пощадили греки і троянського героя Антенора. Його пощадили греки за те, що він завжди радив троянцям віддати грекам пишноволосу Єлену і викрадені Парісом скарби Менелая.

Довго палала ще Троя. Клуби диму здіймалися високо до неба. Оплакували боги загибель великого міста. Далеко видно було пожежу Трої. По стовпах диму і величезній заграві вночі дізналися довколишні народи, що впала Троя, яка довго була наймогутнішим містом в Азії.

Повернення греків на батьківщину

*Викладено в основному за трагедіями Евріпіда
«Андромаха» і «Гекаба»*

Багату здобич захопили греки в Трої, вона винагородила їх за всі ті біди, яких зазнали вони під час десятилітньої облоги. Багато золота й срібла, багато начиння і незліченну кількість прекрасних полонянок повезли греки з собою на кораблях.

Коли кораблі греків пристали до протилежного берега Геллеспонту, явилася їм тінь великого Ахілла. Вимагав герой собі в жертву прекрасну дочку Пріама Поліксену, яка колись була призначена йому в дружини. Агамемнон не хотів віддавати Поліксену. Благала його й Кассандра помилувати сестру. Але Одиссей наполягав на цій жертві, нагадуючи, які великі послуги зробив Ахілл грекам за час облоги Трої. І сама Поліксена готова була йти під жертвний ніж. Знала вона, що це буде їй визволенням з тяжкого рабства на чужині. Спокійно пішла Поліксена до вітваря, біля якого чекав її з жертвним ножом Неоптолем. Не дала вона доторкнутися до себе юнакові, який мав вести її на смерть. Не хотіла Поліксена як рабиня зійти в царство Аїда. Сама підійшла до вітваря, сама оголила собі груди. З зітханням скорботи встромив меч у груди Поліксені Неоптолем, і гаряча кров зачервонила жертвник, споруджений на честь Ахілла.

Після того, як було принесено в жертву Поліксену, греки рушили в далеку путь на батьківщину. Багато бід довелося їм зазнати під час цієї подорожі. Багато героїв загинуло, не побачивши вітчизни.

Ще під час руйнування Трої розгнівана Афіна Паллада викликала великий розбрат між греками і синами Атрея. Менелай хотів негайно відпливти в Грецію, а Агамемнон вимагав, щоб лишалися в Троаді греки доти, аж поки не вмилюють жертвами Афіну Палладу. Не віддав Агамемнон, що нічим не зможе він зм'якшити гніву богині. Цілий день точилася суперечка між братами. Наступного ранку частина грецьких кораблів, захопивши свою частину багатої здобичі, покинула Троаду. Відпливли Нестор, Діомед, Неоптолем, Ідомей і Філоктет. Трохи пізніше відплив і Менелай; він наздогнав Нестора

й Діомеда на острові Лесбосі. Одиссей також покинув був Троаду, але на Тенедосі посварився він зі своїми супутниками й повернувся назад до Агамемнона в Троаду.

З Лесбосу герої, що там зібралися, відпливли до острова Евбеї. На Евбеї біля мису Гефеста принесли вони жертву Посейдонові й попливли далі. За чотири дні Діомед прибув в Аргос, а Нестор у Пілос. Щасливо повернулись на батьківщину також Ідомей, Філоктет та Неоптолем.

Але Менелаєві довелося перенести багато знегод. Біля мису Сунія, східного кінця Аттики, бог Аполлон уразив своєю стрілою керманича Менелаєвого корабля Фронтіса. Менелай пристав до берега, справив пишні похоронні обряди на честь Фронтіса і тільки після цього рушив далі. Коли кораблі його огинали небезпечний мис Малею, південно-західний кінець Лаконії, Зевс наслав велику бурю. Заходили по морю величезні, неначе гори, хвилі. Частину Менелаєвих кораблів бурєю занесло на Крит, де вони й розбилися об скелі; тільки з великим зусиллям врятувались греки, що були на них. А решта кораблів, на яких був і Менелай, довго носилася по морю і допливла, нарешті, до берегів Єгипту. Сім довгих років блукав серед чужоземних народів Менелай. Був він і в сидонян, і в ефіопів, і в багатьох інших народів. Побував він на Кіпрі, в Фінікії і далекій Лівії, народи якої славились своїми незчисленими стадами. Багато коштовних дарунків дістав Менелай, величезні зібрав він багатства. В Єгипті дружина Фоона Палідама подарувала прекрасній Єлені чудесні ліки, зготовані із соку чарівної рослини. Той, хто вживав з вином ці ліки, забував найтяжче горе. Нарешті, повертаючись з Єгипту, Менелай пристав до острова Фаросу. На цьому острові двадцять днів чекав Менелай попутного вітру. Острів був безлюдний, запаси кінчалися. Всім загрожувала голодна смерть. Врятувала Менелая і його супутників богиня Ідофея, дочка морського бога Протея. Явившись Менелаєві, навчила вона його захопити Протея і змусити його відкрити волю богів. Рано-вранці, як тільки злинула богиня зорі Еос на небо, Менелай з трьома дужими й мужніми супутниками пішов на берег моря. Там чекала їх Ідофея з чотирма шкурами тюленів. Надягла ці шкури Ідофея на Менелая та його супутників, а щоб не мучив їх сморід від шкур, промастила їм ніс амброзією. Не рухаючись, лежали Менелай та його супутники на морському березі. Нарешті, вплив з та-

буном тюленів Протей. Перелічив він тюленів, скокійно ліг на піску і заснув. З криком кинувся Менелай із супутниками на Протея. Почалась уперта боротьба. Протей обертався на лева, змію, пантеру, вепра, воду й дерево, але міцно держали його Менелай із супутниками. Нарешті, змирився старець, прибрав попереднього свого образу і запитав Менелая, що бажає він дізнатися від нього. Менелай спитав у морського старця, хто з богів прогнівався на нього і не посилає йому попутного вітру. Звелів Протей Менелая повернутись до Єгипту і принести там у жертву богам Гекатомбу, аж тоді змилюються над ним боги і дадуть йому щасливий поворот на батьківщину. Провістив він Менелая і те, що чекає кожного з героїв під час їх подорожі з-під Трої. Виконав веління Протея Менелай. Повернувся він до Єгипту й приніс богам жертви, боги послали йому попутний вітер, і благополучно повернувся він у рідну Спарту, де потім довго жив щасливо. А після смерті Менелай і дружина його перенесені були на острови блаженних, де й живуть вічно, не знаючи смутку.

Багато бід довелося зазнати на шляху до батьківщини і цареві Агамемнону. Щасливо вдалося йому і його супутникам досягти берегів Евбеї. Тут, біля самого Герейського мису, знялася велика буря; її послала богиня Афїна, яка гнівалася на греків. Особливо ж гнівалась вона на Аякса, сина Оїлея. Багато кораблів загинуло, розбившись об скелі. Розбився і корабель Аякса. Загинув би він у морських хвилях, коли б не зглянувся на нього великий землетрясець, бог моря Посейдон. Він звелів хвилям викинути Аякса на Герейську скелю. Врятувався Аякс. Але тут згубив він сам себе своєю пихою. З безумною гордістю вигукнув він, що врятувався сам, без допомоги богів, навіть проти їхньої волі. Почув бог Посейдон зухвалі слова того, кого врятував він сам. У страшному гніві махнув він своїм тризубом і вдарив ним об скелю, на якій стояв Аякс. Надвоє розкололась скеля. Половина її зі страшним гуркотом звалилась у море і потягла за собою Аякса. Так загинув він у безодні, з якої щойно врятував його Посейдон. А кораблі Агамемнона насилу уникли бурі й прибули, нарешті, до рідних берегів. Але не на радість повернувся Агамемнон у свої багаті на золото Мікени. Там чекала його смерть від руки його невірної дружини Клітемнестри.

Одіссея

Одіссею у Німфи Каліпсо

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Багато тяжкого лиха, багато грізних небезпек зазнав герой Одіссею, повертаючись з-під Трої на Ітаку. Всіх супутників загубив він у дорозі, всі загинули вони, нікого з них не пощадила лиха доля. Після довгих блукань опинився Одіссею на острові Огігії¹ в німфи Каліпсо. Сім довгих років довелося Одіссею томитись у могутньої чарівниці Каліпсо. Йшов восьмий рік. Тужив Одіссею за рідною Ітакою² і за своєю родиною, він благав відпустити його на батьківщину, але не відпускала його Каліпсо. Нарешті, зглянулись боги-олімпійці на Одіссею. На зібранні богів вирішив Зевс на прохання своєї дочки, богині Афіни Паллади, повернути Одіссею на батьківщину, незважаючи на те, що бог моря Посейдон всюди на морі переслідував Одіссею, гніваючись на нього за те, що він осліпив циклопа Поліфема, сина Посейдона.

¹ Греки вважали, що Огігія лежала десь на заході, на самій середині моря.

² Один з островів на захід від Греції в Іонійському морі.

На Ітаці під час відсутності Одіссея женихи бенкетують, розкрадаючи його майно

Коли боги вирішили повернути Одіссея на батьківщину, богиня войовниця Афіна спустилась з високого Олімпу на землю в Ітаку і, прибравши образ царя тафіїв Мента, пішла до дому Одіссея. В домі застала вона буйних женихів, що сватали Пенелопу, Одіссеєву дружину. Женихи сиділи у бенкетній залі і, чекаючи бенкету, що його готували раби й слуги, грали в кості. Першим побачив Афіну син Одіссея Телемах. Привітно зустрів Телемах удаваного Мента. Він увів його в дім і посадив за окремий стіл віддалік того столу, за яким сиділи женихи. Почався бенкет. Коли женихи наситилися, вони покликали співця Фемія, щоб він розважав їх своїм співом. Під час співу Фемія нахилився Телемах до Афіни і почав скаржитись, але так, щоб не почули женихи, на ті біди, які терпить він від женихів. Горював Телемах про те, що так довго не повертається батько його Одісей: коли б повернувся батько, то скінчилися б, як вірив цьому Телемах, усі його біди. Запитав також Телемах гостя, хто він є і як його звать. Афіна Паллада, назвавшись Ментом, сказала, що знала Одіссея, на якого так схожий син його Телемах, і, ніби не відаючи, що діється в домі Одіссея, спитала в Телемаха, чи не справляє він весілля, чи не відзначає якогось свята. Чому так бешкетують його гості? І розповів Телемах гостеві про своє горе. Він розповів йому, як примушують буйні женихи матір його Пенелопу вибрати собі одного з них за чоловіка, як вони бешкетують, як розкрадають його майно. Вислухала Афіна Телемаха і порадила йому шукати захисту в народі Ітаки, скликавши його на збори, і поскаржитися на зборах на женихів. Порадила також Афіна Телемахові поїхати в Пілос до старця Нестора і в Спарту до царя Менелая і від них дізнатися про долю Одіссея. Давши таку раду Телемахові, покинула його Афіна. Вона обернулася на птаха і зникла з очей Телемаха. Зрозумів тоді він, що мав розмову з богом.

У цей час зі свого покою зійшла вниз до бенкетної зали Пенелопа. Вона почула спів Фемія, що виконував пісню про повернення героїв з-під Трої. Пенелопа зачала прохати Фемія припинити сумну пісню й заспівати ін-

шої. Але перепинив її Телемах. Він сказав, що у виборі пісні винен не співець, а бог Зевс, який надихнув його на спів саме цієї пісні. Просив Телемах матір повернутися до свого покою і там займатися справами, що личать їй як жінці й господині: прясти, ткати, наглядати за роботою рабинею і за порядком в домі. Він просив матір не втручатись у справи, які їй не личать, і сказав, що в домі свого батька Одиссея він один — повелитель. Вислухала Пенелопа сина. Покірно пішла вона до свого покою і, замкнувшись у нім, згадуючи про Одиссея, гірко плакала; нарешті, огорнула її солодким сном богиня Афіна.

А женихи, коли пішла Пенелопа, довго сперечались, хто з них має стати її чоловіком. Їх скоро перепинив Телемах. Він сказав, що звернеться по допомогу до народних зборів, щоб вони заборонили женихам розоряти дім. Погрожував їм Телемах гнівом богів. Але погрози його мало вплинули на женихів, вони, як і раніше, галасували, співали, танцювали, бешкетуючи до самої ночі. Тільки пізно вночі порозходилися женихи.

Пішов і Телемах до своєї опочивальні в супроводі вірної служниці Одиссея, старої Евріклеї, яка виняньчила його в дитинстві. Там Телемах ліг на своє ложе. Усю ніч не міг він склепити повіки — все обмірковував пораду, яку дала йому Афіна Паллада.

Другого дня рано-вранці Телемах звелів оповісникам скликати народні збори. Швидко зібрався народ. Прийшов і Телемах на народні збори, в руках він мав список, за ним бігли дві собаки. Він був такий прекрасний, що дивувалися з нього учасники зборів. Розступилися перед ним найстаріші мужі Итаки, і сів він на місце свого батька. Звернувся Телемах з проханням до народу захистити його від бешкетування женихів, які грабують його дім. Він закликав народ ім'ям Зевса і богині правосуддя Феміди допомогти йому.

Скінчивши гнівну промову, Телемах сів на своє місце, похилив голову, і сльози покотились у нього з очей. Замовкли народні збори, але один із женихів, Антіной, зухвало став відповідати Телемахові. Він докоряв і Пенелопі за ті хитрощі, до яких удавалася вона, щоб тільки уникнути шлюбу з котримсь із женихів. Адже ж сказала вона їм, що обере собі з-поміж них чоловіка аж тоді, коли закінчить ткати багате покривало. Удень справді ткала покривало Пенелопа, а вночі розпускала те, що встигала зіткати за день. Погрожував Антіной, що не покинуть женихи дому Одиссея, доки не вибере собі Пе-

нелопа чоловіка. Антіной вимагав навіть, щоб Телемах відіслав матір свою до її батька. Цим він хотів примусити її обрати собі чоловіка. Відмовився Телемах виганяти матір з дому; він покликав за свідка тих образ і лиха, що їх терпить від женихів, Зевса. Почув його Зевс-громовержець і послав знамення. Над народними зборами зняли ся два орли, які високо ширяли в небі. Долетіли орли до середини народних зборів, кинулись один на одного, до крові роздерли собі груди й шиї й швидко зникли з очей здивованого народу. Ворожбит на птахох Галіферс оповістив усім прибулим на збори, що знамення це віщує швидке повернення Одіссея, і горе тоді женихам. Ніким невпізнаний повернеться Одіссей і люто покарає тих, хто грабує його дім. Ось що повідав Галіферс зборам. Голосно почав глузувати один із женихів, Еврімах, з ворожбита. Він погрожував, що й самого Одіссея вб'ють вони. Гордо заявив Еврімах, що нікого не бояться женихи: ні Телемаха, ні віщих птахів, якими їх лякає ворожбит.

Не став більше Телемах умовляти женихів припинити бешкети. Він прохав народ дати йому швидкохідний корабель, щоб міг він пливати на ньому в Пілос до Нестора, де сподівався довідатися щось про батька. Підтримував Телемаха лише один розумний Ментор, друг Одіссея; він докоряв народові за те, що дозволяє він женихам кривдити так Телемаха. Мовчки сиділи громадяни. З-поміж женихів встав Леокріт. Він, глузуючи з Телемаха, погрожував загибеллю Одісseeві, якщо, повернувшись, спробує він вигнати зі свого дому женихів. Леокріт був таким зухвалим, що навіть самовільно розпустив народні збори.

У тяжкому горі пішов Телемах на берег моря і там звернувся він із благанням до Афіни Паллади. Явилася йому богиня, прибравши образ Ментора. Порадила йому богиня дати спокій женихам, бо вони в своєму засліпленні самі готують собі загибель, яка дедалі ближче. Обіцяла богиня здобути корабель Телемахові й супроводити його в путі до Пілоса. Звеліла йому богиня йти додому і приготувати все необхідне для далекої подорожі.

Послухав її Телемах. Вдома застав він женихів. Вони зібрались почати бенкет. Антіной насмішками зустрів Телемаха і, взявши його за руку, запрошував узяти участь у бенкеті. Але Телемах гнівно вирвав свою руку і пішов, погрожуючи женихам гнівом богів. Покликав Телемах вірну служницю Евріклею і пішов до просторої комори Одіссея, щоб набрати там усього необхідного

для подорожі. Тільки Евріклеї сказав Телемах про те, що вирішив він пливати до Пілоса, і просив її під час його відсутності піклуватися про матір. Почала благодіяти вірна служниця Телемаха не кидати Імаки — боялася вона, що загине єдиний син Одиссея. Але він був непохитний.

Тим часом Афіна Паллада, прибравши образу Телемаха, обійшла все місто, збрала двадцять юних гребців і зайшла також до Ноємона просити корабель. Охоче дав свій прекрасний корабель Ноємон. Тепер усе було готове до від'їзду. Афіна, незрима, увійшла до зали, де бенкетували женихи, і наслала на всіх глибокий сон. Потім, прибравши знову образ Ментора, вивела вона з палацу Телемаха і відвела його на берег моря до корабля. Супутники Телемаха швидко попереносили на корабель припаси, наготовлені Евріклеєю, і повантажили їх на корабель. Зійшов Телемах на корабель з удаваним Ментором. Афіна послала попутний вітер, і швидко понісся корабель у відкрите море.

Телемах у Нестора і в Менелая

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Чудесне плавання послала богиня Афіна Телемахові. Вже другого ранку, тільки-но в'їхав на своїх білосніжних конях на небо бог сонця Геліос, корабель Телемаха приплив до Пілоса¹. Телемах застав весь народ Нестора у той час, коли він справляв жертви богу морів Посейдонові. Безліч биків закололи пілосці біля жертovníка, потім приготували багатий бенкет. За дев'ятьма столами, по п'ятсот за кожним, сиділи пілосці. Слуги вже почали розносити страви, як побачив Нестор чужоземців, що підходили до нього. Попереду них ішла богиня Афіна Паллада в образі Ментора. Привітно зустрів старий цар Пілоса чужоземців. Син його, Пісістрат, запросив їх взяти участь у бенкеті. Сподобалось Афіні, що молодий Пісістрат вшанував її першим кубком.

Коли закінчений був бенкет, запитав Нестор чужоземців, звідки вони прибули. Йому відповів Телемах, що він — син Одиссея і прибув у Пілос, щоб довідатися

¹ Один з островів на захід від Греції в Іонійському морі.

про долю батька. Зрадів Нестор, дізнавшись, що перед ним син Одіссея, якого найбільше з усіх героїв шанував він за розум. Він дивувався, як схожий Телемах на батька не тільки зовні, а й мудрістю. Розповів Нестор Телемахові про ті біди, що їх довелося перетерпіти героям, повертаючись. Але про Одіссея нічого не міг він розповісти. Пожалів Телемаха Нестор за те, що стільки кривд доводиться йому зазнавати від буйних женихів, які розоряють його дім. Мудрий старець радив йому швидше повернутися додому, та тільки спершу відвідати царя Менелая, бо він пізніше від інших повернувся на батьківщину і, можливо, знає щось про Одіссея. Певний був Нестор, що боги, і особливо Афіна Паллада, допоможуть синові Одіссея дізнатися, де його батько.

Настала ніч. Телемах почав збиратися на свій корабель, але Нестор не відпустив його. Він хотів, щоб син Одіссея провів ніч в його палаці. Радив і Ментор Телемахові переночувати в Нестора. А сам він зібрався йти до корабля, бо, за його словами, йому треба було пливти в країну кавконів, щоб стягнути з них старий борг. Сказавши це, обернувся раптом удаваний Ментор на морського орла і зник з очей здивованих пілосців. Зрозумів Нестор і всі присутні, що допомагає Телемахові сама богиня Афіна.

Другого ранку приніс Нестор у жертву великій богині Афіні телицю з позолоченими рогами. Після принесення жертви і бенкету запрягли сини Нестора коней у колісницю. На колісницю зійшли Телемах і молодший син Нестора Пісістрат і рушили в подорож до Менелая.

Швидко бігли коні. Надвечір доїхали мандрівники до Фери¹, де жив герой Діокл. Він дав притулок на ніч Пісістратові й Телемахові, а вранці, тільки на небі зайнялася зоря, вирушили вони далі й надвечір прибули до Спарти.

Коли Телемах з Пісістратом прибули в Спарту, там у палаці Менелая було велике торжество: Менелай відслав дочку свою до Неоптолема, сина Ахілла, якому він ще під Троєю обіцяв її за дружину. Крім того, справляв Менелай і весілля сина свого Мегапента. Весело бенкетували гості Менелая. Їх розважали грою на лірах співці, а під звуки ліри танцювали двоє юнаків. Саме в розпал бенкету під'їхали до палацу Телемах із Пісістратом. Їх зустрів слуга Менелая. Побачивши чужоземців, побіг

¹ Місто на березі Мессенської затоки в Мессенії.

він до Менелая й запитав його, чи прийме він у палаці прибулих. Менелай звелів негайно випрягти коней і кликати прибулих на бенкет. Зазнавши багато лиха під час подорожі, коли і йому самому доводилося часто користуватися гостинністю, Менелай нікому не відмовляв у гостинності. Побіг слуга Менелая виконати веління царя. Випрягли слуги коней і ввели чужоземців у палац. Обмившись у прекрасних ваннах і надягнувши чистий одяг, Телемах і Пісістрат пішли у бенкетну залу. Вразило їх незвичайне багатство і розкіш, яку бачили вони на кожному кроці в палаці Менелая. Привітно зустрів чужоземців Менелай і запросив їх сісти поруч себе.

Багатий був бенкет у Менелая. Вражений пишнотою палацу й бенкету, Телемах нахилився до Пісістрата і тихо сказав йому, що ніде не бачив він таких розкошів і гадає, що лише палац самого Зевса може бути багатший. Почув Менелай слова Телемаха і з посмішкою сказав, що не можуть смертні рівнятися з безсмертними богами, якщо ж велике багатство його палацу, то великі й труди і грізні ті небезпеки, які пережив він, здобуваючи оці багатства. Та хоч і великі були небезпеки, пережиті ним, все ж вони ніщо проти тих, які випали Одиссеєві. Так сказав Менелай. Заплакав Менелай. Заплакав Телемах, почувши про батька. В цей час увійшла дружина Менелая, прекрасна Єлена. За нею рабині несли золоту прядку і срібний із золотими краями кошик з пряжею. Поглянувши на чужоземців, Єлена була вражена подібністю одного з них на Одиссея. Вона сказала про це Менелаєві. Пісістрат, почувши її слова, сказав, що перед нею справді Телемах, син Одиссея. Зрадив Менелай — адже поруч нього сидів син його улюбленого друга, що перетерпів стільки бід заради нього. Почав згадувати він про подвиги Одиссея та про ті знегоди, яких зазнали греки під Троєю. Згадала про Одиссея і Єлена. Ці спогади про батька викликали знову сльози в Телемаха. Заплакав і Пісістрат, згадавши загиблого під Троєю брата Антілоха. Туга за загиблими друзями огорнула й Менелая. Тоді Єлена, щоб розважити бенкетників і прогнати невеселі думи, підлила в кубок соку чудодійної рослини. Цей сік, що дає забуття туги, подарувала їй в Єгипті цариця Палідамна. Але час було кінчати бенкет. Незабаром цар Менелай і його гості пішли спочивати. Розмову з Телемахом цар Спарти відклав до наступного дня.

Вранці цар Менелай вийшов зі своєї опочивальні, пішов до покою, в якому ночував Телемах, і запитав його

про причину приїзду в Спарту. Телемах відповів, що прибув у Спарту дізнатися про долю батька. Розповів Менелай синові Одіссея про всі свої пригоди і про те, як морський бог Протей відкрив йому долю героїв, які повертались з-під Трої. Одісей, як сказав тоді Протей, томиться в неволі на острові німфи Каліпсо. Оце все, що міг сказати Телемахові про його батька Менелай. Почав умовляти цар Спарті Телемаха залишитись у нього гостем на дванадцять днів. Але Телемах просив царя не затримувати його і відпустити швидше додому. Довго тривала розмова Менелая з Телемахом.

Поки бесідували вони, знову позбиралися гості в царському палаці. Незабаром мав розпочатися веселий бенкет.

Женихи готують загибель Телемахові, коли він повернеться до Ітаки

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Поки Телемах був у Пілосі й Спарті, женихи дізналися випадково від Ноємона, який прийшов до них, що Телемах залишив Ітаку. Злякались вони, бо думали, що Телемах поїхав за допомогою в Пілос і Спарту. Антіной порадив женихам спорядити корабель і, відпливши в море, чекати Телемаха, щоб несподівано напасти на нього і вбити. Зараз пристали на це лихе діло всі женихи. Зібравши гребців, пішли вони на берег моря, спорядили корабель і відпливли в напрямі до острова Астеріду, щоб улаштувати там засідку.

Дізналася про їх підступний замір Пенелопа. В розпачі була вона. Вже хотіла послати слугу до батька Одіссея, старого Лаерта, щоб сповістити про небезпеку, яка загрожує його онукові. Але служниця Евріклея відмовила їй від цього. Вона порадила Пенелопі благодіяти про допомогу богиню Афіну. Послухала цариця Евріклеї, принесла жертву богині й звернулася до неї з благанням. Потім лягла на своєму багатому ложі й заснула. Богиня Афіна почула її благання. Послала вона сплячій Пенелопі привид її сестри Іфтіми. Повідав привид Пенелопі, що не загине Телемах. Коли ж запитала Пенелопа

про долю чоловіка, нічого не відповів їй привид Іфтіми і розсіявся, як туман. Прокинулась Пенелопа; вона зрозуміла, що боги послали їй цей привид.

Одіссей покидає острів німфи Каліпсо

На раді вирішили безсмертні боги, що Афіна мусить допомогти Телемахові неушкодженим вернутися на батьківщину і не дати женихам напасти на нього. Гермес же повинен летіти на острів Огігію і звеліти німфі Каліпсо відпустити Одіссея. Громовержець негайно послав Гермеса до Каліпсо.

Взувши свої крилаті сандалі й взявши в руки жезл, бистрий, як думка, Гермес понісся з Олімпу. Неначе морський орел, летів він над морем і вмить досяг Огігії. Прекрасний був цей острів. Пишно розрослися на ньому платани, тополі, сосни, кедри й кипариси. Галявини вкриті були соковитою травою, а в траві чудово пахли пишні фіалки й лілії. Чотири джерела зрошували острів, і, примхливо звиваючись поміж дерев, бігли від них струмки. На острові був прохолодний грот; саме в ньому й жила німфа Каліпсо. Увесь грот заріс виноградними лозами, а з них звисали стиглі грона. Коли Гермес увійшов у грот, Каліпсо сиділа і ткала золотим човником покривало з дивним візерунком. Одіссея не було в гроті. Самотньо сидів він на скелі біля самого берега моря, вдивляючись у морську далечінь. Сльози лив Одіссей, згадуючи про рідну Ітаку. Так проводив він цілі дні, сумний і самотній.

Побачивши в дверях Гермеса, підвелася назустріч йому Каліпсо. Вона запросила його сісти і запропонувала йому амброзії і нектару. Наситившись їжею богів, передав Гермес німфі волю царя богів і людей Зевса. Засмутилася Каліпсо, дізнавшись, що має вона розлучитися з Одіссеєм. Вона хотіла назавжди удержати його в себе на острові й подарувати йому безсмертя. Але не могла Каліпсо йти проти волі Зевса.

Коли Гермес покинув Каліпсо, вона пішла на берег моря, туди, де сидів сумний Одіссей, і сказала йому:

— Осуши свої очі, Одіссею, не журися більше. Я відпускаю тебе на батьківщину. Іди, візьми сокиру, нарубай дерев і зроби з них міцний пліт. На ньому вирушиш

ти у путь, а я пошлю тобі попутний вітер. Коли хочуть того боги, то ти вернешся в свій край.

— Богине, — відповів Каліпсо Одіссею, — не повернення до рідного краю готуєш ти мені, а щось інше. Хіба можу я на вутлому плоту перепливти бурхливе море? Адже не завжди щасливо перепливає його й швидкохідний корабель. Ні, богине, я тільки тоді зважуся зійти на пліт, якщо даси мені незламну клятву богів, що не замишляєш ти згубити мене.

— Правду кажуть, Одіссею, що ти найрозумніший і найдалекоглядніший зі смертних! — вигукнула Каліпсо. — Клянусь тобі водами Стіксу¹, не хочу я, щоб ти загинув.

Повернулася Каліпсо з Одіссеєм у грот. Там під час трапези почала вона вмовляти Одіссея залишитися. Безсмертя обіцяла вона йому. Говорила, що якби тільки знав Одісей, скільки небезпек має пережити він у путі, залишився б він у неї. Але надто великим було бажання Одіссея повернутися на батьківщину, ніякими обіцянками не могла змусити його Каліпсо забути рідну Ітаку й свою родину.

На ранок Одісей почав будувати пліт. Чотири дні працював він: рубав дерева, обтесував колоди, зв'язував їх, збивав дошками. Нарешті, пліт був готовий і поставлена була на ньому щогла з вітрилом. Каліпсо дала Одіссеєві припасів на дорогу й попрощалася з ним. Розпустив Одісей вітрило, і пліт, гнаний попутним вітром, вийшов у море.

Вісімнадцять днів уже плив Одісей, визначаючи дорогу за сузір'ями — Плеядами і Великим Возом. Нарешті, замаячила вдалині земля — це був острів феакійців. У цей час побачив пліт Одіссея бог Посейдон, вертаючись від ефіопів. Розгнівався повелитель морів. Схопив він свій тризуб і вдарив ним по морю. Знялась страшенна буря. Хмари вкрили небо, стало так темно, начебто була вже ніч. Схвилювали вітри море, налетівши звідусіль. Жах пройняв Одіссея. Злякавшись, заздрить він навіть тим героям, які зі славою загинули під Троєю. Величезна хвиля налетіла на пліт Одіссея і зміла його в море. Глибоко пірнув у морський вир Одісей, насилу вплив він. Йому заважав одяг, подарований на прощання німфою Каліпсо. Все ж догнав він свій пліт, захопився за

¹ Клятва водами підземної ріки Стіксу вважалася незламною клятвою богів.

нього і насилу заліз на палубу. Люто кидали пліт на всі боки вітри. То гнав його сердитий Борей або Нот, то грався ним шумливий Евр і, погравшись, перекидав Зефірові¹. Мов гори, громадилися навколо плоту хвилі.

У такій небезпеці побачила Одиссея морська богиня Левкотея. Вона злинула, прибравши образ птаха-нурця, з моря, сіла на пліт Одиссея й прийняла свій справжній образ. Звернувшись до нього, звеліла йому Левкотея зняти одяг, кинутися з плоту в море і вплав дістатися берега. Дала Одиссеєві богиня чудесне покривало, яке мало врятувати його. Сказавши це, знов обернулась Левкотея на нурця і полинула. Проте не зважився Одиссей покинути пліт. Але тут бог Посейдон здійняв величезну, неначе гора, хвилю й кинув її на Одиссеїв пліт. Як порив вітру розносить на всі боки купу соломи, так розметала хвиля колоди плоту. Ледве встиг Одиссей вхопитися за одну з колод і сісти на неї. Швидко зірвав він із себе одяг, об'язався покривалом Левкотеї, кинувся в море і поплив до острова. Побачив це Посейдон і вигукнув:

— Ну, тепер буде з тебе! Плавай собі по бурхливому морю, аж поки тебе хтось не врятує. Будеш ти тепер задоволений мною!

Так сказавши, погнав коней Посейдон до свого підводного палацу. Але на допомогу Одиссеєві прийшла Афіна Паллада. Вона заборонила віяти всім вітрам, крім Борея, і почала втищувати розбурхане море.

Дві доби носився бурхливим морем Одиссей. Аж на третій день ущухло море. З вершини хвилі побачив Одиссей недалеко землю й страшенно зрадів. Та коли він уже підпливав до берега, то почув шум прибою. Хвилі з ревом билися між прибережними скелями й підводним камінням. Неминуче б загинув Одиссей, його розбило б об скелі, але й тут допомогла йому Афіна Паллада. Одиссей встиг ухопитися за скелю, і хвиля, відринувши, з силою відірвала його від скелі й винесла в море. Тепер Одиссей поплив вздовж берега і почав шукати місце, де б йому випливати на берег. Нарешті, побачив він гирло ріки. Почав благодіяти Одиссей бога ріки допомогти йому. Почув його бог, зупинив свою течію і допоміг Одиссеєві допливати до берега. Вийшов на берег могутній герой, але довге плавання так знесило його, що він неприємний упав на землю. Насилу прийшов до пам'яті

¹ Борей — північний вітер. Нот — південний, Евр — східний, Зефір — західний.

Одіссей. Зняв він покривало Левкотеї, і не обертаючись, кинув його у воду. Швидко попливло покривало й повернулося до рук богині. А Одіссей оддалік від берега знайшов дві густорослі маслини, під якими була купа сухого листя. Зарився він у листя, щоб захистити себе від нічного холоду, а богиня Афіна наслала на нього глибокий сон.

Одіссей і Навсікая

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Поки Одіссей спав, зарившись у купу сухого листя, богиня Афіна пішла у місто феакійців¹. Там увійшла вона до палацу царя Алкіноя і, прибравши образ дочки мореплавця Діманта, явилася царівні Навсікаї у сні. Почала богиня докоряти Навсікаї, що не дбає вона про одяг. Нагадала юній царівні Афіна, що вже недалеко день її весілля, до нього повинна приготувати вона чистий одяг своїм рідним і тим, що поведуть її до дому молодого. Квапила богиня Навсікаю, щоб їхала вона швидше з рабіннями на берег моря до водоймищ прати одяг. Сказавши це, залишила Навсікаю богиня і злинула на світлий Олімп.

На зорі пробудилася Навсікая. Вразив її сон, що приснився. Зараз пішла вона до своїх батьків. Вона застала матір свою Арету біля вогнища. Оточена служницями, пряла вона пурпурову пряжу. А батька зустріла Навсікая в дверях — він ішов на раду феакійських старійшин. Підійшла до батька Навсікая і почала просити його дати їй візок, запряжений мулами, щоб могла вона поїхати на річку прати одяг.

— Багато назбиралось у нас брудного одягу, — сказала Навсікая. — Я поїду прати його! Адже ж повинен ти сяяти чистотою свого одягу на раді старійшин та й твої юні сини хочуть у чистому вбранні відвідувати танки фракійських дів. А за одяг я сама подбаю.

Так сказала Навсікая, але про шлюб, якого вона бажала усім серцем, не мовила й слова. Соромилася вона згадати про нього. Але зрозумів таємну думку своєї доч-

¹ Феакійці — міфічний народ, острів якого, за уявленням греків, лежав десь на крайньому заході моря.

ки Алкіной і, ніжно усміхнувшись до неї, звелів рабам приготувати візок з кошом і запрягти в нього мулів. Поспішно зібралась Навсікая. Цариця Арета дала їй їжі й вина, щоб могла дочка й рабині вгамувати голод після роботи. Дала їм вона й золоту посудину з запашним маслом намастити тіло після купання.

Весело рушила Навсікая та її рабині на берег моря. Прибувши до водоймищ, попрали вони в них убрання, виполоскали й розстелили сушитися на морському піщаному березі. Скінчивши роботу, обмилися юні діви в ріці і намастили тіло запашним маслом. Потім, попоївши, почали вони гуляти на березі ріки, бавлячись м'ячем. Отут і придумала Афіна Паллада, як збудити Одісея. Навсікая кинула м'ячем у подруг, а Афіна, незрима для дів, відбила його могутньою рукою, і впав він у море. Голосно закричали всі діви. Від цього крику прокинувся Одісей. Не знав він, на що зважитися: чи вийти, чи не вийти йому зі своєї схованки? Нарешті вийшов він до дів, прикривши тіло вітами. Страшний мав вигляд Одісей, покритий морською тванню і водоростями. Злякались діви і порозбігались на всі боки. Залишилась одна Навсікая, її надихнула сміливістю богиня Афіна. Не зважився підійти до прекрасної диви Одісей. Він почав здалека благодіти її допомогти йому, кажучи:

— О прекрасна діво, до тебе я з благанням простягаю руки! Вродою рівна ти богині Артеміді. Чи не богиня ти? Якщо ти смертна, то які щасливі твої батьки, що мають вони таку дочку! Ти своєю красою нагадала мені струнку пальму, на яку дивувався я колись на Делосі біля вівтаря бога Аполлона. Зглянься, прекрасна діво, на мене! Двадцять днів носився я бурхливим морем. Дай мені хоч якийсь шмат матерії, щоб прикрити наготу! Нехай за цю допомогу безсмертні боги виконають усі твої бажання! Хай нагородять вони тебе щасливим шлюбом!

— Чужоземцю, відповіла Одісееві Навсікая, — я бачу з твоїх слів, що не проста ти людина і що боги нагородили тебе мудрістю. Але як знатним, так і незнатним посилає Зевс і щастя, і нещастя. Терпеливо перенось те, що послав тобі Зевс. А тут у нас ні в чім тобі не буде нестачі. Я вкажу тобі шлях до міста. Я — дочка Алкіноя, володаря феакійців.

Скликала Навсікая своїх рабинь, звеліла їм дати Одісееві чистий одяг і нагодувати. Одісей обмився в ріці, намастив тіло запашним маслом і убрався в даний йому одяг. А Афіна наділила Одісея такою красою, що

коли сів Одіссей на березі моря, Навсікая навіть подумала, чи не з богів хтось з'явився на землю. З радістю обрала б собі такого чоловіка прекрасна царівна. Подали рабині Одіссеєві їжу й вино, і він втамував голод, що мучив його.

Тим часом усе вже було готове до повернення в місто. Навсікая запросила Одіссея йти за нею. Про одно тільки прохала вона його — щоб у місто не входив він разом з нею і її рабинями, а почекав біля міської брами, в саду Алкіноя, біля гаю, присвяченого богині Афіні, і дав їй одній повернутися до палацу. Боялася царівна, що почнуть злословити феакійці, побачивши її з прекрасним чужоземцем, і говорити, чи не обрала вона його собі за жениха. Крім того, порадила Навсікая Одіссеєві, коли він увійде до палацу, найперше впасти до ніг цариці Арети і благати її про допомогу, бо її, як богиню, шанує весь народ за велику мудрість. Сказавши це, погнала мулів Навсікая в напрямі до міста. За нею пішли рабині й Одіссей. Стримувала біг мулів царівна, щоб могли встигати за нею Одіссей і рабині.

Одіссей у царя Алкіноя

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Коли Навсікая повернулась до палацу, вийшли їй назустріч її брати, вони випрягли мулів з візка і внесли до палацу корзину з одягом. А Навсікая пройшла до своїх покоїв: там приготувала їй багату вечерю її няня — рабиня Еврімедуза.

Одіссей, зачекавши трохи біля міської брами, пішов до міста. А богиня Афіна повіла його темною хмарою й зробила незримим, щоб не образив героя хтось із феакійців. Біля міської брами явилася йому сама Афіна Паллада в образі феакійської діви, і, коли Одіссей звернувся до неї з проханням указати йому палац Алкіноя, Афіна погодилася провести його, порадивши не звертатися із запитаннями до зустрічних, бо феакійці, за її словами, не гостинні. Мовчки йшов за богинею Одіссей. Його дивували багатство міста, пристань із багатьма кораблями, просторий міський майдан і неприступні мури міста. Нарешті прийшли вони до палацу Алкіноя. Покидаючи Одіссея, богиня ще раз, як і Навсікая, поради-

ла йому звернутися з благанням насамперед до цариці Арети. Давши ці поради, відійшла Афіна.

Якщо вразило Одиссея багатство міста, то ще дужче був вражений він багатством палацу Алкіноя. Весь із блискучої міді був палац. Угорі стіни були оздоблені залізом. Вилиті зі щирого золота двері вели до палацу, верхні їхні одвірки були срібні, а поріг мідний. Біля дверей стояли викувані самим богом Гефестом два живі безсмертні пси — один золотий, а другий срібний. Увійшов до палацу Одиссей. Там побачив він попід стінами пишно оздоблені лави, вкриті коштовними покривалами. На постаментах стояли вилиті з золота статуї юнаків з факелами в руках. Чудовий був палац Алкіноя. Але найчудовіший був сад біля палацу. Завжди стигли в ньому найрізноманітніші плоди — і взимку, і влітку. Теплий Зефір обвівав сад. Там же був і виноградник, що цілий рік давав стиглі грона. В саду дзюркотіло світле джерело, а друге джерело било біля самого порога палацу. Довго дивувався на все Одиссей; нарешті, увійшов він у бенкетну залу; там сиділи Алкіной, Арета й найзнатніші феакійці. Вони чинили возливання богові Гермесу запашним вином. Повитий хмарою, підійшов Одиссей до Арети і впав їй до ніг. В цю мить розвіяла Афіна хмару, і всі побачили великого героя. Здивувались усі. А Одиссей голосно благав царицю допомогти йому, нещасному мандрівникові. Висловивши своє благання, відійшов Одиссей і, як благаючий захисту, сів на попелі біля вогнища. За порадою одного з феакійців, найстарішого з усіх, Алкіной узяв за руку Одиссея і посадив поруч себе. Подали слуги Одиссеєві їжу й вино, і всі присутні вчинили возливання на честь заступника мандрівників, громовержця Зевса. А Алкіной запросив усіх, що зібралися, на другий день до себе, щоб вшанувати гостя багатим бенкетом, бо думав Алкіной, що це відвідав його один з богів в образі смертного. Але Одиссей довів Алкіною, що він не бог. Він розповів цареві, яких бід зазнав під час подорожі з острова німфи Каліпсо, і оповів також, як допомогла йому царівна Навсікая, яку зустрів він на березі моря. З великою увагою вислухав Алкіной Одиссея і, вражений його мудрістю, вигукнув:

— О, світлі боги Олімпу! Коли б дарували вони Навсікаї чоловіка, подібного до цього чужоземця, я дав би йому велике багатство в придане! Але тебе, чужоземцю, ми не держатимемо проти твоєї волі на нашому острові. Ми доставимо тебе на батьківщину. Ніякої подорожі морем не бояться феакійці, хоч яка б вона була далека!

Але було вже пізно, скінчився бенкет. Цариця Арета звеліла приготувати ложе Одіссеєві, і він незабаром заснув глибоким сном. Поринув у сон і весь палац Алкіноя.

Другого ранку Алкіной звелів зібратися на раду всім феакійцям, щоб вирішити, як доставити Одіссея на батьківщину. Сама Афіна Паллада обійшла місто, скликаючи під виглядом оповісника громадян на площу. Привів на площу Алкіной і Одіссея і посадив його поруч себе. Незабаром зібрався увесь народ. З подивом дивилися феакійці на героя. Афіна Паллада наділила його небаченою красою і величністю. Звернувся цар Алкіной до тих, що зібралися, і сказав їм:

— Слухайте, громадяни! Прибув до нас чужоземець, він благає, щоб допомогли ми йому повернутися на батьківщину. Жодного разу ми не відмовляли у допомозі чужоземцям. Спорядімо ж корабель, відвеземо на батьківщину нашого гостя. Усіх, хто вирушить у плавання, я запрошую до себе на бенкет, запрошую і всіх старійшин. Нехай покличуть на бенкет і співця Демодокка, щоб своїм чудовим співом звеселив він гостей.

Так сказав Алкіной. Зараз же п'ятдесят два веслярі пішли лагодити корабель до плавання. А всі старійшини пішли з Алкіноем до його палацу. Цареві слуги приготували багатий бенкет, заколовши для нього двох биків, дванадцять овець і вісім свиней. Привів слуга Алкіноя на бенкет і сліпого співця Демодока. Посідали гості до столу, і почався веселий бенкет. Коли всі наситилися, Демодок узяв свою кіфару, що висіла на гвіздку над його головою, ударив у дзвінкі струни співець і заспівав про те, як засперечалися два великі герої, Одісей і Ахілл, під час урочистого бенкету. Почув цю пісню Одісей, наринув на нього сумні спогади, сльози покоїлися йому з очей. Щоб не бачили сліз його феакійці, закрив він голову пурпуровою мантиєю. Скінчив цю пісню Демодок. Утер сльози Одісей і, взявши в руки золотий кубок, вчинив возливання на честь безсмертних богів. Знов заспівав Демодок про подвиги героїв під Троєю, і знову заплакав Одісей. Ніхто не звернув уваги на його сльози, тільки цар Алкіной задумався, чому лле сльози чужоземець, і зрозумів він причину цих сліз.

Коли наситилися гості, запросив їх усіх Алкіной піти на майдан і взяти там участь у грищах. Усі пішли за царем, поруч нього йшов герой Одісей. Почали феакійські юнаки змагатися у різних вправах: у швидкому бігу, в боротьбі, стрибках, у кулачному бою і метанні дис-

ка. Коли вже кінчалися змагання, прекрасний могутній Евріал підійшов до сина царя Алкіноя Лаодама, найвродливішого з-поміж усіх, і запропонував йому запросити взяти участь у змаганні й чужоземця, що має такий могутній вигляд. Спочатку вагався красень Лаодам, потім підійшов він до Одиссея і люб'язно запросив його взяти участь у грищах. Але відмовився Одиссей — його гнітила туга за рідним краєм. Почув відмову Одиссея Евріал і сказав з усміхом:

— Мандрівнику, я бачу, що не можеш ти, звичайно, рівнятися з могутніми юними атлетами! Ти, напевне, з купців, які, об'їжджаючи моря, займаються лише торгівлею.

Грізно насупив брови Одиссей і відповів Евріалові:

— Образливе ти мовив слово, Евріале! По тобі бачу я, що боги не всім наділяють людину. Так і тебе наділили вони красою, зате не дали мудрості. Ти образив мене своїм словом, але знай, що я досвідчений у змаганнях. У багатьох боях брав я участь, чимало переніс горя, багато зазнав небезпек, багато втратив я сил, але все ж випробую свої сили.

Сказавши це, вхопив Одиссей величезний камінь і кинув його могутньою рукою. Із свистом пронісся камінь над головами феакійців. Нагнулися вони, щоб не зачепив їх камінь, але він пролетів через увесь натовп і впав так далеко, як жоден юнак не міг би кинути і диска, хоч диски були багато легші від каменя. Явившись в образі феакійського старця, богиня Афіна відмітила місце, де впав камінь, і сказала, що камінь кинуто так далеко, як не кине ні один феакієць, хоч який би він був могутній. Тоді втішений Одиссей вигукнув:

— Юнаки феакійські! Киньте диск так само далеко, як кинув я камінь! Коли ж докинете ви до мого каменя, то кину я й другий ще далі, ніж перший. Усіх вас я викликаю на змагання в кулачному бою, боротьбі й бігу. Тільки з одним Лаодамом не буду я боротись. Не зніму я руки на того, в чиєму домі прийнято мене як гостя.

Відповів Одиссеєві цар Алкіной:

— Чужоземцю, я бачу, що тільки насмішка зухвалого Евріала змусила тебе викликати на боротьбу всіх учасників грищ, щоб нам усім показати твою велику силу. У всьому ти, може, перевищиш нас, та тільки не в швидкому бігу, бо боги дарували феакійцям непереможність у бігу та ще зробили їх першими в світі мореплавцями. Усі ми, крім того, любимо співи, музику, ве-

селий танець і розкіш бенкетів. Зараз покличуть сюди найвправніших у танцях юнаків, і ти впевнишся, що недаремно пишаємося ми цим мистецтвом.

Звелів Алкіной принести кіфару співцеві Демодокові. Зараз же виконав його веління слуга. Узяв з рук слуги Демодок кіфару, ударив у золоті струни й заспівав веселу пісню. Під спів його в легкому танці закружляли юнаки. З захопленням дивився на них Одіссеєм і несканно дивувався красі їхніх рухів. Коли скінчений був танець юнаків, цар Алкіной звелів усім старійшинам піднести у подарунок Одіссеєві по розкішному вбранню і по таланту золота. А Евріал, крім того, мав ушанувати Одіссея особливим даром за образу, якої він завдав. Зараз же зняв свій дорогоцінний меч Евріал, подав його Одіссеєві і сказав:

— О, чужоземцю! Якщо я сказав образливе для тебе слово, то нехай розвіє його вітер. Забудь про нього! Нехай пошлють тобі боги щасливе повернення на батьківщину, щоб швидше міг ти побачити свою дружину і всю свою родину.

— Хай же охороняють і тебе боги, Евріале! — відповів Одіссеєм. — Не кайся ніколи, що подарував мені меча, покутуючи цим дарунком мені кривду.

Та вже сідало сонце, і всі поспішили до палацу царя Алкіноя. Там пройшов Одіссеєм до покою, відведеного йому Алкіноєм, уклав усі принесені йому дари у розкішну скриньку, надіслану йому Аретою, і, обв'язавши її шнуром, зав'язав його кінці вправно вузлом, чого навчила його Кірка. Убравшись у пишний одяг, пішов Одіссеєм до бенкетної зали. Там зустрів він Навсікаю. До нього звернулась царівна зі словами, сповненими сумом розлуки:

— Прекрасний чужоземцю! Скоро повернешся ти на батьківщину, згадуй там мене. Адже й мені ти зобов'язаний своїм порятунком.

— О прекрасна Навсікає! — відповів їй Одіссеєм. — Якщо дасть мені Зевс-громовержець повернутися щасливо на батьківщину, то там щодня, як богині, молитимусь я тобі за те, що врятувала ти мене.

Сказавши це, сів Одіссеєм поруч Алкіноя, і почався веселий бенкет. Під час бенкету попрохав Одіссеєм Демодока заспівати пісню про дерев'яного коня, спорудженого греками під Троєю. Заспівав Демодок, а Одіссеєм знову став лити гіркі сльози. Побачивши сльози чужоземця, перепинив Алкіной спів Демодока і запитав, чо-

му лле чужоземець сльози кожного разу, як зачує пісню про подвиги героїв під Троєю. Він просив чужоземця сказати, хто він є, хто його батько й мати. Обіцяв Алкіной відвезти його на батьківщину, хто б він не був. Він дав слово виконати свою обіцянку, хоч знав, що загрожував бог морів Посейдон покарати феакійців за те, що вони відвозять на батьківщину мандрівників проти його волі. Погрожував Посейдон феакійцям, що коли-небудь він оберне на скелю корабель, який відвезе мандрівника на батьківщину, а місто закриє назавжди високою горою! Знав це Алкіной, але все-таки вирішив доправити Одиссея на батьківщину. Тепер же хотів знати Алкіной, хто цей чужоземець, який сидить поруч нього; тому й просив він Одиссея сказати, хто він, і розповісти про всі пригоди, яких довелось зазнати йому.

— Царю Алкіною, — відповів йому Одиссей, — ти бажаєш дізнатися про всі біди, яких довелось зазнати мені, ти хочеш знати й те, хто я такий, звідки родом, хто мій батько. Знай же, я — Одиссей, син Лаерта, цар острова Итаки. Ти вже знаєш, чого зазнав я, покинувши острів німфи Каліпсо. А тепер я розповім тобі і про всі інші мої пригоди, які випали мені, коли відплив я з-під Трої. Слухай же!

Так сказав Одиссей і почав розповідати про свої пригоди.

Одиссей розповідає про свої пригоди

Кікони і лотофаги

— Відпливши з-під Трої з попутним вітром, — так почав оповідати Одиссей, — ми спокійно попливли безкраїм морем і нарешті досягли землі кіконів¹. Ми оволоділи їхнім містом Ісмаром, винищили всіх жителів, захопили в полон жінок, а місто зруйнували. Довго я умовляв своїх супутників відпливти швидше на батьківщину, але не слухались вони мене. Тим часом жителі міста Ісмара, які врятувалися, зібрали навколишніх кіконів на допомогу і напали на нас. Їх було стільки,

¹ Міфічний народ.

скільки листків у лісі, скільки буває на луках весняних квітів. Довго билися ми з кіконами біля своїх кораблів, але подолали нас кікони, і довелося нам рятуватися втечею. З кожного корабля втратив я по шість відважних гребців. Три рази гукали ми, перш ніж впливти у відкрите море, тих товаришів, яких не було з нами, і аж після цього вийшли у відкрите море, сумуючи за вбитими супутниками й радіючи, що врятувалися самі!

Тільки вийшли ми у відкрите море, як послав на нас Зевс-громовержець бога північного вітру Борея. Велику бурю зняв він на морі. Темні хмари заходили по небу. Пітьма огорнула все навколо. Три рази зривав бурхливий Борея паруси із щогл. Нарешті, на десятий день плавання пристали до острова. Це був острів лотофагів¹. Розклали ми на березі вогнище і почали готувати собі обід. Я послав трьох своїх супутників дізнатись, яким народом населений острів. Привітно зустріли їх лотофаги і подали їм солодкого лотоса. Тільки-но поїли його мої супутники, як забули свою батьківщину і не схотіли повертатися до рідної Ітаки; назавжди бажали вони лишитись на острові лотофагів. Але ми силоміць привели їх на корабель і там поприв'язували, щоб не тікали вони від нас. Зараз же звелів я всім моїм супутникам сісти на весла і якнайшвидше покинути острів лотофагів. Я боявся, що й інші, поївши солодкого лотоса, забудуть вітчизну.

Одіссея на острові циклопів. Поліфем

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Після довгого плавання прибув я з моїми супутниками до землі лютих циклопів, які не знають законів. Не обробляють землю циклопи, але, незважаючи на це, земля всього дає їм удосталь сама. В печерах живуть велетні циклопи, кожен знає тільки свою сім'ю, не збираються вони на народні збори. Не відразу пристали ми до землі циклопів. Ми увійшли в затоку невеликого острова, розташованого недалеко від острова циклопів. Жодна людина ніколи не відвідувала цього острова, хоч був він дуже родючий. На цьому острові водилося багато диких кіз, а через те, що кози ці ніколи не бачили лю-

¹ Тобто люди, що живляться лотосом.

дини, то не лякалися вони і нас. Причаливши до берега вночі, ми спокійно поснули на березі, а вранці почали полювати на кіз. На кожен з моїх кораблів припало по дев'ять кіз, а на корабель, де плив я сам, я взяв їх десять. Цілий день відпочивали ми після полювання, весело бенкетуючи на березі. До нас доносились із землі циклопів їхні голоси й мекання їхніх отар. На другий день вранці вирішив я пливти на своєму кораблі до землі циклопів, щоб довідатись, що це за народ. Швидко перепливли ми нешироку протоку й пристали до берега. Біля самого берега побачили печеру, зарослу лавровими деревами й оточену огорожею з величезних каменів. Узяв я з собою дванадцять надійних товаришів, взяв міх з вином і їжу та й пішов у печеру циклопів. Як дізналися ми опісля, цей циклоп був страшенно лютий, він жив окремо від інших і самотньо пас свої отари. Не схожий був він, як і всі циклопи, на решту людей. Цей велетень мав дивовижну силу і тільки одне око в лобі. Коли ми увійшли до нього в печеру, його не було дома, він пас отари. У печері циклопа в кошах лежало безліч сирів, у відрах і чашах стояло кисле молоко. В печері були влаштовані кошари для ягнят і козенят. Супутники мої почали умовляти мене, захопивши найкращих ягнят і козенят і взявши сирів, тікати на корабель, але я, на нещастя, не послухав їх. Мені хотілося поглянути на самого циклопа. Нарешті, прийшов і сам циклоп. Кинув він величезну в'язанку дров на землю біля входу в печеру. Побачивши циклопа, з жаху забилися ми у найтемніший закуток печери. А циклоп загнав у печеру своє стадо, завалив скелею вхід до неї і почав доїти кіз і овець. Подоївши їх, він розпалив вогонь, щоб зготувати собі їжу. Тут побачив він нас і грубо спитав громовим голосом:

— Хто ви такі? Звідки ви прийшли? Певно, без діла блукаєте по морях, завдаючи всім народам лиха?

— Усі ми греки, — відповів я циклопові. — Пливемо з-під Трої. Нас занесло сюди бурєю. Ми благаємо тебе прийняти нас приязно, як гостей. Адже ти знаєш, що карає Зевс того, хто кривдить мандрівників і не виявляє їм гостинності.

— Видно, що здалеку прийшов ти сюди, чужоземцю, — люто крикнув мені циклоп, — коли гадаєш, що боюся я твоїх богів. Яке мені діло до Зевса! Не боюся я Зевсового гніву! Не маю наміру щадити вас! Робитиму я те, що схочу. Скажи, де твої кораблі!

Зрозумів я, навіщо питає мене циклоп про мій корабель, і відповів йому:

— Бурею розбило мій корабель об прибережні скелі — тільки я із своїми супутниками врятувався.

Нічого не відказав мені циклоп. Швидко схопив він своїми величезними руками двох моїх супутників, ударив ними об землю і вбив. Потім він зварив їх, розрубавши їхні тіла на частини, і поїв. Невимовний жах охопив нас, і ми почали благати в Зевса порятунку. А циклоп, скінчивши свою жахливу вечерю, спокійно розлігся долі й заснув. Я хотів убити його, видобув уже свій меч, але, глянувши на величезну скелю, якою завалений був вхід, зрозумів, що так ми не врятуємося.

Настав ранок. Знову циклоп убив двох моїх супутників. З'ївши їх, вигнав він стадо з печери, а вхід завалив скелею. Довго придумував я спосіб, як мені урятуватись, нарешті придумав. У печері знайшов я величезну колоду, подібну до щогли. Циклоп, напевно, хотів зробити з неї собі дрюк. Відрубав я мечем кінець колоди, загострив її, обпалив на жару і сховав. Увечері повернувся з отарою циклоп. Знов убив він двох моїх супутників і, скінчивши свою огидну вечерю, хотів лягти спати. Але я підійшов до нього і запропонував чашу вина. Випив вино циклоп і зажадав іще, сказавши мені:

— Налий мені ще та скажи, як звать тебе, я хочу приготувати тобі подарунок.

Налив я циклопові другу чашу; він зажадав третю, налив я й третю. Подаючи її, сказав я циклопові:

— Ти хочеш знати моє ймення? Мене звать Ніхто.

— Ну, слухай же, Ніхто, тебе з'їм я останнім, це буде тобі моїм дарунком, — так відповів мені зі сміхом циклоп. Випив він третю чашу, сп'янів, звалився додолу і заснув.

Тоді дав я знак товаришам, схопили ми загострений кінець колоди, розпалили його на вогні й випекли ним око циклопові. Заревів він від страшного болю, вирвав з ока димлячий кіл і почав кликати на допомогу інших циклопів. Збіглися вони і стали питати;

— Що скоїлося з тобою, Поліфеме? Хто скривдив тебе? Чи не викрали в тебе твоїх отар? Нащо ти розбудив нас?

Дико заревівши, відказав їм Поліфем:

— Мене не силою, а хитрощами губить Ніхто!

Розсердились циклопи й крикнули Поліфемові:

— Якщо ніхто тебе не скривдив, то навіщо тобі так ревети! Коли ж ти захворів, то така воля Зевса, а її ніхто не змінить.

З цими словами пішли циклопи.

Настав ранок. Голосно стогнучи, відіпхнув від входу скелю Поліфем і почав випускати в поле отару, обмацуючи руками спину кожної вівці й кожної кози. Тоді, щоб урятувати товаришів, я зв'язав по три барани і під середнього прив'язав по одному зі своїх товаришів. Сам же я, вчепившись руками в густу вовну величезного барана, улюбленця Поліфема, повис під ним. Проїшли барани з прив'язаними під ними моїми супутниками, минувши Поліфема. Останнім ішов баран, під яким висів я. Зупинив його Поліфем, почав пестити й жалітися на свою біду, на те, що скривдив його зухвалий Ніхто. Нарешті, пропустив він і цього барана. Так урятувались ми від вірної загибелі.

Швидше погнали ми Поліфемове стадо до кораблів, де чекали нас товариші. Не дав я товаришам оплакувати загиблих. Швидко зійшли ми на корабель, забравши овець Поліфема, і відпливли від берега. Коли відпливли ми на таку відстань, на яку чути ще голос людини, я крикнув голосно циклопові:

— Слухай, циклопе! Своєю жорстокістю ти сам накликав на себе кару Зевса. Більше не будеш ти вбивати й пожирати нещасних мандрівників!

Почув мене циклоп, розлютований підняв він скелю і кинув її в море. Ледве не розбила носа корабля скеля. Захвилювалось море від її падіння. Величезна хвиля підхопила мій корабель і кинула на берег. Але жердиню відіпхнув я корабель, і знову попливли ми в море. Відпливши, я крикнув Поліфемові:

— Знай, Поліфеме, що тебе осліпив Одиссей, цар Ітаки!

Завив з люті дикий циклоп і голосно вигукнув:

— Справдилося пророцтво провісника! Я думав, що Одиссей — грізний велетень, а не такий нікчемний черв'як, як ти!

Почав благодати Поліфем батька свого Посейдона, щоб скарав він мене за те, що відняв я в нього зір. Схопив він скелю ще більшу від першої й кинув її в море. Упала скеля за кермом корабля. Величезна хвиля підхопила мій корабель і кинула далеко в море. Так урятувались ми. Щасливо допливли ми до острова, де чекала нас решта кораблів. Там принесли ми багаті жертви бо-

гам. Провівши ніч на березі цього острова, ми на другий день вирушили далі в путь по безкрайому морю, сумуючи за загиблими товаришами.

Одіссея на острові Еола

Незабаром прибули ми на острів Еола. Увесь острів Еола, що плаває по морю, оточений незламним мідним муром, а береги його здіймаються крутими скелями з морських хвиль. На цьому острові живе Еол з дружиною своєю та з шістьма синами й шістьма дочками. Щасливим і безтурботним було життя Еола. Дні проводив він, весело бенкетуючи зі своєю родиною в багатих чертогах. Цілий місяць шанував нас бенкетами Еол і слухав мої оповідання про подвиги героїв під Троєю.

Нарешті, почав я прохати його відпустити нас на батьківщину. Згодився Еол. На прощання дав мені великий міх, зав'язаний срібною мотузкою. В цьому міху були вітри, підвладні Еолові. Тільки один Зефір залишений був на волі. Він мав гнати мої кораблі до рідної Ітаки. Заборонив Еол розв'язувати міх аж поки я прибуду на батьківщину. Та не дав мені великий Зевс повернутися додому. Коли на десятий день плавання показалася вже Ітака, боги наслали на мене глибокий сон. А супутники мої почали говорити між собою, що, мабуть, багато золота й срібла дав мені Еол, поклавши їх у міх, коли я не дозволяю розв'язувати його. Спонукувані цікавістю, розв'язали мої супутники міх. Вирвалися з нього вітри і зчинили страшну бурю на морі. Прокинувся я від шуму бурі й хотів кинутись у розпачі в море, але скорився долі і, загорнувшись у свій плащ, ліг на кормі.

Бурею пригнало нас знов до острова Еола. З одним із своїх супутників пішов я до палацу Еола і почав благати його ще раз допомогти мені повернутися на батьківщину. Але розгнівався на мене Еол. Прогнав він мене зі свого палацу і сказав, що ніколи не допомагатиме тому, кого, як мене, ненавидять і переслідують боги. Ллючи гіркі сльози, пішов я з палацу Еола.

Одіссей у лестригонів

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Рушили ми в дорогу по морю. Шість діб пливли ми, нарешті, допливли до якогось острова. Увійшли в тиху затоку. Одинадцять моїх кораблів пристали до берега, і мої супутники повитягали їх на прибережний пісок. А свій корабель я поставив біля входу в затоку. Зійшов я на скелю, щоб поглянути на околиці. Ніде не видно було ні стад, ні оброблених полів, тільки де-не-де вдалині здіймався дим. Послав я трьох моїх супутників довідатися, хто живе на цьому острові. Рушили вони в дорогу. Біля колодязя, недалеко від великого міста, зустріли мої супутники височенну діву; вона відвела їх у місто до палацу батька свого Антіфата, повелителя лестригонів. У палаці побачили вони Антіфатову дружину, на зріст як висока гора. Звеліла вона покликати свого чоловіка, що був на зібранні старійшин. Прибіг він, схопив мого супутника, роздер його і зготував собі з його м'яса обід. Кинулися втікати мої супутники і прибігли до кораблів. А Антіфат скликав лестригонів. Побігли вони на берег моря. Відриваючи цілі скелі, почали вони розбивати кораблі. Почувся тріск снастей, що ламалися, і крики людей. Убили всіх моїх супутників з одинадцяти кораблів лестригони і, нанизавши їх на кілля, понесли у своє місто. Насилу врятувався я на своєму кораблі. Тепер з одинадцяти кораблів залишився в мене тільки один.

Одіссей на острові чарівниці Кірки

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Довго пливли ми безкраїм морем, проливаючи сльози за загиблими товаришами. Нарешті, допливли ми до острова Еєї¹ де жила прекрасноволоса чарівниця Кірка, дочка бога Геліоса. Два дні провели ми на березі тихої затоки. Третього дня, оперезавшись мечем і взявши спис, пішов я в глиб острова. З високої скелі побачив я вдалині дим, який здіймався з-за лісу. Надумав я вернутися до корабля і послати кількох супутників довідатися

¹ Міфічний острів; за уявленням греків лежав на краю моря на далекому заході.

тись, хто живе на острові. По дорозі до корабля вдалося мені вбити списом величезного оленя. Приніс я його на корабель, приготували ми собі трапезу і, підкріпившись їжею й вином, поснули під шум морських хвиль. Уранці поділив я своїх супутників на два загони. Над одним начальником був я, а другим доручив командувати Еврілохові. Кинули ми жереб, кому йти в глиб острова, жереб випав Еврілохові з дванадцятьма товаришами.

Вирушили вони в путь і швидко дійшли до палацу Кірки. Біля нього ходили ручні леви й вовки. Побачивши моїх супутників, підбігли вони до них і почали лащитися, наче собаки, що лащатся до своїх господарів, — так приборкала їх чарівним питвом Кірка. В цей час з палацу донісся до моїх супутників дзвінкий спів. Викликали мої супутники з палацу Кірку. Вийшла вона і привітно просила їх зайти. В палаці подала вона їм вина в чарах, підмішавши в нього соку чарівного зілля. Випили вино мої супутники, а Кірка, доторкнувшись до кожного з них жезлом, обернула їх усіх на свиней, залишивши їм тільки розум. Загнала їх Кірка у хлів і кинула їм, щоб проливали гіркі сльози, жолудів. Один тільки Еврілох урятувався. Він не ввійшов до палацу разом з усіма.

Прибіг до корабля Еврілох і з жахом розповів про нещастя, яке спіткало моїх супутників. Зараз же пішов я до палацу Кірки, думаючи тільки про одне: як врятувати моїх товаришів. У дорозі явився мені в образі прекрасного юнака бог Гермес. Він навчив мене, як визволити з-під влади чарівниці товаришів, і дав мені чудодійний корінь, який мав знешкодити для мене чари Кірки. Прийшов я до палацу Кірки. Ласкаво зустріла вона мене, завела до палацу і, посадивши на пишно оздобленому кріслі, піднесла чарівного питва. Спокійно випив я його. А вона доторкнулася до мене жезлом і сказала:

— Іди ж тепер у хлів для свиней і валяйся там разом з іншими.

Але я, вийнявши меча, як звелів мені бог Гермес, кинувся на чарівницю і почав загрожувати їй смертю. Впала переді мною на коліна Кірка.

— О, хто ти? — вигукнула вона. — Ніхто досі не міг врятуватися від мого чарівного питва! О, знаю я, ти хитромудрий Одісей! Мені давно вже провістив Гермес, що ти прийдеш до мене. Вклади ж свій меч у піхви!

А я, вклавши меч у піхви, змусив Кірку поклястися, що вона не зробить мені шкоди. Дала вона мені незламну клятву богів. Давши клятву, Кірка просила мене ли-

шитися у неї і запропонувала мені відпочити. Я згодився. Поки я відпочивав, служниці Кірки, дочки богів річок і струмків, приготували пишну трапезу. Відпочивши, я вбрався у розкішний одяг, увійшов до бенкетного чертогу, сів до столу, заставленого багатими наїдками, і поринув у тяжку думу.

Не міг я від журби нічого їсти. Запитала мене Кірка, чого я сумую. Я ж відповів, що доти нічого не їстиму, поки не поверне вона попереднього образу моїм супутникам. Зразу ж вивела з хліва свиней Кірка, помазала їх чарівною маззю, повернула їм колишній образ і зробила їх навіть ще кращими й дужчими, ніж вони були раніш. Зраділи мої супутники, побачивши мене. Їх радість зворушила навіть Кірку. Просила мене чарівниця піти на берег моря по решту моїх супутників і привести їх усіх до неї в палац. Зараз виконав я просьбу Кірки і привів до неї всіх своїх супутників, хоч і умовляв їх Еврілох не довірятися лукавій чарівниці. Коли всі ми зібрались у палаці Кірки, справила вона пишний бенкет.

Цілий рік прожили ми в палаці Кірки. Через рік почав прохати я в Кірки відпустити нас на батьківщину. Погодилась велика чарівниця. Вона сказала мені, що перш ніж повернутися на батьківщину я повинен відвідати царство похмурого Аїда і там запитати про свою долю тінь фіванського провісника Тіресія. Розповіла мені Кірка, як дійти до входу в підземне царство тіней, і навчила, як повинен я приносити жертви і викликати тіні померлих. Вислухав я повчання богині і почав збирати в дорогу товаришів. Прокинувся від шуму наших зборів Ельпенор, що спав на даху палацу. Поспішно скочив він з ложа і, забувши, що він на даху, побіг на голос товаришів. Упав він на землю з високого даху й розбився на смерть. Гірко плакали ми, бачачи смерть нашого друга. Не могли ми зараз його поховати, мусили швидше вирушати в далеку путь на край землі, до входу в царство похмурого Аїда.

Одіссей сходить у царство Аїда

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Коли я відкрив своїм супутникам, куди тепер маємо рушати, вжахнулись вони, але, слухаючись мого наказу, зійшли на корабель, і відпливли ми на далеку північ.

Послала нам чарівниця Кірка попутний вітер. Швидко гнав він наш корабель. Нарешті, допливли ми до вод свого Океану і пристали до берега сумної країни кіммерійців, де ніколи не світить людям бог Геліос. Вічно вкрита ця країна холодною млою, вічно огортає її густою пеленою нічна темрява. Там витягли ми на берег наш корабель, узяли подаровану Кіркою вівцю і чорного барана для жертви підземним богам, і пішли до того місця, де біля високої скелі в Ахеронт впадають Коцит і Піріфлетонт¹. Прийшовши туди, вирив я мечем глибоку яму і вчинив над нею потрійне возливання медом, вином і водою, пересипавши все це ячмінним борошном, і заколов над ямою жертви. Кров жертв лилась у яму. Великим натовпом злетілися до ями душі померлих і зняли суперечку про те, кому першому напитися жертвовної крові. Тут були душі молодих дів, юнаків, старців і мужів, що загинули в битвах. Жах обійняв мене й моїх супутників. Спалили ми жертви і звернулися з покликом до похмурого бога Аїда і дружини його богині Персефони. Вийняв я меч і сів перед ямою, щоб не допускати до неї душі померлих. Першою наблизилась душа юного Ельпенора. Раніше від нас домчала душа його до брами царства душ померлих. Благов мене Ельпенор поховати його тіло в землі, щоб могла знайти спокій душа його в царстві Аїда. Обіцяв я виконати його просьбу. Прилетіла до ями й душа моєї матері Антіклеї. Вона була жива, коли покидав я Ітаку. Хоч як боляче мені було, але й її не підпустив я до ями, бо першим мав напитись крові провісник Тіресій. Нарешті, з'явилася душа Тіресія. Напившись крові, звернулась до мене безтілесна душа і повідала мені, що гнівається на мене бог Посейдон, землетрясець, за те, що осліпив я його сина — циклопа Поліфема. Але й проти волі Посейдона досягну я батьківщини, так провістив мені Тіресій, якщо тільки мої супутники не зачеплять биків Геліоса на острові Трінакрії. Але коли вб'ють биків мої супутники, то всі вони загинуть, один я врятуюся і після великих бід повернуся додому. Там помщуся я женихам, але опісля, взявши весло, я муситиму мандрувати доти, поки не зустріну народ, який не знає мореплавства й не бачив ніколи кораблів; впізнаю я народ цей по тому, що зустрічний питає мене, навіщо я несу на плечі лопату. У цій країні я

¹ Ахеронт, Коцит і Піріфлетонт ріки, що протікають у підземному царстві Аїда.

повинен принести жертву Посейдонові і аж після цього повернуся додому. А вдома я повинен принести багаті жертви всім богам; аж тоді тільки я мирно житиму в Ітаці до самої моєї смерті. Ось що провістив мені віщий Тіресій і віддалився. Багато бачив я душ. Душа матері моєї розповіла мені, напившись крові, що діялося у рідній Ітаці до її смерті, і заспокоїла мене, сказавши, що живі й батько мій, Лаерт, і Пенелопа, і юний Телемах. Хотів обняти я мою кохану матінку, три рази простягав до неї руки, але тричі зникала легка тінь її. Бачив я в царстві Аїда тині багатьох героїв, але всіх їх не спроможний я перелічити, на це не вистачило б і цілої ночі. Пізно тепер. Чи не перервати мені своє оповідання — час нам всім іти на спочинок.

Так сказав Одиссей. Але всі присутні почали прохати Одиссея оповідати далі, прохали також його цариця Арета і цар Алкіной. Готові були слухати Одиссея аж до самої зорі. Став Одиссей оповідати далі:

— Бачив я в царстві Аїда і душу царя Агамемнона. Гірко скаржився він на жінку Клітемнестру та Егісфа, що вбили царя Мікен у день його повернення. Радила мені душа Агамемнона не звирятися після повернення в Ітаку дружині моїй Пенелопі. Бачив я і душі Ахілла, Патрокла, Антілоха і Теламоніда, Аякса. Ахіллові розповів я про великі подвиги сина його Неоптолема, і зрадів він, хоч гірко перше нарікав на безрадісне життя у царстві померлих і бажав краще бути останнім наймитом на землі, ніж царем у царстві душ померлих. Хотів примиритись я з великим Аяксом — тяжко образив я його, коли сперечалися ми за озброєння Ахілла, — але мовчки відійшов Аякс, не сказавши мені й слова. Бачив я і суддю померлих, царя Міноса. Бачив муки Тантала й Сізіфа. Нарешті, наблизилася до мене і душа найбільшого з героїв — Геракла, а сам він на Олімпі в сонмі безсмертних богів. Чекав я, щоб наблизилися душі й інших великих героїв минулих часів, але душі зняли такий страшний галас, що я, злякавшись, утік до корабля. Боявся я, що вишле богиня Персефона жахливу горгону Медузу¹.

Швидко спустили ми корабель на води сивого Океану і покинули країну кіммерійців. Незабаром щасливо допливли ми до острова Еєї і, приставши до берега, забулися в спокійному сні.

¹ Див. міф про Персея.

Плавання Одіссея повз острів Сирен та повз Сціллу і Харібду

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Другого дня поховали ми тіло Ельпенора й насипали над ним високу могилу. Дізнавшись про наше повернення, на берег моря прийшла й чарівниця Кірка. За нею йшли її служниці; вони принесли до корабля багато смачної їжі й міхи з вином. До ночі бенкетували ми на морському березі. Коли ж мої супутники полягали спати, чарівниця Кірка розповіла мені, які небезпеки чекають мене в дорозі, і навчила, як їх уникнути.

Тільки-но розгорілась вранішня зоря на небі, збудив я своїх товаришів. Спустили ми корабель на море, гребці дружно налягли на весла, і швидко понісся корабель у відкрите море. Попутний вітер напнув вітрила корабля, спокійно пливли ми морем. Уже недалеко був і острів Сирен. Тоді я звернувся до своїх супутників і сказав їм:

— Друзі! Зараз ми маємо пропливти повз острів Сирен. Своїм співом заманюють вони моряків, що плывуть біля острова, і завдають їм лютої смерті. Увесь їхній острів усіяний кістками розтерзаних ними людей. Я позаліплюю вам вуха м'яким воском, щоб не чули ви їхнього співу й не загинули, а мене ви прив'яжіть до щогли, мені дозволила чарівниця Кірка почути спів сирен. Якщо я, зачарований їхнім співом, проситиму вас відв'язати мене, ви ще дужче мене зв'яжіть.

Тільки сказав я це, як раптом стих попутний вітер. Товариші мої спустили вітрила і сіли на весла. Видно було вже острів Сирен. Позаліплював я воском вуха моїм супутникам, а вони так міцно прив'язали мене до щогли, що не міг я поворухнути жодним суглобом. Швидко плив наш корабель повз острів, а з нього нісся чаруючий спів Сирен.

— О, пливи до нас, великий Одіссею! — так співали сирени. — До нас веди свій корабель, щоб насолодитися нашим співом. Не пропливе повз острів жоден моряк, не послухавши наших солодких співів! Насолодившись ними, покидає він нас, багато чого дізнавшись. Все знаємо ми — і що перетерпіли з волі богів під Троєю греки, і що діється на землі.

Зачарований їхнім співом, я дав знак товаришам, щоб відв'язали вони мене. Але, пам'ятаючи моє прохання, вони ще дужче зв'язали мене. Аж тоді повиймали

віск з вух мої супутники і відв'язали мене від щогли, коли вже зник з наших очей острів Сирен.

Спокійно пливе все далі корабель, але ось почув я вдалині страшенний шум і побачив дим. Я знав, що це Харібда. Злякались мої товариші, випустили весла з рук, і зупинився корабель. Обійшов я моїх супутників і почав їх підбадьорювати.

— Друзі! Багато бід зазнали ми, багато минули небезпек, — так говорив я, — та небезпека, яку зараз маємо ми подолати, не страшніша від тієї, що ми її зазнали у печері Поліфема. Не втрачайте мужності, наляжмо дужче на весла! Зевс допоможе нам уникнути загибелі. Скеруйте далі корабель від того місця, де видно дим і чути жахливий шум! Правте ближче до скелі!

Підбадьорив я супутників. З усіх сил налягли вони на весла. А про Сціллу нічого не сказав я їм. Я знав, що Сцілла вирве в мене лише шість супутників, а в Харібді загинули б ми всі. Сам я, забувши напучення Кірки, вхопив списа і став чекати нападу Сцілли. Даремно шукав я її очима.

Швидко плив корабель вузькою протокою. Ми бачили, як поглинала морську воду Харібда; хвилі клекотали біля її пащі, а в її глибокому череві, неначе в казані, кипіла морська твань і земля. Коли ж вивергала вона воду, то навколо кипіла й вирувала вода зі страшним гуркотом, а солоні бризки злітали аж до самої вершини скелі. Блідий від жаху, дивився я на Харібду. В цей час витягла всі свої шість ший жахлива Сцілла і шістьма величезними пащами з трьома рядами зубів схопила шістьох моїх супутників. Я бачив тільки, як мигнули в повітрі їхні руки й ноги, і чув, як кликали вони мене на допомогу. Біля входу в свою печеру пожерла їх Сцілла; даремно нещасні простирали з благанням до мене руки. З великими труднощами проминули ми Харібду і Сціллу і попливли до острова бога Геліоса — Трінакрії.

Одіссей на острові Трінакрії¹. Загибель корабля Одіссея

Незабаром показався вдалині острів бога Геліоса. Все ближче підпливали ми до нього. Я вже виразно чув ревіння биків і мекання овець Геліоса. Пам'ятаючи про-

¹ Греки іноді називали Трінакрією нинішню Сицилію.

віщення Тіресія і пересторогу чарівниці Кірки, почав умовляти я супутників минути острів, не зупинятися на ньому. Хотів я уникнути великої небезпеки. Але Еврілох відповів мені:

— Який жорстокий ти, Одіссею! Сам ти наче вилитий з міді, не знаєш утоми. Ми потомилися; скільки ночей провели ми без сну, а ти забороняєш нам вийти на берег і відпочити, підкріпившись їжею. Небезпечно пливти морем уночі. Часто гинуть навіть проти волі богів кораблі, коли вночі захопить їх буря, знята шаленими вітрами. Ні, ми мусимо пристати до берега, а завтра, ледь зазоріє, вирушимо далі в путь.

Погодилися з пропозицією Еврілоха й інші супутники. Зрозумів я, що біда неминуча. Припливли ми до острова і витягли на берег корабель. Примусив я супутників дати мені велику клятву, що не вбиватимуть вони биків бога Геліоса. Приготували ми собі вечерю, а під час вечері зі сльозами згадували наших товаришів, викрадених Сціллою. Скінчивши вечеряти, усі ми спокійно поснули на березі.

Уночі послав Зевс страшну бурю. Грізно заревів несамовитий Борей, хмари укрили все небо, ще темнішою стала темна ніч. Уранці витягли ми свій корабель у прибережну печеру, щоб не потерпів він від бурі. Ще раз прохав я товаришів не займати стада Геліоса, і обіцяли вони мені виконати мою просьбу. Цілий місяць віяли супротивні вітри, і не могли ми вирушити у путь. Нарешті, скінчилися усі припаси. Доводилось їсти те, що здобували ми полюванням і ловлею риби. Все дужче і дужче починав мучити голод моїх супутників. Одного разу пішов я вглиб острова, щоб на самоті попросити богів послати нам попутний вітер. На самоті почав я благати богів-олімпійців виконати мою просьбу. Непомітно наслали на мене боги глибокий сон. Поки я спав, Еврілох умовив моїх супутників забити кількох биків із стада бога Геліоса, він казав, що, повернувшись на батьківщину, вони вмилоствлять бога Геліоса, збудувавши йому багатий храм і присвятивши коштовні дари. Навіть якщо згублять їх боги за вбивство биків, то краще ж нехай їх поглине море, ніж загинути їм з голоду.

Послухали Еврілоха мої супутники. Вибрали вони зі стада найкращих биків і забили їх. Частина їхнього м'яса принесли вони в жертву богам. Замість жертвовного борошна взяли дубового листу, замість вина — води, бо ні борошна, ні вина в нас не залишилося. Справивши

жертву богам, вони почали смажити м'ясо на вогнищах. У цей час я прокинувся і пішов до корабля. Здалеку почув я запах смаженого м'яса й зрозумів, що сталося. З жаху вигукнув я:

— О, великі боги Олімпу! Навіщо послали ви мені сон! Великий злочин скоїли мої супутники, забили вони биків Геліоса.

Тим часом німфа Лампетія сповістила бога Геліоса про те, що сталося. Розгнівався великий бог. Він скаржився богам на те, як образили його мої супутники, і погрожував спуститися назавжди в царство похмурого Аїда і ніколи не світити більше богам і людям. Щоб вмилоствити розгніваного бога сонця, Зевс обіцяв розбити своєю блискавкою мій корабель і згубити всіх моїх супутників.

Даремно докоряв я моїм супутникам за те, що вчинили вони. Боги послали нам страшне знамення. Як живі, рухались зідрані з биків шкури, а м'ясо жалібно мукало. Шість днів бушувала буря, і всі дні знищували биків Геліоса мої супутники. Нарешті, сьомого дня припинилась буря і повіяв попутний вітер. Зараз же рушили ми в дорогу. Та тільки зник з очей острів Трінакрія, як громовержець Зевс зібрав над нашими головами грізні хмари. Налетів з виттям Зефір. Знялася страшна буря. Зламалася, як палиця, наша щогла і впала на корабель. Падаючи, вона розстрожила голову керманичеві, і він мертвий упав у море. Блиснула блискавка Зевса і розбила на тріски корабель. Усіх моїх супутників поглинуло море. Врятувався тільки я. Насилу впіймав я уламок щогли та кіль мого корабля і зв'язав їх. Ущухла буря. Повіяв Нот. Він помчав мене просто до Харібди. Вона в цей час з ревом глitala морську воду. Ледве встиг я вхопитися за гілки смоковниці, що росла на скелі біля самої Харібди, і повис на них прямо над жахливою Харібдою. Довго чекав я, щоб знову виригнула Харібда разом з водою щогли й кіль. Нарешті, впливли вони з її страшної пащі. Випустив я гілки смоковниці і кинувся вниз просто на уламки мого корабля. Так урятувався я від загибелі в пащі Харібди. Врятувався я з волі Зевса і від потворної Сцілли. Не помітила вона, як плив я по хвилях бурхливого моря.

Дев'ять днів носився я безкраїм морем і, нарешті, прибило мене хвилями до острова німфи Каліпсо. Та про це я вже оповідав вам, Алкіною і Арето, оповідав я й про те, після яких великих небезпек доплив я до вашого ост-

рова. Нерозумно було б, коли б я знову почав розповідати вам про це, а вам нудно було б мене слухати.

Так скінчив Одіссеї оповідання про свої пригоди.

Повернення Одіссея в Ітаку

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Другого дня приготувалися феакійці до відплиття. Повантажили вони на корабель багаті дарунки, піднесені Одіссеєві. Сам Алкіної керував усіма приготуваннями. Коли все було готове, у палаці Алкіноя принесено жертву Зевсові і влаштовано прощальний бенкет. Нетерпляче дожидав Одіссеї вечора. Зрадів він, побачивши, що сонце вже схиляється на захід і ближчає вечір. Коли вже почали густішати вечірні сутінки, попрощався Одісеї з царем Алкіноєм та богорівною Аретою і пішов на корабель. За ним служниці несли скриню з дарунками, вино й запаси їжі на дорогу. Зійшов Одісеї на корабель і ліг на приготоване для нього ложе. Налягли на весла могутні гребці, і вийшов корабель у відкрите море. А боги навіяли на Одіссея глибокий сон; спокійно спав він під час усієї подорожі. Швидше за сокола нісся корабель по морю і на світанку вже пристав по берегів Ітаки, недалеко від грота, присвяченого наядам. Феакійці обережно перенесли сплячого Одіссея на берег і поклали на піску. Коло нього поставили вони і всі дарунки. Потім вирушили назад. Побачивши корабель, який повертався назад, Посейдон страшенно розгнівався на феакійців за те, що проти його волі відвезли вони Одіссея на батьківщину. Почав скаржитися на них Посейдон громовержцеві Зевсу. Порадив Зевс своєму братові покарати феакійців: обернути їхній корабель, коли він увіходитиме в рідну гавань, на високу скелю. Помчав Посейдон до острова феакійців і став чекати там повернення корабля. Ось замаячив уже корабель у морській даліні. На березі зібрався великий натовп, щоб зустріти моряків. Ось корабель уже біля входу в гавань. Раптом обернувся він на скелю. Оповістили про це диво цареві Алкіною. Зрозумів він, що здійснив Посейдон свою погрозу, — покарати феакійців за те, що розвозять вони по морю мандрівників. Скликав Алкіної усіх жителів і звелів їм принести умилюючі жертви Посейдонові, щоб не

загородив він високою горою доступ до їхнього міста. Щиро почали благати феакійці Посейдона зм'якшити свій гнів і дали обітницю ніколи не відвозити більше мандрівників на їхню батьківщину.

Тим часом Одиссей прокинувся на морському березі. Не впізнав він рідної Ітаки, бо всі околиці повила богиня Афіна густою імлою. В розпачі був Одиссей. Він гадав, що феакійці залишили його на якомусь безлюдному острові, і почав голосно нарікати на свою гірку долю.

Огледівшись навколо, побачив він поряд себе дарунки феакійців. Вони були всі цілі. Сумний пішов Одиссей по берегу моря й зустрів прекрасного юнака. Запитав він його, що за країна, і раптом почув, що він на Ітаці. Запитав і юнак Одиссея, хто він. Обережний Одиссей відповів, що він мандрівник, родом з Криту, звідки втік він, убивши з помсти сина Ідоменея Архілоха. На кораблі феакійців думав він вирушити в Пілос або в Елідю, але феакійці зрадливо кинули його тут на березі, коли він заснув, викравши всі його багатства. Вислухавши цю повість, юнак усміхнувся і враз змінив свій образ. Перед Одиссеєм стояла богиня Афіна Паллада. Похвалила вона Одиссея за його обережність і підбадьорила його, обіцяючи тепер йому свою допомогу; богиня сказала, що коли й не завжди допомагала вона йому досі, то тільки через те, що не хотіла розгнівити Посейдона. Звеліла Одиссесві Афіна нікому не відкривати, хто він. Але не міг повірити Одиссей, що він, нарешті, в Ітаці. Тоді розвіяла Афіна млу, яка вкривала Ітаку, і Одиссей упізнав свою батьківщину. Припав він до землі і почав цілувати її. А Афіна обернула Одиссея на убогого жебрака. Зморщилась на обличчі й плечах Одиссея шкіра, схуд він, упали з його голови розкішні кучері, потьмяніли очі, а повіки взяли струпями. Вдягла його Афіна у лахміття, через плече на мотузці перекинула латану торбу, в руки дала костур. Звеліла вона Одиссееві сховати дарунки феакійців у печері і йти під виглядом жебрака до свинопаса Евмея, а сама полинула у Спарту, щоб повернути звідти сина Одиссея Телемаха.

Одіссеї в Евмея

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Коли Одіссеї наблизився до житла свинопаса Евмея, той був дома сам і працював, сидючи при вході. Побачили Одіссея собаки і кинулись на нього, люто гавкаючи. Вони роздерли б Одіссея на шматки, якби не прибіг Евмей і не відігнав їх.

— Мандрівнику, — сказав Одіссеєві Евмей, не впізнавши його під виглядом жебрака, — ти загинув би, і новий смуток вразив би мене, крім того смутку, який мене гнітить, про загиблого Одіссея. Але ходімо до мене в хату, я нагодую тебе і дам відпочити.

Пішов Одіссеї до житла Евмея, складеного з грубого каміння. У дворі біля дому були хліви для свиней. Евмей з Одіссеєм увійшли до хати, і Евмей посадив мандрівника на складений хмиз, укритий шкурою сарни. Потім пішов він у хлів, де були поросята, узяв двох, заколов і засмажив. Налив також Евмей вина для трапези в дерев'яний кубок і поставив усе це на стіл. Гірко скаржився Евмей, готуючи трапезу, на буйних женихів, що розкрадають гірше від морських розбійників дім Одіссея і нищать його численні стада. Уважно слухав його Одіссеї і роздумував, як помститися женихам. Під час трапези почав Одіссеї розпитувати Евмея про його господаря, а коли свинопас сказав, що загинув його володар, то поклявся Одіссеї, що вернеться господар додому і вернеться швидко. Та не повірив клятві його Евмей. Спитав Евмей у мандрівника, хто він. І йому розповів Одіссеї вигадану історію про свої біди.

Він розказав йому, як скривдили його старші брати, ділячи спадщину, що одружився він з багатою спадкоємницею, став багатий сам, був під Троєю, а повернувшись на батьківщину, вирушив у Єгипет. Розповів, як єгиптяни перебили майже всіх його супутників за те, що грабували вони їхнє місто. Але він урятувався, ублажавши царя Єгипту помилувати його. Сім років пробув він нібито в Єгипті, а звідти переправився у Фінікію. Один фінікієць умовив його їхати в Лівію. Він поїхав з ним, але Зевс розбив їхній корабель своєю блискавкою. Врятувався тільки він сам; хвиля викинула його на бе-

рег країни феспротів¹. На цьому острові цар феспротів нібито розповів йому, що Одісей з багатими дарунками повертається на батьківщину. Нарешті, на кораблі феспротів вирушив він в Дуліхій. Але феспроти задумали продати його в рабство; тільки з великими труднощами утік він від них у той час, коли вони пристали до берега Ітаки. Повірив усій вигаданій історії Евмей, не повірив він лише тому, що мандрівник чув про Одисея від царя феспротів. Він докоряв мандрівникові, що про Одисея розказує він для того, щоб одержати нагороду від його близьких. Але Одісей сказав йому:

— Слухай, Евмею, якщо повернеться Одісей, то обіцяй дати мені новий одяг, коли ж я обдурив тебе, то скинь мене, покликавши пастухів, з вершини скелі в море, щоб і надалі не сміли різні бродяги вигадувати небиліці.

Незабаром повернулись пастухи зі стадом. Закололи вони жирну свиню і сіли вечеряти. Під час вечері ушанував мандрівника Евмей найкращим шматком і першому передав йому кубок вина як гостеві.

Коли вони всі спокійно вечеряли, надворі знялась велика буря з дощем. Стало холодно. А в Одисея не було навіть плаща, щоб укритися під час сну. Тоді розповів він Евмею і пастухам таку історію, щоб, зрозумівши натяк, дали вони йому плаща.

— Послухай, Евмею, послухайте й ви, — так почав Одісей. — Раз під Троєю Менелай, Одісей і я лежали в засідці. Холодно було вночі у заростях очерету, падав лапятий сніг, а я забув узяти з собою плащ; нарешті, я сказав про це Одисеєві. Він зараз же схитрував. Підвівшись, розбудив він воїнів, що лежали поруч, і сказав, що бачив поганий сон і через те боїться він, що так далеко відійшли вони від кораблів; треба послати когось за підмогою до Агамемнона. Зараз встав один із воїнів, скинув свого плаща і пішов до кораблів. А я підняв плащ, укритися ним і спокійно проспав аж до зорі.

Зрозумів натяк Евмей. Приготував він ложе Одисеєві біля вогнища, постелив овечі й козячі шкури і дав Одисеєві вкритися свого плаща, що його носив він узимку. Солодко заснув Одісей. А сам Евмей не зали-

¹ Феспроти — народ, що жив в Епірі. Одісей згадує феспротів і дуліхій, щоб надати більшої певності своєму оповіданню, тому що Ітака лежала на шляху з Феспротії в Дуліхій — місто в Акарнанії.

шився дома. Повісивши через плече меч, узявши в руки спис і прикрившись плащем, пішов він до стада, що паслося біля підніжжя скелі.

Повернення Телемаха в Ітаку

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Покинувши Одіссея, оберненого на жебрака, богиня Афіна Паллада подалась у Спарту й швидко прибула до неї. Пішла вона в палац царя Менелая прямо до того покою, де спали Телемах із Пісістратом. Спокійно спав Пісістрат, а сон Телемаха був тривожний. І уві сні думав він про батька, тужачи за ним. Підійшла Афіна до узголів'я сина Одіссея і сказала йому:

— Час тобі, Телемаху, повернутися на батьківщину, де кинув ти все своє майно. Буйні женихи розкрадають його, все порозкрадають вони, якщо ти не вернешся. Подумай і про те, які зрадливі жінки. Якщо мати твоя погодиться вийти заміж за Еврімаха, то забуде вона про тебе і дбатиме тільки про дітей від другого чоловіка. Вертайся ж хутчіш додому. Але пам'ятай одно: женихи готують тобі засідку. Щоб уникнути її, пропливи ти вночі повз острів, а вранці, як почне світати, пристань в непомітному місці до берегів Ітаки. Корабель відішли потім до міста, а сам піди до свинопаса Евмея і від нього пошли вісника сповістити Пенелопу про своє прибуття.

Сказавши це, відійшла Афіна.

Телемах зараз же розбудив Пісістрата і почав квапити його, щоб якнайшвидше рушити назад у Пілос. Але Пісістрат умовив Телемаха почекати ранку. Не можна було вночі покинути Менелая, не попрощавшись із ним. Послухав Пісістратової ради Телемах. Незабаром злинула на небо і богиня зорі Еос. Настав ранок. До юнаків увійшов цар Менелай. Зустрів Менелая син Одіссея в дверях і звернувся до нього з проханням швидше відпустити його додому в Ітаку. Не став Менелай удержувати Телемаха, тільки просив його зачекати, поки приготує він дарунки, а тим часом прохав підкріпитися їжею перед тим, як вирушати в путь.

Пішов Менелай наказати рабам зготувати швидше трапезу. Потім, покликавши Елену і сина Мегапента, пішов з ними до своєї скарбниці. Там вибрав він дарун-

ки для Телемаха; прекрасна Єлена також вибрала подарунок — виткані нею розкішні шати для майбутньої нареченої Телемаха.

Підкріпившись їжею і прийнявши дарунки від Менелая, зібрались юні герої в дорогу. Менелай вийшов з палацу з кубком вина, прикликавши богів, вчинив возливання й попросив юнаків переказати його вітання старцеві Нестору. Коли Телемах увійшов у колісницю і взяв уже в руки поводи, враз над палацом звився орел, що ніс у пазурах гуску. Слуги Менелая з криком бігли за орлом. Але він злетів угору і зник праворуч від палацу. Усі зрозуміли, що це знак богів, а Телемах просив Менелая пояснити йому, що він означає. Задумався цар Спарти. За нього відповіла прекрасна Єлена:

— Вислухайте те, що скажу я вам! Це надихнули мене боги-олімпійці. Як орел схопив гуску і роздер її, так і Одісей, вернувшись додому, уб'є женихів. Може, навіть уже повернувся він і замишляє згубу женихам.

— О, прекрасна Єлено! — вигукнув Телемах. — Якщо великий Зевс зробить те, що кажеш ти, то я, повернувшись додому, шануватиму тебе, як богиню!

З цими словами ударив по конях Телемах, і швидко помчали вони по шляху до Пілоса.

Переночували в дорозі юнаки у Фері в героя Діокла, а другого дня прибули в Пілос. Упросив Телемах Пісістрата не заїздити в палац до Нестора; боявся син Одісея, що ще на день затримає його старець. Погодився Пісістрат і відвіз свого друга прямо до корабля, хоч і знав, що невдоволений буде з цього його батько. Пісістрат навіть почав підганяти Телемаха відпливти швидше в море, щоб не прийшов на берег, довідавшись про його повернення, сам Нестор і не затримав його. Поспішно поставили щоглу супутники Телемаха і вже хотіли відчалити від берега, як підійшов до корабля віщий Феоклімен. Він утік з Аргоса, боячись помсти за вчинене вбивство. Феоклімен прохав Телемаха узяти його на корабель і відвезти в Итаку: там не стали б переслідувати його родичі вбитого. Погодився Телемах і взяв на свій корабель Феоклімена. Швидко відчалив корабель і понісся, гнаний попутним вітром, у відкрите море.

У цей час Одісей був ще в Евмея. Уранці хотів Одісей іти збирати милостиню в місто; він навіть думав просити женихів узяти його на послуги. Але Евмей умовив його цього не робити, розповівши Одісеєві, які буйні й жорстокі женихи. Тоді почав розпитувати Одісей

про батька свого Лаерта і дружину Пенелопу. Все розповів йому Евмей, не підозрюючи, що розкаже він це не мандрівникові, а самому Одіссеєві. Нарешті, Одісей попросив Евмея розповісти йому про те, як попав сам Евмей на Ітаку. Охоче погодився Евмей і розповів Одіссеєві, що сам він родом з острова Сіри і син царя Ктесія. Одного разу на острів прибули фінікійські купці. Вони умовили рабиню його батька, також фінікіянку родом, викрасти його у батька, обіцявши вернути її за це на батьківщину. Погодилась рабиня, потай вивела його з палацу і відвезла на корабель фінікійців. Відпливли фінікійці в море, прямуючи до берегів Фінікії. Шість днів пливли фінікійці морем, на сьомий день вразила своєю стрілою богиня Артеміда зрадницю-рабиню. А фінікійці, приставши до Ітаки, продали маленького Евмея Лаертові.

Уважно слухав оповідання Евмея Одісей. Була вже пізня ніч, коли скінчив свою розповідь Евмей. Полягали спати Одісей і Евмей, та недовгий був їх сон, скоро зайнялася на небі вранішня зоря, і мусили вони покинути своє ложе.

Цього ранку прибув на Ітаку і Телемах. Він пристав в укритому місці до берега, як звеліла йому Афіна, зійшов з корабля, попрохав свого друга Перая дати на якийсь час притулок Феокліменові й зібрався вже йти до Евмея. Раптом над ним з'явився сокіл з голубкою в пазурах. Узяв Феоклімен Телемаха за руку і тихо сказав йому:

— Щасливе це знамення, Телемаху! Немає роду могутнішого в Ітаці над твій рід. Вічно матимете владу ви над усією Ітакою.

Зрадів цьому пророцтву Телемах. Вирядив він своїх супутників на кораблі у міську гавань, а сам, радісний, пішов до свинопаса Евмея.

Телемах приходить до Евмея. Одісей і Телемах

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Рано прокинулись Одісей і Евмей. Зготували вони сніданок і почали підкріпляти свої сили їжею. Раптом собаки Евмея кинулися з веселим гавканням назустріч Телемахові, що наближався, і почали до нього лацтити-

ся. Почув Одиссей ходу, зараз з'явився біля входу в житло Евмея і сам Телемах. Скочив йому назустріч свинопас Евмей. Обняв він Телемаха, як той увійшов, і, ллючи сльози радості, почав цілувати його. Так радий був Евмей поверненню Телемаха, як радий буває батько, коли повернеться єдиний його син після довгої розлуки. Встав і Одиссей, він хотів поступитися своїм місцем синові. Ласкаво звернувся до нього Телемах і сказав:

— Сядь, мандрівнику! Не турбуйся, мені приготує місце Евмей.

Евмей поспішно приготував Телемахові сидіння і подав йому їжі й вина. Під час трапези Телемах запитав Евмея, звідки цей мандрівник, хто привіз його в Ітаку. Розповів йому Евмей ту вигадану історію, яку сам він чув від Одиссея, і прохав прийняти мандрівника у своєму домі. Але Телемах не міг обіцяти це зробити; як міг він, такий ще юний, здолати буйний натовп женихів? Він міг лише обіцяти вислати мандрівникові нову одіж і меч у подарунок і допомогти йому вернутися на батьківщину. Пожальв Одиссей Телемаха і почав, ніби нічого не знаючи, розпитувати його про бешкети женихів і питати, чи не вороже ставиться до нього народ Ітаки та його родичі.

— Краще вже бути вбитим у своєму домі, спробувавши силою вигнати буйних женихів, ніж терпіти образи і бачити, як розграбовують твоє майно,— такими словами скінчив своє розпитування Одиссей.

Але що міг відповісти на це Телемах, він міг лише сказати, як важко йому, єдиному синові, боротися з буйним натовпом женихів, що замишляють, до того ж, убити його. Телемах побоювався навіть сповістити Пенелопу про своє повернення. Він послав Евмея до міста і наказав йому таємно переказати матері, що він вернувся, аби не дізналися про це женихи. А сповістити старця Лаерта, який теж страшенно турбувався про долю свого внука, повинна була Пенелопа, пославши до нього одну з вірних рабинь.

Поспішно пішов Евмей виконати доручення Телемаха. Тільки-но вийшов він, як з'явилася перед Одиссеєм, незрима для Телемаха, богиня Афіна Паллада; викликала вона Одиссея з хатини і там, біля огорожі двору, повернула йому попередній образ, діткнувшись до нього жезлом, і звеліла відкритись Телемахові.

Коли Одиссей вернувся до хатини, з подивом глянув на нього Телемах; він думав, що йому явився один із безсмертних богів, такий був гарний і величний Одиссей.

— О, мандрівнику! — вигукнув Телемах. — В іншому образі являєшся ти мені тепер! Ти — один із безсмертних богів! Зглянься на нас! Великі жертви принесемо ми тобі.

— Ні, не бог я! — відповів Одісей. — Я твій батько Одісей, заради якого терпів ти кривди від буйних женихів.

З любов'ю обняв Одісей свого сина і зі сльозами поцілував його. Але Телемах не міг відразу повірити, що справді повернувся, нарешті, на батьківщину його батько. Адже тільки що бачив він його в образі старого, нещасного мандрівника. Як міг змінитися він так? Хіба може смертний творити такі чудеса? Сумнів огорнув Телемаха. Та Одісей розвіяв цей сумнів, сказавши, що богиня Афіна обернула його на мандрівника, вона ж вернула йому і його справжній образ. Повірив тоді Телемах, що перед ним стоїть його батько. Обняв він його. Сльози радості полилися йому з очей. Нарешті, коли минула перша радість побачення, Телемах запитав батька, як повернувся він на батьківщину, хто привіз його до Ітаки швидкохідним кораблем. Розповів Одісей синові, як привезли його феакійці, як заховав він дарунки феакійців у глибокій печері і як богиня Афіна зустрілася йому й послала його до Евмея. Одісей почав розпитувати Телемаха про женихів. Він палав помстою і хотів швидше помститися їм за всі кривди. Чи ж можливо це? Адже женихів багато! Звідусіль зібралися вони. Їх сто шістнадцять чоловік. Хіба можуть двоє — Одісей і Телемах — стати до відкритого бою з таким натовпом? Але Одісей має могутніх помічників, з якими не можуть боротися смертні, хоч як би багато їх було. Помічники ці — громовержець Зевс і дочка його Афіна Паллада.

Сподіваючись на їхню допомогу, вирішив так діяти Одісей: Телемах мав іти в місто до женихів, а за ним прийде і він сам під виглядом мандрівника-жебрака з Евмеєм, нібито для того, щоб збирати милостиню. Хоч як ображатимуть його женихи, все терпітиме Одісей. Потім, за поданим знаком, Телемах має винести зброю, залишивши тільки зброю для себе й для батька. А головне, що необхідно, це зберігати в глибокій таємниці повернення Одіссея, щоб ніхто не знав про це, навіть Пенелопа, бо не всі раби й рабині зберегли вірність Одісеєві. Довго радилися Одісей з Телемахом.

У цей час прибув до міста й корабель Телемаха. Супутники його зараз же послали вісника до Пенелопи

сповістити про повернення сина. З цим вісником біля самого палацу Одиссея зустрівся Евмей. Разом увійшли вони до Пенелопи. Голосно оповістив вісник Пенелопі про повернення сина. А Евмей, нахилившись до неї, тихо переказав усе, що доручив йому Телемах. Зраділа Пенелопа, що знову з нею її син.

Швидко донеслася звістка про повернення Телемаха й до женихів. Полякалися вони. Зібралися всі женихи на майдані й почали радитися, що їм робити. Антіной радив убити Телемаха, бо він їх єдина перешкода. Але Амфіном не погодився на це. Він боявся прогнівити Зевса і радив спершу запитати богів. Якщо дадуть боги сприятливу ознаку, то він готовий сам був убити Телемаха, коли ж ні, то й іншим не радив Амфіном здійснити руку на Телемаха. Погодилися з Амфіномом женихи й пішли до палацу Одиссея.

Оповісник Медонт сповістив Пенелопу, що замишляють женихи. Вийшла вона до них і гірко докоряла їм за їхню підступність. Особливо ж докоряла Пенелопа Антіноєві, батька якого колись урятував Одиссей від гніву народу. Еврімах почав заспокоювати Пенелопу. Він казав, що женихи ніколи не здіймуть руку на Телемаха. Та хоч і говорив це Еврімах, а сам тільки про те й гадав, як би згубити Телемаха.

Тим часом Евмей повернувся до своєї хатини. Богиня Афіна знову обернула Одиссея на мандрівника, щоб не впізнав його Евмей. Розповів свинопас, що бачив у місті, і почав готувати вечерю. Наситившись, усі полягали спати.

Одіссей приходить під виглядом мандрівника до свого палацу

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Другого дня, ледве край неба забарвився яскравим пурпуром зорі, Телемах вирушив до міста. Відходячи, він звелів Евмеєві провести до міста мандрівника, щоб він міг там збирати милостиню. Прийшовши додому, Телемах першою зустрів свою стару няню Евріклею. Невимовно зраділа вона, побачивши Телемаха, і з плачем обняла його. Вийшли назустріч синові Одиссея усі рабині. Дізнавшись про повернення сина, вийшла йому на-

зустріч і Пенелопа. Обняла вона сина й почала розпитувати його, про що дізнався він під час своєї подорожі. Але нічого не став розповідати їй Телемах — він поспішав на міський майдан, щоб привести Феоклімена у свій дім.

Коли Телемах прийшов на міський майдан, женихи натовпом обступили його, кожен з них поспішав побажати йому чогось доброго, а глибоко в серці замишляли вони загибель Телемахові.

Незабаром прийшов на майдан і Феоклімен з Пераєм, що дав йому притулок на час, поки не було в місті Телемаха.

Зараз же Телемах запросив Феоклімена до себе в дім і пішов з ним. Дома, обмившись у прекрасних мармурових ваннах, Телемах з Феокліменом сіли до трапези. Вийшла до них Пенелопа й сіла біля їх столу зі своєю роботою. Телемах розповів матері про подорож у Пілос і Спарту. Засмутилася Пенелопа тим, що нічого не дізнався Телемах про батька. Але Феоклімен почав заспокоювати її; він запевняв, що Одіссея уже в Ітаці, що він, напевно, ховається десь, щоб певніше приготувати згубу женихам. Феоклімен казав, що коли б Одіссея не повернувся в Ітаку, не послали б знамення боги при поверненні Телемаха.

Під час розмови Пенелопи з Телемахом та Феокліменом женихи розважалися надворі метанням диска й списа. Незабаром пригнали пастухи кіз і овець для бенкету женихів. Юрбою увійшли женихи в дім Одіссея і взялися до готування бенкету. Оповісник Медонт скликав їх до бенкетної зали.

Тим часом Одіссея з Евмеєм помалу йшли в напрямі міста. Спираючись на костур, йшов Одіссея під виглядом німецького старця. Вони вже були недалеко від міста, коли біля джерела, з якого жителі міста брали воду, зустрів їх пастух Мелантій. Побачивши Евмея з мандрівником, зухвалий Мелантій почав глузувати з них і крикнув:

— Ось веде один негідник другого! Куди ти, дурний Евмею, ведеш цього старця? Гляди, переламають йому ребра женихи, якщо тільки він насмілиться показатися у домі Одіссея!

Крикнувши це, Мелантій сильно вдарив ногою Одіссея, але навіть не поворухнувся від цього удару Одіссея. Насилу стримався він, щоб не вбити зухвальця, ударивши його головою об землю. Евмей почав загрозувати

Мелантію, що погано йому буде, коли повернеться Одісей. Але Мелантій грубо відповів, що даремно сподівається він на повернення Одісея, що скоро й Телемаха вб'ють женихи, а самого Евмея продадуть якимсь чужинцям. З цими погрозами пішов Мелантій.

Поволі йшли Евмей з Одиссеєм. Нарешті, наблизилися вони до палацу Одісея. Звідти неслися звуки кіфари і співи. Бенкет женихів був саме в розпалі. Увійшли Евмей і Одісей, голосно розмовляючи один з одним, у двір. Там на купі гною, біля самої брами, лежав старий пес Одісея Аргус. Тільки-но почув він голос свого пана, вильнув хвостом і хотів піднятися, щоб кинутися йому назустріч, але не мав уже сили зрушити з місця. Усіма покинутий, старий, він здихав. Впізнав свого вірного Аргуса і Одісей. Сльоза скотилася з його очей; швидше змахнув він сльозу рукою, щоб не помітив її Евмей. Поворухнувся Аргус і здох. Двадцять років чекав він свого господаря і відразу впізнав його, навіть в образі старця.

Евмей увійшов до бенкетної зали перший і сів коло Телемаха. Слідом за Евмеєм увійшов і Одісей. Але не пішов він до гостей, а сів біля самого входу, прихилившись до дверей. Зараз узяв Телемах хліба й м'яса, звелів віднести Одиссеєві і сказати йому, щоб сміливо йшов він до гостей прохати милостиню. Встав Одісей і почав обходити усіх гостей. Усі подавали йому, відмовив один тільки Антіной. Але Одісей почав і в нього настійно прохати милостиню. Розсердився жорстокий, грубий Антіной і прогнав від себе Одісея. Відійшов від нього Одісей, промовивши:

— Так, бачу я, що розум твій не такий гарний, як обличчя, коли шкодуєш дати мені краєць хліба, та ще й чужого!

Спалахнув гнівом Антіной, схопив лавку і з усієї сили кинув нею в Одісея і попав йому в спину. Але Одісей навіть не похитнувся від сильного удару. Він стояв, ніби незрушна скеля; тільки грізно струснув він головою, сів знову біля самих дверей і сказав:

— Не біда, якщо хтось перенесе побої, боронячи своє майно. Якщо тільки богині помсти Ерінії захищають і жебраків, то замість шлюбу жде тут Антіноя смерть!

Ще дужче розсердився Антіной, почувши слова Одісея, але женихи почали докоряти йому за те, що образив він мандрівника, який прийшов у дім, бо ж бувало не раз, що в образі жебраків-мандрівників приходили до людей і безсмертні боги. Гірко було бачити і Телемахові,

як образив Антіной його батька, але, пам'ятаючи умову, стримав він свій гнів.

Дізналася і Пенелопа, як образив Антіной нещасного мандрівника. Ще більше зненавиділа вона зухвалого Антіноя. Покликавши до себе Евмея, розпитала вона його про мандрівника, а коли дізналася, що Одіссеї був колись гостем батька мандрівника, вигукнула:

— О, вірю я, що жорстоко помстяться Одіссеї і Телемах женихам, коли повернуться Одіссеї!

Тільки-но сказала це Пенелопа, як Телемах голосно чхнув. Зраділа цій ознаці Пенелопа, тепер вона була певна, що рано чи пізно загинуть женихи від руки її чоловіка. Вона звеліла Евмеєві привести до себе мандрівника, щоб розпитати його про Одіссея. Але Одіссеї відмовився зараз йти до Пенелопи, він прохав почекати до вечора, бо не хотів ще дужче дратувати женихів. Погодилася чекати Пенелопа.

Бенкет женихів ставав дедалі шумнішим. Настала ніч.

Евмей давно вже пішов додому. Женихи все ще не розходилися. Коли це в дверях з'явився жебрак, відомий у всій Ітаці ненажера і п'яниця на ймення Ір. Побачивши мандрівника в дверях, почав гнати його Ір, але Одіссеї не йшов. Тоді Ір став погрожувати, що поб'є його, якщо він зараз же не піде геть. Зчинилася сварка. Її почув Антіной і, бажаючи дати розвагу собі й женихам, вирішив улаштувати бійку Іра з мандрівником. Переможцеві він обіцяв дати як нагороду козячий смажений шлунок, а крім того, дозволити щодня приходити по милостиню. Обступили женихи Іра й Одіссея і підбивали їх помірятися силами. Одіссеї погодився битися з Іром, але спершу взяв клятву з женихів, що вони не допомагатимуть Ірові. Женихи дали клятву. Тоді Одіссеї зняв своє лахміття і оперезався ним. Із здивування побачили женихи могутнє тіло Одіссея, його мускулясті руки, широкі груди й плечі. Страшенно злякався Ір, але не битися з Одіссеєм уже не міг, бо раби схопили його, оперезали і поставили навпроти Одіссея. Зі страху ледве тримався Ір на ногах. Поглянувши на нього, Одіссеї подумав, чи вбити його ударом кулака, чи тільки збити з ніг. Вирішив Одіссеї, що могутнім ударом він може збудити підозріння женихів; тому, коли Ір ударив його в плече, він і собі також ударив його по голові над самим вухом. Упав Ір додолу й закричав від болю. А Одіссеї схопив його за ногу і виволік з бенкетної зали у двір, там

посадив під муром біля брами, кинув йому на плечі дра-ну торбу й дав у руки костур. Так провчив Одісей Іра за те, що він задумав зухвало гнати його, мандрівника, з його ж власного дому. Дуже зраділи женихи, що позбавив їх Одісей від настирливого Іра. Вони весело поздоровляли його з перемогою, а один з них, Амфіном, підніс Одісеєві келих з вином і побажав, щоб боги знову послали йому багатство і щастя. Амфіном був найкращим із женихів, часто удержував він їх від бешкетів і завжди захищав Телемаха. Знав це Одісей і, бажаючи врятувати Амфінома, порадив йому покинути юрбу женихів і повернутися до батька, бо незабаром прибуде сюди Одісей і загибель тоді загрожує всім женихам. Але не послухав Одісеєвої ради Амфіном, сам ішов він назустріч своїй загибелі.

У цей час богиня Афіна Паллада спонукала Пенелопу вийти до женихів, щоб ще дужче розпалити в них бажання одружитися з нею і щоб Одісей і Телемах ще більше оцінили її вірність і любов до них. Зараз покликала Пенелопа Евріному і наказала прикликати двох рабинь, які мали провести її в бенкетну залу до женихів. Коли Еврінома вийшла, богиня Афіна навіяла короткий сон на Пенелопу і уві сні наділила її такою красою, що вона засяяла, неначе богиня кохання Афродіта. Рабині, увійшовши, розбудили Пенелопу. Встала Пенелопа і пішла до женихів. Із захопленням дивилися вони на дружину Одісея, що ввійшла. А Пенелопа прикликала до себе Телемаха і докоряла йому за те, що дозволив він образити в своєму домі нещасного мандрівника. Покірно вислухав материн докір Телемах. Звернувся один із женихів, Еврімах, до Пенелопи й почав славити її красу. Вислухала його Пенелопа і відповіла, що немає вже більше у неї колишньої вроди, втратила вона її, відколи покинув її Одісей. Докоряла вона женихам за те, що примушують вони її стати з кимось із них до ненависного їй шлюбу і спустошують дім Одісея своїми бенкетами. Не так було в минулі часи, тоді женихи намагалися дарунками прихилити наречену і не марнували чужого майна. Але не послухали женихи докорів Пенелопи; спокійно вислухавши її, послали вони слуг своїх по багаті дари і обдарували ними Пенелопу, гадаючи схилити її до шлюбу дарунками. Мовчки прийняла Пенелопа дари і пішла з рабинями своїми до себе в покої.

Тільки-но вийшла Пенелопа, як женихи звеліли рабиням принести три великі світильники і запалити в

них огонь, щоб ясніше освітити бенкетну залу. Виконали рабині наказ. А Одіссею сказав рабінням, щоб ішли вони робити своє діло, а він доглядатиме світильники. Але одна з рабінь, Меланто, почала знущатися з нього й лаяти його. Одіссею пригрозив зухвалій Меланто, що поскаржиться на неї Пенелопі. Злякалися рабині цієї погрози і поспішно вийшли. А Одіссею став доглядати за вогнем на світильниках. Еврімах, щоб розвеселити женихів, глузуючи з Одіссею, сказав:

— Бачу я, що якийсь бог послав до нас цього мандрівника, щоб світліше було нам бенкетувати. Світло йде не від світильників, а від його лисої голови, на якій немає жодної волосинки.

Засміялися женихи, а Еврімах почав ще більше знущатися з Одіссею. Спокійно відказав йому Одіссею:

— Велика твоя пиха, Еврімаху, але ж ти уявляєш собі, що ти дужий тільки через те, що тебе оточують слабкі люди. Коли б повернувся зараз, на твою біду, Одіссею, тоді ці широкі двері відразу здалися б тобі вузькими, так поспішно кинувся б ти тікати.

Страшенно розсердився Еврімах, схопив він лавку і з розмаху кинув її в Одіссею. Але Одіссею спритно ухилився від удару. Лавка попала в руку раба, який розносив вино, і з стогоном упав він додолу, впустивши келих. Зняли галас женихи. Вони обурювалися, що почалися в них на бенкеті постійні сварки з тієї хвилини, відколи з'явився мандрівник. Але Телемах сказав, що не в цьому причина сварок; причина в тому, що всі захмеліли, й час кінчати бенкет. Хоч як прикро було женихам чути такі слова Телемаха, все ж мусили вони скінчити бенкет. Наповнили ще раз вином свої келихи, випили і розійшлися по домівках.

Коли порозходилися усі женихи, Одіссею сказав Телемахові, що тепер треба винести всю зброю з бенкетної зали. Покликав Телемах Евріклею і звелів їй замкнути всіх служниць в їх приміщенні, щоб не бачили вони, як виноситимуть зброю, яку треба прибрати, аби не псувалася вона від диму. Виконала Евріклея наказ Телемаха. Почали Телемах і Одіссею виносити зброю, а богиня Афіна незримо світила їм, запаливши свій світильник. Здивувався Телемах, бачивши, як розливалось всюди світло від невидимого світильника, і запитав Одіссею, звідки це світло. Але Одіссею заборонив синові розпитувати; боявся він, щоб не прогнівив богиню Телемах своїми розпитуваннями. Прибравши всю зброю, Одіссею пі-

шов до покоїв Пенелопи. Вона з нетерпінням чекала мандрівника, щоб розпитати його про Одиссея. А Телемах пішов у свої покої й спокійно заснув.

Одіссей і Пенелопа

Коли Телемах пішов спати, до бенкетної зали прийшла зі своїми рабнями Пенелопа. Рабині поставили для господині крісло зі слонової кості, оздоблене сріблом, біля вогнища, а самі почали прибирати зі столів, за якими бенкетували женихи. Рабиня Меланто знову стала ганьбити Одиссея, гнати його з дому і погрожувати йому, що кине в нього гарячу головешку, якщо він не піде геть. Похмуро глянув на неї Одіссей і сказав:

— Чого ти гніваєшся на мене? Правда, я жебрак! Така вже моя доля, а був час, коли й я був багатий; але всього позбувся я з волі Зевса. Може, і ти позбудешся скоро краси, і зненавидить тебе твоя господиня. Гляди, повернеться Одіссей, і доведеться тобі відповісти за своє зухвальство! Коли ж і не повернеться він, то вдома Телемах, він знає, як поводитися рабині. Ніщо не заховається від нього!

Почула Одісееві слова і Пенелопа. Гнівню сказала вона Меланто:

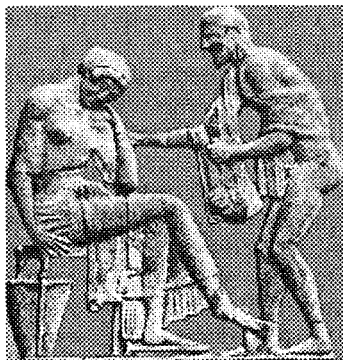
— На всіх лютуєш ти, наче пес на ланцюгу! Гляди, я знаю, як ти поводишся! Доведеться тобі заплатити головою за твою поведінку. Хіба ти не знаєш, що я сама покликкала сюди цього мандрівника?

Наказала Пенелопа поставити біля вогнища крісло мандрівникові і, коли він сів біля неї, почала розпитувати його про Одиссея. Розповів їй мандрівник, ніби колись приймав він сам як гостя Одиссея на Криті, коли той, захоплений бурєю, пристав до берегів Криту по дорозі в Трою. Заплакала Пенелопа, почувши, що бачив мандрівник двадцять років тому Одиссея. Бажаючи перевірити, чи правду говорить він, спитала його Пенелопа, як був одягнений Одіссей. Нічого не було легшого для мандрівника, як описати свій же одяг. З найменшими подробицями змалював він його, і повірила тоді йому Пенелопа. А мандрівник почав запевняти, що Одіссей живий, що недавно він був у країні

феспротів, а звідти поїхав у Додону¹ запитати там оракула Зевса.

— Скоро повернеться Одіссей! — казав мандрівник. — Раніше, ніж скінчиться рік, раніше, ніж буде ще молодик, повернеться Одіссей.

Рада була повірити йому Пенелопа, але не могла, адже

Одіссей і Пенелопа

Теракотовий рельєф з острова Мелос. 440—430 до н. е. Берлін, Державні музеї

же стільки років ждала вона Одіссея, а він усе ще не повертався. Звеліла Пенелопа рабінням приготувати мандрівникові м'яке ложе. Але Одіссей прохав, щоб стара Евріклея спершу обмила йому ноги.

Охоче погодилася Евріклея обмити ноги мандрівникові: він і на зріст, і всім своїм виглядом, і навіть голосом нагадував їй Одіссея, якого вона колись сама випестила. Принесла Евріклея води в мідному тазу і нахилилась, щоб обмити мандрівникові ноги.

Враз упав їй в очі шрам на його носі. Добре знала вона цей шрам. Колись завдав глибокої рани Одісseeві кабан, коли полював він із синами Автоліка на схилах Парнасу. По цьому саме шраму впізнала Одіссея Евріклея. Перекинула вона від великого здивування таз з водою. Сльози затуманили їй очі і тремтячим від радощів голосом сказала вона:

— Одіссею, невже це ти, моє дороге дитя? Як не впізнала я тебе раніш!

Хотіла Евріклея сказати й Пенелопі, що повернувся нарешті її чоловік, але Одіссей зараз же затулив їй рота рукою й стиха мовив:

— Так, я Одіссей, якого ти виняньчила! Але мовчи, не видавай моєї таємниці, інакше ти згубиш мене. Бережись сказати комусь про моє повернення! Суворо покараю я тебе і не помилую, хоч ти й моя годувальниця, коли каратиму рабінь за всі їх лихі вчинки, якщо дізнаються вони від тебе, що я повернувся.

¹ Місто в Елірі на заході північної Греції зі знаменитим у давнину святилищем і оракулом Зевса.

Поклялася Евріклея зберегти таємницю. Радіючи, що повернувся Одісей, принесла вона ще води і обмила йому ноги. А Пенелопа не помітила, що сталося; всією її увагою заволоділа богиня Афіна.

Коли Одісей сів знову біля вогнища, почала нарікати на свою гірку долю Пенелопа і розповіла про сон, який бачила нещодавно. Вона бачила, ніби орел роздер усіх її білосніжних домашніх гусей, і всі жінки Ітаки оплакували їх разом з нею. Та раптом орел прилетів назад, сів на даху палацу і людським голосом промовив: «Пенелопо, це не сон, а знамення того, що збудеться. Гуси — це женихи, а я — Одісей, який незабаром повернеться».

Одісей сказав Пенелопі, що сон її, як і сама вона бачить, такий ясний, що його не варто й тлумачити. Та не могла навіть такому сну йняти віри Пенелопа, вона не вірила, що повернеться, нарешті, Одісей. Вона сказала мандрівникові, що надумала другого дня випробувати женихів: винести лук Одиссея і запропонувати їм напнути його і влучити в поставлену ціль; того з них, хто зробить це, вирішила вона обрати собі за чоловіка. Порадив Пенелопі мандрівник не відкладати цієї спроби і додав:

— Перш ніж хтось із женихів напне лук і влучить у ціль, повернеться Одісей.

Так розмовляла з мандрівником Пенелопа, не підозріваючи, що говорить з Одиссеєм. Але було вже пізно. Хоч Пенелопа готова була всю ніч говорити з мандрівником, все ж час був їй іти вже на спочинок. Встала вона й пішла до свого покою з усіма рабинями, і там навіяла на неї богиня Афіна солодкий сон.

А Одісей, влаштувавши собі ложе з шкури бика й овчин, ліг на ньому, та не міг заснути. Він усе думав, як помститися женихам. Наблизилась до його ложа богиня Афіна; вона заспокоїла його, обіцяла свою допомогу і сказала, що вже скоро скінчаться усі його біди.

Нарешті, приспала Одиссея богиня Афіна. Та недовго спав він, розбудив його голосний плач Пенелопи, яка нарікала на те, що не дають боги повернутись Одиссеєві. Встав Одісей, прибрав своє ложе і, вийшовши надвір, почав благати Зевса послати йому добру ознаку в перших словах, які він почує цього ранку. Почув Зевс Одиссея, і розкотився грім по небу. А перші слова, почуті Одиссеєм, були слова рабині, яка молола на жорнах. Вона бажала, щоб це був останній день, який у бенкетах

проведуть женихи в домі Одіссея. Зрадів Одіссеєй. Тепер він знав, що допоможе йому Зевс-громовержець помститися женихам.

Одіссеєй розправляється з женихами

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Уранці юрбою увійшли до бенкетної зали рабині й почали прибирати його для бенкетування женихів. Евріклея послала рабинь по воду, звеліла вимити підлогу, вкрити лави новими пурпуровими покривалами й помити посуд. Незабаром вийшов із своїх покоїв Телемах і, розпитавши в Евріклеї, як провів ніч мандрівник, пішов на міську площу. Пригнали Евмей, Філотій та Мелантії кіз, овець, свиней і корову для бенкету женихів. Евмей і Філотій ласкаво привіталися з мандрівником, жаліючи його, що доводиться йому бездомним блукати по світу. Згадав Філотій Одіссея. Він шкодував свого господаря. Дивлячись на мандрівника, думав він: невже і його господар мусить блукати бездомним на чужині? Евмей і Філотій почали благати богів, щоб повернули вони додому Одіссея. Захотів утішити Одіссеєй своїх вірних слуг і сказав, обернувшись до Філотія:

— Присягаюсь тобі великим Зевсом і священним вогнищем у палаці Одіссея, що не встигнеш ти ще піти звідси, як повернешся додому Одіссеєй, і ти побачиш, як помститься він буйним женихам.

Але якщо Евмей і Філотій були привітні з мандрівником, то грубий Мелантії почав знову ображати його і нахвалявся побити, коли не піде він геть з дому Одіссея. Нічого не сказав Мелантієві Одіссеєй, а лиш грізно насупив брови.

Почали, нарешті, збиратися женихи. Вони замислили вбити Телемаха, але послане богом знамення вдержало їх. Посідали до столу женихи, і почався бенкет. Телемах поставив біля дверей лаву й стіл для Одіссея і звелів подати йому їжі і вина; при цьому грізно сказав юний син Одіссея:

— Мандрівнику! Сиди тут і спокійно бенкетуй з моїми гістьми. Знай, що нікому не дозволю я образити тебе! Мій дім не якась харчевня, де збирається усякий набід, а палац царя Одіссея.

Почув слова Телемаха Антіной і зухвало вигукнув:

— Друзі! Хай погрожує нам, коли хоче, Телемах! Якби не послав нам грізного знамення Зевс, навіки втихомирили б ми його і не був би він більше таким ненависним балакуном!

Нічого не відповів на цю погрозу Телемах. Мовчки сидів він і чекав, коли подасть йому умовний знак Одисей. Богиня Афіна ще більше збуджувала буйство женихів, щоб дужче запала жадоба помсти в груди Одисея. Спонукуваний нею, вигукнув один із женихів — Ктесіпп:

— Слухайте, що я скажу вам! Мандрівник одержав від Телемаха чимало їжі й вина. Повинні й ми дати йому що-небудь. Я вже приготував йому милостиню!

По цих словах схопив Ктесіпп коров'ячу ногу і з силою шпурнув її в Одисея. Ледве встиг ухилитися він від удару. Грізно крикнув Ктесіппові Телемах:

— Щастя твоє, що ти промахнувся! Я б влучніше попав у тебе моїм списом, і довелось би твоєму батькові готувати для тебе не весілля, а похорон. Усім вам кажу я ще раз, що не дозволю ображати тут, у домі моєму, гостей!

Нічого не відповіли женихи; а Агелай почав радити їм перестати ображати мандрівника.

Раптом богиня Афіна збудила шалений регіт у женихів і затьмарила їм розум. Дико почали вони сміятися. Поблідли їхні обличчя, очі їх затуманились сльозами, туга налягла їм на серце, мов важкий тягар. Неначе дикі звірі, почали вони жерти сире м'ясо. Женихи стали у своєму безумстві глузувати з Телемаха. Але мовчки сидів Телемах, не звертаючи уваги на їхні насмішки. Чула Пенелопа зі своїх покоїв несамовиті крики женихів за багатим бенкетом. Але ніколи ніхто не готував людям такого бенкету, який приготували женихам богиня Афіна і чоловік Пенелопи.

Нарешті, встала Пенелопа й пішла до комори, де переховувались скарби Одисея. Там дістала вона тугий лук Одисея. Цей лук належав колись Еврітові¹, а Одисеєві подарував його син Евріта Іфіт. Взявши лук і сагайдак, повний стріл, пішла Пенелопа у бенкетну залу. Ставши там біля колони, сказала вона женихам:

— Вислухайте мене! Я принесла вам лук Одисея. Хто з вас напне цей лук і пустить стрілу так, щоб вона пролетіла крізь дванадцять кілець, за того я вийду заміж.

¹ Цар Ойхалії.

Передала Пенелопа лук Одіссея Евмеєві. Гірко заплакав він, побачивши лук свого господаря, і поніс його женихам. Заплакав і вірний Філотій. Розсердились на них женихи за те, що вони ллють сльози за Одіссеєм. А Телемах закріпив у землі жердини з кільцями і вирівняв їх. Він перший хотів спробувати напнути лук; три рази згинав він його, але не міг натягти тятиву. Хотів він зігнути його четвертий раз, але Одіссеєм кивнув йому головою, і Телемах припинив свої спроби. Женихи вирішили по черзі пробувати напинати тугий лук. Першим спробував Лейод, але не зміг він навіть трохи зігнути лук, такий тугий він був. Антіной покликав тоді Мелантія і звелів йому принести сала, щоб змастити лук. Думав Антіной, що легше зігнеться намащений салом лук. Але даремні були спроби женихів, ніхто з них не міг натягти тятиву.

У цей час Евмей і Філотій вийшли з зали, за ними пішов і Одіссеєм. Надворі зупинив він вірних слуг і відкрив їм, хто він, показавши шрам на нозі від рани, завданої кабаном. Зраділи Евмей і Філотій і почали вкривати поцілунками його руки й ноги. Заспокоїв їх Одіссеєм. Він звелів Евмеєві тієї миті, коли він візьме лук, піти до Евріклеї і сказати їй, щоб замкнула вона служниць і не випускала їх. А Філотієві Одіссеєм звелів міцніше замкнути браму. Віддавши ці накази, Одіссеєм повернувся до бенкетної зали і спокійно сів на своєму місці біля дверей.

Коли Одіссеєм повернувся, Еврімах, змастивши лук салом, грів його над вогнем. Розігрівши лук, спробував Еврімах зігнути його, але не міг. Побачивши, що всі їхні спроби марні, женихи вирішили покинути лук і спробувати зігнути його другого дня, а зараз бенкетувати далі. Тоді враз звернувся Одіссеєм до женихів з проханням дозволити і йому спробувати напнути лук. Женихи, почувши це прохання, почали глузувати з нього. А потай боялися вони, що мандрівник посоромить їх. Але Пенелопа стала наполягати, щоб все-таки мандрівникові дали лук. Її перепинив Телемах: він прохав матір піти до своїх покоїв, а Евмеєві звелів подати лук Одіссеєві. Женихи зчинили шалений крик, коли Евмей поніс лук Одіссею. Злякався Евмей, але Телемах грізно крикнув на нього і звелів віднести лук Одіссеєві. Подавши лук Одіссеєві, Евмей, поспішаючи, пішов до Евріклеї і переказав їй веління Одіссея. А Філотій міцно замкнув браму.

Узяв Одиссей свій лук і почав уважно оглядати його; так оглядає свою кіфару співець, готуючись почати спів. Без найменших зусиль зігнув Одиссей свій лук і натяг тятиву, потім спробував пальцем, чи туга вона. Грізно задзвеніла тятива. Зблідли женихи. Вдарив з неба грім — то Зевс подав знак Одиссеєві. Радість сповнила його серце. Взяв Одиссей стрілу і, не встаючи з свого місця, пустив у ціль. Крізь усі дванадцять кілець пролетіла стріла. Звернувшись до Телемаха, вигукнув Одиссей:

— Телемаху! Не посоромив тебе твій гість! Ти бачив, що недовго трудився я, напинаючи лук. Ні, ще ціла моя сила! Тепер приготуймо нове частування женихам. Хай інша задзвенить у нас на бенкеті кіфара!

Подав Одиссей знак Телемахові, насупивши брови. Оперезався мечем Телемах і, взявши до рук списа, став поряд Одиссея, озброївшись блискучою міддю.

Скинув своє лахміття Одиссей, став на порозі біля самих дверей, висипав з сагайдака стріли на підлогу біля своїх ніг і крикнув женихам:

— У першу ціль влучив я вдало! Тепер я вибрав нову ціль, куди ще ніхто не посилав стріл. Мені допоможе стріловержець Аполлон влучити в неї!

Так вигукнувши, пустив Одиссей стрілу в Антіноя. Влучила йому в горло стріла і пронизала його наскрізь саме в ту хвилину, коли Антіной збирався випити келих вина. Похитнувся Антіной, обливаючись кров'ю, штовхнув він стіл, перекинув його і впав мертвий. Скочили з криком женихи. Кинулись вони до зброї, яка раніше висіла по стінах, але зброї не було. А Одиссей ще раз грізно крикнув їм:

— А, мерзенні пси! Ви гадали, що не повернуся я? Що ви безкарно грабуватимете? Ні, тепер вас усіх чекає смерть!

Даремно благав Одиссея Еврімах помилувати їх, прийняти від них багату плату за те, що розграбували женихи, але нічого не хотів слухати Одиссей. Він увесь палав жадобою помсти. Зрозуміли женихи, що доведеться їм боронитися. Оголили вони мечі й намагалися захиститися від стріл Одиссея столами. Еврімах кинувся з мечем у руках на Одиссея, але пробила йому груди стріла, і мертвий упав він на підлогу. Кинувся на Одиссея Амфіном, але його вразив списом Телемах. Убивши Амфінома, побіг по зброю Телемах. Він виніс з комори чотири шоломи, чотири щити і вісім списів для Одиссея, для себе, Евмея та Філотія. А Одиссей, поки Телемах хо-

див по зброю, послав стрілу за стрілою в женихів. Кожна випущена ним стріла несла загибель комусь із женихів; один за одним падали вони мертвими на підлогу. Але ось прийшов із зброєю Телемах. Озброївся Одиссей, а поруч нього стали, потрясаючи списками, Телемах, Евмей та Філотій.

Зрадник Мелантій помітив, як ходив по зброю Телемах; потай прокрався він до комори і дістав там дванадцять щитів та списів, бо Телемах, поспішаючи до батька, забув замкнути двері комори. Озброїлись і женихи. Злякався Одиссей, побачивши їх озброєними. Зрозумів він, що хтось дістав їм зброю. На щастя, помітив Евмей Мелантія, як крався він по зброю, і сказав про це Одиссеєві. Звелів він Евмеєві й Філотію схопити Мелантія в коморі й замкнути його там, міцно зв'язавши. Тихо підкрались Евмей і Філотій до комори і, коли Мелантій виносив з неї зброю, схопили його, звалили додолу і, заламавши йому за спину руки, зв'язали, а потім підвісили його до сволака в коморі й сказали насмішкувато:

— Вартуй тепер біля зброї, Мелантію! Ми влаштували тобі м'яке ложе, тепер ти не проспиш зорі.

Сказавши це, захопили вони зброю й поспішили на допомогу Одиссеєві, який у цей час стримував з Телемахом натиск женихів.

У цю хвилину в образі Ментора явилась Одиссеєві Афіна Паллада. Почав кликати на допомогу Ментора Одиссей, а женихи погрожували йому смертю, якщо допоможе він Одиссеєві.

Розгнівалась ще дужче на женихів Афіна. Докоряючи Одиссеєві, що не так хоробро б'ється він із женихами, як бився під Троєю, обернулась вона враз ластівкою, злинула вгору і сіла на бантину над женихами. Три рази нападали на Одиссея женихи, кидаючи списи в нього, у Телемаха і в двох вірних слуг, але відхиляла списи женихів Афіна. А Одиссей і його соратники кожного разу вражали чотирьох женихів. Убив Філотій ударом списа й зухвалого Ктесіппа і, тріумфуючи, вигукнув:

— Тепер замовкнеш ти, грубіяне! Я дав тобі славний подарунок за ту коров'ячу ногу, якою ти люб'язно почастував Одиссея!

Один за одним падали вражені на смерть женихи. Раптом стрясла Афіна над їх головами своєю страшною егідою. Вжахнувшись, почали, як божевільні, кидатися на всі боки женихи; так кидаються по пасовищі бики, коли жалять їх влітку цілі рої оводів. Наче соколи, що

б'ють голубів, вибивали женихів Одиссей, Телемах, Еммея і Філотій. Страшний крик зчинили, гинучи, женихи. Ніде не могли вони сховатися. Підбіг до Одиссея Лейод і почав благодіяти його зглянутись, але не помилював його Одиссей і ударом меча відтяв йому голову. Тільки співця Фемія, що співав проти своєї волі женихам, пощадив Одиссей на прохання Телемаха та ще пощадив він оповісника Медонта, що сховався під коров'ячою шкурою. Звелів Одиссей Фемію і Медонтові вийти надвір і чекати його там. Почав оглядатись Одиссей, чи не залишився ще хто з женихів. Але вже всі вони були вбиті, жоден з них не врятувався.

Звелів тоді Одиссей покликати Евріклею. Зараз прийшла вона на поклик свого господаря і побачила його, вкритого кров'ю; він стояв серед трупів женихів, наче лев, що розтерзав биків. Звелів Одиссей Евріклеї покликати тих рабинь, що завинили своїм співчуттям до женихів. Покликала Евріклея дванадцять рабинь. Прийшли вони їй, голосно плачучи, почали виносити за наказом Одиссея трупи женихів і класти їх один біля одного в портику палацу. Коли трупи були винесені, рабині вимили всю бенкетну залу. Коли рабині все це виконали, Одиссей звелів їх стратити. Всі рабині, що провинилися, були повішені й своєю смертю спокутували злочин проти Одиссея й Пенелопи. На тяжку страту віддав Одиссей і зрадника Мелантія.

Коли рабині й Мелантії прийняли заслужену кару, Одиссей звелів Евріклеї принести очисного курива і окурив ним бенкетну залу. Зібрались усі рабині Одиссея; вони обступили свого господаря і цілували йому руки й ноги, радіючи, що він повернувся. Плакав і сам Одиссей, побачивши знову своїх домочадців.

Одиссей відкривається Пенелопі

Викладено за поемою Гомера «Одиссея»

Поки Одиссея вітали всі його домочадці, Евріклея побігла до покоїв Пенелопи, збудила її і принесла їй радісну звістку, що повернувся, нарешті, її чоловік і помстився женихам, вбивши їх усіх. Не хотіла вірити цьому Пенелопа. Вона думала, що Евріклея сміється з неї. Довго запевняла Евріклея свою господиню, що справді

повернувся Одіссеї, що той мандрівник, з яким так довго розмовляла Пенелопа, і є Одіссеї, що вона впізнала його по шраму на носі, але він звелів навіть від Пенелопи приховати таємну вість про його повернення. Незважаючи на запевнення Евріклеї, Пенелопі здавалося неймовірним, що Одіссеї один міг повбивати усіх женихів. Нарешті, погодилася Пенелопа піти у бенкетну залу. Прийшовши туди, вона не могла відразу вирішити, чи кинутись їй в Одіссеєві обійми, чи спершу розпитати його, щоб остаточно впевнитися в тому, що мандрівник — справді її чоловік. Сіла поруч мандрівника Пенелопа. Пильно почала вона вдивлятись у нього. То здавалось їй, що це Одіссеї, то знов починала вона сумніватись. Бачачи її вагання, Телемах став докоряти їй.

— О, любя мамо, — так говорив Телемах, — невже в тебе в грудях серце, як той камінь. Вернувся, нарешті, твій чоловік, а ти сидиш і не промовиш навіть слова. Ледве чи знайдеться в цілому світі інша жінка, яка б зустріла так непривітно чоловіка, що повернувся до неї після довгої розлуки!

— Сину мій, ти бачиш, що від хвилювання не можу я вимовити жодного слова, — відповіла Телемахові Пенелопа, — якщо мандрівник справді Одіссеї, то є в мене з Одіссеєм така таємниця, відкривши яку, ми завжди впізнаємо одне одного.

Посміхнувся Одіссеї і сказав Телемахові:

— Сину мій! Не хвилюй матір! Розпитавши мене, вона переконається, що я Одіссеї. Важко їй впізнати мене в цьому лахмітті. А тепер треба нам вирішити, як зберегти на якийсь час у таємниці згубу женихів від громадян міста, щоб не зчинився заколот. Адже найзнатніших юнаків убили ми, і їхня рідня захоче помститися нам.

Звелів Одіссеї усім рабам і рабіням почати співати під звуки кіфари Фемія і весело танцювати, щоб усі думали, що в палаці справляється свято. Зараз виконали його наказ, і справді, всі, що проходили повз палац, гадали, що в ньому справляється весільний бенкет Пенелопи з одним із женихів.

А Одіссеї, обмившись і убравшись у багатий одяг, увійшов знову в чертог і сів проти Пенелопи. Божественною красою наділила його Афіна. Одіссеї, щоб переконати Пенелопу, вирішив відкрити їй одну таємницю, відому тільки їм двом. Прикликавши Евріклею, звелів він їй приготувати собі ложе, а Пенелопа сказала Евріклеї:

— Добре, приготуй йому ложе, Евріклеє, та тільки не в тій опочивальні, яку вибудував сам Одісей. Вистав з опочивальні багате ліжко і на ньому приготуй ложе.

— О, царице! — вигукнув Одісей. — Хто ж може зрушити з місця те ліжко, яке я зробив сам? Адже ж ти знаєш, що воно зроблене з величезного пня маслини, що росла біля палацу! Сам я зрубав її і обгородив стіною, зробив з пня ліжко, оздобив його золотом і сріблом та слоною кісткою. Та, може, як мене не було, хтось спляв пень і зрушив постіль?

Тепер переконалася Пенелопа, що перед нею Одісей. Тільки вони вдвох знали таємницю, як влаштовано ліжко. Заридала Пенелопа, кинулась Одісеєві в обійми і ніжно почала цілувати його. Плачучи, обняв свою вірну дружину Одісей, пригорнув її до серця і вкривав поцілунками — так врятований від бурі плавець, якого викинуто на берег, цілує землю. Довго плакали, обнявшись, Одісей і Пенелопа. Так застала б їх і ранішня зоря, коли б богиня Афіна не здовжила ночі й не заборонила б злітати на небо богині зорі, рожевоперстій Еос.

Покинули бенкетну залу Одісей та Пенелопа і пішли в свою опочивальню. А Телемах звелів рабам і рабням припинити спів і танці, і увесь палац поринув у сон. Не спали тільки Одісей і Пенелопа. Одісей оповідав їй про свої пригоди, і жадібно слухала його вірна Пенелопа. Розповіла й вона чоловікові про все, що довелось їй витерпіти від женихів під час його відсутності.

Душі женихів у царстві Аїда

Викладено за поемою Гомера «Одісея»

Бог Гермес викликав душі женихів з їхніх трупів своїм золотим жезлом, яким він і склепляє сном очі людей, і відганяє сон. З жалісним криком полинули душі за богом. Крик їх подібний був до писку кажанів, що носяться з ляку по темній печері, коли один із них упаде, відірвавшись від каменя, на якому він висів.

Довгою низкою неслися душі женихів слідом за Гермесом по темній дорозі. Він вів їх усе далі повз води сивого Океану, повз браму бога сонця Геліуса, повз краї-

ни, де живуть боги сну, повз скелю Левкади¹. Нарешті, досягли вони лук, порослих асфоделом²; там витали душі померлих. Перша зустріла душі женихів душа великого Ахілла, поруч неї йшли тіні Патрокла, Антілоха та Аякса Теламоніда. Оточили їх душі женихів. Прилинула сюди і тінь царя Агамемнона. Впізнала у сонмі душ женихів тінь Агамемнона душу Амфімедонта, в якого був, як гість, прийнятий Агамемнон в Ітаці, коли приїздив він туди кликати Одіссея в похід під Трою. Запитала тінь Агамемнона душу Амфімедонта:

— Скажи мені, чому ви прийшли такою юрбою в це царство мороку? Чи загинули ви під час бурі, чи вороги повбивали вас, коли ви грабували їхні дома і викрадали їхнє майно?

Розповіла тінь Амфімедонта про те, як сватались вони до Пенелопи, гадаючи, що не повернеться Одісей, але вірна була Одіссеєві Пенелопа, вона й чути не хотіла про шлюб. Повернувся, нарешті, Одісей і жорстоко помстився їм за розбій в його домі й за розкрадання його майна. Зраділа душа Агамемнона, дізнавшись про те, як щасливо уникнув Одісей усіх небезпек, і вигукнула:

— О, який щасливий ти, улюблений Одіссею! Велика буде слава твоєї вірної дружини Пенелопи, оспівають її у піснях, і вічно житиме про неї пам'ять! Іншою була моя доля. Зрадила мене жона. Страшна пам'ять про неї збережеться навіки.

Одісей у Лаерта

Рано-вранці, озброївшись блискучими панцирами, щитами й списами, Одісей, Телемах, Евмей і Філотій пішли до Лаерта. А Пенелопі звелів Одісей нікуди не виходити з палацу, бо знав він, що звістка про загибель женихів скоро розійдеться по місту. Повиті густою хмарию, Одісей з його супутниками швидко пройшли місто і вийшли в поле. Незабаром прийшли вони до дому Лаерта, в якому жив він із своїми рабами і старою служницею. Одісей послав своїх супутників у дім і звелів їм приготувати трапезу, а сам пішов до саду шукати Лаер-

¹ Біла скеля, що була, як гадали греки, біля входу в підземне царство бога Аїда.

² Дикий тюльпан блідо-жовтого кольору.

та. Одиссей застав свого старого батька за роботою. Він обкопував молоде дерево. Весь одяг Лаерта був у латках, на ногах мав сандалі, а голова була прикрита шапкою з потертої козячої шкіри; на руках у нього були рукавиці. Угледівши батька, заплакав Одиссей. Шкода стало йому старого, коли побачив він його, зодягненого, як жебрака. Вагався Одиссей, як зробити йому — чи відразу відкритись батькові, чи спершу приховати, хто він є, і подивитися, чи впізнає його батько.

Нарешті вирішив Одиссей зробити так: він підійшов до батька і, удавши, ніби не знає його, почав говорити з ним, як з простим робітником, і розпитував його, кому належить сад і як звуть господаря. Одиссей розповів про себе вигадану історію, виставляючи себе за чужоземця, і додав:

— Колись приймав я гостем у домі своєму Одиссея, багатими дарунками обдарував його. Тепер я прийшов покористуватися його гостинністю. Скажи мені, чи справді я прибув на острів Ітаку?

Велика сльоза скотилася з очей старця Лаерта, і він відповів:

— Чужоземцю! Ти справді на Ітаці, але не зустрінеш ти тут Одиссея. Заволоділи домом його лихі люди! Одиссей, напевно, загинув. А я його батько. Але скажи мені, хто ти? Звідки прибув?

Одиссей знову назвав себе вигаданим ім'ям і знову заговорив про Одиссея, сказавши, що вже п'ять років минуло з того дня, відколи вітав він у себе Одиссея. Почувши це, засмутився Лаерт. Узяв він обома руками землі, посипав нею свою голову й голосно застогнав з нестерпного горя. Не міг більше дивитися Одиссей на горе батька. Він кинувся до нього, обняв його і вигукнув:

— Батьку! Я твій Одиссей! З волі богів повернувся я на Ітаку! Не плач більше! Я помстився вже женихам, що розоряли мій дім!

Не відразу повірив Лаерт, він зажадав доказу, що справді перед ним стоїть Одиссей. Тоді Одиссей показав йому шрам від рани на нозі і перелічив усі плодові дерева, які ще з дитинства подарував йому Лаерт. Заплакав з радощів старий, обняв Одиссея і вигукнув:

— О, великий отче Зевсе! Є ще на світлому Олімпі боги, якщо заплатили злодії смертю за свою провину! Але я боюсь, що сюди прийдуть усі жителі Ітаки помститися за смерть рідних.

Та Одіссеї заспокоїв батька і повів його в дім, де готова була вже трапеза. Там обмився Лаерт і убрався в чистий новий одяг, а богиня Афіна зробила його бадьорішим і молодшим. Весело посідали всі за трапезу. В цей час повернувся старий раб Долій із своїми синами. Увійшовши в дім, у великому здивуванні спинився він, побачивши за трапезою гостя, і раптом упізнав у ньому Одіссея. Кинувся він до нього і почав цілувати Одіссеєві руки і ноги, накликаючи на нього з радістю благословення богів. Весела була трапеза в домі старця Лаерта.

Повстання громадян і примирення їх з Одіссеєм

Тим часом поширилась чутка по місту, що Одіссеї, який повернувся додому, убив усіх женихів. З криком обурення прибігли до палацу Одіссея родичі женихів з усім народом і повиносили вбитих. Потім зібралися вони на міській площі і почали обмірковувати, що робити їм. Батько Антіноя, старий Евпейт, став підбурювати весь народ повстати проти Одіссея і помститися йому за згубу женихів. Тільки співець Фемій та оповісник Медонт умовляли громадян не знімати руку на Одіссея, бо бачили вони самі що боги були на боці Одіссея, а женихи загинули з волі Зевса. Виступив на захист Одіссея і провісник Галіферс. Він нагадав громадянам, як радили їм він сам і Ментор не дозволяти женихам бешкетувати в домі Одіссея. Самі винні тепер громадяни. Краще скоритись Одіссеєві, щоб не накликати на себе ще більшої біди. Частина громадян послухала Галіферса, а частина на чолі з Евпейтом кинулась до зброї.

Бачила все це з високого Олімпу богиня Афіна і запитала громовержця Зевса:

— Отче Зевсе! Скажи мені, що замислив ти? Чи викличеш ти тепер велику битву, чи мир вселиш поміж ворогуючими?

— Доню моя мила! — відповів Зевс Афіні. — Адже ти вирішила, що має помститися женихам Одіссеї. Він помстився і мав на це право. Царюватиме в Ітаці Одіссеї. Ми забудемо смерть женихів. Як і раніше, пануватиме любов на Ітаці, буде там багатство й мир.

Так сказав Зевс. Зараз же помчала Афіна на Ітаку. Громадяни великою юрбою підходили вже до дому Ла-

ерта. Їх побачив один із синів Доля. Озброїлись усі, хто був у домі. Озброїлись навіть старці Лаерт і Долій. Вийшли вони з дому в двір. Явилась Одиссеєві в образі Ментора богиня Афіна. Зрадів він, впізнавши богиню, і, звернувшись до Телемаха, сказав:

— Сину мій! Тепер доведи, що пам'ятаєш ти своє походження зі славного роду, уславленого своєю доблестю.

— Улюблений батьку! — вигукнув Телемах. — Ти побачиш, що я не посоромлю твій славетний рід!

Почув ці слова і Лаерт. Радісно вигукнув він:

— О, який день посилаєте ви мені, боги! Який радіє я! Змагаються син мій і онук за те, хто хоробріший!

Підійшла до Лаерта Афіна і звеліла йому кинути, не цілячись, списа в ворогів, покликавши на допомогу богиню Афину й отця Зевса. Потряс Лаерт списом і кинув його. Спис пробив мідний шолом Евпейта, розтрощив йому череп, і мертвим упав він додолу. Кинулись на ворогів Одиссей з Телемахом. Загинули б усі громадяни Ітаки, коли б грізно не крикнула богиня Афіна:

— Припиніть битву, громадяни Ітаки! Швидше розходьтесь, не проливаючи крові!

Усіх громадян Ітаки опанував великий страх. Випала в них зброя з рук, і попадали вони на землю, зачувши поклик богині. Прийшовши до пам'яті, кинулись утікати громадяни, рятуючи своє життя. Голосно скрикнувши, Одиссей пустився переслідувати утікаючих. Але метнув Зевс свою блискавку, і вона, вся сяючи, впала на землю перед Афіною. Вдержала вона Одиссея, сказавши:

— Богорівний сину Лаерта, вгамуй своє серце! Утримайся від кривавої битви, щоб не розгнівався на тебе Зевс.

Зрадів Одиссей і зупинився, не став він переслідувати втікаючих громадян Ітаки. Скоро Афіна Паллада, прибравши образ Ментора, утвердила міцний мир між народом і царем Одиссеєм, скріплений їх взаємною клятвою.

Агамемнон і син його Орест

Смерть Агамемнона

Викладено за трагедією Есхіла «Агамемнон»

Агамемнон, вирушаючи в похід під Трою, обіцяв дружині своїй Клітемнестрі негайно сповістити її, коли впаде Троя і закінчиться кровопролитна війна. Посланим слуги мали розвести вогнища на вершинах гір. Такий сигнал, передаючись з однієї гірської вершини на другу, скоро міг досягти його палацу, і Клітемнестра раніше від інших дізналася б про падіння великої Трої.

Дев'ять років тривала облога Трої. Настав останній, десятий рік, коли, за провіщенням, вона повинна була впасти. Клітемнестра могла тепер кожного дня одержати звістку про падіння Трої і про те, що повертається чоловік її Агамемнон. Щоб не захопило її зненацька повернення чоловіка, Клітемнестра щоночі посилала раба на дах свого високого палацу. Там, не склепляючи повік, цілу ніч стояв раб, утупивши очі в нічну пітьму. І в теплі літні ночі, і під час грози й бурі, і взимку, коли тіло дубіє від холоду й падає сніг, стояв вночі на даху раб. Минали роки, а покірний волі цариці раб кожної ночі чекав умовленого сигналу. Ждала його й Клітемнестра. Але не для того, щоб з великою радістю зустріти свого чоловіка, — ні! Вона забула його заради іншого, заради Егісфа, і замишляла згубу цареві Агамемнону в той день, коли повернеться він на батьківщину із славою переможця.

Була темна ніч. Ось уже почав бліднути схід. Наближався ранок. Раптом побачив раб яскравий вогонь на далекій вершині гори. Це був давно сподіваний сигнал.

Впала велика Троя; скоро повернеться додому Агамемнон. Зрадив раб — тепер скінчилась його важка нічна варта. Поспішив він до Клітемнестри й переказав їй радісну вість. Але чи була вона радісна для Клітемнестри?

Щоб не впало на неї й тіні підозріння, Клітемнестра удала, що й вона радіє звістці, і, скликавши рабинь, пішла, щоб принести богам вдячну жертву. Але глибоко в серці підступна Клітемнестра замишляла згубу Агамемнонові.

Зібрались і жителі міста біля палацу Агамемнона. Швидко дійшла й до них вість, що впала, нарешті, велика Троя.

Хотіли старійшини зустріти біля палацу Агамемнона, хоч іноді й брав їх сумнів, що скоро справді повернеться їх цар. Ці сумніви розвіяв прибулий вісник; він оповістив, що недалеко вже Агамемнон. Знову вдала Клітемнестра, що радіє. Вона поспішала до палацу, мовби для того, щоб приготувати все для зустрічі, але не до зустрічі чоловіка готувалася вона, а до його вбивства.

Нарешті, показався вдалині на колісниці і сам Агамемнон на чолі свого переможного війська. Уквітчані квітами і зеленню йшли воїни, а за ними везли незліченну здобич і велику кількість полонянок. Поруч царя на колісниці сиділа сумна дочка Пріама, віща Кассандра. Голосними криками зустрів народ царя. Вийшла йому назустріч і Клітемнестра. Вона звеліла услати шлях до палацу пурпуровими тканинами. Наче бога, зустрічала вона Агамемнона. Він навіть боявся, що прогнівить богів, якщо прийме такі почесті. Знявши сандалі, пішов Агамемнон до палацу, за ним ішла підступна Клітемнестра, оповідаючи йому, як чекала вона його, як страждала в розлуці з ним; але біля входу до палацу зупинилась дружина Агамемнона й вигукнула:

— Зевсе, Зевсе! Зроби те, що я благаю! Допоможи мені здійснити мій задумі!

З цими словами ввійшла Клітемнестра до палацу.

Мовчки товпились громадяни біля палацу Агамемнона. Тяжке передчуття великої біди гнітило їх, і вони не розходились.

Раптом з палацу почувся жахливий передсмертний крик Агамемнона. Клітемнестра вбила Агамемнона, коли він виходив з ванни. Вона накинула на нього широке довге покривало, в якому він заплутався, немов у сітях, і не міг захищатися. Трьома ударами сокири вбила вона чоловіка.

З закривавленою сокирою в руках, в одязі, забризканому кров'ю, вийшла Клітемнестра до народу. Вжахнулись усі громадяни від злочину, а вона пишалась ним, наче вчинила великий подвиг. Але потроху і її починають опановувати гризоти сумління; лякає її, що доведеться постраждати за це вбивство, лякає, що з'явиться невблаганний месник за Агамемнона.

Вийшов з палацу і Егісф. Він уже вбрався в царські шати і взяв жезл царя в руку. Страшне обурення оволоділо народом. Розтерзали б вони Егісфа, коли б не захистила його Клітемнестра. Потроху почали розходитись пригнічені загибеллю Агамемнона громадяни. А Егісф з Клітемнестрою пішли в палац торжествувати, що захопили вони владу, сподіявши великий злочин. Але не судилося їм утекти від помсти — їм загрожувала за тяжкі злочини жорстока кара, над ними тяжіла невблаганна доля.

Орест мстить за вбивство батька

*Викладено за трагедією Есхіла «Хоефори», тобто ті,
«що чинять возливання ма могилі на честь померлого»*

Минуло багато років, відколи загинув Агамемнон. Якось до його могили, що була біля самого палацу, підійшло двоє юнаків в одязі мандрівників. Один з них, на вигляд років вісімнадцяти, був оперезаний мечем, а другий, трохи старший, тримав у руках два списи. Молодший з юнаків підійшов до могили, зітнув пасмо волосся й поклав його на могилу. Це був син Агамемнона Орест, врятований у день згуби Агамемнона своєю нянею і вихований далеко від рідної землі царем Фокіди Строфієм. З ним був його друг, син Строфія Пілад. Тільки-но Орест приніс свою жертву батькові, як у дверях палацу показалися рабині у чорному одязі. Вони йшли до могили Агамемнона. Серед них була дочка вбитого царя Електра. Вона була одягнена, як і всі ра-

бині, в чорний одяг, волосся її було обрізане; нічим не відрізнялася царівна від рабинь. Орест і Пілад поспішно заховалися біля могили і стали дивитися, що робитимуть рабині. А вони, підійшовши до могили, почали голосити і тричі обійшли навколо могили. Рабинь послала Клітемнестра, бо вночі бачила вона лиховісний сон і боялася, що розгнівається на неї душа Агамемнона. Рабині мали її умилювати. Але вони ненавиділи Клітемнестру за вбивство Агамемнона і за те, що вона гнобила їх. А гнобила їх Клітемнестра через те, що всі вони були полоненими троянками, і, дивлячись на них, згадувала вона вбитого чоловіка.

Замість того, щоб благодіяти тінь Агамемнона змилюватися, Електра, за порадою рабинь, почала накликаючи помсту богів на голову Клітемнестри. Та інакше й не могла вона зробити. Всіма силами душі ненавиділа Електра свою матір-убивцю.

Коли принесена була жертва і рабині зібрались уже відходити, Електра раптом побачила на могилі пасмо волосся. З подібності його до свого волосся відразу здогадалася вона, що це волосся Ореста. Підняла вона пасмо волосся і задумалась, чому не прийшов сам Орест, навіщо прислав він тільки пасмо свого волосся. Тут тихо наблизився до сестри Орест і покликав її. Не впізнала відразу Ореста Електра. Адже вона бачила його тільки малолітньою дитиною. Орест показав сестрі одяг, який виткала вона для нього. Зраділа Електра. Орест розповів їй, що прийшов сюди за велінням бога Аполлона, який у Дельфах наказав йому помститися матері й Егісфові за смерть батька. Безумством погрожував Орестові Аполлон, якщо не виконає він його веління. Просив сестру Орест бути обережнішою і нікому не казати, що він прибув у рідне місто.

Коли Електра пішла до палацу, за якийсь час постукали в браму і Орест з Піладом; вони сказали слугі, який вийшов до них, що їм треба бачити Клітемнестру, щоб переказати їй важливу вість. Слуга викликав її з палацу, і Орест сказав їй, що цар Фокіди прохав переказати, що помер Орест, і цар не знає, як бути йому з його тілом. Зраділа цій звістці Клітемнестра: тепер помер той, хто міг помститись їй за вбивство чоловіка. Сповістила Клітемнестра й Егісфа, що був у місті, про смерть Ореста, і він поспішив швидше до палацу, не взявши з собою навіть своїх воїнів, які всюди охороняли його. На неминучу загибель поспішав Егісф. Тільки-но увійшов

він до палацу, як зараз же впав, пронизаний мечем Ореста. З жахом кинувся до Клітемнестри один із рабів і почав кликати її на допомогу. Зрозуміла вона, що жде її розплата за злочин.

Раптом увійшов до неї із закривавленим мечем Орест. Упавши до ніг Ореста, почала вона благодіти пощади — адже вона його мати, що вигодувала його своєю груддю. Не міг помилувати Орест матері, він мусив виконати волю Аполлона. Схопив він матір за руку і потяг туди, де лежав труп Егісфа, і там убив її. Так помстився Орест за свого батька.

З жахом почав збиратися народ біля дверей палацу, дізнавшись про загибель Клітемнестри та Егісфа. Ні в кому з громадян не пробудилась і краплина жалю до ненависного усім тирана Егісфа й підступної Клітемнестри. Відчинилися двері палацу, і побачили всі скривавлені трупи Егісфа й Клітемнестри, а над ними стояв з мечем Орест. Почував свою правоту Орест, вчинивши це вбивство: адже він виконав волю Аполлона, помстившись за смерть свого батька. Та з'явилися перед Орестом раптом неблаганні богині помсти Ерінії. Навколо їхніх голів звивалися отруйні змії, очі їхні горіли страшним гнівом. Затрепетав Орест, побачивши їх. Він почував, як потроху затуманюється його розум. Покинув він палац і, гнаний Ерініями, пішов до святилища Аполлона в Дельфах, сподіваючись, що оборонить його бог, волю якого він виконав.

Аполлон і Афіна Паллада рятують Ореста від переслідування Еріній

Викладено за трагедією Есхіла «Евменіди»

Гнаний мстивими Ерініями, змучений блуканням і горем, прийшов, нарешті, Орест до священних Дельф і сів там у храмі Аполлона біля омфала¹. Навіть у храм Аполлона пішли слідом за ним жахливі богині, але там приспав їх бог-стріловержець, і склепились їх жахливі очі сном.

¹ Круглий камінь, що стояв у дельфійському храмі. Греки вважали, що цей камінь знаходиться в самому центрі Землі, яку вони уявляли собі пласкою.

А Аполлон потай від Еріній явився Орестові й звелів йому йти до Афін і там благати захисту в стародавнього зображення богині Афіні Паллади. Бог обіцяв свою допомогу нещасному Орестові, а за провідника дав йому свого брата, бога Гермеса. Встав Орест, тихенько вийшов з храму і пішов з Гермесом до Афін.

Тільки вийшов він, як із землі піднялась у храмі Аполлона тінь Клітемнестри. Побачивши сплячих Еріній, почала вона будити їх і докоряти за те, що перестали вони переслідувати вбивцю, який пролив кров матері. Вона квапила їх погнатись швидше за зниклим Орестом і не давати йому й хвилини спокою. Але міцним, важким сном спали Ерінії, уві сні вони стогнали, часом скрикуючи, неначе переслідуючи вбивцю, що тікає від них. Нарешті, насилу прокинулась одна з Еріній і побудила інших. Розлютувались Ерінії, побачивши, що сховався Орест. Почали вони докоряти Аполлонові за те, що вирвав він з їхніх рук вбивцю, та Аполлон, погрожуючи їм луком, вигнав їх із свого храму. Сповнені лютого гніву, безладним натовпом понеслися богині слідами Ореста.

Орест тим часом прийшов до Афін і там сів біля статуї богині Афіні, обнявши її руками. Незабаром примчали Ерінії. Вони всюди шукали Ореста. У страшному гніві готові були богині помсти розтерзати нещасного, але не сміли образити священного образу Афіні.

Почула грізні крики Еріній богиня Афіні і з'явилась перед ними, виблискуючи своєю зброєю. Грізно вимагали Ерінії, щоб віддала їм богиня Ореста, страшних мук хотіли завдати вони Орестові за вбивство матері. А Орест благав богиню захистити його. Нагадав він Афіні Палладі про батька свого Агамемнона, про те, як загинув він від руки підступної Клітемнестри. Хіба зі своєї волі мстився Орест матері? Адже він виконував веління Аполлона. Благав Орест Афіню, щоб вона сама судила його.

Почула Афіні благання Ореста. Щоб вирішити його справу, збрала вона з афінських старійшин суд. Цей суд — ареопаг¹ — з того часу мав завжди існувати в Афінах і збиратися на тому горбі, де колись стали табором амазонки, коли напали на Тесея. Цей горб відтоді зветься горбом Ареса, бо йому справляли жертву амазонки.

Зібрались обрані Афінною судді, принесені були дві урни, в які мали судді опустити під час голосування камінці, і почався суд. В ньому як суддя брала участь і богиня

¹ Ареопаг — суд в Афінах з представників найзнатніших родів.

Афіна. Навколо товпився народ, бажаючи чути, як розв'яжуть судді справу. Ерінії обвинувачували Ореста і грізно вимагали, щоб його було засуджено. Захищати Ореста з'явився бог Аполлон. Спокійно почав говорити Аполлон на захист Ореста. Він виправдовував його вчинок, бо той мстився Клітемнестрі за жакливий злочин, убивство чоловіка, великого героя царя Агамемнона. Та й, нарешті, Орест виконав його ж волю. Вислухали судді обвинувачок і захисника і приступили до голосування.

Було вирішено, що коли однакове число голосів буде подано за обвинувачення і виправдання Ореста, то він буде виправданий. Коли голоси суддів були підраховані, виявилось, що рівне число виправдувальних і обвинувачувальних голосів. А рівне число голосів за обвинувачення і виправдання було через те, що за Ореста подала голос Афіна, сказавши, що вона голосує за нього, тому що немає в неї матері, а є тільки батько, бог Зевс.

Таким чином Ореста було виправдано, і Ерінії мусили припинити своє переслідування.

Страшенно розгнівалися Ерінії — суд позбавляв їх споконвічних прав карати страшними муками злочинця. Погрожували Ерінії, що спустошать вони всю Аттику і кинуть її в море бід. Але Афіна зм'якшила гнів богинь; вона умовила їх назавжди залишитись в Аттиці в священній печері, де віддаватимуть їм велику шану всі афіняни.

Погодились грізні богині. З великим торжеством громадяни відвели їх на чолі з Афіною та її жрицями в їхнє святилище — печеру біля підніжжя горба Ареса.

З того часу Ерінії стали захисницями всієї Аттики, і почали називати їх Евменідами¹.

Орест їде в Тавріді по священне зображення Артеміді

Викладено за трагедією Евріпіда «Іфігенія в Тавріді»

Не позбувся Орест переслідування Еріній. Не всі вони скорились рішенню ареопагу. Деякі з них, як і раніше, переслідували Ореста, не даючи йому спокою ні вдень, ні вночі. Нарешті, змучений стражданнями, Орест знову утік у Дельфи в святилище Аполлона. Там звелів йому

¹ Евменіди — милостиві, прихильні боги.

Аполлон їхати в далеку Тавріді¹ і привезти звідти священне зображення богині Артеміди. Небезпечний був цей подвиг. Плем'я таврів, що жило в Тавріді, приносило в жертву перед цим зображенням усіх чужоземців, які прибували до них. Така доля могла спіткати й Ореста.

Все ж вирушив Орест у далеку путь. За всяку ціну хотів позбутися Орест переслідування Еріній. Після щасливого плавання прибув він із своїм другом Піладом у Тавріді і, заховавши свій корабель серед прибережних скель, пішов до храму Артеміди. Орест і не підозрював, що жрицею в цьому храмі була його сестра Іфігенія, яку колись греки хотіли принести в жертву богині Артеміді. Не зважились Орест і Пілад викрасти вдень зображення Артеміди і стали чекати ночі. Але їх побачили пастухи, напали на них і після довгої боротьби зв'язали й привели до царя. Цар вирішив, що обидва вони мають бути принесені в жертву Артеміді.

Уранці повели їх зв'язаними у храм. Іфігенія, нічого не підозрюючи, мала вбити своєю рукою брата. Вночі бачила вона грізний сон, наче від землетрусу зруйнувався палац батька і лишилася одна лише колона, з якої спускались біляві кучері, а вона обмила колону, мовби готуючись принести її в жертву. Вирішила Іфігенія, що загинув її брат Орест, і надумала вона принести жертву на честь померлого брата. Під час жертвоприношення привели до неї цареві слуги зв'язаних Ореста і Пілада. Почала вона розпитувати їх, хто вони й звідки. Дізнавшись, що вони греки, запитала вона їх про долю Агамемнона і про брата Ореста. Небагато радісного могли розповісти Орест і Пілад.

Нарешті, вирішила Іфігенія принести тільки одного з юнаків у жертву, а другого послати з листом до Ореста в Грецію, щоб знав Орест, що сестра його Іфігенія жива. Тут тільки відкрилося, що зустрілися брат із сестрою. Зраділи Орест і Іфігенія своїй зустрічі. Але як мали врятуватися вони? Як їм утекти з Тавріді?

Вирішила вдатись до обману Іфігенія. Вона оповістила цареві таврів, що статуя Артеміди заплямована, і треба обмити в морі і її, і жертви богині, двох чужоземців. Погодився на це цар таврів.

В урочистій процесії пішла Іфігенія з прислужницями храму на берег моря до того місця, де був захований корабель Ореста. Прислужниці несли зображення Артеміди, а

¹ Сучасний Крим.

слуги царя вели зв'язаних Ореста і Пілада. Прийшовши на берег моря, Іфігенія звеліла слугам царя піти геть, бо вони не повинні були бачити таємних обрядів обмивання. Коли слуги пішли, Іфігенія розв'язала брата і його вірного друга і поспішила з ними на корабель. Підозрілим здалося слугам царя, що так довго триває обряд. Пішли вони до берега і, на своє здивування, побачили там корабель, на якому Орест хотів вивезти Іфігенію. Кинулися до Ореста слуги царя, щоб відбити в нього свою жрицю. Почався бій, але змусили до втечі Орест і Пілад царських слуг. Зійшов Орест із Іфігенією й своїми супутниками на корабель. Посідали на весла гребці і вийшли у відкрите море. Та не судилося їм покинути так легко Таврід.

Знялася страшна буря і прибила корабель знову до берега. Загинули б усі греки, що були на кораблі, потрапивши у владу царя таврав, коли б не допомогла їм богиня Афіна Паллада. Вона, явившись цареві таврів, звеліла відпустити в Грецію не тільки Іфігенію, її брата і всіх їхніх супутників, а навіть і всіх прислужниць храму Артеміді. Скорився волі богині цар. Тепер могла Іфігенія повернутись на батьківщину, звідки колись перенесла її богиня Артеміда до таврів.

Щасливе було це плавання Ореста. Повернувшись на батьківщину, він убив сина Егісфа Алета, що захопив за час його відсутності трон. Своему вірному другові Піладу, який готовий був померти за нього в Тавриді під жертвоним ножом Іфігенії, Орест віддав за дружину сестру свою Електру. А Іфігенія стала жрицею богині Артеміді в храмі, збудованому на березі моря в Аттіці, недалеко від Афін.

Фіванський цикл

Едіп. Його дитинство, юність і повернення до Фів

Викладено за трагедією Софокла «Едіп-цар»

У царя Фів, сина Кадма Полідора і дружини його Нюктіди був син Лабдак, який і дістав у спадщину владу над Фівами. Сином і наступником Лабдака був Лай. Одного разу Лай відвідав царя Пелопса і довго гостював у нього. Чорною невдячністю відплатив Лай Пелопсові за його гостинність. Лай викрав юного сина Пелопса Хрісіппа і повіз до себе в Фіви. Розгніваний і засмучений батько прокляв Лая, а в своїх прокльонах побажав, щоб покарали боги викрадача його сина тим, що згубить його рідний син. Так прокляв Лая батько Хрісіппа, і повинен був справдитися цей батьків прокльон.

Повернувшись до семибрамних Фів, Лай одружився з дочкою Менойкея Іокастою. Довго жив спокійно в Фівах Лай, і тільки одно тривожило його: він не мав дітей. Нарешті, вирішив Лай вирушити в Дельфи і там запитати бога Аполлона про причину бездітності. Грізну відповідь дала Лаєві жриця Аполлона піфія. Вона сказала:

— Сину Лабдака, боги вволять твоє прохання, матимеш ти сина, але знай: загинеш ти від руки свого сина. Справдиться прокльон Пелопса!

Жах пройняв Лая. Довго думав він, як уникнути йому веління неблаганної долі; нарешті, він вирішив, що уб'є свого сина, як тільки той народиться.

Незабаром у Лая справді народився син. Жорстокий батько зв'язав ремінням ноги новонародженому синові, проколовши йому ступні гострим залізом, покликав раба і звелів йому кинути немовля в лісі на узгір'ї Кіферону¹, щоб там розтерзали його дикі звірі. Але раб не виконав наказу Лая. Він пошкодував дитину і передав потай маленького хлопчика рабові корінфського царя Поліба. Цей раб саме на той час пас стадо свого господаря на схилах Кіферону. Раб відніс хлоп'я до царя Поліба, а той, будучи бездітним, вирішив виховати його як свого наступника. Цар Поліб назвав хлопчика Едіпом за його розпухлі від ран ноги.

Так і виріс Едіп у Поліба і дружини його Мерови, які назвали його своїм сином, і сам Едіп вважав їх за своїх батьків. Але одного разу, коли Едіп уже виріс і змужнів, на бенкеті один з його друзів, захмелівши, назвав його приймаком, що вразило Едіпа. В його душу закралася сумнів. Він пішов до Поліба й Мерови і довго умовляв їх відкрити йому таємницю його народження. Але ні Поліб, ні Меропа нічого не сказали йому. Тоді надумав Едіп вирушити в Дельфи й там дізнатись про таємницю свого народження.

Як простий мандрівник вирушив Едіп у Дельфи. Прибувши туди, запитав він оракула. Відповів йому світлосяйний Аполлон устами провісниці піфії:

— Жахлива твоя доля, Едіпе! Ти вб'єш батька, оженишся з власною матір'ю, і від цього шлюбу народяться діти, прокляті богами і невинні всім людям.

Жах пройняв Едіпа. Як уникнути йому лихої долі, як уникнути батьковбивства й шлюбу з матір'ю? Адже оракул не назвав йому батьків. Едіп вирішив не повертатись більше у Корінф. Що, коли Поліб і Меропа його батьки? Невже він стане вбивцею Поліба і чоловіком Мерови? Едіп вирішив залишитись вічним блукачем без роду, без племені, без батьківщини.

Та хіба можна уникнути веління фатуму? Не знав Едіп, що чим дужче він намагатиметься втекти від своєї долі, тим певніше піде він тим шляхом, який призначено йому долею.

Бездомним блукачем пішов Едіп із Дельф. Він не знав, куди йому йти, і обрав першу дорогу, яка йому трапилась. Це була дорога, яка вела в Фіви. На цій дорозі, біля підніжжя Парнасу, де сходились три шляхи, у

¹ Гори в середній Греції між Аттикою і Беотією.

тісній ущелині між гір зустрів Едіп колісницю, в якій їхав сивий, величний з вигляду старець; оповісник правив колісницею, а за нею йшли слуги. Оповісник грубо гукнув на Едіпа, велів йому зійти з дороги і замахнувся на нього бичем. Розсерджений Едіп ударив оповісника й хотів уже минути колісницю, коли старий махнув посохом і вдарив Едіпа по голові.

Розлютився Едіп, у гніві вдарив він старого своєю палицею так, що той мертвий упав навznak на землю. Кинувся на провозатих Едіп і перебив їх усіх, тільки одному рабові вдалося непомітно зникнути. Так сталося веління фатуму: Едіп убив, не знаючи того, батька свого Лая. Адже цей старець був Лай, він їхав у Дельфи, щоб запитати оракула, як визволити йому Фіви від кровожерного Сфінкса.

Едіп спокійно пішов далі. Він вважав себе невинним в убивстві: адже не він напав перший, адже він тільки захищався. Все далі й далі йшов Едіп обраним шляхом і прийшов, нарешті, до Фів.

Великий смуток панував у Фівах. Дві біди вразили місто Кадма. Страшний Сфінкс, породження Тіфона і Єхидни, оселився біля Фів на горі Сфінгіоні й вимагав усе нових і нових жертв, а тут ще раб приніс звістку, що царя Лая вбив якийсь невідомий. Бачачи горе громадян, Едіп вирішив визволити їх з біди він надумав сам іти до Сфінкса.

Сфінкс був жахливою потворою з головою жінки, з тулубом величезного лева, з лапами, озброєними гострими лев'ячими пазурами, і з величезними крилами. Боги вирішили, що Сфінкс доти залишиться біля Фів, поки не розв'яже хтось його загадку. Цю загадку повідали Сфінксу музи. Всіх мандрівників, що проходили повз нього, змушував Сфінкс відгадувати цю загадку, але ніхто не міг розгадати її, і всі гинули лютою смертю в залізних обіймах пазуристих лап Сфінкса. Багато хоробрих фіванців пробували врятувати Фіви від Сфінкса, але всі вони загинули.

Прийшов Едіп до Сфінкса, той загадав йому свою загадку: «Скажи мені, хто ходить уранці на чотирьох ногах, удень на двох, а ввечері на трьох? Ніхто з усіх істот, що живуть на землі, не змінюється так, як він. Коли ходить він на чотирьох ногах, тоді менше в нього сил і повільніше рухається він, ніж в інший час.»

На одну мить задумався Едіп, зараз же відповівши:

— Це людина! Коли вона мала, коли ще тільки ранок її віку, вона слабка й помалу повзає рачки. Удень, тобто

в зрілому віці, вона ходить на двох ногах, а ввечері, тобто в старості, вона стає немічною і, потребуючи опори, бере костур: тоді ходить вона на трьох ногах.

Так розв'язав Едіп загадку Сфінкса. А Сфінкс, махнувши крилами, кинувся зі скелі в море. Вирішено було богами, що Сфінкс мусить загинути, якщо хтось відгадає його загадку. Так визволив Едіп Фіви з біди.

Коли Едіп вернувся до Фів, то фіванці проголосили його царем, бо ще раніше постановлено було Креонтом, який правив замість убитого Лая, що царем Фів повинен стати той, хто врятує їх від Сфінкса. Царюючи в Фівах, Едіп одружився з удовою Лея Іокастою і мав від неї двох дочок — Антігону та Ісмену та двох синів — Етеокла й Полініка. Так справдилося і друге веління долі: Едіп став чоловіком рідної матері, і від неї народились його діти.

Едіп у Фівах¹

Викладено за трагедією Софокла «Едіп-цар»

Проголошений народом царем, Едіп мудро царював у Фівах. Довго нічим не порушувався спокій Фів і царської родини. Але судилися нещастя Едіпові. І ось велика біда спіткала Фіви. Бог-стріловержець Аполлон наслав на Фіви жахливу пошесть. Вона губила громадян, як старих, так і малих. Фіви стали немовби величезним кладовищем. Трупні непохованих лежали на вулицях і площах. Зойки і стогони чулися повсюди. Всюди було чути плач жінок і матерів. Не тільки жахлива пошесть лютувала в Фівах, у них панував і голод, бо поля не давали врожаю, а в стадах лютував страшний мор. Здавалося, настали останні дні міста великого Кадма. Даремно

¹ Те, як трактує міф про Едіпа Софокл, що писав свої трагедії у V ст. до н. е., ясно показує, що в його часи віра в богів почала вже хитатися. І сам Софокл вважав, що фатум могутніший від богів. Тому ми бачимо, що Едіпу, як він не старається, не уникнути веління долі. Ніхто не може врятувати многостраждального Едіпа; він сам іде назустріч своїй загибелі; він проти своєї волі сам допомагає здійснитись фатуму. Едіп гине, хоч завжди щиро шанував богів. Міф про Едіпа в трактуванні Софокла може бути яскравим прикладом того, як міфи набували нових рис, як змінювалися вони залежно від культурного зростання Давньої Греції.

громадяни приносили жертви богам і просили в них рятунок. Не чули боги благань; щораз збільшувались біди.

Юрбою прийшли громадяни до свого царя Едіпа прохати допомогти їм, навчити їх, як позбутися тих бід, що загрожують загибеллю. Адже ж допоміг громадянам Едіп визволитися від Сфінкса. Едіп сам страждав за Фіви й свій рід, він уже послав брата Іокасти Креонта в Дельфи запитати Аполлона, як позбутися бід. Скоро мав повернутися Креонт. Нетерпляче чекав його Едіп.

Ось вернувся й Креонт. Він приніс відповідь оракула. Аполлон велів вигнати того, хто своїм злочином наклик на Фіви ці біди. Громадяни вигнанням або навіть стратою вбивці мали заплатити за пролиту кров царя Лая. Але як знайти того, хто вбив Лая? Адже його вбито в дорозі, і всі його супутники були перебиті, крім одного раба. За всяку ціну Едіп вирішив знайти вбивцю, хто б він не був, де б він не ховався, хоча б навіть в його власному палаці, хоч би убивця був близькою йому людиною. Едіп скликав увесь народ на збори, щоб порадитися, як знайти убивцю. Народ указує на провісника Тіресія, який один тільки може допомогти в цьому. Приводять сліпого провісника Тіресія. Едіп просить його назвати убивцю Лая. Що може відповісти йому провісник? Так, він знає вбивцю, але назвати його не може.

— О, відпусти мене додому, нам обом буде легше нести той тягар, що його поклала на нас доля! — каже Тіресій.

Але Едіп вимагає відповіді.

— Мерзенний, ти не хочеш відповідати! — вигукнув Едіп. — Своєю впертістю можеш ти розсердити навіть камінь.

Довго впирається Тіресій довго не хоче він назвати вбивцю, але, нарешті, поступаючись перед гнівними словами Едіпа, говорить:

— Ти сам, Едіпе, заплямував цю країну тим, що правиш у ній. Ти сам той убивця, якого шукаєш! Не знаючи, ти оженився з тією, котра кожному з нас найдорожча, ти оженився з матір'ю.

Страшенно розгнівався Едіп на Тіресія, коли почув ці слова. Він називає наклепником провісника, він погрожує йому смертною карою, каже, що Креонт надихнув йому цей наклеп, щоб заволодіти його царством. Спокійно, з повним усвідомленням, що він сказав правду, слухає гнівну мову царя Тіресій. Він знає, що Едіп, хоч і зрчий, все ж не бачить усього лиха, яке він, сам того не бажаючи, творить. Едіп не бачить, де живе, не бачить то-

го, що він сам собі ворог і ворог своїй сім'ї. Не лякають ніякі погрози Тіресія; сміливо каже він Едіпові, що вбивця ось тут, перед ним. Хоч і прийшов убивця як чужинець у Фіви, але справді він уроджений фіванець. Спіткає зла доля вбивцю; із зрячого він стане сліпим, з багача злидарем, він піде з Фів у вигнання, утративши все.

З жахом слухали громадяни Тіресія, знали вони, що ніколи не сквернила брехня його вуста.

А Едіп, сповнений гніву, обвинувачує Креонта в тім, що він навчив Тіресія так говорити. Він обвинувачує Креонта у прагненні захопити владу у Фівах. Приходить і Іокаста; Едіп оповідає їй усе, що сказав Тіресій, і обвинувачує в лихому замислі її брата. Він розпитує Іокасту, як убито Лая і про те, як кинуту у лісі на схилах Кіферону єдиного сина Лая.

Усе розповідає йому Іокаста.

Перші сумніви закрадаються в душу Едіпа.

Тяжке передчуття чогось жахливого стискає йому серце.

— О, Зевсе! — вигукнув Едіп. — На що вирішив ти приректи мене! О, невже зрячим був не я, а сліпий Тіресій!

Запитує Едіп і про раба, що врятувався, де він є, чи живий ще, і довідується, що раб цей пасе стада на схилі Кіферону. Зараз посилає до нього Едіп. Він хоче дізнатися всю правду, хоч яка б вона була жахлива.

Тільки послали по раба, як з Корінфа приходить вісник. Він приносить вість про смерть царя Поліба, що вмер від хвороби. Виходить, не рукою сина вражений Поліб. Якщо Едіп є сином Поліба, значить не справедлилося веління долі, адже Едіпові судилося убити батька. А може, Едіп не син Поліба? Сподівається Едіп, що він уникнув того, що йому судила доля. Але вісник руйнує цю надію. Він каже Едіпові, що Поліб йому не батько, що він сам приніс до царя Корінфа його маленьким дитям, а йому дав його пастух царя Лая.

З жахом слухає Едіп вісника — дедалі ясніша стає страшна істина.

Та ось і пастух. Спочатку він нічого не хоче казати, він хоче приховати все. Але страшною карою погрожує Едіп пастухові, якщо він затаїть істину.

У страху признається пастух, що хлопчик, якого дав він колись вісникові, був сином Лая, якого прирік на смерть батько, а йому шкода стало нещасної дитини.

Як би хотів Едіп померти тоді невинною дитиною, як нарікає він на пастуха за те, що він не дав йому загину-

ти немовлям! Адже тепер Едіпові все ясно. Він уже знає з розповідей Іокасти про смерть Лая, знає, що вбив батька він сам, а зі слів пастуха зрозумів, що він рідний син Лая й Іокасти. Справдилося веління долі, хоч як намагався уникнути його Едіп. Він — убивця батька, чоловік своєї матері, діти його водночас і діти, і брати по матері.

У палаці новий удар чекає Едіпа. Іокаста не знесла всього жаху, що відкрився їй, вона заподіяла собі смерть, повісившись в опочивальні. Збожеволівши від горя, Едіп зірвав з одержі Іокасти пряжки і їх вістрям виколов собі очі. Він не хотів більше бачити сонячного світу, не хотів бачити дітей, бачити рідні Фіви. Тепер для нього загинуло все, не може бути більше радощів в його житті. Едіп благає Креонта прогнати його з Фів і просить подбати про його дітей.

Смерть Едіпа

Викладено за трагедією Софокла «Едіп у Колоні»

Не відразу вигнав Креонт Едіпа з Фів. Деякий час жив він у палаці, віддалившись від усіх, віддавшись своєму горю. Але фіванці боялись, що перебування Едіпа в Фівах накликає гнів богів на всю країну. Зажадали вони негайного вигнання сліпого Едіпа. Не противилися цій ухвалі і сини Едіпа Етеокл і Полінік. Вони самі хотіли правити у Фівах. Вигнали фіванці Едіпа, а сини його поділили владу з Креонтом.

Сліпий, немічний Едіп пішов у вигнання на чужину. Неминуча загибель спіткала б його, безпорадного, коли б його дочка, благородна, сильна духом Антігона, не зважилася присвятити усю себе батькові. Вона пішла слідом за Едіпом у вигнання. Ведений Антігоною, з країни в країну переходив нещасний старець. Бережно вела його Антігона через гори і темні ліси, розділяючи з ним усі знегоди, всі небезпеки важкого шляху.

Після довгого блукання Едіп прийшов, нарешті, в Аттику, до міста Афін. Не знала Антігона, куди привела вона батька. Недалеко виднілись мури й башти міста, освітлені промінням сонця, яке тільки що зійшло. Біля нього зеленів лавровий гай, весь повитий плющем і виноградом. У гаю де-не-де виблискували сріблястою зеленню оливи. З гаю нісся солодкий спів солов'їв. Голос-

но дзюркочучи, протікали струмки зеленою долиною, всюди білили зірочки нарцисів і жовтів запашний шафран. У зеленім гаю, в затінку лавра сів многостраждальний Едіп на камінь, а Антігона хотіла піти розвідати, що це за місто. Мимо проходив селянин; він сказав Едіпові, що це Колон, містечко поблизу Афін¹, що гай, в якому сидить Едіп, присвячений Евменідам, а вся місцевість навколо присвячена Посейдонові і титану Прометееві, а місто, яке видно з гаю, — Афіни, де править великий герой Тесеї, син Егея. Почувши це, Едіп почав просити селянина, щоб він послав когось до царя Тесея, бо він хоче стати йому у великій допомозі, якщо погодиться Тесеї дати йому на якийсь час притулок. Важко було повірити селянинові, що кволий і до того ж сліпий старець може стати у пригоді могутньому цареві Афін. Сповнений сумнівів, пішов селянин до Колона, щоб там розповісти про сліпого старця, який сидить у священному гаї Евменід і обіцяє велику допомогу самому Тесеєві.

А Едіп, дізнавшись, що перебуває в священному гаї Евменід, зрозумів, що недалеко уже його остання година, кінець усім його стражданням. Давно вже провістив йому Аполлон, що після довгого, повного знегод блукання помре він у священнім гаї великих богинь і що той, хто дасть йому притулок, дістане велику нагороду, а ті, хто виженуть його, будуть жорстоко покарані богами. Зрозумів тепер Едіп, що великі богині — це Евменіди, які його переслідували так невблаганно все життя. Едіп вірить, що тепер і для нього настане спокій.

Тим часом громадяни Колона поспішають до гаю Евменід, щоб дізнатися, хто зважився увійти в нього, коли самі громадяни навіть не наслідуються вимовляти ім'я грізних богинь, не наважуються кинути погляд на їхнє святилище. Едіп, ще тільки почувши голоси колонян, просив Антігону повести його вглиб гаю, але коли полоняни почали називать його осквернителем гаю, то він вийшов і на запитання колонян назвав себе. Вжахнулися вони. Перед ними Едіп! Хто в Греції не знав його жахливої долі, хто не знав тих злочинів, мимовільним винуватцем яких був нещадний син Лея! Ні, не можуть колоняни допустити, щоб Едіп лишався тут, вони бояться гніву богів. Не слухають вони, ні просьб Едіпа, на просьб Антігони і вимагають, щоб негайно покинув сліпий старець околиці Колона. Невже і в Афінах не знайде

¹ Колон знаходивсь від Афін приблизно за сім кілометрів.

притулку Едіп, у тих Афінах, що всюди в Греції славляться як святе місто, що дає захист усім, хто благає захисту? Адже Едіп прийшов сюди не зі своєї волі, адже його прихід має принести добро громадянам. Нарешті, просить Едіп громадян почекати принаймні до приходу Тесея. Хай вирішить цар Афін, чи може залишитись тут Едіп, чи мусить бути вигнаний і звідси.

Погодились громадяни чекати приходу Тесея. В цей час в далечині показується колісниця, на ній їде якась жінка в крилатому фессалійському капелюсі, що закриває їй обличчя. Антігона вдивляється і здається їй, що ця жінка — її сестра Іємена. Все ближче колісниця, ще пильніше вдивляється Антігона і справді впізнає Ісмену.

— Батьку! — каже Антігона. — Я бачу, сюди їде дочка твоя Ісмена, зараз ти почуєш її голос!

Під'їхавши до Едіпа, зійшла Ісмена з колісниці і кинулась в обійми батька.

— Батьку, нещасний мій батьку! — вигукнула Ісмена. — Нарешті, знову обіймаю я тебе і Антігону!

Радий Едіп приїздові Ісмени, тепер з ним його дочки, вірна його супутниця та помічниця Антігона і Ісмена, що ніколи не забувала батька й постійно посилала йому вісті з Фів.

А Ісмена шукала Едіпа, щоб переказати дуже сумні вісті: сини Едіпа спочатку разом правили у Фівах, але молодший син, Етеокл, захопив владу і вигнав з Фів старшого брата Полініка. Тоді Полінік вирушив в Аргос і там знайшов собі допомогу. Тепер їде він з військом проти Фів, щоб або заволодіти ними, або ж загинути в бою. Ісмена розповідає також, що оракул у Дельфах провістив тому перемогу, на чиему боці буде Едіп. Ісмена певна, що тут скоро має з'явитись Креонт, який править разом з Етеоклом, щоб заволодіти Едіпом силою. Не хоче Едіп бути на боці ні того, ні другого сина; він гнівається на синів за те, що вони прагнення до влади поставили вище від обов'язку дітей щодо батька. Він не хоче допомагати синам, які й слова не вимовили проти його вигнання з Фів. Ні, не дістануть вони за допомогою батька влади над Фівами. Залишиться тут Едіп, він буде захисником Афін!

Громадяни Колона радять Едіпові принести умилюючі жертви Евменідам, якщо надумав він залишитись назавжди в Афінах. Едіп просить, щоб хтось приніс ці жертви, бо сам він, немічний і сліпий, не може цього зробити. Принести жертви зголосилася Ісмена. Вона їде до гаю Евменід.

Тільки пішла Ісмена, як приходить до гаю Евменід зі своїм почтом Тесеї. Радо вітає він Едіпа і обіцяє йому захист. Знає Тесеї, яка тяжка доля чужоземця, знає, як багато випадає на його долю знегод. Він сам зазнав усіх знегод життя на чужині й не може через те відмовити в захисті нещасному блукачеві Едіпу.

Дякує Тесеєві Едіп і обіцяє йому свій захист. Він каже, що могила його буде завжди вірним захистом афінян.

Та не судилося Едіпові знайти собі тут спокій. Коли Тесеї пішов, із Фів з невеликим загоном приходить Креонт. Він хоче захопити Едіпа, щоб забезпечити собі й Етеоклові перемогу над Полініком та його союзниками. Креонт пробує умовити Едіпа йти з ним; він умовляє його йти в Фіви і обіцяє йому, що там він житиме спокійно в колі своїх рідних, оточений їхньою увагою. Але воля Едіпа незламна. Та він і не вірить Креонтові. Знає Едіп, що змушує Креонта умовляти його повернутись у Фіви. Ні, не піде він з ними, не дасть він перемоги в руки тих, що прирекли його на такі біди.

Бачачи непохитність Едіпа, Креонт починає погрожувати йому, що силою змусить йти з ним у Фіви. Едіп не боїться насильства, адже він під захистом Тесеї і всіх афінян. Але Креонт зло нахваляється сліпому, немічному старцеві, що одну з його дочок, Ісмену, уже схоплено; погрожує Креонт заволодіти і єдиною опорою Едіпа — самовідданою дочкою його Антігоною. Зараз же здійснює свою погрозу Креонт, він велить схопити Антігону. Даремно кличе вона на допомогу афінян, даремно простягає руки до батька — її відводять. Тепер безпорадний Едіп, віднято в нього ті очі, що дивилися за нього; він кличе за свідків Евменід, він проклинає Креонта і бажає йому зазнати такої ж долі, якої зазнав він сам, бажає і йому втратити дітей. А Креонт, раз уже застосувавши насильство, вирішує діяти насильством і далі. Він хапає Едіпа і хоче відвести його. За Едіпа вступаються колоняни, але їх надто мало і несила їм боротися з загоном Креонта. Голосно кличуть на допомогу колоняни. На їхній крик поспішає Тесеї зі своїм почтом.

Тесеї обурений насильством Креонта. Як насмілився він схопити Едіпа і його дочок тут, біля гаю Евменід, невже думає він, що мало людей в Афінах, невже він ні за що має Тесея, коли насмілюється силою відводити тих, хто стоїть під захистом Афінів? Невже в Фівах навчили його діяти так протизаконно? Ні! Знає Тесеї, що в Фівах не потерплять беззаконня. Креонт сам ганьбить

своє місто і свою землю; хоч роками він і старий, але діє, як безумний юнак. Тесеї вимагає, щоб негайно були повернені дочки Едіпа. Креонт намагається виправдати свій вчинок перед Тесеєм тим, що він, за його словами, був певний, що Афіни не дадуть притулку батьковбивцеві й тому, хто оженився з рідною матір'ю. Однак Тесеї твердо стоїть на своєму рішенні; він вимагає, щоб Креонт повернув Едіпові дочок, і каже, що він не піде доти, поки не будуть знову з Едіпом дочки. Скорився Креонт вимозі Тесея, і незабаром уже обнімав старець Едіп своїх дочок і дякував великодушному цареві Афін, прикликаючи на нього благословення богів.

А Тесеї говорить Едіпові:

— Вислухай мене, Едіпе; тут, біля вівтаря Посейдона, де я приносив жертву до приходу Креонта, сидить юнак, він хоче говорити з тобою.

— Але хто ж цей юнак? — запитує Едіп.

— Не знаю. Юнак прийшов із Аргоса. Подумай, чи немає в тебе в Аргосі когось із близьких, — відповідає Тесеї.

Почувши це, вигукнув Едіп:

— О! Не проси, Тесею, щоб я говорив з цим юнаком! Зі слів твоїх я зрозумів, що це ненависний мені син мій Полінік. Слова його завдадуть мені тільки страждань!

— Але ж він прийшов як благаючий, — каже Тесеї. — Не можеш ти відмовити йому, не прогнівивши богів!

Почувши, що Полінік тут, Антігона також прохає батька вислухати його, хоч він і тяжко завинив перед ним. Погоджується Едіп вислухати сина і Тесеї іде по нього.

Приходить Полінік. На очах його сльози. Він плаче, бачачи батька сліпого, в одязі жебрака, з сивим волоссям, що розвівається на вітрі, зі слідами постійного голодування і нестатків на обличчі. Аж тепер зрозумів Полінік, як жорстоко вчинив він з рідним батьком. Простягаючи до нього руки, каже він:

— Батьку, скажи мені хоч одне слово, не відвертайся від мене! Не залишай мене без відповіді! Сестри, умовте хоч ви батька не відпускати мене від себе, не сказавши й слова.

Антігона просить брата сказати батькові, навіщо прийшов він; вона певна, що не залишить Едіп сина без відповіді.

Полінік розповів про те, як його вигнав молодший брат із Фів, як рушив він в Аргос, одружився там з доч-

кою Адраста і знайшов собі допомогу, щоб відняти у брата владу, яка належить йому по праву як старшому!

— О, батьку! — так говорив далі Полінік. — Ми всі, що йдемо проти Фів, закликаємо тебе твоїм життям, твоїми дітьми іти з нами; ми благаємо: забудь свій гнів і допоможи нам помститися Етеоклові, що вигнав мене і відняв у мене батьківщину. Адже коли тільки правду кажуть оракули, то перемога супроводитиме тих, з ким будеш ти. О, вислухай мене прихильно! Богами закликаю я тебе, іди зі мною. Я поверну тебе в твій рідний дім, а тут, на чужині, ти жебрак, такий же жебрак, як і я!

Едіп не слухає сина. Прохання не зворушують його. Він потрібний тепер синові Полініку для того, щоб заволодіти Фівами. А раніш хіба не він вигнав його з Фів? Хіба не він зробив його блукачем? Хіба не через нього носить Едіп оце лахміття? Обидва сини забули свій обов'язок щодо батька, лише дочки лишилися йому вірні й завжди турбувалися про нього і шанували його.

— Ні, не допоможу я тобі повалити Фіви. Перш ніж здобути Фіви, ти сам загинеш, залитий кров'ю, а разом з тобою загине і брат твій Етеокл! — вигукує Едіп. — Знову накликаю я прокляття на ваші голови, щоб пам'ятали ви, як треба шанувати рідного батька! Біжи звідси, знехтуваний, ти не маєш більше батька! Із собою неси ти мої прокльони! Умри ж у поединку з братом. Убий того, хто тебе вигнав! Я кличу Евменід і бога Ареса, які розпалили між вами братовбивчі чвари, щоб покарали вони вас! Іди ж і сповісти усім своїм супутникам, які дари поділив порівну між синами своїми Едіп.

— О, горе мені! О, я нещасний! — вигукує Полінік. — Хіба можу я переказати відповідь батька моїм супутникам? Ні, мовчки мушу я іти назустріч своїй долі!

Пішов Полінік, не виблагавши прощення й захисту у батька, пішов, не слухаючи просьб Антігони повернутися в Аргос і не починати війни, що загрожує загибеллю йому, його братові і Фівам.

Близькою була вже остання година Едіпа. По ясному небу черкнуло блискавкою, прогрімів грім. Всі, що були в гаю Евменід, стояли, вражені цим грізним знаменням Зевса. Ось іще раз блиснуло, вдарив грім. Усі здригнулися від страху.

А Едіп покликав до себе дочок і сказав їм:

— О, діти! Покличте швидше Тесея! Це громи Зевса віщують мені, що скоро зійду я в царство похмурого Аї-

да. Не гайтесь! Пошліть швидше по Тесея! Близький мій кінець!

Тільки промовив це Едіп, як, ніби підтверджуючи його слова, знову почувлися удари грому. Поспішно прийшов до гаю Евменід Тесей. Почувши його голос, сказав Едіп:

— Володарю Афін! Настав мій кінець, громи й блискавки Зевса віщують мою смерть, і я хочу померти, виконавши те, що обіцяв тобі. Я сам відведу тебе до того місця, де я помру, але ти не відкривай нікому, де моя могила, вона захистить твоє місто краще, ніж безліч щитів і списів. Там почувеш ти те, чого не можу сказати я тут. Бережи цю таємницю і відкрий її при твоїй кончині старшому синові, а він нехай передасть її своєму наступникові. Ходімо ж, Тесею, ходімо, діти! Тепер я, сліпий, буду вашим провідником, а мене поведуть Гермес і Персефона.

Пішли Тесей, Антігона та Ісмена слідом за Едіпом, а він повів їх, наче зрочий. Він прийшов до того місця, де був спуск у сповнене пільми царство тіней померлих, і сів там на камені. Приготувавшись до смерті, Едіп обняв своїх дочок і сказав їм:

— Діти, з цього дня не буде у вас більше батька. Вже оволодів мною бог смерті Танат. Не лежатиме більше на вас важкий обов'язок дбати про мене.

З голосним плачем обняли Антігона та Ісмена батька. Раптом з глибини почувся темничий голос: «Швидше, швидше, Едіпе! Чого ж гаєшся йти? Надто довго гаєшся ти!» Едіп, почувши таємничий голос, прикликав Тесея, поклав на його руку руки дочок і благав Тесея бути їхнім захисником. Поклявся Тесей виконати просьбу Едіпа. Наказав піти дочкам Едіп, вони не повинні були бачити того, що станеться, і не повинні були слухати ту таємницю, яку хотів повідати Едіп Тесеєві. Пішли Антігона та Ісмена. Відійшовши недалеко, вони обернулися, щоб поглянути востаннє на батька, але його вже не було, тільки один Тесей стояв, закривши очі руками, наче йому явився жахливий привид. Потім побачили Антігона та Ісмена, як Тесей став на коліна й почав молитись. Так скінчив своє многострадне життя Едіп, і ніхто зі смертних не знав, як помер він і де його могила. Без стону, без болю відійшов він у царство Аїда, він відійшов у нього так, як не відходить ніхто з людей.

Семеро проти Фів

*Викладено за трагедією Есхіла «Семеро проти Фів»
і трагедією Евріпіда «Фінікіянка»*

Коли сліпий Едіп був вигнаний з Фів, то сини його з Креонтом поділили між собою владу. Кожен з них мав правити по черзі протягом року. Етеокл не захотів ділитися владою зі своїм старшим братом Полініком, він вигнав брата з семибрамних Фів і один захопив владу у Фівах. А Полінік подався в Аргос, де правив цар Адраст.

Цар Адраст походив з роду Аміфаонідів. Колись два герої, великий провісник Мелампод і Біант, сини героя Аміфаона, одружились з дочками царя Пройта. Це сталося так. Дочки Пройта прогнівили богів і були покарані тим, що боги наслали на них божевілля. У випадку божевілля уявили дочки Пройта, що вони корови, і з муканням бігали по навколишніх полях і лісах. Мелампод, що знав таємницю, як зцілити дочок Пройта, зголосився їх зцілити, але за це вимагав, щоб Пройт віддав йому третину своїх володінь. Не погодився на це Пройт. Ще побільшало лиха, божевіллям заражалися й інші жінки. Знову звернувся до Мелампода Пройт. Мелампод зажадав уже не одну третину, а дві: одну собі, а другу — братові Біанту. Мусив погодитись Пройт. Мелампод із загоном юнаків рушив у гори, захопив після довгого переслідування всіх божевільних жінок і дочок Пройта і зцілив їх. Пройт віддав своїх дочок за дружин Мелампові й Біантові.

У Мелампода був син Антіфат, в Антіфата — Оїкл, а в Оїкла — Амфіарай. У Біанта був син Тал, а його дітьми були Адраст та Еріфіла. Коли нащадки Мелампода і Біанта — Адраст і Амфіарай — змужніли, між ними розгорілися чвари. Адрастові довелось утікати в Сікіон до царя Поліба. Там одружився він з царською дочкою і дістав владу над Сікіоном. Та небагато часу минуло, як повернувся до рідного Аргоса Адраст, примирився з Амфіараєм і віддав за нього сестру свою Еріфілу. Дали один одному слово клятви Адраст і Амфіарай, що Еріфіла завжди буде суддею в їхніх суперечках і що вони повинні будуть беззаперечно виконувати її рішення. Не думав Амфіарай, що це рішення стане причиною загибелі його і його роду.

До палацу царя Адраста і прийшов пізно вночі Полінік, сподіваючись знайти у нього захист і допомогу. Бі-

ля палацу зустрів Полінік сина Ойнея, героя Тідея, який, убивши на батьківщині свого дядька і двоюрідних братів, утік також в Аргос. Між обома героями розгорілася запекла суперечка. Невгамовний Тідей, що не терпів нічийого заперечення, захопився за зброю. Полінік також, прикрившись щитом, оголив меч. Кинулись один на одного герої. Голосно заgrimіли їхні мечі об оковані міддю щити. Мов два розлютованих леви, билися в п'їтмї герої. Почув Адраст шум поєдинку і вийшов з палацу. Як же здивувався він, побачивши двох юнаків, що озвіріло билися один з одним. Один з них, Полінік, вкритий був поверх панцира шкурою лева, а другий — Тідей — шкурою величезного вепра. Згадав Адраст провіщення, дане йому оракулом, що має він віддати дочок своїх за лева й вепра. Поспішно розборонив він героїв і повів як гостей у свій палац. Незабаром віддав цар Адраст своїх дочок: одну, Деїпілу, за Полініка, другу, Аргею, за Тідея.

Ставши зятями Адраста, почали просити його Полінік і Тідей повернути їм владу на їх батьківщині. Погодився Адраст допомогти їм, але поставив умову, щоб і Амфіарай, могутній воїн і великий провісник, також взяв участь у поході.

Вирішено було рушити спершу на семибрамні Фіви. Амфіарай відмовився взяти участь у цьому поході, бо він знав, що розпочинають цей похід герої проти волі богів. Не хотів він, улюбленець Зевса й Аполлона, прогнївити богів, зламавши їхню волю. Хоч як умовляв Тідей Амфіарая, він твердо стояв на своєму рішенні. Запалав неугамовним гнївом Тідей, навік стали б ворогами герої, якби не примирив їх Адраст. Щоб все-таки змусити Амфіарая взяти участь у поході, Полінік вирішив вдатися до хитрощів. Він вирішив схилити на свій бік Еріфілу, щоб вона змусила Амфіарая іти проти Фів. Знаючи користолюбність Еріфіли, Полінік обіцяв подарувати їй дорогоцінне намисто Гармонії, дружини першого царя Фів Кадма. Спокусилась коштовним дарунком Еріфіла і вирішила, що чоловік її повинен брати участь у поході. Не міг відмовитись Амфіарай, адже він сам колись дав клятву, що критиметься всім рішенням Еріфіли. Так послала Еріфіла на вірну смерть свого чоловіка, спокусившись коштовним намистом; не відала вона, що великі біди приносить із собою намисто тому, хто володіє ним.

Багато героїв погодилось брати участь у цьому поході. В ньому брали участь могутні нащадки Пройта,

сильний, як бог, Капаней і Етеокл, син знаменитої аркадської мисливиці Атланти, юний і прекрасний Партенопай, славетний Гіппомедонт і багато інших героїв. Звертався за допомогою і до Мікен Полінік; уже погодився правитель Мікен взяти участь у поході, але утримав його від цього великий громовержець Зевс своїми грізними знаменнями. Все ж зібралось велике військо. Сім вождів вели військо проти Фів, а на чолі всіх стояв Адраст. На загибель ішли герої. Не слухали вони умовлянь провісника Амфіарая, який просив їх не починати цього походу. Всі вони палали лише одним бажанням — зітнутися під мурами Фів.

Виступило в похід військо. Попрощався і Амфіарай зі своєю сім'єю, обняв він своїх дочок, обняв синів, зовсім юного Алкмеона і малесенького Амфілоха, який був ще на руках у годувальниці. Перед від'їздом закликав Амфіарай свого сина Алкмеона помститися матері, яка послала на загибель його батька. Зійшов сповнений смутку Амфіарай на колісницю: він знав, що востаннє бачить своїх дітей. Стоячи на колісниці, Амфіарай, звернувшись до дружини своєї Еріфіли, погрозив їй оголеним мечем і прокляв її за, те, що прирекла вона його на смерть.

Щасливо дійшло військо до Немеї¹. Там почали шукати воїни, змучені спрагою, воду. Ніде не могли вони знайти жодного джерела, бо їх позасипали німфи за велінням Зевса, що гнівався на героїв, які розпочали похід проти його волі. Нарешті зустріли вони колишню царицю Лемноса Гіпсіпілу з маленьким сином царя Немеї Лікурга — Офельтом — на руках. Гіпсіпілу продали в неволю жінки Лемноса за те, що врятувала вона свого батька Фаонта, коли перебили вони у себе всіх чоловіків. Тепер була рабинею в Лікурга цариця Лемноса і доглядала його сина. Посадила Гіпсіпіла маленького Офельта на траву і пішла вказати воїнам джерело, заховане в лісі. Тільки відійшли від Офельта Гіпсіпіла й воїни, як виповзла з кущів величезна змія і обвилась своїми кільцями навколо дитини. На крик її прибігли воїни і Гіпсіпіла, поспішив на допомогу й Лікург зі своєю дружиною Еввідікою, але змія вже задушила Офельта. З оголеним мечем кинувся Лікург до Гіпсіпіли. Він убив би її, але захистив її Тідей. Він готовий був стати до бою з Лікургом, але удержали його Адраст і Амфіарай. Не дали вони пролитися крові. Поховали герої Офельта і на

¹ Місто в Арголіді, на північ від Пелопоннесу.

його похороні влаштували військові грища, що дали початок немейським грищам¹. Зрозумів Амфіарай, що смерть Офельта — грізне знамення для всього війська, що ця смерть віщує загибель всім героям. Назвав Офельта Амфіарай Архемором (той, що веде до смерті) і почав радити усім героям припинити похід проти Фів, але, як і раніше, не послухались вони — уперто йшли назустріч своїй загибелі.

Пройшовши ущелинами лісистого Кіферону, прибуло військо до берегів Асопу, до мурів семибрамних Фів. Не відразу почали вожді облогу. Вони вирішили послати в Фіви Тідея для переговорів з обложеними. Прийшовши в Фіви, Тідей застав найзнатніших фіванців за бенкетом в Етеокла. Не стали фіванці слухати Тідея, вони, сміючись, запрошували йому взяти участь у бенкеті. Розгнівався Тідей і, незважаючи на те, що був один у колі ворогів, викликав їх на герць і всіх до одного переміг, бо допомогла своєму улюбленцеві Афіна Паллада. Гнів охопив фіванців, вони вирішили згубити великого героя. Вислали вони п'ятдесят юнаків під проводом Меонта і Лікофона, щоб вони напали з засідки на Тідея, коли він вертатиметься в табір обложників. І тут не загинув Тідей, він перебив усіх юнаків, тільки Меонта відпустив за велінням богів, щоб міг Меонт сповістити фіванців про подвиги Тідея.

Після цього ще дужче розпалилася ворожнеча між героями, що прийшли з Аргоса, і фіванцями. Усі сім вождів принесли жертви богу Аресові, всім богам битви і богу Танатові. Омочивши руки в жертвовній крові, заприсяглися вони або зруйнувати мури Фів, або ж напоїти, впавши в бою, Фіванську землю своєю кров'ю. Аргоське військо приготувалося до штурму. Адраст розподілив військо, кожен із семи вождів мав іти на штурм однієї з семи брам.

Проти Пройтідської брами став зі своїм загоном могутній Тідей, який жадав крові, мов лютий дракон. Три гребені маячили на його шоломі. На щиті у нього зображено було зоряне небо, а посередині око ночі — повний місяць. Проти брами Електри розмістив свій загін велетень Капаней. Він погрожував фіванцям, що здобуде місто, хоч би боги цьому противилися; він казав, що на-

¹ За іншим переказом, немейські грища встановлені були Гераклом після того, як він убив Немейського лева.

віть всеруйнуючий гнів громовержця Зевса не спинить його. На щиті в Капанея зображений був нагий герой з факелом у руках. А Етеокл, нащадок Проїта, став із загоном проти Нейської брами; і на його щиті була емблема: чоловік, що лізе по драбині на вежу обложеного міста, а внизу був напис: «Сам бог Арес не повалить мене». Проти брами Афіни став Гіппомедонт; на його сонцесяйному щиті зображений був Тіфон, що вивергав полум'я. Лютий був войовничий клич Гіппомедонта, погляд його очей загрожував смертю кожному. Юний і прекрасний Партенопай повів свій загін до Бореадської брами. На щиті у нього зображений був сфінкс з умираючим фіванцем у пазурах. А провісник Амфіарай облягав Гомолоїдську браму. Він гнівався на Тідея, призвідника війни, називав його убивцею, руйнівником міст, вісником лютості, слугою вбивства, порадником усяких зол. Він ненавидів увесь цей похід, він докоряв Полінікові за те, що той привів військо чужоземців руйнувати рідні Фіви. Знав Амфіарай, що нащадки прокленуть учасників цього походу. Знав також Амфіарай, що сам він упаде в бою і поглине його труп ворожа земля Фів. На щиті Амфіарая не було ніякої емблеми. Останню, сьому браму, облягав Полінік. На щиті його зображена була богиня, що веде озброєного героя, а напис на щиті гласив: «Я веду цього мужа як переможця назад в його місто і в дім його батьків». Усе було готове до штурму незламних мурів Фів.

Фіванці також приготувалися до битви: Етеокл біля кожної брами поставив загін воїнів на чолі зі знаменитим героєм. Сам він узяв на себе захист тієї брами, проти якої був його брат Полінік. Проти Тідея виступив могутній син Астаха Меланіпп, нащадок одного з воїнів, що виростили з зубів убитого Кадмом змія. Проти Капанея послав Етеокл Поліфонта, якого захищала сама Артеміда. Син Креонта Мегарей став із загоном коло брами, на яку мав напасти Проїтід Етеокл; син Ойнора Гіпербій висланий був проти Гіппомедонта, проти Партенопая — герой Актор, а проти Амфіарая — Лейсфен, юнак за силою і старець за розумом. Серед героїв фіванських був і могутній син Посейдона, непереможний Періклімен.

Перш ніж почати битву, Етеокл запитав про кінець битви провісника Тіресія. Обіцяв Тіресій перемогу лише в тому разі, якщо буде принесений у жертву Аресові (який ще гнівається за вбивство Кадмом присвяченого йому змія) син Креонта Менойкей. Юнак Менойкей, до-

відавшись про це провіщення, зійшов на фіванський мур і, ставши проти печери, де жив колись змії, присвячений Аресові, сам проколов собі груди мечем. Так помер син Креонта: добровільно приніс він себе в жертву, щоб урятувати рідні Фіви.

Все обіцяло перемогу фіванцям. Вмилоствлено гнівного Ареса, боги на боці фіванців, що виконують волю й зважають на знамення богів. Та не відразу дісталась фіванцям перемога. Коли, вийшовши з-під захисту мурів, стали вони до бою з аргоським військом біля святилища Аполлона, довелося їм відступити під натиском ворогів і знову заховатися за мурами. Кинулись аргосці переслідувати відступаючих фіванців і почали штурмувати мур. Пихатий Капаней, гордий зі своєї нелюдської сили, підставив драбину до стіни і вже вдерся був у місто, але Зевс не стерпів, щоб хтось проти його волі проник у Фіви. Він кинув у Капанея, коли той стояв уже на мурі, свою вогнену блискавку. На смерть уразив Зевс Капанея; увесь він був охоплений огнем, і його димлячий труп упав з муру до ніг аргосців, що стояли внизу.

Упав, облягаючи Фіви, і юний Партенопай; могутній Періклімен скинув з муру йому на голову величезний камінь завбільшки зі скелю. Розстроцив цей камінь голову Партенопаєві, упав він мертвий на землю,

Відступили з-під мурів аргосці: вони переконалися, що не здобудуть штурмом Фів. Тепер могли тріумфувати фіванці: мур Фів стояли непорушно.

Вирішили тоді вороги, що брати Полінік і Етеокл повинні розв'язати поединком, кому з них належатиме влада над Фівами. Приготувались сини Едіпа до герцю. Вийшов з фіванської брами Етеокл, виблискуючи зброєю; назустріч йому з табору аргосців вийшов Полінік. Зараз мав початись братовбивчий бій. Ненавистю горіли один до одного брати. Один з них неминуче мусив загинути. Але інше судили великі неблаганні богині долі Мойри. Месниці Евменіди не забули прокльонів Едіпа, не забули вони й злочину Лая і прокльону Пелопса.

Як два лютих леви, що борються за здобич, так зітнулись у запеклому поединку брати. Прикрившись щитами, б'ються вони, пильно стежачи повними ненависті очима за рухами один одного. Ось оступився Етеокл, зараз кинув списа у брата Полінік і поранив його у стегно. Полилася з рани кров, але при ударі відкрив Полінік

плече, і уразив його Етеокл списом у плече. Погнувся спис, ударивши в панцир Полініка, і зламалося в нього ратище. Залишився з одним мечем Етеокл. Швидко нагнувся він, підняв величезний камінь і кинув ним у брата; камінь улучив у спис Полініка і зламав його. Тепер обидва залишилися тільки з мечами. Зімкнувши щити, б'ються брати; обидва вони поранені, закривавлена їхня зброя. Швидко відступив на крок Етеокл; не ждав цього Полінік, підняв щит, а брат його в цю мить устроїв меч в живіт. Упав Полінік на землю, кров рікою ринула зі страшної рани, очі його затуманились мороком смерті. Святкував перемогу Етеокл; він підбіг до вбитого брата і хотів зняти з нього озброєння. Зібрав останні сили Полінік, трохи підвівся і вдарив мечем брата в груди; з цим ударом відлинула його душа в похмуре царство Аїда. Мов зрубаний дуб, упав Етеокл мертвим на труп брата і змішалася їхня кров, заливаючи навколо землю. З жахом дивилися фіванці й аргосці на страшний кінець поединку братів.

Недовго тривало замирення між обложеними і обложниками. Знов загорівся між ними кривавий бій. В цьому бою сприяли боги фіванцям. Загинули Гіппомедонт та Пройтід Етеокл, непереможного Тідея смертельно поранив могутній Меланіпп. Хоч і на смерть поранений був Тідей, все ж знайшов він у собі сили помститися Меланіппові і вразити його списом. Побачивши вмираючого, залитого кров'ю Тідея, Афіна Паллада ублагала Зевса дозволити їй урятувати її улюбленця і навіть подарувати йому безсмертя. Поспішила Афіна до Тідея, але в цей час Амфіарай відрубав голову Меланіппові й кинув її умираючому Тідеєві. В безумній люті схопив її Тідей, розбив череп і, як дикий звір, почав пити мозок свого ворога. Здригнулась Афіна, побачивши лють і кровожерність Тідея; покинула вона його, а вмираючий Тідей встиг лише прошепотіти вслід Афіні останнє своє благання — дарувати його синові Діомеду те безсмертя, якого не досяг він сам.

Перемогли аргосців фіванці, все військо їх полягло під Фівами. Загинув і Амфіарай. Втечею поспішав він урятуватися на своїй колісниці, керованій Батоном. Його переслідував могутній Періклімен. Уже наздоганяв Періклімен великого провісника, вже замахнувся він списом, щоб уразити його, як раптом блиснула блискавка Зевса і вдарив грім, розступилася земля і поглинула Амфіарая з його бойовою колісницею. З усіх героїв вря-

тувався тільки Адраст. Він помчав на швидкому, як вітер, коні своєму Арейоні й заховався в Афінах, звідки повернувся в Аргос.

Тріумфували фіванці, врятовані були Фіви. Урочисто поховали вони своїх убитих героїв, але героїв і всіх воїнів, що прийшли з Аргоса з Полініком, залишили вони без поховання. Непохованим лежав на полі битви й Полінік, що зняв руку на свою батьківщину.

Дізналися про те, що залишились непохованими герої Аргоса, їхні жінки й матері. Сповнені смутку, прийшли вони з Адрастом до Аттики, щоб ублагати царя Тесея заради їхньому горю і змусити фіванців видати їм тіла вбитих. В Елевсіні біля Храму Деметри зустріли вони матір Тесея і ублагали її впросити сина, щоб він зажадав видачі тіл аргоських воїнів. Довго вагався Тесей, нарешті, вирішив допомогти аргоським жінкам і Адрастові. Саме в цей час прийшов від царя Фів Креонта посол. Він вимагав від Тесея, щоб той не допомагав жінкам Аргоса і вигнав Адраста з Аттики.

Розгнівався Тесей. Як сміє Креонт вимагати в нього підлеглості? Хіба не властен він сам над своїми постановами. Виступив Тесей з військом проти Фів, перемиг фіванців і змусив їх видати трупи всіх убитих воїнів. Біля Елевфера розпалено було сім вогнищ і на них спалено трупи воїнів. А трупи вождів перенесено в Елевсін і спалено там, попіл їх матері й жінки віднесли на батьківщину в Аргос.

Тільки прах Капанея, вбитого блискавкою Зевса, залишився в Елевсіні. Священним був труп Капанея, бо вбитий був він самим громовержцем. Розпалили афіняни величезне вогнище і поклали на нього труп Капанея. Коли вогонь починав уже розгорятись і вогненні язики діткнулися трупа героя, прийшла в Елевсін дружина Капанея, прекрасна дочка Іфіта Евадна. Не могла знести вона смерті улюбленого чоловіка. Одягши на себе розкішні похоронні шати, зійшла вона на скелю, що звисала над самим вогнищем, і кинулась звідти в полум'я.

Так загинула Евадна, і тінь її зійшла разом із тінню її чоловіка в похмуре царство Аїда.

Антигона

Викладено за трагедією Софокла «Антигона»

Після перемоги над аргосцями фіванці влаштували розкішний похорон Етеоклові й всім загиблим воїнам, а Полініка вирішив Креонт і фіванці не ховати за те, що він привів чужоземне військо проти Фів. Труп його лежав під міськими мурами в полі, кинутий на розтерзаня хижим звірам і птахам. Засуджена була душа Полініка на вічне блукання, не могла вона упокоїтись у царстві душ померлих.

Страждала благородна, готова на всяку самопожертву дочка Едіпа Антигона, бачачи те безчестя, на яке засуджений був її брат. Незважаючи ні на що, вирішила вона сама поховати тіло Полініка. Смерть, якою погрожував Креонт усякому, хто насмілиться віддати землі тіло Полініка, вчинивши всі похоронні обряди, не лякала її. Антигона кликала йти з собою і сестру Ісмену, але боязка сестра її не зважилась допомогти, боячись гніву Креонта. Вона навіть намагалася умовити Антигону не йти наперекір волі царя Фів, вона нагадувала їй про ту долю, яка спіткала їхню матір і братів. Невже Антигона хоче згубити себе і її?

Не послухалась Ісмени Антигона: вона готова сама виконати обов'язок перед братом, готова без ремствування стерпіти все, аби тільки не залишився не похованим Полінік. І Антигона здійснила своє рішення.

Незабаром дізнався Креонт, що порушено його веління. Один з варті розповів йому, що хтось потай прийшов до трупа Полініка і засипав його зверху землею, вчинивши похоронний обряд. Страшенно розгнівався Креонт, він погрожував вартовому страшними катуваннями, якщо він і його товариші не знайдуть того, хто вчинив похоронний обряд над трупом Полініка; він клянеться самим Зевсом здійснити свою погрозу.

Пішов вартовий туди, де лежав труп Полініка. Варта скинула з трупа землю і сіла недалеко на горбі, щоб не долітав до неї сморід від трупа, який уже розкладався. Раптом опівдні знялася буря, у вихорі закружляли хмари куряви по всьому полю; коли ж промчала буря, побачила варта схилену над трупом дівчину, яка оплакувала Полініка, і скорботний голос її звучав, як жалібний крик пташки, яка побачила, що чиясь лиха рука викра-

ла її пташенят. Дівчина чинила вже возливання на честь підземних богів, як варта схопила її і повела до Креонта. Дівчина ця була Антігона.

Гнівними словами зустрів Креонт Антігону і вимагав від неї, щоб вона призналася у злочині. Антігона і не думала заперечувати своєї провини. Вона порушила веління

Антігона

Фрагмент розпису апулійської амфори. 4 ст. до н. е. Руво.
Зібрання Джатта

Креонта, але зате виконала закон і волю богів. Антігона виконала обов'язок свій перед братом, поховавши труп його у землю. Смерть не лякає її, вона жадає смерті, бо життя її сповнене лише скорботою. У страшному гніві погрожує Креонт скарати на смерть не тільки Антігону, а й Ісмену, що, як він певен, була помічницею Антігони.

Почувши, що й Ісмену хоче віддати на страту Креонт, здригнулася з жаху Антігона. Невже їй доведеться бути причиною загибелі сестри? Слуги пішли по Ісмену. Ось з'являється вона на порозі палацу. Ко-

тяться з очей Ісмени сльози скорботи за сестрою.

На запитання Креонта завжди боязка Ісмена, дізнавшись, що смерть загрожує її сестрі, знайшла в собі мужність розділити з Антігоною її долю. Твердо відповідає вона Креонтові, що також брала участь у похоронних обрядах над трупом Полініка.

Не хоче Антігона, щоб ні в чому не винна Ісмена постраждала разом з нею. Даремно благає її Ісмена:

— О, сестро, не відштовхуй мене, не кажи, що я не гідна умерти з тобою! Хіба має для мене смисл життя без тебе? Не ображай мене!

Але Антігона відповідає сестрі:

— Ні, ти не повинна вмерти зі мною! Не повинна називати своїм той вчинок, до якого ти рук своїх не доклала! Досить буде й однієї моєї смерті! Ти обрала життя, а я обрала смерть!

Ісмена благає Креонта помилувати Антігону, вона молить його подумати про те, що він прирікає на смерть

наречену свого сина. Але Креонта не зворушують благання Ісмени. Він відповідає, що не дозволить своєму синові Гемону взяти за жінку злочинницю. Ні, Антігона мусить умерти, смерть розлучить її з Гемоном. Креонт велить своїм слугам відвести Антігону й Ісмену до палацу і там стерегти їх, щоб не спробували вони врятуватись утечею. Повели дочок Едіпових слуги. Мовчки стояли громадяни. Вони співчували Антігоні, вони визнавали, що подвиг учинила вона. Мала радію Антігона, сказавши Креонтові, що не обвинуватив би її народ за поховання Полініка, якби не скував їй вуста страх перед владолюбним Креонтом.

Креонтів син, юний Гемон, довідавшись, яка доля загрожує його нареченій, приходить до батька і благає помилувати Антігону. Гемон знає, що весь народ шкодує за невинною Антігоною, що ремствує на те, що за благочестивий подвиг загрожує їй смерть. Гемон просить батька не вператися і визнати свою помилку.

— Невинною вважають Антігону всі у Фівах! — сміливо каже Креонтові Гемон. — Батьку, я бачу, що ти схильний до неправди! Ти сам закон богів порушив!

Дедалі більше спалахує Креонт гнівом; він думає, що тільки любов до Антігони змушує Гемона так захищати її. Гнівний кричить він на сина:

— О, ти думаєш, як мерзенний раб жінок!

— Ні! — відповідає Гемон. — Але ти ніколи не побачиш, щоб я співчував лихому ділу! За тебе заступався я!

Але Креонт не знає вже меж своєму гніву. Він наказує воїнам привести Антігону і вбити її перед очима Гемона.

— Ні, не вмре вона перед моїми очима! — вигукнув Гемон. — Ніколи більше не побачиш ти мене, батьку! Ти можеш один шаленіти тут серед твоїх улесливих друзів!

З цими словами пішов Гемон. Даремно громадяни перестерігали Креонта, що тільки біду накликає той гнів, у якому пішов від нього Гемон, Креонт непохитний.

Ось ведуть уже Антігону на жахливу страту. Креонт вирішив поховати її живцем у гробниці Лабдакідів. Іде в останню свою путь Антігона, іде до берегів Ахеронту. Живою буде замурована вона в гробниці; не серед людей буде вона, а серед мертвих, не належатиме ні життю, ні смерті. Не супроводять її друзі; не оплакавши, відводять її на смерть. Більше не побачить вона ясного сонця.

Тільки-но відвели Антігону, як з поводитирем приходить до Креонта сліпий провісник Тіресій. Лиховісні ознаки послали йому боги під час жертвоприношення. Бо-

ги розгнівані тим, що трупи вбитих не поховані, що пси і птаство всюди розносять шматки трупів. Креонт у своїй безумній упертості не слухає навіть Тіресія, який радить йому віддати землі труп Полініка. Він каже, що навіть коли орел самого Зевса занесе шматок тіла до трону громовержця, то й тоді залишиться труп Полініка непохованим. Креонт обвинувачує Тіресія в тому, що він підкуплений, що він з корисливих мотивів дає йому такі поради. Розгніваний Тіресій грізно каже Креонтові, що у всьому винен тільки він сам: він образив богів, що замкнув Антігону живою в гробницю, збезчестив труп Полініка, зламав закони богів. За це скарають його боги. Увесь дім Креонта порине в сум, кари зазнає той, хто дорожчий від усіх Креонтові. Помстяться на Креонтові нещадні Ерінії. Ніщо не врятує його від жахливої помсти.

Злякали Креонта слова віщого Тіресія. Він скасував свій наказ не віддавати на поховання труп Полініка. Сам поспішає в поле Креонт і чинить похоронні обряди і молить Аїда і Гекату не гніватися на нього й Фіви. Учинивши поховання, іде Креонт з почтом до гробниці Лабдакідів, щоб вивести звідти Антігону. Пізно! Звивши петлю зі свого одягу, повісилась Антігона. Креонт застає в гробниці Гемона, що плаче над трупом нареченої. Даремно благає Креонт свого сина вийти з гробниці. Гемон на очах у батька проколов собі груди мечем; мертвий упав він на труп нареченої. В розпачі Креонт — він утратив свого останнього сина. Гірко плаче він над його трупом.

Тим часом вісник приніс і дружині Креонта, Еврідіці, вість про смерть Гемона. Мовчки вислухала його Еврідіка і пішла до внутрішніх покоїв палацу. Там убила вона себе, проколовши, як і Гемон, груди мечем. Тільки-но заподіяла собі смерть Еврідіка, як до палацу приходить Креонт. На руках у нього труп його сина. Тут, біля палацу, жде його нове жахливе горе — він довідується про смерть дружини. Зломлено гордий, владолубний дух Креонта. В розпачі кличе він смерть, щоб хоч вона припинила його страждання. Усіх, кого любив, утратив Креонт.

Похід Епігонів ¹

Викладено за різними творами

Минуло десять років після походу сімох проти Фів. За цей час змужніли сини загиблих під Фівами героїв. Вирішили вони помститись фіванцям за поразку батьків і пішли новим походом. У цьому поході взяли участь: Айгіалей, син Адраста; Алкмеон, син Амфіарая; Діомед, син Тідея; Ферсандр, син Полініка; Промах, син Партенопая; Сфенел, син Капанея; Полідор, син Гіппомедонта і Евріал, син Менестея. В інших умовах відбувався цей похід. Боги сприяли епігонам (так названі були вожді, які розпочали новий похід проти Фів).

Дельфійський оракул провістив перемогу епігонам, якщо візьме участь у цьому поході Алкмеон, син Амфіарая.

Ферсандр, син Полініка, взявся умовити Алкмеона не відмовлятися від участі в поході. Довго вагався Алкмеон. Він не зважувався йти проти Фів, перш ніж виконає останню волю батька свого і не помститься матері за те, що послала вона свого чоловіка на вірну загибель. Як і батько його Полінік, надумав Ферсандр добиватись сприяння Еріфіли, матері Алкмеона. Він підкупив її, подарувавши дорогоцінний одяг Кадмової дружини Гармонії, який виткала колись для неї сама Афіна Паллада. Звабилася Еріфіла одягом, як колись звабилась намистом Гармонії, і наполягла, щоб Алкмеон і його брат Амфілох узяти участь у поході.

Виступило військо епігонів з Аргоса. Невелике було це військо, але мала супроводити його перемога. Вождем війська обраний був Діомед, син Тідея, рівний батькові своєю силою і хоробрістю. Радісні йшли в похід герої, палаючи бажанням помститися за своїх батьків.

У Потнії біля Фів запитали вони оракула Амфіарая про наслідки походу. Відповів їм оракул, що бачить він Алкмеона, спадкоємця слави Амфіарая, який переможцем входить у брами Фів. Переможуть епігони. Тільки Айгіалей, син Адраста, що врятувався під час першого походу, загине.

Нарешті досягло військо епігонів семибрамних Фів. Спустошивши всі околиці, обложили епігони місто.

¹ Епігони — у перекладі з грецької — «нащадки».

Вийшли в поле під проводом свого царя Лаодаманта, несамовитого сина Етеокла, фіванці, щоб відбити від мурів обложників. Зав'язався кривавий бій. У цьому бою загинув, уражений списом Лаодаманта, Айгіалей, але й Лаодамант був убитий Алкмеоном. Переможені були фіванці, сховалися вони за неприступними мурами Фів.

Розпочали переможені фіванці переговори з обложниками, а самі вночі, за порадою Тіресія, потай від обложників виселилися із Фів з усіма жінками й дітьми. Вони пішли на північ, у Фессалію. В дорозі вмер біля джерела німфи Тельпузи віщий Тіресій, який так довго допомагав фіванцям і не раз рятував їх від загибелі.

Після довгої подорожі досягли фіванці Гістіотіди в Фессалії й оселилися там.

Фіви ж, захоплені епігонами, були зруйновані. Багату здобич, що дісталася їм, поділили між собою епігони. Кращу частину здобичі, і серед неї дочку Тіресія, провісницю Манто, вони подарували дельфійському оракулу.

Щасливо повернулися епігони на батьківщину. А Ферсандр, син Полініка, став царювати в Фівах, відбудувавши їх.

Алкмеон

Викладено за поемою Гомера «Одіссея»

Вернувшись з походу проти Фів, Алкмеон учинив волю батька свого Амфіарая і помстився матері за загибель батька. Своєю рукою вбив матір Алкмеон. Умиряючи, прокляла мати сина-вбивцю і прокляла ту країну, яка дасть йому притулок.

Прогнівались богині-месниці Ерінії на Алкмеона і переслідували його всюди, де тільки намагався він сховатися. Довго блукав нещасний Алкмеон, всюди намагаючись знайти притулок і очищення від гріха пролитої крові. Нарешті, прийшов він до міста Псофіді в Аркадії¹. Там очистив його від гріха вбивства цар Фегей. Одружився Алкмеон з дочкою Фегея Арсіноюю і думав спокійно жити у Псофіді. Та не судилося це

¹ Область у центральній частині Пелопоннесу.

йому. Материне прокляття переслідувало його. Страшний голод і моровиця поширились у Псофіді. Скрізь панувала смерть. Звернувся до дельфійського оракула Алкмеон, і відповіла йому провісниця піфія, що мусить він покинути Псофіду і йти до бога ріки Ахелоя; там тільки очиститься він від убивства матері й знайде спокій у країні, яка ще не існувала тоді, коли прокляла його мати. Покинувши дім Фегея та свою дружину Арсіною і сина Клітія, Алкмеон вирушив до Ахелоя. По дорозі відвідав він у Калідоні Ойнея, який гостинно прийняв його. Був Алкмеон і в феспротів¹, але вони вигнали його зі своєї країни, боячись гніву богів. Нарешті, прийшов Алкмеон до потоків Ахелої². Там очистив його бог ріки Ахелой від гріха пролитої крові матері й видав за нього дочку свою Каллірою. Оселився біля гирла ріки Ахелоя Алкмеон на острові, що утворився з нанесеного піску й мулу. Це й була та країна, яка ще не існувала тоді, коли прокляла Алкмеона мати.

І тут переслідував фатум Алкмеона. Дізналась Калліроя про дорогоцінне намисто і витканий самою Афіною Палладою одяг, який подарували Полінік та його син Ферсандр Еріфілі, і зажадала, щоб чоловік її приніс ці скарби тому, хто володів ними. Вирушив Алкмеон у Псофіду і зажадав у Фегея, щоб він віддав йому намисто і одяг. Алкмеон сказав Фегеєві, що хоче присвятити ці скарби дельфійському оракулові, щоб дістати від бога-стріловержця прощення. Віддав Фегей Алкмеону скарби, повіривши його словам. Але раб Алкмеона сказав Фегеєві, кому призначаються і намисто, і одяг. Розгнівався Фегей, покликав своїх синів, Проноя та Агенора, і звелів їм напасти із засідки на Алкмеона, коли він вертатиметься до гирла Ахелоя. Виконали вони наказ батька і вбили Алкмеона.

Дізналась про загибель свого чоловіка Арсіною, перша дружина Алкмеона; вона ще любила його. Прокляла в горі своїх братів. А брати відвезли її до царя Агапенора в Аркадію і, обвинувативши в тому, що вона вбила Алкмеона, стратили її.

Дізналась і Калліроя про смерть Алкмеона. Вирішила вона помститись синам Фегея і йому самому за

¹ Народ, що жив в Епірі, у північно-західній Греції.

² Річка, що розділяє Акарнанію і Етолію — області на заході середньої Греції.

вбивство чоловіка. Але хто ж міг бути месником? Сини Каллірої, Акарнан і Амфотер, були ще немовлятами й лежали в колисці. Почала благати Зевса Калліроя, щоб він зробив синів її могутніми юнаками. Почув благання Каллірої Зевс. За одну ніч вирости й змужніли її сини. Вони рушили в Тегею до царя Агапенора і вбили там синів Фегея. Потім у Псофіді вбили вони і самого Фегея. Так накликали на Фегея і всю його родину загибель дари, одержані колись Еріфілою від Полініка і Ферсандра.

Узяли дорогоцінне намисто й одяг, зітканий Афіною, Акарнан і Амфотер і присвятили їх, за згодою матері Дельфійському Аполлонові. Акарнан і Амфотер не залишились жити на батьківщині. Вони виселились у країну, що названа була за іменем Акарнана Акарнанією, і заснували там нове царство.

Літературно-художнє видання

Серія «Альма-матер»
Заснована в 1999 році

КУН Микола Альбертович

Легенди і міфи Давньої Греції

Спільний проект із видавництвом «Академвидав»

У книзі використано ілюстрації видання:
Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2-х т. —
М.: Сов. энциклопедия, 1991.

Технічний редактор Т. І. Семченко
Коректор К. С. Мусієнко
Комп'ютерна верстка С. Б. Терещука

Підписано до друку
з оригінал-макета 10.03.2005.
Формат 84x108/32.
Папір офс. № 1.
Гарнітура Шкільна.
Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 23,52.
Ум. фарбовідб. 23,94.
Обл.-вид. арк. 25,9.
Зам. 5-211.

Видавничий центр «Академія»
04119, м. Київ-119, а/с 37.
Тел./факс: (044) 213-19-24; 456-84-63.
E-mail: academia-pc@svitonline.com
Свідоцтво: серія ДК № 555 від 03.08.2001р.

ВАТ «Поліграфкнига».
03057, м. Київ, вул. Довженка, 3.

К 91 Кун М. А.
Легенди і міфи Давньої Греції — К.: Видавничий центр «Академія», 2005. — 448 с. (Альма-матер)
ISBN 966-580-140-6

Давньогрецька міфологія є одним із найяскравіших феноменів світової цивілізації. Вона не тільки засвідчує самобутність мислення, пізнання давніми греками закономірностей, що панують у світі, місця людини в ньому, а й сформулювала універсальний кодекс людської чеснот, виміри шляхетної поведінки. У ній вкорінені духовні етичні принципи, культура багатьох європейських націй. Без знання її не пізнати глибин історії, багатьох літературних систем, вершинних надбань літератури, музики, живопису, архітектури, кіно- та театрального мистецтва. Саме тому вона вивчається студентами гуманітарних спеціальностей, популярна серед людей, небайдужих до світової духовної спадщини, рівня особистої культури.